ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МОРСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
UNIVERSITATEA "DUNAREA DE JOS" GALATI (ROMANIA)
UNIVERSITATEA DIN BUCUREŞTI, CENTRUL DE EXCELENŢĂ PENTRU STUDIUL MINORITĂŢILOR TRANSFRONTALIERE (ROMANIA)
UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
INSTITUTUL DE ISTORIE SOCIALĂ "PROMEMORIA" (МОЛДОВА)
КАСН-ОНМУ: ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ КИТАЮ (ОНМУ)
НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ
KAUNAS REGIONAL STATE ARCHIVE (LITHUANIA)

ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ: ЕТНОІСТОРИЧНИЙ, МОВНИЙ, КУЛЬТУРНИЙ ТА РЕЛІГІЙНИЙ ВИМІРИ

Збірка наукових праць

Одеса–2019

УДК 39(477.7)(063)
П32

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Одеського національного морського університету
(протокол № 10 від 24.04.2019 р.)

Відповідальний редактор:
Михайлуца М. І., доктор історичних наук, професор

Редакційна колегія:
Бажан О. Г., кандидат історичних наук, доцент (Київ)
Бачинська О. А., доктор історичних наук, професор (Одеса)
Єнаке Дж., доктор історії, професор (Галац, Румунія)
Котляр Ю. В., доктор історичних наук, професор (Миколаїв)
Кушнір В. Г., доктор історичних наук, професор (Одеса)
Лисенко О. Є., доктор історичних наук, професор (Київ)
Реєнт О. П., доктор історичних наук, професор (Київ)
Петренку А. доктор історичних наук, професор (Кишинів, Молдова)
Савєльєва І. В., доктор економічних наук, професор (Одеса)
Тригуб О. П., доктор історичних наук, професор (Миколаїв)
Тулуш А.-В., доктор історії, професор (Галац, Румунія)
Тюрменко І. І., доктор історичних наук, професор (Київ)
Молдован С., доктор історії, професор (Бухарест, Румунія)

Редактори-упорядники:
Гогуленко О. П., Дзинглюк О. С., Кваша Т. Г.

Рецензенти:
Савченко В. А., доктор історичних наук, доцент (Одеса)
Діанова Н. М., доктор історичних наук, професор (Одеса)

Позиція редакції може не збігатися з думкою авторів. Усі права застережені. Передруки та переклади можливі за згодою авторів.

П32 Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : збірка наукових праць. Вип. 7 / відп. ред. М. І. Михайлуца. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. – 608 с.

ISBN 978-966-289-275-8

Збірка наукових праць присвячена історії Півдня України та Подунав'я у різні періоди та епохи, українській культурі та духовності сусідніх етнокультур, історії православ'я та інших конфесій, міжнародним і міжрегіональним зв'язкам, мовознавству тощо. До збірки увійшли матеріали VII Міжнародної наукової конференції та круглого столу "Мова, Церква, Герої: проблеми та досвід на шляху до євроінтеграції", що відбулися у м. Одесі 17–18 травня 2019 р.

Видання розраховане на вчених-істориків, краєзнавців, мовознавців, учителів, студентів і всіх, хто цікавиться історією та духовністю від минулого до сучасності.

УДК 39(477.7)(063)

© Одеський національний морський університет, 2019

ISBN 978-966-289-275-8

Видання збірки наукових праць,
проведення конференції стало можливим
завдяки фінансовій підтримці нашого щирого друга,
Почесного громадянина м. Одеси та Одеської області
Сергія Рафаїловича Гриневецького

Також висловлюємо вдячність

Генеральному директору Морського інженерного бюро
Єгорову Геннадію В'ячеславовичу
та
Георгієву В'ячеславу Миколайовичу

**Редакція висловлює сердечну вдячність
за розуміння проблем науковців і фінансову
підтримку наукової конференції та цього видання.**

Шановні друзі!

І знов побачила світ збірка наукових статей VII Міжнародної конференції «Південь України: етноісторичні, мовні, культурні та релігійні виміри».

Впевнений, що цей захід гідно поповнить скарбницю славетних традицій наукової Одеси.

Цього разу особливо актуальним на проблемному полі є круглий стіл за темою: «Мова, Церква, Герої: проблеми та досвід на шляху до євроінтеграції», адже ми наочно пересвідчилися у тому, що запропоновані сьогодні українському народові пріоритети – «Армія. Мова. Віра» не спрацювали. Народ не сприйняв їх і відмовив тому, хто висунув їх як головне передвиборче гасло.

Чому сталося саме так? Адже це дійсно найбільш важливі суспільні пріоритети. Тому, що люди відчули, що це запропоновано їм не заради духовності та моральності, а виключно із міркувань політичної користі. Отже, замість згуртувати суспільство, об'єднати громаду на ґрунті загальних цінностей, спостерігаємо радикально протилежний ефект: суспільство розкололося ще більше та ще глибше. Треба усвідомити: такі важливі речі як «Армія. Мова. Віра» вимагають особливо делікатного та дуже професійного підходу.

І саме у цьому контексті Конференція набуває особливого значення, адже сьогодні дуже важливо та вкрай необхідно, використовуючи світовий досвід**,** поєднати зусилля науковців, істориків-дослідників, фахівців різних галузей, зокрема культури та архівної справи, представників конфесій для встановлення історичної правди, визначення дієвих та ефективних шляхів прищеплення суспільству та кожному громадянину віри і поваги до загальнонаціональних пріоритетів.

Висловлюю щиру подяку всім, хто взяв участь у конференції, зокрема нашим колегам з країн ближнього та дальнього зарубіжжя, а також засновникам і організаторам цього наукового заходу.

Зичу подальших наукових знахідок та «еврик».

Почесний громадянин
м. Одеси та Одеської області Сергій Гриневецький

ЗМІСТ

АРТЕМЕНКО М., МИХАЙЛУЦА М.І.
ПОСТАТЬ АРХІЄПИСКОПА УАПЦ ЮРІЯ (ЖЕВЧЕНКА)
НА ТЛІ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ 14

БАБЕНКО Л.Л.
ЕВОЛЮЦІЯ РЕЛІГІЙНОЇ ПАРАДИГМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ
НАПЕРЕДОДНІ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ: ЧИННИКИ ВПЛИВУ 20

БАЖАН О.Г.
ДОКУМЕНТИ РАДЯНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ ЯК ДЖЕРЕЛО
У ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ МІСТ І СІЛ ОДЕЩИНИ 1920–1940-х рр. 27

БАЧИНСЬКА О.А.
ВІЙСЬКОВІ ГАРНІЗОНИ ТА ЦИВІЛЬНЕ НАСЕЛЕННЯ
ОСМАНСЬКИХ ФОРТЕЦЬ БУДЖАКА НА МЕЖІ XVIII–XIX ст. 31

БЄЛЯЄВА Г.Є.
ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ:
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПРИРОДНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ 37

БОБІНА О.В.
МИКОЛАЇВ І УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ НА ПОЧАТКУ XX ст.:
ЗА МАТЕРІАЛАМИ МІСЦЕВОЇ ПРЕСИ 39

БОНЬ О.І.
СОЦІАЛЬНЕ КОНСТРУЮВАННЯ В ЧАСИ ТОТАЛІТАРИЗМУ:
ОДЕСЬКІ КАДРИ ДЛЯ ШКОЛИ ЗОВНІШНЬОЇ РОЗВІДКИ НКВС 43

БОРОВИК С.С.
АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ 48

БОРОДЕНКО О.А.
ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ЖІНОК РАННЬОМОДЕРНОГО ЧАСУ:
СПРОБА ВИОКРЕМЛЕННЯ ПРИЧИН 51

ВІНЦКОВСЬКИЙ Т.С.
РЕОРГАНІЗАЦІЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ КРИМСЬКИХ ТАТАР
ПІД ЧАС РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ
«ЮЖНЫЕ ВЕДОМОСТИ») 57

ВІТРЯК М.М.
ВІЗИТ Л.Д. КУЧМИ ДО ОДЕСИ 1999 РОКУ 64

ВОВЧУК Л.А.
НЕ ДОЧЕКАЛИСЯ ІТАЛІЙСЬКОГО ПАСПОРТА (РОДИНА АНЖЕЛІ
У ЖОРНАХ ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ) 68

ГАЙДАЙ О.М.
ВОЛОНТЕРСЬКІ БУДНІ ПРОФЕСОРА Є. СІНКЕВИЧА 73

ГЛОВАЦЬКА С.М.
ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТУ КИТАЮ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ 80

ГОГУЛЕНКО О.П.
РОЛЬ ОНОМАСТИЧНИХ РЕАЛІЙ
У ПОБУДОВІ ХУДОЖНЬОГО ЦІЛОГО 86

ГОГУЛЕНКО О.П., ХРИСТЮК А.О.
ПРОЦЕС РОЗВИТКУ ВИШИВАНОГО МИСТЕЦТВА В УКРАЇНІ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ 94

ГОНЧАРУК Т.Г.
ОДЕСА І ЧУМАЦТВО У XIX ст.: ДО ПИТАННЯ
ПРО КУЛЬТУРНІ ВЗАЄМОВПЛИВИ 101

ГРЕБЕННИК Н.Г., ПУСТОВІТ О.Г.
РЕАЛІЗАЦІЯ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ
ЗА ДОПОМОГОЮ ВИКОРИСТАННЯ КЛАСТЕРНОЇ КОНЦЕПЦІЇ 107

ДІАНОВА Н.М.
РОЗБУДОВА УГКЦ НА ОДЕЩИНІ НА ПОЧАТКУ XXI ст. 113

ДЗИНГЛЮК О.С., ГРЕЧИХА В.М.
СУЧАСНА ПАТРІОТИЧНА ПІСНЯ У СВІДОМОСТІ
УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ 119

ДОВБНЯ О.А.
РЕЛІГІЙНИЙ АСПЕКТ РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ
ДЕРЖАВИ ЩОДО НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У СУЧАСНОМУ
ВІТЧИЗНЯНОМУ ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ 126

ENACHE G., CĂLDĂRARU C.
«LA SAINTE RUSSIE» ET LE PROBLEME IDENTITAIRE DES
HABITANTS DE LA REPUBLIQUE DE MOLDAVIE DU POINT
DE VUE DE L'EGLISE 133

ЖИТКОВ О.А. , ПОНОМАРЕНКО Л.В.
РЕАЛІЗАЦІЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ БІЛЬШОВИКІВ
В ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОМУ ПОВІТІ ХЕРСОНСЬКОЇ
ГУБЕРНІЇ (1919–1920 рр.) 149

ЗОЛОТАРЬОВ В.А.
РЕПРЕСІЇ СЕРЕД СПІВРОБІТНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ
БЕЗПЕКИ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1936–1941 рр.:
ПЕРСОНАЛІЗОВАНО-СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ 156

ІВАНЕНКО О.А.
ЄВРЕЇ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
У 1860–1870-х рр. (ЗА ДОКУМЕНТАМИ ЦЕНТРАЛЬНОГО
ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ М. КИЄВА)..... 164

IVLAMPIE I.
MINORITATEA STAROVERĂ ÎN ROMÂNIA..... 171

КВАША Т.Г.
СВІДОМО-ПРАКТИЧНИЙ МЕТОД НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ
ВИВЧЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ..... 176

КИРИДОН А.М.
СТАНОВЛЕННЯ ПОМІСНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
В УКРАЇНІ (2016–2019 рр.) 180

КОВАЛЬ О.С.
РОЗБУДОВА ЦЕРКОВНОЇ МЕРЕЖІ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ
ТА ХЕРСОНСЬКОЇ (КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ
ТА ХЕРСОНЕСО-ТАВРІЙСЬКОЇ) ЄПАРХІЇ (1776–1797 рр.) 190

КОВАЛЬ Г.П.
ДІЯЛЬНІСТЬ БЕРИСЛАВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДУМИ
В ГАЛУЗІ ГОСПОДАРСТВА, ТОРГІВЛІ ТА ПРОМИСЛОВОСТІ
В КВІТНІ – ГРУДНІ 1917 РОКУ 197

КОЖАНОВ А.В., ШИПОТІЛОВА О.П.
МОРСЬКИЙ НАПРЯМ УКРАЇНСЬКО-КИТАЙСЬКОГО
СПІВРОБІТНИЦТВА НА ОДЕЩИНІ У 1980-х рр. 205

КОНТРИМАВИЧЕНЕ Д.
ДОСТУП К ДОКУМЕНТАМ В ГОСУДАРСТВЕННЫХ
АРХИВАХ ЛИТВЫ 210

КОРОБКО Т.О.
ГУМОР ТА САТИРА В ТВОРЧОСТІ МАНДРІВНИХ ДЯКІВ..... 215

КОТЛЯР Ю.В.
РОЛЬ МОВИ У ФОРМУВАННІ МЕНТАЛЬНОСТІ
НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ 220

КУЧЕРЕНКО С.В.
ЮРІЙ ЛИПА ПРО ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ І ЗНАЧЕННЯ
МІФУ АПОСТОЛА АНДРІЯ 227

КЯЗИМОВА Г.Х.
РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКА ПЕРЕСЕЛЕНСЬКА ПОЛІТИКА
НА ПІВДНІ УКРАЇНИ 1944–1946 рр..... 233

ЛЕВЧЕНКО Л.Л.
МОЛДАВСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ МИКОЛАЇВСЬКОГО ОКРУГУ В 1923–1929 рр. 237

ЛЕВЧЕНКО Г.С.
З ІСТОРІЇ ЗАРОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ГАЗЕТНОЇ СПРАВИ В ОДЕСІ В XIX ст. 244

ЛИСЕНКО О.Є., ХОЙНАЦЬКА Л.М.
ГЕРОЇ–АНТИГЕРОЇ, «СВОЇ–ВОРОГИ»: ГЛОРИФІКАЦІЯ, ДЕГЕРОЇЗАЦІЯ І ДЕМОНІЗАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ІДЕОЛОГІЧНОГО КОНСТРУЮВАННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 251

LIN HONG
RETROSPECT, STATUS AND PROSPECT OF THE SOCIAL ORGANIZATIONS' DEVELOPMENT IN CHINA 264

МЕЛЬНИК М.О.
ДОСВІД ВИСТАВКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ 279

MIHAIL R.
MIGRAŢIA CA MODEL CULTURAL 289

МИХАЙЛОВА Ю.В.
ВПЛИВ МОРСЬКОЇ ТУРИСТИЧНОЇ РЕНТИ НА ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ТУРИСТИЧНОГО РЕГІОНУ 297

МИХАЙЛУЦА М.І.
УКРАЇНСЬКА ПОМІСНА ЦЕРКВА: РЕФЛЕКСІЇ НА АВТОКЕФАЛІЮ Й МІЖЦЕРКОВНИЙ ДІАЛОГ 304

МИХАЙЛЮК М.В.
БУХАРЕСТСЬКИЙ СУДОВИЙ ПРОЦЕС: ЙОН АНТОНЕСКУ ТА «ЄВРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ» 311

MOZŪRAS D.
BOOK RESEARCHER NOJUS FEIGELMANAS AND CATALOGUE LIETUVOS INKUNABULAI (THE INCUNABULA OF LITHUANIA) 319

MOLDOVAN S.
TENTATIVE DE ÎMPIEDICARE A COMUNIZĂRII ROMÂNIEI, ÎN CONTEXT INTERNAŢIONAL 325

МОРОЗОВА О.С.
АНДРІЙ ІВАНОВИЧ СТРАДОМСЬКИЙ (1805–1878 рр.) – ЗАКОНОВЧИТЕЛЬ, ІСТОРИК, КОЛЕКЦІОНЕР 334

НІКІФОРОВ К.С.
РЕЛІГІЙНА МЕРЕЖА НА ТЕРЕНАХ ДОНЕЦЬКОГО ПРИАЗОВ'Я
У «ПІЗНЬОРАДЯНСЬКУ ДОБУ» 339

НАХАПЕТОВА О.В.
ЕТНОЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НОМЕНА НА ПОЗНАЧЕННЯ
РОДИННИХ СТОСУНКІВ БАБУСЯ В СУЧАСНІЙ
УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ 343

НЄНОВ І.Г.
ФОРМУВАННЯ КРЕДИТУ ДОВІРИ
ДО ПУБЛІЧНОЇ ОСОБИСТОСТІ 350

НІКІЧУК В.С.
ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ТА КАРТОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
В КАТЕРИНОСЛАВІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.:
НАУКОВІ ОСЕРЕДКИ ТА ПЕРСОНАЛІЇ 357

ОСИПЕНКО О.В., ЄЙНІКОВА К.В.
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РУМУНСЬКОЮ
ВЛАДОЮ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО
НАСЕЛЕННЯ «ТРАНСНІСТРІЇ» 1941–1944 рр. 363

ПЕРЕТОКІН А.Г.
НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЦАРСЬКОГО УРЯДУ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ПІВДНІ УРАЇНИ В ДРУГІЙ
ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст. 369

ПЕТРЕНКО І.М.
ІСТОРІЯ ОСВІТИ, НАУКИ, КУЛЬТУРИ, ПАМ'ЯТКИ ПРИРОДИ
ТА МУЗЕЙНИЦЬКА РОБОТА НА ПОЛТАВЩИНІ У ТВОРАХ
ІСТОРИКА ВІРИ ЖУК (1928–2008) 376

ПЕТРЕНКУ А.
УКРАИНА И УКРАИНЦЫ НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА 385

ПЕТРОВА Н.О.
СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВІ ПРОБЛЕМИ ДЕПОРТОВАНИХ
УКРАЇНЦІВ НА ОДЕЩИНІ (1944–1946 рр.) 391

PREUTU C.
ASPECTELE ECONOMICE ALE RELAȚIILOR ROMÂNO-FRANCEZE
LA FINALUL ANILOR '60 398

ПЯТНИЦЬКОВА І.В.
АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР РОЗВИТКУ КООПЕРАТИВНОГО
РУХУ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ ст. 405

РУДЕНКО С.В.
ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКО-КИТАЙСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА 412

САВЕЛЬЄВА І.В.
ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ ДЛЯ ПРОСУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ 416

САВЧЕНКО В.А.
«ЛІВИЙ» ДИСКУРС ТА ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ 420

СЕРЕБРЯННІКОВА Н.І.
«ОДЕСЬКА КУХНЯ» ЯК ЛОКАЛЬНИЙ БРЕНД 429

СЕРЕДИНСЬКИЙ О.В.
ШЛЯХ ШВЕДСЬКОГО КОРОЛЯ КАРЛА XII ТА ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ ВІД ПОЛТАВИ ДО БЕНДЕР..... 434

СИДОРОВИЧ Є.С.
ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ ФРАНЦУЗІВ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XVIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ) 438

СИНЯВСЬКА О.О.
ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАСНУВАННЯ АРХІВУ В ОДЕСІ В XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст..... 443

СОКОЛЮК С.М.
УЧАСТЬ ЦЕРКВИ У БУДІВНИЦТВІ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ УКРАЇНИ ТА ВИХОВАННІ ВІЙСЬКОВИХ МОРЯКІВ (1992–2014 рр.) 447

СОРОКІНА К.І.
ЛИСТУВАННЯ П. СОКАЛЬСЬКОГО З Г. ДАНІЛЕВСЬКИМ, ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ «СТИХІЙНОГО» УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО ТА КУЛЬТУРНИЦЬКОГО РУХУ XIX ст. 459

СТЕБА А.А.
ПЕРСПЕКТИВИ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ 466

СТЕЦКЕВИЧ В.В.
«УКРАЇНСЬКА ПРОБЛЕМА» 30–40-х рр. XX ст. В МОЛДАВСЬКО-РУМУНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ (нотатки щодо української ірредeнти) 470

СТОВПЕЦЬ О.В.
СУСПІЛЬСТВА ЗАХОДУ І СХОДУ В УМОВАХ ЗМІНИ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИХ ПАРАДИГМ (НА ПРИКЛАДАХ УКРАЇНИ ТА КИТАЮ) 475

STANIŠAUSKE K.
АРХИВЫ И ИХ ИЗОБРАЖЕНИЕ – ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАУНАССКОГО РЕГИОНАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА В РАСПРОСТРАНЕНИИ ДОКУМЕНТАЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ..... 482

ТАРНАВСЬКИЙ І.С.
ДОЛЯ ЦИГАНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ЗА ЧАСІВ РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 рр.)..... 490

ТАТАРЧЕНКО О.Б.
ОСОБЛИВОСТІ БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВОСЛАВНИХ ХЕРСОНЩИНИ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ..... 499

ТЕПЛОВА І.В.
БУТИ ДРУЖИНОЮ ДВОРЯНИНА: ДОЛЯ МАРІЇ ОЛЕКСАНДРІВНИ СКАДОВСЬКОЇ 504

ТОМА Т.
DEPORTĂRILE DIN SUDUL BASARABIEI. STUDIU DE CAZ FILIP BELINSCHI 509

ТРИГУБ О.П.
СЛІДАМИ ІСТИННО-ПРАВОСЛАВНИХ (ТЯЖКА ДОЛЯ ЧЕРНИЦІ ДАР'Ї ПІДМОГИЛЬНОЇ) 516

ТЮРМЕНКО І.І.
ПЕРЕБУВАННЯ ФРАНЦУЗЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО КОНТИНГЕНТУ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (ГРУДЕНЬ 1918 – КВІТЕНЬ 1919): ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ 523

ТЮРМЕНКО І.І., КУРЧЕНКО Т.Є., ЛИТВИНСЬКА С.В.
НАУКОВА СПІВПРАЦЯ КАФЕДРИ ІСТОРІЇ ТА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА НАУ ІЗ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ІНСТИТУТАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ 529

MA FENG
WHEN HUMAN SOCIETY DEVELOPMENT REACHES A CRITICAL CROSSROAD..... 535

ФЕДОРОВА А.І.
СТАНОВИЩЕ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІСТІВ БЕССАРАБІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст. (ЗА ДАНИМИ ОФІЦЕРІВ ГЕНЕРАЛЬНОГО ШТАБУ)..... 540

ХМАРСЬКИЙ В.М.
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСНУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ОДЕСИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЇХНЬОЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ 546

ХРОМОВ А.В.
УПРАВЛІННЯ НКДБ ПО ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ НАПЕРЕДОДНІ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ 1941–1945 РОКІВ: ШТАТНИЙ РОЗПИС, ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД, ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ 552

ШАНОВСЬКА О.А.
ІЗ ДЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ РАДЯНСЬКОГО САМВИДАВУ: ПОЛІТИЧНІ ДОКУМЕНТИ ОДЕСЬКОГО ВИКЛАДАЧА ФІЛОСОФІЇ В.Н. ХАРИТОНОВА 557

ШАПОВАЛ Л.І.
ПРАЦІ ПОЛТАВСЬКОЇ ВЧЕНОЇ АРХІВНОЇ КОМІСІЇ У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ (ДАПО) 560

ШАРОВА Т.П. , КАСІЛОВА В.М.
ЖІНОЧІ ІМЕНА МИНУЛОГО: ПРОГАЛИНИ НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ 567

ШЕВАЛЬЄ С.Б. , НЄНОВ І.Г.
ЕКВІВАЛЕНТИ ТА АНАЛОГИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ КОМПОНЕНТОМ НАЗВИ КОЛЬОРУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА БОЛГАРСЬКІЙ МОВАХ 574

ШИШКО О.Г.
ПОЛІТИЧНИЙ ТЕРОР В ОДЕСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ У 1920-1922 рр.: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ 581

ШОСТАК А.В.
ЄВАНГЕЛЬСЬКІ ХРИСТИЯНИ-БАПТИСТИ НА ТЕРЕНАХ МИКОЛАЇВЩИНИ У 1982-1985 рр.: РІЗНОВИДИ ТА СТАНОВИЩЕ 588

TULUŞ A.V.
THE ISSUE OF RELIGIOUS CULTS IN WESTERN UKRAINE BETWEEN 1946-1953 AS REFLECTED IN AMERICAN SECRET REPORTS 586

УДК 2-484.75:321.64

ПОСТАТЬ АРХІЄПИСКОПА УАПЦ ЮРІЯ (ЖЕВЧЕНКА) НА ТЛІ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ

М. АРТЕМЕНКО,
студентка ННМГІ,
М.І. МИХАЙЛУЦА,
докт. іст. н., проф.,
Одеський національний морський університет (Україна)

Український народ на шляху боротьби за незалежність і свободу зазнав чимало труднощів, перешкод, катувань та репресій. Одним із основоположних елементів незалежності українців постало питання вільного вибору віросповідання та форми здійснення церковних служб. Революційні події 1920–1930-х років увійшли в історію України як часи ідеологічного наступу більшовиків на українську церкву (УАПЦ). Причиною цього стало втілення національних прагнень до духовної незалежності та бажання УАПЦ відокремитися від впливу Москви.

Вже 1920-го року більшовики розпочинають здійснення ліквідації осередків «темноти та забобонів», що проявляється у радикальних методах боротьби із представниками духовенства. Церква оголошується осередком мракобісся і контрреволюції. Репресій та переслідувань зазнають сотні священнослужителів та мирян, серед яких і архієпископ Юрій (Жевченко), що був засуджений 1929 року до 10-ти років ув'язнення.

Досліджуючи документи архівно-слідчої справи архієпископа Юрія (Жевченка), варто звернути особливу увагу на значення протоколів допитів свідків та самого Юрія Володимировича у яких він зазначав, що ніколи не належав до жодних політичних організацій. Важливими також є маловідомі факти біографії архієпископа, що є логічним та беззаперечним підтвердженням його громадської позиції.

Юрій (Георгій) Володимирович Жевченко народився 17 лютого 1884 р. в слободі Єлизаветградка в багатодітній родині. Навчався в духовній семінарії в Єлисаветграді, згодом здобував вищу

освіту в Новоросійскому (Одеському) університеті. Спочатку Жевченко працював учителем в Першій Одеській гімназії, 1911 р. був офіційно висвячений на священика. У часи Першої світової війни служив військовим священиком у російській армії. Під час першої сесії Собору православної церкви в Україні в 1917 р. вступив до Кирило-Мефодіївського братства, що утворилось з групи церковних діячів і мирян у складі до 60 чоловік із 300 членів Собору. Друга сесія Собору відбулась вже 1918 року. Як зазначав сам Жевченко у протоколах допитів, група ця була незгодна з лінією, що проводилась єпископством російської православної церкви і наполягала на необхідному проведенні реформ всередині церкви. Офіційно архієпископ Жевченко став членом братства тільки 1918 р. В той час при владі гетьмана в Україні в Києві утворилась суспільна організація під назвою «Національний Союз», до якої входили представники різних об'єднань і партій. Національний Союз брав на себе захист окремо громадян і об'єднань, що зазнали репресій зі сторони Гетьманської чи німецької влади на містах. Саме в той час в Україні при Національному Союзі була сформована церковна комісія від якої був делегований Юрій Володимирович Жевченко.

Архієпископ Юрій (Жевченко) особисто не вбачав в роботі сформованої комісії жодних шовіністичних проявів та нахилів. В протоколах допитів він зазначає, що головними їх цілями та пріоритетами були:

1) захист духовенства братства від утисків церковної влади;

2) протест проти рішень Собору, що відхилив будь-яку можливість вірянам в Україні служити рідною мовою;

3) потреба в наявності храму, де Кирило-Мефодіївське братство мало б можливість служити;

4) висловлення незадоволення тим, що Собор перетворює церкву на зброю проти широких мас населення.

На кінець 1918 р. Юрій Жевченко був заарештований білогвардійцями при Гетьмані в Лук'янівську тюрму, де провів близько трьох тижнів. 1919 року єпископ Жевченко знову потрапляє до в'язниці, затриманий польською владою. Там він перебуває близько місяця. Причиною затримання стало заступництво за чоловіка єврейського походження перед польськими жовнірами. Тільки завдяки допомозі двох священиків Юрія Володимировича відпустили й дозволили переселитись на територію, що була під владою петлюрівців.

Жевченко повернувся до Києва й згодом продовжив свою діяльність, почав активно українізовувати парафії, зокрема в с. Фасове

на Київщині, де й залишався священиком до 1921 року. В тому ж районі ним були українізовані приходи в с. Папківка та с. Туріївка. 1922 року Юрій Жевченко був обраний настоятелем собору в Сквирі. На початку листопада 1922 р. заарештований в Києві на вулиці після закінчення «Покрівських зборів». Під вартою пробув до 1 червня 1923 р., після чого повернувся в Сквиру. Вже 1929 року його заарештовано знову.

27 вересня 1929 року в місті Одеса уповноваженим другого відділу Одеського Державного політичного управління СРСР Івановим було винесено постанову, якою оголошувалась участь в українській націоналістичній організації, контрреволюційна діяльність за статтею 54-КК УСРР. Юрія Володимировича звинувачували в активній участі в «БУД» – Братстві Української Державності, що являла собою організацію з майже аналогічною «СВУ» політичною платформою; в тому, що він проводив богослужіння й молився на 2-му християнському кладовищі за Петлюру й загиблих гайдамаків. Йшла мова про те, чи приносив Юрій Володимирович на їхню могилу вінок, чи закликав до вшанування їх пам'яті й возвеличення їхніх дій проти радянської влади.

Ще під час досудового слідства було вирішено обмежити свободу Юрія Володимировича. Як було зазначено в постанові: «нахождение его на свободе может повредить ходу предварительного следствия и обвиняемый может скрыться от суда». Жевченко ж писав, що спокійно й терпеливо сподівається на найскоріше звільнення своє із в'язниці (стор. №10 протоколу допиту від 12 вересня 1929 р.). Не зважаючи на свідчення, що цілком підтверджували відсутність антирадянських настроїв у діяльності Юрія Володимировича Жевченка, слідство продовжувалось. Згодом з'являються додаткові протоколи свідчень, в яких свідки зазначають про відкрито шовіністичні настрої архієпископа. Особа Жевченка висвітлюється в образі проповідника, що закликав не лише до служіння Богу, а й відстоювання національно-культурних прав всього українського народу.

У копії виписки (стор. 60 архівно-слідчої справи) з протоколу допиту свідка Ф.Л. Татарко стосовно характеру проповідей Жевченка зазначено: «Проповедь его сводилась к следующему: через церковь можно освободить, вызволить народ, т.е. в это освобождение веровали величайшие умы, как Менделеев и другие ученые, а не то, что люди труда, не имеющие образования и не могущие охватить эту великую идею. Он считал, что освобождая украинскую церковь от влияния славянской и освобождает украинцев от русификации. В общем проповедь была явно шовинистическая, т.е. он использовал

эту проповедь для агитации в пользу украинской нации. Жевченко тесно связан с Киевом».

Покази свідків не були однозначними. Більша частина залучених до слідства священнослужителів та мирян стверджували, що архієпископ Юрій (Жевченко) був зацікавлений лише в питаннях функціонування церкви, не залучаючи до того своїх націоналістичних поглядів. Заперечувались також і обвинувачення у проведенні панахиди за загиблими повстанцями.

Член Президії Церковної Ради общини УАПЦ Притайлов Леонід Іларіонович стверджує, що братська могила на 2-му кладовищі існує ще з 3 грудня 1918 року, коли добровільна армія поклала загони Української Директорії. Поховано там було українських військових. У проводах брали участь загони громадських організацій. «Влада заборонила йти головними вулицями й з моргу процесія йшла Старопортофранківською вулицею, біля «товчка. З того часу кожного року під час провід українці служили на братській могилі панахиди, що носили характер чисто релігійний, у всякому разі в 1928 і 1929 році, коли служив Юрій Володимирович Жевченко» – зазначає Леонід Іларіонович. У протоколі також відмічено інформацію про деякі моменти проповідей. Жевченко говорив: «Нема кращої справи як віддати своє життя за друзів, і ми повинні пам’ятати їх». Жодних шовіністичних заяв на панахиді не було. Щодо вінка Леонід Іларіонович не дає остаточної відповіді, однак згадує, що були принесені живі квіти. Свідчень про те, чи приносив квіти саме Жевченко немає.

На основі усіх наявних доказів та показів свідчень було здійснено засідання «трійки», яке присудило архієпископу Одеському Юрію Жевченку 10 років ув’язнення. Жевченко продовжував писати до партійного керівництва, керівників державно-політичних органів, детально описував в протоколах допитів свої позиції і настрої, але ці документи не були взяті до уваги. Якими ж насправді були мотиви архієпископа і чому більшість свідчень не використовувались при винесенні остаточного вироку? Справу проти автокефаліста було сфальсифіковано. Причиною репресивних дій щодо представників духовенства, серед яких опинився і Юрій Жевченко стало пожвавлення національних ідей всередині церкви. Сюди варто віднести бажання проводити богослужіння українською мовою, ідея відокремлення церкви від школи та державних процесів, що містили в собі чітко окреслену політичну ідеологію. Така позиція суперечила методам тоталітарного режиму, що являв собою абсолютний контроль всіх сфер діяльності суспільства.

Піднесення духовності народу означало збільшення рівня самосвідомості, а отже й фактичне усвідомлення своїх прав як людини і народу загалом. Радянська влада розцінювала це як потенційну загрозу своїм позиціям, крок до незалежності Української держави. Шляхом жорстоких репресій тоталітарна система фактично знищила Українську Автокефальну Православну Церкву та її найкращих представників. Серед них був і архієпископ Юрій (Жевченко).

Не можна вважати Юрія Володимировича революціонером, яким виступав за абсолютну незалежність церкви й Української держави загалом. Перш за все з міркувань християнського віровчення, яке наголошує та закликає до збереження миру, революція ж – завжди боротьба, поєднана з кровопролиттям. Архієпископ разом з іншими священнослужителями намагався здобути свободу від політичного тиску для церкви та її мирян. Право народу вільно спілкуватись з Богом та не бути за це осудженим – ось головні цілі Кирило-Мефодіївського братства та Церковної комісії, членом яких був Юрій Жевченко.

Вагомим доказом на підтвердження слів Жевченка є його відкритість у викладі подій та чіткій їх послідовності. Він не опирається слідству й намагається довести свою позицію.

21 вересня 1929 року Юрій Жевченко пише: «Я ніде ніколи ні при яких обставинах не належав до будь-яких антирадянських організацій і не знав про їх існування. Ніколи ніхто мене не закликав, навіть не говорив про існування таких або інших владонедозволених організацій. Я ще раз, як і в своєму показанні від 12 вересня, цим заявляю, що я визнавав, визнаю і буду визнавати Радянську владу і вітаю її будівництво. Почуваю себе чистим і невинним перед нею».

Радянська тоталітарна система за період 1927-1930-х років, шляхом арештів та розстрілів, повністю знищила всіх священників та багато мирян УАПЦ. Під натиском ДПУ 1927 року було знято митрополита Липківского, наступником його став Микола (Борецький), однак довго на митрополичій кафедрі він не пробув. Єдиним з єпископів, якому вдалося вижити, став Іван Теодорович. 1925 року Іван Теодорович, за дорученням митрополита

Липківського, виїхав до США, де згодом очолив Українську Православну Церкву.

Доля архієпископа Юрія (Жевченка) після 10-ти років ув'язнення достеменно невідома. По завершенню терміну перебування під вартою Юрій Володимирович Жевченко неодноразово звертався з офіційним проханням виправдати його та визнати його справу незаконною, після чого повторно був заарештований. За одними джерелами, архієпископа Юрія (Жевченка) було заслано до радянських тюремних таборів, де він пробув до кінця свого життя, за іншими-розстріляно.

28-29 січня 1930 р. Надзвичайним Собором у Києві ліквідовано УАПЦ. Митрополита Василя Липківського у віці 74-х років було розстріляно 27 листопада 1937 р. Все священство УАПЦ було заарештоване, розстріляне або заслане до Сибіру. Станом на передвоєнний період на території України були ліквідовані майже всі прояви УАПЦ.

З того часу минув не один десяток років й нині український народ здобув визнану Українську Автокефальну Православну Церкву, що увійде в історію як одна з найвизначніших подій та перемог. Це результат боротьби цілих поколінь українців. Багато в чому варто завдячувати автокефалістам 1920-1930-х років, які заклали фундамент для майбутньої Помісної Української церкви. Незважаючи на політичні обставини, репресії та переслідування, українська церква здобула своє право на незалежне існування – руками сотень священнослужителів та мирян, серед яких і архієпископ Юрій (Жевченко).

Джерела та література:

1. Жевченко Юрій (Гергій). Галузевий архів СБУ в Одеській обл., ф. П. Спр. 8496 (15966-п), арк. 26-26 зв.;
2. Михайлуца М.І. Юрій (Георгій) Жевченко у культурно-релігійному житті періоду Української революції. Інтелектуальна історія та духовна спадщина України XIX ст.: збірка наукових праць / відп. ред. О.А. Бачинська. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова, 2017. С. 141-148.

УДК 2-633(477-22)«1921/1933»

ЕВОЛЮЦІЯ РЕЛІГІЙНОЇ ПАРАДИГМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ НАПЕРЕДОДНІ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ: ЧИННИКИ ВПЛИВУ

Л.Л. БАБЕНКО,
докт. іст. наук, доц.,
зав. каф. історії України,
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка (Україна)

Вивчення проблеми боротьби радянської держави з упливом релігії та Церкви, котрі розглядалися як ідеологічна альтернатива більшовицькій владі, займає істотне місце в сучасній історичній науці. Історія державно-конфесійних відносин набула міждисциплінарного характеру й має серйозні історіографічні напрацювання. Разом із тим, і це закономірно, дослідники продовжують виокремлювати нові малодосліджені аспекти, інтерпретації, методологічні підходи.

Авторка статті має за мету привернути увагу до питання, чому для більшовицької влади в Україні у перше десятиліття її існування релігійний чинник становив особливу небезпеку в поєднанні з селянським чинником. Наприкінці 1920-х років більшовицьке керівництво країни на хвилі кризи хлібозаготівель узяло курс на здійснення суцільної колективізації селянських господарств. Він супроводжувався насиллям, до різних проявів якого інтенсивно інтегрувалися органи державної безпеки (Державне політичне управління. 1922–1934 рр.). Напередодні колективізації політична ситуація в українському селі була надзвичайно складною. Про численні факти недовіри селян до перетворень нової влади, прояви адміністрування, сваволі представників влади на місцях найвищим партійним інстанціям ставало відомо не тільки із скарг та матеріалів їх перевірок, але й із спецповідомлень і доповідних записок органів ДПУ. Наприклад, у доповідній записці в ЦК ВКП(б) йшлося про відмову сільської бідноти Леонтіївської сільради Кочкарівського району на Херсонщині вступати до колгоспу та брати участь у перевиборах до рад через знущання й побої від місцевих комуністів. При перевірці комісією ЦК ВКП(б) наведені факти підтвердилися [1, арк. 1-1 зв.].

У повідомленнях про конфронтацію на селі чекісти об'єктивно визначали її причини: «Дуже часто можна спостерігати недоброзичливе ставлення селян до своїх сільських комуністів із тієї причини, що комуністи села відриваються від маси, селянство звикло дивитися на комуністів як на адміністраторів, що стягують з них ті чи інші повинності. Останні грубо поводяться з населенням, своєю поведінкою і роботою дискредитують всю партію» [2, арк. 8]. Органи ДПУ інформували владу і про кризові наслідки продовольчої політики на селі. Ще у 1926 р. в доповіді керівництва ДПУ УСРР констатувалося «погіршення матеріального стану бідняцьких селянських господарств», особливо в Одеському та Миколаївському округах. Тут спостерігалися висока захворюваність дітей через недоїдання, два смертних випадки з тієї ж причини, а на Миколаївщині в окремих районах голодувало до 50 відсотків населення, що посилювало політичну напругу в аграрному секторі [3, арк. 79-80].

У загальні антибільшовицькі настрої селянства був міцно інтегрований релігійний фактор. Керівництву КП(б)У довелося визнати, що антирелігійні заходи на селі проводилися «без достатньої обережності і підготовленості, тому не завжди досягали позитивних результатів» [4, арк. 85]. Відтак це шкодило «змичці з селянством» і вимагало від агітаторів розуміння того, що «для селянських мас релігія заміняє майже всі форми культурної свідомості і побуту», пряме ж «руйнування релігії озлоблює маси», «допомагає утвердитися думці про радянську владу як владу антихриста» [5, арк. 99-100].

Однак держава не тільки не відмовилася від репресивної політики щодо інституційних складників релігійного життя, але й посилила її напередодні колективізації. Через пресу та інші пропагандистські засоби акцентувалася увага на зростанні політичної активності духовенства, його шкідливого впливу на селянство. Що ж зумовило такі еволюційні трансформації? Істотну роль у формуванні мотивації посилення антирелігійної політики та активізації і удосконаленні агентурно-оперативної й репресивної діяльності чекістських органів відіграло кілька чинників. По-перше, здійснення колективізації вимагало ідейно-політичної монолітності у сільському середовищі. Оскільки релігія розглядалася як альтернативна ідеологія, що користувалася величезним впливом на свідомість селянина, її слід було нейтралізувати або знищити. Застосування пропагандистських і адміністративних методів у попередні роки не дало бажаних наслідків, тому держава націлювала спецслужби на «активізацію роботи по церковниках».

По-друге, репресії й адміністрування щодо духовенства викликали гостру суспільну реакцію, а саме: збільшення числа скарг у центральні органи влади від релігійних громад, співчутливе ставлення до упослідженого духовенства, причому, навіть серед атеїстів, «розпалювання фанатизму сільської релігійної маси». Останнє було вкрай небажаним для концентрації агітаційних і організаційних зусиль комуністів у процесі здійснення колективізації.

По-третє, насправді з боку православного духовенства мала місце критика заходів радянської влади на селі, котрі призводили до погіршення соціально-економічного становища селян, та ототожнення її з «владою антихриста». Нерозуміння або ігнорування представниками влади гносеології такої критики посилювало існуючий антагонізм, використовувалося як компрометуючий матеріал, що давав підстави до розгортання нової хвилі репресій.

По-четверте, теза Сталіна про загострення класової боротьби у період будівництва соціалізму призвела до тенденційного трактування соціально-класової структури села напередодні і в період колективізації. Всіляко підкреслювалася спільність класових інтересів духовенства і куркульства, їх непримиренна ворожість до колективізації та інших заходів радянської влади на селі. Оскільки куркульство підлягало знищенню як клас, духовенство мало розділити аналогічну перспективу.

Постанови і директиви закритих засідань ЦК і політбюро більшовицької партії націлювали органи ОДПУ–ДПУ на «вилучення антирадянського елементу з села». У травні 1928 р. постанова ЦК КП(б)У рекомендувала «посилити роботу з активно виступаючими антирадянськими елементами», застосовуючи до них репресії, і конкретизувала їх об’єкти – колишні поміщики, поліцейські, попи, куркулі. Своїм окремим рішенням ЦК зобов’язував керівника відомства В. Балицького «негайно вжити всіх заходів до посилення апарату спостереження ДПУ на селі, забезпечити достатню гнучкість його щодо своєчасного інформування про всі настрої і вияви антирадянської діяльності на селі», та «триматися в рамках указівок про особливу обережність в репресіях до тих окремих середняків, які потрапили під вплив куркулів і попів» [6, арк. 50-51]. На одному з засідань колегії ДПУ УСРР цього ж року було висунуто вимогу в процесі інформування вищих органів влади республіки про політичні настрої на селі «чітко і точно вказувати, до якого прошарку належить особа», що висловлює антирадянські погляди, та які верстви сільського населення їх поділяють [7, арк. б/н].

Селянське середовище надзвичайно чутливо і болісно реагувало на адміністративні перегини в антирелігійній політиці, тому нарком В. Балицький, володіючи численними фактами протистояння на релігійному ґрунті, в 1928 р. націлював органи ДПУ та відділи культів НКВС проводити гнучку тактику регулювання релігійного життя на селі. Він наголошував, що «...релігійні громади здебільшого складалися з незаможного та середнього селянства», а стосунки з ним «у сучасних складних умовах набувають також і політичного значення» [8, арк. 102]. Отже, таємна поліція розглядала посилення боротьби з церковниками як важливу ланку успішного проведення колективізації, а православне духовенство і релігійні громади як фактор її стримування.

Уже в 1928 р. в оперативних матеріалах одеських чекістів відзначався «реакційний вплив духовенства, яке затушовує класові суперечності і прагне підкорити бідноту куркульському впливу». Зокрема, католицький ксьондз Енгельського району Вольф закликав селян не зазіхати на чуже добро, не заздрити заможнішому господарю: «Якщо заможнішого обберуть, то й бідняку ніякої користі не буде». У результаті це було витлумачено як заклик до саботажу хлібозаготівельної кампанії [9, арк. 53]. У щотижневих зведеннях секретно-оперативного відділу ДПУ за 1928 рік повідомлялося про «антихлібозаготівельну» та «антиколгоспну» агітацію священиків і «мандрівних ченців» у селах Одеського, Дніпропетровського, Полтавського, Прилуцького та інших округів [10, арк. 1-14 зв.].

24 січня 1929 р. ЦК ВКП(б) направив листа республіканським партійним організаціям «Про заходи по посиленню антирелігійної роботи». В ньому зазначалося, що НКВС та ОДПУ належить «... не допускати будь-яких порушень радянського законодавства релігійними об'єднаннями, маючи на увазі, що релігійні організації є єдиною легально діючою контрреволюційною організацією, яка має вплив на маси». Отже визначалися як конкретні винуватці гальмування радянських перетворень на селі, так і виконавці партійної вказівки щодо усунення можливих перешкод на шляху проведення суцільної колективізації. Наголошувалося, що «оперативне обслуговування цих кампаній вимагає більш впертої роботи апарату ДПУ» [11, арк. 187].

У період проведення суцільної колективізації керівництво органів ОДПУ–ДПУ розробило ряд оперативних заходів із ліквідації «церковної контрреволюції». Вони були викладені у низці циркулярних листів і директив. Оскільки документи призначалися винятково для службового користування і друкувалися у суворій

відповідності з кількістю адресатів, механізм реалізації запланованих заходів подавався гранично відверто. На засіданні колегії ОДПУ 31 січня 1930 р., наступного дня після виходу постанови ЦК ВКП(б) «Про заходи по ліквідації куркульських господарств в районах суцільної колективізації», у виступі начальника секретно-оперативного управління Є. Євдокимова йшлося про забезпечення виконання репресивних заходів щодо антирадянських і куркульських елементів, котрі ділилися на дві категорії. До першої, поряд з «ідеологами» і «натхненниками» контрреволюційних виступів, «активними куркулями з махровим бандитським минулим», зараховувався й «антирадянський актив церковників і сектантів», справи яких мали розглядати в позасудовому порядку «трійки», затверджені колегією ОДПУ.

Конкретні методи ліквідації «церковної контрреволюції» визначалися у циркулярному листі за № 37 «Про стан і перспективи церковного руху і чергові завдання органів ОДПУ» від 22 березня 1930 р. за підписом начальника СОУ Євдокимова, його заступника Тучкова та начальника 6-го (антирелігійного) відділення Полянського. У документі зазначалося, що «…церковні організації перетворилися у суто антирадянські… Цей процес особливо різко виявляється на селі, де церковники нерідко є керівниками контрреволюційних організацій і угруповань, організаторами і натхненниками масових куркульських виступів. Церква є по суті контрреволюційною організацією і виразницею інтересів соціальних верств, ворожих пролетарській диктатурі» [12, арк. 1]. При цьому підкреслювалося, що в районах суцільної колективізації, де було визнано за доцільне масове закриття церков, «всі попи, незалежно від течії, є тут озлобленими і активними ворогами соціалістичного будівництва», вони становлять «своєрідний єдиний фронт проти нас». Отже у свідомості співробітника органів ДПУ в особі священика створювався образ запеклого ворога як об’єкта оперативної діяльності. Нагнітання антирелігійної істерії виявилося у безапеляційному висновку про те, що в 1929 р. спостерігалася «висока контрреволюційна активність на релігійному ґрунті». Її соціальна база визначалася відверто тенденційно: «Так як церква в більшості спирається на куркулів, то такі виступи часто набувають антирадянського характеру...Зараз уже цілком сформувався блок куркульства з церквою» [12, арк. 5]. Ототожнюючи спільність їхніх класових інтересів, директива констатувала, що «ліквідація куркульства як класу ставить перед нами завдання ліквідації центрів церковної контрреволюції» [12, арк. 6].

Духовенство, яке залишилося без парафій, підлягало виселенню з районів суцільної колективізації, причому, передусім виселялися ті священики, на яких уже був зібраний компрометуючий матеріал. Не оминала така перспектива і духовенство, яке залишилося без парафій через закриття храмів. Під виселення потрапляли й агенти ДПУ з числа священиків, але їх передбачалося використовувати в цій же ролі на новому місці. Підкреслювалося, що до агентури «абсолютно некорисної в сенсі їх працездатності» та «двурушників» необхідно застосовувати «суворі репресії» [12, арк. 7].

Політика суцільної колективізації внесла певні корективи у питання добровільного зречення духовного сану. Якщо раніше «з тактичних міркувань не завжди владі було вигідно заохочення духовенства до зняття сану», то нині «ОДПУ рекомендує не перешкоджати духовенству знімати сан». Однак керівництво застерігало не допускати передчасного зречення обновленського духовенства, а священиками-спецагентами лише в тому випадку, якщо «цей акт може зіграти велику позитивну політичну роль у справі розвалу і дискредитації церкви, або в тих випадках, коли наші агенти провалені, або втратили всяку цінність в роботі по церковниках [12, арк. 7 зв.].

Циркулярний лист також націлював чекістів республіки на оперативно-організаційні заходи по остаточній ліквідації монастирів і висланню їх насельників через Особливу нараду при колегії ОДПУ, а на їх базі – створення сільськогосподарських артілей і товариств. Та найголовніша увага зверталася «на рішучі заходи по посиленню спецагентури серед церковників, виявленню і ліквідації церковно-монархічних легальних і напівлегальних організацій». Інформаційно-освідомлювальну мережу рекомендувалося ретельно перевірити та активізувати її роботу. На цю ділянку звертали увагу і циркуляри ОДПУ від 31 серпня 1930 р. та 28 січня 1931 р. Останній за підписом В. Менжинського стосувався так званої «церковної лінії» гучної кримінальної справи «Весна». Голова ОДПУ вимагав усі наявні агентурні розробки, що мають аналогію з ліквідованою організацією, «опрацювати якнайретельніше шляхом включення в них спецагентів із церковників», а також скористатися ліквідованою організацією для придбання нової агентури, мотивуючи, що «об’єкти даної організації можуть бути найбільш цінними спецагентами, як особи, що відігравали велику роль у контрреволюційній діяльності церковників» [13, пакет, б/н].

Поряд із цим продовжувалася практика адміністрування та утисків духовенства. Уповноважений ДПУ Бершадського району Маркелов повідомляв секретареві райкому про факти надмірного

обкладання податками священнослужителів, проведення повного опису та вилучення всього домашнього майна, інші зловживання. А священик села Богушівка Барського району П. Сирота особисто подав скаргу секретареві райкому, яка починалася словами (орфографія збережена – Л.Б.): «Я є службовцем культу при релігійній громаді, виконую свої обов'язки і ні до чого не торкаюся. Податки, що з мене причитаються, виплачую». Сільські активісти на чолі з головою комітету незаможників конфіскували у нього мізерні запаси хліба, майже щодня викликали до сільради і вимагали взяти державну позику на 150 карбованців, за відсутності необхідної суми грошей періодично саджали під арешт та відверто вимагали: «Поп, очисти нам село». Священик просить захистити його від «утисків сільської ради», яких він «уже не в силі переживати» [14, арк. 40].

Наведені факти свідчать, що радянська влада не відмовилася від ортодоксального курсу, спрямованого на ліквідацію релігії і церковних організацій. Якщо впродовж 1920-х років вона змушена була адаптуватися до релігійної опозиції селянства, на рівні директивних документів партійно-радянських органів корегувати окремі напрями антирелігійної пропаганди, то з початком колективізації і зміною соціально-структурного балансу на селі перейшла у відкритий наступ на Православну церкву і духовенство. Останні кваліфікувалися як контрреволюційні сили, що становлять загрозу соціалістичним перетворенням. Період 1930-х рр. проходив під знаком рішень XVI з'їзду, який ухвалив: «Закріпити і розвинути значні успіхи, досягнуті у справі звільнення мас від реакційного впливу релігії». Селянський чинник, загравання з ним перестали бути актуальними для влади у результаті повернення до воєнно-комуністичних методів державного управління та відмови від кон'юнктурних ліберальних компромісів на релігійному ґрунті.

Джерела та література:

1. Российский государственный архив социально-политической истории (далі – РГАСПИ). Ф. 17, оп. 85, спр. 363.
2. Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-15, оп. 5, спр. 10.
3. РГАСПИ. Ф. 17, оп. 85, спр. 169.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). Ф. 1, оп. 20, спр. 1757.
5. ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 20, спр. 749.
6. ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 16, спр. 6.
7. Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Київ (далі – ГДА СБУ). Ф. 13, спр. 195.
8. ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 16, спр. 34.
9. Державний архів Одеської області. Ф. 7, оп. 1, спр. 1608.

10. ГДА СБУ. Ф. 3, оп. 1, спр. 7.
11. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). Ф. П-29, оп. 1, спр. 470.
12. ГДА СБУ. Ф. 13, спр. 383.
13. ГДА СБУ. Ф. 13, спр. 385.
14. ДАВО. Ф. П-41, оп. 1, спр. 121.

УДК 94(477):929«19»

ДОКУМЕНТИ РАДЯНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ ЯК ДЖЕРЕЛО У ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ МІСТ І СІЛ ОДЕЩИНИ 1920–1940-х рр.

О.Г. БАЖАН,
канд. іст. наук., доц.,
Інститут історії України НАН України
(Україна)

Закон Верховної Ради України «Про реабілітацію жертв політичних репресій» від 17 квітня 1991 р. та доповнення до нього від 15 травня і 11 листопада 1992 р., Указ Президії Верховної Ради України від 9 вересня 1991 р. «Про передачу архівних документів Комітету державної безпеки України до державних архівів республіки», постанови Президії Верховної Ради та Кабінету Міністрів України 1992 р. про підготовку та видання багатотомної науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» сприяли введенню до наукового обігу матеріалів Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Для дослідників та краєзнавців стали доступними архівно-кримінальні справи репресованих громадян, а також деякі розсекречені документи карально-репресивних органів службового характеру. Відомо, що органи держбезпеки за допомогою своїх агентів, інформаторів, таємних працівників накопичували широкомасштабну інформацію, яка стосувалася різних сфер суспільно-політичного, культурного та економічного життя будь-якого села, міста, регіону, країни. За допомогою агентурно-інформаційної мережі у підконтрольних районах чи секторах радянські спецслужби здійснювали моніторинг суспільних настроїв селян, робітників, інтелігенції; відстежували діяльність політичних партій, духовенства, релігійних сект, націоналістичних угруповань; збирали інформацію про економічний уклад села (кількість незаможних селян, середняків, бідняків тощо); фіксували стан виробництва, рівень дисципліни, випадки зловживань на фабриках та

заводах; здійснювали контроль над санітарно-медичними, освітянськими закладами, військовими частинами, залізничним транспортом. Донесення агентури систематизувалися уповноваженими ВУЧК-ДПУ-НКВС-МДБ за окремими питаннями (політичні партії, розвиток економіки, шпигунство, бандитизм тощо). Кожен підрозділ спецслужб відповідно до функціональних обов'язків накопичував власну документальну базу. У місцевих органах ЧК-ГПУ матеріали систематизувались за окремими адміністративними одиницями та населеними пунктами. Серед великого масиву документів, що зберігаються у Галузевому державному архіві Служби безпеки України, увагу дослідників рідного краю мають привернути матеріали фонду 13, які стосуються політичної, економічної характеристики регіонів України, в тому числі Одещини. Ймовірно, що наприкінці 1940-х років за вказівки керівництва Міністерства держбезпеки УРСР роздобуті у різний спосіб дані про конкретне село, місто, район, регіон мали бути упорядковані і зведені в одну справу. Так у 1950–1951 роках з'явились об'ємні досьє «Паспорт-характеристика» на кожну область, яка входила до складу Української РСР задля ознайомлення працівників центрального апарату МДБ УРСР та обласних управлінь зі «специфікою» кожного населеного пункту. Наприклад, коротка політична і економічна характеристика районів та міст Одещини з'явилась наприкінці жовтня 1950 року, «досьє» на Ізмаїльську область надійшло до Києва на початку лютого 1951 року. Навіть при побіжному вивченні «Паспорт-характеристик» кидається у вічі той факт, що всі вони були підготовлені та упорядковані на місцях силами оперативного складу за єдиним планом і засвідчені підписами відповідальних працівників – начальника секретаріату УМДБ (Ізмаїльська область), заступника начальника Управління МДБ (Одеська область). Всі без виключення «Паспорт-характеристики» містять в собі рубрики: 1. Дата створення; 2. Короткий фізико-географічний огляд; 3. Корисні копалини; 4. Коротка політична характеристика; 5. Адміністративний поділ; 6. Сільське господарство; 7. Промисловість; 8. Транспорт і зв'язок; 9. Культура та побут.

Серед вказаного інформаційного матеріалу найбільшу джерелознавчу цінність, на нашу думку, має розділ «Коротка політична характеристика» області, в якому очима чекістів змальоване політичне життя регіону в першій половині XX століття. Так, описуючи політичний ландшафт Ізмаїльської області першої чверті XX століття, автори документа зауважують, що «населення області до теперішнього часу засмічене в значній мірі

контрреволюційним елементом. В області наявна значна кількість церковників, різноманітних сектантів, старовірів, у минулому тісно пов'язаних із багато чисельними проповідниками й благодійними громадами Румунії, Америки та Англії. Існувало ряд активно-позиціонуючих буржуазних політпартій та організацій: залізногвардійців, кузистів, царанистів, сіоністів, лібералів та ін. Серед єврейського населення широко було розвинуто сіоністський рух пов'язаний з Америкою, де до сьогодні існує комітет акерманських євреїв. До 1940 років територія області була базою для переправлення агентури іноророзвідок в СРСР».

Найбільше уваги в «Короткій політичній характеристиці» відведено періоду Другої світової війни. Наприклад, у «Паспорті-характеристиці Одеської області» політична ситуація в Одесі в часи румуно-німецької окупації показана через призму релігійного життя (румунське «місіонерство» і християнізація в Трансністрії) функціонування Організації українських націоналістів бандерівського та мельниківського напрямів, діяльності «Одеської групи колишніх чинів старої та білої армії «РОВС», «Націонал-солідаристського союзу», існування різних громадських організацій («молдавське товариство», «караїмське товариство», інститут «італійської культури» та ін.), огляд преси.

Разом із тим слід відзначити, що в «Паспорті-характеристиці» самої молодої області в складі Української РСР (саме так чекісти називали у службових документах Ізмаїльську область) окрім детального опису ворожого елементу за доби «румунських бояр» вміщено відомості про людські втрати в регіоні та суму збитків, нанесену загарбниками в часи Другої світової війни: «У період окупації Ізмаїльської області румуно-німецькими окупантами були розорені і пограбовані усі колгоспи, радгоспи і МТС, зруйновані усі промислові підприємства, школи, лікарні, культурні установи та вивезені в Румунію усі сільськогосподарські машини та промислове обладнання… В таборі «Дулаг» № 162, розташованому в м. Рені, в останні дні було знищено більше 100 осіб військовополонених… Німецько-румунські окупанти розстріляли в області 4978 осіб цивільного населення та сотні військовополонених. 13297 осіб спровадили в німецьку неволю, вони відібрали у селян 111 тисяч голів худоби, в тому числі 40 тисяч коней, вивезли 3700 тис. пудів зерна і до 2-х мільйонів пудів інших с/г продуктів. Збитки, нанесені окупантами народному господарству області, складає 3,5 млрд. крб.» [1, ф. 13, спр. 460, арк. 5].

Значне місце у паспорті Ізмаїльській області відводиться характеристиці розгалуженого апарату каральних органів у регіоні: «префектура поліції існувала в кожному повітовому центрі, проводила агентурну роботу для охорони та підтримки встановленого режиму … штати повітової префектури налічували до 50 осіб. У волостях штат доходив до 30 осіб…Ізмаїльська повітова сигуранца ділилася на 4 комісаріати: Болградський, Ренійський, Кілійський та Вилковський. Крім того в крупних населених пунктах існували бюро сигуранци. Жандармерія була в кожному повітовому центрі і секція у волості, в селах мали місце жандармські пости…» [1, ф. 13, спр. 460, арк. 5-6].

Окрім детальної загальної довідки про політико-економічний стан Ізмаїльської області (станом на вересень 1950 року), написаної майже в енциклопедичному стилі, в справі знаходиться коротка політична та економічна характеристика на кожен район області. У «досьє» на Ізмаїльську область дослідник знайде для себе інформацію про: територію районів на 1950 рік; число сільрад; кількість посівної площі; відсоток колективних господарств; загальну кількість міського та сільського населення районів та розподіл за національністю, соціальних категоріях; кількість вищих, середніх, неповних середніх, початкових навчальних закладів. В економічній характеристиці також зазначено найменування підприємств, які розташовані на території області, характер виробництва, кількість робітників та службовців на заводах та фабриках, наявність новобудов. Так як зазначена інформація була адресована оперативному складу МДБ, то в характеристиці була присутня рубрика «Особливості району», за допомогою якої можна було дізнатися про рельєф місцевості, наявність чи відсутність телефонного зв’язку з сільрадами, наближеність населених пунктів до залізниці, розташування військових оборонних об’єктів, видобуток корисних копалин тощо. Варто зазначити, що «паспорт» Одеської області містить більше інформації про «політичний стан» конкретно взятого району Одещини ніж у досьє про Ізмаїльську область. Так автори «Паспорту» Одеської області більше уваги приділяли опису антирадянських політичних утворень, виявлених в 1920–1940 роки на підприємствах та установах, формам протесту мешканців регіону політиці колективізації. Подібного роду інформація відсутня у матеріалах про «політ-економічний стан» Ізмаїльської області. Значно краще у чекістських матеріалах про Одещину станом на осінь 1950 року переповідається інформація. Уповноваженим МДБ у підвідомчим їм оперативним секторам повідомлялася інформація про

число заарештованих «контрреволюційних ворожих елементів» відразу після звільнення регіону від гітлерівських окупантів, кількість прибулих у міста та села репатріантів [1, ф. 13, спр. 460, арк. 1-18].

Таким чином, «Паспорт-характеристики» на Ізмаїльську та Одеську області Української РСР, складені працівниками радянських спецслужб на початку 1950-х років, можуть прислужитись краєзнавцям як під час підготовки енциклопедичних видань, присвячених історії населених пунктів, так і в ході реалізації державних програм «Історії міст і сіл України» та «Реабілітовані історією».

Джерела та література:

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України.

УДК 94(477.74+478):623.1«19/20»

ВІЙСЬКОВІ ГАРНІЗОНИ ТА ЦИВІЛЬНЕ НАСЕЛЕННЯ ОСМАНСЬКИХ ФОРТЕЦЬ БУДЖАКА НА МЕЖІ XVIII–XIX ст.

О.А. БАЧИНСЬКА,
докт. іст. наук, проф.,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова (Україна)

Значення фортець дністровсько-дунайського регіону, тобто Буджака – Бендери, Аккерман, Кілія, Ізмаїл збільшується наприкінці XVIII – на початку XIX ст. особливо після того, як із 1791 р. кордон між Османською та Російською імперіями проходив Дністром. У зв’язку з тим, що нова російсько-турецька війна 1806–1812 рр. розпочалась досить несподівано для керівників зазначених османських фортець, і російські війська без бойових дій зайшли до більшості з них, населення фортець залишилось незмінним.

Фортеці Буджака являли собою укріплені пункти, призначені для захисту державних інтересів Османської імперії у провінційних районах. Звичайно, що у фортецях знаходились не лише військові гарнізони, але й цивільне населення. Як правило, це були міщани, які займались торговельними та ремісничими справами, а також родини чиновників фортеці. Під час війни фортеця ставала захистом і для

мешканців навколишніх сіл. Для всіх цих людей під час воєнних дій, в першу чергу, важливим було зберегти життя, а після цього поставало питання про подальше проживання і становище в рамках політики нової держави – Російської. На жаль, питання про склад і долю османських залог і населення фортець Буджака в російсько-турецькій війні 1806–1812 рр. дослідники майже не вивчали. На сьогодні така можливість з'явилась використовуючи нові архівні документи. Зокрема, це списки населення фортець, що були складені представниками російської армії протягом 1806–1809 рр. при вступі у Бендери, Аккерман, Кілію, Ізмаїл. До цих фортець приєднували окремі списки військових чиновників із родинами з Каушан і Рені.

До початку війни 1806 р. Росія та Османська імперії формально вважались союзниками, тому російські війська без оголошення війни перейшли Дністер, без бойових дій зайняли наприкінці листопада – на початку грудня 1806 р. фортеці Бендери, Паланку, Аккерман, Кілію. Після офіційного початку війни мусульманське військове населення зайнятих російською армією фортець та навколишніх територій Буджака оголошувалось військовополоненими. Їх мали переселити в Херсонську, Катеринославську губернії та землі Бузького козацького війська (тепер території Південної України). Перш за все, це стосувалось чиновників, військових та їхніх родин, які складали гарнізони османських фортець. Російські війська генерала К. Мєйєндорфа в листопаді 1806 р. зайняли фортецю Бендери з розпорядженням «не чинити ніяких образ військовим і жителям фортеці» [1, с. 340]. Вирішено було провести перепис, за яким виявилось, що у фортеці та форштадті «магометанського віросповідання» – 5981 особа, а інших – 1900 [2, с. 341]. Усього «у бендерській фортеці турок, які здалися добровільно» нараховувалось 6781 особа обох статей, серед яких чиновників штаб- і обер-офіцерського звання 589 осіб [3, арк. 278–278 зв.]. За даними на травень 1807 р., які склав керівник колишніми османськими маєтками в Бендерській, Аккерманській, Кілійській райях і в усій Бессарабії генерал-майор Катаржі в Бендерах залишилось 369 господарів із власними будинками [4, с. 31]. Із них молдовани складали 26,5 %, росіяни – 13,9 %, українці – 12 %, євреї – 20,6 %, цигани – 10,8 %, татари – 9,4 %, вірмени – 3,5 % і болгари – 3,3 % (тут і далі всі підрахунки авторські).

Керівником бендерської фортеці був трибунчужний Гассан-паша, якому на той час вже виповнилось 80 років. Серед чиновників гарнізону вищого рангу були його радники – кягая бей Мустафа, скарбник Ага Мегмет бей, капутжилар Кягаяси Хусейн Єфенді, диван

Єфенді Юсуф, муюрдаш Сулиман єфенді, дивиттар Недим Єфенді, імам Мегмет Єфенді, джогадар Гассан ага, кавдан Агаси Усейн ага, казне кіатиби Усейн Єфенді; другого рангу чиновники – прапороносці, доглядачі за різними церемоніями, постачальники провіанту – Муселим Мустафа, селям Агаси Гасан ага, імрогор Алі ага, векіль Гарч Агмед ага, каведжи баши Амер ага, пешкір Агаси Алі ага, тютюнджі баші Мегмет ага, байрактар Хаджі Агмет ага та інші; військового звання чиновники – суддя Гастим Єфенді, предводитель дворянства Аллай бей Мегмет бей, тержиман Хаджи Омер ага, джеберджи Мустафа байрактар, ічмегтер баші Абдула ага, туфекчі баші Осман ага, капуджилар булюн башеси Мегмет ага, Осман Чогадар ага, санджактар Байрактари Юсуф, тугуджі баші Мегмет ага та інші; рядові військові та рядові службовці – музики, водоводи, кухарі, помічники службовців. При бендарському паші проживав мандрівник до Мекки уродженець Бухарського ханства, Хаджі Дервіш. Від бендерського чиновника Іосуфа Ефенді залежали жителі 11 татарських хуторів і сіл навколо Бендер, які являли собою «бешлеїв» – «яничар зі зброєю». За етнічним походженням при паші служили греки, болгари та молдовани, зокрема: «шубних справ майстер» – кюркчі баші грек Манулаки, швець – терезі башкерек Димитрій, різник – касап баші Георгій, ключники – кілерджі Карагіоз і Георгій; болгари-кучери – Іван і Тодор; служники радників паші – грек Спиридон, болгарин Іван, молдованин Іван [5, арк. 611-633 зв.].

Каушанський воєвода Гассан Ага, який у квітні 1807 р. разом із частиною гарнізону – 23 особи – перебував у фортеці Бендери, але залишив у фортеці Браїла дружину, дітей та інших родичів, тому йому дозволили повернутися до цієї фортеці [6, арк. 190, 255-256, 404].

Бендерська складова «військовополонених» була найчисельнішою за інші фортеці. Якщо бендерський трибунчужний Гассан паша обрав для подальшого оселення місто Миколаїв, то аккерманський двобунчужний Тагір паша – Одесу. Тагір паша – арнаут, магометанин 48 років. Склад чиновників Аккермана був дещо скромніше ніж у Бендерській фортеці, він також відрізнявся наявністю посади керівника порту та менших чиновників, пов’язаних із флотом – капудан. Зокрема, крім паші, у списках зазначені: яничар ага Сеід Хасан ага, кадій Хаджі Мустафа ефенді, кавас(и) баші Хаджі Гусейн ага, капудан Сулейман ага, тютюнджі баші Мулла, кафеджі Агмет Хуссейн, башчауш Гасан, сеїш-баші Білял, два капітани – Мегмет Реіз та Абдула реіз, мулла Мехмет та інші. При аккерманському паші перебували з Кілії назир Алі Бей, з Хотину брат

дефтердара Аккераман Кадрі Ага, з Ізмаїла Меомет ага та бешлей ага Ібраім [7, с. 95-113].

Разом із залогою та населенням Аккерманської фортеці в Одесу та інші населені пункти переселяли «кілійських турків, які добровільно здалися». Захищав Кілію незначний, порівняно з Бендерами й Аккерманом, гарнізон. Так, зокрема, в Одесі з нього розквартирували 45 осіб – керівника Топчи башу гаджі Гусейна 61 року з дружиною, донькою, одруженим сином, іншими родичами та слугами; чиновників – байрактара алі Мустафу агу, турнаджі Гаджі Мустафу агу, гасакі Мустафу агу, Мустафу Серден Геште агу та інших. Усього ж в Одесі влітку 1807 р. проживало аккерманських і кілійських офіцерів і чиновників із родинами – 110 осіб [8, с. 29].

Бендери, Аккерман і Кілія не були єдиними фортецями звідки переселяли військовополонених і через це можна дізнатися про іхній склад. Зокрема, з фортеці Томарово (Рені) виїхало 123 родини на чолі з керівником Аділь Беєм. Серед них 22 чиновники – байрактар Мегмет, Кая Ага та інші.

Реальне переселення усього мусульманського населення Буджака розпочалось із лютого 1807 р. Усе воно було поділено на окремі партії на чолі з керівниками. За відомостями Е.Рішельє на листопад 1807 р. в Херсонській та Катеринославських губерніях були оселені 15 тисяч 366 осіб турків і татар [9, с. 142].

«Військовополонені» неодноразово звертались до російського керівництва з проханням владнати питання з їхнім майном, що залишилось у фортецях. Їхні будинки, млини, сади, човни залишились без усілякого нагляду. Деякі нашвидкуруч змогли продати рухоме та нерухоме майно, але більшість просила або внести його у відповідні документи та компенсувати вартість, або дозволити окремому представнику продати це майно. Більшість цього майна стало власністю російської держави. У серпні 1807 р. Росія та Османська імперія уклали Слободзейське перемир’я, внаслідок якого передбачався обмін військовополоненими. Оселеним туркам і татарам пропонували переїхати до Туреччини. Внаслідок чого значна частина переселенців виїхала в округу фортеці Браїла, або переїжджала водним шляхом до Константинополя. Частина, зокрема, група трибунчужного Гассан паші, залишилась на поселенні у Миколаєві, а окремі групи переселились до Криму або Бухарського ханства.

Як військове населення, так і цивільне населення Аккермана та Кілії вносилось до спеціальних «переписів». «Перепись находящихся в Аккермане на жительстве обывателям с показанием каких наций и чем пропитание имеют» був складений на 15 жовтня

1808 р. [10, с. 70]. Згідно з ним, у місті налічувалось 321 родина, що становило приблизно 1663 особи. Автори перепису поділяли все населення на «корінних» жителів і «сторонніх». Категорія «сторонніх» у свою чергу поділялася на «тих, хто давно зайшов», тобто до вступу російських військ у грудні 1806 р. в Аккерман і тих, хто оселився у місті протягом 1807–1808 рр. Слід зазначити, що подібний розподіл досить умовний, оскільки значна кількість осілих у місті після 1806 р. була «тими, хто давно зайшов» у Бессарабію і проживав в околицях Аккермана по вісім-десять років. Співвідношення між корінним населенням і тими, хто зайшов протягом 1807-1808 рр., становило 228 родин на 117 (відповідно 66 % і 34 %). Найбільшу кількість корінних жителів становили вірмени – 117 родин та греки – 68 родин (54 % із усіх родин), євреї – 17, цигани – 9, українці, молдовани, поляки та інші – 17. Серед останніх найраніше визначив час своєї появи в місті – 1789 р. – Семен Посмітюха.

Аналізуючи цей і наступні переписи, потрібно враховувати ті серйозні зміни в житті міста, які були викликані переселенням місцевого турецького гарнізону і всього мусульманського населення. Відомості про населення маємо на липень 1808 р. в місті Кілія. Документ «Перепись, находящихся в Килие на жительстве обывателей с показанием каких наций и закона и чем пропитание имеют» був укладений кілійським комендантом майором Лавровим. За переписом тут нараховувалось 312 дворів [11, с. 71-74]. Співвідношення між тими, хто «давно зайшов» і тими, хто з'явився протягом 1806–1808 рр., становило 175 родин до 137 (тобто 56 % і 44 % відповідно). Найбільша частина населення, яка перейшла протягом 1806–1808 рр., була з міста Ізмаїл та селища Жебріяни Кілійського повіту, причому 79 % з останніх – росіяни-старообрядці. За національною ознакою в місті Кілія проживало 232 родини – молдован, 57 – росіян-старообрядців (пилипонів), 23 – греків, сербів, болгар, українців, циган. У даному документі конкретно зазначена нижня відома межа переходу жителя Юрія Тодорова із Ізмаїла до Кілії 15 років тому – тобто, близько 1793 р. Усі інші «хто давно зайшов» часу переходу не визначили. В той самий час, наприклад, українець Іван Левченко, 1800 р. народження, зазначив, що «народився в Бессарабській області у фортеці Кілія в той час, коли вона знаходилась ще у володінні турок».

На жаль, ми не маємо за даний період подібної докладної інформації по місту Ізмаїл. Ймовірно це пов'язане з тим, що до вересня 1809 р. Ізмаїл перебував в облозі російських військ. Проте

збереглися списки тих, хто бажали стати жителями Ізмаїла, складені протягом 1810−1811 рр. ізмаїльською поліцією. В них на поселення претендувало 1420 родин (за списками, що збереглися) [12, с. 78-83]. При цьому 25 % «сторонніх» родин потрапили до Молдавії та Бессарабії з інших територій протягом 1770–1805 рр.

За списками можна визначити етнічний склад населення лише 1316 родин з 1420: 455 родин − українців, 455 – молдован, 172 – турків і татар, 72 – некрасівців, 59 – росіян, 43 – пилипонів, 29 – вірменів, 25 – болгар, 6 − греків і циган (підрахунки авторські).

Українські та молдавські жителі складали найбільші групи серед тих, хто бажав оселитися в Ізмаїлі. З них «корінними» жителями вважали себе Йосип Романенко, який народився в місті Оргєєв у 1781 р., Матвій Бєланський з села Хозовка (Фузівка – ?), де народився у 1771 р. З містечка Помани прийшов у 1805 р. в Бессарабію «по рибальству» Лук'ян Чоботар. Молдавське населення мало 65,7 % «коріних жителів» Ізмаїла. Серед них – Микита Георгієв, син Полукуй, Арнон Радул, Бажан Тодоси. Частина цих родин разом із вірменською та турецькою громадами під час військових дій перейшли з Ізмаїла в Тульчу та Кілію, при чому зазначивши, що сталося це через діяльність жорсткого двобунчужного ізмаїльського паші Ібрагіма Пехлевана.

Займалось населення цих фортець, здебільшого, торгівлею, сільським господарством, чумацтвом, рибальством та найманою працею.

Таким чином, за архівними документами стало можливим з'ясувати склад османських фортець Буджака на межі XVIII – XIX ст. Такими документами є переписи військових гарнізонів та цивільного населення Бендер, Аккермана, Кілії, Ізмаїла, що були зроблені російськими чиновниками протягом 1807–1809 рр. Військові чиновники отримали статус «військовополонених» і мали з родинами переселятися на Південь сучасної України. З ними залишали свої домівки цивільне османське населення та татари-бешлеї, які служили при фортецях. Цивільне населення Аккермана, Кілії, Бендер та Ізмаїла складалось з греків, болгар, молдован, українців, росіян, вірмен. Переважна більшість із них займалась торгівлею, ремеслами та сільським господарством, незначна частина рибалила та наймитувала.

Джерела та література:

1. Записи Котляревского о первых действиях русских войск в турецкую войну 1806 года. Киевская старина. 1900. Т. 19, декабрь.
2. Там само.

3. Держархів Одеської області. Ф. 1, оп. 220, спр. 4 за 1807 р.,ч. 1.
4. Бачинська О. Османські фортеці Буджака на межі XVIII–XIX ст.: залоги й їхній склад. Одеса: Астропринт, 2013.
5. Держархів Одеської області. Ф. 1, оп. 220, спр. 4 за 1807 р.,ч. 1.
6. Там само.
7. Бачинська О. Османські фортеці Буджака на межі XVIII–XIX ст.: залоги й їхній склад. Одеса: Астропринт, 2013.
8. Там само.
9. Там само.
10. Бачинська О. Українське населення Придунайських земель. XVIII – початок XX ст. (заселення й економічне освоєння). Одеса: Астропринт, 2002.
11. Там само.
12. Там само.

УДК 338.48.003

ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПРИРОДНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ

Г.Є. БЄЛЯЄВА,
канд. екон. наук, доц.,
Одеський національний морський університет
(Україна)

Любіть Україну, як сонце любіть,
як вітер, і трави, і води..
В годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди.
В. Сосюра

Ці слова із вірша Володимира Миколайовича завжди були актуальними і такі важливі сьогодні. Коли люди, суспільство знають, шанують, люблять свій край, свою Батьківщину – вони завжди розуміють що цінувати, як вкорінюватись у рідній землі.

Україна має значний природно-ресурсний потенціал, і є однією з найбагатших країн світу за природними та рекреаційними ресурсами, які нажаль не усвідомлюються та не ураховуються у повній мірі як соціально-економічні блага.

В останні роки на Землі спостерігається «рекреаційний вибух», який проявляється у збільшенні антропогенного навантаження на

природу. Це результат науково-технічної революції, відірваності людини від природного середовища. Тому, як ніколи раніше, у результаті інформаційного навантаження, у всьому світі набувають колосального значення рекреаційні ресурси – об'єкти і явища природи, які можна використовувати в цілях відпочинку, лікування, туризму. Їх основу складають природні елементи: морські узбережжя, береги річок, озер, гори, лісові масиви, лікувальні джерела, а також і об'єкти антропогенного походження – історико-архітектурні пам'ятники. Цими благами багатий Одеський регіон, що налічує безліч різновидів цих ресурсів, що служать для підтримки і відтворення психофізичних та емоційних ресурсів людини. Велика культурна спадщина, багаторічна історія, мальовничі ландшафти, колорит та гостинність, все це сприяє успішному розвитку туристичної сфери міста та і його округи.

Згідно закону України «Про туризм»: «держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури і створює умови для туристичної діяльності» [1]. В Одесі у результаті проведення щорічного міжнародного інвестиційного форуму «5Т» реалізується концепція розвитку міста за провідними напрямами: торгівля, транспорт, технології, туризм, та trust (безпека) – де одним із пріоритетних напрямів виступає розвиток туристичного сервісу. Все це сприяє розвитку міжнародного туризму, а також залученню іноземних інвестицій у сферу готельно-туристичного бізнесу регіону.

Завдяки розвитку соціального підприємництва в Україні, розвивається думка про стійкий майбутній розвиток з турботою про теперішні та майбутні покоління. Соціальна усвідомленість значно покращує якість розкриття та нарощення трудового потенціалу. Одним із прикладів може стати молодий, але результативний проект «Тепле місто», місією якого є: «Бути інноваційною платформою для створення можливостей і суспільних трансформацій. Спонукати прикладом Івано-Франківська зміни в Україні та поза її межами». Одним із напрямів діяльності – звернення уваги молоді на своє місто, робити позитивні зміни в організації рекреаційних зон, підтримки пам'ятників архітектури, реформувати та прикрашати його своїми зусиллями, робити його більш затишним і привабливим, теплим [2]. В Одесі стрімко розвивається даний напрям різними недержавними структурами, такими як Impact Hub Odessa, коворкінговий простір «Термінал 42», «Зелений театр» тощо.

Узагальнюючи вищесказане, розглядаючи неповторність природного розташування та наповненість унікальними

туристичними ресурсами вважаємо доцільним вважати Одеський регіон зі значним туристично-рекреаційний потенціалом – що зумовлений наявністю певних можливостей та ресурсів, які можуть бути використанні для розвитку туристичної та рекреаційної діяльності [3]. При раціональному їх поєднанні та дбайливому використанні стає можливим розвиток внутрішнього туризму, розкриття унікальних туристичних ресурсів та підвищення соціально-економічної ефективності реалізації даного потенціалу регіону.

Джерела та література:

1. Про туризм: Закон України від 15 вересня 1995 р. (зі змінами) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80.
2. Тепле місто. Платформа. URL: https://warm.if.ua/
3. Герасименко В.Г. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: монографія. За заг. ред. В.Г. Герасименко. Одеса : ОНЕУ. 2016. 262 с.

УДК 94(477):908

МИКОЛАЇВ І УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ НА ПОЧАТКУ XX ст.: ЗА МАТЕРІАЛАМИ МІСЦЕВОЇ ПРЕСИ

О.В. БОБІНА,
канд. іст. наук, доц.,
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова (Україна)

Південні міста України, що постали під час завоювання і активної колонізації Північного Причорномор'я Російською імперією були особливими в багатьох речах. Особливу специфіку місту надавав етнічний склад населення. Так наприклад, наприкінці XIX – початку XX ст. найбільша кількість європейських євреїв мешкали у Варшаві та Одесі. Зрозуміло, що незвичайний мікс руської адміністрації, єврейського міщанства, інтернаціонального робітництва і українського оточення створювали особливу атмосферу, культуру, ментальність міста. Можемо через цей маркер етнічності, визначити особливості Миколаєва, Херсона, Катеринослава (Дніпро), Єлизаветграду (Кропивницького), Одеси, менших міст – Олешків, Балти, Голти, Бірзули, Вознесенська, Акермана та інших. За часи мирної незалежності України (1991–2014) відбулось відродження

того, що називається національна ідентичність. Найактивніше ці процеси відбуваються серед європейської, болгарської, азербайджанської, вірменської громади. За останній десяток років з'явилось кілька праць, присвячених історії єврейської громади Миколаєва. Автори, В.В. Щукін, А.Н. Павлюк та інші показали особливу атмосферу, яку створювали європейські торгівці, ремісники, інтелігенція Миколаєва. Ми поставили питання: «А чи було щось українське в місті? Чи були сфери українського життя в місті? Як формувалась «українскість» Миколаєва, за допомогою чого?».

Сучасна краєзнавча історіографія не виділяє український контекст миколаївської національної ідентичності. Маємо гарні праці про євреїв і болгар міста. Ряд замальовок про інші етнічні групи. Радянська історіографія наголошувала на інтернаціоналізмі, що теж мав підґрунтя. В сучасних популярних виданнях мало знайдеться інформації про українські сюжети в історії Миколаєва.

Перший факт українства в Миколаєві припадає на 1832 р. Цього року типографія Чорноморського гідрографічного депо надрукувала українською мовою невеличкий твір «Микола Коваль» («Малороссийская повесть нынешнего времени»). Автор – мешканець Одеси Микола Венгер. На жаль, не знаємо реакцію читачів на твір. Після цієї події ми не знайшли більше нічого українського в Миколаєві, аж до кінця XIX ст. В 80-ті рр. XIX ст., або за іншими даними в 1898 р., у місті існувала «Інгульська громада» – гурток українців. Ці відомості нам подає М.Д. Лагута (1895–1937) – миколаївський краєзнавець, студент Одеського університету в 1916–1917 рр. Важливим українським явищем, або, як на той час називали, «малоросійським» феноменом, стала перша опера «Катерина». Її написав М. Аркас (1852–1909) в 1892 р., а прем'єра відбулась в 1900 р. Є відомості, що він підготував до друку збірки народних пісень (1879, 1890). Діяльність М. Аркаса була тісно пов'язана з Одесою. Він навчався в одеській гімназії та університеті. А діяльність одеської «Просвіти» була взята за зразок для Миколаєва. Таким чином, перша хвиля «українізації» Миколаєва пов'язана з М. Аркасом і діяльністю «Просвіти». У вересні 1906 р. створюється гурток прихильників українства. В лютому 1907 р. створено «Просвіту». Ідеологом і рушієм «Просвіти» став М. Аркас. Діяльність «Просвіти» в 1907–1924 рр. формувала основи і підстави українства в Миколаєві, формувала і фіксувала думку про існування українців в місті. Наведемо лише перелік основних заходів організації, що оголошувались в Миколаївській газеті (рос. «Николаевская газета»). В 1907 р. стрімке зростання «Просвіти». Протягом року Микола

Аркас на засіданнях читав свою працю «Історія України-Русі» (рос. «История Украины-Руси»). Читання продовжувалось і в 1908 р. Вперше в Миколаєві прочитані реферати з української тематики: П.Ф. Андрущенка «Хто ми, що ми, і чого нам треба» (рос. «Кто мы, что мы, и что нам нужно»), І. Воля «Індивідуальні риси української культури» (рос. «Индивидуальные черты украинской культуры»), С. Шелухін «Назва Україна» (рос. «Название Украина»). Невідомий лектор прочитав реферат «Українська мова» (рос. «Украинский язык»). Постійними стали заходи, присвячені роковинам народження і смерті Т.Г. Шевченка – молебні, пам'ятні вечори. З 1909 р., після смерті М. Аркаса, миколаївці добрим словом і молебнем згадували і його. 13 жовтня 1907 р. в газеті вперше московсько-руською абеткою було надруковано оголошення українською мовою про збори товариства «Просвіта». Самими поширеними і популярними формами роботи стали танці, сімейні і літературно-музикальні вечори. Новий – 1908 р., почався для «Просвіти» досить тривожно. Миколаївські газети обговорювали розкол в організації (19.02.1908). Вперше миколаївська газета дала визначення «Просвіті» – «николаевский кружок любителей малороссов» (20.04.1908). У цьому році розширились сфери діяльності українців. «Просвіта» затвердила шість стипендій для учнів (20.04.1908), відсвяткувала день народження М.В. Гоголя «картинками» із «Сорочинського ярмарку» на міському бульварі, вперше почала ставити п'єси. В 1910 р. проведено перший український костюмований бал. У липні на схилах р. Інгул, на міському бульварі проводять культурно-розважальний вечір. На стипендії учням виділяється 400 рублів. Завершується рік важливою подією – «Просвіта» переходить в нову будівлю. Там вона буде розміщуватись до 1924 р. З 1910 р. всі оголошення від організації подаються українською мовою (транслітерацією). В 1911 р. крім традиційних заходів, які проводились українцями, з'являється нова тема. С.Ю. Гайдученко (1866–1922) – юрист, суддя першої дільниці м. Миколаєва, гласний міської думи, випускник одеського університету, активний діяч «Просвіти» – підняв питання про необхідність встановлення пам'ятника Т. Шевченку. Протягом року це питання обговорювалось на засіданнях міської думи. В газеті, вперше в Миколаєві, надрукована стаття про Т.Г. Шевченка. Міською думою, одноголосно, було прийнято рішення присвоїти однієї із шкіл ім'я Т.Г. Шевченка. У газетах, раз на рік, друкувались звіти «Просвіти». В 1911 р., за звітом в організації нараховувалось 60 чоловік (21.07.1911). Ця кількість дає уяву про кількість активних українців у Миколаєві. Але можемо говорити і про досягнення

«Просвіти» в першу «імперську українізацію». Маємо на увазі традиції українського театру. Українські п'єси ставились у Миколаєві з 1902 р. Цього року при новому суднобудівному заводі, в їдальні, відкрився самодіяльний театр. В основному, в ньому ставились українські п'єси, або вистави за їхніми мотивами. В 1908–1911 рр. силами членів «Просвіти» на сцені театру Шефера поставлено 21 п'єсу і 2 опери. Серед них відомі п'єси І. Карпенко-Карого, І. Щоголева (Тогобочний), Б. Грінченко. Українська п'єса в зросійщеному місті стала певним позитивним феноменом, на зразок чеського театрально-лінгвістичного досвіду. Місцева преса визнавала важливість такої роботи у пропаганді українства. Пропаганда українства приводила до певних відгуків. Так, вже в жовтні 1907 р., з'явилась стаття «Беспочвенность украинства». В лютому 1908 р. перший уїдливий фейлетон, а вже в березні стаття «Существует ли украинский сепаратизм». В 1911 р. – стаття «Украинцы – противоестественная нация». В 1910 р. – в Росії вибух великоросійської пропаганди і шовінізму. В місцевій пресі, в 1910 р., з'явилось вісім статей, присвячених західній Україні (рос. Галиции). Це такі статті як: «Новый фазис галицко-русского движения», «Положение в Галиции», «Русские дела в Галиции», «Галицкая Русь», «Преследование русского духовенства в Галичине»», «О делах в Коломые», «Польская справедливость». В 1911 р. закінчується статтею «Галиция – русская страна». В статтях, присвячених т. зв. українському питанню, поняття «украинцы» подається в лапках. А звичайним терміном залишалось – «малороссы». Цікаво, що «Просвіта» на сторінках преси не коментувала такі статті.

Ми вважаємо, що долучились, несвідомо, до формування елементів атмосфери українства ресторани міста. Ресторани щоденно друкували меню, серед яких знаходимо українські назви. Так, вивчаючи меню ресторану Зоріна, бачимо: 1) борщ – «малороссийский», «зеленый с ватрушками», «со свежим бурачком»; 2) вареники – «малороссийские», «полтавские», «ленивые», «гречневые со сметаной», «с вишнями», «с творогом»; 3) ковбаса – «малороссийская», «малороссийская по-немецки»; 4) «битки по-казацки»; 5) «бигус малороссийский»; 6) «голубцы малороссийские»; 7) «севрюга по-нежински»; 8) налисники – «с вареньем», «полтавский», «волынский». Лише один раз зустрічаємо в меню назву «борщ український». Свою маленьку лепту в поширення українства в Миколаєві внесли криголам «Гайдамака» і яхта «Запорожець».

Підводячи підсумок, зазначимо, що «українського» в дореволюційному Миколаєві було мало. Але поняття «українці»,

«українська мова», «український сепаратизм» вже були присутні в громадському дискурсі. Слабкі, вони посилюються в 1917 р., коли починається черговий етап «українізації» імперського міста Миколаїв.

УДК 94(477.7)«1939»:[321.64:355]

СОЦІАЛЬНЕ КОНСТРУЮВАННЯ В ЧАСИ ТОТАЛІТАРИЗМУ: ОДЕСЬКІ КАДРИ ДЛЯ ШКОЛИ ЗОВНІШНЬОЇ РОЗВІДКИ НКВС

О.І. БОНЬ,
канд. іст. наук, доц.,
Київський університет імені Б. Грінченка (Україна)

Відкриття архівів партійних, державних, каральних органів СРСР докорінно змінило джерельну базу досліджень істориків часів незалежності України. Особливе місце серед цього величезного масиву інформації займають документи партійних органів, оскільки саме вони визначали напрямок розвитку держави, саме виконанням їх рішень займались державні структури. У зв'язку із недавньою зміною законодавства і розширенням доступу до документів тоталітарної доби, особливо актуальними стали матеріали каральних органів та вищого партійного керівництва.

Серед них окреме місце займає цілий напрямок діловодства вищого політичного керівництва УРСР – «окрема папка», аналогічна як у ЦК РКП(б)/ВКП(б)/КПРС. Це найбільш секретні рішення політичного бюро та організаційного бюро ЦК КП(б)У. Для того щоб повно зрозуміти цілі і механізми дій політичного керівництва радянських часів, саме ці документи і слід аналізувати. Оскільки вони не копіювались і не надсилались та не мали строку давності для розсекречення, саме в них можна знайти справжні мотиви дій ЦК КП(б)У. Фактично існували дві паралельні «окремі теки» – політбюро і оргбюро, перша з яких була визначальною і об'ємною. Про них не було згадок у інструкціях по діловодству партійних органів [3, с. 331].

У цих документах не тільки явними стають приховані цілі дій партійних органів, а і чітко видно механізми прийняття та реалізації рішень. Особливо чітко простежується визначальний вплив

політбюро ЦК КП(б)У на діяльність каральних органів тоталітарної держави. Ми зупинимось на конкретному епізоді із цих взаємовідносин. Він пов'язаний із «чистками» у цих органах після засудження і ліквідації наркома М. Єжова. Адже це відбилось і на органах НКВС УРСР [2]. Метою буде показати за матеріалами окремих папок політбюро і оргбюро як при формуванні важливих підрозділів – шкіл зовнішньої розвідки НКВС СРСР, застосовувались соціальний і політичний відбір кандидатів. Для прикладу візьмемо кандидатів від Одеси.

Очевидно, що поповнення кадрового складу потребувало багато підрозділів НКВС після «чисток», зміщенням М. Єжова та приходу Л. Берії. В Україні ситуація була дуже складною. Спочатку у 1938 р. новий нарком внутрішніх справ УРСР Олександр Успенський «викрив антирадянський заколот» попереднього наркома Ізраїля Леплевського, а з грудня 1938 р. тимчасово виконуючий обов'язки наркома Амаяк Кобулов боровся з «антирадянським заколотом» вже Олександра Успенського. За офіційними даними було репресовано 1199 керівних працівників НКВС УРСР [6, с. 70].

Саме тому, на нашу думку, серед інших «кадрових» постанов для поповнення НКВС з'явилась постанова політбюро ЦК КП(б)У від 28 грудня 1938 р. «Про школи зовнішньої розвідки НКВС СРСР» у окремій папці політбюро. Вона зобов'язувала обкоми партії забезпечити до 15 січня 1939 р. відбір кандидатів і затвердити їх на бюро обкомів.

Відбір наказувалось проводити із перевірених осіб членів і кандидатів у члени партії, які пройшли військову службу в РСЧА із середньою освітою і не старше 27 років. І тут, як і до села, застосовувалась «розверстка» по областям: загалом потрібно було 110 осіб. Найбільше потребували Київська, Харківська, Дніпропетровська, Сталінська – по 15 чоловік, а Одеська – 10, найменше – Вінницька (5 осіб) [4, арк. 1-2].

Партійні органи спрацювали оперативно – 28 грудня 1938 р. прийнята постанова, а вже у кінці січня 1939 р. подані документи на 100 осіб. Так 27 січня 1939 р. на оргбюро ЦК КП(б)У розглядалось питання про направлення у школу зовнішньої (у документі – «наружной») розвідки. Механізм прийняття рішення був таким – заслуховувались пропозиції обкомів КП(б)У по кандидатурам і вони рекомендувались для затвердження політбюро ЦК КП(б)У. На згаданому засіданні оргбюро 27 січня 1939 р. прийнято рішення про затвердження списків: по Харківській області – 15 осіб, Сталінській – 13 осіб, по Київській – 15, по Ворошиловградській – 11 осіб, по

Дніпропетровській – 13 осіб, по Миколаївській – 11 осіб, по Чернігівській – 7 осіб тощо. І найменше – по 5 кандидатур подавалось по Одеській і Полтавській областях [5, арк. 1-5].

Цей список, як видно з помітки в кінці документу направлявся також Амаяку Захаровичу Кобулову, який на той час був заступником НКВС УРСР, обкомам КП(б)У та в ЦК ВКП(б) (секретарю ЦК та члену політбюро Андрію Андрєєву). Підписували документ три особи [5, арк. 5]: Михайло Бурмистренко (другий секретар ЦК КП(б)У), Микита Хрущов (перший секретар ЦК КП(б)У) та Дем'ян Коротченко (голова Раднаркому УРСР) [1, с. 317].

У супровідному листі секретаря техсекретаріату Оргбюро ЦК КП(б)У Білика на ім'я А. Кобулова зазначено, що прийняте і надіслане окремо відповідне рішення ЦК КП(б)У. Одночасно надсилались і супровідні матеріали: рішеннями обкомів, особові листки, автобіографії, характеристики тощо [5, арк. 6].

Розглянемо згаданих 5 осіб, які подавались від Одеси до цього списку у відповідності із постановою політбюро ЦК КП(б)У від 28 грудня 1938 р. Першим йшов українець Багмет Данило Наумович – 26 років (тут вказуємо як повний рік різницю, оскільки тільки рік народження 1913 р.). На час подання його кандидатури був студентом Одеської юридичної школи (уже мав середню освіту). Походив із селян. До 1930 р. працював у батьківському господарстві, а потім у колгоспі. Був із 1931 р. комсомольцем, а на час розгляду кандидатури уже кандидатом у члени КП(б)У. З 1930 по 1933 рр. навчався в Артемівському планово-економічному технікумі. А після його закінчення працював плановиком та завідуючим планово-фінансовим сектором на заводах Макіївки. Довелось йому служити у військово-морському флоті в Севастополі, Миколаєві та Одесі у 1935–1938 рр. Така біографія дозволила вступити 1938 р. до Одеської юридичної школи і стати кандидатом у партію. Тому він був рекомендований у школу НКВС. Після цього у його довідці, датованій 24 січнем 1939 ., дана коротка характеристика: дисциплінований комсомольський працівник, політично розвинутий, компрометуючих матеріалів не мав [5, арк. 103-103 зв.].

Також студентом Одеської юридичної школи був на рік молодший українець Здор Василь Васильович. Він також був членом ЛКСМУ з 1930 р. та став кандидатом у члени партії у 1938 р. Походив із робітників, тому встиг до навчання в Одесі з 1929 по 1933 р. працювати учнем і робітником на паровозоремонтному заводі у Запоріжжі. А потім навчався у Запорізькому педагогічному технікумі (1933–1935 рр.). Опісля – вчителював у Дніпропетровській області.

Як і Д. Багмет служив у війську, у Новосибірську (1936–1938 рр.). А потім став студентом. Загальна характеристика відділу ЦК така ж як у попереднього кандидата [5, арк. 104-104 зв.].

Дещо старшим (1911 р.н) був росіянин, слюсар електростанції в Одесі Костянтин Іванович Жилкін. Він також походив із робітничого середовища, був членом ЛКСМУ з 1934 р. У період НЕПу ще підлітком 15-17 років був учнем у приватній майстерні. Згодом працював з 1929 по 1933 рр. ковалем і слюсарем на заводах «Червона гвардія» і «Більшовик» у Одесі. Як і його колеги відслужив у Червоній армії у Тифлісі у 1933–1936 р. Характеристика окрбюро ЦК КП(б)У також позитивна: був «енергійним, зростаючим», дисциплінованим товаришем, витриманим червоноармійцем [5, арк. 105-105 зв.].

Студентом Одеської юридичної школи був і українець Іван Іванович Корчак 1914 р.н. Як і інші рекомендовані кандидати, він з 1931 р. був членом ЛКСМУ, мав середню освіту. А от походження мав із службовців. І у 1933–1936 рр. встиг попрацювати економістом, головою сільпо у райспоживспілці на Вінничині. А потім плановиком у райплані у Чаплинському районі Миколаївської області. Також служив у 1936–1938 рр. у РСЧА в Одесі. Очевидно тому і був рекомендований від Одеси. Характеристика його також коротка і цілком по-радянськи позитивна: «політично розвинутий» [5, арк. 106-106 зв.].

Також записаний службовцем росіянин Йосип Іванович Нізяєв, який з 1937 р. працював, на час рекомендації його до школи НКВС, техніком управління електромережі в Одесі. Народився він у 1912 р. із 1931 р. працював мотористом, монтером на заводах в Одесі, а у 1932–1934 рр. – на Кузбасі. Звідки і був закликаний до військ НКВС. Уже в Одесі став кандидатом у члени партії з 1938 р. Відмінною, як це розумілось партійними колами, була характеристика: «Растущий товариш».

Усі довідки підписані секретарем Одеського обкому КП(б)У Колибановим та відповідальним організатором ОРПО ЦК КП(б)У Вівдиченко 24 січня 1939 р. [5, арк. 107-107 зв.].

Таким чином можна узагальнити біографічні дані про кандидатів від Одеси:

1. Соціальне походження: із селян – 1, із робітників – 3, із службовців – 1.
2. Вік кандидатів: 25–27 років.
3. Національність: 3 українці і 2 росіяни.
4. Освітній ценз: усі мали середню освіту, троє були студентами Одеської юридичної школи, один мав середню спеціальну педагогічну освіту.

5. Партійна належність: усі були комсомольцями, а двоє вже стали кандидатами в члени КП(б)У.

6. Професійний досвід: усі працювали робітниками у минулому, або на момент подачі кандидатури.

7. Всі не були у партійних опозиціях та не мали партстягнень.

8. Усі пройшли службу у Червоній армії та не служили у військах чи установах «білих» урядів.

Які саме вимоги ставились до кандидатів у школи НКВС можна побачити із протоколу Оргбюро 10 лютого 1939 р. Його рішенням було зобов'язано обкоми КП(б)У відібрати для Української міжкраєвої школи Головного управління державної безпеки НКВС СРСР із комсомольців, кандидатів і членів партії у кількості 300 осіб із освітою не менше 10 класів. І відбір планувалось закінчити до 1 квітня 1939 р. для забезпечення початку навчального року. Рознарядку по областям визначав заступник НКВС УРСР А. Кобулов (із Одеської області передбачалось направити 20 осіб) [5, арк. 108-110].

Загальна критична ситуація з кадрами після чисток яскраво проглядає у постанові ЦК КП(б)У 26 квітня 1939 р. «Про відбір і надсилання працівників в апарат НКВС». Вона зобов'язувала обкоми відібрати із кандидатів і членів партії, які мають спеціальну освіту, а також партійного активу, які мають не нижче середньої освіти відповідні кандидатури. Окремо вказувалось на необхідність надсилання на керівну роботу в апарат НКВС УРСР спеціалістів в окремих галузях господарства. Зокрема від Одещини повинні були надіслати 5 фінансових робітників і 2 працівників торгової мережі. По Одеській області загалом направлялась 21 особа (із них – 6 спеціалістів). Загальна потреба у таких спеціалістах-керівниках і їх заступниках відділів та відділень по галузям господарства на думку керівників відділу кадрів НКВС УРСР на 5 квітня 1939 р. складала 107 осіб [5, арк. 117-120].

Таким чином можна зробити висновок, що партійні і каральні органи спільними вимогами намагались конструювати соціальний портрет керівного працівника чи слухача школи зовнішньої розвідки НКВС у кінці 1930-х рр. Це вже була особа, яка мала середню або незакінчену вищу освіту. Мала обов'язково робітниче минуле (у сільському господарстві чи промисловості), досвід служби в Червоній армії (думаємо для мовно-культурної асиміляції та набуття досвіду радянського типу дисципліни). Фактично створювався новий соціальний прошарок працівників каральних органів.

Джерела та література:

1. Лозицький В.С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918–1991). Гол. ред. О. Удод. Центральний державний архів громадських об'єднань України. К.: Ґенеза. 2005. 368 с.
2. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.). Т. 4: Народний комісаріат внутрішніх справ Радянської України: реорганізації, зміна статусу, правових основ, основні напрями діяльності (грудень 1930 р. – 21 червня 1941 р.). Авт. кол.: М.Г. Вербенський, О.Н. Ярмиш, Т.О. Проценко, В.О. Криволапчук, В.В. Ткачекно, В.М. Чисніков, Т.А. Плугатар, В.А. Довбня, О.В. Кожухар, О.В. Пристайко, В.А. Золотарьов. За заг. ред. А.Б. Авакова. Міністерство внутрішніх справ України. Державний науково-дослідний інститут МВС України. Х.: Мачулі. 2015. 946 с.
3. Пиріг Р.Я. Документи «окремої папки» ЦК КП(б)У як історичне джерело. Укр. археографіч. щорічник. К. 1999. Вип. 3/4. С. 331-143.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). Ф. , оп. 16, спр. 32. Постанови політбюро ЦК КП(б)У про набір до школи зовнішньої розвідки НКВС СРСР... «Окрема папка». 28 грудня 1938 р. – 15 лютого 1939 р., 88 арк.
5. ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 16, спр. 125. Постанови Оргбюро ЦК КП(б)У про рекомендацію на навчання до школи зовнішньої розвідки НКВС; відбір слухачів до Української міжкрайової школи ГУДБ НКВС СРСР та працівників до апарату НКВС тощо та матеріали до них. «Окрема папка», 27 січня 1939 р.-31 червня 1939 , 124 арк.
6. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов. К.: Абрис. 1997. 608 с.: іл.

УДК 338.48(477)

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

С.С. БОРОВИК,
викладач,
Одеській національний морський університет
(Україна)

Туризм увійшов у XXI століття як сектор економіки, що найбільш стабільно розвивається, ставши однією з найбільших і динамічних галузей міжнародної торгівлі послугами. Високі темпи його розвитку, великі обсяги валютних надходжень активно впливають на різні сектори економіки, що сприяє формуванню власної туристичної індустрії.

Туризм в Україні відображає її внутрішній соціально-економічний і політичний стан. Територіальні негаразди, економічні проблеми і політична нестабільність призвели туристичну галузь України в 2014–2015 рр. до різкого спаду (рис. 1). Слід зазначити, що більшість іноземних громадян, які приїжджали до України у попередні роки були з Росії та Беларусі. У зв'язку з військовими діями на Сході України саме з вищеназваних країн значно скоротився потік громадян, що в'їжджають до країни. При цьому кількість громадян Молдови, що в'їжджають до України суттєво не змінилась, навіть із урахуванням початку бойових дій на Сході країни. Також до Україні в'їжджають громадяни Польщі, Угорщини, Румунії, Ізраїлю, Туреччини, Німеччини та США.

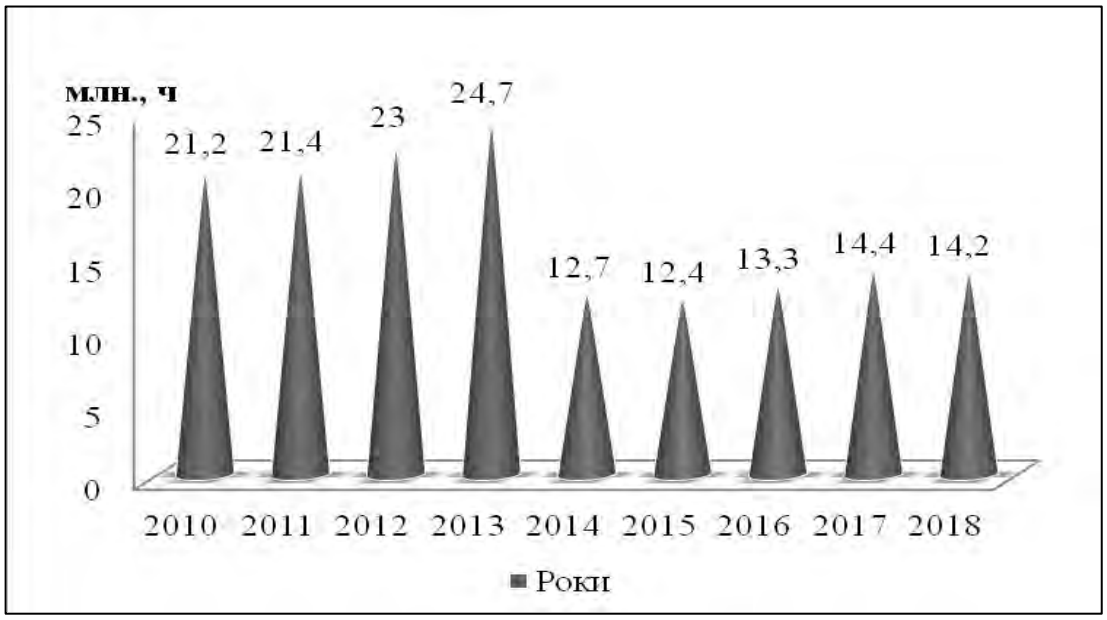

Рис. 1. Динаміка відвідування України іноземними громадянами у 2010–2018 рр.

Згідно даних Міністерства економічного розвитку і торгівлі України показники розвитку туризму в України у 2018 р. зросли щодо 2017 р. і мають наступний вид:

✓ 14,2 млн. іноземців в'їхало до України, що на 1,5 % менше ніж у 2017 р.;

✓ до держбюджету надійшло 4,2 млрд. гривень податкових платежів від підприємців, які здійснюють туристичну діяльність, що на 20,7 % більше, ніж у 2017 р.;

✓ 90,7 млн. гривень було сплачено туристичного збору, що на 29,2 % більше, ніж у 2017 р. (рис. 2).

За останні роки на світовому туристичному ринку спостерігається тенденція до збільшення кількості українських туристів. Серед українських туристів найбільшою популярністю користуються такі напрями, як Туреччина та Єгипет. Понад 70% туристів, які купували путівки в 2017 р., замовляли поїздки за кордон. При цьому, 77% українців ніколи не виїжджали з країни, тому потенціал туризму в Україні величезний. Серед внутрішніх туристів в Україні великим попитом користується відпочинок на морських курортах та в Карпатах.

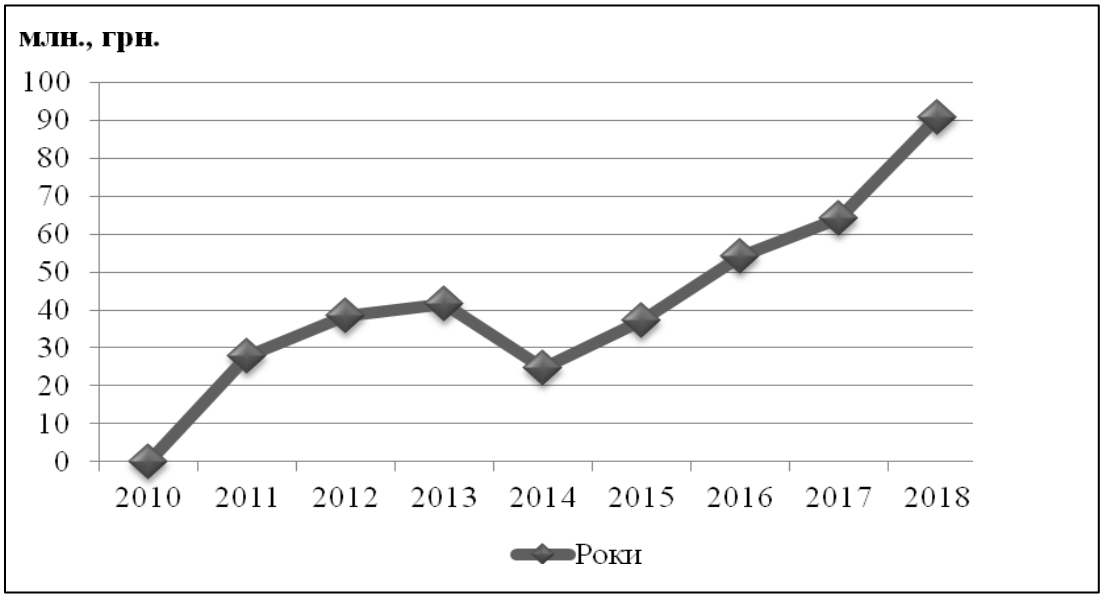

Рис. 2. Надходження від туристичного збору до держбюджету у 2011–2018 рр.

У даний час важливим пріоритетом державної туристичної політики є сталий розвиток туризму, що забезпечує стабільність національної економіки, раціональне використання природних ресурсів, підвищення добробуту населення.

В якості основних пріоритетів розвитку туристичної галузі виступили:

– зусилля в галузі створення іміджу України як країни, сприятливої для розвитку туризму;

– програми просування українського туристичного продукту на внутрішньому та світовому ринках;

– розвиток практики міжнародного співробітництва в галузі туризму та в тому числі співпраця з міжнародними організаціями;

– сприяння розвитку туристичної інфраструктури в регіонах України;

– розробка і вдосконалення нормативно-законодавчого регулювання туристичної діяльності;

– залучення інвестицій в туристичну галузь тощо.

Всі перераховані вище заходи дозволили значно зміцнити позиції туризму в системі галузей національного господарства. Однак, незважаючи на позитивні зрушення, туристський потенціал України поки що використовується слабко.

Для подальшого розвитку туризму в Україні необхідно, насамперед, розробляти та впроваджувати ефективні програми з розвитку туризму за державною підтримкою та вдосконалити нормативно-правову базу туристичної галузі. Спрямувати сили на створення та вдосконалення транспортної та туристичної інфраструктури за рахунок цільового використання коштів туристичного збору. Врівноважити рівняння ціна–якість туристичних послуг, шляхом скорочення податків для представників туристичного бізнесу, з подальшим використанням зекономлених коштів на поліпшення якості туристичних послуг. Проводити заходи для збільшення туристичного сезону. Брати участь у різноманітних міжнародних туристичних конференціях та форумах для налагодження зв'язків між українським та іноземними туроператорами та для залучення іноземних інвестицій. Рекламувати Україну як туристичну державу, як на міжнародному рівні, так і на внутрішньому ринку туризму.

УДК 316.624-055.2«14/16»

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ЖІНОК РАННЬОМОДЕРНОГО ЧАСУ: СПРОБА ВИОКРЕМЛЕННЯ ПРИЧИН

О.А. БОРОДЕНКО,
канд. іст. наук, доц.,
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка (Україна)

Девіантність передбачає поведінку особи або груп людей, яка не відповідала загальноприйнятим усталеним нормам суспільного життя. З-поміж порушень поведінкових норм визначених християнським віровченням і актовими документами XVIII ст. можна назвати різні

асоціальні прояви: розпутство, злочинність, чародійство тощо. У нашому дослідженні звернімо увагу на окремі прояви девіантної поведінки жінок, виокремлюючи їхні причини, які робили фемінну поведінку такою, що не сприймалася, засуджувалася значним колом людності в умовах превалювання маскулінності в суспільстві. Отже, укажемо можливі чинники, які викликали нестандартну поведінку заміжнього жіноцтва: вікову різницю між особами подружньої пари, дотримання скорботного терміну, неспроможність окремих чоловіків до сімейного життя, довготривалу відсутність чоловіка.

Джерельна база дослідження представлена матеріалами Генерального опису Лівобережної України 1765–1769 рр. с. Жуки Полтавського полку, метричної книги Миколаївської церкви м. Сороченці за 1764–1786 рр., судовими справами, актовою документацією, художньою літературою та усною народною творчістю.

Напевне, що серед повторних частіше ніж серед перших зустрічалися різновікові шлюби. Бувало, дівчата вступали у шлюби з чоловіками набагато старшими за себе. У перспективі вони ризикували залишитися самотніми: значна частина представників чоловічої статі не доживала до похилого віку і заміжня швидко могла овдовіти. При збільшенні різниці у віці між подружжям від 0 до 10 років вірогідність опинитися у самотньому стані до 40-50 років збільшувалася майже удвічі [1, с. 164]. Показовими були родини, в яких мачуха та пасинки були одного віку [2, арк. 135]. Інколи дівки заперечували такому матримоніальному союзові: *«Буду сивіти, як вівця, а не піду за вдівця»* [3, с. 639].

За вимогами православної церкви при великій різниці у віці між нареченими потребувався спеціальний дозвіл на шлюб від архієрея, але очевидно у реальному житті ці норми не завжди виконувалися. Факти різновікових шлюбів зустрічаємо у деяких авторів та у народній творчості. Особливо яскраві сюжети представлено у бурлескно-травестійній поемі *«Енеїда»* І. Котляревського. У творі, автор насміхався над жінками, які вийшли заміж за старців, імовірніше за все, не по любові, а з розрахунку, та мимоволі вказував, що таке заміжжя було основною причиною розбещеності таких жінок:

«І молодиці молоденькі,
Що вийшли заміж за старих,
Що всякий час були раденькі
Потішить парнів молодих» [4, с. 85].

Подібне трактування сімейних взаємовідносин зустрічаємо й в народних прислів'ях: *«Видима біда, що у старого дружина молода»,*

«Старого любить – тільки дні губить», «Де муж старий, а жінка молода, там рідка згода» або *«Молодиця в старика – ні жінка, ні дівка, ні баба, ні вдова»* [3, с. 636, 656].

Цікаво, що найбільша різниця у віці між подружжям, визначена нами, зазначена в переписній книзі с. Жуки та становила 46 років. Це сім'я 91-річного посполитого Осипа Одарченка та 45-літньої Авдотьї [5, арк. 98]. Напевне, що для Осипа це був не перший шлюб, хоча не зазначено дітей від попереднього шлюбу. Припустимо, що його старші діти були вже одружені та проживали окремо. У реєстрі зазначено лише четверо дітей віком від 15 до 20 років, які, очевидно, могли бути від союзу з Авдотьєю. Значна вікова різниця між головними матримоніальними особами могла спонукати до розпутної поведінки й протиправних дій жінки по відношенню до старшого за віком чоловіка. Так, у одній із судових справ прилуцький полковник Лука Лукашевич обвинувачував свою дружину Агрипину, очевидно значно молодшу за віком, у посяганні на його життя, позашлюбне співжиття з багатьма чоловіками, включаючи й їхнього наймита, чародійстві, спробі «заговорити його» та отруїти миш'яком [6, арк. 9]. Отже, однією з причин, яка могла викликати асоціальні прояви заміжніх жінок було старшинство чоловіка.

Фактором, що спонукав до нестандартної поведінки овдовілих жінок, особливо розпутного характеру, міг бути довготривалий скорботний період по смерті чоловіка. Відомо, що вступаючи у повторний сімейний союз удовиці повинні були витримати певний траурний термін безшлюбності. В актових джерелах говорилося тільки про жалобний час удовиць, тому не зрозуміло чи був обов'язковий строк безшлюбності вдівців. У ІІІ Литовському статуті вказувалося, що *«вдова шляхътянка по смерти мужа своего шесть месяцев за другого мужа не смела пойти»* [7, (розділ 5, арт. 13)]. В Росії довгий час існував цілий траурний рік для вдови. При недотриманні цього терміну безшлюбності вона втрачала свою частку від власності чоловіка. Тільки в 1701 р. було ліквідовано обов'язковий скорботний рік для отримання вдовиного прожитку [8, с. 71]. Чи існував траурний період по смерті чоловіка або дружини на українських землях у XVIII ст. достовірно не відомо, але припускаємо, що в народній традиції певний час безшлюбності овдовілих осіб зберігався. Такий термін визначався з одного боку тому, що потрібно було проявити повагу до пам'яті покійного, а з іншої – витримати час перевірки можливої вагітності від померлого чоловіка.

На жаль, матеріали Генерального опису Лівобережної України 1765–1769 рр. не дають можливості дослідити дотримання скорботного часу. На противагу їм, у метричних книгах, іноді, це питання можна з'ясувати, простежуючи історію життя окремих осіб від народження до смерті. Зокрема, у сорочинських метриках зустрічаємо принаймні два таких цікавих випадки. Першим проаналізуємо окремі моменти життя Федора Тягла. Спочатку дізнаємося, що 8 січня 1768 р. померла його 35-річна дружина Зіновія. Не пройшло й півроку трауру, як 20 травня 1768 р. він одружився вдруге на вдові Уляні Муковозній. Другий шлюб не проіснував довго, так як вже 10 травня 1770 р. Федір Тягло помер у 39-річному віці [9, арк. 13 зв.-14, 19].

У іншого сорочинського мешканця Івана Заплави в один день, 4 лютого 1769 р., померли однорічна донька Параскева та 35-літня дружина Ірина. Чоловік недовго перебував у жалобі: 17 лютого 1769 р., тобто через два тижні, він повінчався *«полувторым»* шлюбом з *«девицею»* Анною Фепекловою. Через рік, 28 лютого 1770 р., у них народилася донька Марфа. Повторне одруження, як і в першому випадку, не було довготривалим. Уже 22 липня 1771 р. 39-річний Іван Заплава *«представился»* [9, арк. 15-16, 17, 22]. Як бачимо, овдовілі чоловіки могли не витримували скорботного терміну. Такі тенденції помічено польським дослідником Т. Віжлічом (T. Wiślicz), який у своїй студії вказує на недотриманні півріччного трауру в особливості вдівцями [10, s. 55]. Думаємо, що їхнє швидке одруження пов'язане з потребою жіночого догляду за дітьми та необхідністю виконання хатньої роботи, яка, зазвичай, була жіночою справою.

До жінок патріархально-патерналіського суспільства було більш упереджене ставлення, адже швидке одруження вдовиць, як зазвичай, викликало несхвалення у громаді через недовготривалість скорботного періоду. Приклад такого осудливого ставлення суспільства зустрічаємо у приватному листуванні «нової шляхти» наведеному у студії О. Дзюби. Зокрема, недовго перебувала у скорботі після смерті чоловіка Григорія Фридрикевича вдова Феодосія, що походила з відомого старшинського роду Томар. Вона у 1728 р. доволі швидко й *«не такъ, якъ пристойно»* вийшла заміж за іншого чоловіка Стефана Леонтовича [11, с. 127].

На супротив удівцям, дотримання траурного часу удовицями прослідкувати набагато складніше. Вони, при укладанні повторних шлюбів, записувалися по імені, іноді по-батькові, бувало з позначенням прізвиська по батьку або ж попередньому чоловіку. Із проаналізованих нами джерел порушень скорботного терміну не

виявлено. Навпаки знайдено випадок дотримання цієї часової традиції безшлюбності. Так, із сорочинських метричних записів стає відомо, що у 1776 р. помер Василь Скляренко. Другий шлюб його дружини Параскеви Скляренкової зареєстровано з вдівцем Олексієм Борженком у 1781 р. [9, арк. 34, 50 зв.]. Отже, на даному прикладі спостерігаємо, що вдовиця вийшла заміж вдруге тільки через 5 років потому. Очевидно, вимоги та реалії життя корегували шлюбну поведінку овдовілих осіб, як чоловіків так й жінок.

Ще однією з вельми пікантних причин, що спонукали заміжню жінку до перелюбу можна вважати «чоловічу» неспроможність до сімейного життя. Іноді незадоволені таким станом речей жінки зверталися до суду з проханням розірвати шлюб. Зокрема, в 1776 р. Марина Гноєва просила розлучення, звертаючись до Полтавської духовної консисторії, позаяк за сім років спільного життя *«не едного плотского сношенія не имела»* [12, арк. 1-2]. Друга заміжня жінка Домнікія Гроздевна в 1799 р. скаржилася на свого чоловіка за те, що він вже два роки поспіль *«не раздылялъ ...супружескаго ложа»* у зв'язку із недієздатністю до сімейного життя [13, арк. 2].

Траплялися й інші життєві колізії, які спонукали жінок до законного та незаконного повторного заміжжя. Зокрема, через довготривалу відсутність чоловіка, жінки зверталися у духовні управління з заявами дозволити обвінчатися вдруге. Такою була козачка Євдокія Лаврененко, яка в 1789 р. звернулася у Пирятинське духовне правління з клопотанням дозволити вступити у другий шлюб у зв'язку з десятилітньою відсутністю її першого чоловіка, який *«пошолъ на заробітки мне яковим знать неизвестно где он обытается гостинцовъ же или уклоновъ отъ него чрезъ людей никакихъ не посылалъ»* [14, арк. 1]. У іншому випадку за 1774 р. чоловік Феодосії Колошко *«пойшолъ всела безвестно»* вже сім років тому [15, арк. 1].

Бувало, що заміжні жінки, подаючи неправдиву інформацію про свій сімейний стан, тікали від чоловіків та таємно укладали повторні шлюби. Про такі життєві ситуації свідчать непоодинокі справи про розшук біглих дружин із описом їх особистих прикмет [16, арк. 1-26], а також клопотання перших чоловіків розлучити їхніх дружин із другими чоловіками та повернути їх додому. У таких випадках жінки порушували Сенатський указ від 25 червня 1774 р. про незаконність повторного шлюбу при житті першого чоловіка [17, с. 954]. Таємно обвінчаною вдруге виявилася Пелагія Бебешковна, чоловіка якої забрали у армію в *«погонщики»*, а через шість років він повернувся і вимагав повернення його дружини через розлучення з іншим. Розгляд

справи затягнувся ще на шість років (1776–1782 рр.) У результаті було прийняте рішення – «*от супружескаго сожительства разведены* [18, арк. 1, 3, 28], тобто жінка повинна була повернутися до першого чоловіка.

Отже, різні життєві колізії змінювали шлюбну поведінку заміжніх жінок. Іноді вони впливали на незаконне заміжжя, розлучення та укладання повторних шлюбів. Різні конфліктні ситуації в родинах, які не знаходили вирішення у внутрішньому колі, врешті виокремлювалися в асоціальних проявах як чоловіків так і дружин. Щоправда, патріархальна спрямованість українського суспільства ранньої модерної доби впливала на оціночні судження людності щодо поведінки жінок, тоді як для чоловіків іноді подібні прояви не вважалися відхиленнями від норми. З-поміж спонукальних чинників до нестандартних учинків жіноцтва можна вважати: різновікові шлюби, затримання в самотньому стані, внаслідок дотримання траурного терміну, неспроможність окремими чоловіками до сімейного життя, покинутість жінок чоловіками тощо.

Джерела та література:

1. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства. В двух томах. Т. 1 С.-Петербург: Изд-во «Дмитрий Буланин». 1999. 339 с.
2. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАК України). Ф. 57, оп. 2, спр. 252, 362 арк.
3. Українські народні прислів'я та приказки. Упоряд. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. К.: Держ. вид-во худ. Літератури. 1963. 792 с.
4. Котляревський І. Енеїда. Наталка Полтавка. Москаль-чарівник. К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро». 1987. 365 с.
5. ЦДІАК України. Ф. 57, оп. 2, спр. 520, 344 арк.
6. ЦДІАК України. Ф. 990, оп. 1, спр. 1673, 9 арк.
7. Статут Великого княжества Литовского 1588 года. Мн. 2002-2003.
8. URL: http://starbel.narod.ru/statut1588.htm.
9. Цатурова М.К. Русское семейное право XVI-XVIII вв. Москва: «Юридическая литература». 1991. 111 с.
10. Державний архів Полтавської області (ДАПО). Ф. 1011, оп. 1, спр. 183, 187 арк.
11. Wiślich T. Upodobanie Małżeństwo i związki nitformalne na wsi polskiej XVII–XVIII wieku. Wyobrażenia społeczne i jednostkowe doświadczenia Wroclaw: W-wo chromcon. 2012. 244 s.
12. Дзюба О. Приватне життя козацької старшини XVIII ст. (на матеріалах епістолярної спадщини). Відп. ред. В.А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України. 2012. 347 с.
13. ДАПО. Ф. 801, оп. 1, спр. 513, 2 арк.
14. ДАПО. Ф. 801, оп. 1, спр. 1395, 2 арк.

15. ДАПО.Ф. 801, оп. 1, спр. 1014, 3 арк.
16. ДАПО. Ф. 801, оп. 1, спр. 386, 1 арк.
17. ДАПО. Ф. 801, оп. 1, спр. 1265, 26 арк.Полное собрание законов Российской империи, с 1646 года. СПб.: Тип. II Отд. Собственной Е.И. В. Канцелярии. 1830. Собранье первое. Т. XIX. 1094 с.
18. ДАПО. Ф. 801, оп. 1, спр. 512, 37 арк.

УДК 94(477.75):070.322.1:316.3«1917»

РЕОРГАНІЗАЦІЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ КРИМСЬКИХ ТАТАР ПІД ЧАС РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «ЮЖНЫЕ ВЕДОМОСТИ»)

Т.С. ВІНЦКОВСЬКИЙ,
докт. іст. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова (Україна)

2017 р. у збірці «Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри», виданій за результатами проведення VI Міжнародної наукової конференції з аналогічною назвою, побачила світ стаття, де аналізувалася рефлексія громад кримських татар Таврійської губернії на початок революції 1917 р. крізь призму суспільно-політичних трансформацій. У висновках до публікації йшлося про два головних питання, вирішення яких стало пріоритетним для Мусульманського виконавчого комітету та інших інституцій. Одне з них пов'язувалося з духовним життям, передусім релігійною сферою [1, с. 71]. Натомість в полі зору татарських активістів перебували й інші напрямки розвитку культури, з-поміж яких не останнє місце посідали проблеми оновлення системи освіти. Послуговуючись думкою київської дослідниці Я. Верменич, можна визначити окреслені тенденції такими, котрі в контексті історичної регіоналістики стали частиною взаємин за лінією горизонтальних зв'язків – національне/регіональне/локальне й виконували функцію «рамки-вікна» для спостереження за рухом ідей і формуванням ідентичностей [2, с. 5].

Інформація щодо змін в освітній галузі доволі регулярно з'являлася на шпальтах щоденної сімферопольської газети «Южные ведомости» (видання Таврійського губернського земства), яка залишається одним із головних наративних джерел для вивчення

революційних подій на півострові у 1917 р. Монофонія в передачі інформації пояснюється вкрай обмеженим колом інших джерел, насамперед архівованих. Оскільки нами вже здійснювався аналіз ролі даного часопису в дослідницькій лабораторії [3], то вважаємо за доцільне обійтися без зайвого повторення раніше опублікованих тез.

Сказане значною мірою стосується й історіографічного огляду, позаяк нами не виявлено наукових праць, де б автор/автори системно розглядали освітній зріз життєдіяльності татарських громад Криму, попри той факт, що вже у ході революції питання реформації школи стали об'єктом уваги окремих дослідників [4]. Але вони та їхні послідовники на рубежі XX – XXI ст. здебільшого зосереджувалися навколо дискусій про українізацію навчального процесу. Припускаємо, що висвітлення діяльності кримських татар у царині творення національної школи може мати місце в текстах тюркськими мовами, які наразі залишаються для нас недоступними. Відтак з певними застереженнями констатуємо, що задекларована тема не стала предметом спеціальних досліджень [5], у тому числі у творах, що були безпосередньо присвячені подіям у Криму й мали етнополітичну специфіку [6-8].

З початком революції 1917 р. татарські активісти у Сімферополі та інших містах Криму перейшли до організації зібрань місцевих громад, де присутні обговорювали нагальні питання релігійного, політичного і самоврядного характеру. Одним із підсумків початкових кроків у цьому напрямку стало утворення Тимчасового кримсько-мусульманського виконкому (більш відомого як Мусвиконком), який опікувався усіма питаннями життєдіяльності кримських татар. Натомість сюжети, пов'язані з освітою зазначеного народу, вперше з'явилися на сторінках «Южных ведомостей» на середину весни. Читачам повідомлялося про організацію в губернському центрі гуртка мусульманської молоді, до якого увійшли як учні місцевих навчальних закладів середнього типу, у тому числі татарської вчительської семінарії, так і софти, себто вихованці медресе. В недалекій перспективі гурток мав перетворитися у загальнокримський [9, 16 апреля].

За кілька днів дописувачі часопису знову звернулися до «шкільної» тематики. Зокрема у наступній замітці йшлося про плани реорганізації трьохрічних педагогічних курсів при вищому навчальному училищі у Старому Криму. Вони мали готувати жінок-вчителів у російсько-татарські школи, передбачалося викладати татарську розмовну мову, рукоділля тощо. А загальна спрямованість змін трактувалася в контексті корисності для півострова і задля

залучення симпатій корінного народу. Мусвиконком планував відкрити 14 (1) травня 1917 р. у Сімферополі спеціальні курси для учнів-татар обох статей [9, 21 апреля]. У ті ж дні перші кроки в напрямку реорганізації освітніх установ обговорювали на з'їзді вчителів-татар. Він пройшов 14-18 травня у губернському центрі, а його делегати прийняли рішення передати національні школи під власну опіку [9, 11 июня].

Втім квітнево-червневі публікації стали скоріше поодинокими у першій половині року, що може пояснюватися або відсутністю стійкого інтересу редакційної колегії до окресленої теми, або не завжди рішучими діями ініціаторів змін в освітній галузі. Зважаючи на тектонічні зміни в суспільній свідомості більш реалістичним видається перше припущення. Особливо, якщо зважити на той факт, що упродовж весни – літа чималу громадську активність демонстрували не лише чоловіки, а й жінки-мусульманки, які за даними газети у серпні 1917 р. створили у Феодосії жіночий мусульманський комітет на чолі з Аніфе Нурі Куртієвою. Він об'єднав до 500 татарок [9, 2 августа], з-поміж яких, вочевидь, була чимала кількість педагогів, які залучалися до різноманітних суспільно-політичних заходів, зокрема, для участі у Всеросійському з'їзді мусульманок у Казані [9, 10 мая]. Дане міркування грунтується й на пізнішій згадці в часописі про існування у Феодосії «татарської школи» [9, 8 сентября].

Помітне зростання частоти публікацій у серпні 1917 р. супроводжувалося й різноманітністю векторів освітянських ініціатив. Так, учителька ялтинської школи Айше Ханум Ісхакова [9, 10 сентября] приступила до відкриття спеціальних курсів підготовки керівників дитячих садочків [9, 12 августа], які діяли у приміщенні Сімферопольської повітової земської управи за підтримки Мусвиконкому [9, 10 сентября]. Також вона у складі татарської делегації стала учасницею З'їзду народів Росії, що проходив у Києві впродовж 21-28 (8-15) вересня 1917 р. На засіданні 23 вересня А. Ісхакова виступила із промовою від Кримсько-татарської вчительської спілки, висловивши думку про необхідність брати ініціативу з реформування політичної й культурної сфери у свої руки, долати стереотипи щодо «державних і недержавних, культурних та некультурних народів» [10, с. 293]. Висунуті заклики реалізовувалися на практиці протягом осені 1917 р. Зокрема, у губернському центрі відкрилася перша татарська жіноча гімназія з пансіоном і платою за навчання 150 карб., а для незаможних запроваджувалися сприятливі фінансові умови [9, 26 ноября].

Не менш важливою складовою інформаційної хвилі щодо нововведень у шкільній структурі стали дописи про засідання Таврійського губернського комітету з народної освіти, на якому заслухали доповідь члена губернської земської управи, народного вчителя Х. Тинчерова. Вона викликала бурхливу дискусію, бо не усі погоджувалися з виділенням татарської специфіки навчального процесу, вважаючи необхідним концентруватися на реформах без етнічної диференціації [9, 13 августа]. Зрештою, комітет визнав доречними частину пропозицій доповідача й прийняв рішення про заснування при губернській земській управі особливого відділу з освіти кримських татар, про організацію при управі тимчасових педагогічних курсів для підготовки татарських вчителів до викладацької діяльності, про заснування при жіночих гімназіях 25 стипендій для татарських дівчат із незаможних родин, про підготовку клопотання перед повітовими земствами щодо відкриття при повітових управах особливих підвідділів з освіти для татар [9, 25 августа].

Сказане засвідчує, що чи не найнагальнішою проблемою на даному етапі реформування системи шкільної освіти залишався дефіцит педагогічних кадрів кримсько-татарського походження, або зі знанням національної мови й культури. Ті, хто мав досвід роботи у школі, позитивно відреагували на нові тенденції, поринувши в самоосвіту, зокрема, намагалися запропонувати відповідну термінологію рідною мовою [9, 25 августа].

З усього інформаційного масиву «Южных ведомостей» окреме місце посідає стаття Ф. Андрієвського Авжикойського, в якій автор фактично запропонував змінити філософію навчання дітей. Він наполягав на необхідності відмовитися від середньовічної шкільної системи, де панували релігійні мотиви, й замінити її на світський заклад. Важливими тезами стали виокремлення гендерного і структурного чинників нової школи. На думку дописувача настав час дати можливість татарським жінкам реалізуватися в освітній сфері, а у широкому сенсі розширити горизонти впливу на культурний розвиток власної родини й народу, долаючи традиційні стереотипи про їхню роль в мусульманському суспільстві. Не менш прогресивним видавався пункт про відмову від навчання лише традиційній грамоті. Автор закликав трансформувати школу «згідно завдань справжньої педагогіки і запитів життя населення», що передбачало оволодіння знаннями й навичками, придатними у практичній площині. Ключовим елементом таких змін мало стати поєднання виховання в учнях свідомого ставлення до праці та відчуття «розумної прив’язаності до свого рідного», себто школа має

бути водночас і національною, і загальноосвітньою. На нашу думку лейтмотивом слів Ф. Андрієвського Авжикойського стала фраза-формула «нехай не вбивають у школі людину в людині», а найголовнішим заповітом вільного від стереотипів навчального закладу має бути гасло «Любити дітей!» [9, 25 августа].

Жваве обговорення шкільної проблематики та рефлексії на неї з боку ЗМІ наприкінці літа найімовірніше пов'язані з наближенням нового навчального року. Відповідні структури й активісти прагнули вступити в освітній процес із задуманими змінами, одна з яких пропонувалася в Ялті. За даними сімферопольської газети, місцевий учитель Н. Кривободров запропонував усі школи розділити на 3 категорії, згідно з наявністю певної кількості вчителів татарського й російського походження [9, 19 августа]. Незабаром Корбеклинський сільський тимчасовий виконком Ялтинського повіту, посилаючись на постанови Всеросійського мусульманського з'їзду, приступив до перетворення місцевого земського училища на національне і просив призначити замість російської вчительки педагога-татарина [9, 25 августа].

Описані нововведення стали лише трампліном для подальшого реформування освіти, позаяк у жовтні 1917 р. Тимчасовий міський мусульманський комітет Сімферополя оголосив про бажання найближчим часом відкрити низку початкових шкіл-мектебе [9, 20 октября]. А ще раніше у пресі поширювалася інформація про бажання Мусвиконкому отримати у своє розпорядження Ялтинський палац Бухарського еміра для відкриття у ньому татарської вчительської семінарії з пансіоном [9, 10 августа].

Не обходилося й без використання політичних методів впливу, найкращим прикладом чого став страйк учнів у Сімферопольській татарській учительській школі, який розпочався у другій половині осені 1917 р. [9, 21 октября]. Мотивація дій страйкарів пов'язувалася з бажанням зберегти існуючий тип закладу, який влада планувала перетворити в учительську семінарію з доступом до навчання представників усіх віросповідань, про що офіційно повідомлялося ще напередодні навчального року [9, 5 августа, 7 сентября] і могло бути одним із заходів, спрямованих на нейтралізацію подальшого поширення національної моделі освіти. Методом тиску на відповідні владні структури Мусвиконком обрав вимогу замінити інспектора закладу Філоненка на «литовського татарина» Богдановича [9, 31 октября].

Учнівський загал більше тижня реалізовував задумане попри прохання педради відновити заняття до отримання відповіді з

міністерства. Так, 6 листопада (24 жовтня) страйкарі вивісили в учительській кімнаті оголошення, текст якого повідомляли «Южные ведомости»: «До прибуття і вступ до виконання своїх обов'язків нашого інспектора-мусульманина ми займатися не будемо. Повідомляємо педагогічну раду і п. інспектора школи, що завідування школою переходить до шкільного комісаріату, сформованого з учнів». У Петрограді воліли переадресувати вирішення питання до Таврійського губернського комісара та попечителя Одеської навчальної округи, попередивши, що не вітають можливе захоплення школи [9, 26 октября].

Сімферопольська газета й надалі ретельно відстежувала розгортання подій, які викликали чималий резонанс у місті. Вона повідомляла, що отримавши вказівку від профільного міністерства та письмове звернення від страйкарів, губернський комісар М. Богданов 11 листопада (29 жовтня) провів нараду за участі представників педради школи і Мусвиконкому в особі І. Леманова та Х. Тинчерова. Частина присутніх зазначила, що вихід зі складної ситуації слід шукати у тимчасовій передачі Філоненком завідування школою вчителю татарської мови Абдураїму Челебі Муфтій Заде, вибраному учнями інспектором школи. Натомість Філоненко виїхав до Одеси за отриманням розпоряджень з боку попечителя навчальної округи [9, 31 октября], передавши повноваження А. Заде, що призвело до призупинення страйку і поновлення навчання з 13 листопада (31 жовтня) [9, 2 ноября].

В одній із наступних публікацій «Южных ведомостей» редколегія детально інформувала читачів про подальше розгортання подій навколо шкільного конфлікту. У дописі переповідалися наслідки звіту Філоненка в Одесі. Вони зводилися до трьох пунктів: 1) причина страйку в негативному ставленні Мусвиконкому до проекту перетворення школи у загальнодоступну, 2) на засіданні громадського педагогічного комітету при управлінні Одеської навчальної округи за участі двох попечителів округи (від Тимчасового уряду та Центральної Ради) постановили довести до відома Мусвиконкому, що громадсько-педагогічний комітет, йдучи назустріч прагненням татар, і, беручи до уваги, що Сімферопольська татарська вчительська школа згідно із постановою Тимчасового уряду нарівні з іншими «інородними» вчительськими школами з 14(1) липня перетворена в учительську семінарію, пропонує Мусвиконкому найближчим часом надати доповідь про те, якого типу навчальний заклад бажано відкрити в Сімферополі для татар, обіцяючи негайно вийти з відповідним клопотанням перед Міністерством народної

просвіти, 3) громадсько-педагогічний комітет та попечителі просять Мусвиконком прийняти заходи щодо заспокоєння учнів і відновлення нормального навчання, наголошуючи на збереженні повноважень за Філоненком [9, 23 ноября].

Привезені з Одеси пропозиції не задовільнили Мусвиконком, бо повернення Філоненка до виконання своїх обов'язків призвело до поновлення страйку. Учні висунули попередні вимоги, а педрада надіслала в Таврійський губернський комісаріат детальний звіт про стан справ і просила посприяти у вирішенні конфлікту [9, 26 ноября], який вже привів до кадрових втрат, оскільки залишили заклад викладач Малахов та 6 старшокласників, котрі перевелися в інші школи [9, 23 ноября]. Ситуація поступово заходила у глухий кут, адже місцева влада не мала повноважень, очевидно, і бажання, здійснювати кадрову ротацію, це могло зробити лише керівництво Одеської навчальної округи, яке не бачило підстав усувати Філоненка [9, 30 ноября].

Зрештою, конфлікт владнався після утворення 3-5 грудня (20-22 листопада) в Сімферополі коаліційної владної інституції – Ради народних представників. Її президія запропонувала Філоненку залишити посаду і призначила тимчасовим завідувачем школи А. Заде [9, 2 декабря]. А після утворення Директорії Криму і створення власного Міністерства народної освіти на порядок денний постало питання про діяльність мусульманського підвідділу з народної освіти при губернській земській управі [9, 23 декабря], але дана колізія виходить за тематичні межі підготовленого дослідження.

Отже, газета «Южные ведомости» залишається одним із головних наративних джерел із вивчення різноманітних аспектів революції 1917 р. в Таврійській губернії, у тому числі освітньої сфери. Математичний вимір інформаційного забезпечення має нелінійний характер, з очевидною тенденцією до збільшення частоти згадок у другій половині року, що пояснюється як наближенням нового навчального року, так і поглибленням відцентрових процесів восени 1917 р. У прикладній площині реорганізація системи освіти здійснювалася в напрямку її подальшої трансформації в межах кримсько-татарської культурної матриці, де переплітались як традиційні елементи у вигляді шкіл-мектебе, так і заклики до гуманізації навчального процесу з метою концентрації зусиль педагогів на потребах учнів та їхнього пристосування до викликів часу. Важливим фрагментом змін у шкільній сфері став гендерний чинник, позаяк чимала частина татарських жінок прагнула подолати застарілі стереотипи щодо власного призначення у житті родини і

громади. Тому в часописі частіше фігурували прізвища А. Ісхакової й Х. Тинчерова як активних лобістів відкриття національних шкіл.

Джерела та література:

1. Вінцковський Т.С. Кримські татари: суспільно-політичне життя на початку революції 1917 року (за матеріалами газети «Южные ведомости»). Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірка наукових праць. Вип. Херсон: ФОП Грінь Д.С. 2017. С. 71.
2. Верменич Я. Історична регіоналістика vs краєзнавство: маркери дослідження мереж соціальної взаємодії в часі та просторі. Краєзнавство: науковий журнал. 2018. №3. С. 4–12.
3. Вінцковський Т. Початок революції 1917 року та питання про організацію влади в Таврійській губернії (за матеріалами газети «Южные ведомости»). Південний архів. Збірник наукових праць. Історичні науки. Херсон: Вид-во ХДУ. 2005. Вип. XX. С. 120–124.
4. Постернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–1919 рр. К.: Вид. тов.-во «Друкар». 1920. 127 с.
5. Зубалі О. Д., Рященко Д.С. Освітній рух в Україні у добу національно-державного відродження (1917–1920 рр.). Український історичний журнал. 1998. №3. С. 12–23.
6. Зінченко Ю. Кримські татари: історичний нарис. К. 1998. 129 с.
7. Крим в етнополітичному вимірі. Ред. кол.: І. Курас (голова) та ін. Кер. авт. кол. М. Панчук. К.: Світогляд. 2005. 533 с.
8. Зарубин В. «Проект Украина». Крым в годы смуты (1917–1921 гг.). Харьков: Фолио. 2013. 218 с.
9. Южные ведомости. 1917.
10. Українська Центральна Рада: документи і матеріали у двох томах. Упоряд В. Верстюк та ін. К.: Наукова думка. 1996. Том І. 4 березня–9 грудня 1917 р. 591 с.

УДК 34-057.341

ВІЗИТ Л.Д. КУЧМИ ДО ОДЕСИ 1999 РОКУ

М.М. ВІТРЯК,
аспірант кафедри історії та етнографії України,
Одеський національний політехнічний університет
(Україна)

Регіональна політика президентів Україні недостатньо вивчена у вітчизняній історіографії. Як голова держави Л.Д. Кучма не міг ігнорувати особливості регіонів. У контексті політики децентралізації в Україні, автор вважає доцільним спробу висвітлення дій другого

Президента Л.Д. Кучми в сфері регіональної політики, на прикладі його візиту до м. Одеса 1999 року.

Л.Д. Кучма вперше відвідав Одесу у 1999 р. Потім були візити в 2002 та 2005 рр. [1]. Під час першого візиту, глава держави зустрівся з містянами та студентством. Перебуваючи з візитами в різних регіонах України, Президент не обминав нагоди поспілкуватися з населенням цих регіонів, намагаючись зрозуміти їх проблеми та потреби**.**

Ми не можемо говорити, що цей візит було широко висвітлено в місцевій пресі. «Деловая газета», «Вечерняя Одесса», загальноукраїнська «Объективная газета» відобразили подію на своїх шпальтах. Тим не менш, аналіз наявного наративного матеріалу допоміг автору в реконструкції візиту.

Автор статті також використав для публікації монографію Г. Гончарука «Президент і Одеса» [2]. Дана книга є першим історичним дослідженням, присвяченим регіональній політиці Президента Л. Кучми. Автор книги, використовуючи документи органів влади та газетні матеріали**,** відтворює неабиякий інтерес Л.Д. Кучми до Одеської області, його допомогу у вирішенні деяких господарських проблем міста. Головною проблематикою монографії є висвітлення протистояння між губернатором області та мером міста, яке загострилося настільки, що для його врегулювання виникла необхідність особистого втручання Президента України. Г.І. Гончарук звертає увагу на ті кроки Леоніда Кучми, які були спрямовані на ліквідацію загрозливої для життя міста кризи.

Варто додати, що під час офіційної зустрічі Л.Д. Кучми з молоддю міста в Будинку культури Одеського національного політехнічного університету відбулося знайомство професора Г.І. Гончарука з Президентом Л.Д. Кучмою, під час якого ректор університету повідомив Президента про те, що професор видав монографію про нього. Між Л. Кучмою і Г. Гончаруком відбувся цікавий діалог:

«Кучма, подавая автору руку:

– Интересно.

Гончарук, раскрывая книгу на странице с цветным портретом Президента:

– Леонид Данилович, Президент в книге – это вы.

Кучма, смеясь:

– Не возьму, пока не подпишете.

Гончарук, открывая обложку и показывая дарственную надпись:

– Возьмите, Леонид Данилович, я уже подписал» [5].

На знак подяки професор та президент обмінялися подарунками. Л. Кучма подарував свою нову книгу «Про найголовніше» з особистим підписом та нагородив історика почесною грамотою за наукову працю.

Книги Л. Кучми «Про найголовніше» [4] і «Зламане Десятиліття» [3] є цікавими джерелами, в яких голова держави, аналізуючи історію України, розмірковує про різноманіття регіонів країни, зокрема важливе місце Одеси в майбутньому регіональному устрої молодої держави. Він зазначає велику політичну та економічну роль Одеси в незалежній Україні і потужний науковий потенціал краю.

На жаль, на сторінках міських газет візит другого Президента висвітлювався одноманітно. В одеській газеті «Деловая Одесса» у № 16 від 14 квітня, напередодні візиту голови держави була надрукована стаття Юрія Савича «Візит Президента» [6] про майбутню зустріч Президента з місцевою адміністрацією, про політику Л. Кучми щодо області та його намір відвідати Одеський національний політехнічний університет. Стаття позитивно оцінює значення області в житті країни та зазначає доброзичливе ставлення Президента до міста. В іншому місцевому періодичному виданні, «Вечерняя Одесса», знаходимо невелику статтю Олександра Саприкіна «Президент в Политехе» [7], де висвітлюється зустріч Президента з молоддю міста та викладачами Політеху. Текст цієї статті загалом майже ідентичний з наведеною вище публікацією, крім опису перебування Президента у виші. Цікаво описує автор статті зустріч Президента з молоддю в Одесі:

«Відомо, що до зустрічі голови держави місто готується особливо ретельно: кому ж захочеться вдарити обличчям в бруд перед вищим керівництвом. Бруд із вулиць поприбирали, особливо на «президентській трасі» – від аеропорту до будівлі обласної держадміністрації на проспекті Шевченка. Це дало привід для жарту: «Наш Президент – гарант не тільки Конституції, а й нашого благоустрою» [7].

Потім, коли відбулася запланована зустріч Президента та молоді в Будинку культури ОНПУ, Л.Д. Кучмі було передано записку з таким змістом: «До Вашого приїзду перед нашим вузом поклали новий асфальт і взагалі привели Одесу в порядок. Леоніде Даниловичу, приїжджайте до нас частіше, буде в місті чистіше!» [7].

Цей епізод ілюструє демократичність голови держави, до якого можна було звернутися з таким проханням.

Найінформативнішою виявилася стаття журналіста Валерія Сердюченка, який найбільш докладно розглянув візит Президента до Одеси в статті «Боделаны и Джефферсоны», розміщеній в «Объективной газете» [5]. Журналіст вороже налаштований Л.Д. Кучми, що викликано його опозицією до Президента, але розкриває в цілому доброзичливе ставлення Л. Кучми до Одеси. Сердюченко наголошує, що значну роль в організації візиту голови держави відіграв радник президента В. Пустовойтенко, що в свій час навчався в Одеському національному політехнічному університеті.

Треба зазначити, що під час своїх візитів до міста другий Президент України відвідав лише такі вузи, як Одеський національний політехнічний університет та Національний університет «Одеська юридична академія» [5].

Для тодішньої влади міста візит Л.Д. Кучми мав важливе значення задля врегулювання конфлікту між гілками влади.

Регіональна політика другого Президента України, його роль у фундаментальних змінах в Україні, які припали на середину 1990-х початок 2000 рр., є темою надзвичайно цікавою, але мало висвітленою, тому потребує подальшого вивчення та публікації джерел.

Джерела та література:

1. Галяс Александр. Кучма в одесском интерьере. «Порто-Франко». 2013. № 6. С. 11.
2. Гончарук Г.І. Президент і Одеса (1994–2001). Одеса: Астропринт. 2001. 360 с.
3. Кучма Л.Д. Зламане десятиліття Харків : Фоліо. 2007. 690 с.
4. Кучма Л.Д. Про найголовніше. К: «Арт-Арія». 1999. 350 с.
5. Валерий Сердюченко. Боделаны и Джефферсоны. Независимая газета. URL: http://www.og.com.ua/st648.php_z_golovhttps://www.ukrinform.ua/rubr (Дата звернення: 27.03.2018).
6. Савич Юрий. Визит Президента. Деловая Одесса. 1999. № 16. С. 5.
7. Сапрыкин Анатолий. Президент в Политехе. Вечерняя Одесса. 1999. № 14. С. 11.

УДК 94 (477.7)«1937/1938»

НЕ ДОЧЕКАЛИСЯ ІТАЛІЙСЬКОГО ПАСПОРТА (РОДИНА АНЖЕЛІ У ЖОРНАХ ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ)

Л.А. ВОВЧУК
канд. іст. наук., доц.,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили (Україна)

Не дивлячись на наявність значної кількості наукових праць щодо «Великого терору», організованого злочинною більшовицькою владою [1; 4; 5], укладених списків репресованих і реабілітованих [2], дана тематика й надалі залишається малодослідженою. Ми маємо ще безліч справ скалічених доль людей, які потребують дослідження та публічної реабілітації. Серед таких і колишні та дійсні іноземні піддані, які, незважаючи на їх соціальний статус, місце роботи, служби, навчання та проживання, були звинувачені у шпигунстві та диверсіях на користь їх батьківщини, терорі та контрреволюції. Більшість із них були засуджені до найвищої міри покарання – розстрілу. При цьому більшість із них були взяті у розробку спецслужбами УСРР/УРСР, переважно контррозвідувальним відділом.

Особлива увага приділялася іноземцям, які активно зверталися за допомогою до консульських установ країни-матері. У цій ситуації під пильним оком працівників спецслужб опинялися не лише власне вони, а й усі члени їх родин, друзі, знайомі, сусіди, які підтримували з ними будь-які стосунки.

Не стала винятком у цій ситуації й італійська родина Анжелі з Миколаєва [6], члени якої стали жертвами «пекельної системи». Так, 23 квітня 1937 р. у Миколаївському місцевому відділені НКВС була зареєстрована справа на Анжелі Георгія Лазаровича, 1911 р.н., італійця за національністю, уродженця та жителя міста Миколаєва (проживав за адресою вул. Міщанська, 33, приміщення 15), безпартійного. Звертаючись неодноразово за допомогою до італійського консульства в Одесі з метою оформлення закордонних паспортів для виїзду з країни та повернення на батьківщину, був звинувачений «у ворожому настрої проти радянської влади, вихвалянні фашизму» (ст. 54-6 п. 1, ст. 54-10 п. 1 КК УРСР) [6, арк. 1].

За цими ж статтями проходив і його батько Анжелі Лазар Леонардович, 1865 р.н., італієць, уродженець Італії, пенсіонер,

безробітний, громадянин СРСР, якого звинувачували в організації шпигунської діяльності на користь Італії [6, арк. 2]. Не дивлячись на те, що він був інвалідом, його все ж таки утримували під вартою у Миколаївській в'язниці (спецкорпус № 2, камера № 4) [6, арк. 2 зв.].

До справи були причетні й мати – Агафія Іванівна (46 років, домогосподарка) [6, арк. 22] та брат Георгія – Леонід Леонідович [6, арк. 8 зв.], 1900 р.н., італієць, мав середню освіту, завідуючий Грейгівським елеватором [3, с. 415; 7, арк. 5].

22 квітня 1937 р. під час трусу в їхньому помешканні першим був затриманий Георгій і його батько Лазар Леонардович [6, арк. 7]. Приводом до арешту стала знайдена під час обшуку переписка з італійським консулом в Одесі та карта тактичних занять для військовослужбовців, які проходили тренування у 1936 році у Миколаєві [6, арк. 21]. На карті, де були зображені штати дивізій і військових частин та їх дислокація, метод підготовки комскладу РККА, техніка, якою володіли дивізії та військові частини [6, арк. 15], червоним і синім олівцями були здійснені написи «12 п.д.», «51 с.д.», «14.6.34», «15 с.д.» [6, арк. 6]. Для військових ця карта не становила нічого особливого, а для звичайного населення була секретною. Тому й виникло питання яким чином і для чого вона знадобилася родині Анжелі.

У постанові уповноваженого ІІІ відділення Миколаївського міського відділення НКВС Петрова, який розглядав справу обвинуваченого Г.Л. Анжелі (№ 25178) за ст. 54-1 п. «а» зазначалося, що «звинувачений Анжелі Георгій Лазарович був заарештований за шпигунську діяльність на користь Італійського консульства, з яким він був зв'язаний як через листування, так й особисті поїздки, виконував доручення консульства щодо зв'язків із італійським шпигуном – Інфортуніо (1887 р.н., уродженець міста Месії, Італія) [6, арк. 12], арештованого у 1935 році за шпигунську діяльність і засудженого до розстрілу (замінено на 10 років), був звинувачений за ст. 54-1 п. «а», ст. 54-5 (проходив за груповою слідчою справою № 1860 – 35 осіб) [6, арк. 12], але оскільки у результаті слідства звинувачення за вказаною статтею не підтвердилося, то воно було перекваліфіковане на ст. 54-6 КК УСРР» [6, арк. 10].

Для остаточного з'ясування причетності затриманого Георгія Лазаровича потрібно було провести низку заходів: здійснити допит Інфортуніо, який на той час перебував у концтаборі, а також Чепкі й Живаго, які проживали на Донбасі, тому термін перебування під вартою згідно з постановою УПК був продовжений з 22 червня до 15 липня 1937 р. [6, арк. 11].

Що ж стосується Лазаря Леонардовича Анжелі, якого також звинуватили у здійсненні шпигунської діяльності на користь Італійського консульства в Одесі, то враховуючи його складий стан – параліч нижніх кінцівок, у результаті чого він був прикутий до ліжка, та похилий вік (72 роки), він не був притягнутий до кримінальної відповідальності [6, арк. 18].

За весь період перебування під вартою Георгія допитали більше п'яти разів. Під час цих допитів було з'ясовано, що до 1930 року він був на утриманні своїх батьків: Анжелі Лазаря, який працював у різноманітних установах міста Миколаєва й Анжелі Агафії Іванівни, яка до 1929 року займалася кустарним виготовленням дитячих іграшок.

У 1930 р. влаштувався чорноробом на завод імені «61», у корпусний цех. У 1931 р. через прогули був звільнений (за відсутності взуття не мав можливості ходити на роботу). Після цього декілька місяців Георгій був безробітним, не маючи постійного місця роботи, разом із Панковим Михайлом Михайловичем, працював малярем, штукатуром і покрівельником по місту.

Восени 1932 р. влаштувався на завод А. Марті малярем, де пропрацював близько 3–4 місяців. А на початку 1933 року після закінчення робіт залишив завод. Після цього навесні того ж року знову повернувся до Панкова, з яким пропрацював до осені 1933 р. Взимку знову був безробітним.

Лише навесні 1934 р. почав працювати малярем на приватній основі. А але тепер із сином М. Панкова, Миколою, з яким пізніше був прийнятий на роботу маляром до Західної Лоцдистанції з умовою виїзду з Миколаєва. У результаті спочатку виконували роботи на Аджарському маяку, а потім переїхали на Парутинський (с. Парутино) і Собловський (знаходився у степу). Загалом на цих трьох маяках вони пропрацювали 3 місяці й у вересні 1934 р. повернулися до Миколаєва. Надалі постійного місця роботи Г. Анжелі не мав і був майже безробітним [6, арк. 23-25].

Починаючи з 1932 р. Георгій і його батько звернулися з клопотанням до ВУЦВК про визнання їх італійськими підданими на основі наявного у Лазаря Анжелі національного свідоцтва, яке йому було видане Нідерландським консульством у Миколаєві у 1919 р. Й оскільки на той час Георгій був на утриманні своїх батьків, тож і його вписали туди, як члена родини. Якихось інших документів, які б підтверджували його італійську приналежність, він не мав.

Але, на жаль, у 1932 році їх клопотання було повернуте ВУЦВК із вимогою надати додатково цілу низку документів. Тому, Лазар

Анжелі письмово звернувся до Італійського консульства у м. Харкові з проханням повідомити, які саме потрібні документи для оформлення підданства. Незабаром їм повідомили, що вони мають звернутися з цим питанням до італійського консула в Одесі, що й було зроблено наприкінці 1933 р. та на початку 1934 р.

Отримавши ці листи, італійський консул в Одесі попросив надіслати наявні у них документи для оформлення переходу в італійське підданство. Коли документи були надані, консул надіслав Георгію та Лазарю Анжелі анкети, де потрібно було зазначити дані про місце народження та зовнішні характеристики: колір волосся, очей, наявність бороди, вусів, а також вік. Заповнивши ці анкети, чоловіки відіслали їх до консульства.

Через деякий час батько Георгія отримав повідомлення від італійського консула Первана терміново виїхати до Одеси для повторного заповнення анкети для отримання італійського свідоцтва, оскільки перші примірники були заповнені неправильно. На початку травня 1934 р. Лазар Анжелі поїхав до консульства й отримав довгоочікуване свідоцтво. У 1935 р. він вдруге відвідав італійське консульство в Одесі для отримання документу з обласного історичного архіву, який би підтвердив, що він, Анжелі Лазар, до революції 1917 р. дійсно був італійським підданим. Але, як потім з'ясувалося, таких документів в архіві не виявилося. Тому чоловік повернувся до Миколаєва ні з чим.

Восени 1935 року родина Анжелі знову отримала листа від італійського консула з проханням виїхати до Одеси, але оскільки Лазар Анжелі був хворий, то італійське консульство відвідав Георгій, де мав приватну розмову з віце-консулом щодо того, чому ВУЦВК дуже довго не відповідає на їх заяву. Після приїзду додому ні Георгій, ні його батько більше до консула не їздили [6, арк. 28–29].

Проте, наприкінці 1936 р. родину Анжелі відвідав перекладач італійського консульства в Одесі. Він приїхав за дорученням італійського консула дізнатися про стан здоров'я Лазаря Анжелі. Сам же консул із групою якихось радянських представників також у той день перебував у Миколаєві [6, арк. 35].

Слідчих, які проводили допит, цікавило питання щодо того чи отримували Георгій і Лазар гроші від консульства й якщо отримували, то скільки? Георгій відповів: «У 1936 році мій батько Анжелі Лазар написав в італійське консульство про те, що його чи мене – Анжелі Георгія в Одесу викликає Облуправління міліції і на проїзд у місто ми не маємо грошей, оскільки батько довгий час

лежить хворий. Після цього від італійського консула ми одноразово отримали 30 крб.» [6, арк. 36].

Під час наступного допиту (27 квітня 1937 р.), на якому основні питання стосувалися знайденої під час обшуку у квартирі Георгія військової карти. Арештований підтвердив, що він знав про цю карту, яка належала його братові Леоніду. На питання яким чином вона потрапила до нього і навіщо він її зберігав, Георгій повідомив, що: «Мій брат Леонід служив середнім командиром у Миколаєві, політруком кавалерійського дивізіону і під час маневрів частин РСЧА брав цю карту та приносив її додому. Після закінчення маневрів не повертав її до військової частини. Незабаром його демобілізували з РСЧА. Карту він так і не повернув. Мені особисто ця карта була непотрібна. Чому він цю карту не повернув, сказати не можу» [6, арк.. 27–27 зв]. Надалі були питання чи бачило цю карту Італійське консульство в Одесі. Г. Анжелі запевнив, що ні консул, ні хтось інший цю карту ніколи не бачили [6, арк. 63 зв].

Найбільш гостро стояло питання щодо співробітництва родини з італійцем Інфортуніо, якого було звинувачено у шпигунстві й у результаті ув'язнено. Слідству стало відомо, що Анжелі Лазар у 1935 році привіз із італійського консульства в Одесі листа, якого мав передати Інфортуніо. Георгій Анжелі пояснив, що на самому конверті адреси не було і він не знав чи розшукував цю людину його батько. Через декілька днів вони відкрили листа, в якому Італійське консульство повідомляло Інфортуніо про необхідність приїхати до консульства в Одесі для оформлення отримання спадку, який залишився йому після смерті його матері в Італії. Було попередження, що у тому разі, якщо він упродовж місяця не з'явиться з цього приводу у консульстві, він втратить право отримати цей спадок. У той же день до них завітав італієць Рошен Умберто, який і допоміг їм з'ясувати, де проживав Інфортуніо (вул. Севастопольська, 115). Але там їм сказали, що він помер, а його дружина виїхала з Миколаєва [6, арк. 47]. У консульство вони так і не повідомили, що не знайшли Інфортуніо та відповідно не вручили йому листа [6, арк. 53].

Подальші допити Георгія Анжелі стосувалися з'ясування кола його знайомих у Миколаєві та поза його межами, відомостей про зв'язки батька з іноземними моряками, а також місця проживання, роботи його брата Леоніда, який на той момент жив і працював в Одесі. Усі відповіді вказували на непричетність до пред'явлених йому і його родині звинувачень. Але, враховуючи тогочасну практику ведення таких справ, результат був очікуваний. Так, згідно з висновком обвинувачення усі троє Лазар, Георгій і Леонід проходили

за ст. 54 – організація шпигунської діяльності на користь Італійського консульства в Одесі. Трійкою при УНКВС по Одеській області засудили 1 вересня 1937 р. Георгія Анжелі до розстрілу. А його брата Леоніда – 29 жовтня 1937 р. Обидва були страчені [3, с. 415; 6, арк. 119; 7, арк. 42].

У 1990 році Георгія та Леоніда Анжелі було реабілітовано. Як й більшість тогочасних невинних людей вони стали жертвами більшовицької влади, яка дуже старанно намагалася викоренити усіх «ворогів» СРСР, особливо тих, які підтримували зв'язки з консульствами ворожих для більшовицького режиму держав.

Джерела та література:

1. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст.: Історичні нариси. НАН України Ін-т історії України. Відп. ред. В.А. Смолій; Автори: Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, С.І. Білокінь, С.В. Кульчицький (кер. авт. кол.), В.В. Ченцов, Ю.І. Шаповал та ін. Київ: Наукова думка. 2002. 952 с.
2. Реабілітовані історією. Миколаївська область. Книга 1-7. Київ-Миколаїв: Світогляд. 2004-2017.
3. Реабілітовані історією. Миколаївська область. Кн. 5. Київ-Миколаїв: Світогляд. 2005. 870 с.
4. Україна в добу «Великого терору»: 1936-1938 роки. Ред. колегія: Ю. Шаповал, Г. Куромія та ін.; Авт.-упоряд.: В. Золотарьов, Ю. Шаповал та ін. Київ: Либідь. 2009. 544 с.
5. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-ті – 50-ті роки XX століття. Київ: Тетра. 2000. 533 с.
6. Держархів Миколаївської області. Ф. Р-5859, оп. 2, спр. 342 «По звинуваченню Анжелі Георгія Лазаровича за ст. 54-6, 54-10, 1937 р.».
7. Держархів Миколаївської області. Ф. Р-5859, оп. 2, спр. 343 «По звинуваченню Анжелі Леоніда Леонідовича за ст. 54-10, 1937 р.».

УДК 94-051:364-322

ВОЛОНТЕРСЬКІ БУДНІ ПРОФЕСОРА Є. СІНКЕВИЧА

О.М. ГАЙДАЙ,
канд. іст. наук, доц.,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили (Україна)

Сьогодні одним із важливих завдань історичної науки є вивчення таких явищ як доброчинність, благодійництво та волонтерство. Актуальність обраної теми пов'язана з практичними вимогами

сучасного громадського життя, яке характеризується загостренням почуття національного самозбереження і розвитку національних культур. Крім того при аналізі військових конфліктів будь яких часів, ця тема визначає орієнтири суспільства.

Історії благодійності, зокрема української, присвячена велика кількість праць сучасних дослідників. Багато науковців звертається до висвітлення даної теми через характеристику діяльності окремих діячів, які зробили неоціненний внесок у розвиток культурно-освітньої, економічної та духовної сфер. Дослідження волонтерської діяльності набули значного розвитку у західній науковій думці другої половини XX ст. Вони не припиняються й досі, адже не втрачають актуальності через суспільні процеси, що чинять вплив на стан волонтерської діяльності у світі. Визначення того, що насправді мотивує людину вчиняти волонтерські дії, є складним питанням, але його розуміння може слугувати визначальним фактором ефективної волонтерської діяльності, що перебуває в площині інтересів держави та її органів. Велике значення в розвитку волонтерського руху мають особистісні якості людини. Саме про це й буде йти мова у нашій статті.

Євген Григорович Сінкевич – професор Інституту міжнародних відносин і політології Вищої Східноєвропейської державної школи в Перемишлі; професор кафедри всесвітньої історії і міжнародних відносин Інституту історії і філософії Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. На громадських засадах: співробітник Південносхідного наукового інституту в Перемишлі; радника Міністра закордонних справ Республіки Польща; почесний голова Херсонської обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

Людина, про життєвий шлях якої, творчу діяльність, наукові доробки написано вже стільки, що вистачить як мінімум на кандидатську дисертацію. Сарнат А. Конструктор, Т. Срогош, П. Тронько, О. Маврін, І. Матяш, А. Парфиненко, С. Посохов, С. Сухопаров, О. Макієнко, О. Морозова, С. Батуріна, Б. Шиндлер, Л. Шепель, С. Гаврилюк, Г. Турченко, Н. Темірова, С. Троян та багато інших розкрили наукову біографію відомого українського вченого, показали його як представника нової генерації українських учених – гуманітаріїв [1]. Але активна громадська діяльність дає нам можливість розкрити нові грані цієї непересічної особистості.

Усе йде з дитинства…На формування світогляду майбутнього історика, вибір життєвих перспектив помітний вплив справило родинне середовище, зокрема бабуся вченого – Євдокія Іллівна

Стригун (1907−1997). Дід по материнській лінії був замордований в застінках НКДБ, інший, по батьківській лінії, загинув(пропав без вісті) під час Другої світової війни. Саме ці сімейні трагедії та таємниці мотивували Євгена Сінкевича стати професійним істориком. До 2013 року він вже знаний в Європі науковець, доктор наук, професор. Майдан, Революція гідності, Небесна сотня…Ніхто не міг передбачити, чим закінчиться для українців їх прагнення до євроінтеграції. Професор Є. Сінкевич із перших годин протистояння зробив свій свідомий вибір на користь вільної України. Можливо з часом історики введуть в науковий обіг електронне листування як історичне джерело, бо саме за ним ми можемо прослідковувати еволюцію поглядів, зміну настроїв, політичне прогнозування та план дій багатьох людей причетних до тих подій.

20.03.2014 року Є. Сінкевич пише статтю «Чи потрібна українцям Україна?» [2, с. 214]. У ній автор підіймає питання, на які в той час відверто відповісти наважувалася лише невелика частка свідомо налаштованого українського суспільства. Хто міг знати, що у 2011 році Є. Сінкевич разом з Т. Срогашем, польським науковцем та другом напише статтю, яка стане в певному сенсі пророчою: «Контакти Речі Посполитої з Новоросійською губернією(в контексті анексії Криму)» [3, с. 80-86]. Крим вже анексовано. На що, та на кого сподіватися? Відсидітися чи активно діяти? Як діяти? Є. Сінкевич передбачає активні військові дії та пропонує українцям згуртуватися та допомагати військовим: «Ці кошти допоможуть людям, які жертвують значно більшим – власним здоров'ям та життям, захищаючи нашу Вітчизну. Не будьте пасивними, зателефонуйте друзям та родичам – організуйте їх на добрі справи». Він ще не волонтер, але вже особисто перераховує гроші на підтримку майданівцям та армії. Номер 565 був відомий кожному українцю! Потрібно знати Є. Сінкевича, щоб зрозуміти, чому він нехтуючи небезпекою, відправився у бік Криму, щоб на власні очі все побачити та допомогти чим зможе: спальники, намети, харчі. На кордоні з Кримом доля звела його з майором Богданом Слюсарчуком, потім з полковником Олексієм Свідерським. І почалися «волонтерські» будні професора Є. Сінкевича. Професор їздив не один раз до військових, не вистачало спочатку самого елементарного, жовто-блакитних нашивок, взуття. Далі приходилось купувати коліматорні й оптичні приціли, бензопили, тактичні ліхтарі, тактичні маски і окуляри, білі маскувальні комбінезони, біноклі, акумулятори, «Celox», джгути й бинти. Є. Сінкевич наважується звернутися до колег по роботі та друзів за допомогою. Закуповує «Celox» завдяки фінансовій допомозі

друзів із Польщі Малгожати Буйко (Краків), Анджея Гоцловського (Варшава), Романа Дрозда (Слупськ) та інших. Віз із-за кордону, в Україні його не було. І знову ризик заради хлопців на передовій, бо це був універсальний кровоспинний засіб, який можна було залишати в рані на тривалий час – наприклад, якщо евакуація потерпілого ускладнена або неможлива. Саме такий препарат був потрібний військовим для похідних аптечок і військово-польової медицини. Саме він міг стати їх шансом на виживання. У 2014 році виходить стаття «Роздуми в слух» [4], вірніше це серія статей під різними датами, об'єднана під одною назвою: Чи має Україна «лягти» під Путлера? (20.04.14), Як ся маєш, Ринат? (16.05.2014), Доброго дня, шановні колеги! (23.05.14), «Чудернацькі» переговори? (28.06.2014), Вітаю, шановні колеги (20,28,31.08 2014), Мабуть таки, урвався терпець! (1.09.2014), Не можу змовчати…(5.09.2014). «Я поки не на передовій, так як не мобілізований за віком. Але, я сам себе мобілізував і регулярно працюю над зміцненням бойової готовності нашого війська. Сьогодні в п'ятий раз побував на лінії фронту в наших бійців під Армянськом. Бойовий дух і зведені укріплення все більше переконують в тому, що для ворога вірогідне вторгнення не буде простою прогулянкою, як по Криму. Щиро дякую Вам, що відгукнулися на моє прохання про допомогу нашому війську, яке розгорнуто на лінії фронту в безпосередній близькості від населеного пункту Армянськ» [4, с. 203]. У вересні 2014 року професор Є. Сінкевич став одним із ініціаторів ремонту БТР-ів, які отримали пошкодження на передовій та були доставлені на тепловозо-ремонтний завод м. Миколаєва. Ініціативу підтримали ректор тоді ще Чорноморського державного університету Л. Клименко, колеги та студенти [5]. У результаті було відремонтовано два БТР-и десантників із Очакова (їх підрозділ був виведений з Криму). Одна машина перед ремонтом після участі в боях більше нагадувала решето, бракувало декількох коліс, не вцілів жоден триплекс.

Електронні листи зі звітом про зібрані кошти і закликом долучатися усіх небайдужих стали регулярними. Збираючи гроші, професор Є. Сінкевич не полишав наукової праці. В грудні 2014 року він пише статтю «Чи можлива спроба номер шість?» [6]. Йому постійно приходилося чути в Україні та й у Польщі про те, що у вас самих немає грошей, чиновники крадуть, а ви віддаєте останнє на армію. І то була правда! Але, тим злодіям, що крадуть є куди і за що втекти. Пан професор завжди казав, що нам тікати нема за що, та й без сенсу. Україна – наша батьківщина і кожен в міру власних сил має її боронити від ворогів (внутрішніх і зовнішніх). Тим цікавіше

сьогодні читати його роботи п'ятирічної давнини: «Помаранчева революція забезпечила зміну лідера держави, але не демонтувала сформовану кланово-олігархічну систему. Революція гідності прогнала бандитську владу!!! Чи є підстави тішитися? Зека і його бандюків замінила вчорашня опозиція. Придивімося ближче до цих хлопців. Щось на згадку приходить «смертельне» поранення Турчинова на Майдані, «інсульт» Парубія, «куля в лоб» Сєні… Правда, ожили ці пацани швидко, як тільки «Небесна сотня» розчистила дорогу до трону. Спостерігаючи за боротьбою цих «нанайських хлопчиків» за посади не втямили, як втратили Крим. О о ооо о!!!! Щось «Остапа» понесло о ооо о… Так, так, ці більш витончені – розмовляють англійською, що не було притаманно донецьким. Обіцяють реформи… Болючі реформи. Це мабуть, щоб відчули, що на відміну від «попєредніків», себто справжніх «професіоналів», рулять теж не якісь там любителі» [6, с. 208].

Зазначимо, що професор Є. Сінкевич ніколи не вважав волонтерську діяльність лише своєю допомогою. Він писав: «Думаю спільні зусилля небайдужих людей, що мешкають в Україні, Польщі та США дали свій результат. Оснастивши воїнів необхідною амуніцією, ми спасли не одне життя та вберегли від каліцтва. Що далі? Чого очікувати і, що робити в поточному році? Яких помилок необхідно уникнути владі? Інакше кажучи «Камо грядеші», «Quo vadis», «Куди йдеш», як писав свого часу Генрик Сенкевич. Мої звернення (іноді розпачливі, провокативні, спонукальні) до Вас мали на меті не тільки зібрати необхідну суму, але й спонукати до самостійних дій (роби як я – роби краще за мене), а тих хто боїться – щоб перестали боятися (тому – незалежно від перерахованої суми, я обов'язково публічно дякував жертводавцю), а тих хто заблукав у хащі політичних догм – спонукав згадати, що Україна у нас одна. 06.01.2015 «Камо грядеші»».

Визнанням активної життєвої позиції стало нагородження Євгена Сінкевича командуванням військової частини А1495 медаллю «За гідність та патріотизм» у 2015 році. Ця нагорода вручається волонтерам та патріотам України за громадянську мужність, самовідданість та громадську активність. Девіз відзнаки: «В єдності сила держави»(дата заснування: 07 червня 2014 р.).

У 2015 році, напередодні дня святого Миколая професор відправився з подарунками до військових на передову, до Маріуполя. Збирали всім миром. Долучилися небайдужі колеги із різних міст України (Києва, Глухова, Умані, Дніпра та ін.), архівісти Херсона і Миколаєва, а також «Полонії» з Миколаєва. В наступній подорожі до

військових, на десятиріччя їх колективу, сталася неймовірно приємна подія. Військові познайомили професора з «кулеметом Григоровича».

На п'ятому році війни, 30 квітня 2018 на Донбасі завершилася АТО. Про це офіційно оголосив Петро Порошенко, підписавши відповідний указ. Замість неї почалася Операція Об'єднаних сил (ООС). Однак для професора Є. Сінкевича мало що змінилося в його волонтерських буднях. Він продовжує інформувати товариство про реальний стан речей у військових, продовжує збирати гроші, залучати небайдужих, організовує зустрічі з хлопцями, щоб люди бачили кому вони допомагають. Декілька місяців тому він знову став ініціатором передачі літератури військовим. При цьому сам себе він не вважає волонтером, бо мовляв, не є зареєстрованим та не претендує на пільги. Але кожен його лист завжди закінчується: «Долучайтеся. Перемагаймо ворога разом!»

Волонтерство для України є відносно новим суспільним явищем. Його починають науково досліджувати, і особливу увагу приділяють саме особистісним аспектам волонтерства. Волонтерська діяльність визначена Законом як добровільна, безкорислива, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами та волонтерськими організаціями шляхом надання волонтерської допомоги [7]. Саме такою і є людина з великої літери, науковець, дослідник, палкий патріот України, професор, доктор наук та волонтер Євген Григорович Сінкевич.

Джерела та література:

1. Sarnat A. Konstruktor. Jewgienij Grigorijewicz Sinkiewicz Dziekan Wydzialu Historycznego Chersonskiego Uniwersytetu Panstwowego [Фото]. Czstochowski magazyn sportowo- akademicki. Cz§stochowa, 2003. № 4 (11). S. 9.
2. Srogosz T. Na dalekiej Ukrainie. RES ACADEMICAE: Biuletyn informacyjny Wyzszej szkoly pedagogicznej w Czstochowie. Cz§stochowa, 1998. № 7. S. 33–35.
3. Всеукраїнська спілка краєзнавців від «А« до «Я«: Довідник. П.Т. Тронько (голов. ред.). Київ, 2001. С. 77–80.
4. Маврін О.О. Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського Національної Академії наук України. Студії з архівної справи та документознавства. Держкомархів України; УНДІАСД; Редкол. : І.Б. Матяш (голов. ред.) та ін. Київ, 2005. Т. 13. С. 163-165.
5. Парфиненко А.Ю., Посохов С.И. Страницы истории студенческой науки в Харьковском университете. Харьков : НМЦ «МД«, 2002. С. 98, 99, 104.
6. Синкевич Евгений Григорьевич Кто есть кто в Херсоне : Биогр. справ / Сост. С.М. Сухопаров. Херсон: Издат. Дом «СЛАЖ», 2002. С. 192 2004. С. 274 [фото]; 275.

7. Синкевич Евгений Григорьевич Кто есть кто в Херсонской области: Биогр. справ. / Сост. С. М. Сухопаров. Херсон : Издат. Дом «СЛАЖ», 2005. С. 372 [фото]; 373.
8. Сінкевич Євген Григорович Імена і постаті XXI століття (провідні вчені та фахівці Херсонського державного університету). Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. С. 57-58.
9. Сінкевич Євген Григорович Краєзнавці України (Сучасні дослідники рідного краю): Довідник. Всеукр. спілка краєзнавців та ін. Т. 1. Київ; Кам'янець-Подільський, 2003. С. 205.
10. Херсонська обласна організація. Всеукраїнська спілка краєзнавців: 1997–2003 роки. НАН України; Ін-т історії України; Всеукр. спілка краєзнавців. Київ, 2003. С. 76-77.
11. Макієнко О.А. Професору Сінкевичу Євгену Григоровичу – 50 років. Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя, 2007. Вип. 21. С. 549-551.
12. Макієнко О.А. Науково-педагогічна діяльність професора Є.Г. Сінкевича. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Луцьк, 2008. № 11: Історичні науки. С. 174-181.
13. Морозова О.С. Дослідник українсько-польських відносиш Євген Сінкевич (до ювілею вченого). Наукові праці. Випуск 195. Том 207. С. 126-129.
14. Батуріна С. До 60-річчя доктора історичних наук, професора Є.Сінкевича. Український історичний журнал. 2018. № 1. С. 232.
15. Szyndler B. Sprawozdanie z działalności Polskiego Towarzystwa Historycznego Oddział w Częstochowie w latach 2002–2005. Zeszyty Historyczne: Prace Naukowe. Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie. Częstochowa, 2006. T. IX. S. 333-335.
16. Шепель Любов. Сінкевич Євген Григорович. Українські історики: біобібліогр. покажч. Ін-т історії України НАН України. Вип. 3. Сер. «Українські історики». Київ, 2010. С. 256-257.
17. Гаврилюк С.В. Вагоме дослідження про краківську історичну школу. Рецензія на монографію Є.Г. Сінкевича «Краківська історична школа в польській історіографії». Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. Луцьк: Вид-во ВНУ ім. Л. Українки, 2010. Вип. 4. С. 117-118.
18. Турченко Г.Ф. Дослідження з історії польської історіографії [Рец.:] Сінкевич Є.Г. Краківська історична школа в польській історіографії. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. 332 с.
19. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2010. Вип. 29. С. 382-384.
20. Темірова Н.Р. Краківська історична школа: історіографічний контекст [Рец.:] Є.Г. Сінкевич Краківська історична школа в польській історіографії. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. 332 с. Слов'янський вісник: Зб. наук. праць. Рівне: РДГУ; Рівн. ін-т слов'янознавства Київ. славістичного ун-ту, 2011. Вип. 11. С. 294.
21. Троян С.С. Генезис польської історіографії: краківська історична школа [Рец.:] Є.Г. Сінкевич Краківська історична школа в польській історіографії. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. 332 с. Слов'янський вісник:

Зб. наук. праць. Рівне: РДГУ; Рівн. ін-т слов'янознавства Київ. славістичного ун-ту, 2011. Вип. 11. С. 295.
22. Морозова О., Гайдай О. Науковець з великої літери [до ювілею Є. Сінкевича]. Щотижня: Південна правда (Миколаїв). 2013. 9 січня.
23. Сінкевич Є.Г. Чи потрібна українцям Україна? Чорноморський літопис. 2014. Вип. 9. С. 214.
24. Сінкевич Є.Г., Срогош Тадеуш. Контакти Речі Посполитої з Новоросійською губернією(в контексті анексії Криму) Чорноморський літопис. 2011. Вип. 4. с. 80-86.
25. Сінкевич Є. Роздуми в слух Історичний архів. Наукові студії. 2014. Вип. 13. С. 203-217.
26. В Николаеве «могилянка» показала БТРы, которые университет собирается отремонтировать и передать военным. URL: https://news.pn/ru/public/114187.
27. Сінкевич Є. Чи можлива спроба номер шість? Чорноморський літопис. 2014. Вип. 10. С. 208.
28. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19 квітня 2011 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3236-17/ed20180120.

УДК 656.078(510)+(091)

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТУ КИТАЮ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

С.М. ГЛОВАЦЬКА,
канд. тех. наук, доц.,
Одеський національний морський університет
(Україна)

Із моменту утворення Нового Китаю в 1949 р., особливо після початку проведення політики реформ і відкритості, в транспортній галузі КНР відбулися історичні зміни, а на рубежі XX і XXI століть бурхливе зростання транспортної галузі зробило Китай світовим лідером у сфері транспорту.

З початком нового тисячоліття уряд КНР усебічно поглиблює реформу в сфері транспортних перевезень, проводиться будівництво сучасної комплексної транспортної системи, підвищується рівень модернізації системи управління транспортної галузі, завдяки чому галузь вступила в новий етап свого розвитку.

На момент створення Китайської народної республіки транспортна галузь перебувала в дуже відсталому стані. Загальна протяжність залізничних шляхів становила всього 21,8 тис. км,

автодоріг – 80,8 тис. км, кількість цивільних автомобілів – 51 тис. шт. Фарватери внутрішніх річок перебували в своєму природному стані. Головними видами транспорту були гужові перевезення і перевезення на дерев'яних вітрильниках.

Новий китайський уряд спрямував усі свої сили на створення умов для відновлення і розвитку транспортних перевезень. Починаючи з 1953 р. у країні планомірно просувається транспортне будівництво. Пріоритетні кошти китайського уряду були спрямовані на будівництво і модернізацію залізничних і автомобільних доріг, портів і цивільних аеропортів. Були розчищені головні фарватери, відкриті міжнародні та внутрішні водні шляхи і повітряні авіалінії. Під час Культурної революції (1966–1976 рр.) зріс масштаб транспортної інфраструктури та обладнання, а також кількість транспортних маршрутів. Через складну ситуацію, пов'язану з затримкою навантажувальних робіт на судна, завантаженістю портів і скупченням у портах невідправлених вантажів, Китай прискорив темпи будівництва портової інфраструктури.

III Пленум ЦК КПК 11 скликання (грудень 1978 р.) проголосив курс на соціалістичну ринкову економіку при поєднанні двох систем: планово-розподільчої і ринкової. Після Пленуму в Китаї стартувала політика реформ і відкритості, після чого транспортна галузь стала на шлях швидкого розвитку. Китайський уряд став приділяти розвитку транспортних перевезень посилену увагу і збільшив масштаб урядової підтримки, зробивши новаторські кроки в галузі відкритості транспортного ринку і створення механізму громадського фінансування. В галузі водного транспорту була впроваджена система тендерів, здійснена відкритість портів, завдяки чому галузь морських перевезень першою здійснила вихід на зовнішні ринки.

З проголошенням на початку 90-х рр. реформ створення ринкової економічної системи соціалістичного типу в Китаї стався прорив у розвитку транспортної галузі. Був успішно реалізований проект із будівництва швидкісних залізниць, і вже починаючи з 1997 р. швидкість руху потягів на залізницях Китаю підвищувалася шість разів поспіль. У 2002 році почала працювати 30-км високошвидкісна (450 км/ч) маглев-траса для потягу на магнітній левітації від шанхайського аеропорту Пудун до центру Шанхая. Пізніше були пущені міські маглеви в Чанші та Пекіні. У 2008 була введена в експлуатацію високошвидкісна залізниця «Пекін-Тяньцзінь» де швидкість руху поїздів на сьогоднішній день досягає 350 км / год. Таким чином, Китай вступив в епоху високошвидкісних залізниць.

У галузі водних шляхів сполучення був реалізований план будівництва головних водних шляхів, головного транспортного вузла, що складається з портів, і створення системи підтримки та забезпечення. Була поглиблена реформа системи управління портами і прискорені темпи їх будівництва.

У 2008 році було створено Міністерство транспорту КНР, що стало важливим кроком у справі просування реформ із інтеграції функцій транспортних відомств. Після XVIII з'їзду КПК, який проходив у період із 8 до 15 листопада 2012 р., транспортна галузь вступила в новий етап прискореного будівництва з метою якнайшвидшого формування в країні сучасної комплексної транспортної системи. Сталося всебічне поглиблення реформ у сфері транспортних перевезень; прискореними темпами стало просуватися будівництво комплексного, «розумного», «зеленого» і безпечного транспорту; була розроблена програма розвитку транспорту з урахуванням трьох державних стратегій, таких як будівництво «Одного поясу і одного шляху», координований розвиток столичного району Пекін–Тяньцзінь–Хебей і будівництво економічної зони басейну річки Янцзи [1].

Досягнення таких значних темпів зростання економіки Китаю і зовнішньоекономічних відносин, було б неможливе без модернізації та інтенсивного розвитку транспортної системи країни. Провідну роль в економіці відіграють три види транспорту: залізничний, автомобільний і морський.

Сьогодні Китай активізує темпи будівництва комплексної мережі об'єктів транспортної інфраструктури, просуває ефективне об'єднання різних способів транспортних перевезень, сприяє розвитку сучасної логістики, підвищує рівень забезпечення комплексного обслуговування в сфері транспортних перевезень.

До 2015 року в КНР сформувалася багаторівнева мережа залізниць. Загальна тривалість діючих залізниць у країні досягла 121 тис. км, за цим показником Китай посідає друге місце в світі; при цьому тривалість високошвидкісних залізниць склала 19 тис. км, і за цим показником Китай посідає перше місце в світі. Швидкісні та високошвидкісні дороги Китаю включають: модернізовані звичайні залізничні лінії, нові лінії, побудовані спеціально для руху високошвидкісних потягів, а також перші в світі комерційні лінії для руху потягів на магнітній подушці. У 2014 р. Сі Дзиньпінем був офіційно проголошений проект «Економічний пояс Шовкового шляху» – північний Трансазіатський коридор. Він пролягає від китайського порту Ляньюньган через центральний і південний Китай

до Казахстану і через Росію виходить на Західну Європу. Протяжність від Ляньюньганя до Роттердама становить 10 900 км, у даний час він функціонує і розвивається.

Водний транспорт Китаю містить морські зовнішньоторгові і внутрішні перевезення, а також вантажоперевезення найбільш великими внутрішніми річками. Водний транспорт зосереджений на південно-східному примор'ї і південних районах країни. На сході Китай омивається морями: Бохайским, Жовтим, Східнокитайським і Південно-Китайським морем, що забезпечує вихід суден до Тихого океану. Між Шанхаєм, Тяньцзінем, Далянем і японськими портами Кобе, Осака, Йокогама і портом Інчхон (Республіка Корея) курсують міжнародні люксові пасажирські лайнери. Морські каботажні рейси пов'язують між собою всі морські порти Китаю. В країні 116 сучасних, високотехнологічних морських портів, відкритих для зовнішньоторговельних операцій. Порти налічують понад 1 тис. причалів, у т. ч. 230 глибоководних для суден водотоннажністю більш ніж 10 тис. т, 20 – для суден-контейнеровозів. Головні морські порти Китаю: Шанхай, Тяньцзінь-Сіньган, Гуанчжоу-Хуанпу, Яньтай, Циндао, Циньхуандао, Далянь, Бейхай, Сянган. Взагалі в Китаї понад 2000 портів, 130 із яких приймають іноземні кораблі. Не дивно, що Китай володіє одним із найбільших у світі торгівельним флотом, більше 3 000 суден під національним прапором і близько 2 000 під іноземним, сумарний дедвейт якого становить 158,8 млн. тонн , або 8,87 % світового флоту, а з урахуванням Гонконгу, це близько 6 500 суден, 240 млн. тонн, або 14 % світового флоту.

У 1961 році була створена державна компанія China Ocean Shipping Company (COSCO), яка для початку купила два старі судна. До 1970 року їй належало вже 25 суден загальною місткістю 200 тис. тонн, до 1978 року – понад 100 суден місткістю 324 тис. тонн. Щоправда, 85% флоту залишалося старим, вік якого перевищував 20 років. Важливою віхою став 1985 рік, коли компанія купила у Maersk 6 контейнеровозів. Ці судна виявилися затребуваними. Уже в 90-і роки почався бум контейнерних перевезень. У 2002-му порти Китаю обігнали США по перевалці контейнерів, ставши першими в світі за цим показником [1].

За даними журналу «Морський флот» № 4 (2015) на 1 березня 2015 року світові верфі отримали замовлення на будівництво понад 5 тисяч суден сумарним дедвейтом 308 млн. тонн, причому майже половина всіх замовлень суден за дедвейтом зосередилася на верфях Китаю [2].

Автомобільний транспорт відіграє провідну роль у перевезеннях пасажирів, а також вантажів на короткі і середні відстані. На сьогодні Китай має найбільш розвинену мережу автомобільних доріг у світі. За 65 років загальна протяжність шосейних доріг у країні збільшилася у 50 разів. Загальний парк сучасного міського громадського транспорту КНР збільшується в порівнянні з 1949 р в 21 раз, пасажиропотік – у 69 разів. Системи міських автодоріг мають складну структуру і високу якість дорожнього покриття.

Китай посідає одне з провідних місць у світі за об'ємом перевезень. У 2015 р. було перевезено понад 20 млрд. пасажирів, пасажиропотік склав понад 3 трлн. чол./км. Що стосується вантажних перевезень, то було перевезено 41 млрд. тонн вантажів; обіг вантажоперевезень склав більше 17 трлн. т/км. У галузі пасажирських і вантажних залізничних перевезень Китай посідає перше місце в світі по пасажиропотоку і об'єму вантажоперевезень і друге місце за обігом вантажоперевезень. Окрім того, Китай посідає перше місце в світі за об'ємом пасажирських і вантажних перевезень на автотранспорті.

Що стосується водного транспорту, то Китай також посідає перше місце в світі за об'ємом та обігом вантажоперевезень. Міжнародні транспортні та контейнерні лінії зв'язують Китай з більш ніж 1 000 портами в 100 країнах світу. Крім того водний транспорт Китаю стане основним перевізником у проекті Морського шовкового шляху 21 століття, офіційно проголошеному лідером КНР Сі Дзиньпінем у 2014 р.

У галузі цивільної авіації Китай посідає друге місце в світі за сукупним обігом авіаперевезень, пасажиропотоком і обсягом поштово-вантажних перевезень. Китайські авіалінії літають у 204 міста континентальної частини Китаю, САР Сянган, САР Аомень, пров. Тайвань, а також 137 міст 55 країн світу [1].

Розбудовуючи власну транспортну систему, Китай одночасно прагне до створення багаторівневої моделі відносин із різними країнами, що в цілому представляється як ідея багатополярного світу. Для досягнення цієї мети Китай встановлює дружні відносини з країнами в усьому світі, не звертаючи увагу на її важливість і значущість, що буквально відображено у зовнішньополітичній доктрині КНР. І цим має скористатися Україна, долучившись до китайського мегапроекту «Один пояс, один шлях». Перші кроки на цьому шляху вже зроблені. Наразі Україна розглядає свою роль у цьому проекті насамперед як транспортно-логістичного вузла. Україна має унікальну можливість стати осередком його розбудови у Чорноморсько-Балтійському регіоні із залученням країн Балтії,

Вишеградської четвірки, Румунії, Болгарії, Білорусі, Грузії, особливо після підписання у 2017 р. урядами України та КНР дорожньої карти (плану дій) з реалізації ініціативи «Економічний пояс Шовкового шляху» та «Морський шовковий шлях 21 століття». Окрім цього Україна після підписання і ратифікації Угоди про асоціацію з ЄС перетворюється в певні «ворота» в Європу, тобто матиме принципово нове геополітичне місце «першої європейської країни на Шовковому шляху і хороші можливості розробляти і реалізовувати спільні українсько-китайські проекти в рамках ініціативи «Один пояс, один шлях». І китайське керівництво підтримує це. У геополітичному плані Китай є свідомим прихильником української євроінтеграції та завжди визначав Україну як «важливу державу в Європі». Керівництво КНР вітало підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС та розглядає можливість залучення України до розбудови глобального мегапроекту «Одного поясу, одного шляху» [3].

Україна зацікавлена в активній участі у розширенні географії транспортного коридору з Китаю та країн Азії до Європейського Союзу. Цьому сприяють геоекономічне розташування нашої країни, розвинена транспортна інфраструктура, активні торговельно-економічні зв'язки з сусідніми країнами та КНР, широкі споживчі можливості внутрішнього українського ринку. Перевагою України серед усіх інших країн у регіоні Центрально Східної Європи є те, що через порти України можна здійснювати доставку товарів у обидва боки: з Китаю до Європи і з Європи до Китаю, адже великою проблемою для китайської сторони є те, що потяги які йдуть із Китаю до Європи з товарами, повертаються назад напівпорожніми [3].

Підводячи підсумки можна сміливо стверджувати, що за минулі 70 років транспортна галузь Китаю пройшла довгий шлях становлення і розвитку і сьогодні наближається до світового рівня, а в деяких галузях навіть обігнала його. Розвиток транспортної інфраструктури сприяє розвитку всієї держави, обмін, здійснюваний за допомогою транспорту, сприяє розширенню міжнародного співробітництва, а доступність транспорту допомагає отримати вигоду для всіх учасників транспортних операцій. Наразі Україна має використати позитивний досвід Китаю для розвитку власної транспортної галузі та зробити все необхідне для приєднання до проекту «Один пояс, один шлях».

Джерела та література:

1. Развитие транспортных перевозок в Китае. Издательство литературы на иностранных языках. Пекин. 2016. 42 с.

2. Буянов С., Романенко А. Мировое судоходство и судостроение: состояние и перспективы. «Морський флот» № 4 (2015). URL: http://www.morvesti.ru/analitics/detail.php?ID=58975&sphrase_id=1479864
3. Аудит зовнішньої політики: Україна–Китай: Дискусійна записка. Інститут світової політики. 2016. URL: http://iwp.org.ua/ukr/public/1842

УДК 81'1

РОЛЬ ОНОМАСТИЧНИХ РЕАЛІЙ У ПОБУДОВІ ХУДОЖНЬОГО ЦІЛОГО

О.П. ГОГУЛЕНКО,
ст. викл.,
Одеський національний морський університет (Україна)

Ономастична лексика (ОЛ) найбільш чітко окреслює час і простір, в якому розгортається дія. Отже, значення онімів у зображенні певної історичної доби є надзвичайно важливим. Увага мовознавців зосереджена, в основному, на вивченні хронологічно маркованої лексики (ХМЛ), яке здійснюється на матеріалі вітчизняної та зарубіжної історичної прози (В.А. Буда, І.М. Вовченко, Г.М. Гайдученко, Л.Г. Панін та ін.). Проте сьогодні існують лише поодинокі розвідки з питань функціонування онімів у жанрі історичної прози і поезії, причому увага в них зосереджена, в основному, на стилістичних і текстоутворюючих функціях ВН [Крупеньова 2004: 10], хоча, на нашу думку більшу увагу слід приділяти ОЛ як засобу відтворення історичного колориту зображуваної епохи. Крім того, майже недослідженим залишається питання функціонування ОЛ в українському народному героїчному епосі – народних думах та історичних піснях, де оніми, крім виконання своєї основної функції – локативно-темпоральної, є носіями значної культурно-історичної інформації. Як справедливо зазначає Г.А. Нудьга, героїчний епос – це «творче обличчя народу, вияв давності і зрілості його духовного життя, ознака того важливого етапу розвитку, який називається самосвідомістю, розумінням свого місця в світовій історії» [Нудьга 1971: 3-4]. І ОЛ героїчного епосу, специфічні особливості її уживання і функціонування також є, на нашу думку показником ментальності, рівня культури народу, його

вміння використовувати багатства рідної мови. Саме це зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Отже, **тема** нашої розвідки – ОЛ як фактор відбиття реального історичного часу і простору. **Предметом** дослідження стали ономастичні реалії (ОР) в українському народному героїчному епосі, **матеріалом** – українські народні думи та історичні пісні, що увійшли до збірки героїчного епосу [8], які містять значний за обсягом і семантико-стилістичним потенціалом пласт ОЛ. Далі при посиланні на зазначене видання ми будемо вказувати лише сторінки.

ОР представлені в українських народних думах та історичних піснях різними розрядами і класами онімів. Незважаючи на те, що більшість з них є реаліями, кожна ВН овіяна романтичним, фольклорним серпанком – навіть власні імена (ВІ) реальних історичних осіб, що оспівуються у фольклорі і стають мовби казковими героями: *Іван Богословець* [12-14]; *Самійло Кішка, Марко Рудий, Мусій Грач, Алкан Паша* [20-30]; *Семен Скалозуб* [28]; *отаман Матяш* [39-40]; *Іван Богун* [46-48]; *Хмельницький, Барабаш, Клиша білоцерківський, король Радислав, староста Крачевський, Максим ольшанський, Мартин полтавський, Матвій Борохович* [48-53]; *пан Потоцький* [53-55]; *Богдан Хмельницький, Іван Луговський, Павло Тетеренко, Єврась Хмельниченко* [55-58]; *Олексій Попович, Грицько Зборовський [59-60]; Івась Удовиченко, Коновченко, Филоненко* [65-75]; *Данило Нечай* [100]; *Максим Кривоніс* [104]; *Перебійніс* [105]; *пан Хмельницький, пан Волощин* [107]; *Волинець* [111]; *козак Сірко* [117*]; Семен Палій* [119]; *Текеля* [129]; *пан Калнишевський, Калниш кошовий* [130-131]; *Іван Гонта, Максим Залізняк* [137]; *пан Паволоцький, Швачка, Харко* [138]; *Микита Швачка* [140]; *Іван Бондаренко, осаул Якименко, отаман Гонта* [142-143]; *Сава Чалий*, *Гнат Голий* [146]; *сотник Паволоцький* [152]; *Довбуш* [153]; *Лук'ян Кобилиця, пан Джурджован* [159]; *Устим Кармалю* [162], *пан Селіванович* [166]. Водночас всі ці ВІ створюють чітку темпоральну прив'язку, навіть ті, що називають вигаданих персонажів (*козак Голота* [7-9]; *Федір безродний* [9-12]; *Маруся Богуславка* [18-20]; *лях Бутурлак* [20-30]; *Байда* [88]; *пан Супрун* [115]), завдяки своїй приналежності до героїчного епосу, що оспівує справжні історичні події. Темпоральними показниками виступають також лексеми-історизми *козак, отаман, гетьман, кошовий, осаул, паша*, словосполучення і описові конструкції: *гетьман кошовий Грицько Зборовський* [59-60]; *польський*

пан Ян [107]; *Филоненко, корсунський полковник* [69]; *Сірко, кошовий отаман* [117].

ВІ реальних історичних осіб у контексті українського народного героїчного епосу не є однорідними з т.з. загальної відомості: це ВІ як видатних людей, так і осіб, чия популярність є обмеженою в часі і просторі [Силаева 1986: 15]. Проте всі вони створюють неповторний історико-народний фон героїчного епосу, надаючи йому рис романтичності й самобутності. Зазначені історичні особи є персонажами дум та історичних пісень, отже, їхні ВІ є антропонімами. Антропоніми є досить активною частиною епосу, що «визначає напрямок у формуванні і функціонуванні всього ономастикону» [Силаева 1986: 12] і, перш за все, топонімів, що в досліджуваних текстах представлені досить широко: *Україна, Русь, Польща, Волощина, Подоллє, Грабська земля, Кубань, Галичина, Туреччина, Литва* (хороніми); *Азов* (*Озов*), *Біла Церква*, *Богуслав, Браїлов, Варна, Винниця, Київ, Канів, Москва, Січ, Кефа, Запоріжжя, Трапезонт, город Черкаський (город Черкас), Царигород, Корсунь, Стеблев, Суботов, Січ, Пирятин-город, город Крилов, Полонне, Кам'янський Подільськ*, *Тавань-город*, *містечко Берестечко*, *Келеберда, Варшава, Дашев, Сорока, Санжаров, Немиров, Хотия, Жванці, Єлисавет, Очаків, Владижен, Глухов, Полтава, Умань, Жаботин, Львів, Фастів, Дорогинець, Гард* (астіоніми); *Жовтий Пісок, Студеньки, Солобківці, Шамраївка, село Грузьке, Кущійовка, Ташкійовка, Паволока, Красний Діл, Віжниця, Сторонець, Яруга, Вербівець, Вергуни, Остап'є* (комоніми); *Чорне море* (пелагонім); *Дніпро* (*Дніпро-Славута*), *річка Самарка* (*Самара*), *Лиман-ріка, Вісла, річка Случа, Прут, річка Рось*, *Ташлик-ріка, Дунай, річка Мушка, річка Синюха, луг Базалуг* (потамоніми); *шлях Муравський, шлях Ордиїнський, шлях Килиїмський, Кримський шлях* (дромоніми); *поле Килиїмське* (агроонім); *Луг, Великий Луг, долина Черкень, Кейнарська долина* (ороніми); *Савур-могила*, *Загребельна могила* (некроніми), *Чута, Лебедин* (дримоніми); *Тендров-остров* (інсулонім); *Трахтемировський монастир*, *Межигорський Спас*, *свята Січова Покрова*, *Покровська Церква* (еклезіоніми), *пристань Козловська* (міський хоронім).

Як свідчить наведений перелік, топонімікон у контексті українського народного героїчного епосу разом з антропонімами та іншими ВН є дійовим засобом побудови локально-темпоральної домінанти, чітким показником історичного часу, що охоплює період героїчного минулого – боротьбу проти іноземних завойовників – турків, татар, поляків у 14-17 ст. В основі сюжету більшості дум та

історичних пісень лежать справжні історичні факти, що зумовлює використання відповідного локального, темпорального фону, Топонімічні лексеми «завжди мають свої очевидні або приховані художні мотивації, прямі або непрямі натяки, що розкриваються в літературній композиції тексту і за його межами (історичні мотивації та асоціації)» [Фонякова 1990: 83]. Саме ці асоціації найбільш співвідносяться з творами на історичну тематику, в тому числі і з фольклорним героїчним епосом. Крім того, історичний фон утворюють хронологічно марковані, «ретроспективні» топоніми – давні ВН сучасних географічних об'єктів, що сьогодні мають інші імена. Так, хронологічно маркованими є топоніми *Цариград* (*Цареград, Царьград-город, Царигород*) – Константинополь; *Кефа* – Феодосія, *Трапезонт* – Тробзон (турецький порт на Чорному морі); *Крилов* – сучасний Новогеоргіївськ (у гирлі річки Тясмин); *Кайнарська долина* – давня назва низини при впадінні річки Савранки в Південний Буг; *земля Грабська* – арабська земля; *Тавань* – у 17 ст. – місто і переправа через Дніпро в районі сучасного Берислава Херсонської області; *город Келеберда* – сьогодні село на Полтавщині; *Жванець* – тепер Кам'янець-Подільський район Хмельницької області; *Яруга* – нині село Кам'янець-Подільського району на Хмельниччині; *Вербівець* – нині село Мироване на Вінничині; *Владижен* – село Ладижин на Вінничині; *Гард* – у 17-18 ст. турецька фортеця на Південному Бузі; *Кримський шлях, Ордиїнський шлях, Килиїмський шлях, Муравський шлях* – географічні об'єкти, що мали у свій час стратегічне значення.

Водночас відтінку поетичності, легендарності надають оповіді відповідні лексеми–означення і прикладки, що оточують топоніми і утворюють стилізацію під фольклор: *город Азов* (*Озов*), *город Богуслав*, *город Козлов*, *Кефа-город*, *город Січ*, *Січ-матір*, *город Цариград* (*Царьград-город*), *город Браїлов*, *город Трапезонт*, *город Килия*, *город Корсунь*, *город Чигирин*, *город Суботов*, *Москва-город*, *Ташлик-ріка*, *Лиман-ріка*, *Буг-ріка*, *річка Буг*, *річка Самарка*, *Дніпро-Славута*, *Тендров-остров*, *Савур-могила*, *у Глухові, у городі*. Пісенну тональність утворюють також фонетичні варіанти-паралелі пелагоніма *Чорне море* в думі «Самійло Кішка» – *Чорнеє море, Чорноє море* [20-30], що уживається 10 разів при описі звільнення козаків з турецької неволі і перемоги над турками. За допомогою подібних паралелей творяться особливі художні форми; паралельні флексії **–оє**, **-еє** увиразнюють мовлення, створюють ефект фольклорної стилізації: «…обидва варіанти підсилюють виразність ознаки. В таких випадках одна варіантна форма служить синонімним

епітетом до іншої, епітетом, який знайшов собі у варіантній формі яскравий спосіб виразу» [Ващенко 1958: 59].

Утворенню історичних мотивацій сприяють також ВН відомих в історії битв, що виступають у ролі хрононімів: *Жванецька битва* [107*]; битва під Солобківцями* [112]; *Турбаївське повстання* [149]. Нами зафіксовано також опосередковану номінацію – замінник-апелятив хрононіма в думі «Хмельницький та Барабаш» при описі *Корсуньської битви*, яка припала на Зелені свята – 15-16 травня 1648 року [185]: «*Тогді-то, **у святий день**, у божественний, **у вовторник** Хмельницький козаків до сходу сонця пробуджає»* [51].

Чітка локально-темпоральна маркованість ОР поєднується з їхніми стилістичними можливостями, з наповненям окремих онімів особливим смислом. «В умовах художнього (і фольклорного) контексту конотативні ознаки будь-якого слова (і власного імені в тому числі), що традиційно вважаються вторинними, додатковими, факультативними, стають основними» [Іванова 1999: 41]. Так, *ВІ Хмельницький, Іван Богун, Іван Гонта, Максим Залізняк, Максим Кривоніс* стають уособленням боротьби народу, символом героїзму і патріотизму. А ВІ *Барабаш, Іван Луговський, Єврась Хмельниченко, Михайло Кричевський* утворюють із зазначеними ВІ виразну опозицію, містячи негативні конотації і уособлюючи зраду, прихильність до поляків, турків.

У досліджуваних творах нами зафіксовано одне ВІ реальної історичної особи, що вживається у варіації-пейоративі – це ВІ *Григорія Потьомкіна* – російського державного і військового діяча, що проводив великодержавну політику і з ініціативи якого було зруйновано Січ та ліквідовано запорізьке військо (історична пісня «Світ великий, край далекий, та ніде прожити»). Конотації негативного, зневажливого ставлення до Потьомкіна утворює пейоратив *Грицько*, що уживається у контексті опису його заходів на користь російського самодержавства (повна форма ВІ взагалі не вживається): «*Ой, цариця загадала, а **Грицько** пораїв, щоб зігнати запорожців та аж по Дунаю*» [130].

ВІ російського царського генерала *Текелі*, чиї війська руйнували Січ у 1775 році, сполучаючись з етнонімом москалі, стає у контексті історичної пісні «Ой летить куля з ворожого поля» уособленням поразки, знищення запорізького війська: «*Ой у неділю та пораненьку, як стало світати, став **Текеля** з **москалями** майдан обступати*» [129].

Уособленням горя і страждань народу стає астіонім *Цариград* та його варіанти у думах «Сокіл і соколя», «Двох братів-невольників пісня», «Самійло Кішка», що вживаються у контексті опису страждань козаків у турецькій неволі. *Січ* у думах та історичних піснях уособлює волелюбні прагнення народу, уживаючись 18 разів у різному контекстному оточенні: «***Січ** – моя мати*» [93]; «*Чи до **Січі-матері** приїжджаєте?*» [46]; «*Був я в **Січі** отаманом*» [158]; «*Ой, лети, лети та й на **Січ** рибу їсти*» [142].

Яскраве протиставлення утворює ВН *Січ* і лексема *козаки* зі словосполученням *безбожні бусурмени* в думі «Отаман Матяш старий»: «*Тогді **козаки** на коні сідали, чотири тисячі **безбожних бусурменів** побіждали, сребро і злото турецькеє од них забирали, до города **Січі** швиденько поспішали, в городі **Січі** безпечно себе мали»* [40].

Ономастичний масив, нагромадження еклезіонімів наприкінці думи «Самійло Кішка» створює яскраві конотації, уживаючись у контексті опису щедрих пожертвувань на храми серебра і золота як вдячності козаків за визволення з неволі: «*А серебро-злато – на три часті паювали: первую часть брали, на церкви накладали, на **святого Межигорськго спаса**, на **Трахтемироський монастир**, на **святую Січовую Покрову** давали, которі давнім козацьким скарбом будували…*»! [29-30].

Яскраві і різноманітні стилістичні конотації утворює *пелагонім Чорне море*, що виконує у контексті дум подвійну роль – локалізуючи місце дії і водночас будучи яскравою стилістичною деталлю з розгалуженими стилістичними конотаціями. Уживаючись у контексті дум 34 рази, ВН *Чорне море* уособлює турецьку неволю («Невольницький плач», «Маруся Богуславка»), визволення козаків («Самійло Кішка»), сподівання козаків на щасливий поворот додому («Олексів Попович», «Буря на Чорному морі»), прощання дівчини з козаком («Проводи козака до війська»). Експресію підсилює лексичне оточення і найближчий мікроконтекст: «*Хоча й би чи не встала на **Чорному морі** бистрая хвиля, хоча й би чи не повиривала якорів з **турецької каторги**!*» [15]; «*Що на **Чорному морі**, на камені біленькому, там стояла **темниця кам'яная**, що в тій-то темниці пробувало сімсот козаків…*» [18]; «***Чорним морем** довго гуляли против Кефи-города, там собі великий та довгий одпочинок мали*» [21]; «*Тогді Кішка Самійло* (…) ***кайдани** з рук і із ног у **Чорноє море** пороняв*» [25]; «***Турок яничар** впень **рубайте**, котрих живцем у **Чорное море** бросайте!*» [26]. Зазначений пелагонім утворює виразну опозицію з хоронімом *Грабська земля*, потамонімом *тихий Дунай*,

словосполученням *дунайське гирло* («Олексій Попович», «Буря на Чорному морі»): «*Що на* ***Чорному морі*** *щось недобре починає: бере судна козацькі молодецькі на три часті розбиває. Одну часть узяло – у* ***Грабську землю*** *занесло, а другую часть ухопило – у* ***дунайське гирло*** *забило…*» [59]; «*На* ***Чорному морі*** *негаразд починає (…) першу часть одбивало – у* ***тихий Дунай*** *заношало; другую часть одбивало – у* ***землю Грабськую*** *на каторгу турецькую заношало…*» [62]. Отже, пелагонім *Чорне море* стає своєрідним символом історичного відрізка часу, епохи боротьби народу за визволення; у контексті дум ця ВН стає однією з наскрізних, набуває своєрідної символіки.

Однією з наскрізних ономастичних реалій українського народного героїчного епосу є хоронім *Україна*, що в аналізованих творах уживається 33 рази, причому більшість уживань припадає саме на історичні пісні (25 разів), де зазначена ВН набуває символічного значення завдяки яскравим стилістичним конотаціям – смутку, печалі: «*Зажурилась* ***Україна****, бо нічим прожити*» [83]; «*Вся* ***Україна*** *плаче*» [112]; «*За тобою вся* ***Вкраїна*** *тяжко-важко плаче*» [115]; туги за рідною землею, любові до неї: «*Коли б нам дав бог орловії крила, то линули б ми на ту* ***Україну***» [82]; «*Є в мене родина – уся* ***Україна***» [93]. В одному мікроконтексті хоронім *Україна* створює виразну темпоральну опозицію *батьки – сини*: «***Батькам*** *було добре на* ***Вкраїні*** *жити, а* ***синам*** *досталось панщину робити*» [158]. В думах зазначений хоронім утворює протилежні конотації, уживаючись 8 разів з прикметником-означенням *славна*, акцентуючи на славному героїчному минулому рідної землі .

Хоронім *Україна* утворює складні внутрішньотекстові зав'язки з іншими онімами, апелятивними номінаціями та іншими мовними засобами. Так, асоціації-паралелі і водночас контрастні опозиції спостерігаються у контексті оповіді про занепад Польщі, Литви (історичні пісні «Зібралися всі бурлаки», «Ох тяжко козакові в неволі сидіти»). Закономірним є уживання поряд з топонімами ВІ *граф Потоцький* (*пан Потоцький*), яке доповнює онімічне поле оповіді: «*А ти,* ***графе****, ти,* ***Потоцький****, розпроклятий сину, занапастив свою* ***Польщу*** *та взяв* ***Україну***»; «*Ой ти,* ***пане Потоцький****, воєводський сину, запропастив* ***Литву*** *і всю* ***Україну***» [145].

Виразні опозиції утворює астіонім *Москва* (у значенні *Московська держава*) з різними топонімами *Україна, Галичина* («По тім боці огні горять»); *Єлисавет,* словосполученнями і замінниками-апелятивами *орда, пан-хан, хан бусурман, восточний цар*: «*Зажурилась* ***Україна****, бо нігде прожити: витоптала* ***орда*** *кіньми маленькії діти (…) служили ми* ***хану-пану****,* ***хану бусурману****, а*

тепер ще послужимо ***восточному царю*** *(…) Засилає* ***Галичина****, щоб не було зміни.» «Іди, іди,* ***Галичино****, тією стороною, а я піду із* ***Москвою*** *услід за тобою; ставай, ставай,* ***Галичине****, на багатих дворах, а я піду із* ***Москвою*** *по вельможних панах*» [124]; «*В одне врем'я під* ***Єлисаветом*** *много орлів ізліталось, а в* ***Москві-городі*** *в засіданнєм місті сенатори собирались. Ой собравшися вони в одно місто, стали спосіб собирати, якби в* ***війська запорозького*** *всі вольності одібрати*» [128]. Отже, астіонім *Москва* стає яскравою художньою деталлю, яка сполучається з іншими мовними засобами і утворює складні й багатоярусні зв'язки у контексті.

Таким чином, результати дослідження ОР в українському народному героїчному епосі свідчать про їхню подвійну спрямованість у контексті дум та історичних пісень – **прагматичну** (відображення реального історичного часу і простору) і **фольклорно-поетичну** (оспівування героїчної боротьби народу, створення опоетизованих образів, стилізація оповіді під пісенну тональність). Ця подвійна спрямованість ОР зумовлена тематикою, жанром ідейною спрямованісю зазначених творів, що визначають певні особливості використання мовних (в т.ч. ономастичних) засобів. Жанрова приналежність твору є «тим естетичним каноном, згідно з яким автор конструює як сам світ, що зображується, так і засоби його вербалізації» [Колегаєва 1991: 36]. Саме жанр героїчного епосу зумовлює, на нашу думку, принцип подвійного спрямування у використанні всіх мовних засобів, оскільки оспівувані в них реальні історичні події, герої минулого набувать у поетичному епосі яскравих фольклорних рис. У народній творчості ВН виконують не лише номінативну функцію. У фольклорних текстах ВН «є ніби кодовим знаком, який несе в собі інформацію про об'єкт, специфічно інтерпретовану народом» [Панєкіна 1999: 48]. Реалізації цього подвійного принципу сприяють наступні засоби ономастичного письма: 1) уживання ВІ як реальних історичних осіб, так і вигаданих опоетизованих персонажів народного епосу; 2) уживання реального топонімічного фону, в т.ч. «ретроспективних» топонімів, ВН реальних історичних подій, що є показниками локально-темпоральної маркованості твору; 3) стилізація окремих реальних ВН під фольклор, що досягається шляхом використання відповідних лексем-означень і прикладок, різноманітних фонетичних і граматичних варіацій ВН. Водночас ОР в героїчному епосі містять значний образно-стилістичний потенціал; вони є категорією експресивною, і в досліджуваних творах окремі оніми різних розрядів і класів трансформуються у певні символи.

Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що ономастичні реалії в українському народному героїчному епосі виконують важливу функцію правдивого відображення історичного минулого і створення фольклорної стилізації контексту дум та історичних пісень.

Джерела та література:

1. Ващенко В.С. Стилістичні явища в українській мові. Ч.1. Харків, 1958. 187 с.
2. Іванова Н.И. Смысловая перспектива поэтонима как проявление его символичности. Записки з ономастики: Зб. наук. праць. Вип.2. Одеса, 1999. 289 с.
3. Колегаєва И.М. Текст как единица научной и художественной коммуникации. Одесса, 1991. 170 с.
4. Крупеньова Т.І. Функції власних назв у драматичних творах Лесі Українки: Монографія. Одеса, 2004. 270 с.
5. Нудьга Г.А. Український поетичний епос. К., 1971. 204 с.
6. Панєкіна Т.І. Назва Київ в українських прислів'ях та приказках. Записки з ономастики: Зб. наук. праць. Вип.2. Одеса, 1999. 308 с.
7. Силаева Г.А. Антропонимия художественных произведений Л.Н.Толстого: Учебн. пособие по спецкурсу. Рязань, 1986. 250 с.
8. Українські народні думи та історичні пісні: Героїчний епос: Збірник. К., 2005. 368 с.
9. Фонякова О.И. Имя собственное в художественном тексте: Учебн. пособие. Л., 1990. 194 с.

УДК 391

ПРОЦЕС РОЗВИТКУ ВИШИВАНОГО МИСТЕЦТВА В УКРАЇНІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ

О.П. ГОГУЛЕНКО,
ст. викл.,
Одеський національний морський університет
(Україна)

А.О. ХРИСТЮК,
студентка 1 курсу, ННІМБ,
Одеський національний морський університет
(Україна)

Вишивка – складне, багатогранне явище художньої культури українського народу. Це один із давніх, найбільш масових і розвинених видів народно- декоративного мистецтва. Вишивка – це

орнаментальне або сюжетне зображення на тканині, шкірі, за допомогою голки і нитки, виконане різними ручними або машинними швами; один із найпоширеніших видів ручної праці українок.

Вишивка є одним із найулюбленіших і найпоширеніших видів рукоділля. За старих часів на Русі, всі жінки володіли цим мистецтвом. Вишивка була пов'язана зі стародавніми звичаями й обрядами українського селянства. За допомогою голки й різних ниток українські жінки перетворювали просту тканину на витвір мистецтва.

Дівчинка восьмилітнього віку починала готувати собі придане і до п'ятнадцяти-шістнадцяти років повинна була мати святковий і буденний одяг, скатертини, рушники, яких мало б вистачити на декілька років. Готували рушники, якими одаровували на весіллі рідню жениха й почесних гостей. Перед весіллям улаштовували виставку виробів, а за їхньою кількістю та якістю визначали майстерність і працьовитість нареченої.

Мистецтво вишивання має багатовікову історію. З покоління в покоління майстрині відпрацьовували й поліпшували узори й кольорову гаму, створювали зразки вишивки з характерними національними рисами.

Сучасну вишивку можна використовувати для прикрашання дитячого й жіночого одягу, а також побутових речей: завіс на вікна, серветок, наволочок, килимків і панно, рушників, фартухів, сумок, сувенірів тощо.

Отже, вишивка – це мистецтво прикрашати тканину. Протягом століть вишивальниці експериментували з відповідними матеріалами, розвиваючи й удосконалюючи своє мистецтво, черпаючи натхнення в навколишньому світі, у мистецтві, в орнаментах інших часів і культур. Вишивку використовували для багатьох цілей: щоб увічнити пам'ять про події приватного або суспільного життя, для висловлення різних політичних або духовних ідей, щоб продемонструвати статус, розповісти яку-небудь історію або прославити красу природи.

Є в Україні символи, у яких вишивка відіграє важливу роль. Наприклад, вишитий рушник в Україні – здавна неодмінний атрибут традиційних народних свят. Важливі події в житті народу ніколи не обходилися без рушників. Вишитий рушник завжди був знаком гостинності, на ньому підносили дорогим гостям хліб-сіль; на рушниках приймали новонароджених, а також проводжали людину в останню путь. Під час будівництва нового дому рушниками піднімали сволок, а потім дарували їх будівельникам. Без рушників не обходилось і весілля. Рушник, на який ставали молодята, був

запорукою вірності. Рушником зв'язували руки нареченим, бажаючи їм щасливої й міцної сім'ї.

Змінюються часи. Змінюються покоління, їхні уподобання та погляди. Змінюються одяг і прикраси. Для розуміння старовинних та сучасних орнаментів важливо зберегти пам'ять наших батьків, землі, Всесвіту, бо українська орнаментика – явище не тільки національного мистецтва, а й органічна й важлива складова частина світової системи символів.

Мета роботи: опрацьовування етнографічних матеріалів із мистецтва вишивки, кольорові особливості вишивки Одеського регіону минулих поколінь, ознайомлення з вишиваними традиціями сучасних майстринь.

Південний захід України займає Одещина – благодатний край, який простягнувся від Подільської височини до морського узбережжя та нижньої течії Дністра й Дунаю. Між нижньою течією Дністра та Дунаю розташувалися старовинні міста Білгород-Дністровськ, Болград, Рені, Ізмаїл, Кілія. На цій землі живуть люди багатьох національностей, які принесли у створення південної вишивки свою частку.

Основу традиційного жіночого костюма складала домоткана сорочка, прикрашена вишивкою.

В одеському регіоні були розповсюджені двокольорові вишивки червоно-чорного кольору.

Особливість одеських сорочок полягає в «пухликах», які розміщували на рукавах, нижче за плече, додаючи тим самим особливої пишноти рукавам. Самі по собі «пухлики» є особливим чином зібраною тканиною. Комірець для гармонійності і підтримки єдиного стилю сорочки також призбирували в дрібні складочки, які доповнювали тонким рубчиком. Верх рукавів, як вже було зазначено, призбирувався, а нижня ж частина вишивалася рослинно-геометричними орнаментами в техніці хрестик, краї рукавів прикрашали вузькою смужкою. Переважали кольори – червоний, чорний, жовтий і синій. Їх шили з білої тонкої бавовняної тканини. Традиційні одеські поликові сорочки з пухликами були короткими.

Вбрання українського Степу формувалося у взаємодії з культурними традиціями інших народів (росіян, греків, болгар, молдаван тощо).

У зв'язку з розвитком ринкових відносин на селі та бурхливого розвитку переселенців відбувалися зміни у вбранні. З одного боку втрачалися регіональні ознаки, притаманні населенню тих земель, із

яких були вихідцями переселенці, а з іншого – збагатилось як новітніми, так і запозиченими в сусідів.

Способи оздоблення жіночих сорочок Одещини яскраво виявляють впливи східно-подільських, молдавських, румунських прийомів декорування.

Тут була поширена східно-подільська вишивка «Низинкою», переважно з чорними геометричними мотивами на уставці та погрудках.

Уставкову вишивку доповнювали у вигляді композицій із двох чи трьох рядів невеликою жовтою або червоною орнаментальною смужкою.

Іноді декорували вишивкою і з'єднувальні шви, і низ підтички.

Розташовані на уставці у декілька рядів квітковий червоно-чорний орнамент поєднували зі смугою , вишитою традиційно низинкою чорного кольору.

Також вишивка використовувалася у полотняних фартухах у вигляді «гілочки» чи квіткових цяточок Їх шили з білої тонкої бавовняної тканини Їх шили з білої тонкої бавовняної тканини .– це буденні фартухи. А святкові декорувалися більш пишно: широкими вишитими орнаментними смугами.

Вишивкою оздоблювались комір, манжети, та манішка. Найпоширенішими техніками була лічильна гладь, стебнівка, мережка та філейне шитво, хрестик. У гладьових техніках, що використовував у геометричних , рослинних орнаментах, переважала червоно-чорна колористика. У рослинному орнаменті переважали квіткові мотиви, композицію яких формували поєднання пишних, вільно розташованих гнучких гілочок із площинними п'ятипелюстковими квітками, трипелюстковими пуп'янками та дрібними листочками.

На одеську вишивку мали вплив східно-подільський, молдовський та румунський способи декорування. Поширеними тут були чорні геометричні мотиви, уставкова вишивка у вигляді композицій з 2 чи 3 рядів, доповнених жовтими або червоними смугами. Часто використовувались мотиви церковної корони, хреста та двоголового орла. Одеська вишиванка кольорова. Загалом багатство барв українських сорочок збільшується з півночі на південь.

Характер і вид орнаменту визначався призначенням рушника. Якщо рушник виконував роль оберега , то функцію виконували зображенням священних тварин , птахів, журавлів, коней, голубів, качок, півнів, змиїв) Орнаменти виконувались тканням, вишивались декоративною гладдю чи гаптувались. Особливістю південно-

подільських (північних районів Одещини) рушників є поширення окремих елементів квіткового орнаменту (троянди, лілії). Ця тенденція спрощення орнаментів, що отримала назву «брокар», вплинула на вишивальне мистецтво всієї України традиційними для Поділля стали вишивки низзю чорними нитками в поєднанні з мережкою , мотиви рослинного орнаменту, який характерний для Черкащини, «розетки», «зірки», притаманні традиціям Волині. Назви Південно-подільської вишивки не виходять за рамки українських традицій. Це такі: безкінечник, ламані хрести, сокири, кучері, човники, сорокопуди, мішана ружа, віконця, рослинні орнаменти : рожі, гречка, полуночник.

Археологія , як і письменні джерела, надає нам достеменних фактів щодо появи рушника на Одещині. Рушники ткали з різних ниток – конопляних , бавовняних, лляних та шовкових – залежно від традиції успадкованої від пращурів чи позичені від сусідів. Нитки для рушників ретельно готували – відбілювали.

Ткали рушники на верстаті. Їх виготовляли майже в кожному селі, в українських, румунських, молдавських, селах – вони мало чим відрізняються. Існувало велике розмаїття орнаментальних мотивів – на вічка, кіскою, на кружечки , на шашки, на пасочки. Рушниками з льону на весіллі перев'язували батька та мати, хрещених, старостів, кумів. Конопляними рушниками витиралися. Їх так і називали – «витирачі».

В орнаменті рушника міститься величезний пласт інформації про глибину народної традиції, етнічна історія. Рушник – це символ шляху. На рушник приймають новонародженого, зв'язують руки молодих на весіллі, рушниками стелять дорогу, на кладовищі спускають домовину на рушниках. Рушник виконує функцію зв'язуючого ланцюга між людиною й Богом.

Символіка рушника визначається його орнаменталістикою. У вишитих чи витканих на полотнах знаках і символах, закодовані формули магічного змісту.

Типологічно орнаменти рушників поділяються на геометричні, рослинні, зооморфні. Найбільш поширеними в орнаменті є квадрат або ромб. Коло, трикутник, спіралі, зірки, хвилясті смуги, вони виконували функцію, спрямовану на забезпечення людини добробуту і щастя. Достатньо поширеними були ламані зигзаги, хвилясті смуги. Вони мали назву «безкінечник». Він міг бути утворений із прямих чи гострих кутів. Також є подібна спіраль – символ вічності. Зазначені мотиви – основа композицій рушників українців і румунів правого берега Дунаю і молдаван на лівому березі річки. Рослинний орнамент

представлено мотивами ідеограмою «Світове дерево» чи «Дерево життя».У повір'ях східних слов'ян «світове дерево» відображає триярусні будови» Космосу – підземний світ, земний (стовбур) і небесний (крона). Це образ безсмертя, безмежності. У кінці XIX ст. домінуючим елементом орнаменту стає троянда. Цей стиль відомий під назвою «брокарівський». Квітковий орнамент присутній у виробах усіх груп населення.

Зооморфні орнаменти не вирізняються різновидністю птахів та тварин. Вони відтворюють погляди на походження світу, природи, людини. Птахи різних видів залежно від ідеї, структури композиції розміщувалися на тлі полотна, або на верхівці «світового дерева», з боків основного зображення. Ставлення до птахів було неоднозначним. Їх поділяли на «чистих» (голуб, півень) і «нечистих» (сова, ворона). Качка виступає засновником життя.

Ми бачимо зображення коней. Уважалось, що «злі духи» їх бояться . Окрему групу складають рушники з комбінованим орнаментом, виконаним у різні періоди. Це вироби до яких додавались мотиви технікою хрестик, «троянди». Однотонні рушники білого кольору з набором горизонтальних смуг – найдавніші. Але й сьогодні рушник є одним із виразних зразків етнічної ідентичності українців, румунів, молдаван.

Дуже болісною є тема семантики української вишивки Одеського регіону. Як і в інших регіонах Одещина має свої особливі чинники, які впливають на культуру місцевого населення. Наприклад, багатонаціональність, що звісно відіграла неабияку роль у традиціях вишиваного мистецтва.

Українська вишивка сьогодні – складне, багатогранне явище, що розвивається в сфері традиційно-побутового, самодіяльного мистецтва та творчості художників-професіоналів. У відомих осередках вишивання – таких, як Косів, Клембівка, Полтава, Черкаси, Львів та інші, – створені підприємства художніх промислів, що відроджують і далі розвивають класичні надбання кожного мистецького регіону.

Все частіше українські дизайнери починають звертатися у своїх роботах до національних традицій оформлення одягу, особливо жіночого, на сукнях, дорогих і звичайних, з'являється українська вишивка, і навіть на чоловічих краватках з'являються візерунки наших предків.

Найвдаліше використовує вишивку Роксолана Богуцька, її сукні вишукані, елегантні та дуже гарні.

Ярина Жук створила родинну майстерню, яка у кожному орнаменті намагається зберегти символіку та специфіку регіональних узорів, адже кожен символ – це як буква в алфавіті, зі своїм значенням. За допомогою цих букв ми пишемо свої вишивки.

Є багато майстринь серед звичайних жінок для яких вишивка є захопленням. Однією з таких майстринь є майстриня , яка мешкає у Львові. Жанна Брик. Свою захопленість вишивкою вона передає у своїх роботах: вишиванках, картинах, серветках тощо. Знання етнографічних орнаментів Львівщини допомагає їй у створенні різноманітних орнаментів. Своє захоплення вона передала і своїм дочкам – вони також вишивають у вільний час.

Але і в нашій Одеський області є відома майстриня – вишивальниця Валентина Сергіївна Штельмах, якій було доручено вишивати у 2016 році оберіг півдня Одеси – рушник «Єдності», а створити орнамент для рушника доручили Зої Сергіївні Пасічник – заслуженому майстру народної творчості України. На малюнку майбутнього рушника немає жодної зайвої деталі. На ньому схематично зображена Одещина: місто Одеса – це найбільша квітка, а від неї розростаються вже менші за розміром яскраві квіточки – районні центри області. Також ескіз має знаки, які можна побачити на трипільській кераміці, знайденій під час археологічних розкопок поселення степового трипілля Причорномор'я. Тому організатори ставили за мету перенести на рушник нашу тисячолітню історію, підґрунтя, на якому формувалася наша культура, ментальність, обряди, світосприйняття.

Особливого значення вишивальники надали і вибору кольорів для рушника: червоний, помаранчевий, жовтий, які означають небесне світило, чорний колір – символ землі і чорнозему. Частина полотна буде вишита і синім кольором, який ототожнюють із морською стихією.

Підсумовуючи сказане, можна зауважити, що українська вишивка ніколи не зникне, вона знаходить відображення у сучасному : нових трендах та тенденціях. Майстрині вміло поєднують використання українських традицій та впроваджують їх у сучасному житті. Багато речей стали прикрашати вишитими узорами, бо ручна праця завжди цінувалася. Дуже важливим є те, що саме наші українки виводять вишивку як оздоблення одяги на новий рівень – рівень високої моди.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що збереження набутих знань та умінь, протягом багатьох поколінь, у галузі вишиваного мистецтва передається від відомих майстринь, за

допомогою організації виставок, курсів підвищення вишиваного мистецтва, а також у різноманітних фестивалях. Ознайомившись із разновидами вишиваного мистецтва всієї України, ми можимо сказати,що багато спільного є в орнаментах та візерунках різних областей країни, але кожна область відрізняється певними етнографічними орнаментами та кольрами. Знаючи позначення символів та кольорів ми зможемо прочитати зміст того чи іншого виду вишивки.

У сучасному житті все більше приділяється увага розвитку науки, техніки, але разом із тим ми забуваємо головне – наші традиції. Поки ще не пізно треба проводити заходи (фестивалі, виставки, конкурси), що не дозволять загинути традиціям нашої країни.

Джерела та література:

1. В. Малик Народне мистецтво півдня України кінець XIX-XX ст: На матеріалах Миколаївської, Одеської; Херсонської областей . Миколаїв: Артель «Художній край». 2006.
2. Калина О. «Традиційне вбрання українців» Лісостеп,Степ. Балтія-Друк. 2008.
3. Кара-Васильєва Т. В. Українська народна вишивка. К.: Либідь.
4. Кушнір В.Г. Народознавство Одещини част.1. Одеса. 1996.
5. Кушнір В.Г. Народознавство Одещини. Одеса.1998.
6. Кушнір В.Г. Галати. 2012.
7. Кушнір В.Г. Народознавство Одещини. Одеса. 2008.

УДК 94(477.74)

ОДЕСА І ЧУМАЦТВО У XIX ст.: ДО ПИТАННЯ ПРО КУЛЬТУРНІ ВЗАЄМОВПЛИВИ

Т.Г. ГОНЧАРУК,
докт. іст. наук, проф.,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова (Україна)

В історичній літературі вже приділялася увага ролі Одеси XIX ст. в історії чумацького промислу. Зокрема, в історичних та історико-економічних працях Н. Букатевича, І. Слабєєва, О. Гордуновського та ін. розглядалася роль чумаків у транспортуванні до одеського порту зерна. В етнографічних працях О. Маркевича, В. Кушніра та ін. відводилася увага окремим аспектам рефлексії Одеси в чумацьких

піснях. Проте комплексного дослідження культурних взаємовпливів мас українського чумацтва та населення найбільшого на середину XIX ст. міста України дотепер здійснено не було. В цій публікації ми торкнемося деяких аспектів цих взаємовпливів.

Історія зв'язків чумацтва з Одесою починається принаймні від османського періоду її історії, коли це місто ще носило ім'я Качибієв або Хаджибей, а самих чумаків називали «соляниками». Адже у XVI ст. Качибієв був одним із головних джерел солі для українського Правобережжя (так згідно договору з Кримським ханством від 1540 р. дозволялося «купцям Корони й Литви вільно брати сіль у Качибієві і, заплативши звичайне мито, розвозити до Києва, Луцька та міст інших» [1, с. 76-81]) й вже 1548 р. кримський хан Сахіб-Гірей скаржився польському королю, що «соляники, котрі приходять по сіль до Кочубієва, якщо зустрічають кого-небудь із людей наших, то в полон беруть або вбивають» [2, с. 67].

В XIX ст. чумаки вже прямували до Одеси переважно не по сіль, а зі збіжжям та іншими вантажами. Згідно статистичних відомостей та свідчень сучасників до Одеси, в успішні для хлібного експорту роки, приходили сотні тисяч чумацьких возів. У цей час більшість чумаків вже не були власниками товару, що перевозився, й сам чумацький промисел перетворився здебільшого з торговельно-візницького на візницький (дехто з сучасників називав чумаків, які перевозили чужий товар, «несправжніми чумаками», відокремлюючи від «справжніх», які привозили до Одеси своє зерно й купували тут у спеціально влаштованих магазинах сіль). Значення чумаків у цей час для української економіки надзвичайно зростає, але доходи більшості з них («несправжніх чумаків») стають чимдалі меншими, оскільки поміщики та інші землевласники з кожним десятиліттям збільшують побори на шляхах до Одеси за випас худоби, водопої та ін. Врешті з розвитком залізничного сполучення в другій половині XIX ст. чумацький промисел практично зникає.

Для розуміння рефлексії образу Одеси в масі чумаків головним джерелом залишаються чумацькі пісні. До XIX ст. Одеса в них ніби не згадується. «Попередник Одеси – Хаджибей, здається, зовсім не знайшов собі місця в народній поезії. Може це пояснювалося незначністю цього поселення, а може й тими відомими заходами, які прийняті були одеською адміністрацією, щоб народ забув про Хаджибей і пам'ятав лише Одесу» – зазначав О. Маркевич, наводячи легенду про те, як після перейменування (1795 р.) приїжджаючих до міста чумаків сікли поліцейські, якщо вони називали Одесу Хаджибеєм [3, с. 5-6].

Народні пісні про Одесу почали публікуватися з 1834 р., а саме зі збірки М. Максимовича. Одна з цих пісень, що була віднесена публікатором до «чумацьких», містила рядки: «Косіть, хлопці, и овес/ – Поїдемо у Одес!» [4, с. 177-178]. Пізніше наводилися різні варіанти цієї пісні. Зокрема, у збірці чумацьких пісень І. Рудченка 1874 р. в ній були слова: «Косіть, хлопці, и овес/ Поїдемо до Адес! / А в Адесах рідна мать/ Не дасть же нам загибать!» [5, с. 172]. Друга пісня зі згадкою про Одесу з вказаної збірки М. Максимовича із рядком «А в Одесі добре жити…» [4, с. 167], була віднесена публікатором до «бурлацьких», тобто, так би мовити, «заробітчанських». Проте пізніше у згаданій збірці І. Рудченка та ін. її відносили саме до чумацьких пісень. Рядки цієї пісні («А в Одесі добре жити/ Мішком хліба не носити,/ На панщину не ходити, /Подушного не платити; /Ні за плугом ні з ралом/ Називають мене паном!» [5, с. 117]) неодноразово наводилися у краєзнавчій літературі.

Слід вказати, що ці найдавніші зафіксовані чумацькі пісні про Одесу малюють загалом позитивний її образ. Вони могли виникнути після досить вдалої одеської зернової торгівлі 1816-1818 рр., коли місто почало стрімко розвиватися (1818 р. Одесу вже називали «другою Пальмірою»). Водночас побори з чумаків на шляхах до Одеси тоді ще були помірними й подорож до цього міста могла бути для них досить вигідною.

Із часом, по мірі поступового збідніння маси чумацтва, образ Одеси в народній поезії стає менш привабливим. Одеса починає виступати не місцем доброго заробітку, а джерелом зубожіння для чумака, містом із надмірними цінами («Ой я чумак нещасливий / З журбі ходжу, з лиха ледве живи,/ Ой їхав я до Адеси,/ Та мав грошей два череси; /А з Адеси повертаю/ Ні копієчки не маю…» – йшлося в пісні зі збірки І. Рудченка [5, с. 121-123]), осердям пияцтва, розпусти та ін. «Ой Одеса моя мила! /Чим ти мене спорядила?/ З хазяїна – бурлакою,/ П’яницею, гулякою» – жалівся чумак із пісні, опублікованій за радянських часів [6, с. 133]. Одеса в піснях також виступала місцем смерті чумака («Гей, помер чумак, помер молоденький/ У Гадесі на ринку,/ Гей, везуть його, хлопця молодого,/ Як ту зв’ялену рибку» – йшлося у пісні, записаній О. Маркевичем [7, арк. 183-184]), розлучницею молодого чумака з дівчиною та джерелом інших бід. Наприклад, в одній з пісень, записаних О. Маркевичем (вона розпочиналася словами: «Насіяли, нагорали/ Нікому збирати,/ Пішли наші чумаченьки/ У Гадес гуляти»), молода дівчина в Одесі навчила чумака «злочинному ремеслу» [7, арк. 64-65]. Показово, що в одній з українських пісень, записаних О. Маркевичем,

яка виявилася авторською (пера одеського домовласника Т. Василенка), чумаки, приїхавши зі збіжжям до Одеси, зустрічають тут прибуття першого залізничного потягу (вочевидь, 1865 р.) й зрозумівши, що залізниця скоро замінить чумацькі перевезення, не надто через це сумують, бо вони вже «…не будуть бідувати /В дощі під возами» [8, арк. 13-14]. Отже, образ Одеси в чумацьких піснях був досить багатогранним. Як зазначає В. Кушнір: «В народних піснях Одеса представлена як місто, де можна сховатися від важкої селянської праці, розбагатіти, або збанкротувати, стати розбійником, загинути» [9, с. 32-33]. Водночас цей образ зазнав певних трансформацій протягом першої половини XIX ст. З «преславної Одеси», як називав це місто Т. Шевченко (родичі якого, як відомо, чумакували і відвідували Одесу), до вже не надто привабливого й часто ворожого до чумаків великого міста.

Прибуття великої кількості чумацьких возів, як зазначалося вище, було звичайним атрибутом життя Одеси «золотої доби» її історії. Це звичайно не могло не викликати певних рефлексій у городян. Так чумаки ставали джерелом певних анекдотів, що пізніше потрапляли до спогадів одеських старожилів. Зокрема, згадуючи безкінечні ряди возів «чумаків-хохлів» в Одесі, К. Скальковський писав: «В будь-якому разі хохли ходили на бульвар дивитися «гадюка», як називають в Новоросії монумент дюка де Рішельє. Хохли обходили з батогами навколо й старі, показуючи молодим барельєфи, що символізували мистецтво, торгівлю та ін. пояснювали, що: «То доньки гадюки» [10, с. 16-17]. О. Чижевич також згадував реакцію чумаків на одеський пам’ятник «дюку» А.Е. Рішельє (споруджений 1828 р.): «Пам’ятник Дюку вже стояв на теперішньому місці. Біля нього щоденно збирався натовп мужиків-чумаків, що вважали своїм обов’язком подивитися на «Дюку». Одного разу в натовпі знайшовся грамотний дотепник. На запитання чумаків, чому Дюк в лівій руці з боку міського будинку, де знаходилися присутні місця, тримає сувій паперів, а правою вказує на море – дотепник пояснив, що Дюк говорить: «Як маєш там судитися, то краще в морі втопитися» (остання фраза у спогадах О. Чижевича була наведена українською) [11, с. 8].

Сприйняття населенням Одеси чумацтва певною мірою відбилося й на сторінках головної місцевої газети «Одесского вестника». Проблемам, пов’язаним із чумацтвом, дописувачі вказаної газети почали цікавитися здебільшого в кінці 1850-х – першій половині 1860-х рр. Тоді на шпальтах газети з’являлися десятки публікацій, що були присвячені, або торкалися чумацької проблематики. Це був час

так званої «гласності» в Російській імперії й авторам дозволялося звертати увагу на деякі заборонені до того теми. Водночас, як зазначалося вище, це був час, коли більшість чумаків перебували у значній скруті. Тому образ чумака й обставини його перебування та подорожі до Одеси на шпальтах газети виглядали не надто привабливо. Ми вже звертали увагу на вказані газетні публікації у своїх працях, тому тут згадаємо лише головні їхні теми. Зокрема, автори «Одесского вестника» вказували на необхідність ремонту чумацьких шляхів до Одеси; на небезпечність багатьох мостів, з'їздів, гребель на цих шляхах; на відсутність необхідних площ для чумаків у самому місті тощо [12, с. 43-44, 47] Чимало публікацій стосувалися здирств, що чинили чумакам землевласники та їхні представники дорогою до Одеси. Вказувалося, зокрема, що побори з чумаків різко збільшуються з наближенням їх до міста («Березівка – ось Рубікон для чумака! Переваливши за неї, він цілковито потрапляє в кігті стоокого ненаситного чудовиська», – писав автор газетного нарису 1865 р.,) [12, с. 43]. Одеські автори піднімали питання про необхідність законодавчого упорядкування стягування землевласниками платні з чумаків, але цього зроблено не було. Автори газети багаторазово писали про усілякі здирства й відверті шахрайства щодо чумаків із боку одеських перекупників зерна, передусім так званих «факторів», які зустрічали валки вже на під'їзді, на Пересипу [12, с. 50-51, 54]. Можливо тому в українських прислів'ях, записаних П. Чубинським та О. Маркевичем, відбилося негативне ставлення до цього району Одеси («Одес – пес, Пересип – собака» [13, с. 277], або «Одес – пес, Пересип – злодій, Куяльник – провідник» [3, с. 13]). «Одесский вестник» приділяв чимало уваги різноманітним варіантам «витівок з чумаками» одеських перекупників, притому зазначаючи, що «усіх їх [витівок] не перелічиш» [12, с. 50]. Як зазначала газета, чумаків в Одесі ошукували й професійні аферисти-злодії, подекуди дуже майстерно. Повідомлялося й про крадіжки у місті на під'їздах до нього чумацьких волів та возів, що їх іноді вдавалося знайти місцевим поліцейським. Проте (користуючись «гласністю») автори одеської газети повідомляли і про випадки, коли поліцейські навіть не збиралися допомагати ошуканим або обікраденим чумакам й більш того, самі (або інші тогочасні «блюстителі порядку» – будочники та двірники) нахабно грабували чумаків. Колишній кирило-мефодієвець М. Савич у статті на шпальтах «Одесского вестника» писав: «…чумаки найчеснішій та найсмирніший народ у світі й слугують досить часто дійною коровою для будочників. Кому в Одесі не

доводилося бачити або чути, як будочники вимагають від чумаків по копійці або по дві з возу за те, що валка зупинилася на вулиці, поки чумаки розпитують, до якого магазину підвезти свій вантаж, а у випадку відмови, хто не бачив, як будочник безцеремонно стягає з возу першу свитку, що йому сподобається, та й ще погрожує затягнути до поліції» [14]. Дописувачі газети також торкалися багатьох інших питань, пов'язаних з перебуванням чумаків у місті: впливу чумацьких возів на стан одеських вулиць, стосункам (часто – бійкам) чумаків з їхніми одеськими конкурентами – «биндюжниками» та вантажниками тощо [12, с. 47-48, 51]. Загалом, дописувачі «Одесского вестника» ставилися до чумаків зі співчуттям, розуміючи значення чумаків для добробуту міста і намагаючись якось посприяти покращенню їхнього становища. Проте це було ставлення інтелігентної частини населення Одеси. Деякі інші його верстви, як зазначалося вище, зустрічали чумаків на той час вже не надто привітно, що цілком закономірно відбилося у вищезгаданій чумацькій народній поезії.

Загалом взаємини багатотисячного міста та багатотисячної верстви чумаків у XIX ст. потребують подальшого вивчення. Притому слід враховувати, що чумацький елемент безперечно мав суттєвий вплив на формування населення Одеси, яке у зазначений період стрімко зростало.

Джерела та література:

1. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. СПб. 1848. Т. 2.
2. Книга посольская метрики Великого княжества литовского с 1545 по 1572 год. М. 1843. Т. 1.
3. Маркевич А. Одесса в народной поэзии. Одеса. 1894.
4. Максимович М. Украинские народные песни. Ч. 1. М. 1834.
5. Рудченко И.Я. Чумацкие народные песни. Киев. 1874.
6. Соціально-побутові пісні. К. 1985.
7. Держархів Одеської області. Ф. 150, оп. 1, спр. 78.
8. Держархів Одеської області. Ф. 150, оп. 1, спр. 11.
9. Кушнір В.Г. Українці Одеси: до аналізу етнографічної спадщини О.І. Маркевича. Записки історичного факультету. Одеса. 2005. Вип. 16.
10. Скальковский К. Воспоминания молодости (по житейскому морю) 1843-1869. СПб. 1906.
11. Чижевич О.О. Город Одесса и одесское общество. Воспоминания одесского старожила. Из прошлого Одессы. Сборник статей. Одесса. 1894.
12. Гончарук Т.Г. Чумацький промисел і Одеса (за матеріалами газети «Одесский вестник» кінця 1850-х – середини 1860-х рр.). Чорноморська минувшина. Записки Відділу історії козацтва на Півдні України. Вип. 8. Одеса. 2013.

13. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-западный отдел материалы и исследования собранные П.П. Чубинским. Т. 1. Вып. 2. СПб. 1877.
14. Савич Н. Ответ на статью Г.К.М. «Учители осторожности». Ночные сторожа. Одесский вестник. 1860. 26 июля.

УДК 338.48

РЕАЛІЗАЦІЯ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ ЗА ДОПОМОГОЮ ВИКОРИСТАННЯ КЛАСТЕРНОЇ КОНЦЕПЦІЇ

Н.Г. ГРЕБЕННИК,
канд. економ. наук, доц.,
Одеський національний морський університет
(Україна)
О.Г. ПУСТОВІТ,
ст. викл.,
Одеський національний морський університет
(Україна)

Вигідне геополітичне положення, сприятливі природні умови, значна кількість об’єктів культурного призначення та історичних пам’ятників світового значення, розвинена мережа готельного господарства, велика кількість туристичних агентств та туроператорів – усе це обумовлює величезний туристичний потенціал України.

Останні роки спостерігається зростання кількості іноземних громадян, які відвідали Україну за останні роки (рис. 1) [1].

Відчувається підтримка туристичного сектор і з боку державних та регіональних органів влади.

Кабінетом міністрів Україні 16.03.2017 року схвалена Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року [2], в якій у складі стратегічних цілей розвитку сфери туризму зазначено системне підвищення якості інфраструктури курортів та рекреаційних територій шляхом використанням можливостей кластерних моделей.

В цьому документі прогнозується до 2026 року у порівнянні з 2015 роком зростання кількості іноземних туристів у 2,5 рази, збільшення кількості робочих місць у сфері туризму в 5 разів та

нарощування надходжень до місцевих бюджетів від сплати туристичного збору в 10 разів.

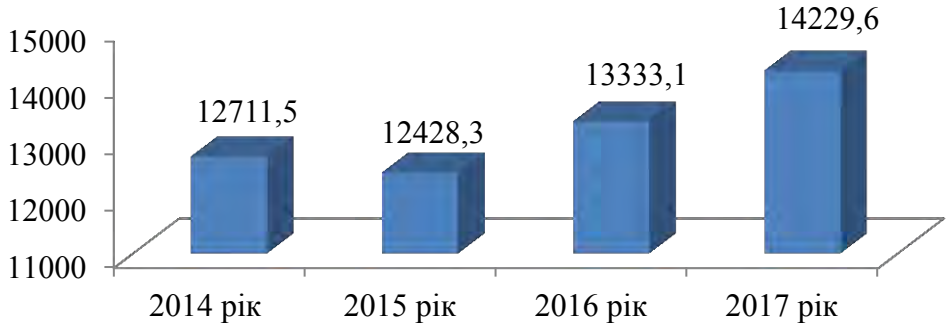

Рисунок 1. Кількість іноземних громадян, які відвідали Україну, тис. осіб

Джерело: укладено за даними Державної служби статистики України [1]

Різні регіони України мають різні за кількістю та складом туристичні ресурси, що обумовлює різні напрямки розвитку туристичної діяльності в різних областях країни.

Туристична галузь в Одеській області набуває дедалі більшого значення для економіки регіону. Розвиток туризму може стати джерелом створення додаткових робочих місць за рахунок розвитку туристичної сфери.

Туристична галузь регіону пов'язана з діяльністю більш ніж 50 галузей економіки. Вона здійснює значний вплив на такі сектори економіки, як транспорт, торгівля, готельне господарство, харчування, будівництво, сільське господарство, індустрія розваг, виробництво сувенірів, видавничо-рекламна діяльність, санаторно-курортний сектор, і є одним із найбільш перспективних напрямів структурної перебудови економіки регіону.

Підвищити рівень реалізації туристичного потенціалу Одеського регіону може впровадження сучасних форм організації підприємницької діяльності, до складу яких належать кластерні структури, які добре зарекомендували себе в туристичних сферах в економічно-розвинених країнах світу та в інших регіонах України.

Рішенням Одеської обласної ради **від 23.12.2016 року затверджена Програма розвитку туризму та курортів в Одеській області на 2017–2020 роки [3], яка визначає основні напрямки становлення і ефективного функціонування туристичної галузі в галузі та шляхи розвитку пріоритетних видів туризму.**

Рішенням Одеської міської ради **від 03.02.2016 року затверджена Програма розвитку туризму в м. Одесі на 2016–2020 роки [4], в якій значна** увага також приділяється синергії зусиль міської влади, туристичного бізнесу та громадськості, що є типовою ознакою кластерного принципу роботи.

Сьогодні ефективність кластерних структур у туристичній сфері не підлягає сумніву. Відмінністю кластерних структур від інших форм об'єднань суб'єктів господарювання в туристичній діяльності є взаємодія його учасників із метою створення нових, а також покращення та удосконалення існуючих туристичних послуг, спільна розробка та реалізація маркетингової політики, залучення інвестицій у галузь та регіон, участь у державних програмах розвитку туризму на певній територій тощо. Характерною ознакою кластера в економіці є об'єднання окремих елементів в єдине ціле для виконання у взаємодії певної функції, або реалізації певної мети. Завдяки таким властивостям кластерна модель має можливості позитивно впливати на комплексне формування туристичного сектору регіону за умови правильної організації процесу створення та розвитку кластеру.

Перевага географічного розташування Одеського регіону – його приморське і прикордонне положення: вихід Чорноморського басейну і до великих річкових магістралей – Дунаю, Дністру – визначають його значний туристичний потенціал.

Основними природними рекреаційними ресурсами регіону є піщані пляжі, мінеральні води, лікувальні грязі та ропа лиманів.

Туристичні культурні ресурси (об'єкти туристичного інтересу) містять: більше 350 об'єктів історії, культури й дозвілля, у тому числі 13 музеїв, 9 театрів; 201 пам'ятник історії й культури, 700 пам'ятників архітектури, 148 пам'ятників історії і монументального мистецтва, установи культури і дозвілля; спортивні спорудження тощо [4].

За підсумками 2017 року в Одеській області функціонувало 529 колективних засоби розміщення, які представлені юридичними та фізичними особами-підприємцями (таблиця 1), з яких 208 готелі та аналогічних засоби розміщення і 321 спеціалізованих засоби розміщення [4].

Значна кількість та різноманітність колективних засобів розміщення також свідчить про високий туристичний потенціал регіону. Але експерти зазначають недостатню кількість готелів економ-класу та хостелів, що певним чином стримує зростання туристичних потоків до регіону і демонструє напрямки розвитку готельного бізнесу.

Таблиця 1

Показники роботи колективних засобів розміщування Одеського регіону

Показники	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік
Кількість колективних засобів розміщування	629	647	583	529
у тому складі:				
– юридичні особи	281	289	251	228
– фізичні особи-підприємці	348	358	332	301
Частка Одеської області в загальній кількості колективних засобів розміщування, %	13,8	14,9	13,7	12,9
Доходи від наданих послуг, тис. грн.	578898,5	691208,8	940003,1	126839,5
у тому складі:				
– юридичні особи	493661,4	529198,8	744409,2	813975,7
– фізичні особи-підприємці	85237,1	162010	195593,9	180 838,3
Частка Одеської області в доходах від наданих послуг, %	8,80	8,58	9,30	7,8

Джерело: укладено за даними Державної служби статистики України [1].

Одеса належить до списку найбільших транспортних вузлів України за рахунок розгалуженої та багатопрофільної транспортної системи. В Одеському порту є морський пасажирський комплекс, який може прийняти одночасно до 5 круїзних суден. Міжнародний аеропорт в Одесі пов'язаний з повітряними лініями багатьох міст України, країн СНД, а також Західної Європи, Азії і Африки. Є в наявності розвинене залізничне та автомобільне сполучення.

Згідно з даними Державної служби статистики України спостерігається покращення показників стану туристичного бізнес-середовища. За підсумками 2017 року в Одеській області функціонувало 264 суб'єктів туристичної діяльності (таблиця 2), які надають різноманітні туристичні послуги.

В 2017 році в Одеському регіоні надання туристичних послуг здійснювало 140 юридичних осіб-суб'єктів туристичної діяльності, з яких 20 мали статус туроператора, 112 – турагента і 8 суб'єктів функціонувало в секторі екскурсійної діяльності. Кількість їх працівників складало 528 осіб. За 2017 рік ними було отримано доходів 154,3 млн. грн. Разом із цим на ринку туристичних послуг функціонували фізичні особи-підприємці, кількість яких за період із 2014 року до 2017 рік зросла на 47 одиниць і склала 124 одиниць. Вони забезпечили працевлаштуванням 202 особам і ними було отримано доходів близько 21,1 млн. грн., що на 4,4 млн. грн. більше, ніж у 2016 році.

Таблиця 2

Показники роботи суб'єктів туристичної діяльності в Одеському регіоні

Показники	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік
1. Кількість суб'єктів туристичної діяльності в Одеському регіоні, од.	249	245	268	264
1) юридичні особи	172	164	157	140
– туроператори	40	24	30	20
– турагенти	118	128	120	112
– суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність	14	12	7	8
2) фізичні особи-підприємці	77	81	111	124
– турагенти	69	72	102	108
– суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність	8	9	9	16
2. Кількість працівників, які працюють у суб'єктах туристичної діяльності в регіоні, осіб	785	749	880	730
– юридичні особи	639	593	571	528
– фізичні особи-підприємці	146	156	309	202
3. Частка Одеського регіону в загальній кількості працівників, які працюють у суб'єктах туристичної діяльності в Україні, %	6,34	7,28	7,76	7,1
4. Дохід від надання туристичних послуг, тис. грн.	115246,2	187717,1	236127,9	175376,5
– юридичні особи	108267,9	176891,8	219425,5	154253,5
– фізичні особи-підприємці	6978,3	10825,3	16702,4	21123,0
5. Частка Одеського регіону в доходах від надання туристичних послуг в Україні, %	2,07	3,74	1,98	2,4

Джерело: укладено за даними Державної служби статистики України [1]

Виходячи з результатів можна зробити висновок про те, що туристична галузь в Одеському регіоні розвивається не стабільно. Традиційних моделей розвитку вже недостатньо. Підвищити рівень ефективності використання туристичних ресурсів регіону можна за рахунок використання кластерної концепції, яка є новим напрямком розвитку регіональної економіки, способом вирішення питання підвищення конкурентоспроможності туристичного сектору, а також покращення привабливості території для потенційних туристів.

Результатом реалізації кластерної концепції буде створення в Одеському регіоні розвиненої туристичної інфраструктури, підприємства якої надавали б послуги високої якості широкого діапазону. До числа найбільш перспективних для Одеського регіону

належать наступні види туризму: пляжний, зелений, діловий та круїзний.

Потенційний склад учасників туристичного кластеру може бути сформований з представників певних сфер туристичного та пов'язаного з ним бізнесів. У структурі туристичного кластеру виділяють наступні основні групи учасників, які є представниками:

1) бізнесу:

– основний сектор – виробництво туристичних послуг (турагенти, туроператори), установи індустрії гостинності (колективні засоби розміщення, харчування), заклади з організації дозвілля (театри, музеї, заклади розваг, природні парки);

– сервісний сектор (рекламні, страхові, маркетингові, IT-компанії тощо);

– допоміжний сектор (транспорт, зв'язок, медіа, виробництво товарів туристичного призначення);

2) науки та освіти – профільні навчальні та наукові заклади;

3) влади – органи державної влади та регіональні установи туризму.

Використання кластерного підходу в туристичній галузі в Одеському регіоні спрямовано на формування сприятливих умов для розвитку підприємництва у сфері туризму, посилення позицій учасників кластера та забезпечення стійкості їх професійної діяльності, збільшення конкурентоспроможності туристичній сфери регіону.

Пошук ефективних способів організації та управління в туристичній галузі повинний бути спрямований на підвищення ефективності використання наявного потенціалу, оптимізацію використання туристичних ресурсів регіону, підвищення ефективності туристичної сфери і зростання її конкурентоспроможності.

Джерела та література:

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua.
2. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ 168-2017- %D1%80.
3. Програма розвитку туризму та курортів в Одеській області на 2017–2020 роки. URL: https://drive.google.com/file/d/0BRJ984m4n5HMGpRbG3p4ZWc/view.
4. Програма розвитку туризму в м. Одесі на 2016–2020 роки. URL: http://omr.gov.ua/ru/acts/council/ 79914/.

УДК 94(477.74):271.4-043.86«20»

РОЗБУДОВА УГКЦ НА ОДЕЩИНІ НА ПОЧАТКУ XXI ст.

Н.М. ДІАНОВА,
докт. іст. наук, проф.,
Одеський національний університетімені І.І Мечникова
(Україна)

Українська греко-католицька церква (УГКЦ), отримавши можливість для відновлення церковного життя в період перебудови в СРСР, у 1987 р. заявила про свій вихід із підпілля, про що листом від 4 серпня повідомила папу Івана Павла II. Процес легалізації відбувався далеко непросто і зайняв чимало часу та зусиль. Лише 23 січня 1990 р. Церковний собор УГКЦ проголосив легалізацію греко-католицької церкви і визнав неканонічним Львівський псевдособор 1946 р., згідно з рішенням якого УГКЦ змушена була довгий час діяти в підпіллі. Право на свободу віросповідання і рівноправність громадян незалежно від їхнього ставлення до релігії, що задекларовано в Законі «Про свободу совісті та релігійні організації», прийнятим Верховною Радою України у 1991 р., давало можливість для розбудови церковних громад [1, с. 505, 507, 510].

Початок XXI ст. позначений перебуванням на чолі УГКЦ кардинала Любомира Гузара (2001-2011 рр.), завдяки якому церква досягла значного розвитку, поширила свій вплив на Схід і отримала визнання в якості загальноукраїнської. У 2002 р. Синод єпископів УГКЦ прийняв рішення про перенесення Патріаршого престолу до Києва. З 2005 р. Любомир Гузар із титулом «Верховний Архієпископ Києво-Галицький» офіційно знаходився в Києві, де здійснив будівництва нового собору на лівому березі Дніпра – майже напроти Києво-Печерської лаври. Упродовж останніх 18-ти років греко-католицька церква значно розширила географічні межі своєї діяльності. Попри те, що переважна більшість парафій знаходиться на західноукраїнських землях, успішно розвиваються громади і в інших регіонах, зокрема, в Наддніпрянській та Південній Україні.

Наприкінці XX ст. греко-католицькі громади виникли на Півдні, в тому числі й на Одещині. Динаміку їх зростання можна простежити на основі документів Відділу у справах релігій Одеської обласної державної адміністрації, що зберігаються в Держархіві Одеської області. В одному із них – повідомленні до Державного комітету України у справах релігій, датованому 30 червня 1999 р., зазначалось,

що в Одеській області станом на 1 липня 1999 р. зареєстровано вісім громад УГКЦ Києво-Вишгородського екзархату. Зокрема, в містах: Одеса, Іллічівськ, Южне, Роздільна та в Любашівському і Великомихайлівському районах діяло по одній громаді, а в Роздільнянському районі – дві. До складу громад належало близько 300 віруючих. Здебільшого це вихідці із західних областей України, які свого часу були виселені з районів постійного проживання в 1946 р., або переїхали з інших причин до Одеської області. Тож широке підгрунтя для подальшого зростання мережі греко-католиків в області – відсутнє. Жодна із вказаних громад не має своїх культових будівель. Віруючі або орендують приміщення, або збираються на квартирах одновірців. Так, греко-католицька громада Одеси, за домовленістю з релігійною громадою римо-католицької церкви, використовує костьол для проведення своїх богослужінь. Греко-католики із села Агафіївки Любашівського району для цієї мети користуються приміщенням, яке належить релігійній громаді УПЦ КП.

У документі вказано, що УГКЦ має хороші відносини з державними органами влади. Протягом 1997–1998 рр. з ознайомчими візитами в Одесі побували екзарх Любомир Гузар та єпископ Василь (Медвіт), яких прийняло керівництво міста та області [2, арк. 9].

2001 р. відбулася важлива подія в житті греко-католиків – візит до України Папи Римського Івана Павла II, який став важливим імпульсом для подальшого розвитку УГКЦ і зростання чисельності віруючих. Чиновники Одеської облдержадміністрації зафіксували збільшення кількості греко-католиків в області і утворення нової – дев'ятої громади. Але при цьому акцентувалась увага на тому, що «перспективи зростання громад обмежені, оскільки вони являють собою регіонально-історичний феномен, не притаманний півдню України» [3, арк. 5, 20].

На початку XXI ст. відбулася трансформація церковно-адміністративного устрою УГКЦ, яка торкнулася й південного регіону. Зокрема, 28 липня 2003 р. було утворено Одесько-Кримський екзархат із центром в Одесі, до якого входили п'ять деканатів: Одеський, Миколаївський, Херсонський, Кіровоградський і Кримський. Упродовж 2003–2014 рр. екзархом був Василь Івасюк. Згодом, 13 лютого 2014 р. цей екзархат було розділено на два: Одеський та Кримський. Главою Одеського екзархату, який включав Одеський, Миколаївський, Херсонський, Кропивницький та Скадовський деканати, призначено єпископа Михаїла Бубнія.

За часів екзарха Василя Івасюка з'явилась тенденція для успішної розбудови церкви в регіоні, що зумовило зростання чисельності віруючих. На 1 січня 2005 р. в Одеській області було зареєстровано 13 греко-католицьких громад. Проте, як і в попередні роки, ці громади не мали жодної власної церкви і змушені були орендувати шість приміщень для здійснення богослужінь та одне використовувати почергово із громадою УПЦ КП [4, арк. 9, 11].

Відсутність церковних приміщень стала великою проблемою для віруючих, рішення якої, попри активну позицію УГКЦ щодо цього питання, з різних причин гальмувалось органами влади. Лише 11 грудня 2005 р. Любомир Гузар освятив в Одесі кафедральний храм-каплицю св. Андрія Первозванного, першим настоятелем якого призначено о. Ігоря Тараса. Цей храм і нині знаходиться в жилому приміщенні на вулиці Гімназійній 22/24. Звичайно, він не міг задовольнити потреби віруючих.

Станом на березень 2010 р. в Одесі нараховувалося 10 000 греко-католиків, до яких, крім вихідців із західноукраїнського регіону, належала певна частина одеської інтелігенції. Виділення земельної ділянки під будівництво храму в Одесі греко-католицька громада добивалася багато років. Містобудівне обґрунтування розміщення храму УГКЦ було розроблене на підставі рішення виконкому Одеської міськради від 24 червня 2009 р. Документ погоджено органами земельних ресурсів, природоохоронними, протипожежними і санітарно-епідеміологічними службами, органами містобудування, архітектури та охорони культурної спадщини. 22 липня 2010 р. отримано позитивний експертний висновок містобудівної документації управління архітектури і містобудівної політики Одеської облдержадміністрації. Проте, після низки відмов та зволікань, влада висунула вимогу провести громадські слухання щодо містобудівного обґрунтування розташування храму УГКЦ в Одесі на вулиці Старопортофранківська (Прохорівський сквер), яке спочатку було призначене на 4 вересня, а потім скасоване і перенесене на невизначений термін.

Не останню роль у вирішенні цього питання відіграла офіційна заява Одеської єпархії УПЦ, опублікована 1 вересня 2010 р. Митрополит Одеський та Ізмаїльський УПЦ Агафангел (Савін), який був на той час депутатом Одеської обласної ради, зазначав, що «переважна більшість жителів Одеси є віруючими Української Православної Церкви, і в місті проживає така мала кількість греко-католиків, що немає жодної необхідності в будівництві не лише собору, але навіть і молитовного будинку для уніатів». У заяві

наголошувалось, що митрополит та духовенство Одеської єпархії вважають недоцільними і вкрай небезпечними зведення культового об'єкту «уніатів у столиці нашого краю». Тоді УГКЦ підтримали керівники 18-ти церков, які 24 вересня здійснили молебні і звернулись до мери Одеса, голови Одеської обладміністрації із проханням виділили місце під будівництво греко-католицького храму [5].

Попри те, що на 1 січня 2014 р. в Одеській області налічувалось 23 релігійні організації УГКЦ: одне управління, 20 громад і два монастирі, будівництво храму так і не відбулося. У документах Одеської облдержадміністрації зазначено, що 2013 р. у цілому матеріальна база релігійних організацій задовольняє потреби віруючих. Проте в Одесі УГКЦ упродовж декількох років не може отримати земельну ділянку під будівництво храму. Незважаючи на ухвалення Закону України про внесення змін до законодавства щодо надання релігійним організаціям права на постійне безкоштовне землекористування, греко-католицька церква має проблеми при розгляді цього питання в органах місцевого самоврядування [6, арк. 1, 2].

Зусилля УГКЦ, націлені на вирішення проблеми церковного будівництва, не стали на заваді активній просвітницькій діяльності, яку проводила Церква, орієнтуючись на співпрацю з науковцями Львова та Одеси. Зокрема, 19 березня 2006 р. у каплиці св. Андрія Первозванного проведено Міжнародну наукову конференцію «Радянська влада проти свободи сумління», присвячена 60-й річниці Львівського псевдособору 1946 р. У роботі конференції взяли участь викладачі УКУ та ОНУ імені І.І. Мечникова, студенти й представники громадськості міста.

1 квітня 2006 р. в Одесі за ініціативи греко-католицького священика о. Ігоря Тараса та відомого українського католицького богослова Олександра Доброєра було створене Одеське богословське товариство. Окрім дослідження богословських питань, Товариство ставило за мету: «встановлення й укріплення братерських взаємовідносин між вірними різних традицій; осмислення нових адекватних засобів впливу на навколишній світ та суспільство; перешкоджання поширенню антагоністичних християнству ідей та вірувань шляхом видання літератури, впровадження тематичних семінарів та інших просвітницьких заходів» [7, с. 5].

22 березня 2007 р. УГКЦ спільно з історичним факультетом ОНУ імені І.І. Мечникова провела Всеукраїнську наукову конференцію «Митрополит Андрій Шептицький: церковно-релігійна та громадсько-політична діяльність». Дослідники з різних міст України

на основі залучення нових документальних матеріалів розглянули основні аспекти багатовекторної діяльності митрополита.

Після утворення Одеського екзархату на чолі з єпископом Михаїлом Бубнієм, розпочався новий етап розбудови УГКЦ, ознаменований продовженням благодійництва і просвітницької роботи та розвитком церковного будівництва.

Протягом 2014 р. благодійний фонд «Карітас-Одеса УГКЦ» під керівництвом о. Василя Колодчина активно допомагав вимушеним переселенцям із Криму і східних областей України та сім'ям загиблих військовослужбовців [8, арк. 5].

У сфері просвітницької діяльності УГКЦ, як і в попередні роки, співпрацювала з вищими навчальними закладами Одеси. Так, 10 грудня 2015 р. у Південноукраїнському національному університеті імені К.Д. Ушинського УГКЦ організувала круглий стіл «Роль Церков у сприянні духовного миру та злагоди в суспільстві», Цей захід, що ставив за мету сприяння єдності християн, зібрав зацікавлених студентів, представників різних конфесій та неурядових організацій [9].

За участі представників греко-католицького духовенства, науковців та бібліотекарів 14 липня 2015 р. в Одеській національній науковій бібліотеці відбулася книжкова виставка «Благовісник єдності», присвячена 150-річчю від дня народження митрополита Андрія Шептицького.

За ініціативою Інституту історії Церкви Українського католицького університету, в рамках програми відзначення 125-річчя від народження Предстоятеля Української Греко-Католицької Церкви, видатного українського релігійного та громадсько-культурного діяча Йосипа Сліпого, в ОНУ імені І.І. Мечникова 17 березня 2017 р. відбувся Науковий симпозіум «Патріарх Йосиф Сліпий: знайомий і незнаний». Вшанування цієї річниці постановою Верховної Ради України включено до переліку ювілейних заходів, що відзначалися на державному рівні. У заході, крім науковців і студентів, взяли участь представники духовенства та віруючі УГКЦ.

21 травня 2017 р. відбулася довгоочікувана подія – освячення в Одесі нового храму УГКЦ на вулиці Добровольського, 37. Під церковне приміщення було переобладнано і оздоблено золотим куполом колишній магазин будматеріалів, який єпархія придбала завдяки пожертвам закордонних благодійників. Ця подія стала початком церковного будівництва в області. Зокрема, 8 липня 2018 р. у м. Южне Главою УГКЦ Блаженнійшим Святославом (Шевчуком) було освячено новозбудований храм святих верховних апостолів

Петра і Павла. У вересні того ж року у м. Ізмаїл було утворено нову парафію Святого священномученика Йосафата Кунцевича, адміністратором якої призначено о. Василя Довгого [10].

На сучасному етапі УГКЦ посідає вагоме місце в суспільно-політичному та духовному житті держави. Ідеї патріотизму, національної самосвідомості, духовного та культурного піднесення, які є важливими складовими діяльності греко-католицького духовенства, роблять церкву привабливою для частини українського населення, насамперед, інтелігенції та молоді, в різних регіонах країни, в тому числі й на Одещині.

Джерела та література:

1. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» Історія релігії: Збірник документів і матеріалів. Упорядники: Е.В. Бистрицька, І.С. Зуляк. Тернопіль : Астон. 2003. С. 505-512.
2. Держархів Одеської області. Ф. Р-8197, оп. 1, спр. 7.
3. Держархів Одеської області. Ф. Р-8197, оп. 1, спр. 13.
4. Держархів Одеської області. Ф. Р-8197,оп. 1, спр. 16.
5. 18 християнських церков Одещини стали на захист УГКЦ URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/co
6. Держархів Одеської області. Ф. Р-6712, оп, 4. спр. 21.
7. Події з початку року. Причастя. Парафіяльний благовісник храму св. Апостола Андрія Первозванного Одесько-Кримського екзархату УГКЦ. 2006. № 1.
8. Держархів Одеської області. Ф. Р-6712, оп. 4, спр. 21.
9. Одесити дискутували над завданням Церков у сприянні духові миру та злагоди
   в суспільстві. URL: http://news.ugcc.ua/news/odesiti_diskutuvali_nad_zavdannyam_tserkov_u_spriyan
10. Офіційний сайт Одеського екзархату УГКЦ. URL: http://ugcc.od.ua/component/content/archive/201

УДК 81:37.015.31

СУЧАСНА ПАТРІОТИЧНА ПІСНЯ У СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

О.С. ДЗИНГЛЮК,
ст. викл.,
Одеський національний морський університет
(Україна)
В.М. ГРЕЧИХА,
студентка 3 курсу ФВТШС,
Одеський національний морський університет
(Україна)

Сучасна українська пісня є новітнім доповненням українського фольклору, вона представляє собою складний і водночас унікальний культурний феномен.

Сучасна українська пісня доступна широкій аудиторії і саме розвиток пісенної творчості патріотичного спрямування здатен формувати активну життєву позицію українців.

Як засвідчують постійні соціальні опитування, близько 70% молодих людей у всьому світі свій вільний час присвячують музиці. Саме тому проблема художньо-ідейного наповнення сучасної української пісні така ж актуальна, як і проблема інтелектуального складника літератури, кінематографа, засобів масової інформації.

Мета роботи полягає в обґрунтуванні аспектів патріотичних мотивів сучасної української пісні у процесі аналізу текстів пісень відомих українських гуртів.

Об'єктом дослідження є патріотичні мотиви та образи сучасних пісень.

Предметом дослідження є тексти українських пісень, створених на початку XXI століття.

Методи дослідження: теоретичні – вивчення й аналіз текстів пісень; узагальнення дослідженого матеріалу; емпіричні – опитування, аналіз анкет.

Пісенно-музичні композиції демонструють інтелектуальний розвиток нації, уміння послуговуватися багатством мови і показують світові все найкраще й найвартісніше, що має країна.

Багато в кого із сучасних виконавців патріотичні мотиви стали провідними у творчості, причому реалізуються вони в найрізноманітніших аспектах – від замилування красою рідного краю

(«Океан Ельзи», пісня «З нею»), до філософських роздумів над долею рідної країни, її народу, культури взагалі. Деякі виконавці вдаються до висміювання національної обмеженості, псевдо патріотизму та намагаються формувати повагу до історичного минулого нашої держави.

Наприклад, легендарний гурт «Океан Ельзи». Його лідер – Святослав Вакарчук, завжди залишався небайдужим до політичних дій в Україні та розкриває своє ставлення ще й через пісню, бо саме він є автором слів музичного проекту.

«Не твоя війна» – пісня, в якій, як стверджує сам Вакарчук,– рецепт, як нам жити далі і чия насправді війна.

За словами С. Вакарчука, головна ідея пісні, що приховано у назві, є непростою для зізнання навіть самому собі – нам, українцям, протягом багатьох століть постійно нав'язують ззовні чиїсь думки, дії і, навіть, війни. Нині настав час, врешті, брати відповідальність та ініціативу на себе.

Підсилює звучання пісні кліп, який було відразу знято і презентовано разом із піснею. У ньому знявся не тільки «Океан Ельзи», а чотири сотні шанувальників гурту.

Головним символом кліпу є монета – на одному її боці добро, на іншому – зло.

Багато образів-символів приховано і в тексті твору: Пісня гурту «Океан Ельзи» «Не твоя війна» засвідчила тісний зв'язок із давніми фольклорними традиціями та образами, що робить її зрозумілою широким верствам.

Національна самоідентифікація надзвичайно важлива, мабуть, не лише в межах пісенного тексту С. Вакарчука особисто, але і всього гурту. Нетиповим для української лірики є образ Батьківщини в пісні **«Вставай».** Тут країна змальовується наче людина, якій С. Вакарчук наказує: *вставай, пий чай з молоком, молися на теплий душ* замість типового, скажімо, *вставай з колін.* Співак будить Україну: *не можна спати, бо навколо прямий ефір,* адже доки спить країна, доти сплять мільйони молодих сердець.

2 лютого 2015 року не стало Андрія Кузьменка, більше відомого як Кузьма Скрябін. Він був улюбленцем українців і водночас їх совістю і незаперечним авторитетом. Не отримавши за життя звання народного артиста, він став кумиром мільйонів українців, і тільки після електронної петиції до президента легендарний українець отримав посмертно орден «За заслуги» І ступеня. «Скрябін» змальовує образ Батьківщини в реалістичному стилі, так би мовити, без жодних спроб прикрасити дійсність. У пісні «**Руїна»** Кузьменко

співав, що французи мають Бонапарта, сир, вино; поляки мають Марію Кюрі; в американців є статус, Статуя свободи, Лас-Веґас, Ніаґара, Нью-Йорк, Голлівуд; далека Ісландія має двісті вулканів, Рейк'явік, пару гейзерів і вічні льоди – в Україні є Волинь, Київ, Чорне море, Одеса, Львів, але тут спокійно жити можуть лише обрані.

Витворений Кузьменком образ України прозоро натякає на те, що для багатьох важливими залишилися фінансовий аспект і задоволення фізичних потреб.

У пісні **«Україна – то твоя земля»** автор знову наводить приклади здобутків інших держав, проте не в духовно-культурній сфері. Гурт звертається до молодих людей, на чиїх *джинсах американський прапор, а на майці – канадське кленове листя,* які знову *куплять німецькі шузи* і чиї *вуха вже звикли до чужої музики*. Утім, у пісні «Україна – то твоя земля» автор зауважує: *Добре там, де нас нема; Зроби порядок у своїй голові; Стань для батька нормальним сином.*

Саме музичні твори з глибоким ідейним змістом можуть зумовлювати суспільний резонанс і впливати на розвиток культурно-духовного життя наці.

Пісня «Україно» у виконанні гурту «С.К.А.Й.» стала новою версією неофіційного гімну України, рок-версією пісні Тараса Петриненка.

Провідний мотив цієї патріотичної пісні, як і у всіх інших, – це любов до рідного краю, що зображується в епітетах і метафорах «по золотих твоїх стежках», «квітнеш ти», «не можна не цвісти». Цікава роль подвійного заперечення «не можна не любити». Закон заперечення заперечення відображає об'єктивний, закономірний зв'язок, спадкоємність між тим, що заперечується і тим, що заперечує.

Гурт «С.К.А.Й» також зробив цікаве доповнення – прочитав речитативом фрагмент з поеми Тараса Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Украйні і не в Украйні моє дружнєє посланіє»:

Шевченкові пророчі та істинні слова доводять, що тільки національне єднання, тільки громадянський мир, просвітлення звільненого народу забезпечить його Батьківщині щасливе майбутнє.

Найпомітнішим образом-символом у сучасній пісні гурту «С.К.А.Й.» **«Україно»** є дорога: «*дороги іншої не треба», «по золотих твоїх стежках*», «*після далечі доріг».* Цей символ тут уособлює поведінку людей, певний шлях до мудрості й правди, який нерозривно пов'язаний із Батьківщиною, рідним краєм.

У пісні С. Вакарчука **«З нею»** знову зустрічаємо образ дороги: *дорога додому моя, те місце, де починається моя земля.* Тут цей образ уособлює Батьківщину, рідну землю, синівську вірність отчому краю.

Мотив дороги в українській пісні має давнє коріння, він глибоко символічний, багатоплановий, надає пісням пафосного звучання та покликаний утверджувати високі патріотичні почуття.

Спорідненість національного архетипу та універсалій світової культури є передумовою вивільнення духовного життя нації із ситуації одноразовості, тлінності у простір вічності, у сферу затвердження історичних звершень народу та його гідності.

Українські національні архетипи проявляють себе як символи у міфах, казках, фольклорі, обрядах, традиціях, і є узагальненням досвіду наших предків. Архетип – прообраз, початковий образ, ідея, первісна форма для наступних утворень. Архетип визначає суть, форму та спосіб зв'язку успадкованих, несвідомих прообразів і структур психіки, які передаються від покоління до покоління. **Архетип пшениці.** Якщо з рослинами в українців був емоційний зв'язок, поєднаний зі станом молодості, краси, буянням природи, цвітінням рослин, то зерно, насіння, колосок – це нове життя. Цей архетип зустрічається у піснях С.К.А.Й **«Україно»** та Анастасії Приходько **«Герої не вмирають».**

Архетип калини. Калина є символом дівочої краси, кохання, вірності, «символ дорослості дівчини, або повносилої жінки взагалі»: *Да на білу пелінку.* Такий образ зустрічається у піснях «Океану Ельзи». Символізуючи кров, ягоди калини відіграють роль свого роду «відступної жертви», символічної смерті дівчини та її народження в іншому стані. *Під калиною спала. На калину ноги заклала. Да калину торкнула. Да калина капнула* **«Не твоя війна»** та гімні січових стрільців «**Ой, у лузі червона калина»**

Архетип матері. Наявність архетипу «матері» в українській культурі є стійкою. Це і символізація зародження життя, творення світу, витоків буття. Материнський код також відображається на рівні мега-архетипу – України. Так, у пісні гурту «Тартак» «**Мій лицарський хрест»** мають місце такі рядки: *Любов до матері – найкраща порадниця. Любов до вітчизни – ідея серця.* Часто звернення до архетипу «матері» відбувається через відчуття незахищеності, пошуку духовної опори у світі, зокрема, й через призму національної парадигми – символів країни, хати, раю, що простежується у пісні «**Герої не вмирають**» *Мамо, у мене всього одне життя. Промінь почуття.* Зв'язок матері та України – є

священним та непорушним, він утверджується у пісні «**Добрий ранок, Україно»**: *Для мене ти люба й кохана. Для когось – рідна мати*.

Архетип героя. В українських народних казках є герої двох типів: перший наділено надзвичайною фізичною силою і сміливістю, а другий – надзвичайними розумовими здібностями. Ці два типи героїв відповідають національним уявленням про людей, які втілюють ідеальні риси нації, і тому саме вони центральні в сучасній українській поезії.

Сьогодні Україна перебуває в такому історичному етапі свого розвитку, в якому відродження та гармонійне взаємопроникнення, співпраця всіх чотирьох українських національних архетипів починає поступово проступати й закріплятися в народній свідомості, думках, діях та вчинках. Звернення до архетипів – це особливий методологічний ракурс, в якому завдяки перетворенню минулого у символ твориться смисл майбутнього, що актуально в нових історичних та політичних українських реаліях, коли переосмислюється вся культурна парадигма та ведеться пошук нових шляхів національної ідентифікації.

Перемога української співачки Джамали на пісенному конкурсі «Євробачення 2016» стало одним із найяскравіших епізодів сучасної історії України.

Більшість культурних критиків відзначали нестандартний вибір пісні як для такого конкурсу, називаючи композицію про депортацію кримських татар «незвичайною» та «експериментальною».

«1944» вона виконала англійською мовою, а приспів було взято з народної пісні, його Джамала заспівала кримсько-татарською. Мовний бар’єр не завадив Джамалі перемогти. Завдяки неповторному виступу та щирим емоціям співачки, її історію почули мільйони глядачів.

Більш надихаюче та по-бойовому звучить українська рок-пісня, так званий патрок. Ці пісні більше підлаштовані під молодь, під сучасні часи. Дуже часто молоді рок-гурти фолк-рокового напрямку просто використовують у своїй творчості мелодику фольклору або роблять аранжування фольклорної композиції на сучасний лад, поєднуючи таким чином музичну спадщину, що пройшла крізь століття, із сучасними віяннями і технологіями. Сьогодні рок-музика є одним із найвпливовіших і найближчих до молоді музичних жанрів, вона живе серед молоді і впливає на неї.

Серед них пісня Анастасії Приходько **«Герої не вмирають»**. Це одна з найемоційніших пісенних композицій останнього часу

«Тартак» – «Мій лицарський хрест». Точкою відліку історії гурту «Тартак» є 1996-й рік. Саме тоді новостворений проект бере участь у відбірковому турі фестивалю «Червона Рута», на якому незабаром перемагає. Презентувавши на фестивалі пісні «О-ля-ля», «Подаруй Мені Кохання» та «Божевільні танці», «Тартак» стає лауреатом 1-ї премії в жанрі танцювальної музики. Така пісня була не властива гурту з переважно розважальною музикою. Але хлопці залишилися небайдужі до подій у країні, зокрема, на Сході. У пісні зображується нелегка доля військових та неабияка відвага. Це слово присвячується і тим, хто вижив, і загиблим.

Юлія Донченко («Maxima») заспівала баладу **«100 бійців»,** у якій зображено українських військових на передовій. У цій пісні теж наявний мотив дороги (роздоріж), мотив самопожертви заради Батьківщини.

Ведучі ТСН разом із сестрами Тельнюк та групою «KozakSystem» записали кліп **«Повертайся живим».** Ця пісня у виконанні непрофесійних співачок-телеведучих вийшла набагато зворушливішою. «Я співала серцем. Довірилася професіоналам – приблизно так, як ми довіряємо наших захисникам на сході» – розповіла Юлія Борушко. Основне емоційне навантаження пісні зосереджено на повторі *«Ти, головне, повертайся живим»* та одвічних людських цінностях *(«дівчисько курносе»*).

Гурт «ТІК» присвятив свою пісню **«Запах війни»** не солдатам, а волонтерам – «справжнім героям, які везуть не лише найнеобхідніше, але і такі важливі слова підтримки від зовсім незнайомих людей з усієї країни» (Віктор Бронюк). Тут ми бачимо використання контрастних образів (вмирати – воскреснути), риторичне звертання до Бога.

Пісню гурту «Тартак» **«Висота (Ніхто, крім нас)»** присвячено захисникам Донецького аеропорту, в якій потужно звучить заперечення-ствердження *«Ніхто, крім нас»*, реалістичні образи зображено за допомогою яскравих метафор *«манить висота», «штовхає наш потужний серця звук»*.

Група «Друга ріка» реагує на події на сході України піснею «Я чую». У ній звучить мотив засудження війни. «Сниться, як дістала та війна,» – співає Валерій Харчишин.

Ці воєнні пісні не просто данина часові, це твори, які зображують новий історичний та стилістичний напрямок. Тематика й мотиви цих пісень багатопланові, різношарові, але об’єднані одним звучанням – патріотичним.

У рамках досліджуваної проблеми з метою з'ясування музичних уподобань сучасної молоді нами було проведено опитування серед студентів І-ІІ курсів Одеського національного морського університету. За першим запропонованим питанням: ***«Чи до вподоби Вам музика українських виконавців?»*** голоси розподілилися таким чином:

84 % – «Так, слухаю нарівні з іншою музикою», 16 % – «Ні, віддаю перевагу зарубіжним співакам».

Надалі ми вирішили дізнатися, що ж захоплює нашу молодь, на що припадають їх думки у виборі тематики пісень. Статистика дещо здивувала і вразила. Найбільший відсоток випав на тематику: «Проблеми сучасного світу та людства» – 44 %, на другому місці розмістилась «Спокійна, нейтральна музика» – 26 %, третім у списку знаходиться «Танцювальна музика, для розваг» – 17 %, і найменший, на диво, показник у 13 % випав на варіант «Кохання та інтимні переживання».

За жанровими вподобаннями маємо такі результати: найменший відсоток вважає близьким до себе електронну музику – 15 %, маємо два однакові показники – що стосуються українського року та хіп-хоп або реп – 27 %, та найбільш популярний варіант це той, який було запропоновано записати самим – 31 %, серед якого найчастіше зустрічалося «я меломан», а дехто навіть написав «опера».

До питання про найулюбленіші гурти багато хто зійшовся у відповіді з такими виконавцями, як «Океан Ельзи», «Скрябін», «ТІК», «Бумбокс», а також поодинокі відповіді – «Плач Єремії», «Onuka», «Тартак», «Антитіла», «Один в каное», «Серцевий напад». З репертуару «Океану Ельзи» частіше записували пісні – «Без бою», «Обійми», «На небі», «Квітка», «Стріляй», «На лінії вогню», «Відпусти», «Незалежність», Скрябін – «Мовчати», «Старі фотографії», «Спи собі сама», «Сам собі країна», «Мам».

Проведене опитування засвідчило, що молодь за останні роки активно цікавиться українською музикою. Вітчизняні виконавці були одними з тих, хто відкрив нашу країну світу. Вони завойовували популярність за кордоном, створюючи таким чином міжнародний імідж України. В тому, що український шоу-бізнес багатий на таланти, можна переконатися і дивлячись на численні співочі та талант-шоу, які зараз буквально заполонили телепростір. Деякі українські зірки навіть представляють сусідні країни на міжнародних конкурсах.

Пісня «Плакала» молодого українського гурту «KAZKA» після ряду успіхів в Україні та світі, а також понад 50-ти мільйонів

прослуховувань у YouTube, увійшла у топ-20 світового чарту та топ-10 українського чарту сервісу Shazam.

Таким чином, можна впевнено сказати, що за останні десятиліття українська пісня розвинулась і продовжує стрімко набирати все нових обертів. Вона допомагає нам зрозуміти образ України, підсилити патріотизм.

Джерела та література:

1. URL: http://www.gl5.ru/okean-elzy-ne-tvoya-viina.html
2. URL:http://dovidka.biz.ua/vislovi-pro-ukrayinski-pisni/
3. Шкільний словник з українознавства. / За ред. Кузьменко В.І. К., 1995.
4. Харчук Р. Сучасна українська проза. К., 2008.

УДК 930.1:316.4.063.7(477)«1921/1986»

РЕЛІГІЙНИЙ АСПЕКТ РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЩОДО НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У СУЧАСНОМУ ВІТЧИЗНЯНОМУ ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ

О.А. ДОВБНЯ,
канд. іст. наук, доц.
Донецький обласний краєзнавчий музей
(Україна)

У розгалуженій системі регіональних студій репресивної складової антирелігійної політики Радянської держави важливе місце посідають праці, в яких ці процеси простежуються у південному регіоні України. Огляд історичної літератури за даною темою засвідчує, що сучасна українська історіографія репресивної політики компартійно-радянського режиму щодо духівництва й вірних різних конфесій на Півдні України в 1921–1986 рр. не була предметом окремої розвідки, що визначає наукову новизну запропонованого повідомлення та дає змогу сформулювати його мету – систематизація й аналіз основних здобутків вітчизняних дослідників у висвітленні даного аспекту політичних репресій проти населення південного регіону України в окреслений період.

Історіографічний аналіз наукової літератури за темою повідомлення дав змогу розподілити її на такі групи: 1) дослідження, в яких розглядається участь органів держбезпеки в антирелігійній

боротьбі Радянської держави на Півдні України в 1920–1930-ті рр.; 2) праці, в яких висвітлюється репресивна політика компартійно-радянського режиму щодо римо-католиків регіону в 1920–1930-ті рр.; 3) розвідки, в яких аналізуються репресивні дії режиму щодо православного духівництва різних течій у регіоні в 1920-ті – на початку 1950-х рр.; 4) роботи, в яких характеризується застосування репресивних заходів щодо окремих протестантських громад регіону на різних етапах розвитку радянського суспільства; 5) праці, в яких аналізуються форми, методи та специфіка реалізації антирелігійної політики Радянської держави стосовно національних меншин південного регіону України в 1920–1930-ті рр.; 6) розвідки, в яких йдеться про репресії проти представників різних релігійних конфесій в окремих областях південного регіону України в 1920-ті – на початку 1980-х рр.; 7) публікації, присвячені жертвам політичних репресій за релігійною ознакою.

Розглянемо основні здобутки вітчизняних професійних істориків і краєзнавців у висвітленні даного аспекту політичних репресій проти населення Півдня України в 1921–1986 рр. згідно із запропонованою класифікаційною схемою. Так, до першої групи увійшли праці М.М. Шитюка [35] й В.В. Тимченка [30]. Зокрема, у 4-му підрозділі 3-ої частини монографії М.М. Шитюка [35, с. 221-244], яка стала основою його докторської дисертації, характеризуються форми боротьби органів ГПУ-НКВД із душпастирями різних конфесій у 1921–1938 рр. Автор обстоює думку, що каральні заходи застосовувались ними у поєднанні з провокаційними діями, засобами компрометації й дискредитації, створенням прорадянських релігійних об’єднань. Щодо специфіки репресій, то служителям культу інкримінували участь у «контрреволюційних групах або організаціях, унаслідок чого виносились суворі вироки, а окремі релігійні об’єднання оголошувалися контрреволюційними в цілому й після тотальних репресій ліквідувались повністю. Унаслідок масових репресій за релігійною ознакою, підсумовує автор, на Півдні України були заарештовані практично усі ієрархи Православної церкви й майже повністю позбавлені своїх душпастирів римо-католицькі громади. Зі свого боку, В.В. Тимченко, розглядаючи роль ВУЧК-ОГПУ у державно-церковних відносинах у першій половині 1920-х рр. на регіональному рівні, висвітлює форми й види боротьби органів держбезпеки з різними релігійними конфесіями. Автор відзначає, що основною формою їх боротьби з РПЦ та УАПЦ у цей період було вербування сексотів, розкладання церкви зсередини, підтримка розколів, дискредитація й компрометація духівництва, а з

РКЦ та юдейськими громадами – репресії. При цьому, акцентує дослідник, римо-католиків заарештовували й судили в основному за антидержавні злочини (шпигунство на користь Польщі, Німеччини, Ватикану) і ніколи за релігійні, а рабинів за службу у синагогах піддавали адміністративному тиску та судовим переслідуванням. На думку автора, секретно-оперативна діяльність органів ВУЧК-ОГПУ в першій половині 1920-х рр. підготувала підґрунтя для відкритих репресивних дій проти духівництва та Церкви в 1930-ті рр.

У межах другої групи об'єднано кваліфікаційну роботу В.П. Ганзуленко [2] та статті Н.С. Рубльової [25] й О.А. Третьякової [31]. Дослідниці, аналізуючи специфіку відносин Радянської держави та РКЦ у 1920–1930-ті рр. на матеріалах Південної України, обстоюють думку, що компартійно-радянський режим, використовуючи різні засоби впливу (економічний, адміністративний, моральний тиск, застосування каральних заходів), вів безкомпромісну боротьбу з католицькими патерами, результатом якої стало зникнення будь-яких публічних та організованих форм релігійного життя.

Щодо праць третьої групи, то їх історіографічний аналіз здійснений автором в окремій статті. Тому відзначимо тільки, що форми та методи боротьби органів держбезпеки із церковною опозицією в Херсонсько-Одеській єпархії в 1922–1923 рр. характеризує О.П. Тригуб [33], численні факти репресій проти духівництва УАПЦ, РПЦ, ІПЦ у 1920–1930-ті рр. наводить О.Б. Татарченко [29; 28], а про специфіку репресій компартійно-радянського режиму проти православного духівництва на Півдні України в 1930–1940-ві рр. йдеться у монографії М.І. Михайлуци [14], яка стала основою його докторської дисертації.

До четвертої групи відноситься науковий доробок Є.О. Голощапової [5; 7; 4; 6], Т.Г. Савчук [26], І.Є. Ніколаєва й Г.М. Маринченко [18]. При цьому Є.О. Голощапова, досліджуючи специфіку відносин компартійно-радянського режиму та євангельських християн-баптистів (далі – ЄХБ) у регіоні в 1920–1930-ті рр., розглядає їх репресивну складову. Натомість Т.Г. Савчук аналізує форми й динаміку репресій проти представників цієї протестантської деномінації у 1980-ті рр. Зі свого боку, І.Є. Ніколаєв і Г.М. Маринченко, висвітлюючи діяльність Свідків Єгови в регіоні в повоєнний період, визначають причини й форми переслідування їх режимом.

Стосовно п'ятої групи праць, то О.В. Городецький, досліджуючи антирелігійну політику більшовиків щодо поляків Півдня України в 1920-ті рр., розглядає мету, зміст, характер та основні напрями її

реалізації, акцентуючи на залежності ставлення державних і партійних установ до римо-католицьких громад від процесів формування й поступового зміцнення компартійно-радянського режиму, а також обстоює думку, що володіння інформацією про чисельність цих громад та списками парафіян дозволяло органам держбезпеки вчасно знешкоджувати потенційних опонентів компартійно-радянського режиму з числа поляків [8]. Натомість у центрі дослідження М.Е. Козиревої опинилася специфіка релігійної політики Радянської держави в німецьких національних районах регіону в 1920–1930-ті рр. [9]. Дослідниця, висвітлюючи застосування репресивних заходів проти духівництва менонітських, лютеранських, римо-католицьких громад, відзначає, що в 1920-ті рр. держава в основному використовувала заходи адміністративно-примусового характеру, а в 1930-ті рр. розпочала масові репресії проти менонітських проповідників і католицьких патерів. На її думку, зміна форм і характеру репресій обумовлювалася погіршенням відносин з Німеччиною після приходу до влади Гітлера, а також проведенням суцільної насильницької колективізації. Щодо наслідків, то автор, так само, як і Н.С. Рубльова [25], обстоює думку, що викорінення з колоній душпастирів призвело до остаточного занепаду релігійності німців Півдня України й стало складовою частиною цілеспрямованого згортання будь-яких інших форм їх національного життя.

Праці шостої групи доцільно розподілити на три підгрупи. До першої увійшли публікації В.П. Ганзуленко [1] й В.І. Старосельця [24, с. 47-50], в яких йдеться про репресії проти римо-католиків Херсонщини в 1920–1930-ті рр., до другої – статті, опубліковані у перших розділах перших томів науково-документального видання «Реабілітовані історією. Миколаївська область» (Київ-Миколаїв, 2005) [19, с. 83-85] і «Реабілітовані історією. Одеська область» (Одеса, 2010) [23, с. 49-51, 71-73, 98, 127-128, 160-163], в яких наводяться численні факти переслідувань духівництва різних конфесій у цих областях відповідно в 1920–1930-ті рр. і в 1920-ті – на початку 1980-х рр. Окрему підгрупу складають розвідки М.І. Михайлуци [17; 11; 15; 10; 12; 13; 16], О. П. Тригуба [32; 21, с. 46-55], М.Ф. Димитрова, Л.Б. Ташлай [20, с. 90-103], В.І. Старосельця [24, с. 43-46] й О.Б. Татарченко [27], в яких розповідається про репресивні дії режиму проти православного духівництва різних течій на Одещині в 1920–1940-ві рр., Миколаївщині в 1920–1930-ті рр., Херсонщині в 1930-ті – на початку 1950-х рр.

До сьомої групи входять статті О.П. Тригуба [22, с. 388-394; 34] й В.П. Ганзуленко [3], в яких розглядається доля жертв репресій з числа духівництва різних конфесій. Автори, спираючись на матеріали архівно-слідчих справ репресованих осіб, деталізують механізм функціонування каральної машини у регіоні й показують, як нищилися долі конкретних людей. Цей напрямок досліджень поки ще перебуває на прелімінарному етапі розвитку.

Таким чином, історіографічний аналіз стану розробки окресленої проблеми показав, що релігійний аспект репресивної політики Радянської держави щодо населення Півдня України перебуває у центрі уваги вітчизняних професійних істориків і краєзнавців. На сьогодні, дослідники висвітлили перебіг, специфіку, наслідки репресій проти римо-католиків та ЄХБ на Півдні України в 1920–1930-ті рр., православного духівництва різних течій у 1920-ті–1940-ві рр., ЄХБ у 1980-ті рр., а також почали повертати із забуття імена репресованих осіб за релігійною ознакою. Водночас на прелімінарному етапі дослідження перебуває специфіка репресій проти менонітів, лютеран, Свідків Єгови. Поза увагою науковців залишились репресії проти п’ятидесятників, адвентистів сьомого дня на різних етапах розвитку радянського суспільства, а також ЄХБ у повоєнний період і в 1960–1970-ті рр. Окрім цього, бракує комплексних історико-статистичних розвідок із залученням документів, як із фондів Галузевого державного архіву СБУ, так і відомчих архівів управлінь СБУ в Миколаївській, Херсонській та Одеській областях.

Джерела та література:

1. Ганзуленко В.П. Репресивна політика радянської влади щодо римо-католиків Херсонщини в 20–30-ті рр. XX ст. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичне релігієзнавство. 2010. Вип. 2. С. 68-74.
2. Ганзуленко В.П. Римо-католицька церква на Півдні України (20–30-ті рр. XX ст.): автореф. дис. … канд. іст. наук: 07.00.01. Запоріжжя, 2015. 20 с.
3. Ганзуленко В.П. Римо-католицьке духовенство на півдні України в 20–30-ті рр. XX ст.: Йосип Крушинський. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2018. Вип. 50. С. 288-292.
4. Голощапова Є.О. «Сектанти – найзліші вороги народу»: антирелігійна боротьба проти євангельських християн-баптистів в Україні 1920–1930-х рр. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2011. Вип. XXX. С. 183-190.
5. Голощапова Є.О. Громади євангельських християн-баптистів Південної України в умовах суспільних трансформацій 20–30-х рр. XX ст.: дис. … канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Запоріжжя, 2010. 233 с.

6. Голощапова Є.О. Лідери громад євангельських християн-баптистів України 1920–1930-х рр.: доля та епоха. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2012. Вип. XXXIV. С. 169-175.
7. Голощапова Є.О. Репресії проти євангельських християн-баптистів Південної України у 1930-ті рр. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2010. Вип. XXVIII. С. 185-191.
8. Городецький О.В. Проведення та реалізація антирелігійної політики КП(б)У щодо польської національної меншини на Півдні України (1921–1928 рр.) Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. 2011. Т. 19, Вип. 19. С. 73-79.
9. Козирева М.Е. Релігійна політика в німецьких національних районах півдня України 20–30 рр. XX ст. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Політологія. 2012. Т. 197, Вип. 185. С. 42-46.
10. Михайлуца М. «Ультра-православні опозиціонери» на Одещині (30-ті рр. XX ст.). Південний захід. Одесика. 2012. Вип. 13. С. 229-239.
11. Михайлуца М. Здійснення органами ДПУ-НКВС України репресій проти Православної церкви на Одещині (1930–1940-ві рр.). З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2004. № 1/2 (22/23). С. 429-480.
12. Михайлуца Н.И. «Одесская группа ИПЦ» 1935 г.: трагисценарий советских спецслужб. Былые годы. 2012. № 4 (26). С. 48-56.
13. Михайлуца М.І. Зіткнення практичних філософій: більшовицькі спецслужби проти істинноправославних на Одещині в середині 30-х рр. XX ст. URL: http: //dspace.onu.edu.ua: 8080/handle/l23456789/1203.
14. Михайлуца М.І. Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939–1945). Одеса: ВМВ, 2008. 392 с.
15. Михайлуца М.І. Репресії духівництва на Одещині в першій половині 40-х років XX ст. Одесский мартиролог: Данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы советской власти / Сост.: Л.В. Ковальчук, Г.А. Разумов. Одесса: ОКФА, 2005. Т. 3. С. 870-887.
16. Михайлуца М.І. Рефлексії репресованих кліриків Одещини на обвинувачення сталінського режиму у контрреволюційній діяльності (перша половина 1930-х років). Геноцид України в XX столітті. Україна під окупаційними режимами: історичні реалії та постколоніальний синдром: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (4-5 квітня 2014 р., м. Львів). Львів, 2015. С. 188-195.
17. Михайлуца М.І. Терор проти духівництва Одещини. 30-ті роки XX ст. (На матеріалах архіву УСБУ в Одеській області). Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. 2002. Спецвипуск. С. 71-74.
18. Ніколаєв І.Є. Свідки Єгови в Україні: від становлення до переслідування у повоєнний період. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки. 2015. № 1. С. 55-59.
19. Реабілітовані історією. Миколаївська область / Відп. ред. С.С. Макарчук. Київ-Миколаїв: Світогляд, 2005. Кн. 1. 870 с.
20. Реабілітовані історією. Миколаївська область / Відп. ред. С.С. Макарчук. Київ-Миколаїв: Світогляд, 2008. Кн. 4. С. 90-103.

21. Реабілітовані історією. Миколаївська область / Відп. ред. С.С. Макарчук. К.: Світогляд, 2013. Кн. 6. С. 46-55.
22. Реабілітовані історією. Миколаївська область / Упоряд.: С.А. Кокін, Р.Ю. Подкур, І.В. Крісанова, А.П. Назарова. Миколаїв: ТОВ «Іліон», 2017. Кн. 7. С. 48-53.
23. Реабілітовані історією. Одеська область / Упоряд. Л.В. Ковальчук, Е.П. Петровський. Одеса: АТ «ПЛИСКЕ», 2010. Кн. 1. 800 с.
24. Реабілітовані історією. Херсонська область / Ред.-упоряд. А.Е. Вірлич. Київ-Миколаїв: ВАТ «Вид-во "Наддніпрянська правда"», 2005. Кн. 1. 944 с.
25. Рубльова Н.С. Католицьке духовенство Півдня України в умовах радянської дійсності 1920-х–1930 років: статус, імідж, спосіб життя. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки. 2011. Вип. 3.30. С. 302-318.
26. Савчук Т. Переслідування віруючих на півдні України у 80-х рр. XX ст. у висвітленні «Бюллетеня Совета родственников узников евангельских христиан-баптистов». Держава і церква в новітній історії України. Збірник статей за матеріалами III Між. наук. конф. «Держава і церква в Україні за радянської доби» (15-16 жовтня 2009 року). Полтава: ПНПУ, 2010. С. 164–169.
27. Татарченко О. Становище Руської православної церкви на Херсонщині у другій половині 1940-х – початку 1950-х років. Краєзнавство. 2016. № 1-2. С. 142-155.
28. Татарченко О.Б. Репресивна політика радянської влади проти церковників-«контрреволюціонерів» в 1920–1930-х рр. (на прикладі Південної України). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2012. Вип. XXXIV. С. 166-169.
29. Татарченко О.Б. Херсонська і Одеська єпархія в умовах становлення тоталітарної системи (1918–1939 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Херсон, 2010. 298 с.
30. Тимченко В.В. Участь органів ВНК-ДПУ в антирелігійній кампанії на Півдні УСРР в 20-х роках XX ст. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки. 2013. Вип. 3 34. С. 88-98.
31. Третьякова О.А. Становище римо-католицької церкви Півдня УСРР у міжвоєнні роки. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки. 2015. Вип. 3.41. С. 117-122.
32. Тригуб О. Істинно-православна церква» на Херсонщині (1927–1939 рр.) «Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри». Матеріали II Міжн. наук.-практ. конф., присвяченої 65-й річниці визволення Одеси від окупантів (Одеса, 10-11 квітня 2009 р.). Одеса: «ВМВ», 2009. С. 320-325.
33. Тригуб О.П. Боротьба радянських спецслужб з церковною опозицією в Херсонсько-Одеській єпархії (1922–1923 рр.). Південний захід. Одесика. 2008. Вип. 6. С. 68-85.
34. Тригуб О.П. Віряни УАПЦ у жорнах тоталітарного режиму (на матеріалах справи Петра Кульчицького). Революції в Україні XX–XXI століття: співзвуччя епох: Матеріали Міжн. наук. конф., присвяченої вшануванню

пам'яті жертв трагічних подій, які отримали історичну назву «Великий терор 1937–1938 рр.». Одеса: ОДУВС, 2018. С. 76-81.
35. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення півдня України в 20–50-ті роки XX століття. Київ: Тетра, 2000. 534 с.

УДК 94(478)

«LA SAINTE RUSSIE» ET LE PROBLEME IDENTITAIRE DES HABITANTS DE LA REPUBLIQUE DE MOLDAVIE DU POINT DE VUE DE L'EGLISE
(«Свята Русь» і проблема ідентичності мешканців Республіки Молдова з точки зору Церкви)

G. ENACHE,
Docteur en histoire,
L'Université « Dunărea de Jos » de Galaţi
(Roumanie)
C. CALDARARU,
Directeur,
Le Musée d'Histoire de Galaţi
(Roumanie)

L'Empire Rus a vu l'occupation de la Bessarabie comme une des étapes de sa politique expansionniste. La transformation de la «question orientale» dans un problème général européen et l'affirmation de l'idée national dans les Balkans ont fait que le Prut est devenu la limite maximale de la domination russe dans cette région.

Il est certain que dans la Bessarabie occupée une unité administrative-ecclésiastique a été créée, subordonnée au Synode russe (Stadniţchi, 2004, p. 133-134). Elle comprenait, à coté des territoires de la métropolie dissolue de Proilavia et de l'évêché de Hotin, où se trouvaient des kazas turques, sous le contrôle direct de la Patriarchie Œcuménique, une grande part du territoire canonique de la Métropolie de la Moldavie, qui n'avait aucune relation avec les kazas ottomanes ou avec les anciens territoires canoniques de la Métropolie de Kiev, à travers l'histoire. Cette rupture du territoire canonique d'une métropolie historique a été et est encore considéré comme inacceptable par la part roumaine ; à ce reproche canonique on ajoute la politique de russification par l'église qui s'est manifesté au long les décennies dans la Bessarabie, au détriment de l'identité nationale roumaine.

Le nouvel archevêché de Chişinău et de Hotin a été mis sous la direction du métropolite Gavriil Bănulescu-Bodoni, l'ancien «exarque», et comprenait, sauf la Bessarabie proprement dite, des territoires au-delà de Dniestr. Cette chose a été proposé spécifiquement par le métropolite Gavriil, qui montrait qu'il y avait très peu Russes dans ces régions, mais beaucoup de Roumains («moldaves»), Grecs, Bulgares et autres nations orthodoxes, avec leur spécificité (Stadniţchi, 2004, p. 134). Cette idée, d'un évêché «non-russe», placée seulement sous la juridiction du Synode russe, dans lequel la foi orthodoxe renaît dans sont entièreté, a été acceptée par les autorités tzaristes autant qu'elle pouvait offrir une ouverture au-delà du Prut. Sur ce plan, il semble que le métropolite Gavriil a été bien intentionné, en essayant par ses reformes une revitalisation de la vie ecclésiastique, exprimée sous la forme de la diversité des langues et non du monolinguisme russe.

Le réveil national dans l'Empire Russe et son impact sur les relations ecclésiastiques roumaines-russes

Après la mort de Gavriil, aucun des archevêques de Chişinău n'était plus roumain. A partir du 1839, l'éparchie commence à perdre les territoires au-delà de Dniestr et un ample et acerbe procès de russification de la vie ecclésiastique s'instaure (Popovschi, 1931). La Bessarabie devenait, par conséquent, un espace russe qui devait être, légitimement, sous la juridiction du Synode russe. Toutes ces choses ont été complétées d'une ample campagne de colonisation de la Bessarabie avec des éléments allogènes, qui ont changé dramatiquement le profile ethnique de la province (Cazacu, 2000, p. 42-53).

Le problème de l'émancipation nationale dans la Bessarabie est devenu encore plus acute après la chute du régime tzariste en février 1917 et la reconfiguration dramatique des réalités politiques-sociales de la Russie (Negru, 2000). Puis, le coup d'Etat initié par les bolcheviques et les événements historiques qui ont fait suit ont abouti finalement à l'union de la Bessarabie avec le Royaume de la Roumanie et le retour de l'Eglise Orthodoxe du territoire compris entre le Prut et le Dniestr dans le cadre de l'Orthodoxie roumaine.

Ce n'est pas sans intérêt, d'une perspective comparatiste des phénomènes historiques, de marquer brièvement la chronologie des événements qui ont conduit à la réunification ecclésiastique d'après la première guerre mondiale, en relation avec les événements du 1812 et avec les événements du début des années 1990.

Entre le 19 et le 25 avril 1917, à Chişinău, sous la présidence de l'archevêque Anastasie, il y a eu lieu l'Assemblée extraordinaire du clergé et des laïcs de l'éparchie de Chişinău qui devait se prononcer sur le futur de l'Eglise Orthodoxe dans une Bessarabie qui, pour le moment, désirait se maintenir autonome à l'intérieur de l'Etat Russe. Suivant le procès «révolutionnaire» qui traversait l'entière Eglise Orthodoxe Russe, dont les coordonnées étaient la reconstitution du patriarcat, l'affranchissement du contrôle de l'Etat, l'idée d'une église du «peuple», le choix des hiérarques par des organismes qui comprenaient des fidèles aussi, autrement dit, la «démocratisation» de l'église, le clergé de la Bessarabie a proposé une série de mesures qui s'inscrivaient dans un procès de «nationalisation» (le terme est contemporain) de l'Eglise d'entre le Prut et le Dniestr.

On s'affirmait pour le moment le maintient des relations canoniques avec l'Eglise Orthodoxe Russe, quand même le choix des hiérarques de la Bessarabie allait être fait par une assemblée éparchiale extraordinaire, composé des représentants du clergé et des fidèles. La Bessarabie allait être une métropolie avec plusieurs évêchés, tous les évêques devant être des gens du lieu, parleurs de la langue «moldave». Dans toutes les circonscriptions purement moldaves, les services allaient être faits en roumain, et dans les circonscriptions mixtes en roumain et slavon (Buzilă, 1996, p. 82).

Au 24 août 1917, le Conseil Supérieur Eparchial de Chişinău s'est constitué, organisme qui avait des répliques dans toutes les éparchies de la Russie, expression de l'esprit révolutionnaire du temps. Graduellement, de nombreux membres du clergé ont commencé affirmer de plus en plus clairement le rôle national que les prêtres devaient jouer en Bessarabie, l'autonomie de l'Eglise «moldave», avec métropolite moldave en tête, la prééminence du roumain dans les actes du culte et dans l'enseignement religieux (Buzilă, 1996, p. 84).

Au 21 novembre 1917, à la suite des débats d'une large assemblée où l'archevêque de Chişinău, Atanasie, a participé lui aussi, le patriarche Tihon était intronisé, qui était d'accord avec la «démocratisation» de l'église, mais se prononçait pour le maintient de l'unité de l'Eglise russe, tel qu'elle avait été dans la période impériale (Biserica Ortodoxă Română, 3, 1921, p. 233-237; 4, 1922, p. 4-11). L'acquisition du pouvoir par les bolcheviques et les événements politiques internationaux ont changé dramatiquement le fil des événements en Russie sur le plan ecclésiastique.

Aussi au 21 novembre 1917, à Chişinău on formait le «Conseil de pays», à cette occasion un service en roumain étant fait dans la cathédrale du centre de la ville, signe des changements qui se préconisaient, et au

24 décembre, dans des conditions historiques difficiles, on proclamait l'Independence de la République Moldave (Buzilă, 1996, p. 90).

Dans tout ce temps, la Roumanie a suivi de proche les événements de la Russie, qui était son allié dans la guerre, en général, et ceux de la Bessarabie, en particulier, pourtant elle a évité faire de gestes qui auraient pu affecter un état affaibli déjà par les grandes pertes sur le front et par les troubles internes. L'un des signes de bonnes relations entre les deux pays a été l'invitation adressée à l'Eglise Orthodoxe Roumaine de participer avec une délégation aux travaux de l'assemblée de l'été-automne du 1917, qui allait attribuer une nouvelle organisation à l'Eglise Orthodoxe Russe (Biserica Ortodoxă Română, 9, 1922, p. 689-692). La délégation roumaine a été dirigée par l'évêque de Huşi, Nicodim Munteanu, qui, en tant que patriarche, ferra, après 30 années environs, une nouvelle visite à Moscou, mais dans toutes autres conditions.

Selon le rapport dressé par le haut hiérarque, la délégation roumaine est arrivée à Moscou le 31 août 1917, étant très bien reçue. Dans le cadre de diverses cérémonies, chaque partie a eu l'occasion d'exprimer son point de vue sur l'évolution des relations ecclésiastiques roumaines-russes. Ainsi, Nicodim a salué les transformations subies par l'Eglise russe, a souligné l'unité de foi entre les deux églises et a insisté sur l'idée de l'assemblée, l'une des expressions de celle-ci étant le connu Synode de Iaşi de 1642. Dans sa réponse, Arsenie, le vice-président de l'assemblée, a retracé, à son tour, des moments importants de rapprochement entre les deux églises, non pas sans une certain nuance de «paternalisme», disant, entre autres: L'Eglise russe embrasse avec amour l'Eglise roumaine et espère que les difficultés traversées maintenant par les peuples russe et roumaine, le fait que le peuple roumain a participé à la grande guerre européenne à côté de celui russe, le fait que le Saint Synode vous a envoyé, toutes celles-ci rapprocheront davantage les Eglises russe et roumaine. L'Eglise russe regrette que, dernièrement, les relations n'aient pas été si étroites que dans le passé (Biserica Ortodoxă Română, 9, 1922, p. 690).

La proclamation de l'Independence de la République Démocratique Moldave a mis en discussion, parmi les membres du clergé de la Bessarabie, la question de «l'autocéphalie», une solution que, dans les conditions géopolitiques de nos jours, avec la République de Moldavie en tant qu'entité indépendante, est de nouveau en discussion. L'union après cent années de la province roumaine occupée en 1812 avec le Pays-Mère a éliminé cette possibilité et a posé le problème de l'unification ecclésiastique dans le cadre d'une Eglise Orthodoxe Roumaine unique. En Bessarabie, il y avait deux camps: un camp qui comprenait des personnes d'ethnies diverses, représentants de l'ancien régime impériale, nostalgiques

de la «Sainte Russie», qui militaient pour le maintient de l'Eglise de la Bessarabie sous la domination de la Patriarchie Russe, en dépit des changements politiques, et un camp «national» qui s'est exprimé pour l'unité ecclésiastique des roumains (Buzilă, 1996, p. 96-97). Cette «sécession», condamnée par la patriarchie de Moscou, n'a pas été un geste isolé. Au contraire, dans tous les territoires délivrés de l'oppression tzariste et devenus indépendants de la nouvelle Russie soviétique (Pologne, Finlande, les Pays Baltiques, Géorgie), il y a eu des courants pour l'établissement des églises autocéphales locales, en vertu des droits canoniques, de la tradition historique de l'espace orthodoxe et afin d'éviter l'ingérence dans les affaires internes de l'ancien souverain, par l'intermédiaire de l'église. Le Patriarcat de Moscou, soit de sa propre volonté, soit sous les pressions du pouvoir soviétique, ne reconnaîtra jamais dans la période d'entre-deux-guerres les nouveaux changements de juridiction, entrant dans un conflit acute avec la Patriarchie Œcuménique qui, en vertu de ses droits dans le monde orthodoxe, a accordé des «tomos» de reconnaissance de plusieurs églises récemment formées. On a attendu jusqu'à la fin de la seconde guerre mondiale quand part de ces territoires ont été réoccupés par le nouveau pouvoir soviétique et il est devenu clair que d'autres, comme la Pologne ou la Finlande, ne peuvent pas être intégrés à l'URSS. Alors, l'Eglise Orthodoxe Russe, en accord avec le pouvoir soviétique, a réintégré les fidèles orthodoxes des territoires réoccupés et a accordé l'autocéphalie à d'autres églises orthodoxes restées en dehors des frontières soviétiques mais qui, à un certain moment, ont eu à faire avec l'Eglise Orthodoxe Russe.

Dans la situation concrète de la Bessarabie, le métropolite Pimen de la Moldavie, alors le président du Saint Synode de l'Eglise Orthodoxe Roumaine, a adressé le 17 avril 1918 un télégramme à l'archevêque Atanasie, l'informant qu'il était reconnu en tant qu'éparque de l'Eglise Orthodoxe, étant invité de joindre le Synode roumain. Dans sa réponse, l'archevêque russe argumentait que «les saints canons ne font pas dépendre la juridiction ecclésiastique de la juridiction de l'Etat», pourtant, en application de ce principe sur les faits historiques, il employait deux mesures différentes. Selon son avis, l'occupation de la Bessarabie en 1812 et les modifications opérées alors dans la juridiction ecclésiastique, sans aucune consultation ou accord, étaient parfaitement légitimes (selon le droit de conquête), tandis que la création de l'Etat national roumain et, surtout, l'unification ecclésiastique des roumains orthodoxes et la reconstitution des juridictions historiques en Moldavie n'était pas possible! En conclusion de son message, l'évêque Atanasie montrait: «Sans aucune relation avec l'Eglise Russe, il ne peut pas décider tout seul le sort de

l'éparchie de Chişinău et l'Eglise Roumaine ne le peut non plus, car cela signifiera qu'elle s'assume un héritage étranger d'elle. C'est évident que la situation de la Bessarabie du point de vue ecclésiastique doit être décidée après une discussion préalable au sein de l'Eglise Russe et de l'Eglise Roumaine et par suite des relations entre elles, selon les canons; aussi, il faut prendre en considération la voix du ciel et de l'entier peuple orthodoxe qui habite en Bessarabie (Buzilă, 1996, p. 99).

Au 21 avril 1918, l'évêque russe de Bessarabie s'est rencontré à Iaşi avec la délégation du Saint Synode de l'Eglise Orthodoxe Roumaine. Les arguments invoqués par la partie roumaine, en vertu des canons 17 du 4ème concile œcuménique et 38 du 6ème concile œcuménique qui soutenaient le retour de l'église de Bessarabie au sein du Synode roumain, ont été rejetés. Aussi, Atanasie n'a pas accepté de mentionner le primat de la Roumanie dans les prières, de promouvoir le roumain dans l'église et dans les écoles théologiques et d'accepter un développement de l'église de la Bessarabie dans les limites imposées par les lois de l'Etat roumain. En partant à Moscou pour prendre part aux travaux du synode russe, Atanasie a demandé au patriarche Tihon d'envoyer une «lettre irénique» au métropolite Pimen de la Moldavie (du 23 mai 1918).

Par cette lettre, le patriarche russe mettait en doute la réalité de l'union de la Bessarabie avec la Roumanie, demandant que les problèmes ecclésiastiques soient discutés à peine après la conclusion de la paix et le retracement des nouvelles frontières. Comme Atanasie, Tihon affirmait que la modification des frontières ne doit pas «rompre immédiatement les connexions canoniques avec l'Eglise russe et se soumettre à la juridiction canonique de l'Eglise roumaine». Encore une fois, le patriarche russe apportait l'eternel argument de la «Sainte Russie», invoquant le fait que la situation du 1918 nu pouvait pas être comparée avec celle de 1812, parce que la Russie a «libéré» les chrétiens de la Bessarabie, opprimés par les ottomans musulmanes, a refait et a «civilisé» la province, tandis que les événements du 1918 constituaient un geste non-amicale à l'adresse d'une sœur église!

A la fin du message, le patriarche Tihon proposait quand même que le sort de l'Eglise de la Bessarabie soit décidé par les habitants de la Bessarabie eux-mêmes: «c'est naturel et même nécessaire de demander le clergé et le peuple de la Bessarabie comment et dans quelle forme veulent-ils organiser la vie interne de leur Eglise et établir ses relations avec l'Eglise Russe et l'Eglise Roumaine». Le «peuple» devait exprimer sa volonté par l'assemblée locale ou par l'assemblée éparchiale et, en fonction des décisions adoptées, le Synode russe allait prendre une décision (Buzilă, 1996, p. 103).

La lettre du patriarche Tihon a été regardée par le peuple de la Bessarabie comme le signe par lequel la Patriarchie de Moscou ouvrait la possibilité de la réunification ecclésiastique des roumains. En échange, la partie russe interprétera de manière différente le geste. Les coups reçues par l'Eglise russe de la part des bolcheviques ont empêché la continuation du dialogue, fait interprété ultérieurement par Moscou comme une occasion pour les roumains d'agir sans tenir compte de la Patriarchie de Moscou. En effet, pendant toutes ces années, il y avait beaucoup d'assemblées et de rencontres où les roumains de la Bessarabie ont exprimé clairement le désir que l'Eglise Orthodoxe de la Bessarabie devienne partie intégrante de l'Eglise Orthodoxe Roumaine (Buzilă, 1996, p. 104).

Au 14 et 16 juin 1918, le Saint Synode de l'Eglise Orthodoxe Roumaine émettait deux documents historiques: une «décision» concernant les affaires ecclésiastiques de la Bessarabie et un «livre pastoral» adressé au «clergé et peuple de la Bessarabie», consacrant, d'une part, le retour de l'Eglise de la Bessarabie au sein de l'église-mère et constatant, d'autre part, l'abandon des sièges épiscopales par les évêques russes qui ont refusé de reconnaître l'autorité du synode roumain, partant en exil (Buzilă, 1996, p. 106-111). Pour une période, les affaires de l'Eglise de la Bessarabie ont été girées par l'évêque de Huşi, Nicodim Munteanu, puis, dans les années suivantes, ils y ont eu des élections épiscopales et la vie ecclésiastique de la Bessarabie se déroulera naturellement au sein de l'Eglise Orthodoxe Roumaine.

La «réactivation» de la question de la Bessarabie dans les relations entre les deux églises après 1989

Les changements rapides de la Roumanie ont eu des effets bénéfiques au-delà de Prut aussi, permettant la reprise des relations naturelles entre les frères de la même gent. A la fin du mois août 1990, il y a eu un événement historique à Chişinău. A l'invitation de l'archevêque de Chişinău et de la Moldavie, Vladimir, il y est venu dans la (encore) RSS Moldave une délégation conduite par Sa Sainteté Patriarche Alexei II de Moscou et une délégation de l'Eglise Orthodoxe Roumaine, conduite par l'actuel patriarche de la Roumanie, Daniel, alors métropolite de la Moldavie et de la Bucovine (Biserica Ortodoxă Română, 5-6, 1990, p. 45-49). L'un des initiateurs de cette action a été le distingué érudit et patriote Ion Ungureanu, alors Ministre de la Culture et des Cultes. La délégation roumaine a participé aux festivités liées à la bénédiction de la statue du poète Alexe Mateevici, le 30 août à un débat sur la latinité du roumain et

de la spiritualité, occasion pour Sa Sainteté Daniel de parler sur les traits fondamentales et distinctes de la romanité chrétienne de l'Orient, puis, au 31 aout, à l'occasion de la fête «Notre langue», la délégation de l'Eglise Orthodoxe Roumaine prend part aux festivités pour la restauration et la bénédiction de la statue du Saint Etienne le Grand et le Saint.

Au 1 et 2 septembre, il y a eu lieu la cérémonie à l'occasion de l'ordination des deux évêques vicaires : Petru Păduraru pour Bălţi et Vichentie Moraru pour Tighina. La sainte messe a été officiée par le patriarche de Moscou, par Sa Sainteté Daniel, Sa Sainteté Vladimir et deux autres hiérarques de l'Eglise Orthodoxe Russe.

Dans les discussions portées avec la délégation ecclésiastique russe, Sa Sainteté Daniel a souligné le désir de la partie roumaine de promouvoir le roumain dans les territoires de l'URSS habités par les roumains car «il est spécifique à l'orthodoxie de promouvoir l'identité et la liberté des peuples comme condition fondamentale pour une vraie fraternité et communion orthodoxe» (Biserica Ortodoxă Română, 11-12, 1990, p. 44).

Cette visite marque le commencement de l'implication ferme de l'Eglise Orthodoxe Roumaine dans la défense et la promotion de l'identité roumaine en Bessarabie et Bucovine de Nord, une préoccupation qui n'a pas pu être accomplie dans le communisme. Même si on n'avait pas mis encore le problème de la juridiction sur l'église de la Bessarabie, la partie roumaine préférant d'attendre la réaction des habitants de la Bessarabie, tout comme en 1917-1918, la diffusion des livres ecclésiastiques en roumain et l'admission des étudiants de la Bessarabie dans les facultés de théologie roumaines ont suscité des réactions négatives de la part des forces qui voyaient dans l'affirmation de l'identité roumaine des «moldaves» un pas vers la séparation de l'empire soviétique. Déjà, dès septembre 1990, le «problème transdniestrien» avait commencé faire des vagues, problème qui était encore le principal moyen de pression à l'adresse de Chişinău de la part des forces anti-roumaines (Costaş, 2012).

La dissolution rapide de l'Union Soviétique a conduit finalement à l'inévitable proclamation de l'indépendance de la République de Moldavie au 27 août 1991. Pour beaucoup, il semblait se répéter les pas du 1917-1918, l'étape suivante étant l'union avec la Roumanie. Cette chose ne s'est pas passée à cause du conflit transdniestrien et de la force avec laquelle Moscou a intervenu pour défendre ses intérêts stratégiques dans la région.

Les événements tragiques de l'été du 1992 ont marqué le soulèvement des forces obscures contre l'idée elle-même de roumanisme en Bessarabie, pour lequel on avait lutté tant. Les minorités nationales ont été attisées contre les roumains, en leur inoculant l'idée que l'affirmation de l'idée de roumanisme signifie l'union avec la Roumanie et la persécution ethnique

contre elle. Même parmi les roumains il y avait des hésitants comme le président Mircea Snegur qui s'est prononcé pour la continuité de l'Etat de la République de Moldavie, mais non pas comme Etat ethnique roumain, mais comme un état dans lequel toutes les ethnies soient égales. L'idée n'était pas male, du point de vue démocratique et de la préservation de l'Etat moldave, mais elle a été appliquée contre l'identité nationale des roumains, en reprenant la théorie du «moldavisme» qui est allé jusqu'au changement dans la Constitution de la dénomination de la langue officielle de «langue roumaine» en «langue moldave». Ces choses sont portées jusqu'à l'absurde pendant le gouvernement du Parti Communiste qui construit des restes idéologiques soviétiques une identité «moldave» *sui generis*, proclamant tous les habitants de la République de Moldavie «moldaves» (cela veut dire citoyens de la République de Moldavie), mais seulement les roumains de gent sont défendus d'affirmer leur réelle identité ethnique, tandis que les Russes, les Ukrainiens ou les Gagaouzes peuvent s'autodéfinir comme ils voulaient, sans aucun effort d'intégration dans l'inventée «nation moldave».

Dans les grands troubles du 1992, l'église a été impliquée elle aussi (Dungaciu, 2005; Nouzille, 2005). Si Sa Sainteté Vladimir a eu une position équivoque sur laquelle c'est difficile de nous prononcer, les forces pro-roumaines de l'église s'assemblent autour de l'évêque Petru de Bălţi. Accusé de «roumanisme», Sa Sainteté Petru et ses prochains deviennent le cible des nombreuses insultes et agressions, dont beaucoup produites par les gens de l'église eux-mêmes. En dépit des mémoires adressés, la Patriarchie de Moscou n'a fait rien pour protéger l'évêque (Biserica Ortodoxă Română, 1-6, 1995, p. 199).

Dès 3 avril 1992, un groupe de 52 députés du Parlement de la République de Moldavie avait adressé une lettre aux patriarches de la Roumanie et de Moscou demandant le commencement des traités pour solutionner les conséquences du Pacte Ribbentrop-Molotov sur le plan ecclésiastique. Par un communiqué du 9 avril 1992, le Saint Synode de l'Eglise Orthodoxe Roumaine a exprimé son désir de discuter avec la Patriarchie de Moscou pour réparer les injustices générées par le funeste accord et pour refaire l'unité ecclésiastique des roumains. Dans les conditions de la dégradation progressive de la situation de la République de Moldavie, au 14 septembre 1992, l'Assemblée éparchiale est constituée sous la présidence de Sa Sainteté Petru, qui a décidé de réactiver la Métropolie de la Bessarabie. On a décidé aussi d'envoyer une délégation à Bucarest afin d'adresser au Saint Synode de l'Eglise Orthodoxe Roumaine la demande d'être reçu sous la direction de la Patriarchie Roumaine et de dresser la

documentation nécessaire pour la reconnaissance de la Métropolie réactivé de la Bessarabie (Biserica Ortodoxă Română, 1-6, 1995, p. 200-201).

Le Gouvernement de la République de Moldavie a refusé la reconnaissance de la métropolie de la Bessarabie (ce refus de la reconnaître s'est étendu pendant beaucoup d'années), invitant les deux parties (l'évêque Petru et l'archevêque Vladimir) à un dialogue de réconciliation qui n'a abouti à aucun résultat. Dans ces conditions, les démarches de réactivation de la Métropolie de la Bessarabie ont continué afin que, au 19 décembre 1992, le Saint Synode de l'Eglise Orthodoxe Roumaine «a pris bonne note, avec bénédiction, de la réactivation de la Métropolie de la Bessarabie et, par l'Acte Patriarcale et Synodale, a reconnu cette métropolie comme autonome, partie intégrante de l'Eglise Orthodoxe Roumaine» (Biserica Ortodoxă Română, 11-12, 1992, p. 8-61). Héritier de l'ancienne métropolie de la Bessarabie, conduite par Gurie Grosu et Efrem Enăcescu, cette structure ecclésiastique allait comprendre les roumains de la Bassarabie, la patriarchie de Moscou étant invité à organiser des structures ecclésiales pour la diaspora russophone de la République de Moldavie. L'Acte Patriarcale et Synodale soulignait aussi que la réactivation a été faite avec la volonté et l'accord des roumains de la Bessarabie. Très important, dans cet Acte, on invoquait aussi que, à Constantinople – Istanbul, le 15 mars 1992, à l'occasion de la rencontre des patriarches et des chefs de l'Eglise Orthodoxe, le patriarche Teoctist et le patriarche Alexei II ont discuté sur le futur de l'Eglise de la Bessarabie, arrivant à un accorde de principe concernant la réactivation de l'ancienne éparchie de la Patriarchie Roumaine (Biserica Ortodoxă Română, 11-12, 1992, p. 25).

L'annonce de la réactivation de la métropolie a suscité des tempêtes à l'est de Prut, le geste étant considéré un pas vers «l'annexion de la Bessarabie». Comme première réaction, l'Eglise Orthodoxe de la Moldavie a été immédiatement reconnue, sans l'avoir demandé encore, et on a approuvé son statut d'organisation et de fonctionnement, encore inachevé. Au 21 décembre 1921, l'archevêque Vladimir est parti à Moscou, d'où il revient métropolite, maîtrisant une métropolie constitué subitement, une métropolie proclamée indépendante, dans un état indépendant, une indépendance administrative, continuant quand même à entretenir des relations canoniques avec la Patriarchie de Moscou (Biserica Ortodoxă Română, 1-6, 1995, p. 202).

Cela a été la réponse de Moscou dans la situation ecclésiastique de la Bessarabie, une réponse qu'on a vu le mettre en pratique en 1918 aussi, mais on n'y a pas parvenu, à cause de la révolution bolchevique. Autrement dit, en gardant la dépendance canonique du Moscou, on

affirmait l'existence d'une complète autonomie interne de l'Eglise de la Bessarabie, qui garantirait la pleine affirmation de l'identité nationale dans un contexte multiethnique. Par l'affirmation par l'Eglise Orthodoxe Russe, dans son statut d'organisation et de fonctionnement, du caractère multiethnique de ses fidèles, on considère qu'on a solutionné l'ancien problème de la russification par églises. Les peuples, souvent passés avec de la force sous la soumission de la Patriarchie de Moscou continuent à rester sous sa guidance, en échange de l'emploi de la langue nationale dans les églises et d'une organisation autonome, lorsqu'il s'agit d'autres pays que la Fédération Russe. Vu cela, le désir de certains peuples d'être réuni dans une église nationale est dépourvu de sens, de telles intentions étant passibles de l'accusation d'introduire l'esprit national dans l'ecclésiologie orthodoxe. Une réponse audacieuse pour une église qui a promu le nationalisme et a prouvé en même temps un esprit impérialiste extrêmement évolué.

Dans la période antérieure à la proclamation de la réactivation de la métropolie de la Bessarabie, tout comme dans les mois suivants, il a y eu une correspondance intense entre la Patriarchie Roumaine, la Patriarchie de Moscou et le gouvernement de la République de Moldavie (Biserica Ortodoxă Română, 11-12, 1992*,* p. 39-61. La partie roumaine a expliqué que cette réactivation n'a pas pour but de saper l'intégrité et la souveraineté de la République de Moldavie, c'est un acte de réparation historique, réalisé comme suite aux desiderata des roumains de la Bessarabie. De plus, le caractère autonome de l'éparchie et le maintien du calendrier julien et des traditions ecclésiastiques spécifiques à la Bessarabie soulignaient qu'on ne désirait point une «invasion roumaine» au-delà de Prut, mais la seule intention était de reprendre certaines relations historiques naturelles, de frère à frère, artificiellement rompues.

L'attitude exprimée par la partie russe dans le cadre de cette correspondance a été d'une dureté extrême, les roumains étant accusés indirectement d'hypocrisie, de violer les principes canoniques et le dialogue inter-orthodoxe et de falsification volontaire des réalités historiques. A l'appui de ces accusations, on apporte les anciens «arguments» avant 1918, concernant la «libération» par les armées tzaristes du territoire situé entre le Prut et le Dniestr, le fait que ce territoire-là était, du point de vue ecclésiastique, subordonné à la Patriarchie de Constantinople, l'idée qu'avant 1885 il n'y avait eu une autorité synodale roumaine, que la partie roumaine n'a pas respecté les propositions du patriarche Tihon et a imposé en Bessarabie, après 1918, une solution administrative, qu'en 1945 le synode de l'Eglise Orthodoxe Roumaine a reconnu le «retour» de l'Eglise de la Bessarabie au sein de

l'Eglise Orthodoxe Russe. On oubliait encore une fois les abus de la partie russe lorsqu'elle avait pris en possession le territoire d'entre Prut et Dniestr (Biserica Ortodoxă Română, 1-3, 1993, p. 120-121).

Le patriarche Alexei demandait à la Patriarchie Roumaine de réviser sa position envers la question de la Bessarabie et invitait à la reprise du dialogue «fraternel», en effet le diktat des années '50. Si non, on menaçait avec l'interruption des relations entre les deux Eglises: «Envoyez un message au Bienheureux Patriarche Teoctist de la Roumanie de la part de Sa Sainteté Patriarche Alexei II du Moscou et de l'entière Russie pour exprimer le proteste contre les actions anti-canoniques de la Patriarchie Roumaine et pour montrer que ces actions mènent implicitement à une nouvelle division ecclésiastique et à la rupture des relations entre les deux Eglises, constituant une grande menace à l'adresse de l'unité orthodoxe en général; et demandez aux hiérarques qui conduisent l'Eglise Roumaine de remédier sans délai les offenses commises et les informez que, si cette demande n'est pas satisfait, l'Eglise Orthodoxe Russe recourra à son droit d'appeler à l'Eglise Orthodoxe Universelle pour un jugement panorthodoxe de ce problème» (Biserica Ortodoxă Română, 11-12, 1992, p. 57).

Si on n'a pas arrivé à rompre les relations entre les deux parties c'est grâce à l'attitude du gouvernement de la République de Moldavie qui n'a pas reconnu la métropolie de la Bessarabie, accordant en échange des amples droits à la métropolie de Moldavie, sous la juridiction de la Patriarchie moscovite, fait qui a apaisé les craintes russes. En même temps, d'autres structures ecclésiastiques orthodoxes de l'ancienne URSS ont commencé à affirmer leur désir d'indépendance, la plus menaçant semblant à être la sécession de l'historique métropolie de Kiev.

Concernant l'intention d'apporter la question de la juridiction ecclésiastique sur la Bessarabie à l'attention de l'entière communauté orthodoxe, la Patriarchie Roumaine a accepté et a supporté les démarches pour une médiation par les autres églises-sœurs. Ainsi, au 13-17 mars 1993, le métropolite de l'Ardeal, Sa Sainteté Antonie Plămădeală, et le métropolite du Banat, Sa Sainteté Nicolae Corneanu, ont fait une visité à la Patriarchie Œcuménique, où ils ont traité, entre autres, de la question de la métropolie de la Bessarabie, Sa Sainteté, le patriarche Bartolomeu I manifestant beaucoup de réceptivité à cet égard. Aussi, Sa Sainteté a invité les délégués des deux patriarchies, roumaine et russe, de venir à Constantinople pour discussions et négociations, montrant à la partie roumaine les conditions préalables du dialogue, établies par la Patriarchie Russe. Dans une lettre de réponse, la Patriarchie Roumaine a montré

qu'elle est ouverte à un dialogue, mais sans des conditions préalables (Biserica Ortodoxă Română, 7-9, 1993, p. 215).

Finalement, la solution de l'appel au Patriarche Œcuménique a échoué à cause de la partie russe qui a considéré qu'il n'est pas équidistant. De plus, en 1996, pour un temps, la patriarchie moscovite a rompu les relations canoniques avec la Patriarche Œcuménique, à cause du différend estonien. Dans ce pays baltique, après la séparation de l'Empire Russe, en 1923, une Eglise orthodoxe autonome a été créée, reconnue par tomos par la Patriarchie Œcuménique, qui l'a pris sous sa propre juridiction. Après l'occupation de l'Estonie par l'URSS, les orthodoxes d'Estonie ont été intégrés à la Patriarchie Moscovite. En 1993, l'Eglise Orthodoxe Estonienne de l'exil s'est enregistrée comme culte dans le cadre de l'Etat Estonien, et les autorités l'ont reconnu comme continuatrice légitime de la structure ecclésiastique de la période d'entre-deux-guerres, c'est-à-dire d'une manière exactement opposée à celle adoptée par les autorités de Chişinău.

Au 20 février 1996, la Patriarchie Œcuménique renouvelait le «tomos» du 1923 pour l'Eglise estonienne, fait qui a suscité la réaction de Moscou (Biserica Ortodoxă Română, 7-12, 1995, p. 290). Finalement, à la suite des discussions entre les deux parties, au 16 mai 1996 on a consenti à l'existence d'une double juridiction en Estonie, fait considéré «la conséquence de l'application du principe de l'économie au sens le plus large». Les parties convenaient aussi de coopérer pour que les deux structures ecclésiastiques d'Estonie bénéficient des droits égaux, inclusivement dans le domaine des propriétés (Biserica Ortodoxă Română, 7-12, 1996, p. 427)

La Patriarchie Roumaine a salué la reprise de la communion entre la Patriarchie Œcuménique et la Patriarchie de Moscou, en exprimant l'espoir qu'on parviendrait finalement à une solution pour le problème ecclésiastique de la Bessarabie. Mais, comme on l'a dit déjà, la différence fondamentale par comparaison à l'Estonie a été l'attitude du gouvernement qui a refusé obstinément de reconnaître la Métropolie de la Bessarabie.

Elle a dû traverser des moments difficiles, parvenant à son but grâce a la ténacité de certains grands hommes. Dans l'automne du 1995, dans le cadre de la métropolie de la Bessarabie il y a eu des élections pour le siège de métropolite. Petru Păduraru a été élu dans cette haute dignité, l'ancien suppléant du siège éparchial. La Patriarchie de Moscou n'a pas mis en pratique la menace de défroquer celui qu'elle considérait «rebelle», et au 24 octobre 1995, dans le cadre des travaux du Saint Synode de l'Eglise Orthodoxe Roumaine, on a validé le choix des fidèles de la Bessarabie. A cette occasion, on a décidé aussi de compléter la titulature de la

métropolie de la Bessarabie ainsi que suit: «La Métropolie Autonome de la Bessarabie et l'Exarchat des Contrées», fait qui accordait à Sa Sainteté Petru le droit de juridiction sur les roumains vivant au-delà des frontières de la République de Moldavie, dans les anciennes républiques soviétiques. Cette chose n'était pas un signe d'agression ecclésiastique, mais la reprise de l'idée que l'Eglise Russe peut avoir son propre exarchat dans la République de Moldavie pour les fidèles d'ethnie russe (Biserica Ortodoxă Română, 7-12, 1995, p. 41-48)

En échange, les autorités politiques moldaves ont exclut la possibilité de l'existence d'une double juridiction ecclésiastique, considérant la Métropolie de Moldavie comme un cheval troyen des «roumains» expansionnistes. De là, les fidèles de la métropolie de la Bessarabie ont dû rechercher la justice à la Court Européenne des Droits de l'Homme. Au 13 septembre 2001, la Court Européenne a prononcé l'arrêt par lequel l'Etat moldave devait reconnaître l'existence de la Métropolie de la Bessarabie, rejetant le recours des autorités de Chişinău au 27 mars 2002, quand la décision de la Court a pris effet. Après cet événement majeur de son existence, la Métropolie de la Bessarabie continue jusqu'à ce jour à lutter pour établir ses droit de propriété, avec un état qui refuse de lui reconnaître qu'elle est la continuatrice de l'ancienne métropolie de la Bessarabie de l'entre-deux-guerres.

En temps, les divers problèmes traversés par la Roumanie et la Russie dans les années difficiles de transition ont masqué dans une certaine mesure les problèmes existants. Même s'il y a eu des rencontres, dans un cadre panorthodoxe, à l'occasion des réunions et du pèlerinage fait par les chefs de l'orthodoxie à Jérusalem, en janvier 2000, pour la célébration de 2000 ans dès la naissance du Sauveur, le dialogue a été protocolaire, dépourvu de finalité pratique (Biserica Ortodoxă Română, 1-3, 2000, p. 10-54). Il semble que les problèmes politiques liés à l'intégration de la Roumanie à NATO et l'Union Européenne ont modelé les attitudes dans le domaine ecclésiastique encore une fois.

Ce *status quo* se maintiendra pendant des longues années. Les événements liés au décès du Patriarche Teoctist et à l'élection de Daniel Ciobotea comme nouveau patriarche de l'Eglise Orthodoxe Roumaine, ont semblé à rouvrir le dialogue entre les deux églises. A cette occasion, une délégation de Moscou est venue à Bucarest, exprimant le désir de la partie russe de «réchauffer» les relations entre les deux églises-sœurs.

Malheureusement, l'accord donné par la Patriarchie Roumanie à la Métropolie de la Bessarabie de finaliser sa structure institutionnelle, par la réactivation des trois évêques, et l'intention d'organiser des élections pour ces sièges vacants, ont soulevé en Moldavie des réactions similaires à

celles des années 1992-1993. Afin d'apaiser la tension, au 22 novembre 2007, au monastère Troyan de Bulgarie il y a eu une rencontre entre une délégation de la Patriarchie Roumaine, formée par: Sa Sainteté Dr. Nifon Mihăiţă, Archevêque de Târgovişte, Sa Sainteté Casian Crăciun, l'Evêque de Bas-Danube, Sa Sainteté Dr. Ciprian Câmpineanul, Evêque Vicaire Patriarcal, monsieur Vlad Cubreacov, conseiller de la Métropolie Autonome de la Bessarabie et Pr. Dr. Michael Tiţa, en tant que consultant, et une délégation de la Patriarchie de Moscou, formée par: Sa Sainteté Onufrie, Métrpopolite de Cernăuţi et de Bucovine, Sa Sainteté Mark, Evêque Vicaire de Egorievsk, Sa Sainteté Marchel, Evêque de Bălţi et Făleşti, Pr. Nicolai Balaşov et Pr. Serghei Chovorun, en tant que consultant.

Selon le communiqué officiel, le dialogue a concerné «la réactivation par la Métropolie Autonome de la Bessarabie des éparchies existantes jusqu'au 1944, forcées de suspendre leur activité à l'occupation de la Bessarabie par l'armée soviétique.

Le dialogue entre les deux Patriarchies, dit le communiqué, a été repris après huit années et s'est déroulé dans un climat de fraternité orthodoxe, chacune des parties présentant son point de vue. Même si les positions concernant la réactivation des éparchies sont différentes, on a convenu sur la nécessité d'approfondir tous les aspects qui peuvent mener à la clarification de la situation complexe ecclésiastique de la République de Moldavie, où on rencontre deux traditions ecclésiastiques orthodoxes: celle roumaine et celle russe.

Tenant compte de cette situation spéciale, les deux délégations ont convenu sur la nécessité de coopérer et de continuer le dialogue sur le plan local, entre les deux Métropolies qui existent aujourd'hui dans la République de Moldavie, et aussi entre les deux Patriarchies orthodoxes qui doivent aider l'Orthodoxie de cet Etat indépendant de développer son activité missionnaire et pastorale dans un temps de sécularisation et de prolifération des sectes.

La délégation de l'Eglise Orthodoxe Roumaine a réaffirmé le désir que les deux Métropolies Orthodoxes de la République de Moldavie cultivent le dialogue et la coopération fraternelle, et que les deux Patriarchies trouvent ensemble une solution canonique et pastorale adéquate à la complexité de la situation, pour défendre et promouvoir l'Orthodoxie.

La conclusion à laquelle les deux parties sont arrivées nous souvient de la solution de 1996 d'Estonie et c'est la position officielle des deux patriarchie à présent. Quand même, la situation politique extrêmement compliquée de la République de Moldavie agite la situation ecclésiastique

aussi. Tant que le Parti des Communistes à été au pouvoir, il a promu intensément la Métropolie autonome de la Moldavie, dépendante canoniquement de Moscou, comme la seule réalité ecclésiastique orthodoxe de la République, phare et garantie du «moldavisme», et la Métropolie de la Bessarabie, considérée comme agent du «roumanisme» a été combattue par tous les moyens possibles, légales et illégales.

Dans la situation de la confrontation politique-ecclésiastique de la République de Moldavie, le nouveau Patriarche de Moscou et de l'entière Russie, Chiril, a invité les hiérarques de l'éparchie de Chişinău et de la Moldavie au 21 aout 2010 et leur a expliqué pourquoi il devait rester ferme à côté de Moscou: «On nous demande parfois: pourquoi attribuez-vous la Moldavie à la Sainte Russie quand les moldaves parlent une autre langue, non-slave? Et je réponds que la Sainte Russie n'est une notion ni ethnique, ni linguistique, mais une notion spirituelle». En conclusion, le patriarche exprime son espoir que l'orientation politique de la République de Moldavie contribue à garder l'unité de la Sainte Russie.

Bibliographie:

1. URL: http://cubreacov.wordpress.com/
2. URL: http://cubreacov.wordpress.com/2010/08/24/
3. URL: http://cubreacov.files.wordpress.com/2010/08/rusia-imperiala-1.jpg
4. URL: http://www.mitropoliabasarabiei.ro/?page_id=10
5. URL: http://www.mitropoliabasarabiei.ro/?page_id=33
6. URL: http://www.patriarhia.ro/ro/relatii_externe/probbas2.html
7. Buzilă. 1996: Boris Buzilă, Din istoria vieţii bisericeşti din Basarabia (TR FR), Editions de la Fondation Culturelle Roumaine, Bucarest, Editions Ştiinţa, Chişinău, 1996
8. Cazacu. 2000: P. Cazacu, Moldavie dintre Prut şi Nistru sub Imperiul Rus (TR FR), dans Basarabia. Recurs la identitate (TR FR), Iaşi, 2000, p. 37-80
9. Costaş. 2012: Ion Costaş, Transnistria 1989–1992. Cronica unui război „nedeclarat" (TR FR), Chişinău, 2012.
10. Dungaciu. 2005: Dan Dungaciu, Moldova ante portas, Editions Tritonic Bucarest. 2005.
11. Negru. 2000: Gheorghe Negru, Ţarismul şi mişcarea naţională a românilor din Basarabia(TR FR), Editions Prut Internaţional, Chişinău. 2000.
12. Popovschi. 1931: Nicolae Popovschi, Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruşi(TR FR), Chişinău. 1931.
13. Stadniţchi. 2004: Axentie Stadniţchi, Mitropolit G. Bănulescu-Bodoni(TR FR), tr. par Angela Munteanu, Chişinău. 2004.

УДК 949(477.65)«1919/1920»

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ БІЛЬШОВИКІВ В ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОМУ ПОВІТІ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (1919–1920 рр.)

О.А. ЖИТКОВ,
докт. іст. наук, доц.,
Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка
Л.В. ПОНОМАРЕНКО,
канд. іст. наук, доц.,
Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

Тенденції висвітлення колоніальної політики Москви як складової частини формування тоталітарного суспільства в «червоній імперії» – СРСР стали помітними у вітчизняній історіографії наприкінці 1990-х років. Стратегію й тактику впровадження «воєнного комунізму» як системи заходів, спрямованих на вкорінення соціально-економічних позицій більшовиків в підконтрольних радянській Росії територіях Української Народної Республіки, уперше було висвітлено в праці О. Рубльова й О. Реєнта «Українські визвольні змагання 1917–1921 рр.» (1999 р.). Актуалізовані авторами проблеми у найближчий час досліджувалися в монографіях О. Ганжі, Я. Малика, наукових публікаціях Д. Архірейського та В. Ченцова, О. Вільховик, В. Волошенко, Ю. Шпак. Основну увагу науковці приділили висвітленню історії функціювання механізму репресивної машини, а саме: політичних маніпуляцій у ході виборів місцевих рад; діяльності ревкомів, комбідів та КНС; тактики вилучення збіжжя та інших видів сільгосппродукції продзагонами з Російської Федеративної Соціалістичної Радянської Республіки (далі РФСРР); нав'язування селянам державних планів засіву полів; поширення практики заручництва в українському селі; проведення військово-каральних операцій щодо повсталих проти більшовиків мешканців українських сіл, міст і містечок. Авторами багатьох наукових досліджень зазначалося, що масовий опір селянства був обумовлений несприйняттям каральних способів та методів реалізації в українському селі аграрної політики Російської Комуністичної Партії більшовиків (далі РКП(б), зокрема, масовим усуспільненням селянської земельної власності, надільної землі, переданої у

користування малоземельному й безземельному селянству згідно положень Тимчасового земельного закону Центральної Ради, Закону Ради народних міністрів Директорії про землю в Українській Народній Республіці (далі УНР) [1].

На жаль, у науковій періодиці та монографічних дослідженнях історики майже не розглядають проблеми розв'язання земельного питання «по-більшовицькому» у відображенні джерел місцевого значення. На нашу думку, серед інших регіонів доцільним є науковий дискурс-аналіз архівних матеріалів та періодичних видань, присвячених історії аграрних зрушень, спостережених на Херсонщині за революційної доби 1919–1920 рр.

Предметом нашого дослідження є вивчення мікропроцесів, що відбувалися в багатьох селах Єлисаветградського повіту Херсонської губернії на етапі переростання аграрної революції в селянський рух, позначений в радянській історіографії як «григор'євщина», який засвідчив ставлення селянства до політики «воєнного комунізму», поширюваної більшовизованими радами та нелегітимними в системі рад комітетами незаможних селян (комнезами, КНС).

Слід зауважити, що структура економіки Єлисаветградського повіту Херсонської губернії у досліджуваний період складалася із зернової та переробної галузей промисловості. Земельне питання набуло тут нечуваної гостроти. У повіті, станом на початок 1919 року, було зафіксовано наявність 60 тис. десятин кабінетської (казенної) та 70 тис. десятин поміщицької землі.

Відносна стабільність ситуації у регіоні дозволила Єлисаветградському Виконавчому комітету у лютому 1919 року скликати перший повітовий Селянський з'їзд. Більшістю голосів було ухвалено резолюцію, запропоновану представниками від загальноросійської партії есерів, про скасування поміщицької та державної власності на землю та її передачу в розпорядження повітового земельного комітету для подальшого розподілу серед малоземельного й безземельного селянства. Резолюцією передбачалося, що весь «мертвий інвентар» та робоча худоба мали бути взяті на облік волосними земельними комітетами, яким доручалося опікуватися його використанням «без права передачі у повну власність чи продаж». З'їзд доручив місцевим земельним комітетам сприяти ініціативі створення «трудових артілей» з метою обробки земельних наділів та організації «культурних господарств» [2].

Перейменований наказом Виконавчого комітету повітових рад 27 лютого 1919 року у комісаріат, Єлисаветградський земельний

комітет втрачає свій статус. Влада нав'язує керівникам виборного органу виконання нехарактерних завдань, а саме: опечатування хлібних складів, розробку інструкцій щодо вилучення запасів зерна, облік та мобілізацію на «хлібний фронт» осіб із агрономічною освітою, організацію виробничих артілей, деякі інші [3, арк. 10].

На Третьому повітовому з'їзді земельних комітетів було ухвалено рішення про початок створення сільськогосподарських об'єднань з метою запобігання масовому безробіттю серед міського пролетаріату. Для реалізації цих планів владою було виділено 702 тис. карбованців [4, с. 94]. Як свідчать архівні документи, 15 березня 1919 року в Єлисаветградському повіті створюється «Перша Лелеківська сільськогосподарська артіль», яка об'єднала 12 працездатних й 4 непрацездатних жителя села Лелеківки. У їхньому розпорядженні було лише 4 робочих коня, 1 плуг, 4 борони та 3 одиниці продуктової худоби [5, арк. 21]. На кінець місяця тільки в Татарівській волості Єлисаветградського повіту нараховувалось більше десяти таких господарств [6, арк. 21]. У дослідженнях істориків зазначалося, що для незаможного селянства, яке володіло незначною кількістю землі, мало обмежене число робочої худоби і реманенту, ці об'єднання були бажаними, оскільки вони надавали можливість економічного виживання, підвищували конкурентоздатність селянської праці. Однак, такий шлях використання переваг примітивної кооперації в умовах відсутності кредитування зі сторони держави або приватних банків не забезпечував розвиток товарного виробництва зерна на внутрішній ринок [7, с. 41]. До того ж слід пам'ятати те, що в південних губерніях сегмент заможного селянства на селі був, у цілому, більшим ніж в інших регіонах України – 20 % проти 12,3 %. У власності заможного селянства після «земельних реформ» Центральної Ради й Директорії залишалося 40 % орної землі, 31,9 % коней та 25,5 % продуктивної худоби. Захопившись комуністичними експериментами, радянський уряд у 1919 році відводить для створення радянських господарств (радгоспи) 1,1 млн. десятин землі. Приблизно 1,5 млн. десятин було надано для створення промислової бази державних цукрових заводів [8, с. 301]. Таким чином, мирні протести селян, спрямовані проти політики розбудови радгоспів та організації комун на колишніх державних і поміщицьких землях, яка впроваджувалася у життя за ініціативи голови Раднаркому України Х. Раковського, переросли весною 1919 року у збройні виступи не лише селян-власників а, що важливо, сільської бідноти. Для боротьби з «політичним бандитизмом на селі» створювалися комуністичні загони. Місцеві організації

більшовиків, вибудовуючи тактику взаємовідносин із українським селянством, керувалися резолюцією VIII з'їзду Російської Комуністичної партії більшовиків (РКП(б) «Про роботу на селі», в якій зазначалося, що інтереси сільської бідноти й середняка «…слід пов'язувати з інтересами партійних організацій [більшовиків]» [9, арк. 37]. Зокрема, на засіданні Олександрійського партійного комітету КП(б)У 6 травня 1919 року мова йшла про згуртування населення навколо нової влади [9, арк. 8].

Багатомільйонні «пролетарські центри російської революції» Москва й Петроград у 1919 р., як ніколи, потребували хліба. Тому тактика узгодження державних інтересів РФСРР та українського селянства реалізовувалася у примусовому порядку. В Україну для вилучення хліба врожаю 1918 року з РФСРР було направлено продовольчі пролетарські загони. У двох найбільш заможних повітах Херсонщини, Олександрійському та Єлисаветградському, «оперували» 1700 продармійців з числа 2700 осіб, що перебували в Україні у травні-червні 1919 року. Упродовж трьох тижнів лише один із таких загонів «реквізував» у селян 331 тис. пудів зерна [10, с. 138]. «Успіхи» були б не такими вражаючими, якби з числа робітників заводу Ельворті та бідноти не було б створено низку повітових та сільських ревкомів та комнезамів (КНС). Розколюючи село за майновою ознакою, більшовики намагалися розпалити в Україні громадянську війну. Однак, ситуація на Півдні України розгорталася в неочікуваному напрямку. Під тиском внутрішніх і зовнішніх обставин 9 травня 1919 року в районі містечка Знам'янки розпочався виступ червоноармійців під керівництвом командира 6 стрілецької дивізії III Української радянської армії М. Григор'єва. Упродовж тижня повстанці, до яких приєдналися селяни навколишніх сіл, захопили Олександрію та Єлисаветград. Розпочалася підготовка до наступу на Одесу. Основними вимогами григор'євців були: усунення комуністів від керівництва радами, земельними комітетами; згортання продрозкладки; ліквідація комітетів бідноти і комнезамів [7, с. 43-45].

Розгортання повстанського руху змусило керівництво РКП(б) внести суттєві зміни в стратегію реалізації аграрної колоніальної політики в Україні. Діяльність місцевих органів влади у 1920 році регулювалася ухваленим Всеукраїнським революційним комітетом (Всеукрревком) 5 березня «Законом про землю», який передбачав надання без викупу поміщицької, монастирської, церковної і кабінетської земельної власності у користування малоземельного селянства і сільсько-господарських робітників. Створення колективних господарств передбачалося у випадках задоволення

потреб останніх та їхньої згоди [10, с. 4]. Єлисаветградський повітовий ревком на початку березня 1920 року отримав інструкцію, в якій зазначалося, що розміри надільного фонду формувалися за згодою із селянською спільнотою, а найбільш зручною формою оформлення поземельних відносин мав бути договір із «… з'їздом представників селянських громад, обраних на основі Радянської (читай РФСРР) Конституції» (тут і далі переклад наш, авт.) [11, арк. 83]. Упродовж березня 1920 року у повіті проводилася «неділя селянина». Створена повіткомом комісія мала сприяти всілякому забезпеченню селянського господарства металевими виробами, мастильними матеріалами, а головне – відновленню в селах роботи з ремонту знарядь праці, гужового транспорту [12, арк. 318]. Однак, зважаючи на зростання планів продовольчої розкладки, селяни не поспішали збільшувати темпи вирощування сільськогосподарської продукції. Аналіз джерел свідчить, що майже кожне друге селянське господарство було у 1920 році «самоїдським», тобто перейшло на забезпечення у хлібі лише власних потреб. Відповідно, 18 серпня 1920 р. було ухвалено постанову РНК УСРР про обов'язковий засів польового наділу озиминою. На засіданні колегії повіткому 1 вересня приймається рішення про позбавлення права землекористування тих господарів, які допустили «недосіви» або «пустоші» польових наділів [13, арк. 74]. Волосним виконавчим комітетам рад ставиться завдання – взяти на облік наявність «озимого клину», визначити необхідну для осіннього посіву кількість зерна та вивчити можливість використання посівного фонду, що залишився в селянських господарствах після виконання планів продовольчої розкладки попереднього 1918 року [13, арк. 76]. Для більш ефективної роботи організовується нова управлінська структура «Повітпосів». На засіданні його керівних органів, яке відбулося 2 вересня 1920 р., Єлисаветградський повіт було поділено на 9 районів, які «закріплювалися» за уповноваженими представниками від повітових партійних комітетів КП(б)У. Аналіз документів про перші тижні роботи цієї структури (Повітпосів) показав, що «… населення не бажає віддавати зерно державі по «твердій ціні», а намагається його використати для засівання польової землі». Основні недоліки озимої посівної кампанії зводилися, згідно повідомлень чиновників, до того, що «… примусовий характер дії влади щодо встановлення контролю в куркульських господарствах призводить до неефективного використання основного зернового фонду – селяни засівають поле таким чином, щоб воно здавалося обробленим, але на землі нічого навесні не виросло» [13, арк. 74].

Особливу увагу влада приділяла організації роботи в повіті по виконанню планів продовольчої розкладки 1920 року. З цією метою на місцях було створено революційні трійки з числа представників КНС, рад і партійних комітетів для встановлення «тиску на куркуля». Всупереч існуючому на той час радянському законодавству революційні трійки наділялися більшовиками «революційними правами», до яких було включено функції вилучення зерна та продовольства в селянських господарствах, арешту заручників із числа «куркулів» та інших «контрреволюційних елементів» [14, арк. 14]. Заходи більшовицької влади виявилися, за висновками її представників, «у недостатній мірі ефективними». У грудні 1920 року губвиконком (губернський виконавчий комітет рад) констатував, що в Миколаївському повіті, який, порівняно із Єлисаветградським, утричі менший, продовольча розкладка виконується за один день у більшому розмірі, ніж в останньому за весь тиждень [15, арк. 10]. Зауважимо, що ці висновки було зроблено губернською владою на підставі не об'єктивних даних. Херсонським губернським виконавчим комітетом на літній період встановлювалася тижнева норма виконання продрозверстки у розмірі 300 тис. пудів зерна. Фактично, упродовж червня-серпня 1920 р. з повіту продзагонами вилучалося не більше 50 тис. пудів хліба щотижня. Критикуючи Єлисаветградський революційний комітет за «погано поставлену роботу» губвиконком не брав до уваги факт відсутності запасів зерна в селянських господарствах. У документах знаходимо вимогу посилити тиск і віднайти запаси продовольства, «заховані в зернових ямах і «тайниках» [15, арк. 58]. Про методи роботи більшовиків на селі свідчать матеріали виступу представника губвиконкому П. Торга на засіданні місцевого ревкому, який прибув до Єлисаветграда для «…керівництва процесом розбудови радянської влади». Він, зокрема, наголошував на думці що, ймовірно, панувала у головах керівників вищої ланки: «…Єлисаветградський повіт – один із найбільш «урожайних» і заможних в Україні. Водночас, у повіті не виконано плани продовольчої розверстки 1919 року. Необхідно напружити всі свої сили та врешті «викачати» хліб у куркулів» [15, арк. 14]. У грудні 1920 р. Єлисаветградський ревком було повідомлено про те, що у разі невиконання продрозкладки « …увесь повіт буде негайно «занесено» на «чорну дошку» з відповідними висновками щодо його забезпечення промисловими товарами та ін.» [15, арк. 383]. При цьому зазначалося, що в Губівську волость, яка відмовилася виконувати доведений ревкомом план забезпечення продовольчої розверстки, було послано каральний загін з числа червоноармійців.

Повітовому ревкому пропонувалося підтримати у боротьбі з селянством ті військові частини, які було знято з Південного фронту. Критерієм лояльності до більшовицької влади визначалося виконання повітом продрозверстки понад 80 % плану (надавалося посвідчення з червоною смужкою навкіс бланку), або ознакою ворожого ставлення при виконанні продрозкладки менше 80 % відсотків (надавалося посвідчення з чорною смужкою) [15, арк. 384]. Однак, виконання поставлених завдань виявилося нереалізованим не лише в межах повіту, а, загалом, в межах України. На засіданні Української економічної наради 28.01.1921 р. відзначалося, що хлібна розверстка виконана в республіці лише на 50 %. При укладених планах продрозверстки у 36 пудів зерна із однієї десятини, врожайність зерна 1920 року, у середньому, склала 27 десятин [16, арк. 122].

Таким чином, реалізація аграрної політики РКП(б) в Україні відзначена загальними тенденціями становлення економіки тоталітарного суспільства. Водночас, у регіональному розрізі історія поземельних відносин Півдня Росії на основі матеріалів Єлисаветградщини, засвідчує домінування багатьох форм власності, що потребувало виважених реформ. Грубе втручання більшовицької влади у соціальні процеси не враховувало специфіки розвитку економіки краю, тяжіння селянства до ведення дрібнотоварного зернового господарство, що, до певної міри, відбивало характер революційних впливів і змін. У підсумку це призвело до переростання пасивного опору селян земельній політиці на рівні місцевої влади до участі в широкому повстанському русі на Півдні України.

Джерела та література:

1. Ганжа О.І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.) Київ. 2000. 208 с.; Малик Я.Й. Запровадження радянського режиму в українському селі (1917–1920). Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка. 2001. 391 с.; Архірейський Д. Влада і селянство в Україні у 20-ті рр. З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 1999. № 1–2 (10–11). С. 87–127; Вільховик О. Повстанський рух в Україні як наслідок більшовицьких перетворень на селі та його вплив на селянський соціум. Гуржіївські історичні читання. Черкаси. 2009. Вип. 3. С. 286–290; Волошенко В.О. Комітети незаможних селян в Донбасі (1920–1933 рр.). Історичні і політологічні дослідження. 2003. № 2–3 (15–16). С. 132–138; Шпак Ю.Г. Місце аграрного питання в політичній боротьбі на Півдні України у 1919 р. Чорноморський літопис. Миколаїв. 2012. Вип. 5. С. 97–103.
2. Наша жизнь, 26 февраля 1919 г.
3. Державний архів Кіровоградської області (ДАКО). Ф. 218, оп. 1, од. зб. 2.
4. Історія міст і сіл УРСР: в 26 т. Кіровоградська область. Ред. кол. тому: Сиволап Д.С. (гол. редкол.), Безтака П.М., Богульський А.А., Бублик І.О.,

Дратвер Б.Л., Зайцев В.М., Калініченко В.Л. (відп. секр. редкол) та ін. К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР. 1972. 816 с.
5. ДАКО. Ф. 361, оп. 1, од. зб. 12.
6. Там само.
7. Житков О.А. З історії повстанського руху в Єлисаветградському повіті в 1919 році. Наукові записки з історії України. Вип. 8. Київ. 2001. С. 40–46.
8. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. АН УРСР. І-нт. Історії. Редкол.: М.І. Супруненко (відп. ред.) та ін. К.: Наук. думка. 1976. 256 с.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ДАГО). Ф. 1, оп. 20, од. зб. 71.
10. Збірник узаконень та розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету 26 грудня 1919-10 лютого 1920 року: збірник документів. Москва. 1993. С. 5–7.
11. ДАКО. Ф. 1575, оп. 1, од. зб. 5.
12. ДАКО. Ф. 1575, оп. 1, од. зб. 18.
13. ДАКО. Ф. 1575, оп. 1, од. зб. 12.
14. ДАКО. Ф. 1575, оп. 1, од. зб. 14.
15. ДАКО. Ф. 1575, оп. 1, од. зб. 15.
16. ДАКО. Ф. 1575, оп. 1, од. зб. 32.

УДК 7.54(045)

РЕПРЕСІЇ СЕРЕД СПІВРОБІТНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1936–1941 рр.: ПЕРСОНАЛІЗОВАНО-СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

В.А. ЗОЛОТАРЬОВ,
канд. техн. наук, доц.,
Харківський національний університет радіоелектроніки (Україна)

Кількість репресованих співробітників комуністичної держбезпеки УРСР у другій половині 30-х рр. XX-го сторіччя досі лишається невідомою. Автор свідомо уникає терміну Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС), оскільки до його складу входило не тільки Головне управління державної безпеки (ГУДБ), але й Головне управління прикордонних і внутрішніх військ (УПВО), Головне управління робітничо-селянської міліції (ГУРСМ), Головне управління пожежної охорони (ГУПО), Адміністративно-господарське управління (АГУ), Головне управління виховально-трудових таборів і трудових поселень (ГУТАБ), відділ актів громадянського стану [1, с. 1].

Для з'ясування проблеми кількості репресованих співробітників держбезпеки УРСР автор почав досліджувати репресії серед різних цільових груп. Спочатку було з'ясовано, що з 90 співробітників НКВС УСРР, яким у 1935–1936 рр. було присвоєно спеціальні звання від капітана державної безпеки (ДБ) і вище (майор ДБ, старший майор ДБ, комісар ДБ 3-го рангу, комісар ДБ 2-го рангу, комісар ДБ 1-го рангу). Склад цієї цільової групи був повним і статистика була вичерпною. Було встановлено, що було репресовано 64 особи, з яких 46 чоловік було страчено, 10 – засуджено до різних термінів позбавлення волі, 2 – покінчили життя самогубством під час слідства, 5 – звільнено з-під арешту, долю 1 співробітника встановити не вдалося [2, с. 77-79].

Також нами було проведено соціально-статистичний аналіз біографічних даних всіх 125 чекістів, які у 1936–1938 рр. обіймали найвищі керівні посади в НКВС УРСР. Склад цієї цільової групи також був повним і статистика вичерпною. Було встановлено, що з 88 репресованих найвищих керівників наркомату 69 осіб стратили, 13 засудили до різних термінів позбавлення волі, 6 звільнено з-під арешту [3, с. 111-114].

Наступним кроком було дослідження репресій серед керівного складу УНКВС по Харківській області у 1936–1938 рр. та з'ясовано, що з 68 осіб репресовано було 18 осіб, 10 з яких розстріляно, а 8 засуджено до позбавлення волі [4, с. 265]. Склад цієї цільової групи також був повним і статистика вичерпною.

Нарешті, автором було здійснено спробу визначити мінімальну кількість репресованих співробітників держбезпеки УРСР. Пояснимо критерії формування вихідної цільової групи дослідження. До неї автором віднесено особи які, по-перше, служили хоч якийсь час у НКВС УРСР у період з жовтня 1936 р. до грудня 1938 р.; по-друге, служили у відділах управління держбезпеки (УДБ) або мали спеціальні звання ГУДБ НКВС. Зрозуміло, що назвати цільову групу повною, а статистику вичерпною у цьому випадку не можна. Йшлося лише про мінімальну кількість репресованих. Було встановлено та оприлюднено імена 654 репресованих співробітників, 216 з яких стратили, 209 – засудили до різних термінів позбавлення волі, 10 – засудили до позбавлення волі умовно, 9 – померли або покінчили життя самогубством, 148 – звільнили з-під арешту. Долю 62 заарештованих чекістів з'ясувати поки що не вдалося [5, с. 160].

У даному дослідженні оприлюднено прізвища репресованих співробітників держбезпеки Одещини. До цієї цільової групи віднесено осіб, які служили хоч якийсь час в Управлінні державної безпеки

УНКВС по Одеській області (ОО), в Дорожньо-транспортному відділі ГУДБ НКВС Одеської залізниці або в Особливому відділі НКВС Одеської армійської групи у період з жовтня 1936 р. до грудня 1938 р. або мали спеціальні звання ГУДБ. Стосовно співробітників УНКВС ОО, які служили на тих теренах області, які у жовтні 1937 р. відійшли до Миколаївської області, то тут названо прізвища лише тих чекістів, яких заарештували до жовтня 1937 р. і на момент арешту служили в УНКВС ОО. Як і у випадку з репресіями серед співробітників держбезпеки УРСР, ми можемо говорити лише про мінімальну кількість репресованих співробітників, оскільки цільова група потребує подальшого уточнення. Втім, цільова група керівних співробітників УНКВС ОО повна [6, с. 124-175].

Відзначимо, що у жовтні 1936 р.–жовтні 1938 р. (часи керівництва наркоматом М.І. Єжовим) структура НКВС СРСР тричі зазнавала суттєвих змін. На жаль, на сьогодні особливості реформування структури НКВС УРСР у період «єжовщини» є малодослідженою проблемою через брак архівних джерел і сучасні дослідники оперують в основному загальносоюзними наказами [7, с. 262-273]. У грудні 1936 р. – липні 1938 р. до УДБ УНКВС ОО входили відділи, які мали таку нумерацію: 2-й – оперативний; 3-й – контррозвідувальний; 4-й – секретно-політичний; 5-й – особливий; 6-й – транспортний – ліквідований у серпні 1937 р.; 8-й – обліково-реєстраційний; 9-й – спеціальний; 11-й – водний і зв’язку – організований у вересні 1937 р.; 12-й – відділ оперативної техніки – організований восени 1937 р. Функції 1-го відділу в УНКВС ОО покладалися на 2-й відділ; 7-й (іноземний) відділ в НКВС УРСР був ліквідований у грудні 1936 р.; функції 10-го (тюремного) відділу в УНКВС ОО виконував відділ місць ув’язнення. Крім того, з серпня 1937 р. на базі ліквідованого 6-го відділу УДБ УНКВС ОО було організовано Дорожньо-транспортний відділ ГУДБ НКВС Одеської залізниці [8, с. 63-65].

У липні 1938 р. в НКВС УРСР відбулася суттєва реорганізація УДБ, яке було поділено на 3 управління: 1-е – державної безпеки; 2-е – особливих відділів; 3-е – транспортне. До складу 1-го Управління УНКВС ОО (в багатьох оперативних документах замість 1-го Управління продовжували вживати термін УДБ) тепер входили: 2-й відділ – оперативний; 3-й – КРВ; 4-й – СПВ; 5-й – іноземний (ІНВ); 6-й – військовий (оперативне обслуговування міліції, прикордонних і внутрішніх військ, воєнізованих організацій); 7-й – оборонна промисловість; 8-й – вся промисловість; 9-й – сільськогосподарський. ОВ було виведено зі складу УНКВС ОВ і

розформовано, але вже у вересні 1938 р., після реорганізації Київського військового округу в Київський особливий військовий округ, була організована Одеська армійська група, яку обслуговував відповідний ОВ НКВС. Влітку 1938 р. було організовано Морський транспортний відділ НКВС, який діяв в Одесі. У якості самостійних підрозділів в УНКВС ОО діяли три спецвідділи, які мали відповідну нумерацію – 1-й, 2-й, 3-й. [8, с. 66-67].

Третя реорганізація, яка розпочалася в НКВС СРСР у вересні 1938 р., [8, с. 67-69] в НКВС УРСР фактично відбулася у січні 1939 р. і на ній ми зупинятися не будемо. Враховуючи постійну зміну структури, в цій роботі автор вважав за доцільне використовувати далі не точну назву відділів або їхню нумерацію, а скорочені назви відділів. У статті застосовуються наступні скорочення: ВБРСВ – відділ з боротьби із розкраданням соціалістичної власності; ВО – військовий округ; ВТВ – воднотранспортний відділ; ГУТАБ – Головне управління таборів; ДТВ – дорожньо-транспортний відділ; ЕКВ – економічний відділ; ІНВ – іноземний відділ; КРВ – контррозвідувальний відділ; МВ – міський відділ; ОВ – особливий відділ; ОРВ – обліково-реєстраційний відділ, РВ – районний відділ; р. – рік; СПВ – секретно-політичний відділ; ТВ – транспортний відділ; УРСМ – управління робітничо-селянської міліції.

Всі стислі довідки подано за єдиною схемою: прізвище, ім’я, по батькові, роки життя, остання посада в УНКВС ОО, в тому випадку, якщо чекіст перед арештом обіймав іншу посаду,то вона подається в дужках. Спеціальні звання репресованих, точні дати арешту та засудження можна подивитися у статті про репресії в НКВС УРСР [5, с. 165-216] або на сайті російського меморіалу [9]. Слід враховувати, що в останньому джерелі посади перед арештом подаються згідно із наказами НКВС СРСР щодо особового складу і в багатьох випадках не відповідають дійсності, що пояснюється шаленою ротацією кадрів у цей період.

На сьогоднішній день встановлено прізвища 77 репресованих співробітників держбезпеки Одещини.

Розстріляно 16 осіб: Блюман Віктор Михайлович (1899–1938) – начальник ОВУНКВС (співробітник резерву НКВС СРСР); Вольфович Роберт Данилович (1898–1938) – начальник Спартаківського РВ; Герзон Матвій Михайлович (1906–1938) – начальник СПВУНКВС (начальник відділку СПВ НКВС СРСР); Глузберг Борис Самійлович (1897–1938) – начальник ОВ; Годулко Володимир Михайлович (1899–1938) – полковий оперуповноважений ОВ; Гречухін Дмитро Дмитрович (1903–1939) – начальник УНКВС

(начальник УНКВС Ростовської області); Кисельов Павло Петрович (1903–1939) – начальник УНКВС; Задов Лев Миколайович (1893–1938) – таємний оперуповноважений КРВ; Клювгант-Гришин Григорій Аркадійович (1903–1939) – начальник УНКВС (начальник УНКВС Вінницької області); Миронов Іван Григорович (1895–1938) – начальник Комінтернівського РВ; Осинін Григорій Маркович (1899–1940) – начальник СПВ УНКВС (начальник ОВ НКВС Далекосхідної армії); Писарев Володимир Львович (1900–1938) – начальник КРВ УНКВС (начальник ОВ НКВС УРСР); Ратинський Аркадій Маркович (1902–1939) – начальник ОВ УНКВС (начальник КРВ НКВС УРСР); Розанов Олександр Борисович (1896–1937) – начальник УНКВС; Толкачов Юрій Михайлович (1900–1938) – начальник відділку СПВ УНКВС (начальник СПВС УНКВС Миколаївської області); Федоров Микола Миколайович (1900–1940) – начальник УНКВС (начальник ОВ НКВС СРСР).

До різних строків позбавлення волі було засуджено 37 осіб. 20 років позбавлення волі дістав Левоцький Василь Якович (1894–1941) – заступник начальника УНКВС (начальник Пермського МВ), 15 років позбавлення волі – Перцов Давид Аронович (1909–1948) – начальник Чорноморського морського відділу НКВС.

До 10 років позбавлення волі засуджено 18 осіб: Абрамович Юхим Іоанович (1908–?) – начальник відділку КРВ УНКВС; Айзман Мирон Мойсейович (1908–?) – оперуповноважений УНКВС; Берензон Яків Ізраїльович (1910–?) – начальник ВТВ УНКВС (політкерівник 15-го автотранспортного батальйону); Воронін Костянтин Афанасійович (1906–?) – оперуповноважений СПВ УНКВС (начальник відділку СПВ УНКВС Миколаївської області); Гапонов Сергій Іванович (1908–?) – начальник СПВ УНКВС (директор Одеської телефонної станції); Гришин-Шенкман Григорій Йосипович (1903–?) – начальник КРВ УНКВС (заступник начальника КРВ НКВС УРСР); Залкінд Юхим Григорович (1902–?) – заступник начальника слідчої частини УНКВС; Зіслін Яків Веніамінович (1903–?) – начальник ЕКВ УНКВС; Калюжний Володимир Пилипович (1905–?) – начальник СПВ УНКВС (начальник сільського відділу 1-го Управління НКВС УРСР); Кордун Давид Борисович (1900–?) – начальник відділку СПВ УНКВС (співробітник ГУТАБ в Архангельській області); Лукьянов Андрій Андрійович (1904–1944) – начальник ОВ НКВС Одеської армійської групи; Майський Олександр Гнатович (1903–?) – заступник начальника СПВ УНКВС (начальник мобілізаційного відділу наркомату лісової промисловості УРСР); Макієвський Євген Мойсейович (1902–?) – заступник

начальника УНКВС; Раєв Борис Ілліч (1902–?) – начальник КРВ УНКВС; Рибаков Йосиф Юхимович (1905–?) – начальник КРВ УНКВС; Федоров-Берков Федір Самійлович (1900–?) – заступник начальника СПВ УНКВС (інспектор ГУТАБ НКВС СРСР); Шаміс Яків Мойсейович (1904–?) – начальник внутрішньої тюрми УНКВС; Янковський Станіслав Андрійович (1892–?) – помічник оперуповноваженого Кодимського РВ. 8 років позбавлення волі отримали 3 особи: Горін Ігор Борисович (1904–?) – начальник спеціального відділу УНКВС; Ковгаров Олександр Федосійович (1896–1942) – заступник начальника ОВ УНКВС; Супоницький Михайло Маркович (1900–?) – начальник КРВ Херсонського МВ. До 7 років позбавлення волі засуджено 3 особи: Гнесін Абрам Юхимович (1917–?) – начальник відділку ОВ НКВС Одеського ВО; Мошковський Володимир Антонович (1911–?) – начальник відділку СПВ; Тягін Микола Михайлович (1907–?) – начальник відділку СПВ УНКВС.

6 років позбавлення волі отримало 3 особи: Карпенко Микола Іванович (1891–?) – полковий оперуповноважений ОВ НКВС 51-ї стрілецької дивізії; Холмов Микола Іванович (1901–?) – начальник Котовського РВ і ОВ НКВС 95-ї стрілецької дивізії (начальник Троїцького РВ НКВС, Челябінська область); Шнайдер Олександр Григорович (1908–?) – начальник КРВ УНКВС (заступник начальника відділу 2-го Управління (особливих відділів) НКВС СРСР).

До 5 років позбавлення волі засуджений Шершньов Іван Іванович (1905–?) – начальник Хмельовського РВ, до 3 років позбавлення волі – Сарсков Микола Григорович (1898–?) – начальник ІНВ УНКВС (заступник начальника КРВ УНКВС Горьківської області).

Міра покарання 4-х співробітників не з'ясовано: Домбровський Федір Іванович (1900–?) – начальник відділку ДТВ НКВС Одеської залізниці; Надєждін Олександр Михайлович (1903–1955) – заступник начальника СПВ УНКВС (начальник СПВ УНКВС Вінницької області); Орлов Олександр Овсійович (1902–?) – начальник відділу пожежної охорони УНКВС ОО; Соловойов Олександр Миколайович (?–?) – помічник оперуповноваженого Кіровського МВ – термін покарання не з'ясовано.

2 співробітники засуджено до позбавлення волі умовно: Козаченко Василь Корнійович (1905–?) оперуповноважений СПВ УНКВС (керуючий конторою у Читі) – 3 роки; Могилевський Олександр Якович (1904–?) – оперуповноважений КРВ УНКВС – 1 рік 10 місяців. Орловський-Гороховський Федір Сергійович

(1904–?) – начальник відділку КРВ УНКВС – під час слідства збожеволів, відправлений на примусове лікування у психічній лікарні.

19 співробітників було заарештовано, але справи проти них було припинено і вони вийшли на свободу: Антоненко Степан Петрович (1900–?) – оперуповноважений ОВ УНКВС; Броун Ілля Йосифович (1900–?) – оперуповноважений КРВ УНКВС (начальник відділку КРВ УНКВ Миколаївської області); Едвабник Наум Борисович (1892–?) – начальник ТВ УНКВС (начальник ДТВ НКВС Ярославської залізниці); Воробйов-Воронін Василь Сергійович (1898–?) – оперуповноважений Первомайського РВ; Гейне Юліан Юліанович (1891–?) – начальник УМУ; Жабокрицький Михайло Пилипович (1907–?) – заступник начальника ОВ НКВС 95-ї стрілецької дивізії (начальник ОВ НКВС Молдавської АРСР); Житомирський Петро Мойсейович (1900–?) – начальник оперативного відділу УНКВС; Закгейм Михайло Зиновійович (1902–?) – оперуповноважений СПВ УНКВС (начальник ВБРСВ УРСМ УНКВС); Зеликов Ізраїль Абрамович (1906–?) – начальник відділку ДТВ НКВС Одеської залізниці; Каганер Михайло Йосипович (1903–?) – інспектор при начальнику УНКВС (співробітник НКВС Молдавської АРСР); Медвєдєв Яків Дмитрович (1900–?) – начальник Рівнянського РВ; Прицкер Володимир Юхимович (1899–?) – оперуповноважений КРВ УНКВС (уповноважений КРВ УНКВС Миколаївської області); Радоєв Михайло Юрійович (1904–?) – секретар УНКВС; Резе Іван Якович (1897–?) – оперуповноважений Новоукраїнського РВ; Серебряков-Ступницький Абрам Мойсейович (1886–?) – начальник торговельно-виробничого відділу УНКВС; Спектор Михайло Генріхович (1898–?) – начальник відділку СПВ УНКВС (начальник відділку СПВ УНКВС Полтавської області); Хусид Йон Давидович (1894–?) – оперуповноважений СПВ УНКВС (начальник відділу акту громадянського стану УНКВС Миколаївської області); Шабс Абрам Давидович (1904–1969) – заступник начальника відділку СПВ УНКВС; Юрилов Петро Володимирович (1899–?) – начальник відділку КРВ УНКВС.

Не з’ясована доля після арешту 4 чекістів: Гричухін Микола Ісідорович (?–?) – начальник Маловисківського РВ; Нейман Олександр Соломонович (1906–?) – заступник начальника ІНВ УНКВС (співробітник резерву НКВС УРСР); Пархоменко Афанасій Петрович (1904–?) – помічник оперуповноваженого УНКВС; Чорний Іван Степанович (1906–?) – начальник відділку КРВ УНКВС.

Таким чином, було встановлено прізвища 77 співробітників держбезпеки Одещини, яких було репресовано. З них: розстріляно –

16 осіб; засуджено до різних термінів позбавлення волі – 35 осіб; 2 особи засуджено до позбавлення волі умовно; 1 чоловік був відправлений на примусове лікування до психіатричної лікарні; 19 заарештованих було звільнено з-під арешту; не з'ясована поки що доля після арешту 4 осіб. З числа засуджених до позбавлення волі 1 чекіст отримав 20 років; 1–15 років; 18–10 років; 3–8 років; 3–7 років позбавлення волі; 3–6 років; 1–5 років; 1–3 роки. Міру покарання 4 осіб поки не з'ясовано. Автор не претендує на вичерпаність своїх даних і наголошує, що це мінімальна кількість репресованих співробітників держбезпеки Одещини, і що багато даних потребують подальшого уточнення.

Джерела та література:

1. Постановление ЦИК СССР об образовании общесоюзного Народного комиссариата внутренних дел СССР. Известия, 1934, 11 июля.
2. Золотарьов В.А. Начальницький склад НКВС УСРР напередодні «єжовщини»: соціально-статистичний аналіз. Україна в добу «великого терору» (1936–1938 рр.) К.:Либідь, 2009. С. 60-83.
3. Золотарьов В. Керівний склад НКВС УРСР під час «великого терору» (1936-1938 рр.): соціально-статистичний аналіз. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2009. № 2. С. 86-115.
4. Золотарьов В. «Використані та викинуті»: співробітники УНКВС по Харківській області, засуджені за порушення соціалістичної законності наприкінці 1930 рр. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2015. № 1. С. 234-360.
5. Золотарьов В. Репресії серед співробітників державної безпеки УРСР у 1936–1941 рр. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2017. № 2. С. 156-211.
6. Золотарьов В., Бажан О. Керівний склад УНКВС Одеської області доби «єжовщини». Південий захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. Вип. 19. Одеса, 2015. С. 124-175.
7. Окіпнюк В.Т. Органи державної безпеки УРСР (1922–1941 рр.): історико-правове дослідження: монографія. Херсон, ФОП Грінь Д.С., 2017. 390 с.
8. Лубянка: Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ, 1917-1991. Справочник. Под. Ред. А.Н. Яковлева: авторы-сост.: А.И. Кокурин, Н.В. Петров, М.: МФД, 2003. 768 с.
9. Кадровый состав органов государственной безопасности СССР. 1935-1939. URL: https://nkvd.memo.ru/index.php

УДК 94(=411.16)[304.44+37](477.41)«1860/1880»

ЄВРЕЇ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У 1860–1870-х рр. (за документами Центрального державного історичного архіву України м. Києва)

О.А. ІВАНЕНКО,
канд. іст. наук, старш. наук. співроб.,
Інститут історії України НАН України
(Україна)

Аналіз документів Центрального державного історичного архіву України м. Києва засвідчує посилення державного нагляду за культурно-освітнім життям євреїв Київської губернії упродовж 60-70-х рр. XIX ст., за створенням приватних навчальних закладів, а також контролю за просвітницькою діяльністю єврейських громад, спрямованою на збереження й передачу від покоління до покоління релігійних традицій, цінностей іудейської культури. В історії єврейства на теренах України залишається чимало недостатньо досліджених сторінок, пролити світло на які дає можливість аналіз документів фондів «Управління Київського навчального округу» (ф. 707) та «Канцелярія Київського, Подільського й Волинського генерал-губернатора» (ф. 442), йдеться зокрема про річні звіти щодо стану закладів Київського навчального округу, справи щодо заснування єврейських казенних училищ і приватних шкіл, відомості про число учнів єврейських навчальних закладів, листування керівництва Київського навчального округу з міністерством народної освіти та іншими установами, витяги з журналу засідань рабинської комісії при міністерстві внутрішніх справ, тощо.

Згідно з «височайшим указом» від 13 (25) листопада 1844 року в Російській імперії засновувалися державні навчальні заклади – єврейські училища першого й другого розрядів за зразком парафіяльних і повітових училищ. Згодом ці заклади були реорганізовані відповідно до указу 16 (28) березня 1873 року, за яким училища другого розряду ліквідовувалися, а першого розряду перетворювалися на єврейські початкові училища з поглибленим вивченням російської грамоти за рахунок обмеження єврейських предметів. Єврейські початкові училища (однокласні й двокласні) відкривалися в місцевостях з численним єврейським населенням і недостатньою кількістю загальних училищ. Повний курс навчання в

них був розрахований на 6 років. До училищ приймалися діти 7-14 років після завершення навчання в підготовчих класах або на основі іспитів із російського читання й письма, числення до 100, читання з поясненнями давньоєврейською мовою витягів із першої книги Мойсеєва П'ятикнижжя. За навчальними програмами однокласних єврейських початкових училищ передбачалося викладання російської мови (читання, письма, орфографії), арифметики (перших чотирьох правил), чистописання. У двокласних училищах додатково до згаданих предметів відбувалося навчання російської мови (практичної граматики й письмових вправ із викладу думок), арифметики (до потрійного правила включно), а також історії та географії (насамперед Росії). В однокласних і двокласних училищах у післяобідній час викладалися єврейські предмети: давньоєврейська мова, єврейський закон віри, біблейська історія (російською мовою), а також пояснювалися найважливіші молитви.

У жовтні 1859 року попечитель Київського навчального округу М.І. Пирогов висловив свої міркування з питання відкриття підготовчих класів при єврейських училищах першого розряду. На його думку, оскільки мета останніх полягала в підготовці єврейських дітей до вступу до загальних училищ, в яких викладалися «єврейські закони й обряди віри», то навчальний процес мав орієнтуватися на усунення перепон, що «за нинішньої освіти євреїв постійно паралізували всі урядові розпорядження, спрямовані проти релігійних забобонів євреїв» [1, арк. 38]. Відповідно, Пирогов наголошував на доцільності викладання в підготовчих класах лише російської граматики й рахунку.

На єврейські казенні училища покладалася функція реалізації русифікаторської політики культурно-освітніми засобами, зокрема в Бердичеві, де найбільш поширеними були польська та німецька мови, а російськомовні книжки не мали особливої популярності. Відповідно, 1860 року в Бердичівському другорозрядному училищі започатковано публічні літературні читання російських текстів: творів М.В. Гоголя, О.С. Пушкіна, І.С. Тургенєва, а також О.А. Рабиновича – редактора щотижневого журналу російських євреїв «Рассвет» (Одеса, 1860–1861) [2, арк. 5].

Запроваджені російським урядом єврейські казенні училища, як інструмент русифікації і прищеплення вірнопідданських настроїв, протиставлялися культурно-освітнім традиціям єврейської громади, тісно пов'язаним із інститутом сім'ї, сталими моделями організації побуту й соціальної сфери загалом. Свідченням того, наскільки складним був цей процес, є, наприклад, досвід діяльності Уманського

казенного єврейського училища першого розряду. Наприкінці 1850-х – на поч. 1860-х рр. наглядач О. Андрієвський неодноразово в офіційних зверненнях до органів державної влади озвучував проблему занепаду Уманського казенного єврейського училища й небажання місцевих євреїв віддавати до нього дітей. Закликаючи до обмеження діяльності хедерів і суворої заборони на викладання меламедами без відповідних свідоцтв, Андрієвський наголошував, що будь-які спроби популяризації казенного училища «зустрічали сильну опозицію в характері, відчуженості, упередженнях і фанатичних ідеях прибічників талмудичного вчення. Всіма засобами вони намагаються підривати добробут казенних єврейських навчальних закладів, навпаки надаючи сприяння й покровительство приватним школам, в яких вивчається виключно Талмуд» [3, арк. 5 зв.].

Упродовж 1861–1862 років на засіданнях створеної при міністерстві внутрішніх справ рабинської комісії обговорювалося питання щодо розробки навчальних програм для євреїв та облаштування єврейських училищ із метою «поширення серед євреїв загальної просвіти задля зближення їх із загальною масою населення й створення з них корисних членів держави». Натомість ні казенні єврейські училища першого й другого розрядів, ні загальні навчальні заклади не користувалися популярністю серед єврейського населення, більшість якого продовжувала надавати перевагу домашній освіті, євреї ставилися з недовірою до будь-якого урядового втручання в справу релігійного виховання їхніх дітей, убачаючи в ньому посягання на свободу віросповідання. Члени рабинської комісії розглядали єврейські казенні училища як необхідну проміжну ланку на шляху до культурної інтеграції євреїв до християнського суспільства.

У рейтингу єврейських навчальних закладів за версією дирекції училищ Київської губернії (1862) перше місце належало Бердичівському першорозрядному єврейському училищу, друге – Васильківському, третє – Білоцерківському, останні сходинки посідали Радомисльське й Сквирське училища [4, арк. 46]. Загалом кількість учнів у казенних училищах була незначною, оскільки батьки віддавали перевагу навчанню дітей у традиційному дусі меламедами, не надто довіряючи смотрителям-християнам, які ревно впроваджували в училищах вказівки російської адміністрації щодо змісту навчальних програм і підручників, ігноруючи думку єврейської громади [5, арк. 9-9 зв.].

У середині 1860-х років у місцевих органах виконавчої влади та пресі активізувалося обговорення проблем ефективності

функціонування єврейських училищ, йшлося, зокрема, про обмеженість співпраці у навчально-виховному процесі з батьками та єврейською громадою, яка нерідко ототожнювала поняття: віддати сина в рекрути та в казенне училище. Відповідно, загострювалася проблема малокомплектності училищ, які не витримували конкуренції із меламедами, незважаючи на те, що останнім заборонялося навчати більше, ніж 10 учнів. У казенних училищах здобували освіту переважно діти з бідних родин, нездатних оплатити навчання в меламедів. Їхні успіхи у вивченні російської мови були скромними, оскільки вони по два-три місяці пропускали заняття, не маючи одягу, взуття, тощо. Марними були спроби співробітників училищ популяризувати їх серед єврейського населення. Так, одному зі смотрителів єврейка пообіцяла віддати сина до училища за умови, що він буде купувати в неї припаси за ціною, вищою, ніж в інших крамницях.

1. У зв'язку з цим 1865 року дирекцією училищ Київської губернії було озвучено план удосконалення казенних єврейських училищ:

2. зменшити обсяг викладання єврейських предметів і відповідно збільшити – російських;

3. запровадити підготовчі, а головне – післяобідні класи;

4. для забезпечення довіри з боку єврейської громади надати їй право вибору вчителя Закону Божого;

5. приділяти особливу увагу навчанню російського письма;

6. скасувати викладання єврейських предметів німецькою мовою й допустити натомість використання ідиш і російської мови [6, арк. 834 зв.].

Упродовж 1860-х рр. особливої гостроти набуло обговорення питання щодо доцільності подальшого існування заснованих за планом міністра народної освіти С.С. Уварова (1833–1849) казенних єврейських училищ. Приміром, смотритель Бердичівського казенного єврейського училища другого розряду М. Гориберг уважав абсолютно непотрібними казенні єврейські училища другого розряду, які лише в Одесі та Бердичеві набирали достатню кількість учнів. Училища першого розряду він визначав як заклади, зорієнтовані на «давньоєврейські предмети» та німецьку мову на шкоду російській і закликав до перетворення їх на училища російської грамотності для євреїв. Натомість почесний блюститель Білоцерковського казенного училища С. Бик характеризував єврейські училища як «цілющий бальзам для євреїв, що поступаються іншим національностям у відношенні цивілізації». Він наголошував, що до їх створення в

Російській імперії євреї найчастіше не вміли навіть підписатися російською, проте з часом єврейські хлопчики навчилися вільно говорити й писати російською, а подекуди – німецькою.

Загалом для єврейської громади важливе значення мало питання жіночої освіти, вирішення якого дещо ускладнювалося традицією роздільного навчання дівчат і хлопців. 1865 року Білоцерківське єврейське товариство звернулося до попечителя Київського навчального округу О.П. Ширинського-Шихматова з офіційним листом, в якому наголошувалось: «Якщо ми євреї і не розвинулися ще до того, щоби наша жіноча стать отримувала освіту нарівні з чоловічою, то принаймні настав час бажати, щоби й вони вміли принаймні читати й писати, окрім рідної мови, й російською…» [7, арк. 3зв.]. Оскільки з фінансових причин облаштування окремих жіночих навчальних закладів сприймалося на той час єврейською громадою м. Білої Церкви як недосяжна розкіш, вона клопотала про дозвіл приватним учителям надавати дівчатам початкову домашню освіту.

Тенденцію до посилення процесів русифікації відображено, зокрема, в листі товариша міністра народної освіти І.Д. Делянова попечителеві Київського навчального округу О.П. Ширинському-Шахматову від 15 травня 1867 року щодо дозволу викладати у єврейських казенних училищах Біблейської історії російською мовою, а також «тих частин єврейського вірування, викладання яких російською мовою виявиться зручним і можливим» [8, арк. 2]. До подібних нововведень єврейська громада ставилися з недовірою. Для прикладу, виданий міністерством народної освіти єврейський молитовник із німецьким перекладом, не був схвалений євреями м. Радомисля, які віддавали дітей до казенного училища виключно заради вивчення загальних предметів, а у справі навчання «обрядів віри» покладалися на меламедів. Натомість керівництво Київського навчального округу особисто тримало на контролі перехід євреїв на російську мову. У червні 1868 року під час відвідання Уманського казенного єврейського першорозрядного училища попечитель П.О. Антонович наказав одному з учнів розповісти про «Потоп» російською мовою, а коли той не впорався із завданням, виніс учителю сувору догану, і з того часу в училищі всі «єврейські предмети» викладалися російською. Наприкінці 1860-х – на початку 1870-х рр. запровадження викладання Закону Божого російською мовою відбулося в казенних єврейських училищах Бердичева, Канева, Радомисля, Сквири, Василькова, тощо.

Водночас міністр народної освіти Д.А. Толстой 1867 року поставив перед керівництвом Київського навчального округу питання щодо ліквідації єврейських училищ. Упродовж ревізії закладів Одеського навчального округу він відзначив, що на теренах Новоросійського краю, на противагу західним губерніям Російської імперії, динамічніше відбувалася інтеграція євреїв до християнського суспільства, зростала їхня питома вага в загальних навчальних закладах. У Херсонській гімназії євреї складали 1/3 , а в Другій Одеській – 1/2 від загальної кількості учнів. Імператор Олександр ІІ схвалив ініційовану міністром ідею закриття окремих єврейських училищ у тих містах, де достатня кількість євреїв навчалася в гімназіях, та спрямувати відповідні кошти на вдосконалення повітових училищ й облаштування при них ремісничих відділень, де християни навчалися поряд із євреями. Натомість директор училищ Київської губернії ліквідацію єврейських навчальних закладів уважав передчасною з огляду на погане знання євреями російської мови, недостатню кількість і переповненість учнями навчальних закладів у Південно-Західному краї – одному з основних місць зосередження єврейського населення, неминучість конфліктів між християнами і єврейськими хлопчиками, «релігійний фанатизм євреїв», а також через незручності, пов’язані з напливом до загальних училищ дітей нехристиянського віросповідання тощо.

Від січня 1873 року в Києві по вулиці Кирилівській у будинку пані Базилевської без дозволу влади діяв єврейський сирітський притулок. Під час слідства, що набрало обертів восени 1874 року, київський рабин Цукерман свідчив, що ніякого нелегального навчального закладу в будинку пані Базилевської не існувало, натомість у ньому було надано притулок близько 60 сиротам, «і щоби вони не проводили час бездіяльно, доручено Ландеру змусити їх читати Біблію» [9, арк. 7-7зв.]. У листопаді того ж року попечитель Київського навчального округу П.О. Антонович відмовив помічнику київського рабина Бронштейну у відкритті в Києві приватного училища для єврейських дітей.

Зазвичай керівництво Київського, Подільського й Волинського генерал-губернаторства протидіяло відкриттю приватних єврейських училищ, що нібито «призводили до відокремлення єврейської раси». Утім, починаючи з 1878 року, відповідні дозволи почали надаватися з огляду на переповненість початкових урядових шкіл.

Загалом конкретно-історичний аналіз особливостей національної політики Російської імперії періоду «Великих реформ» становить інтерес у світлі осягнення історико-філософських проблем взаємодії

іудейської та християнської систем цінностей і світоглядних орієнтирів, ролі державного примусу в соціокультурній трансформації єврейської спільноти, специфіки вирішення в Росії «єврейського питання».

Після придушення Польського національно-визвольного повстання 1863–1864 рр. силовими засобами наступним етапом насадження російської переваги в західних і південно-західних губерніях стало викорінення духовних впливів «ворожих елементів», до яких разом із поляками зараховували і євреїв. У контексті реалізації русифікаторської етнонаціональної політики засновувалися казенні єврейські училища як перехідна ланка між традиційною системою початкової освіти євреїв та загальними навчальними закладами Російської імперії. Непопулярність серед більшості єврейського населення, яке з обуренням сприймало державну національно-культурну політику, націлену на послаблення позицій іудаїзму, призводила до маргіналізації казенних єврейських училищ, адже мізерна кількість їхніх учнів, переважно представників найбідніших прошарків населення, та низький рівень відвідуваності були очевидними, незважаючи на фальсифікацію діловодної документації.

Джерела та література:

1. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 707, оп. 87, спр. 4281.
2. ЦДІАК України. Ф. 707, оп. 26, спр. 442.
3. ЦДІАК України. Ф. 707, оп. 87, спр. 4381.
4. ЦДІАК України. Ф. 707, оп. 29, спр. 39.
5. ЦДІАК України. Ф. 707, оп. 30, спр. 128.
6. ЦДІАК України. Ф. 707, оп. 32, спр. 75.
7. ЦДІАК України. Ф. 707, оп. 87, спр. 5039.
8. ЦДІАК України. Ф. 707, оп. 87, спр. 5264.
9. ЦДІАК України. Ф. 442, оп. 53, спр. 356.

УДК 2-485(498)

MINORITATEA STAROVERĂ ÎN ROMÂNIA
(Меншини старовірів в Румунії)

I. IVLAMPIE,
prof. univ. dr.,
Universitatea «Dunărea de Jos»
(România)

Comunitatea ruşilor de rit vechi este percepută de cei mai puţin în cunoştinţă de cauză – şi astăzi – ca un reziduu, ca o pleavă a istoriei creştinismului rus luminat şi a societăţii ruse avântate pe calea procesului de modernizare. Dar, această comunitate se percepe pe sine, din interior, ca fiind singura posesoare a adevărului mântuitor, iar această posesiune nu este o formă de habotnicie sau de fundamentalism, ci, dimpotrivă, o formă de manifestare a libertăţii credinţei. Acest fapt explică pe de o parte expansiunea geografică dincolo de graniţă a credincioşilor, iar pe de altă parte conservarea formulei pure şi originare a mântuirii în ciuda distanţelor geografice.

Fenomenul raskolului trebuie integrat în procesul expansiunii secularismului care, timp de un mileniu după ce Iustinian a decretat peste imperiul său, ca singură religie, religia creştină şi după ce creştinarea a cuprins Europa, a început să elimine întâi imperceptibil, apoi radical sacrul din viaţa cotidiană. În stilul său sentenţios de judecare a evenimentelor, Nikolai Berdiaev consideră secularismul, apărut în vremea Renaşterii italiene, drept cea mai gravă formă de abatere de la creştinism şi care a cunoscut o expansiune lentă în timp şi spaţiu până la manifestări moderne de păgânism, de ateism, astăzi vizibile prin decreştinarea Europei. De fapt, unitatea de credinţă decretată de Iustinian cel Mare nu trebuie văzută decât ca un moment decisiv al Europei de intrare în faza teocratică a istoriei sale.

Ce trebuie să înţelegem prin *teocraţie*? Este acel mod de viaţă în care oamenii caută să se subordoneze puterii sacrului în toate formele lor de manifestare. A fost un moment îndelungat în istoria europeană în care Sacrul îşi subordona în chip sinfonic şi organic toate celelalte valori şi aspiraţii umane. Orice gest uman trebuia clădit în spiritul Împărăţiei lui Dumnezeu (*Civitate Dei*, cum a enunţat Augustin), aflat în opoziţie cu spiritul întunecat al Împărăţiei Antihristului. A fost un timp al istoriei în cadrul căruia laicitatea era înţeleasă ca formă de manifestare a răului suprem şi de aceea era expulzată dincolo de graniţele vieţii. Această

laicitate reprezintă însăşi izgonirea lui Dumnezeu, ceea ce era inacceptabil şi periculos în planul mântuirii pentru fiecare creştin în parte.

Rusia kieveană creştinată de cneazul Vladimir va prelua modelul bizantin, la temelia căruia se va afla, printre alţii, şi Justinian. Motivul căutării Împărăţiei lui Dumnezeu a devenit pe întinderile nesfârşite ale stepei un model naţional şi tradiţional de viaţă. Atunci când în secolul al XVII-lea deasupra grupului de luminaţi se va ridica, devenit Patriarh, Nikon şi de pe această poziţie de vârf va săvârşi o avalanşă de reforme în însăşi felul tradiţional şi secular de raportare cotidiană la sacru, el va întâmpina o rezistenţă şi un refuz al acestor reforme, care ar anula – prin acceptarea lor – dreptul şi şansa de mântuire a tuturor generaţiilor de credincioşi de la 980 la 1666. Doar această simplă observaţie este suficientă pentru a nu intra în miezul dezbaterilor teologice. Consecinţa acestui eveniment este naşterea unui protestantism *sui generis* în ortodoxia rusă: nu unul care ia atitudine faţă de derapajele unei biserici care – rezonând cu secularismul – se îndepărtează de mesajul evanghelic primordial, precum în cazul lui Luther, ci un protestantism care ia atitudine faţă de înnoirile aduse haotic şi prin împrumut de însuşi şeful bisericii căreia trebuie să-i asigure credinţa nestrămutată. În acest şef, în ochii poporului, îşi face apariţia Antihristul. Următorul Antihrist care va laiciza societatea şi va lovi sufletul bisericii desfiinţând Patriarhia va fi Petru cel Mare.

Raskolul, ca formulă de conservare a întregii bogăţii spirituale a Rusiei, supravieţuieşte – precum creştinismul primordial – în lumea „catacombelor”. Una dintre aceste catacombe este emigraţia. Emigraţia, în ţinuturile ukrainene [1], apoi către provinciile româneşti aflate în securitatea Imperiului otoman sau al celui habsburgic a fost favorabilă restaurării şi reorganizării ierarhiei clericale. Întru acelaşi crez şi mod de viaţă teocratic, credincioşii de rit vechi au conservat această bogăţie spirituală până în zilele noastre, împotriva mersului istoriei, în contradicţie cu schimbările suferite de popoarele în mijlocul cărora trăiau.

Ce anume a favorizat această lungă supravieţuire dincolo de graniţele lingvistice? Idealul de viaţă comun în mijlocul bisericii – teocraţia – şi un mod de viaţă autarhic. Pescari şi agricultori izolaţi de modul nespecializat şi multiprofesional al nucleului economic care le asigura subzistenţa, lipovenii de pe teritoriul României au reuşit să conserve vocaţia lor teocratică până în secolul al XX-lea. În ceea ce mă priveşte pot mărturisi că în copilărie am fost educat în spiritul acestei vocaţii. De la întâmpinarea luminei zilei şi până la odihna care se cuvine după stingerea acestei lumini totul se desfăşura respectând tipicul unor rugăciuni, totul era aşezat sub semnul crucii, al lui Hristos: şi paharul de apă băut, şi mesele zilei, şi

începutul sau sfârşitul aceleaşi zile. Calendarul religios era cel care imprima ritm vieţii, iar un cod moral pe care mi l-au adus la cunoştinţă încă din pruncie părinţii veghează şi astăzi asupra mea. Copil fiind am fost impresionat şi uluit să văd în tren o persoană fumând, ceea ce nu văzusem până atunci în rândurile comunităţii noastre. Şi tot ca amintire, demn de evocat este şi blestemul (ca formă de înjurătură mai mult) pe care îl auzeam frecvent între lipoveni: ah, tîîî..., Antihrist! Faptul că trebuie să mă rog şi să mulţumesc Domnului, să particip la slujbele religioase, să nu mint sau să nu fur etc. era un automatism al vieţii cotidiene. Nu era un produs al frământării raţionale: oare mă voi mântui sau nu mă voi mântui. Abia studiind creştinismul european am înţeles drama acestor frământări petrecute în Occident, inutile din punctul de vedere al unei autentice teocraţii terestre.

Am recurs la exemplele şi mărturisirile personale cu o intenţie clară: aceea de a descrie câmpul de trecere al credincioşilor de rit vechi din România de la teocraţie la tehnocraţie – o tranziţie care poartă vârsta unei jumătăţi de veac.

Toate comunităţile minoritare de pe glob, trăind într-un cadru etnic vast, cu aproximaţie şi particularităţi, cunosc astfel de tranziţii. Dacă privim astăzi planeta ca o societate globală, atunci toate etniile decad la statutul de comunităţi minoritare şi ar trebui să urmeze acelaşi model de tranziţie: de la teocraţie la tehnocraţie. Însă, această regulă nu este valabilă pentru popoarele care – chiar şi conţinând grupuri minoritare, şi nu prea există astfel de comunităţi care ar fi lipsite de ele – s-au trezit la viaţă naţională. Popoarele europene, trezite la această viaţă în urma procesului de secularizare, au cunoscut o fază istorică intermediară, cea a etnocraţiei.

Etnocraţia este un produs al secularismului care înlocuieşte Împărăţia lui Dumnezeu cu cea a Cezarului, mai modern spus cu cea a Poporului trezit la viaţă naţională, la conştiinţa laică de sine. Dacă l-am invocat pe Iustinian ca semn al timpului teocratic, în egală măsură putem să-l invocăm pe Napoleon ca principiu al timpului etnocratic. Un Idol a apărut în Europa: naţiunea şi unitatea ei (sau imperiul). Totul se sacrifică – cu mult sânge, ca în antichitatea păgână – acestui nou idol: de la revoluţia ştiinţifică şi progresul tehnologic – infiltrate în revoluţia industrială – care îl înarmează pe vechiul creştin cu instrumente de nimicire în masă, la ideologia rasistă sau socialistă a superiorităţii etnice ori proletare. Revoluţiile şi războaiele din secolul al XIX-lea şi cel următor sunt, potrivit lui Berdiaev, formele de manifestare ale noului păgânism crescut pe ruina teocraţiei europene. În acest zbucium istoric a evoluat teocraţia autarhică a credincioşilor de rit vechi, cu rare ispite din partea Cezarului (se cunosc bine capitolele Goncearov, Herzen, Kelsieff...).

De necrezut este, totuşi, cum o comunitate atât de dârză sub aspect teocratic a fost determinată să intre pe panta decăderii şi nu peste mult timp, probabil, a dispariţiei. Când facem această din urmă afirmaţie avem în vedere doar situaţia vechilor credincioşi din România şi ne întemeiem ipoteza atât pe faptele simple, care se lasă observate în chip nemijlocit, cât şi pe predicţia teoretică a existenţei celei de-a treia faze în istoria umanităţii care, de această dată, depăşeşte graniţele europene, remarcându-se ca un fenomen planetar: tehnocraţia.

Tehnocraţia reprezintă stadiul final al evoluţiei umanităţii. Ca martor şi observator al stadiilor prin care a trecut umanitatea nu pot sustine că tehnocraţia este epoca Antihristului. Împărăţia tehnicii – *tehnocraţia* –, anunţată sau denunţată prin profeţii mai mult sau mai puţin laici ai umanismului european precum Karl Marx, Fr. Nietzsche, Henri Bergson, Martin Heidegger, Oswald Spengler, N. Berdiaev, a însoţit mişcarea de emancipare a popoarelor şi evoluează astăzi spre distrugerea naţiunilor înseşi. Industrializarea şi revoluţia tehnologică, dacă în prima lor fază au servit înarmării popoarelor emancipate şi a războiului dintre ele (în faza etnocraţiei), acum sunt puse doar în slujba profitului de care beneficiază societăţile transnaţionale.

Prima etapă a revoluţiei industriale a reprezentat începutul disoluţiei grupurilor minoritare în cadrul naţiunilor. În România această schimbare va avea loc cu precădere în timpul regimului comunist: o industrializare forţată, planificată de la centru. În primul rând este distrus orice mod de viaţă autarhic, în lumea satelor prin cooperativizare, în lumea oraşelor prin dispariţia meseriilor tradiţionale, care aveau la bază proprietatea particulară şi iniţiativa individuală. Dispare structura economică ce a stat la baza vieţii spirituale teocratice. Prin educaţie, care se generalizează până la învăţământul liceal, prin noile mijloace de comunicare în masă, radioul şi televiziunea, care pătrund în fiecare gospodărie particulară, sunt însuşite limba majorităţii, tradiţiile, obiceiurile şi cultura acesteia, dar şi elemente ale culturii internaţionale, acelea uşor accesibile, comode, şi care servesc distracţiei şi divertismentului.

Observând modul în care au evoluat minorităţile în această perioadă a modernităţii, Lucian Boia subliniază ferm: „Doi factori decisivi au desăvârşit erodarea comunităţilor minoritare: industrializarea şi urbanizarea, pe de o parte, iar pe de altă parte, emigraţia” [2]. Pentru staroveri, loviţi puternic în tradiţia lor lingvistică şi culturală, emigraţia (cu excepţia cazului când după al doilea război mondial Stalin va reuşi să-i atragă pe unii dintre ei în patria sovietelor) se va produce după deschiderea graniţelor spre Europa occidentală. Localităţile sunt golite de tineret plecat la muncă în străinătate şi care dispersat prin lume nu va reveni niciodată –

în mare proporţie – în ţinuturile natale. Atât prin sate cât şi prin oraşe atmosfera este dezolantă. La Slava Rusă (Judeţul Tulcea), de exemplu, şcoala a fost închisă, iar cei câţiva copii care mai sunt încap într-un microbuz şcolar şi sunt transportaţi să înveţe la Slava Cercheză. Multe gospodării au rămas fără stăpâni, casele prăbuşindu-se, gardurile au dispărut sau zac în ruină, doar pomii fructiferi mai amintesc că acolo au existat cândva nişte gospodari.

Imagini din localitatea Slava Rusă

Puterea tehnicii, prin forţa ei de globalizare, dizlocă şi dizolvă comunităţi, erodează naţiunile, distruge tradiţiile şi valorile locale. Tot Lucian Boia scrie: „Ceea ce a fost un avantaj pentru indivizi [emigrarea] s-a dovedit o nenorocire pentru comunităţi: acestea s-au dezmembrat, uneori până la dispariţie, efectul fiind cel al unui genocid (n-au murit indivizi, dar au dispărut etnii)” [3].

Sociologii au constatat faptul că elementele de cultură spirituală sunt mai rezistente în timp decât cele de cultură materială. Este o constatare care poate aduce o doză de optimism, dincolo de toate constatările sumbre pe care le-am descris în acest articol, şi care poate să mobilizeze energiile staroverilor în spiritul perpetuării idealului lor teocratic într-o Uniune europeană tolerantă şi multiculturală şi într-o societate prinsă în vârtejul globalizării.

Bibliografie:

1. Berdiaev, Nikolai, Destinul omului în lumea actuală, Editura ABC Dava, Chişinău, 1993.
2. Boia, Lucian, Cum s-a românizat România, Editura Humanitas, Bucureşti, 2015.
3. Chaunu, Pierre, Civilizaţia europei clasice, vol. I-III, Editura Meridiane, Bucureşti, 1989.

УДК 811.161.3:378.147

СВІДОМО-ПРАКТИЧНИЙ МЕТОД НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Т.Г. КВАША,
викладач,
Одеський національний морський університет
(Україна)

Свідомо-практичний метод був розроблений в 60-і роки відомим радянським психологом і методистом Б.В. Бєляєвим. Концепція свідомо-практичного методу може бути представлена у вигляді наступних положень, визначених Б.В. Бєляєвим як психологічні принципи навчання:

1. Мова як засіб комунікації – це цілеспрямована взаємодія між учнями.
2. Комунікація – це творчий процес, а не оперування заздалегідь придбаними вміннями і навичками.
3. Основна увага в роботі повинна бути направлена на розвиток в учнів іншомовного мислення і почуття, що вивчається та досягається в умовах інтенсивної іншомовної практики.
4. Навчання чотирьох видів комунікативної діяльності (читання, письма, говоріння та аудіювання) має проходити одночасно.
5. Свідоме, творче використання мови в різних комунікативних ситуаціях забезпечує знання системи мови.
6. Зміст презентованого матеріалу має бути значущим для учнів.
7. Оскільки поняття, висловлені словами двох різних мов, рідко збігаються, то ні переклад, ні наочна семантизація не можуть бути достатньо точно ефективними способами пояснення іншомовних слів. Для цього необхідно користуватися тлумаченням (роз'ясненням) виражених словами понять.
8. Справжнє володіння мовою можливо лише при наявності автоматизованих мовних навичок, які найбільш успішно формуються при виконанні наступних умов: а) навик повинен формуватися в потоці мовлення, б) навик стає міцнішим, якщо учень усвідомлює, що насамперед лежить в основі навику.
9. Відпрацювання навичок є основною іншомовною діяльністю, на яку слід відводити більшу частину навчального часу (не менше 85 %), а на повідомлення учням теоретичних відомостей про

досліджувану мову – не більше 15 % часу, рівномірно розподіляючи протягом всього уроку.

Психологічне обґрунтування теорії свідомо-практичного методу навчання в сучасній методиці викладання російської мови як іноземної дається з позиції теорії мовної діяльності (Л.С. Виготський, А.Н. Леонтьєв) і загальної теорії навчання мови (П.Я. Гальпєрін).

В основі навчання РМІ за свідомо-практичним методом лежать такі методичні принципи:

- *комунікативна спрямованість навчання,* або *принцип активної комунікативності;*
- *свідомість в навчанні російської мови як іноземної;*
- *функціональний підхід до відбору і презентації мовного матеріалу;*
- *ситуативно-тематичний принцип організації мовного матеріалу;*
- *принцип концентричного розташування навчального матеріалу;*
- *принцип комплексності;*
- *принцип обліку рідної мови учнів.*

Головний принцип даного методу – *принцип комунікативності* – полягає в тому, що учень у процесі навчання повинен обмінюватися інформацією (усною або письмовою) в межах, регламентованих потребами іншомовного мовного колективу, в умовах, близьких до реальної мовної ситуації. Відповідно до цього принципу передбачається формування у свідомості учня психофізіологічного механізму – комунікатора, який дозволив би йому брати участь у спілкуванні і в обміні інформацією на даній мові в умовах певного виду мовної (комунікативної) діяльності, який обирається основним і відповідає кінцевим практичним цілям навчання. Принцип комунікативності, насправді, означає прагнення до максимальної адекватності процесу навчання процесу реальної мовної комунікації, процесу спілкування в природних комунікативних ситуаціях, а тому вимагає при організації навчального процесу обліку таких особливостей:

- використовувати в навчанні тільки комунікативно цінні моделі, конструкції і фрази;
- враховувати сферу комунікації при відборі мовного матеріалу і певного його змісту;
- підтримувати зацікавлене, мотивоване ставлення тих, хто навчається, до предмету;

- використовувати в процесі навчання комунікативні вправи, що формують мовні навички.

Суть *принципу свідомості* в навчанні російської мови як іноземної полягає в тому, що засвоєння навчального матеріалу має відбуватися на основі розуміння і осмислення учнями, а не шляхом механічного заучування.

Необхідність *функціонального підходу до відбору і презентації навчального мовного матеріалу* продиктована комунікативністю навчання. При цьому функціональний принцип полягає в тому, що мовний матеріал у вигляді лексичних одиниць і морфологічних форм необхідно відразу вводити в мову, тобто давати в реченнях.

Ситуативно-тематичний принцип організації навчального матеріалу полягає у відборі мовних одиниць і вимови та представлення його в моделях і мовних зразках, співвіднесених з темами і ситуаціями спілкування.

Принцип концентричного розташування матеріалу припускає розташування лексико-граматичного матеріалу з кількох дещо замкнутих циклів. Кожен цикл (концентр) створює базу для подальшого вивчення мови, але вже на більш високому рівні. Така організація навчання на відміну від лінійно-послідовної, використовується в рамках граматико-перекладного методу, дозволяє тримати в полі зору всю мовну систему, в разі необхідності повертатися до деяких найбільш актуальних лексико-граматичних тем, кожен раз доповнювати ту чи іншу тему новим мовним змістом. Простіше кажучи, при концентричній організації навчального матеріалу учні зустрічаються з одними і тими ж граматичними категоріями або лексичними значеннями неодноразово в різних концентрах, але на більш високому рівні і в суворій відповідності до сфери спілкування і вживання. Наприклад: дієслово «помогать» в конструкції «брат помогает мне» може бути освоєний в першому концентрі в рамках розмовно-побутової сфери спілкування; словосполучення «оказывать помощь» в конструкції «международные организации оказываю помощь» – у другому концентрі стосовно соціально-культурної сфери спілкування; словосполучення «помощь оказана» (больному была оказана помощь) – в третьому концентрі стосовно сфери професійного, наукового спілкування.

Принцип комплексності передбачає спільне, паралельне засвоєння всіх чотирьох видів мовленнєвої діяльності. При цьому комплексність зовсім не означає рівномірний розвиток усіх видів діяльності на усіх етапах навчання: співвідношення їх буде змінюватися.

Наприклад, на початковому етапі може бути віддано перевагу навчанню говоріння, а на наступних етапах, якщо цього вимагають кінцеві практичні цілі навчання, акцент переміщається на навчання читання, а говоріння використовується лише в тих межах, які сприяють формуванню навичок та умінь читання.

Принцип обліку рідної мови учнів передбачає, що при відборі, організації та презентації навчального мовного та мовленнєвого матеріалу повинні враховуватися труднощі російської мови, пов'язані з особливостями рідної мови. При цьому головна увага приділяється явищам, які або відсутні в рідній мові учнів, або розходяться в формах і засобах вираження.

Розглянуті вище принципи роблять свідомо-практичний метод універсальним і ефективним для викладання російської мови як іноземної в умовах мовного середовища, а також за відсутності її, в умовах навчання у ВНЗ або роботи в гуртках, на початковому або просунутому етапі. У загальних рисах процес навчання РМІ за допомогою свідомо-практичного методу може бути представлений у вигляді складної педагогічної діяльності, спрямованої на вирішення двох методичних завдань: навчання засобам спілкування (мовним і мовленнєвим) і оволодіння мовної діяльності. Перше завдання досягається у результаті повідомлення учням мовних знань та набуття ними в процесі виконання вправ фонетичних, лексичних та граматичних навичок; друга – в процесі формування мовленнєвих умінь, що забезпечують процес вербальної комунікації.

До числа найбільш відомих підручників, заснованих на ідеях свідомо-практичного методу навчання, відносяться «Русский язык для студентов-иностранцев» (Венедиктова Н.К., Городилова Г.Г., М., 1977), «Учебник русского языка для иностранных студентов-филологов. Основной курс. Первый год обучения» (Аверьянова Г.Н., Воинова Е.И., Матвеева В.М., М., 1980), «Учебник русского языка для иностранных студентов-филологов. Основной курс. Второй год обучения» (Аверьянова Г.Н., Воинова Е.И., Матвеева В.М., Братусь Б.В., М., 1982), «Учебник русского языка для иностранных студентов-филологов. Систематизирующий курс. Четвертый год обучения» (Лобанова Н.А., Слесарева И.П., М., 1980), «Учебник русского языка для иностранных студентов-филологов. Систематизирующий курс. Третий год обучения» (Лобанова Н.А., Слесарева И.П., М., 1984), «Учебник русского языка для иностранных студентов гуманитарных вузов и факультетов» (Битехтина Г.А., Клобукова Л.П., Чагина О.В., М., 1987).

Джерела та література:

1. Белинская О.Е. Межъязыковая интерференция в условиях русско-украинского взаимодействоя и проблемы преподавания русского язика. Русский язык и литература: Проблемы изучения и преподавания. К., 2009. С. 347-351.
2. Бобиль С.В. Шляхи розвитку міжкультурної компетенції у процесі навчання іноземних студентів на підготовчому відділенні. Русский язык и литература: Проблемы изучения и преподавания. К., 2009. С. 355-358.
3. Дементьева Т.І. Формування комунікативної компетенції студентів-іноземців підготовчих факультетів у процесі навчання. Автореф....дис. канд. пед. наук : 13.00.09 Х., 2005. 17 с.
4. Жовтоніжко І.М. Вплив дисциплін природничо-наукового циклу на адаптаційний процес іноземних студентів. Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки : зб. наук. пр. Х. : Константа, 2005. Вип. 9. С. 142-149.
5. Резван О.О. Педагогічні умови розвитку пізнавальних потреб у іноземних студентів у процесі навчання. Автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.04: 2008. 17 с.
6. Тростинська О.М. Український лінгвокультурологічний аспект у викладанні російської мови іноземним студентам. Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки: : зб. наук. пр. Х. : Константа, 2007. Вип. 11. С. 261-266.

УДК 94(477)

СТАНОВЛЕННЯ ПОМІСНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ (2016–2019 рр.)

А.М. КИРИДОН,
докт. іст. наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
(Україна)

Проблема помісності українського православ'я належить до розряду суспільно вагомих, особливо від моменту поновлення незалежності України [1, с. 448]. Церква є тим інститутом, який тісно взаємодіє із соціальним організмом на різних його рівнях (державному, національному, культурному) і є його складовою. Вона активно впливає на нього і так само зазнає зворотніх впливів. Становлення автокефальної Церкви обумовлено не лише процесами внутрішньоцерковного розвитку, але й формою державного

правління. Віддавна автокефалія із суто церковного явища перетворилася на церковно-політичне, і відтоді завжди таким залишалася, а її правила визначалися політичною логікою й регулювалися законами держави [2]. Остання створює відповідні інституційні рамки суспільно-політичного процесу, які здатні як стимулювати, так і гальмувати їх перебіг.

У православній традиції реальна Помісна церква фундує нерозривний зв'язок між релігійною організацією та процесом національного державотворення. Статус помісності у Православній церкві тісно пов'язаний зі здобуттям Церквою автокефального (з давньогрец. – самоочолюваного), тобто самостійного управління всіма без винятку церковними справами [1, с. 446]. Автокефалія – це статус помісної церкви, як самокерованої, незалежної частини Вселенської Православної церкви, що очолюється патріархом або архієпископом чи митрополитом.

15 грудня 2018 р. на об'єднавчо-установчому соборі проголошено постання Православної церкви України (ПЦУ). Помісна церква стала ще одним гарантом незалежності країни. 6 січня 2019 р. ПЦУ отримала «Патріарший і Синодальний Томос надання автокефального церковного устрою Православній Церкві України» (Томос – указ, декрет, послання предстоятеля помісної православної церкви), що засвідчило отримання статусу автокефалії й ствердило канонічність ПЦУ. Отримання Томосу й утворення Православної церкви України стало справді епохальною подією не лише в історії церковного життя, але й у державному та світовому вимірах. Задля цього моменту Церкві, державі й суспільству довелося подолати складний шлях.

Метою статті є увиразнення фактологічного дискурсу одного з етапів (заключного) боротьби за автокефалію Церкви в Україні. Хронологічні рамки пропонованої розвідки окреслено 2016–2019 рр. Нижня межа маркована активізацією кроків держави й Церкви до набуття статусу помісності в 2016 р. Верхня межа пов'язана з отриманням «Патріаршого і Синодального Томосу надання автокефального церковного устрою Православній Церкві України» (6 січня 2019 р.).

Проблема творення єдиної помісної церкви в Україні актуалізована як у світській історіографії (О. Борисова, В. Войналович, П. Галда, О. Горкуша, В. Єленський, С. Здіорук, А. Киридон, М. Лешанич, М. Палінчак, І. Преловська, В. Романенко, О. Саган, Д. Степовик, Л. Филипович, Ю. Чорноморець, А. Юраш, та ін.), так і серед представників церковного кліру (патріарх Філарет

(Денисенко), митрополит Макарій (Малетич), митрополит Олександр (Драбинко), отець Кирило (Говорун), архієрей Євстратій (Зоря) та ін.).

Передумови утворення Єдиної помісної православної церкви України. Рух до проголошення автокефалії церкви В Україні започатковано наприкінці 1980-х років. Але увиразнення процесів окреслилося за президентства П. Порошенка, який неодноразово звертався до проблеми формування Єдиної помісної православної церкви України упродовж 2016 р. (у т. ч. під час зустрічей зі Вселенським патріархом Варфоломієм, предстоятелями помісних православних церков, представниками Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій, патріархом Філаретом). При цьому Глава держави наголошував, що прагнення українських православних громадян мати свою Помісну Автокефальну Церкву – «історичний тренд, і цей тренд не може оминути Україну» [3].

У березні 2016 р. Президент України П. Порошенко у Туреччині зустрівся з Архієпископом Константинополя – Вселенським Патріархом Варфоломієм I, де на офіційному рівні було обговорено перспективи створення в Україні Помісної православної церкви.

Наступним кроком стало «Звернення Верховної Ради України до Всесвятості Варфоломія, Архієпископа Константинополя і Нового Риму, Вселенського Патріарха щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні» (постанову [4] підтримали 245 членів парламенту). У зверненні депутати просили Вселенського Патріарха взяти «активну участь у подоланні наслідків церковного поділу шляхом скликання під егідою Вселенського Патріархату Всеукраїнського об'єднавчого Собору, який би вирішив усі суперечливі питання та об'єднав Українське православ'я». Окрім того, Рада просила Константинополь «видати Томос про автокефалію православної церкви в Україні». Депутати також попросили Вселенського Патріарха скасувати Томос від 1686 р. про приєднання Київської митрополії Константинопольського патріархату до Московського патріархату (про передачу київської митрополії з підпорядкування Константинополя до Москви). Своє звернення серед іншого депутати аргументували підтримкою Московським патріархом Кирилом російської влади у конфлікті на Донбасі та анексії Криму [5]. Це рішення Ради було першим офіційним зверненням до патріарха про автокефалію, мало значний суспільний і міжнародний резонанс, зустріло гостру реакцію РПЦ [1, с. 312].

Саме 16 червня 2016 р. в Богословській академії на грецькому о. Крит мав розпочати роботу Всеправославний Собор, ініційований Константинополем. На Святий і Великий Собор Православної церкви,

задум якого сягає ще XIX ст., у Вселенського Патріарха Варфоломія були свої надії і сподівання: не лише утвердити себе у статусі «першого серед рівних», ставши ініціатором його проведення після тривалої перерви. За його задумом, Собор мав стати маніфестацією цілісності і соборності Вселенського православ'я, місцем дискусії з найскладніших питань. Останній етап підготовки Собору потопав в інтригах та розрахунках, а політика тріумфально домінувала над богослов'ям. Москва «всіляко намагалася формалізувати свій особливий статус у Повноті Православ'я, на якому Патріарх Кироло, усупереч канонічному праву, наполягав, вже декілька років («ми законні спадкоємці Візантії…»), постійно погрожувала Константинопольському Престолові зривом Собору. Між Константинополем та Москвою постійно відбувалися суперечки за домінування у православ'ї, а тому питання, кому підпорядковуватиметься церква в Україні, було для них дуже важливим» [7].

Всеправославний собор відбувся 16-27 червня 2016 р, але без участі РПЦ, Антіохійської, Болгарської та Грузинської православних церков, які його просто проігнорували. Вселенський Патріарх сприйняв цей акт як особисту образу, що лише поглибило давно нуртуючу його антипатію до Москви. Відтак доводиться констатувати: цей собор попри історичність, не став «революційним», не став проривом зі сформульованими відповідями на ті виклики, які накидалися православ'ю століттями [8, с. 180].

На цей момент в Україні в ході агресії РФ і неконвенційної війни змінилася внутрішньополітична ситуація й позиціонування конфесійного середовища щодо цих подій. Реалії гібридної війни переконливо доводили, що Росія використовує проти України широкий комбінований арсенал засобів. Агресором було розгорнуто справжній фронт на гуманітарному напрямі. Одне з чільних місць серед дієвих інструментів російської гуманітарної інтервенції посідав релігійно-церковний чинник. Саме через Українську православну церкву, юридично й організаційно підпорядковану Московській патріархії (УПЦ МП), Кремль активно маніпулював свідомістю мільйонів українських громадян, насаджуючии ідеологеми «русского мира», намагався дискредитувати автокефальний рух в Україні, нагнітати напруженість у міжправославних відносинах тощо. Відомий американський політолог Зб. Бжезінський слушно зауважував: «Якщо домінуюча у країні церква більше, ніж на 20 % контролюється ззовні, то ні про який реальний політичний суверенітет говорити не доводиться».

В Україні, де більшість віруючих – православні, понад 50 % осередків її православної мережі на 2016 рік перебувало в підпорядкуванні Московського патріархату. По суті, УПЦ МП виконувала роль одного з істотних інструментів залежності України від Російської Федерації. Демонстрацією інструментів впливу Москви на внутрішні українські справи став хресний хід УПЦ МП, різко розкритикований президентом П. Порошенком у промові біля пам'ятника Володимиру наприкінці липня 2016 р. під час відзначення роковин хрещення Русі [9]. Відтак, найдієвіший спосіб позбавитися залежності й успішно протистояти духовній експансії Росії полягав в утвердженні автокефалії власної національної православної Церкви, тобто необхідності інституалізації Української Помісної Православної Церкви (УППЦ) [6, с. 309].

За результатами соціологічного дослідження, проведеного Центром Разумкова у листопаді 2016 р., 44,3 % опитаних православних українців висловилися за необхідність створення в Україні «Єдиної Помісної Православної Церкви, незалежної від інших церковних центрів за межами України»; 25 % – не підтримують цю ідею; 30,7 % респондентів не визначилися. Для порівняння: 2003 р. за помісність українського православ'я свої голоси віддали 17,4 % опитаних, а 2007 р. – 20,7 % респондентів [6, с. 311].

Активізація боротьби за статус помісності Церкви. Рік 2018-й. Упродовж 2018 р. здійснювалися надважливі заходи щодо зміцнення духовного фундаменту Українського народу й остаточної нейтралізації політико-ідеологічного впливу Росії на Українську Державу в умовах гібридної війни [10, с. 136].

Вагомим чинником було те, що на початок 2018 р. переважна мережа релігійних організацій УПЦ в юрисдикції Московського Патріархіату (12 675 організацій, або 65,2 % православних утворень України), охоплювала всю територію країни і за чисельністю була домінуючою в 22 із 25 регіонів (за винятком Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей) [8, с. 148].

У квітні 2018 р. Верховна Рада України й президент П. Порошенко спільно з УПЦ КП, УАПЦ та частиною єпископів УПЦ МП відправляють звернення до Константинопольського патріарха Варфоломія із проханням дарувати Томос про автокефалію православної церкви в Україні. У відповідь Константинополь ухвалює принципове рішення дарувати країні автокефалію. Після шестигодинних переговорів із патріархом Варфоломієм у Стамбулі (квітень, 2018 р.) П. Порошенко заявив, що автокефалія для України близька як ніколи.

На VII Національному молитовному сніданку 31 травня 2018 р. Президент України П. Порошенко акцентував увагу на безпековому вимірі боротьби за автокефалію, наголосивши: «Церква має бути відділена від держави, але, в першу чергу – від сусідньої держави, країни-агресора, якій ми не маємо дати права працювати п'ятою колоною, бо це наша з вами відповідальність за Україну, яку ми любимо понад усе» [11].

Як позиціонувалися погляди громадян щодо процесу створення Помісної церкви? Згідно з результатами опитування громадян, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із Центром Разумкова 19–25 травня 2018 р. в усіх регіонах України, окрім Криму та окупованих територій Донбасу, ідею створення в Україні автокефальної УППЦ підтримувало 31,3 %, не підтримувало – 19,8 %, байдужими виявилися – 34,7 %, вагалися з відповіддю 14,2 % респондентів. Серед тих, хто підтримував утвердження Помісної православної церкви, більше половини (56,0 %) висловили переконання, що вона мала створюватися на основі УПЦ КП із приєднанням усіх охочих. Водночас, 14,0 % респондентів виловили міркування, що мала створюватися абсолютно нова церковна інституція [12].

Упродовж травня–серпня 2018 р. спеціально утворена комісія у складі трьох митрополитів на чолі з митрополитом Гальським Еммануїлом здійснила візити до інших автокефальних православних церков, інформуючи їх про позицію Константинополя та пропонуючи їм об'єднатися у процедурі надання автокефалії Українській церкві. Після завершення цих візитів мав бути підготовлений звіт Спеціальної комісії, продискутований із метою прийняття відповідного рішення на найближчому засіданні Священного Синоду Константинопольського патріархату, запланованого на вересень 2018 р. Визначальною у цій дискусії мала стати позиція самого Вселенського Патріарха Варфоломія, неодноразово оприлюднена у низці його виступів і промов. Зокрема, про свою незмінну турботу і зацікавленість у розв'язанні українського церковного питання, «відновленні єдності розділеного церковного тіла» в Україні Вселенський Патріарх говорив 1 липня 2018 р. у Тронному залі своєї резиденції під час промови з нагоди 40-го дня від упокоєння митрополита Петра Євангела [8, с. 181]. Він нагадав про духовні та канонічні права Вселенського Престолу стосовно України: «…Константинополь ніколи не видавав дозволу передавати території України будь-кому… Наш Престол не визнав відділення Київської Митрополії і залежних від неї православних Церков Литви та Польщі

та їх приєднання до Московської Церкви, що було здійснено проти канонів…» [13].

У серпні 2018 р. патріарх Кирило та Варфоломій зустрічалися у Стамбулі.

Доленосними стали рішення Синоду Вселенського Патріархату від 11 жовтня 2018 р.: скасовано рішення 1686 року про передання української церкви в управління Московського патріархату (відтак Москва позбавлялася права призначати київського митрополита); прийнято та розглянуто апеляцію від Філарета (Денисенка), Макарія (Малетича) та їх послідовників, які опинилися у схизмі не з догматичних причин – згадані персоналії були канонічно поновлені у своєму єпископському або священицькому сані; відновлено сопричастя їхніх вірних із Церквою; анафема РПЦ Філарету визнавалася недійсною. Було оголошено про започаткування процесу надання автокефалії православної церкви в Україні [10, с. 145-146; 14]. Орієнтовно на листопад 2018 р. очікували проведення Об'єднавчого собору українських православних церков – Київського патріархату, Московського патріархату та Української автокефальної православної церкви, на якому мав бути обраний предстоятель єдиної помісної церкви. Саме він мав отримати Томос про автокефалію Української помісної православної церкви [14].

15 жовтня 2018 р. Синод РПЦ ухвалив рішення про повний розрив євхаристійного спілкування з Константинопольським патріархатом. У засіданні брало участь двоє представників УПЦ МП – митрополит Київський і всієї України Онуфрій та митрополит Запорізький і Мелітопольський Лука. Під євхаристійним спілкуванням у православ'ї мають на увазі принцип єдності між автокефальними православними церквами у Вселенській православній церкві. Розрив означає неможливість спільного служіння й участі в таїнствах для священиків і мирян Руської православної церкви та Вселенського патріархату.

22 жовтня Вселенський патріарх Варфоломій заявив, що не планує відступати у вирішенні питання про українську автокефалію, незважаючи на тиск РПЦ.

3 листопада 2018 р. Президентом України підписана Угода про співпрацю та взаємодію між Україною та Вселенським Патріархатом у створенні незалежної православної церкви в Україні, зокрема, деталізовано процес надання Томосу. Синод Вселенського Патріархату (27-29 листопада 2018 р.) призначив дату Собору Православної Церкви в Україні, який відбувся 15 грудня 2018 р. (м. Київ).

6 січня 2019 р. під час урочистої Літургії Вселенський Патріарх Варфоломій вручив «Патріарший і Синодальний Томос надання автокефального церковного устрою православній Церкві України» митрополиту Епіфанію і Президентові України П. Порошенку. Україна стала повноправним суб'єктом міжнародних релігійно-церковних відносин [10, с. 146]. Українська церква відновила свою незалежність, що перекрило один з останніх каналів російського впливу на українські внутрішні справи. Як правило, виникнення самостійної держави якогось православного народу майже відразу спричиняло і створення його помісної церкви (хоч у випадку України так не сталося – вона тривалий час залишилася на конфесійному рівні пов'язаною з Російською Федерацією). Після визнання Росії державою-агресором, зв'язки з нею на конфесійному рівні стали абсолютним нонсенсом [15].

Водночас навколо церкви увиразнилася щодо формування нової ситуації і атмосфери, яка очевидно ще недостатньо усвідомлена релігійною спільнотою і її лідерами. Порівняно з 2010 р., коли рівень суспільної довіри до церкви досяг максимуму (72,5 %), в 2014 р. становив 65,6 %, у 2018 р. він помітно знизився (59,8 %): від 83,0 % на Заході до 57,8 % в Центрі, 50,5 % на Півдні та лише 47,7 % на Сході країни. Однак станом на кінець 2018 р. рівень довіри до церкви помітно дисонував із рівнем її визнання як морального авторитету. Хоча, 2018 р., порівняно з 2013–2017 рр., ситуація істотно не змінилася (2013 р. – 49,9 %, 2018 р. – 45,0 %), ці зміни є відчутними порівняно із 2010 р. (56,3 %). Не вважають церкву моральним авторитетом 34,8 % (проти 26,5 % у 2010 р.). За роки військових дій на території України зменшилася і кількість громадян, упевнених, що церква відіграє позитивну роль у сучасному українському суспільстві (52,5 % у 2014 р. і 48,5 % у 2018 р.). Водночас, за цей же період частка тих, хто вважає, що церква відіграє негативну роль, зросла з 3,6 % до 4,7 % [16]. Ці зміни з очевидністю доводять потребу віднайдення нової тональності діалогу церкви зі суспільством [8, с. 148].

Фактично, з визнанням автокефалії ПЦУ почався новий розкол світового православ'я. Причому ініціатором цього розколу виступив патріарх Московський Кирило, який розірвав канонічне спілкування з Константинополем після того, як патріарх Варфоломій прийняв рішення надати Томос Українській церкві [17].

Отже, шереґ внутрішніх і зовнішніх обставин, увиразнених станом на 2018 р., активізували необхідність вирішення питання про створення Української помісної православної церкви. Провідним у цьому процесі виступив державний чинник. Серед внутрішніх обставин зручність вибору моменту пояснюється, насамперед,

істотним зниженням рівня суспільної підтримки УПЦ (традиційного і головного контрагента української православної автокефалії) внаслідок промосковської позиції її ієрархів у питаннях російської агресії. Загострення національних почуттів в умовах військових дій залишає все менше байдужих до церковної проблематики, збільшує частку прихильників очищення країни від «московських попів» та облаштування «своєї», «національної» церкви [8, с. 176].

Передбачалося, що конституювання Української помісної православної церкви створить для України низку значних переваг, а саме:

1) з огляду на православну більшість українського населення, УППЦ виконуватиме місію дієвого чинника суспільної мобілізації, що вкрай актуально в контексті внутрішніх та зовнішніх викликів і загроз територіальній цілісності, суверенітету, конституційному ладу України, особливо в умовах війни, яка триває;

2) отримання автокефалії сприятиме активнішому долученню Української помісної православної церкви до Вселенського православ'я, що стане одним із дієвих чинників зміцнення суб'єктності України на міжнародній арені;

3) фундація УППЦ прискорить послаблення негативного впливу УПЦ МП на суспільство. Досить прогнозованим є вихід з її лона проукраїнського крила, яке сьогодні добре розуміє, що в умовах війни через жорстку підпорядкованість московській патріархії УПЦ МП опинилась у непривабливій ситуації, як щодо українського суспільства, так і щодо Української держави. Не випадково деякі представники священства – прихильники автокефалії – вважають за необхідне ведення діалогу з іншими православними юрисдикціями, відстоюють право вірян на проведення богослужінь українською мовою, критично ставляться до поминання патріарха Кирила в українських парафіях, обстоюють звільнення УПЦ МП від олігархічних впливів [6, с. 310].

Створення помісної автокефальної Церкви резонує в кількох площинах: церковно-релігійній, історичній, політичній, геополітичній, безпековій, культурно-ціннісній, міжнародній тощо. На думку релігієзнавців, для України очевидним є знаходження в деякій переломній, кризовій точці – точці біфуркації, деякого нового стану, за яким, ймовірно відкривається новий горизонт подій. Політичний чинник, якщо розглядати його як локальну детермінанту релігійної ситуації в точці біфуркації. став каталізатором активізації процесу конституювання Помісної Церкви в Україні. Іншими словами, надання Томосу про автокефалію Православної церкви в

Україні постало чинником впливу на всіх суб'єктів релігійної ситуації, вирішуючи низку питань з одного боку та загострюючи низку соціально-політичних ризиків – з іншого [18, с. 210-211]. Хоча процес реального об'єднання православних вірян довкола помісної церкви триватиме ще певний час, має пройти так званий період звикання до нової моделі, однак з церковного погляду незалежність України від Росії вже стала фактом. Зміни, що відбулися в Україні на помежів'ї 2018–2019 рр. в церковному житті, є не лише подією релігійно-церковного життя, але й, водночас, масштабною політичною подією, елементом творення нації.

Джерела та література:

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». К.: НІСД, 2018. С. 448.
2. Кирило (Говорун), отець Автокефалія та її український випадок. URL: http://orthodoxy.org. ua/data/avtokefaliya-ta-yiyi-ukrayinskiy-vipadok.html
3. Президент Патріарху Філарету: Український народ чекає на реалізацію головної справи Вашого життя – Української Єдиної Помісної Незалежної Православної Церкви. Офіційне інтернет-представництво Президента України П. Порошенка. URL: http://www.president.gov.ua/news/prezident-patriarhu-filaretu-ukrayinskij-narod-chekaye-na-re-37090
4. Про Звернення Верховної Ради України до Всесвятості Варфоломія, Архієпископа Константинополя і Нового Риму, Вселенського Патріарха щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні: Постанова Верховної Ради України від 16 червня 2016 р. № 1422-VIII. Відомості ВР України. 2016. № 27. Ст. 528. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-19
5. Рада попросила Вселенського Патріарха визнати українську церкву (16 червня 2016 р.).URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2016/06/160616_vc_rada_church
6. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». К.: НІСД, 2017. 928 с.
7. Червоненко В. Чи допоможе Порошенко створити помісну церкву? URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/03/160311_poroshenko_church_vc
8. Войналович В.А. Сучасне українське православ'я: старі і нові виклики. Наукові записки ІПіЕНД. 2018. № 3-4 (95-96). 141-192. С. 180.
9. Червоненко В. Порошенко: На шляху від Московського патріархату (29 липня 2016 р.).URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/07/160729_poroshenko_church_vc
10. Здіорук С. Конституювання православної Церкви України як чинник зміцнення національної безпеки Української Держави. Релігійна безпека/небезпека України: Зб. наук. праць і матеріалів / За ред. проф. А. Колодного. К.: УАР, 2019. С. 136.

11. Слово Президента України на VII Національному молитовному сніданку 31 травня 2018 року. URL: https://www.president.gov.ua/news/slovo-prezidenta-na-vii-nacionalnomu-molitovnomu-snidanku-47850
12. 31 % українців – «за» створення автокефальної помісної Церкви в Україні, «проти» – 20 % (27.06.2018). URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/social_ questioning/71636
13. Патріарх Варфоломій: Константинополь ніколи не видавав дозволу передавати території України будь-кому (02.07.2018). URL: https://risu.org.ua/ua/index/ all_news/confessional/orthodox_relations/71673/
14. Митрополит УПЦ МП Драбинко: «Якщо Єрусалим підтримає автокефалію для України, РПЦ не залишить це без уваги» (25.10.2019): URL: https://gordonua.com/ukr/news/society/-mitropolit-upts-mp-drabinko-jakshcho-jerusalim-pidtrimaje-avtokefaliju-dlja-ukrajini-rpts-ne-zalishit-tse-bez-uvagi-453656.html
15. Єдина українська автокефальна помісна церква: Що це таке і чому її створення наразі вкрай важливе. URL: https://ua.112.ua/golovni-novyni/yedyna-ukrainska-avtokefalna-pomisna-tserkva-shcho-tse-take-i-chomu-ii-stvorennia-narazi-vkrai-vazhlyve-442058.html
16. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010–2018 рр. (інформаційні матеріали). Київ, 2018. 78 с. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf
17. Соколов Б. Томос як символ державної незалежності. День. № 3-4 (10 січня 2019 р.).
18. Титаренко В., Титаренко О. Суспільно-політична ситуація України: ризикки і загрози в контексті наявної релігійної безпеки. Релігійна безпека/небезпека України: Зб. наук. праць і матеріалів / За ред. проф. А. Колодного. К.: УАР, 2019. С. 209-214. С. 210-211.

УДК 27-523(477.6)«1776/1797»

РОЗБУДОВА ЦЕРКОВНОЇ МЕРЕЖІ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ТА ХЕРСОНСЬКОЇ (КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ТА ХЕРСОНЕСО-ТАВРІЙСЬКОЇ) ЄПАРХІЇ (1776–1797 рр.)

О.С. КОВАЛЬ,
аспірантка кафедри історії та філософії
Бердянський державний педагогічний університет
(Україна)

Після укладання Кючук-Кайнарджийського миру 1774 р. Російська імперія могла приступити до нового етапу колонізації підросійських південноукраїнських теренів, суттєво розширених у результаті завершення переможної війни. Плани цієї колонізації вже не передбачали збереження незручного для імперії запорозького

козацтва, чиї землі займали більшу частину регіону. Разом із тим, і на цьому етапі, як і в часи Нової Січі, при колонізації Півдня, Російська імперія продовжувала розігрувати релігійну карту, прикриваючи свої експансіоністські дії гаслами захисту православних, повернення споконвічних християнських земель тощо. На цьому етапі перебування церков південноукраїнського регіону під зверхністю різних єпархіальних архієреїв вже певною мірою могло заважати реалізації планів уряду щодо стрімкого залюднення і господарського освоєння цих територій, тож вже наступного місяця після проголошення маніфесту про ліквідацію Запорозьких Вольностей, 9 вересня 1775 р. указом імператриці засновувалась Слов'янська та Херсонська єпархія, до території якої увійшли майже всі південноукраїнські землі. Питання подальшої розбудови храмової мережі краю, дослідження яких і є метою цієї статті, є надзвичайно актуальними у тому числі і з точки зору розуміння російської імперської політики щодо розігрування релігійної карти задля досягнення геополітичних цілей.

Жвавій розбудові храмової мережі регіону в останній чверті XVIII ст. сприяло те, що при спрощеннях процедури отримання дозволів на закладку і освячення релігійних споруд [8-10], зберігався мінімалізм вимог щодо архітектурних характеристик церков, а також ще не запроваджувалась регламентація матеріалів, з яких вони мали зводитись. Тож архітектурні характеристики храмів, які було зведено на півдні України в цей період, великою мірою визначались наявними будівельними матеріалами, ступенем фінансової спроможності парафіян і часом, який вони готові були чекати на зведення релігійної споруди, а також досвідом будівничих, який, у свою чергу, значною мірою залежав від того, з якого регіону вони походили.

За спостереженням О. Харлана, у храмах Південної України цього часу можна побачити специфічні риси різних шкіл, представлених в інших українських регіонах. Тож будувались хрещаті, тридільні і ротондні храми. Наприкінці ж століття, при тому, що більшість «народних майстрів» продовжує дотримуватись традиційних форм, останні починають поєднуватись із класичними: з'являються портики із фронтонами, зазнає змін ритміка мас, маківки храмів набувають більш округлих форм. При цьому релігійні споруди, зведені в регіоні в останній чверті XVIII ст., як правило, були більшими за храми Півдня, чиє будівництво припало на попередні періоди [17, с. 32, 75]. При цьому кам'яні храми становили меншу частину всіх православних релігійних споруд регіону. Кам'яні споруди зводились переважно там, де був наявний цей матеріал. Цим

пояснюється, зокрема, великий відсоток саме таких храмів на Кримському півострові. З каменю ж зводили деякі з найбільш важливих, знакових, статусних релігійних споруд у містах, або ж там, де парафіяни мали бажання і знаходили фінансові можливості для такого будівництва. Більшість же церков регіону в останній чверті XVIII ст. будувалась із дерева [11, с. 147]. З огляду на брак у багатьох місцевостях степового Півдня і цього матеріалу, будівельні матеріали для низки зведених у цей період храмів були ще скромнішими: грунт (храми-землянки), хмиз і очерет. Зрозуміло, що, зазвичай декларувалось їх використання «на перший час», поки не будуть знайдені можливості для будівництва більш капітальних і пристойних споруд. При цьому зберігалась практика використання пересувних (мобільних) церков.

Певне уявлення про статистику щодо матеріалів, з яких будувались храми на півдні України в останній чверті XVIII ст., можна скласти систематизуючи дані, вміщені в роботі Гавриїла (Розанова) «Історико-хронологічний опис церков єпархії Херсонської і Таврійської». Тут подані відомості про 258 храмів, зведених у 1775-1800 рр. З них щодо 13 релігійних споруд дані про матеріал, з якого вони були зведені, не наведені. Ще 2 храми були зведені у Дубоссарах і 35 – у Тираспольському повіті. З решти ж 208 храмів кам'яними були 70, тобто 33,65 %. З них 12 було зведено у містах (по 3 – у Херсоні та Миколаєві, 2 – у Одесі, по 1 – у Ново-Миргороді, Овідіополі, Вознесенську та Очакові), 2 – у містечках, 1 – у слободі і 55 – у селах. Причому стрімке зростання чисельності кам'яних храмів у сільській місцевості припадає на останнє десятиліття цього періоду. Натомість дерев'яними були 136, або 65,38 % храмів. З них 9 були зведені у містах, 5 – у слободах, 2 – у містечках, 2 – у посадах, 1 – у станиці і 117 – у селах. 2 церкви були позначені як плетені (зведені у 1790 р. Миколаївська церкви села Калаглеї та в 1792 р. Миколаївська ж церква села Флор) [1, с. 12-44].

Чисельне домінування дерев'яних релігійних споруд впливало на загальну динаміку церковного будівництва в регіоні. Адже, з одного боку, деревина трухлявіла, і це викликало необхідність перебудови храмів. З іншого ж боку, справжнім лихом для дерев'яних споруд були пожежі, внаслідок яких храмова мережа Південної України зазнавала суттєвих втрат і потребувала оновлення. Доволі показовим був випадок у Половиці, де тільки-но завершена будівництвом дерев'яна церква в ім'я Петра і Павла згоріла у 1783 р. ще до церемонії освячення [6, с. 13].

Що стосується залежності архітектурних характеристик храмів регіону від матеріальних можливостей парафіян, то вона обумовлювалась прагненням держави у більшості випадків не брати на себе фінансових зобов'язань щодо храмового будівництва. Виключення робились лише для деяких категорій населених пунктів і груп парафіян. Зокрема, держава зобов'язувалась фінансувати зведення церков у міському просторі, але з таким важливим обмеженням, що за рахунок казни мало зводитись лише по одному храму в місті чи фортеці [16, арк. 42]. Категоріями населення, про зведення храмів для яких фінансово дбала держава, залишались, як і в попередній період, військові та деякі групи іноземних переселенців. У цьому контексті прикладом взяття державою на себе фінансування зведення більш ніж однієї церкви у місті може бути указ Катерини II від 19 квітня 1795 р. про поселення греків і албанців у Одесі і на її околицях, пункт третій якого передбачав виділення з казни 2000 рублів «без повернення» на облаштування для цих переселенців «особливої» церкви [14, с. 687].

Держава взяла на себе додаткові зобов'язання щодо храмового будівництва в міському просторі і коли той самий молодий фаворит Катерини II генерал-губернатор П. Зубов задумав амбітний план перекроєння адміністративно-територіального устрою відданого в його управління краю із будівництвом фактично з нуля нової пишної столиці цих земель – міста Вознесенська. Іменним указом від 2 жовтня 1795 р. за доповіддю П. Зубова було затверджено план цього міста, на якому зазначались місця будівництва церков. Було заплановано зведення п'яти православних церков: соборної, трьох парафіяльних зі служінням російською і однієї парафіяльної зі служінням грецькою мовою. При цьому храми мали будуватись саме державним коштом: було затверджено кошторис, яким на зведення собору у Вознесенську мало бути виділено аж 188878 рублів, двох парафіяльних церков – 56600 рублів, церкви в монастирі – 18000 рублів, грецької церкви – 15600 рублів [14, с. 793-804; 15, арк. 379 зв.-383 зв.]. Щоправда, ці плани так і залишились нереалізованими: смерть у 1796 р. Катерини II поставила хрест на перспективах і її фаворита, і задуманого ним міста.

В ряді випадків будівництво храмів могло плануватись на внески, що робились як із казни, так і парафіянами або ж членами кліру [11, с. 144; 13, с. 62]. Зокрема, в державній слободі Матвіївка між річками Вовчою і Самарою у 1777 р. було заплановано зведення Покровської церкви, цеглу та каміння для якої мала надати казна, а пожертву на будівництво в розмірі 1000 рублів надав козак (напевно,

колишній запорожець) Федір Колотнеча, чий син, диякон Василь, мав виступити фундатором при будівництві [12, с. 564-567].

Серед найвизначніших релігійних споруд, зведених на півдні України в останній чверті XVIII ст., були Новомосковський Свято-Троїцький собор, закладений ще за часів Вольностей Війська Запорозького і закінчений у 1781 р. і Катеринінський собор у Херсоні (початок спорудження – 1782 р.).

Грандіозними були плани щодо зведення Преображенського собору в на той час головному місті краю – Катеринославі (слободі Половиця). Втім, у задуманому вигляді собор так і не було зведено. Храм був освячений тільки у 1835 р. і мав значно скромніші розміри, ніж задумувались за часів Катерини II і Г. Потьомкіна.

Одним із наслідків розширення території Російської імперії за рахунок земель мусульманської Османської імперії стало те, що поповнення мережі православних храмів південноукраїнського регіону відбувалось і шляхом перетворення деяких мечетей на церкви. Зокрема, саме мечеттю раніше була Успенська церква, що діяла в Єнікале [7, с. 208]. Гавриїл (Розанов) писав, що після штурму Очакова 1788 р. від цього багатолюдного торговельного міста залишилось мало чого значного; серед вцілілого була турецька мечеть, яка у 1792 р. була перетворена на православний храм [1, с. 33].

Специфіки цьому періоду храмового будівництва на Півдні, порівняно із більш пізніми часами, додавало продовження практики несанкціонованого зведення релігійних споруд, яка спостерігалась і за часів Вольностей Війська Запорозького. З одного боку, тут давались взнаки самі традиції сприйняття степів північного Приазов'я і Причорномор'я як вільних земель, на яких можна нехтувати умовностями, неприпустимими на інших землях. З іншого боку, сама світська і духовна влада часто дивилась скрізь пальці на таке самовільне влаштування храмів, яке, хоч і суперечило узаконеній процедурі, але об'єктивно було на користь колонізації краю. Тож єпархіальному керівництву залишалось тільки або одразу давати згоду на освячення таких «самобудов», або ж перед цим формально, заднім числом давати дозвіл на закладку реально вже влаштованої релігійної споруди. Причому траплялось, що згода на освячення давалась через три роки після того, як храм реально почав функціонувати [3; 11, с. 143; 12, с. 138-139; 13, с. 63-64].

В останній чверті XVIII ст. духовна влада в цілому залишалась ще доволі лояльною в питаннях вимогливості до церковного начиння, необхідного для відкриття храмів [11, с. 149]. У той же час мала місце

практика використання начиння похідних (полкових) церков задля забезпечення необхідним нововлаштованих стаціонарних храмів. Скажімо, 23 червня 1790 р. миколаївський протоієрей Єфимій Савурський звернувся до високопоставленого світського містобудівника Миколаєва М. Фалєєва з рапортом, в якому пропонувалось передати начиння похідної церкви Другого фузилерного артилерійського полку новому міському храму [5, арк. 2]. Практикувалась і передача (частіше – тимчасова) вцілілого майна згорілих храмів до діючих релігійних споруд [2].

Процес розбудови новозаснованих на півдні України міст мав складовою і переміщення храмів як у межах міського простору, так і поза ним. Наприклад, у процесі активного зростання Херсона, на який у той час покладались величезні надії і чиє населення стрімко зростало, 1786 р. місцеві купці звернулись до духовного відомства з проханням дозволу на перенесення на Купецький форштадт старої Михайлівської церкви із Херсонської фортеці. Втім, архієпископ Катеринославський і Херсонеса-Таврійського, на прохання місцевого представника військової влади, передав антимінс і жертовник цієї церкви до його слободи. Для задоволення ж духовних потреб херсонського купецтва на форштадті було закладено кам'яну церкву в ім'я Успіння Пресвятої Богородиці, а до її побудови дозволено поставити похідну малу дерев'яну церкву [4, арк. 1-3 зв.].

В цілому, видача архієрейських дозволів на зведення саме тимчасових церков або ж каплиць у цей період залишалось вельми поширеною практикою, яка мала сприяти більш стрімкому залюдненню регіону.

Таким чином, часи існування Слов'янської та Херсонської (Катеринославської та Херсонесо-Таврійської) єпархії стали періодом об'єднання абсолютної більшості складових храмової мережі Південної України під зверхністю одного єпархіального архієрея, що сприяло більш ефективній реалізації імперських планів щодо колонізації та господарського освоєння регіону, адже наявність церкви або ж принаймні сприятливих умов для її швидкого влаштування виступала одним із приваблюючих факторів для переселення і закріплення тут на помешкання вихідців із інших регіонів Російської імперії та із-за кордону. Пріоритети залюднення надзвичайно важливого для імперії як з геополітичних, так і з економічних міркувань краю змушували духовну владу доволі поблажливо ставитись до питання дотримання умов для надання дозволів на закладку і освячення храмів. До того ж, і самі ці умови впродовж 1776-1797 рр. ще залишались вельми лояльними і не

деталізованими порівняно з більш пізніми часами, а для процедури храмового будівництва на півдні України за сприяння регіональної світської влади офіційним Петербургом було зроблено низку виключень, покликаних пришвидшити процес проходження бюрократичних етапів узгоджень і отримання відповідних дозволів.

Джерела та література:

1. Гавриил (Розанов). Историко-хронологическое описание церквей епархии Херсонской и Таврической. Одесса: в городской типографии. 1848. 71 с.
2. Державний архів Автономної Республіки Крим. Ф. 343, оп. 1, спр. 41.
3. Державний архів Одеської області. Ф. 37, оп. 1, спр. 80.
4. Державний архів Херсонської області. Ф. 207, оп. 1, спр. 88.
5. Державний архів Миколаївської обл. Ф. 243, оп. 1, спр. 32.
6. Егоров Александр. Екатеринославское блукание (1777-1791). Екатеринослав: Товарищество «Печатня С.П. Яковлева». 1887. 21 с.
7. Лебединцев А. Столетие церковной жизни Крыма. 1783-1883. ЗООИД. Одесса. 1883. Т. XIII. С. 201-219.
8. Лиман І. Зведення церков на Півдні в 1775–1825 роках. Історія релігій в Україні. Праці XII-ї міжнародної наукової конференції. Львів, 20–24 травня 2002 року. Книга І. Львів: Логос. 2002. С. 232-241.
9. Лиман І. Мотивація дій органів влади в питанні облаштування православних релігійних споруд. Культурологічний вісник. Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. Вип. 10. Запоріжжя: Просвіта. 2003. С. 10-14.
10. Лиман І. Особливості процедури влаштування храмів у населених пунктах Слов'янської та Херсонської єпархії. Історія і культура Придніпров'я. Невідомі та маловідомі сторінки: Науковий щорічник. Випуск 4. Дніпропетровськ: НГУ. 2007. С. 114-120.
11. Лиман І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX століття. Запоріжжя: РА «Тандем–У». 2004. 488 с.
12. Макаревський Феодосій. Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії. Церкви та приходи минулого XVIII століття. Дніпропетровськ: ВАТ Дніпрокнига. 2000. 1080 с.
13. Православна церква на півдні України (1775–1781). Упорядник: І. Лиман. Джерела з історії Південної України. Том 4. Запоріжжя: РА «Тандем–У». 2004. 560 с.
14. ПСЗРИ. Собр. I. – Т. XXIII.
15. Російський Державний Архів Давніх Актів. Ф. 16, спр. 699. Ч. 2.
16. Російський державний історичний архів. Ф. 796, оп. 58, спр. 106.
17. Харлан Олександр Вікторович. Особливості типологічної еволюції дерев'яної храмової архітектури на території півдня України сер. XVIII – поч. XX ст. (на прикладі Катеринославської губернії): Дис. канд. архітектури: 18.00.01. К. 2010. 241 с.

УДК 94(477)

ДІЯЛЬНІСТЬ БЕРИСЛАВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДУМИ В ГАЛУЗІ ГОСПОДАРСТВА, ТОРГІВЛІ ТА ПРОМИСЛОВОСТІ В КВІТНІ – ГРУДНІ 1917 РОКУ

Г.П. КОВАЛЬ,
вчитель історії та географії,
Новосафронівська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів
(Україна)

Історія малих міст у переломні часи є надзвичайно цікавою та насиченою. Історія міста Берислава розглядалася авторами [1] та великими виданнями [2] [3]. Автор теж вже звертався до історії [4]. В статті автором розглянуто, спираючись на літературу [2] [3] та архівні джерела [5], діяльність Бериславської міської думи в галузі міського господарства, торгівлі та промисловості в квітні – грудні 1917 року – в період двох революцій у Російській державі, утворення та діяльності Української Центральної Ради, активного втручання Ради Робітничих депутатів у роботу думи, участі гласних на фронтах Першої світової війни. В такий важкий час Бериславська міська дума змушена була встановлювати нові збори, податки торгівцям, підприємцям, збільшувати винагороду за роботу багатьом працівникам міста.

Напередодні Першої світової війни Берислав був досить великим містом. Тут проживало 16 тисяч чоловік, налічувалося 1858 будівель, переважно одноповерхових. Центральні вулиці освітлювалися гасовими ліхтарями, а решта вночі потопала в темряві. Не було ні водогону, ні каналізації. На її спорудження у міської думи бракувало коштів [2, с. 146] [3, с. 192]. Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції щодалі зростала революційна й політична активність народних мас. Трудящі міста в березні 1917 року обрали Раду робітничих і селянських депутатів. Бериславська Рада налагодила зв’язки з Херсонською Радою робітничих і солдатських депутатів, яка керувала її діяльністю [2, с. 146] [3, с. 192].

16 квітня 1917 року на засідання Бериславської міської думи було заслухано клопотання пароплавного і транспортного товариства «Російський Ллойд» наступного змісту, представляючи при цьому заяву Курмана і Волохіна, які внаслідок продажу ними пароплавства, переуступили і всі їх права на причали, прохали надати їм в орендне користування, займану причальну лінію і територію, що знаходиться

під береговими складами, на термін три роки. Вислухавши докладене постановлено думою: надати пароплавному і транспортному товариству «Російський Ллойд» в орендне користування ним займану його спорудами причальну лінію і територію, що знаходилася під береговими складами, тільки на один рік за платню 1000 карбованців за рік [5, арк. 43]. Розглянуто клопотання бериславського міщанина про складання його недоїмки місту в сумі 150 карбованців по колишній оренді міського рибного ставка № 1, яка приносить йому крупні збитки. Дума прийняла рішення скласти недоїмку місту в сумі 150 карбованців М. Пройдієвта по колишній оренді рибного ставка № 1 [5, арк. 47]. Клопотання базарного наглядача Якова Позняка про збільшення йому утримання з огляду на здорожчання життя. Збільшили на 5 карбованців на місяць [5, арк. 48]. Клопотання лісників Бериславських міських плавнів про дозвіл їм випас скота в міських плавнях у більшій кількості ніж їм дозволялося до цього часу. Постановлено дозволити випас у міських плавнях до 1 травня п’яти буровиків [5, арк. 49].

У своїй усній доповіді Бериславський міський голова Г.У. Сулима доповів думі, що за свідченнями, що дійшли до нього, 20 квітня 1917 року в Херсоні відбудуться вибори губернського комісара на яких бажано було б мати і депутата від Бериславської міської думи. Гласні підтримали думку міського голови та постановили: делегатом від Бериславської міської думи для обрання губернського комісара обрати Антона Івановича Живодара [5, арк. 50]. Доповідь Бериславського міського голови про те, що на засідання думи не з’явилися гласні І.Т. Карабан, А.А. Крутица, П.І. Карабан, А.Н. Полуденний, Г.А. Малицький, І.Є. Ретенко, Я.А. Страшко, І.І. Ведмідь і Н.С. Ведмідь, перші три знаходилися в діючій армії в мобілізації, а решта відсутні в місті. Постановлено неявку всіх цих гласних вважати поважною [5, арк. 51].

На засіданні зібрання Бериславської міської думи 3 вересня 1917 року закритим балотуванням міським головою було обрано З.К. Авчиннікова, що отримав 23 виборчих кулі – голоси, один утримався та три проти. Також на засіданні піднімалося питання в оренди міської землі [5, арк. 24].

На позачерговому зібрання 8 вересня 1917 року розглянути питання про встановлення способу здачі міської орної землі в оренду на 1918 рік, клопотання інвалідів про оренду орної землі без торгів, про заходи попередження плавнів щодо розкрадання. Вирішено здати орну землю під баштани в необмеженій кількості господарчим шляхом по 15 карбованців за десятину ділянки, задовольняючи в

першу чергу найбідніше населення, яке повинно об'єднуватися в товариства. Землю, що була під баштанами в 1917 році здати також господарським способом по 20 карбованців за десятину тим особам, які дійсно будуть її обробляти своєю працею, а решту землі здати по 20 карбованців, іншу, що залишиться по 12 карбованців за десятину. Також доручено вжити заходів щодо охорони міського лісу в плавнях від вирубування та забезпечувати лісом для палива заклади міста і населення господарським способом [5, арк. 21 – 22].

10 вересня 1917 року на засіданні думи розглянуто вісім питань про вибори комісій: для переоцінки нерухомого майна; щодо вишукування і розроблення статей міських прибутків; про вибори уповноважених щодо доставення вугілля для водопроводу на вересень; про здачу землі Пономаренко в оренду на 1918 рік; про розподіл обов'язків між особистим складом міської управи; клопотання К. Ф. Бойко про асигнування допомоги на ремонт його згорілого будинку; про встановлення розпису чергових засідань міської думи; про вибори членів продовольчого комітету від міської думи. Головував голова думи Н.С. Мільчевський, секретар І.В. Фролов, були присутні гласні: З.К. Авчинников, Г.П. Семенов, Р.Г. Говберг, М.Г. Луцький, С.М. Ліберман, Г.П. Журавльов, В.Д. Каменський, Ю.У. Крашевський, М.І. Станіслав, І.А. Даниленко, І.С. Годун, С.А. Жильців, С.П. Грек, Я.К. Станішевський, Г.П. Живодер, С.Т. Костогриз, М.Л. Бєліков, П.С. Титаренко, Г.П. Новицький, І.Н. Роговський, Ф.Т. Одиноченко, А.Г. Ляпка, А.І. Живодар, Т.Р. Таран і У.І. Кисельов [5, арк. 26].

По відкритті засідання, затверджено постанову думи 3 вересня 1917 року в докладеній редакції; при чому протокол цього засідання було доповнено пропущеними за бажанням думи, щоб новий обраний склад міської управи, в виду назрілої необхідності, негайно вступив у виконання обов'язків.

Обговоривши питання землі Пономаренко в оренду на 1918 рік дума постановила: доручити міській управі викликати попередніх орендарів для перемовин про оренду їм землі, успадкованої Є.Н. Пономаренко, за ціною не збитковою для міста, в протилежному випадку призначити торги на цю землю і одночасно з тим повідомити Отбєд-Василівському земельному комітету про заборгованість цієї землі. Щодо питання про розподіл обов'язків між складом міської управи постановили: розподіл обов'язків між міським головою і членами управи – надати самому складу управи і про той, що відбувся розподіл обов'язків доповісти на найближчому засіданні думи [5, арк. 26 зв.]. Заслухавши прохання К. Бойка про видачу йому

грошової допомоги на будівництво даху його будинку дума постановила: видати Бойко 50 карбованців і необхідне, з огляду управи, кількість лісу із міських плавнів, а також прийняти пропозицію гласного С.П. Грека, про покриття вище зазначеного надкошторисного асигнування.

Розглянувши питання про утворення комісії для переоцінки нерухомого майна міста постановила: обрати для такої потреби комісію із чотирьох осіб, якій запропонувати, при переоцінці майна, керуватися даними щодо оцінки майна для стягнення державного податку. До комісії одностайно обрані гласні: М.Г. Луцький, М.Л. Бєліков, С.А. Жильцов і Г.П. Ляпка; витрати ж щодо переоцінці нерухомого майна асигнувати триста карбованців. Заслухавши пропозицію про утворення комісії щодо вишукуванню і розроблення статей міських доходів ухвалили: комісію цю утворити і одноголосно обрали в неї таких гласних: В.Д. Камєнського, С.М. Лібермана, С.П. Грека і Т.Р. Тарана. Щодо питання про вибори уповноваженого по доставці вугілля для водопроводу уповноважити гласного Т.Р. Тарана. На довершення вислухавши пропозицію про вибори членів місцевого Продовольчого Комітету від знову утвореної міської думи постановили: обрати від думи п’ять членів Бериславського міського продовольчого комітету в який одностайно обрано гласних: З.К. Авчіннікова, М.І. Станіслава, Ф.Г. Говберга, Т.Р. Тарана і Ф.Т. Одиноченка. Після цього засідання було оголошено закритим. Щодо питання про встановлення розпису чергових засідань постановили: залишити розклад чергових засідань попередньої думи [5, арк. 27-27 зв.].

На позачерговому засіданні Бериславської міської думи 23 вересня 1917 року розглянуто 14 статей-питань, із них стаття 5 – про допущення зі сторони управи вирубання насаджень на тротуарі; 12 – заява уповноваженого Т.Р. Тарана про відмову від подорожі за вугіллям для водопроводу [5, арк. 28–28 зв.].

За радянськими джерелами, населення Берислава палко вітало перемогу Жовтневого збройного повстання пролетарів та солдатів Петрограда і створення Радянського уряду на чолі з В.І. Леніним. Трудящі міста виступали за ліквідацію буржуазної міської думи та управи, вимагали передати всю повноту влади Раді, в якій дедалі більшу роль відігравали члени ленінської партії. В січні 1918 року в Бериславі було встановлено Радянську владу [2, с. 146] [3, с. 192].

На порядку денному засідання Бериславської міської думи 17 та 20 грудня 1917 року було 18 питань: доповідь комісії щодо вишукування і розроблення статей міських прибутків та щодо

переоцінки нерухомого майна; про оренду на 1918 рік рибних ставків, міських лавок, терезів, рундуків, місць, зайнятих м'ясними, кіосками, пересувними лавками, в зеленому і фруктовому рядах, із місць для причалу пароплавів і зайнятих під склади товарів пароплавних підприємств; про спосіб охорони міста з огляду на частіші крадіжки; про порушення клопотання про складання акцизу на цукор. Розглянуто клопотання службовців міської управи, водопроводу, міського банку, пожежних про збільшення утримання [5, арк. 11]. 18 питання – доповідь міського голови про перевірку готівки в банку за листопад.

У засідання, що відбулося під головуванням голови думи Н.С. Мальчевського, при секретарі гласному М.І. Станіславі, були присутні 21 гласний. Розглянувши шосте питання про здійснення клопотання про складення акцизу на цукор – дума постановила: внаслідок неможливості відпуску цукру населенню за старою ціною і необхідності сум, витрачених на придбання цукру в листопаді і грудні з оплатою акцизу, а головне, для уникнення занадто різкого переходу від [5, арк. 11-12] низької ціни цукру до високої вартості його, цукор (рафінад), що залишився від листопадової роздачі і знову куплений цукор-пісок відпускати населенню в грудні місяці по 2,25 фунти на душу ціною по одному карбованцю фунт і порушити перед Центральною Радою клопотання про складення акцизу, при чому якщо акциз буде знято – на майбутній час продавати цукор за більш низькою ціною, в протилежному ж випадку – відповідно його дійсної вартості з додатком недобору в листопаді і грудні.

По вислуховуванні доповіді комісії щодо вишукування і розроблення статей міських прибутків, дума керуючись постановою Тимчасового уряду викладеною в Зібранні Законів 1917 року № 274, постановила: прийняти наступні запропоновані комісією 12 статей прибутків: введення попудного збору при завантаженні хліба в розмірі 1/5 копійки з пуду, стягуючи збір цей з вантажників; встановлення збору за право заняття перевізним промислом у розмірі 5 карбованців на рік із кожного човна; стягнення зборів із рибалок за продану рибу в розмірі 2 % з карбованця оптового продажу; стягнення із продажу риби на міських рундуках, за право користування ними, 2 % оптової ціни риби, крім збору з рибаків, при чому доручити міській управі слідкувати, щоб рундуки, що слугують виключно для продажу риби, не були б зайняті іншими предметами; встановлення збору зі всякого роду організованих у місці платних видовищ публічних і розваг [5, арк. 12 зв.], згаданих у законах 22 листопада 1915 року(Збір Законів ст. 2563), 30 серпня

1916 року(Збір Законів С. 1909) і 19 жовтня 1916 року(Збір Законів стаття 2345) в однаковому розмірі з державним збором, встановлено зазначені узаконення; введення збору із тих, що зупиняються на міській площі возів у наступному розмірі з кожного возу: 10 копійок із порожнього, 25 копійок із дрібними продуктами і тваринами, а з цінними продуктами і більш крупними тваринами – 2 % вартості їх продукції і тварин; збір із коней і екіпажів, утримуваних не з метою промислу(статті 95 – 97 Закону в Збірнику Законів № 274 – 1917 року) по 5 карбованців із коня на рік; збір із велосипедистів в розмірі 2, мотоциклістів 5 і автомобілів – 25 карбованців на рік (стаття 102 Закону); збір із мисливців за право полювання в міських плавнях: без собак: із не міських 3 карбованця і з місцевих – 1,5 із собаками: не міських 6 і місцевих 3 на рік; збір із піаніно і роялів, як не служать джерелом існування по 10 на рік із грамофонів – 3 на рік. Також здійснено встановлення збору із розташованих у місті: заводів і промислових підприємств: млина Іванушкіна – 300 і чавунно-ливарний і машинобудівний завод 700 на рік, млини Гуревича – 300, Гречки – 200, Баткіна – 100, завод Одиноченко – 100, Шульмана – 100, типографія Рафаїла і Шапіто – 100 і ілюзіон Ноздрасєва – 300 карбованців на рік; від вітряних млинів, крім платні за місця, в один постав 10 і в два постава – 15 карбованців [5, арк. 13] на рік із кожного млина, при чому власники останніх не повинні підвищувати існуючої в цей час ціни на помел і із всякого роду ремісників, які мали більше одного підручного, доручивши тій же комісії щодо пошуку та розроблення статей прибутків, виробити розряди і розміри обкладання і порядок вибірки ремісниками особливих свідоцтв за кількістю без робітників; збір із породистих собак по 3 карбованці на рік; стягнення збору з більярдних у розмірі 100 карбованців на рік. Заслухавши доповідь комісії щодо переоцінки нерухомого майна і, прийнявши, згідно закону про зміни правил і міським прибуткам і витратам, за основу для обкладення нерухомого майна оціночним збором їх вартості , міська дума постановила: доповідь комісії прийняти і оцінку визнати правильною, встановивши розмір обкладання в 2 % вартості майна. Потім із огляду на пізній час постановлено відкласти розгляд питань, що залишилися на наступне засідання, яке повинно відбутися 20 грудня о 4 годині дня.

Продовження засідання думи, що відбулося 17 грудня, було продовжено 20 грудня під головуванням голови думи Н.С. Мільчевського, при секретарі гласному М.І. Станіславі [5, арк. 13 зв.]. По оголошенню засідання відкритим, головою думи запропоновано думі заслухати першим питання ті питання, що залишилися не

розглянутими на засіданні 17 грудня, а потім вже додаткові питання: доповідь комісії про організацію охорони міста; заяву Виконавчого Комітету Бериславської Ради Робітничих і Селянських Депутатів про надання Раді п'яти місць у думі із правом голосу; клопотання начальника міліції про збільшення утримання; про вибори 2-х членів Мирового Суду по місту Берислав і 2-х кандидатів до них. Погодившись із пропозицією голови, дума розпочала розгляд третього питання і постановила: збільшити на 1918 рік плату на наступні міські прибуткові статті, здаючи їх в оренду господарським чином: на рибні ставки в два рази, м'ясні лавки в два рази, за користування міськими терезами по одній копійці з пуду, за місця м'ясними: Сулима – 2400 карбованців на рік, Тарана – 900, кіосками – 1900, пересувними лавками вдвічі попереднього, вітряними млинами – по 5 на рік, кузнею Тарараченка – 100 карбованців, майстернями Каліна [6, арк. 14] по 60, місця в зеленому ряду – на 40 %, за місця для причалу пароплавів і під склади Руського Товариства пароплавства і торгівлі «Російський Ллойд» по 5000 на рік і пароплавство «Секаєв і компанія» – 1200, лавки в новому корпусі і приміщення при ешопі(магазині), зайняті Єременко, срібло, Чаусовським і Луцьким вдвічі, Товариством по боротьбі з дорожнечею – 400 на рік, Іваном Саяно – 200, Даниленко – 100, за заняття візничим промислом по 5 карбованців із коня на рік, за забій скота на міській скотобійні: вола – 5, корови – 3, бузівка і свині – 1,5, телят, овець і бузовиків до року – 1 і встановити збір із дубовласників по 25 карбованців на рік. По обговоренню клопотання службовців міської управи про збільшення утримання, дума постановила збільшити з 1 листопада 1917 року наступним службовцям: Афанасію Олтухову до 150, Костянтину Новицькому до 159, Григорію Чумаченку до 80, Кирилу Жильцьову до 80, Якову Сираченку до 50, Галішевичу до 75, Володимиру Нору до 90 і Івану Губарю до 90 карбованців на місяць; службовцям міського водопроводу – машиністу до 250 карбованців, кочегару до 140, продавцю біля базарної будки до 60, Миколаївській до 50, Башні до 50, Успенській до 50, Пойдуновській до 75, Бронфману до 50 і сторожу при машині до 35 карбованців на місяць; службовцям міського банку – бухгалтеру до 250, першому рахівнику до 150, другому до 90, писарю до 50, сторожу до 75 карбованців на місяць; збільшено утримання всім службовцям пожежної команди з 1 грудня 1917 року на 15 карбованців на місяць кожному. Після обговорення клопотання Бериславського міського піклування про асигнування йому 25 карбованців у місяць на винаймання службовця, постановлено:

видати двом службовцям міської управи до отримуваних заробітних плат по 10 карбованців на місяць для того, щоб вони виконували доручення міського піклування [5, арк. 15]. Дума постановила видавати пожиттєво колишньому службовцю міської управи Олексію Сергєєву за 30- річну службу по 15 карбованців на, місяць.

За клопотаннями про вимірювання дворових місць дума прийняла постанови та стягує на користь міста у прохача призначену плату за пустопорожнє дворове місце. Дворове місце Луки Ісааковича Петренка знаходилося в Бериславі в балці Кизикермен під № 303 – 2, як виявлено після вимірювання членом управи, місце мало такі межі: з півночі по межі двору Мирона Петренка – 21 сажень,зі сходу по межі двору Івана Шпитального – 9 сажнів 1 аршин, із півдня по межі Прокопа Шевченка – 17 саж., із заходу – по балці Кизикермен – 9 саж. Дворове місце Марії Михайлівни Валуйко знаходилося по Безіменному провулку № 314, з півночі – по межі двору Івана [5, арк. 15 зв.] Остапенка – 11 саж 2 ¾ арш., зі сходу по Безіменному провулку – 10 саж.,із півдня – по межі двору Юрія Сидоровича – 11 саж. ¾ арш. із заходу по межі двору Капітона Кучеренка – 9 саж. 1 ¾ арш. Дворове місце Григорія Макаровича Брусенця знаходилося на Слободці № 27, зі сходу – по межі міської пасовищної землі – 21 саж.,із півдня по вулиці без назви – 13 саж. 2 арш.,із заходу – по межі двору Антона Брусенця 20 саж. 1 арш. із півночі – по межі двору Макара Матроса по ламаній лінії: із заходу на схід 7 саж. 12 вершків, із півдня на північ 2,5 арш. і знову з заходу на схід 6 саж. Дворове місце Марії Григорівни Сергєєвої на розі Пушкінської і Солдатської вулиць під № 1032, із півночі по межі двору Романа Кочерги – 10 саж. ¾ арш.,із сходу по Солдатській вулиці – 13 саж., із півдня по Пушкінській вулиці – 10 саж. ¾ арш., із заходу – по межі двору Тихона Димченко – 10 саж. 2 ¼ арш. [5, арк. 16]. Було прийнято до відома доповідь міського голови по перевірці готівки в банку за листопад [5, арк. 16 зв.].

Таким чином, ми бачимо, як діяла, працювала Бериславська міська дума в галузі міського господарства, торгівлі та промисловості в квітні – грудні 1917 року – в період революцій, встановлення Української Народної Республіки, війни, втручання Ради в діяльність думи. Робота Бериславської міської думи була виваженою, спокійною, відповідальною, вона прислуховувалася до клопотань різних верст населення міста – збільшувала заробітну платню, видавала дворові акти жителям, вводила нові збори, податки підприємцям, на різні послуги та статті, встановлювала самоохорону в місті.

Джерела та література:

1. Бериславщина: рік 1905. Нариси з історії Бериславщини. Вип. 5. Ред., упоряд.: Гейко С.О. 2006.
2. Історія міст і сіл Українська РСР в двадцяти шести томах. Херсонська область. Інститут Історії Академії Наук УРСР. Київ 1972. Головна редакція Української Радянської Енциклопедії Академії Наук УРСР. С. 146.
3. История городов и сел Украинской ССР. В двадцати шести томах. Херсонская область. Ин-т Истории Академии Наук УССР. К. 1983. Главная редакция Украинской Советской Энциклопедии. С. 192.
4. Коваль Г. П. Діяльність Бериславської міської думи в галузі торгівлі та промисловості в 1868–1917 рр. Емінак: науковий щоквартальник. 2015. №3(11)(липень–вересень). С. 60–66.
5. Журнал заседаний Березовской и Бериславской Городских Дум за 1917 год. Державний архів Одеської області. Оп. 4. Спр. 4. Арк. 134.

УДК 339.9(477.74)

МОРСЬКИЙ НАПРЯМ УКРАЇНСЬКО-КИТАЙСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА НА ОДЕЩИНІ У 1980-х рр.

А.В. КОЖАНОВ,
канд. іст. наук, ст. викл.,
Національний університет «Одеська морська академія»
(Україна)

О.П. ШИПОТІЛОВА,
канд. іст. наук, асис.,
Одеський національний морський університет
(Україна)

В умовах посилення процесів глобалізації та інтеграції ключову роль у розвитку економіки практично всіх держав відіграють зовнішньоекономічні зв’язки. Не є винятком і Україна, яка розвиває економічне співробітництво як на західному, так і на східному векторах. Відносини України й КНР вже мають свою історію, надбання і повчальні уроки. Варто підкреслити, що під час дослідження даної тематика автори прийшла до висновку, що етап зародження українсько-китайських відносин на Одещині починається з 1980-тих років, коли започатковується ера перебудовчих процесів у Радянському Союзі.

Актуальність наукового дослідження не викликає сумнів, оскільки немає комплексної узагальнюючої праці з історії

становлення українсько-китайських відносин на Одещині зазначених хронологічних меж. Вітчизняні і зарубіжні дослідники вивчають українсько-китайські відносини в цілому, однак на регіональному рівні ця тема залишається недостатньо досліджена.

Історіографія проблеми представлена працями таких науковців, як О. Білоруса [1], А. Гончарука [2], О. Медведкіна [3], А. Оніщенка [4], Пен Вана [5], С. Проня [6], Люй Єньчжао і Сунь Вейня [7] та ін.

Окремо слід відзначити наукову розвідку професора М. Михайлуци [8], у якій розглянуто трудову міграцію китайців в Одесу 1990-тих років. Історик М. Михайлуца прийшов до висновку, що перші трудові мігранти з Китаю з'явилися в Одесі у березні 1990 р. на промислових об'єктах, зокрема, на Одеському сталепрокатному виробничому об'єднанні імені Дзержинського. Він відмічає, що таким чином китайське керівництво забезпечило кваліфікованими кадрами промисловість КНР, яка на початку 1990-х перебувала на стадії модернізації.

Метою наукового дослідження на основі матеріалів регіональної періодики і спеціальної літератури є аналіз особливостей українсько-китайського співробітництва у морській сфері на Одещині наприкінці 1980-х років.

У проведеній науковій розвідці автори прийшли до висновків, що становлення українсько-китайського співробітництва на Одещині можна вважати розпочатим саме з морської галузі. Так, за повідомленням газети «Знамя коммунизма» у 1983 році до міста Одеса прибула китайська делегація, яку очолював начальник кабінету керівної групи портових робіт при Державній раді КНР Лян Куанбай. Китайську місію супроводжував перший секретар посольства КНР у СРСР Ван Синхуа. Під час відвідин китайці познайомились із організацією портових робіт у Чорноморському пароплавстві, провели ділові переговори в Міністерстві морського флоту СРСР. В Одесі китайські гості провели п'ять днів, відвідали Одеський, Іллічівський (нині Чорноморський)та Південний морські порти, побували на пасажирському лайнері «Леонід Брежнєв», у морських навчальних закладах, проектно-конструкторських установах. В останній день їх прийняв голова Одеського міськвиконкому В. Симоненко. Китайські делегати відмітили, що: «Ми приїхали в СРСР на запрошення Міністерства морського флоту і взяли звідси цінний досвід, який допоможе в подальшому розвитку морського транспорту в Китаї, нас вразили розмах і темпи будівництва нового порту Південний. З великою цікавістю ми знайомилися в портах Чорноморського пароплавства з організацією робіт комплексних

бригад докерів, які досягли вражаючих результатів у швидкості і якості вантажно-розвантажувальних операцій. Ми вивчали систему бригадного підряду, а також організаційну структуру управління портами. Морський транспорт Китаю став розвиватися тільки після утворення республіки. І хоча, уряд вкладає чимало коштів у цю галузь, морські перевезення ще далеко не задовольняють потреби зовнішньої торгівлі. Ось чому, досвід організації портових робіт, який ми перейняли у вас, для нас особливо важливий» [9, с. 3].

1986 року до КНР завітала вперше за останні двадцять років одеська морська делегація. В її складі був заступник начальника Чорноморського пароплавства А. Луговцов. Він відмітив: «Були ми в найбільшому порту країни Шанхаї, річний вантажообіг якого досягає 100 мільйонів тонн, Тяньцзіні – відомому своїми контейнерними терміналами, Циньхуандао, де багато вугільних і нафтових причалів, Даляні, що посідає перше місце перевалки експортно-імпортних вантажів, а також в Наньтуні. Порти Китаю – це сучасні механізовані лінії, реконструкція яких буде йти до кінця 1990 року та намічено побудувати 120 нових причалів, розвивається контейнеризація. Всі порти входять у систему Міністерства комунікацій КНР. У результаті політики децентралізації деякі з них виявилися в оперативному підпорядкуванні міської влади. Тим самим, їм вдалося придбати більшу самостійність у вирішенні господарських питань. За міністерством залишені координація, перспективне планування і розвиток. Начальник порту Далянь, наприклад, одночасно є головою транспортного комітету міськвиконкому, і, помічником мера міста. Йому підпорядковуються всі міські транспортні підприємства, включаючи авто-, авіа- і залізничні. Наші чорноморські пароплави везуть у Китай мінеральні добрива, кукурудзу тощо. Основною метою поїздки стало подальше розширення українсько-китайського співробітництва у сфері морського транспорту» [10, с. 4].

В інтерв'ю А. Лугонцова одеським мас-медіа зазначено, що в Пекіні та інших містах, де побувала делегація, відбулися переговори із представниками Міністерства комунікацій КНР і компанії «Пенавіко», яка організовує обслуговування всього іноземного флоту в Китаї. На перемовинах йшлося про різні деталі, які впливають на темпи обробки суден, про виділення вантажів для них. Делегацію прийняв заступник міністра товариш Лін Зію, який очолює «Пенавіко». Усі переговори, зустрічі з китайськими представниками проходили у сприятливих ділових умовах, у дружній атмосфері. У результаті переговорів між делегацією Всесоюзного об'єднання «Совфрахт» Міністерства морського флоту СССР і представниками

міністерства комунікацій КНР було підписано угоду, що передбачала співпраці двох країн у галузі морського судноплавства. Відповідно до цієї угоди з 1 червня 1986 року забезпечувалося агентування на довгостроковій основі радянських суден, зафрахтованих всесоюзними об'єднанням. Дана угода була покликана сприяти прискоренню обробки радянських суден у китайських портах, збільшення обсягу морських перевезень між двома країнами, відбувся також обмін документами, згідно з якими планувалось відкрити в Шанхаї представництво радянського морського пароплавства і в Одесі – представництво китайських судноплавних компаній [10, с. 4].

У червні 1986 року в Одесу завітав московський кореспондент агентства Сіньхуа Чжен Куей. Головна мета його приїзду – ознайомлення з роботою Чорноморського пароплавства, судна якого все частіше заходять у порти КНР. Мінеральні добрива, автомобілі, цукор – ці та інші вантажі чорноморці доставляють у Шанхай, Далянь, Наньтун, Тянцзінь. А судна під прапором КНР стали частими гостями в порту Південний, де вони беруть карбамід. Відвідавши Одеський порт, китайський журналіст цікавився технічними можливостями, організацією флоту [11, с. 4].

В управлінні Чорноморського пароплавства відбулася бесіда із заступником начальника ЧМП А. Луговцовим, який у складі радянської морської делегації недавно побував у Китаї: «є непогана перспектива для розвитку радянсько-китайського морського співробітництва, – підкреслив А. Луговцов. Із представниками міністерства комунікацій ми, наприклад, обговорювали можливість відкриття регулярної судноплавної лінії між нашими країнами. Зростання зовнішньоторговельних зв'язків, які спостерігається останнім часом, сприятимуть розширенню морських перевезень [11, с. 4].

1989 року в Одесі гостювала китайська делегація із Даляну. Далянь – великий китайський порт не випадково має ще одну назву – Далекий. 1950 року Радянський Союз передав його Китайській Народній Республіці. За чисельністю населення, вантажообігу порту, господарській структурі і навіть кліматом він багато в чому схожий на Одесу. Ці обставини визначили особливий характер перебування в місті китайської делегації Далянського зовнішньоекономічного торговельного об'єднання на чолі з його генеральним директором Лі Цзяньфу [12, с. 4].

Гості познайомилися з роботою ЧМП, торгових організацій, Одеського порту, побували в міському управлінні торгівлі. Відбулися бесіди з головою Одеського міськвиконкому В. Симоненком та

заступником начальника ЧМП А. Штодою. Йшлося про можливі варіанти співпраці. Чорноморське пароплавство, наприклад, було зацікавлене в розвитку безгрошових угод, придбанні китайських товарів для постачань свого пасажирського флоту. За пропозицією гостей обговорювалася можливість створення в Одесі спільного ресторану китайської кухні. Особливо зацікавилися приналежністю Даляня до вільної економічної зони на північному сході Китаю, високим рівнем розвитку легкої промисловості в місті. Ця сфера, на думку співрозмовників, також могла б послужити співпраці [12, с. 4].

Отже, внаслідок проведеного дослідження ми можемо констатувати, що у сфері морської галузі українсько-китайське співробітництво було тісним. Про що свідчить підписані договори про співдружність, обмін делегаціями, досвідом роботи у портах, численні візити китайців до Одеси, інтерв'ю з керівництвом Чорноморського пароплавства. Для китайців Одеса – місто-порт стало майданчиком модернізації власної системи морської галузі, оскільки наприкінці 1980-х років у КНР ця сфера ще не настільки була технологічно розвинута. Таким чином, китайці намагалися прискореними темпами набувати досвід у партнерів, якими стали українські міста-порти (Одеса, Південний, Чорноморськ).

У подальшій перспективі даного дослідження ми плануємо залучити до наукового обігу матеріали архівних документів, що зберігаються в Державному архіві Одеської області та в КНР і більш детально розглянемо статистичні дані перевезень і вантажообігу українських та китайських товарів тощо.

Джерела та література:

1. Білорус О.Г. Глобалізація і безпека розвитку [монографія]. Керівник авт. колективу і наук. ред. О.Г. Білорус. К.: КНЕУ. 2001. 733 с.
2. Гончарук А. Украина и Китай перед лицом вызовов XXI-го века. Украина – Китай: информационно-аналитическое обозрение. 2002. № 1 (4), спецвипуск.
3. Медведкина Е.А., Обухова М.И. Научно-техническое сотрудничество Украины и КНР: инновационный аспект. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: збірник наукових праць. 2010. Т. 2. С. 101-106.
4. Оніщенко А.В. Україна та Китай: нові реалії та перспективи зовнішньоекономічного співробітництва в XXI сторіччі. Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Економіка. Редкол.: В.П. Міклода (гол. ред.), М.І. Пітюлич, Н.М. Гапак та ін. Ужгород: Видавництво УжНУ. 2011. Спецвип. 33. Ч. 2. С. 205-207.
5. Пен Ван. Транформація торговельних відносин України з КНР в умовах глобалізації світової економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове госп-во і міжнар. екон. відносини». К. 2008. 20 с.
6. Пронь С.В. Китайський вектор зовнішньої політики України (історія, виклики сучасності, перспективи). Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. 2007. Політологія. Вип. 56. Т. 69. С. 78-81.
7. Люй Єньчжао, Т.В. Пекна, Сунь Вей. Прямі інвестиції китайських підприємств в Україну. Актуальні проблеми економіки. 2012. №8(134), С. 413-418.
8. Михайлуца Микола, Деречина Валентина. Китайці в Одесі: трудова міграція та заробітня платня в умовах становлення національної валюти (90-ті рр. XX ст.). Емінак: науковий щоквартальник. 2018. № 1 (21) (січень-березень). Т. 1. С. 140-146.
9. Остроущенко С. «Мы за развитие добрых отношений», – говорят члены китайской делегации. Знамя коммунизма. 1983. № 218. 12 ноября.
10. Кноп А. Морской диалог. Развиваются советско-китайские связи в области морского судоходства. Знамя коммунизма. 1986. № 115 (11854). 15 июня.
11. Кноп А. Расширяется морское сотрудничество. Вечерняя Одесса. 1986. № 141. 18 июня.
12. Кноп А. Далянь знакомится с Одессой. Несколько дней гостила в Одессе делегация китайских деловых людей. Вечерняя Одесса. 1989. № 55. 7 марта.

УДК 930.253(474.5)

ДОСТУП К ДОКУМЕНТАМ В ГОСУДАРСТВЕННЫХ АРХИВАХ ЛИТВЫ

Д. КОНТРИМАВИЧЕНЕ,
магистр наук,
Литовский новый государственный архив
(Литва)

Поиск информации во все времена в архивах был затруднительным и только последнее время информационно-коммуникационные технологии позволили обмениваться информацией гораздо быстрее и с меньшими затратами. Доступ к документам в государственных архивах Литвы можно разделить на три типа: прямой физический доступ, косвенный физический доступ и удаленный доступ.

Прямой физический доступ позволяет исследовать документы в читальных залах. Законодательством утверждено – исследователям предоставляются оригиналы документов, но если есть сделанные копии документов, то предоставляются только копии. Физические и

юридические лица имеют право доступа к всем документам Национального фонда документов, за исключением документов, доступ к которым ограничен законом.

Косвенный физический доступ позволяет получить информацию заказывая справку или тематический поиск документов, но это всегда будет платная услуга. Первый случай если пользователь не понимает языка, не имеет навыков или времени искать информацию, он может сделать тематический заказ. Такие заказы очень редкие, так как они требует много времени от работников архива, а также стоит не дешево, так как цена всегда будет договорной. Второй случай, когда законодательством запрещается выдача документов в читальный зал. Право доступа к Национальному фонду документов может быть ограничено законом только для защиты, содержащейся в нем информации в следующих случаях: национальной безопасности, обороны, международных отношениях; общественной безопасности; конфиденциальности и других законных частных интересах; превенции, расследования и преследования за совершенные уголовные преступления; равноправия сторон в суде; государственно-экономической, денежно-кредитной (валютной), валютно-обменной политики; государственных и частных коммерческих или иных экономических интересах. По истечении установленных законом сроков доступа к документам документы должны быть публичными и доступными. Доступ к документам неправительственных организаций, частных юридических или физических лиц, передаваемых в государственные архивы, может быть ограничен в договоре о передаче документов. Доступ к документам в плохом физическом состояние может быть ограничен до тех пор, пока документы не будет восстановлены или не сделаны копии пользования.

Доступ к документам Национального фонда документов, содержащим информацию о личной жизни человека, а также к файлам персональных данных, должен быть ограничен 30 лет после смерти этого человека или 100 лет после даты рождения человека. Если ни дата рождения, ни дата смерти не были установлены, доступ должен быть ограничен 70 лет с даты создания документов, исключение составляет Особенная часть Национального фонда документов. Доступ к документам Особенной части Национального фонда документов, неограничен. Ограничен доступ только к документам, содержащим информацию, касающуюся лиц, которые признались о тайном сотрудничестве со спецслужбами СССР, а также

в случаях, когда жертва спецслужб СССР ограничивает использование документов о себя вплоть до своей смерти [1].

Документы могут быть использованы для: доказательства фактов, в научных исследованиях, образовательных и других некоммерческих целях; в коммерческих целях, когда создается новый продукт на основании архивных документов преследуя цели прибыли. Документы, являющиеся объектом авторского права, используются в порядке, установленном правовыми актами, регулирующими авторское право. При использовании документов в коммерческих целях, заключается договор между Архивом и пользователем на коммерческое использование документов, но условия договора должны быть такими, чтобы не дискриминировали других пользователей. При публикации Национального фонда документов необходимо указать архив, где документ хранятся. Когда пользователь документов публикует информацию, подготовленную на основе Национального фонда документов, он обязан бесплатно предоставить один экземпляр публикации хранителю.

Удаленный доступ к документам обеспечивается только к копиям документов и обязательно с помощью интерактивных сетей. С каждым годом число цифровой информации в государственных архивах растет. В архивах можно выделить две группы документов, к которым возможен удалённый доступ. Первая группа документы, созданные только в цифровой форме и вторая – оцифрованные документы. Первые созданные полностью в цифровом виде были видео- и аудио документы. Тем не менее, в последние годы, в Литовский новый государственный архив уже были переданы и официальные электронные документы.

Говоря о оцифрованных документах, можно выделить несколько проектов, результат которых гарантирован – удаленный доступ к документам. Первый совместный проект с библиотеками и музеями – создание единой «Виртуальной системы электронного наследия» [2]. В этой системе предоставляется чрезвычайно ценное содержание оцифрованного литовского культурного наследия, хранимых в институциях памяти. Архивы в ней представляет оцифрованные церковные книги, хранимые в Литовском государственном историческом архиве.

Другой проект – оцифровка части документальных фильмов [3], хранящихся в Литовском центральном государственном архиве. Цель проекта сохранения кинематографического наследия и распространения, при создании цифрового архива литовского

документального кино с доступом через интернет. На сегодняшнее время проект снова возобновлён и будет пополнен.

К представлению документов в портале Европейских архивов «АПЕХ» [4] (Archives portal Europe network of excellence (APEX) Литва подключилась не так давно и теперь некоторые оцифрованные документы узе можно искать в этой международной системе.

Последние годы литовские архивисты начали активно искать документы по Литовской истории, хранящиеся в зарубежных архивах, и их оцифровывать. Как пример, можно указать оцифровку документов хранимых в библиотеке Объединённых Наций в Женеве. Архив Объединённых наций включен в ЮНЕСКО Регистр Памяти мира. Оцифрованные документы, связанные с деятельностью Литвы в организации Объединённых Наций по 1920–1940 годы (оцифровано почти 40 тысячи документов [5]). В 2017 году была произведена оцифровка аэрофотографий территории Литвы, сделанных во время Второй мировой войны немецкой авиацией (более 17 000 цифровых копий фотографий), хранящихся в Национальном архиве США [6].

Еще одним из путей для распространения архивной информации есть виртуальные выставки документов, которые были начаты еще в 2001 году. Сегодня уже можно посчитать больше ста опубликованных виртуальных выставок по разным темам и периодам Литовской истории [7].

Надо заметить, что выше представленные примеры уже доступны через интернет, но архивы оцифровывают больше документов, чем предоставляют в онлайн режиме. Поэтому некоторые оцифрованные документы на сегодняшний день доступны только в читальных залах архивов. Для улучшения удалённого доступа к оцифрованным документам начат проект «Цифровой читальный зал». В проекте предусмотрено, что в соответствии с международными архивными стандартами, будет накапливаться, и представляться вся описательная информация, связанная с цифровым содержанием (всеми оцифрованными копиями документов, которыми диспонируют государственные архивы Литвы). По окончанию проекта будет предоставляться цифровые копии церковных книг, которые не были переданы в Отделы записи актов гражданского состояния или в Литовский государственный исторический архив, а так и остались в архиепископальных и епархиальных куриях Католической церкви или в костёлах. Так будет решены две проблемы: доступ к этим документам и сохранение информации метрических записей.

На сегодняшний день главная система поиска информации в государственных архивах это: «Информационная система

электронного архива». В Информационной системе электронного архива поиск данных осуществляется четырьмя основными уровнями архивного описания: фонд, опись, дело и название документа, но нет поиска по именам, упомянутым в этих документах. При создании «Цифрового читального зала», намечена миграция информации из архивных баз данных и указателей в новую базу «Электронный архив имен», которая позволит использовать единый инструмент, для поиска информации в архивах Литвы. Для удобства пользователей также будет создана виртуальная система поиска информации и индексации в документах фонда Государственного исторического архива Литвы «Генеалогия». В ней, в соответствии с международными архивными стандартами будет накапливаться и представляться вся описательная информация, связанная с цифровым содержанием. Это позволит иметь всю информацию в цифровой форме для того, чтобы осуществлять полноценные генеалогические исследования. Для проведения таких исследований будут подготовлены учебные материалы о поиске генеалогической информации в архивах, о базах гербов и генеалогических деревьях.

Подводя итог, можно сказать, что создание «Цифрового читального зала» позволит в удалённом доступе исследовать документы. Это упростит доступ к Национальному фонду документов, делая его еще более открытым.

Источники и литература:

1. Lietuvos Respublikos dokumentų ir archyvų įstatymas (Law on Documents and Archives). URL: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.436564?jfwid=-lrklxcxem
2. Virtual Electronic Heritage System, URL: https://www.epaveldas.lt/home
3. Lithuanian documentary heritage. URL: http://www.e-kinas.lt/en/titulinis
4. Archives portal Europe network of excellence (APEX). URL: https://www.archivesportaleurope.net/ URL: http://libraryresources.unog.ch/content.php?pid=279421&sid=5355053
5. Antrojo pasaulinio karo metų aerofotonuotraukose užfiksuotų Lietuvos vietovių identifikavimas ir sklaida. URL: https://lcva.maps.arcgis.com/home/index.html URL: http://virtualios-parodos.archyvai.lt/lt

УДК 821–291

ГУМОР ТА САТИРА В ТВОРЧОСТІ МАНДРІВНИХ ДЯКІВ

Т.О. КОРОБКО,
ст. викл., доц. ОНМУ,
Одеський національний морський університет
(Україна)

Своєрідність українського літературного бароко не могло не вплинути на появу такого феномена, як мандрівні дяки. Це поняття охоплює не тільки самих мандрівних дяків, а і студентів-бурсаків, вихованців духовних шкіл, іноді й духовних осіб без посади, що, мандруючи по Україні в XVII – XVIII століттях, заробляли гроші приватним навчанням, іноді і в школах; в народі мандрівних дяків називали ще «пиворізами».

Влаштовуючи театральні вистави, виступаючи з вертепом, мандрівні дяки впливали на розповсюдження рукописної літератури. Це здебільше гумористичні та бурлескні твори, вірші-травестії, пародії, сатири:

І мав'єм штани, щом їх пул року латав,
і так наш пан-дяк прибрав та їх у мене украв.
Я неборак у штанах добрих хотів пійти на вечірниці,
а наш пан-дяк, приоздобившися,
у моїх штанах пойшов до молодиці [1, с. 24].

Возняк вказував на те, що творчість українських мандрівних дяків нагадує пісні середньовічних вагантів, тільки писалась вона рідною мовою, а не латинською. Спільне в творчості мандрівних дяків і вагантів – це елементи комічного та бурлескного. І тут важливо, як зауважує М. Возняк, «бачити ріжницю, бо коли комічний письменник приневолює сміятися над тим, що смішне в дійсності, бурлескний поет викликає у нас сміх, насміхаючись над серйозними предметами. Обидва різняться тільки вибором тем і матеріалів: комік виставляє в смішній формі те, що смішне само по собі, а бурлескний письменник перетворює все поважне в смішне. Комік дає природну фотографію, а бурлескний письменник робить карикатуру з якогось поважного, високого предмету» [1, с. 28].

Саме традиції бурлескної поезії, що межують з пародією, травестією й відвертою сатирою, можна вважати передвісниками романтичної іронії в українській духовній культурі. Через вертеп,

інтермедію, різдвяні й великодні вірші червоною ниткою тягнеться бурлескна, жартівливо-гумористична і відверто сатирична тема.

Мандрівні дяки та школярі, які випрошували милостиню й поживу, часто значно перебільшували картину своєї нужди, вигадували різні пригоди, щоб привернути увагу слухачів, викликати співчуття. «Щоб чимось новим здобути собі прихильність жертводавців, автори й декламатори віршів націоналізували епізоди біблійних оповідань про Різдво й Великдень, пародіювали їх і, пов'язуючи зі сучасним собі громадським життям, вносили сатиричний елемент», – пише М. Возняк [1, с. 257]. Пародіювали народною мовою церковні канти, інші елементи Служби Божої, як: «Упоминальне правило п'яницям», «От притчей пивоpіза березовскаго чтеніє», «От посланія бахусового к пиворізам чтеніє», «Синаксар на пам'ять пияницам о ізобретеніи горілки», сатирично-гумористичні легенди про свиню; про зустріч святого Пахомія з бісом та інше, а також у подібному тоні антифони, ірмоси, тропарі й кондаки, гумористичні звеличення шевця, варенників-мучеників, горілиці-мучениці, сатира на попа тощо. У томі «Українська література XVII ст.» [5] знайдемо і низку «нищенських віршів» авторства Петра Поповича-Гученського, і влучні сатиричні вірші Данила Братковського, і оповіді про ченців, що волочаться «по шинках і по корчемних дворах» Климентія Зиновіїва, а особливо вражає анонімне «Слово о збуренії пекла» [5, с. 364-374], де зображено змову Ада з Люцифером проти Ісуса Христа. Сатиричними й гумористичними елементами насичені інтермедії, які оживляли шкільні драми на біблійні чи історичні сюжети. Та у них переважає швидше комедійний, розважальний елемент. Натомість пародійні твори становлять багату й плідну традицію, яка, без сумніву, прислужилася до утвердження романтичної іронії в українській культурі. М. Возняк пише, що «гумористична жилка українського народу, схильна до пародіювання, зазначилася в пародіюванні молитов, коляд тощо» [1, с. 259]. Він наводить пародію дуже популярної донині колядки «Нова радість стала, яка не бувала», яка ще не є сатирою, а скоріше сповнена доброго гумору:

Нова рада стала,
що хліба не стало,
а ви теє, люде, знайте,
пиріжечків нам давайте.
Як буде ще й книшик
і повная чара,
то скажемо: спаси, Боже,
сього дому господара [1, с. 259].

Багато спроб висміювання серйозних речей, іронічних знущань і відвертої сатири знаходимо в судових книгах, актах, де на полях здібні до літературної творчості канцеляристи відверто іронізували над такими серйозними речами, як боротьба за віру, мову, навіть боротьба української нації за своє існування [1, с. 259]. Іронію підсилювала як ділова мова, так і серйозна форма, наприклад, у вигляді думи. Особливо виразний вид бурлеску – різдвяні та великодні вірші. Той же М. Возняк наводить кілька видів насмішок – то автори іронізують з пастухів, які «так ся розгуляли, що аж сир з торбів порозкидали», або «ревіли по-баранячому, по-волячому, то по-ведмежому», аж старий Йосиф кинувся шукати палицю та виганяти їх, бо злякали Христа. Царям, які прийшли вітати дитя, Йосиф підносить «по кухлику варенухи, по каганцю сивухи». Дошкульно висміяний Ірод:

Він так злякався,
що й укалявся,
почувши ті слова,
побілів, як глина,
тече з рота слина.
а речі зовсім нема [1, с. 262].

Значну кількість травестійних різдвяних та великодніх віршів, можна знайти у томі «Українська література XVIII ст.» [6,с. 146-239], які є яскравим приклади висміювання святих, біблійних історій та переказів. Часто у них звучать громадянські, злободенні мотиви української тогочасної дійсності, автори викривають блуд ченців, священиків, пияцтво, продажність, зажерливість старшини й чиновників. У травестіях на Різдво, наприклад, Йосиф – це селянин, що загруз із кобилою у багні, споює горілкою тих, хто допомагає витягнути кобилу і лає їх за заповзятість.

Селяни віддають останню сорочку повивати Ісуса, а в Ірода «коло очей позеленіло, під носом почорніло, мов у собаки під хвостом» [6, с. 152], і Бог прийшов, щоб «побити пику й морду, і очі виколоть бісам» [6, с. 154]. Чорт братався з Богом, гуляв з ним, а згодом споїв Адама, аж той загубив сорочку. Бог вигнав Адама і Єву з раю, звелів працювати, а Адамові дав на гайку, щоб наглядав за Євою. Христос же народився, щоб одягнути голих Єву й Адама [6, с. 155].

У таких віршах біблійні святі п’ють-гуляють, мов прості селяни, до нестями веселиться й простий люд. Подібні до різдвяних і великодні вірші, часто відверті, набирають форми снів – такого звичного прийому в часи романтизму. У подібних творах-снах досить помітний сильний національний мотив – тут і одяг, і їжа, і звичаї

типово українські. Святі й нечиста сила п'ють-бенкетують, гулянка переноситься то на небеса, то на землю, все змішалося у п'яному чаді. Праведники гуляють у небі, а народ – на землі. Часто теми віршів-травестій чи сатиричних не лише націоналізовані, а й локалізовані, у них виступають герої, подібні на реальних людей із конкретних місцевостей, як Буркун Змира – дяк із Красилівки на Чернігівщині [1, с. 271]. Досить численні сатиричні вірші з'явилися у 60-70-х роках XVIII століття, де помітні зовсім неприховані випади проти ченців, священиків, навіть відвертий цинізм, як у великодньому діалозі селян Жоврида й Онопрія. Вони грубо нарікають на піст, на здирництво священика, який «то такі, то сякі видирає хурії», а також:

Загадує по тижням до церкви ходити
та ще рано і ввечір поклони бити.
А щоб старі і малі дощенцю говіли,
од п'ятниці до суботи нічого не їли.
А щоб люльки потягти,
табаки понюхать, того не дай Боже,
та вже то він видумає, чого і негоже… [1, с. 272].

Традиція сатиричної та бурлескної творчості як усної, так і писемної, в українській літературі досить багата й плідна. Вона становить цілий напрям – «низове бароко», яке стало помітним явищем культури. Важко заперечити, що ця традиція бере свій початок з усної народної творчості, яка була і політичною трибуною, публіцистикою, і філософією, і криком, плачем, стогоном пригнобленого народу. Водночас, цей народ умів не тільки плакати й стогнати, а й сміятися, знущатися над злом, дошкульно картати все аморальне, глумитися над здирниками й неситими глитаями. Здоровий народний гумор перекочував із травестій та бурлеску XVII – XVIII століттях у нову українську літературу – у байку, епіграму, оповідання, поему, оду чи драму. Зокрема, авторитетний дослідник давньої української літератури Володимир Крекотень стверджує, що вже у XVII столітті знаходимо чимало різноманітних віршів «низького» стилю, які репрезентують низове бароко. Авторами такої, переважно «етикетної» поезії були студеї, мандрівні дяки, провінційні священики. Їх твори – переважно празникові (новорічні, різдвяні, великодні), віншувальні орації, панегірики, витримані у бурлескно-травестійному та пародійному тоні. Особливим різновидом були гумористичні вірші. «Щоб розважити, розвеселити чи «повабити до слухання», виявити свої ідейні й художні уподобання й нахили, ці поети полюбляли вплітати в образну тканину духовних віршів, коляд, кантів розповіді про своє поневіряння» [3, с. 15]. Ці розповіді

порушували «високу» тему, адже стиль «переключається на бурлескний регістр», коли декламатори у «Віршах на воскресіння Христове» починають «валяти дурня» й приплітають сюжети, мотиви й образи зі шкільного й позашкільного побуту. При цьому застосовується типовий бароковий прийом контрасту «високого» й «низького», аналогічний до перебивання «високої» драми «низькими» інтермедіями, чи пафосних пасажів церковної проповіді дотепними «прикладами». Треба зазначити що, Антоній Радивиловський у проповідь радив вставляти анекдоти, міфи, казки, байки, фабули. Він вважав, що це зробить церковну проповідь більш доступною й повчальнішою. Такі «вставки» часто є сатиричними, викривальними для «сильних світу цього», оскільки засуджують їх меркантильне, блюзнірське ставлення до Бога [2, с. 173].

Безперечно, що в утвердженні народної української мови важливу роль відіграла творчість мандрівних дяків – недовчених спудеїв, які залишивши навчання, заробляли на прожиття літературно-театральними виставами. Іноді вони створювали високі зразки поезії, яка була названа «нищинською» за те, що об'єктом їхнього зображення були «нищі школьні» (школярі, що вдавалися до старцювання). Хоч і бідні, вони по-філософськи дивилися на світ, кепкували зі своїх життєвих незгод, високі релігійні образи і сюжети перелицьовували на свій штиб. Простолюд усе їм прощав. У свята ходили від двору до двору, співали, читали вірші, влаштовували невеличкі сценки-спектаклі. Ця поезія відзначалася жартівливим бурлескним тоном, який поєднувався з «високим» стилем біблійних сюжетів.

Поетичний геній українського народу протягом століть створював неперевершені художні цінності. Українське літературне бароко було неоднозначним, в силу свого життєрадісного характеру український народ не міг дивитися на світ крізь призму «приреченості світу», що є домінантою західноєвропейського літературного бароко. Неодмінною ознакою картини світу українського літературного барокового є живий, дотепний гумор, який з усією природною силою вилився в творчості мандрівних дяків.

Українська культура XVII – XVIII століття – це одна з найважливіших епох національної історії. Вона відзначається взаємодією середньовічної спадщини, барокової освіченості та елементів передпросвітницької ідеології та просвітництва. Під впливом козацтва, його визвольного руху в Україні в XVII столітті зароджується українське козацьке бароко, що найбільше виявилося в архітектурі, літературі та живопису. Визначною його рисою було

використання традицій народного мистецтва та широка демократизація сюжетів. У цей період в українських землях з'явилися нові міста, значного розвитку набули освіта, друкарство, зародилася професійна музика, популярністю користувався шкільний театр, а мистецтво та архітектура українського бароко не поступалися європейським зразкам.

Джерела та література:

1. Возняк Михайло. Історія української літератури. У 2-х кн. Кн. 2. Львів: Світ. 1994. 558 с.
2. Крекотень В.І. Оповідання Антонія Радивиловського. К.: Наукова думка 1983. 406 с.
3. Крекотень В.І. Українська книжна поезія середини XVII ст. Українська поезія. Середина XVII ст. К.: Наукова думка. 1992. С. 5-23.
4. Нога Геннадій. Звичаї тії у давніх школярів бувал (Український святковий бурлеск XVII – XVIII ст.). К.: Стилос. 2001. 187 с.
5. Українська література XVII ст. К.: Наукова думка. 1987. 605 с.
6. Українська література XVIII ст. К.: Наукова думка. 1983.

УДК 159.923.35:811]:91(477.7)

РОЛЬ МОВИ У ФОРМУВАННІ МЕНТАЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Ю.В. КОТЛЯР,
докт. іст. наук, проф.,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили (Україна)

Ментальність – це національний тип світовідчуття, який ґрунтується на мовних образах і символах (часто підсвідомих), що зумовлюють стереотипи поведінки, психічні реакції, оцінку певних подій чи осіб, ставлення до навколишньої дійсності. Надзвичайна популярність понять «ментальність» та «менталітет», намагання збагатити свій лексикон із боку журналістів, політиків, науковців різних галузей призводить до певного спрощення розуміння цього поняття у сучасному вжитку.

З іншого боку, реалії сьогодення в Україні вказують на необхідність мовно-ментального підходу у різних сферах суспільного буття: економіці, політиці, державотворенні, педагогіці, у процесі виховання і навчання дітей. Для того, щоб обґрунтовувати важливість

мовно-ментального фактору для сучасних суспільних процесів в Україні, необхідно з'ясувати суть ментальності в історичному контексті.

Залежно від завдань, що їх ставить перед собою дослідник, можна говорити про ментальність населення певного історичного періоду, а також про особливості ментальності певних регіонів України. Але кожна з цих ментальностей має своїм підґрунтям національну ментальність з усіма її специфічними особливостями.

Завдання нашої публікації – показати вплив мовного фактору на формування ментальних особливостей поліетнічного населення Південної України.

Національне сприйняття найперше знаходить своє вираження у мові. В. фон Гумбольдт вважав, що мова – це діяльність індивіда, яка тісно пов'язана з народною (національною) самосвідомістю. «Мова, незважаючи на всі зовнішні впливи, зберігає свою індивідуальність, яка притаманна і її характеру… У мові ми завжди знаходимо сплав власне мовного характеру з тим, що мова перейняла від характеру нації … мова може бути побудована тільки за допомогою нації, якій вона належить» [16, с. 108].

Самі глибокі основи української ментальності закладені землеробством, яке з найдавніших часів було основним заняттям українців. Саме воно визначило особливості їх світобачення, культурні орієнтири та соціальну організацію. Весь уклад життєдіяльності українців (праця, традиції, культура, мова) ідеально адаптовані до однієї й тієї ж території (ландшафту), обумовлені природним циклом і сільськогосподарським календарем. Закодована на рівні підсвідомості, закріплена у традиціях та мові, ця інформація крізь століття дає свої імпульси, зумовлюючи такі характерні риси українського національного характеру, як тонке відчуття гармонії, зважений підхід до вирішення складних справ, працьовитість, миролюбність, ліричне сприйняття життя, м'який гумор, відчуття хазяїна та певний індивідуалізм [9, с. 8].

Національна самосвідомість українців розвивалася на ґрунті етнографічних відмінностей, особливостей психіки, культурних змагань і нашарувань, що пов'язували Україну із Західною Європою, та історично усталеного побуту народного життя, просякнутого духом демократизму [1, с. 23].

Українська ментальність, народна підсвідомість породжена неповторною і самодостатньою системою звичаєвого права – спроможна в усі часи утверджувати право на свободу, землю, власність, працю, вільне господарювання.

Існували виразні відмінності між українськими і російськими селянами, що робили проекти розв'язання в загальноросійському масштабі аграрного питання малопридатними для українського села. У протилежність до Росії, де переважаючим типом селянських господарств були громади («община», «мир»), українські селяни надавали перевагу індивідуальному господарюванню. Переважання індивідуального господарювання та слабкість громади російського типу в Україні сприяли розвитку сильних власницьких настроїв серед селянства [5, с. 130]. Мають ментальні відмінності залежно від регіону та українські селяни. На це явище вперше звернув увагу М. Грушевський. У статті «Малі діла» він вказував, що у Східній Україні небезпечність життя виховувала у людей «сміливість, ризик, нахил до ширших перспектив, здатність оцінити осягнення поставленої мети вище над всякі матеріальні розрахунки, готовність все поставити на карту за здійснення того, що ставилося вище над спокій, вигоду і саме життя», то в Галичині, яка була «свого роду тихим і тісним запічком, де хоронилися люди, яким наприкрилося більш рисковане, тривожне, але і більш дозвільне життя полудневих погранич», формувалися риси «витривалості, пасивного завзяття, упертості» [15, с. 203].

На нашу думку, специфікою Півдня України було психологічне неприйняття селянством деспотичного характеру центральної влади, будь-якого насилля у сфері його особистих і суспільних прав, усвідомлення своєї сили і незалежності. Селяни намагалися утверджувати право на свободу, землю, власність, працю, вільне господарювання. Під впливом сильного колективного стресу (революції, війни, стихійного лиха), що діяв протягом тривалого часу і практично не припинявся, починаючи з кочових набігів і закінчуючи більшовицькими експериментами, селянська ментальність проявлялась у неприйнятті будь-якої з існуючих влад, крім власної. Це вилилось у постійну боротьбу селян проти існуючих влад. Повстанський рух на Півдні України мав глибоке історичне коріння. Він поширювався з тих окраїнних територій, на які весь час нападали вороги і від волелюбності селянства, яке не приймало насадженої їм влади [8, с. 71-72].

Ще однією суттєвою особливістю Півдня, що впливала на формування ментальності, був природно-географічний фактор – степ, що охоплював округи Донецького басейну, узбережжя Чорного та Азовського морів. Більшість ґрунтів цього регіону – чорноземи, лише узбережжя морів відзначається піщаниками. Клімат через нерівномірність розподілених у часі опадів характеризується посухою

у літні місяці, суховіями та чорними бурями, що призводить до нестабільності врожаю, не дуже сприятливий для розвитку рільництва [17, с. 178]. Такий природний фон формує у населення впертий, відважний характер, жагу до боротьби, бажання захищати власні інтереси.

На специфіку ментальності селянства Півдня України впливав і релігійний фактор, особливо православ'я. Православна релігія завжди посідала чільне місце в житті селянина, хоча ставлення до неї інколи носило панібратський характер (наприклад, недотримання посту, вихід на роботу під час релігійних свят). Проте авторитет священнослужителів на селі був беззаперечним. Про що свідчать факти, що у ролі «роз'яснителя» подій Лютневої революції 1917 р. виступали настоятелі місцевих церков. Релігія допомагала селянину стати і залишитись справжнім охоронцем українського народного духу. Як писав П. Куліш: «... люде свіжі, не затуманені і од праведного Бога не одвернені!» [10, с. 253].

Одним із найважливіших факторів, що впливав на формування ментальності населення Півдня України, був мовний фактор. Розрізнення мов – це передусім розрізнення світоспоглядання.

Мовна ментальність – це спосіб поділу світу за допомогою мови; він достатньо адекватний існуючим уявленням про світ у людей. Особливості країни як соціокультурного середовища – це культурні традиції, історія, політичний устрій. Таким чином, соціокультурні стереотипи сприйняття світу формують мовну ментальність. Вона неоднакова у різних людей, що робить важливим та необхідним виділення індивідуальної, групової чи колективної мовної ментальності. Оскільки провідними детермінантами мовної ментальності є соціокультурні чинники, а ці чинники доволі мінливі, то й мовна ментальність також мінлива [2, с. 58].

На думку О. Потебні, в мові кодуються глибинні пласти національної самосвідомості, культурної самобутності народу. Тому, культурна спадкоємність, як спосіб зв'язку між поколіннями даного народу, можлива лише через мову. Як зауважив І. Огієнко: «Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості ... Мова – душа кожної національності, її найцінніший скарб ... Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється у певній культурі, у певній традиції. В такому разі мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного «Я» [3].

Всі інші форми спадкоємності (матеріальна культура з усім її різноманіттям, різновиди художньої творчості) вторинні щодо мови.

На переконання І. Огієнка, мова – це форма культурного життя, національної організації, душа кожної національності. Вона постає як певний орган культури, вона є ознакою національної визначеності. Звідси висновок: якщо нація намагається панувати над іншою, вона насамперед намагається заборонити або взагалі знищити мову поневоленої нації [14, с. 240].

Розглядаючи відтворення у мові ментальності етносу, слід згадати дослідження М. Луценка, який порівнює українську і російську ментальні парадигми і доводить, що українська ментальна парадигма може бути відтворена у вигляді конструктивно-гносеологічного принципу зведення частини до цілого. У розрізі її глибинної організації українська мова являє собою архетип, матриця якого визначається співвідношенням інваріантів [11]. Така ментальна парадигма є архаїчною. Це означає також, що мова, корелятивна такій парадигмі, орієнтується на розподіли, які відображають іншу часову онтологію та відмінну ідеологію. Інакше кажучи, можна говорити про утримання подібною мовою найдавніших глосо-генетичних рис, а також про зберігання в житті етносу прадавніх ідеологічних рис. Подібне мислення, яке трактується як міфологічне, первісне, а, отже, конкретне, передбачає сприйняття однієї й тієї самої речі у різних ситуаціях як декількох різних речей [12].

В. Колесов звертає увагу на визначення ментальності у поєднанні її з мовою: «Ментальність – це світоспоглядання через категорії й форми рідної мови, яка поєднує у процесі пізнання інтелектуальні, духовні та вольові якості національного характеру в типових його проявах. Мова втілює й національний характер, і національну ідею, і національні ідеали, які в остаточному вигляді можуть бути представленими у традиційних символах цієї культури» [7].

І. Дубов, указуючи на взаємозв’язок мови та ментальності, вважає, що специфіка зв’язків між елементами мови відображає ставлення людей до навколишнього світу. Мова фіксує «відображені свідомістю взаємовідношення між явищами дійсності й оцінки цих явищ». Саме тому дослідник визначає поняття мовної ментальності, розуміючи під ним «спосіб поділу світу за допомогою мови, адекватний існуючим у людей уявленням про світ» [6].

Ментальність будь-якого етносу не є чимось сталим, закам’янілим, нерухомим. Навпаки, вона являє собою діяльний феномен. Та все ж таки є щось константне у самому цьому діяльнісному вияві, а саме – програма-комплекс діяльності, дій та вчинків певної групи духовно споріднених індивідів, які, не усвідомлено реалізуючи цю програму, відтворюють те безтілесно-

специфічне, що є етнічною ментальністю. Ця комплекс-програма є своєрідною «оберненістю» цього етносу до всіх інших етносів (й, передусім, до сусідніх), через яку відбувається «впізнавання» цього етносу всіма іншими [13].

Одним із найкритичніших періодів у випробовуванні південноукраїнської ментальності стали хронологічні межі першої третини XX ст. Безкінечні війни, революції, стихійні лиха, більшовицькі заходи зі знищення селянина-власника («військовий комунізм», колективізація, голодомори) з невеликою перервою на неп. Всі ці події трансформували селянську ментальність, пристосовуючи її до жорстоких реалій часу. В цей період селянський суспільний ідеал будувався на таких важливих складових частинах як земля, особиста воля, праця і прагнення до взаємодопомоги. Проте, не одна із існуючих на той час влад не забезпечувала реалізацію такого ідеалу. Тому селянство було змушене вдатися до повстанської боротьби проти всіх влад. За твердженням А. Граціозі: «... тут [в Україні] розгорнувся перший селянський національно – та соціально-визвольний рух у столітті» [4, с. 21]. На жаль, цей рух не дійшов до логічного завершення – створення національної держави на засадах української ментальності.

Таким чином, національна ментальність виконує функції історичної пам’яті і дає змогу народові зберегти тотожність, етнічну самосвідомість. Взаємозв’язок мови та ментальності дуже глибокий, через нього відображено дух народу. Мова є важливою частиною національної культури, адже вона і відбиває ментальність народу, а саме: етнокультурні особливості, психологічні особливості, культуру, вірування, звичаї, традиції. Основною точкою дотику ментальності та мовної системи виступає особистість як свідомість одного та етнос як колективна свідомість.

Сільське населення, що зберігало традиції стародавньої землеробської культури, світобачення предків-бунтарів і захисників Вітчизни мало шанс, спираючись на власний суспільний ідеал (земля, воля, індивідуальне господарство, культурні традиції), відродити незалежну українську державу. В цьому плані показовим є селянство Півдня України, яке акумулювало в собі найбільш характерні риси давнього українця: життя в степу, любов до православ’я, неприйняття будь-якої влади крім своєї. Основами ментальності населення Півдня України були милосердя (благодійність, не мстивість), щирість (душевність, сердечність, гостинність), демократичність (козацькі традиції виборності на керівні посади, рівноправність жінки з

чоловіком в українській сім'ї). Одним із основних факторів-виявів південноукраїнської ментальності була, є і буде українська мова.

Джерела та література:

1. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн. К.: Либідь-Військо України. 1994. Кн. 1. 432 с.
2. Боднар А.Я., Макаренко Е.М. Взаємодія мовних і ментальних структур у формуванні національної самосвідомості (на прикладі української та російської мов). Наукові записки НаУКМА. 2005. Т. 47: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. С. 56-60.
3. Болтівець С. Іван Огієнко: мова як вираження національної психіки, душі й свідомості народу. Дивослово. 1994. № 7. С. 23-27.
4. Грациози А. Великая крестьянская война в СССР. Большевики и крестьяне. 1917-1933. М.: РОССПЭН, 2001. 96 с.
5. Грицак Я. Українська революція, 1914-1923 рр.: нові інтерпретації. Матеріали засідань. Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. Львів. 1999. Випуск 2. С. 117-137.
6. Дубов И.Г. Феномен менталитета: психологический аналіз. Вопросы психологии. 1993. № 5. С. 20-29.
7. Колесов В.В. Жизнь приходит от слова. СПб.: Златоуст. 1999. 368 с.
8. Котляр Ю.В. Ментальність населення Півдня України в контексті міграційних процесів. Агора. Перспективи соціального розвитку регіонів. Випуск 7. К.: Стилос. 2008. С. 70-75.
9. Котляр Ю.В. Мова у формуванні ментальності населення півдня України. Наукові праці: науково-методичний журнал. Випуск 292. Т. 304. Історія. Миколаїв: Вид-во ЧНУ імені Петра Могили. 2017. С. 7-10.
10. Куліш П. Твори в двох томах. К.: Дніпро. 1980. Т. 2. 586 с.
11. Луценко Н.А. О «новой» украинской школе философии язика, или о русаком реализме. Философия языка: в границах и вне границ. Харьков. 1999. Т. 3-4. С. 280-302.
12. Луценко Н.А. Семантические парадигмы как источник поэтической образності. Филологические исследования. Донецк. 1999. Выпуск 1. С. 256-264.
13. Нельга О.В. Теорія етносу. Курс лекцій. К.: Тандем. 1997. 368 с.
14. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу: Курс, читаний в Українському Народному Університеті. К.: Видавництво книгарні Є. Череповського. 1918 К.: Абрис. 1991. 272 с.
15. Основи етнодержавознавства за ред. Ю. Римаренка. К.: Либідь. 1997. 656 с.
16. Поляренко В.С. Ментальність як невід'ємна складова культури нації. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2015. № 19. Т. 2. С. 108-110.
17. Святець Ю.А. Франциск Ассизький, Deep Ecology та варіант врахування впливу природно-географічного чинника на соціально-економічну структуру селянських господарств України у роки непу. Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України. Дніпропетровськ: ДДУ. 1995. С. 160-185.

УДК 271.222(477)Липа

ЮРІЙ ЛИПА ПРО ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ І ЗНАЧЕННЯ МІФУ АПОСТОЛА АНДРІЯ

С.В. КУЧЕРЕНКО,
заступник голови правління,
Благодійний Фонд імені І. та Ю. Лип
(Україна)

Релігійний підхід – нетиповий до актуалізації такої контроверсійної постаті, якою вважається український громадсько-політичний і культурний діяч, письменник і лікар Юрій Іванович Липа (1900–1944)[1] [1].

[1] **Юрій Іванович Липа** (ім'я при народженні Георгій Андрійович Геращенко) народився 22 квітня 1900 р. у м-ку Старі Санжари на Полтавщині. У 1910 р. був усиновлений родиною батька Івана Львовича Липи, що мешкав на Одещині. По закінченні одеської гімназії слухав право в Новоросійському університету (1918 р.) та Кам'янець-Подільському університетах (1919–1920), студіював медицину в Познаньському університеті (1922-1928). До 1943 р. мешкав у Варшаві, де працював лікарем, поглиблював свою медичну і політичну освіту, здійснював літературну, наукову і громадську діяльність. Творча спадщина Юрія Липи налічує три збірки поезій «Світлість» (1925), «Суворість» (1931), «Вірую» (1938); збірку літературознавчих есеїв «Бій за українську літературу» (1935); три томи новел «Нотатник» (1936–1937); історичний роман «Московія» (1930–1931), більш відомий як «Козаки в Московії» (1934, 1942); публіцистичні праці «Призначення України» (1938), «Чорноморська доктрина» (1940, 1942), «Розподіл Росії» (1941); геополітичний атлас «Чорноморський простір» (1941); підручники з медицини «Фітотерапія» (1936), «Ліки під ногами» (1943) тощо. Організаційно-видавнича праця: засновник літературної групи «Авангард» (Кам'янець, 1920), член літературної групи «Сонцецвіт» (Тарнів, 1921), співорганізатор літературної групи «Танк» (Варшава, 1929), редактор літературного відділу газети «Новая Украйна» і редактор газети «Вісник Одеси» (Одеса, 1918), редактор журналу «Нова думка» (Кам'янець, 1920), співзасновник видавництва «Народній стяг» (Одеса, 1917; Каліш, 1924–1926; Варшава, 1933–1935; Львів, 1935–1936). Громадсько-політична діяльність: учасник одеського СУМу, «Одеської Січі» та студентської сотні (1917-1918); член-репрезентант, товариш-засновник, ідеолог українського студентського корпораційного руху «Чорноморе» (1925–1933, Данціґ, Познань, Варшава); співробітник Українського Економічного Бюро (1933–1934, Варшава); очільник Українського Допомогового комітету (кінець 1939 – початок 1940, Варшава); ініціатор створення, фундатор, співробітник і автор праць Українського Чорноморського Інституту (1940–1944, Варшава). Під тиском обставин виїхав з Варшави на Яворівщину (осінь 1943 р.), лікар УПА. Відмовився емігрувати на Захід. 19 серпня 194 р. був заарештований енкаведистами на хуторі Іваники, 20 серпня – розстріляний у с. Шутова, 22 серпня похований у с. Бунів.

В умовах російсько-української війни існує суспільний запит на його геополітичні праці «Призначення України» (1938), «Чорноморська доктрина» (1940), «Розподіл Росії» (1941), об'єднані послідовниками у «Всеукраїнську трилогію». Патріотична молодь, у кращому випадку, знає, що Юрій Липа був націоналістом і лікарем УПА, а він – різноманітніший, складніший і глибший. Якщо націоналіст, то – всеукраїнський: його ідеал – Тарас Шевченко, а ідеологія – «тарасівець», перейнята у спадок від батька. Лікар УПА – так, але й фітотерапевт-науковець, а також поет, прозаїк, публіцист, літературознавець, мислитель-історіософ та геополітик. У цій розвідці йдеться про Ю. Липу як історика української церкви.

Серед чисельних досліджень з геополітики Ю. Липи, дотичною до історико-релігійної теми є стаття київських політологів Ф. Медведя й В. Барана про місце культур і релігій у чорноморській доктрині (розділ «Релігії над Чорним морем» [2]), де розкривається міфологічно-релігійне минуле причорноморських народів як історія підвалин чорноморської духовності [3]. Згадка про книжку «Чорноморська доктрина» доцільна ще й тому, що цього року минає 80 років із часу її написання. Підготовлена до друку напередодні 2 світової війни, влітку 1939 р., праця була видана у січні 1940 р.

У чорноморській доктрині Ю. Липа застосовував поняття «чорноморське християнство», одна з прикмет якого – розвинений культ Божої Матері. «*Пригадаймо гімн українців, що говорить про «Матір руського краю», пригадаймо староукраїнський гімн з 1410 року «Богородице Дівице, Богом славена Маріє», або Богородицю, що на січових іконах бере під омофор запорожців, пригадаймо й опікунку Дону – Донську Божу Матір. Подібне бачимо і в дунайських країнах, і в Царгороді. Це якби опікунка Чорного моря*». За цим вбачав спеціальний культ Бого-Матері, відгомін культу «Деметри, болісної матері, спасення й потішительки нещасливих», давнішого культу Великої Матері, і зробив висновок: «*Ці старі культи були якби передчуттям християнства в чорноморських народів*» [3, с. 136].

Церковній історії чорноморського християнства Ю. Липа надав своєрідного змісту – об'єднання чорноморських народів міфом апостола Андрія Первозванного, який проповідував серед них і прийняв мученицьку смерть на скісному хресті. За Ю. Липою, святоандріївський хрест символізує народи Чорного моря, об'єднані вищою духовною владою; традиція святого Андрія дала підставу до світової церкви; але Царгород, захоплений турками, цю традицію втратив.

Як відомо, українці славлять апостола Андрія, що прийшов на береги Дніпрові із словами: «Тут возсія благодать Божая», як основоположника своєї церкви. Ю. Липа спирався на авторитетну думку І. Огієнка (митр. Іларіона) про самостійну лінію розвитку церкви Великого Києва і був переконаний: «*Відновити занепалу традицію апостола Андрія зможе тільки християнська великодержавність над Чорним морем – Україна. Там стане він символом розцвіту і благословенства наново*». На думку Ю. Липи, «*патріархат повинен бути перенесений із завмерлого, потурченого Царгорода на береги землі, благословенної словом апостола Андрія Первозванного*» [3, с. 137].

Минуло майже 80 років після оприлюднення цього висновку Ю. Липи. Україна отримала томос про автокефалію Православної Церкви від патріарха Константинопольського і має статус метрополії, що може бути початком відновлення патріархату.

Свою працю «Призначення України», написану на два роки раніше «Чорноморської доктрини», Ю. Липа завершив розділом «Міт Апостола Андрія» [4], де обґрунтовував релігійні підстави для «солідаризму» українців: «*…Українці в минулому від самого початку християнства виказували однаково багато пошани як для християнського Риму, так і для християнського Єрусалима чи Царгорода. Скоріше ворожість їх була спрямована передусім проти тих чужих сил, що не раз прикривались східними чи західними церковними гаслами, маючи ворожі для українства політичні цілі. Землі надчорноморські вже на самім початку зв'язані з папою і з вселенським патріархом. Знаємо, що перший глибокий культ на українських землях – це культ святого Климента, третього по святім Петрі Папи Римського, засланого гонителями християнства в українську Таврію, де були його чуда й мучеництво (Херсонес)…*» [4, с. 314]. Але, викладаючи українську церковну історію, показуючи східні та західні впливи, Ю. Липа зауважив: «*…це не значить, що за прихильністю до Візантії укривалась прихильність до Москви, а за прихильністю до Риму – до Варшави…*» [4, с. 317].

Ю. Липа переконував, що прагнення українців мати розмову з Богом як таїнство тільки свого народу було від початку християнства в Україні. Саме цей заповіт він назвав легендою апостола Андрія, підкресливши, що «*Первозванний учень Христа частину первозванства дав владі і народові київському»; «безпосередньо, а не через чужинців, спливає благодать на українців*», він запропонував цю легенду *«як важливу, як живу історіософічну традицію*

України» – «традицію змагання чисто української церкви». Ю. Липа знаходить її відгук у «Повісті минулих часів», де Володимира Святого названо «*новим Костянтином великого Риму, що хрестився сам і людей своїх хрестив*» та у «Слові про закон і благодать», де він визначений як «*учитель і наставник, як у римському краю апостоли Петро і Павло*» [4, с. 318-319].

Як дві великі дати в українському церковному житті Ю. Липа визначив 1051 р. (князь Ярослав усамостійнив українську церкву на чолі з митрополитом Іларіоном) і 1147 р. (князь Ізяслав скликав собор, на якому висвячено мощами київськими митрополита Климента Смолятича). Слідом за В. Липинським він підкреслив роль митрополита Вельяміна Рутського у його намірі створити церкву, що відповідала б українському рухові та мрії створити окремий патріархат. Між іншими знаковими історичними подіями згадав Ю. Липа про автокефалію православної церкви, що запроваджували, не розриваючи з Царгородом, в 1918–1919 рр. О. Лотоцький, І. Огієнко та І. Липа [міністр культів уряду УНР, батько Юрія Липи – С. К.], а також про рух автокефалістів 1922–1927 рр. [в якому брав участь дядько Ю. Липи по мамі, майбутній митрополит Харківський Феофіл Булдовський – С. К.] і висвячення у Києві митрополита Василя Липківського [4, с. 319-320].

Ю. Липа наполягав на втіленні легенди апостола Андрія в життя України, вважаючи «*річчю найбільш моральною*» звертатися до Бога в тій індивідуальній формі, в яку Бог убрав українську частину людства. «*Врешті, як же ж можна успішно боротися проти чужинецького і свого власного хаосу, не маючи гармонії в своїй душі, гармонії, що дає безпосередня молитва до Всевишнього*?» В ім'я цієї безпосередньої молитви українського характеру пропонував задуматися над «*грядучим втіленням апостольства святого Андрія в Україні*». Вірив, що «*життя ще втілить український відвічний міф апостола Андрія, міф про українську церкву, ту церкву, що сіятиме не роздор, не ворожнечу в українській расі, а велику, глибоку одність і любов до свого призначення»* [4, с. 321].

Слово «призначення» було ключовим в його біографії та творчості. Першим завданням українців на шляху їх призначення він вважав – «*Бути, ставати самими собою*», а все наступне «*вкаже Провидіння*». Завершується книга «Призначення України» закликом дивитися «очима віри» на Український Світ, якому Провидіння дало призначення, «*а уділом одиниці є лиш одно: знати, що і в її житті, як і в житті раси, віра врятує вірних. Віра в Того, хто створив і дав людям окремі лиця, а расам – окремі дороги до своєї величі*» [4, с. 323-324].

За О. Астаф'євим світогляд Ю. Липи можна окреслити висловом «Бог і Україна» [5, с. 7]. У нього навіть є така поезія «*Будь славен, Боже України / Скрізь, де людей звучить язик, / Давай оновлення з руїни, / Животвори наш людський вік. / Нам Твій наказ у серцю мати, / З ним жити, йти і здобувати…»* («Гімн Дмитра Бортнянського», 1938) [6, с. 117].

Програма семінару Українського католицького університету «Християнин перед викликами часу» (Одеса, 2016 р.) передбачала, серед іншого, ознайомлення з «Компендіумом соціальної доктрини церкви» [7]. Після прочитання того, що «багато народів очікують поваги до себе» [7, с. 21] у авторки цієї статті, біографа Ю. Липи, виникла відповідність життєвого шляху і творчої спадщини: молодий українець-емігрант відчував, що його народ після поразки національно-визвольних змагань потребує поваги, і сам від себе, і від інших народів. Ю. Липа боровся з «пораженством», яке загрожувало українському народу занепадом і розпадом. Замість «самоїдства» і «комплексу меншовартості» він закликав молодих українців працювати над собою, отримувати освіту, займатися самоосвітою і самовихованням. У студентські роки Ю. Липа був активним учасником та ідеологом української студентської корпорації «Чорноморе» в Данціґу, Познані й Варшаві, члени якої готували себе для служби майбутній новій Україні. В часи окупації Варшави д-р Липа організував Український Чорноморський Інститут, співробітники якого досліджували місце України в світі для застосування висновків у новопосталій Українській Державі.

У головній книзі свого життя «Призначення України» (1938), написаній про українців і для українців, Ю. Липа-публіцист підкреслив: «*нема ніяких т. зв. об'єктивних перепон до вивищення і утвердження наново великого народу, що мав поразку»* [8, с. 20]. У «Компендіумі», оприлюдненому українською мовою через 70 років після Ю. Липи читаємо: «Права народів – це ніщо інше, як «"права людини", що плекаються на особливому рівні суспільного життя». Нація має «фундаментальне право на існування», на «власну мову і культуру, через котрі вона виявляє і розвиває… свій духовний «суверенітет»; на «життя за власними звичаями, виключаючи, звісно, порушення основних прав людини і, зокрема, утиск меншин»; на «будівництво свого майбутнього через належне виховання молодшого покоління» (Іоан Павло II, з Промови на Генеральній асамблеї ООН, 1995). Міжнародний порядок вимагає рівноваги між окремим і універсальним, і досягти цієї рівноваги покликані всі нації, адже їхній

найперший обов'язок – жити в мирі, повазі та солідарності з іншими народами [7, с. 106-107].

У вірші «Народи» (1937) Ю. Липа-поет на питання: «За що боротись? У чому великість народу?» відповів:

За що боротись, у чому великість народу?
Може, за це умирать, за будівлі в мармурі?
Може, за танці й пісні, чи зручні мальовила?
Мудрі системи до праці, чи марші стрункі?
Де та великість народу: чи в посувах війська,
В вірнім триванню жінок, чи в дитячому сміху?
В важкій аскезі учених, у гарті відкривців?
Чи в одиницях, чи в юрбах, чи в геніях, де?
Все це, – промовила Мудрість, – є важне, та мало,
Все, що – напружене й скромне, все – в ласці у Бога,
Але найбільше добро, це – зростання Людини,
В вашім народі зростання Людини зусиллям людей [6. с. 100].

У новелі «Табор» (1937) Ю. Липа-прозаїк вложив у заповіт колишнього вчителя, вояка армії УНР молитву: *«Боже народів, утвердження і небес, і землі, і моря, Боже походів і самопожертви, до Тебе молиться найсамотніший народ у світі, народ найсильніший, бо перетравив і меч, і підлість чужого слизького слова, найсильніший, бо злочини, й гріхи своїх дітей перетривав… Боже, дай нам, щоб усе, що найвеличніше – було в нас, і сповни нарід наш молитвою вічного напруження. Дай так, щоб ніхто в нас не мав замкнених очей, щоб тривога батьківська була в кожному серці, і щоб руки наші учились всіх способів боротьби, щоб уми наші пізнали всі науки, а воля наша знищила всіх противників! За сірість минулих років, за блуканину на роздоріжжях, дай нам тепер велику дорогу одності й молитви!»* [6, с. 518].

Джерела та література:

1. Кучеренко С. Чорноморец. Стамбол І., Кучеренко С. Іван та Юрій Липи. Тарасівець і Чорноморець. Харків: Фоліо, 2016. С. 63-121.
2. Липа Ю. Релігії над Чорним морем. Всеукраїнська трилогія у 2 т. Т. 2. Чорноморська доктрина. Київ: МАУП, 2007. С. 132-137.
3. Медвідь Ф.М., Баран В.В. Культури і релігії у «Чорноморській доктрині» Юрія Липи. Наук. пр. МАУП. К., 2013. Вип. 1. С. 28–34.
4. Липа Ю. Міф постола Андрія. Всеукраїнська трилогія у 2 т. Т. 1. Призначення України. Київ: МАУП, 2007. С. 314-326.
5. Астаф'єв О.Г. Концепція абсолюту у творах Юрія Липи. Літературознавчі студії: зб. наук. праць. К., 2015. Вип. 1. С. 3-15.

6. Липа Ю. Час людини: твори / упоряд., вст. ст. і прим. С. Кучеренко. Харків: Фоліо, 2016. 588 с.
7. Компендіум соціальної доктрини церкви. Київ.: Кайрос, 2008. 549 с.
8. Липа Ю. Призначення України. Всеукраїнська трилогія у 2 т. Т. 1. Київ: МАУП, 2007. 336 с.

УДК 94 (477)

РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКА ПЕРЕСЕЛЕНСЬКА ПОЛІТИКА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ 1944–1946 рр.

Г.Х. КЯЗИМОВА,
канд. іст. наук, доц.,
Одеський національний морський університет
(Україна)

Непрості українсько-польські стосунки різко погіршилися у другій половині сорокових років минулого століття. Причиною стала трагічна помилка української дипломатії, яка пішла на ганебне замовчення дискримінації українського населення в Польській Народній Республіці у перші післявоєнні роки. Дана стаття – це спроба з'ясувати деякі аспекти цієї проблеми, а також показати ставлення радянської влади до переселенців із Польщі.

Ще під час війни 8 вересня 1944 р. уряд УРСР підписав із Польським комітетом національного визволення угоду про взаємне переселення українців із території Польщі до УРСР, а поляків – з УРСР до Польщі. Таким чином, тимчасовий уряд Польщі намагався остаточно розв'язати проблему національних меншин і прагнув, щоб національні меншини, зокрема, українці, добровільно чи примусово покинули Польщу, а ті, що залишаться, повинні були бути асимільовані. Угодою передбачався добровільний характер переселення. Про це йшлось і у зверненні до населення Польщі, яке підлягало переселенню: «Евакуації підлягають громадяни української, білоруської, російської і русинської національностей, що проживають у Холмську, Грубешувскому, Томашувському, Любачувському, Ярославському, Перемишльському, Лісовському, Замостянському, Красноставському, Білгорайському та Владавському повітах Польщі, які забажають переселитися з території Польщі в Україну». Переселенцям дозволялося «вивезення одягу, взуття, білизни, постільних речей, продуктів харчування, хатніх речей,

сільськогосподарського реманенту, упряжу та інших предметів домашнього і господарського вжитку загальною вагою до 2 центнерів на одну родину».

Виходячи із цієї угоди, Рада Народних Комісарів УРСР 24 жовтня 1944 р. надсилає листа за підписом М.С. Хрущова місцевим партійним органам України, у якому говорилося, що у зв'язку із домовленістю уряду УРСР та Польським комітетом Національного Визволення частина українців, які виявляють бажання переселитися у південні області УРСР, будуть направлятися сюди із 15 жовтня 1944 р. до 1 лютого 1945 року.

Згідно із умовами, переселенці зобов'язувалися здавати сільськогосподарські продукти частинам Червоної Армії, які знаходилися на території Польщі чи місцевим польським органам влади; у місцях нового поселення вони мали отримувати таку ж кількість продуктів, на яку отримували акти про здачу.1

Сподіваючись на кращу долю, на Одещину вже через декілька місяців після укладення угоди потягнулися перші переселенці. Так, лише в один колгосп «Прогрес» Роздільнянського району із Польщі прибула 21 родина [2], а у Красноокнянський район 238 родин [3].

На 15 листопада 1944 р. до УРСР переселилися 974 родини (3505 осіб), до 1 грудня – 3378, до 1 січня 1945 р. – 10449 (39864), до 1 березня – 21686 (81323).

Львівська історико-просвітницька організація «Меморіал» уже в наш час провела анкетування переселенців із Польщі. Результати цього обстеження свідчать, що лише 7,8 % переселенців добровільно погодились на переїзд. Адже весною 1945 р. почався процес «зворотництва» тих, хто повірив обіцянкам радянської влади. Так, 11 березня того року із Запорізької області самовільно виїхали 215 родин (615 чол.), Одеської – 317 (1284), Миколаївської – 175 (586), Дніпропетровської – 136 (429), Херсонської – 1147 (3734).

Московське керівництво відреагувало на це випробуваним методом: «пряник» було замінено на «батіг». У перші місяці 1945 р. за наказом Й. Сталіна його ставленики в Польщі почали організовувати спеціальні збройні формування, які розпочали мордування українців, аби прискорити виконання переселенської акції. Їх жорстокості не було меж. Запалали цілі села Лемківщини, Надсяння, Холмщини. Показово, що нерідко спільно з полками наругу над українцями чинили воїни Радянської Армії, приставлені «для охорони» переселенців.

Другий етап переселення, що набув виключно насильницького характеру, розпочався в кінці липня 1945 р. адже обіцянка, яку дав

Й. Сталін на Потсдамській конференції («Польща стане державою без національних меншин»), мала бути виконана. 1 вересня на територію Лісовського, Перемишльського та Любачівського повітів прибули три дивізії польського війська, які отримали наказ – примусово відселити українське населення з 50-кілометрової прикордонної смуги на територію УРСР. А у випадку відмови українців від переселення командуванню цих дивізій було наказано примусово відселити їх углиб Польщі, за річку Сян.

Ухиляючись від примусового переселення, багато українців, особливо молодь, тікали в ліси. Частина записувалась на добровільний виїзд в УРСР: давався взнаки страх перед переселенням у глибинні райони Польщі, оскільки у зверненні польського уряду до українців зазначалося, що вони будуть розселені в польські села по 2-3 родини.

Згідно із спеціальною постановою Ради НК УРСР від 25 листопада 1944 р. при облвиконкомах створювалися спеціальні сектори, які контролювали хід прийому та розселення українців із Польщі; вони організовували урочисті мітинги, на яких зустрічали ешелони переселенців і з гордістю констатували у своїх звітах, що серед тих, хто приїхав лунали такі слова: «ви приймаєте нас так, як у Польщі нас і родичі не приймали», або « У Польщі мені забороняли вчитися. Треба було прийняти католицьку віру. А тут бачу, що усі колгоспники вчаться, прошу і мене відправити на курси трактористів чи комбайнерів».

4 січня 1946 р. українське керівництво було проінформоване про те, що з території Польщі переселено 83865 родин (324157 чол.); станом на 2 серпня того ж року (дата офіційного закінчення «евакуації» – із взятих місцевими органами польської влади на облік 125949 українських родин (497682 особи) на територію України було переселено 122454 родини (482109 осіб).

Евакуйованих із теренів Польщі було розселено на території УРСР: 80301 родину (322868 осіб) в західних областях (Тернопільській, Львівській, Волинській, Дрогобицькій, Станіславській та Рівненській); 42153 родини (159241 особу) – у східних. За національністю переселенці поділялися так: українці – 439135 чол., росіяни – 23846; білоруси – 126; русини – 18759; інші – 243; за фахом: сільськогосподарські працівники – 750 осіб, кустарі – 4447, промислові працівники – 1817, транспортні працівники – 733, службовці – 1176, священнослужителі – 287, вчителі – 759, наукові працівники – 11, медичні працівники – 118, селяни – 288444 (згідно із статистикою того часу, соціальний стан заносили до категорії

фахівців), інші фахівці – 964, непрацюючі (переважно похилого віку) – 182603 особи.

Значна частина українців була направлена в Одеську область. Так, на початку переселення сюди прибуло 3.159 родин (планувалося – 3086); а до серпня 1945 р. – 4828 чол,: 221 родина, у Березовській – 169, у Михайлівській – 367 тощо.

Але, як вже склалося у Радянському Союзі, реальність розходилася із офіційними звітами. Перш за все, це полягало у тому, що, у середньому, дві третини тих, хто приїхав, довго не затримувалися, кидали нові місця: так, у Балтський район прибула 221 родина – залишилась 90; у Михайлівській – із 327 залишилися 61, і так практично в усіх містах. Значна частина поверталася у Західну Україну, а дехто, ближче до міст, де можна було знайти роботу: « Якщо не відпустите – на четвериньках доповзу до Польщі», – заявляли відкрито новій владі. Причини такого становища полягали в слідуючому: по-перше, усі переселенці скаржилися на неврожай, нестачу продовольства, кормів; інспектори обкому наводили у своїх доповідних такі слова людей: «Нащо нам тут залишатися? Щоб померти з голоду?».

По-друге, у багатьох випадках не було де жити: помешканням були забезпечені у кращому випадку 50 % переселенців, а інших «підселяли» в хати, до чужих людей. І ці місцеві говорили: «Нащо ви сюди приїхали, поляки, забирайтеся звідси!».

Наприклад, у Балтському районі мали підготувати 111 будинків, а побудували 1 (!), а 7 лише будували, а під час збору врожаю взагалі припинили будівництво.

Багато родин, які у Польщі не здали свій врожай, не залишили свого майна – нічого не отримували на місцях; вони гостро потребували палива, одягу, взуття. З тими хто працював, своєчасно не розраховувались: так, один з переселенців віддав у колгосп воза, доброго коня, але кінь загинув, віз розбили, а на його звернення до голови дати йому на деякий час коня, той відповів: «Йди до Польщі. Там дадуть».

Таких випадків, що свідчили про негативне ставлення місцевого населення у той скрутний час до переселенців, було не мало: над ними насміхалися, оскільки вони «не вміють працювати, мазати хати»; звали поляками, ворогами, які не хотіли, як усі, підписуватися на державні позики, взагалі , «не сприймали за своїх», називали бандерівцями.

Люди залишали місця, де народилися, їхали в невідомість, везли із собою, що могли – навіть розбирали власні дерев'яні будинки (хоч це дерево було наполовину зіпсованим, не годилося для будівництва, але нагадувало батьківську оселю), як же боляче їм було чути такі слова.

І як без докорів сумління діяли партійні органи, які, незважаючи на те, що не мали можливостей приймати людей, продовжували агітацію. Так, Жовтневий райком партії на Одещині зобов'язав усіх голів колгоспів, секретарів парторганізацій організовувати від імені колгоспників надсилання листів-запрошень селянам за місцем їх проживання; надсилати представників колгоспників для вербування переселенців. Їм обіцяли, що їх чекає зоране поле, городи, які засіяні, Але, насправді, все було по-іншому [9].

Переселення, яке мало носити добровільний характер, проводилося примусово, часто шляхом кривди та із застосуванням військової сили.

Треба було виконувати «постанови», людські долі у цій ситуації були мало чого варті. Таке ставлення було як з боку Радянського уряду, так і з боку прорадянської польської влади.

Джерела та література:

1. Державний архів Одеської області (Далі – ДАОО). Ф. 11. Оп. 11. Спр. 11. Арк. 26
2. ДАОО. Ф. 11. Оп. 11. Спр. 11. Арк. 22.
3. ДАОО. Ф. 11. Оп. 12. Спр. 324. Арк. 31.
4. Винниченко І. Україна 1920-1980 рр. К., 1994. С. 65
5. ДАОО. Ф. 11. Оп. 11. Спр. 437. Арк. 25
6. Винниченко І. Україна 1920-1980 рр. К., 1994. С. 67
7. ДАОО. Ф. 12. Оп. 11. Спр. 317. Арк. 37. Спр. 142. Арк. 24.
8. ДАОО. Ф. 11. Оп. 12. Спр. 317. Арк. 12.
9. ДАОО. Ф. 11. Оп. 12. Спр. 324. Арк. 10.
10. ДАОО. Ф. 11. Оп. 13. Спр. 141. Арк. 160-161.

УДК 94(477)«1921/1939»

МОЛДАВСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ МИКОЛАЇВСЬКОГО ОКРУГУ В 1923–1929 рр.

Л.Л. ЛЕВЧЕНКО,
докт. іст. наук, доц.,
Державний архів Миколаївської області
(Україна)

У 20-ті – на початку 30-х рр. XX ст. радянська влада проводила в СРСР, у т. ч. й в Україні, політичну і культурну кампанію в національному питанні, що отримала назву «коренізація». Її причини

полягали в прагненні більшовиків в умовах соціально-економічного занепаду країни шляхом поступок домогтися зміцнення свого впливу в середовищі національних меншин. Висування національних кадрів на керівні пости, створення національних районів, культурних установ, періодичних видань, навчальних закладів із викладанням мовою національних меншин мало продемонструвати неросійським народам переваги радянського ладу, що нібито давав їм право на вільний розвиток у СРСР, і залучити представників національних еліт до лав компартії. У 1932 р., зміцнивши свою владу на місцях і боячись децентралізаторських тенденцій і посилення націоналізму, радянська влада не тільки почала згортати коренізацію, але й репресувати її прихильників.

Кампанії «коренізації» присвячена велика кількість наукових праць. Однак, аналіз показує, що наукові роботи по «коренізації» в Україні переважно присвячені «українізації», як одного з виявів «коренізації», а також політиці радянської влади щодо єврейського, польського, німецького населення як найбільш значних за чисельністю національних груп. Питанням «коренізації» молдаван та румунів України приділили увагу лише деякі дослідники. Серед них, перш за все, слід згадати Василя Орлика, Василя Боєчка, Юрія Бабюха, Ірину Миронову [1–4]. Цими авторами висвітлені питання створення Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки (АМРСР) у складі Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) у 1924 р., вирішення бессарабського питання, розвиток освіти й культурне життя молдавського населення в період Нової Економічної Політики (НЕП, 1921-1928 рр.) у радянській Україні. Їх роботи охоплюють усю територію України, щодо якої здійснено загальний аналіз і наведено цифрові показники і меншою мірою акцентовано увагу на регіонах. Тому в цій публікації зусилля спрямовано на дослідження молдавського питання під час «коренізації» в конкретному регіоні, а саме в Миколаївському окрузі. Під час підготовки публікації, з’ясовано, що при досить значній кількості молдавського населення округу, кількість дотичних темі архівних документів, які збереглися в держархіві Миколаївської області, мізерна. Можливо, це теж є причиною на перший погляд недостатньої уваги попередніх авторів до молдавського населення.

Миколаївський округ був створений в квітні 1923 р. у складі Одеської губернії. У червні 1925 р. губернії були скасовані, а округи перейшли в пряме підпорядкування уряду УРСР і до 1930 р. існували як самостійні адміністративно-територіальні одиниці. До Миколаївського округу належало 3 міста (Миколаїв, Вознесенськ та Очаків) і

9 сільських районів (Варварівський, Вознесенський, Володимирівський, Карл-Лібкнехтовський (Ландауський), Миколаївський, Ново-Бузький, Ново-Одеський, Очаківський, Полтавський (Привільнянський / Баштанський)).

За даними перепису населення 1926 року в Миколаївському окрузі нараховувалося 14295 молдаван (3167 господарств) у сільських районах і 131 молдаванин у містах (без міста Вознесенськ) [5, с. XVIII, 110–113]. Показники цього перепису свідчать, що в цілому по Україні молдавани становили 1,06 % (250724 особи) від загальної чисельності населення республіки (23569481 особа). У Молдавської АРСР проживало 168517 молдаван, тобто 34,27 % від загального числа населення (493053 особи). 50,46 % населення Молдавської АРСР було української національності, близько 5–4 % складали росіяни та євреї, близько 3 % – німці. Миколаївський округ, навіть при обліку чисельності молдавського населення в 14295 осіб, посідав друге місце після Молдавської АРСР: молдавани в ньому становили 3,92 % від загальної чисельності населення (365707 осіб). Третє місце за чисельністю молдавського населення в Україні посідав Одеський округ (3,66 % молдаван від загальної кількості населення), потім Зінов'євський (3,43 % молдаван), Первомайський (2,43 %), Артемівський (1,26 %) округи [5, с. XX]. Молдавське населення округу в основному проживало в селах.

За даними підвідділу з питань національних меншин Миколаївського окружкому на 1925 р. показник чисельності молдавського населення Миколаївського округу становив 25555 осіб. У Миколаївському окрузі молдавани посідали третє місце серед національних меншин після євреїв (44572 особи) і німців (29082 особи). Після молдаван слідували болгари (5643 особи), поляки (2503 особи), латиші (220 осіб) [6, арк. 1]. Навіть, якщо врахувати, що відсутні статистичні дані щодо міста Вознесенськ, різниця в кількості молдавського населення за даними перепису населення 1926 р. і даними підвідділу з питань національних меншин 1925 р. становить 11129 осіб. Імовірно, перепис населення 1926 р. не враховував населення всіх населених пунктів Миколаївського округу, при повторному перерахунку населення за результатами перепису виявлені помилки, а також на показники чисельності народонаселення впливали постійні зміни меж районів.

Як правило, дослідники більше спираються на офіційну статистику, але ми схильні довіряти оперативними даним підвідділу з питань національних меншин Миколаївського окружкому. Причиною

цього є те, що, завданням цього органу було охоплення всіх нацменшин округу партійною та радянською роботою.

Представники підвідділу в справах національних меншин часто виїжджали в села з метою їх обстеження. На жаль, не всі архівні документи збереглися. Але все ж, можемо навести приклади результатів такого обстеження по селу Щербані Вознесенського району Миколаївської округу. Обстеження здійснював Олександр Омелянович Гаєнко. У Щербанях проживало 3492 людини, з них: 82 % молдавани, 12 % українці, 3 % росіяни, 2 % євреї, 0,25 % румуни, 0,25 % болгари, 0,25 % цигани, 0,125 % серби. За соціальним складом переважали незаможники (49 %), середняки (32 %); кулаки становили 12 %, батраки – 7 %. Молодь у селі становила 1218 осіб, із них – 90 % молдавани, 8 % українці, 1,33 % росіяни, 0,25 % євреї. Членами ВКП(б) У було 2 людини, комсомолу – 13, профспілки – 13 осіб. У селі працювали сільбуд, Лікнеп, драматичний гурток, школа. Однак усі ці установи функціонували російською мовою. Аналогічне обстеження було проведено Петром Андрійовичем Коханенком у селі Велико Солоне Вознесенського району Миколаївської округу, де з 3200 жителів 60 % становили молдавани, 40 % – українці. Таким чином, статистика підвідділу з питань національних меншин Миколаївського окружкому виглядає більш детальною і точною.

У травні 1925 р. завідувач молдавською секцією Одеського губернського комітету (губкому) ВКП(б)У на прізвище Якомі обстежив молдавські села Миколаївського округу. Він побував у 9 селах Вознесенського і Варварівського районів і виявив, що чисельність молдавського населення в них сягає 98 %. У молдавських селах на той час вже були створені сільські ради, сільбуди, хати-читальні, осередки ВКП(б)У і ЛКСМУ, однак ними не був установлений зв’язок із місцевим населенням. Головною причиною відриву цих органів і установ від молдавського населення Якомі назвав проведення ними роботи російською мовою. Він писав у своєму звіті, що «відчувається в загальній роботі національний антагонізм із боку окремих працівників і селянства. Є моменти, [коли] окремі члени партії, приховують свою національність і ухиляються від роботи серед нацменшин. Загальні збори й сходи проводяться російською мовою, що викликає невдоволення і малу активність із боку селянської маси молдаван». Викладання в школах здійснювалося російською мовою, учителі не знали молдавської мови. Охоплення дітей шкільною освітою становило всього 35–40 %. Серед дорослого населення було багато неписьменних людей. Створені в селах лікнепи

(ліквідація неписьменності) відвідувало мало молдаван, оскільки викладання в них також велося російською мовою. Жінки взагалі не брали участі в суспільному житті: Якомі пояснював це незнанням російської мови. Якомі вважав, що через усе наведене в молдавських селах комітети незаможних селян об'єднуються з кулаками [7]. На засіданні колегії Одеського губкому було визнано, що в молдавських селах радянська і партійна робота з населенням не проводилася. У зв'язку з цим, було прийнято рішення створити при Миколаївському окружкомі Бюро молдавської секції, виділити уповноважених від Молдавської секції в села, де компактно проживало молдавське населення, залучити молдаван-членів компартії і комсомолу, які мешкали в Миколаєві й знали молдавську мову, до роботи на селі, направити в школи молдавських учителів, прискорити видання літератури і поширення серед молдаван газет молдавською мовою [8].

У жовтні 1925 р. молдавські села Миколаївського округу обстежив представник Миколаївського окружкому Дорофій Хомич Бостан. У його доповіді на засіданні Миколаївського окружного бюро щодо питань національних меншин було зазначено про необхідність розширення мережі молдавських сільрад, направлення до молдавських сіл агрономів, поповнення сільських шкіл молдавськими вчителями. Крім цього, Д.Ф. Бостан вимагав «ужити найрішучіших заходів по ліквідації самогоноваріння, а також до відновлення громадського порядку в молдавських селах, [викорінення] буянства, крадіжок тощо» [9].

Молдавсько-румунська секція при підвідділі з питань національних меншин Миколаївського окружкому була створена в перших числах листопада 1925 р. До її складу увійшли 25 комуністів і кандидатів у члени компартії. Їх національність не зазначена, але виходячи з кількості членів і кандидатів у члени компартії молдавської національності, очевидно, що не всі вони були молдаванами. Оскільки, найбільш компактно молдавське населення проживало у Вознесенському районі, молдавсько-румунська секція відразу ж виділила свого представника для роботи з молдаванами в цьому районі, ним став уповноважений на прізвище Томаленко [10]. Завідувачем секцією був Д.Ф. Бостан.

До моменту виборів 1926 р. до сільських рад, на території Вознесенського району було створено 5 молдавських сільських рад. Із загальної кількості жителів населених пунктів цих сільських рад мали право голосувати 6707 осіб, виборчих прав були позбавлені 67 осіб, прийшло на вибори 4819 осіб. Обраними до сільських рад виявилися

133 особи (116 чоловіків і 17 жінок), із них було 14 комуністів, 2 комсомольця і 117 безпартійних [11]. Імовірно, під час виборів у молдавських селах таки стався сплеск активності місцевого населення.

Молдавська секція брала участь в організації роботи з оподаткування населення, її члени роздавали людям так звані податкові паспорти, нібито біднота була звільнена від сплати єдиного сільськогосподарського податку. Також члени молдавської секції брали участь у проведенні таких кампаній як 3-я селянська держпозика, заклик 5-го року до лав робітничо-селянської Червоної Армії, зниження роздрібних цін, оборони СРСР. Були створені молдавські земельні громади в Раково, Ново-Григорівці, Велико-Сербулівці, Олександрівці, Щербанях. Вони займалися землеустроєм. Молдавське населення виписувало газети молдавською мовою. У 1928–1929 рр. у молдавському селі Раково Вознесенського району працювала 1 трудова школа і 1 хата-читальня, у селі Велико-Сербулівка Єланецького району – 1 трудова школа, 1 сільбуд і 1 лікнеп. 23 жовтня 1929 р. Бостан виступав на засіданні бюро нацменшин і сказав, що багато молдаван приховують свою національність і треба з ними працювати, щоб вони позбулися забобонів. Можливо припустити, що над молдаванами жартували через їх національність.

Питання зі школами вирішувалося дуже важко, тому що не було молдавських учителів. Наприклад, у селі Щербані проживало 1700 молдаван і 1400 українців. Так як вчителів не було, то сільрада вирішила українізувати село. Це викликало протести молдавських жителів у 1927 р. У 1927–1928 рр. були створені школи в селах Раково, Ново-Григорівка та Велико-Сербулівка, Олександрівка.

В архівному фонді Миколаївського окружкому зберігся план роботи з нацменшинами на 1925-1926 рр., у якому передбачені: створення національних сільських рад, комітетів незаможних селян, кооперативів та проведення в них виборів; урегулювання земельних відносин серед представників національних меншин, які займаються сільським господарством; агрономічна допомога національним сільським радам; сприяння економічному й культурному розвитку бідняцьких і середняцьких господарств шляхом організації артілей і виділення їм кредитів; створення національних судових камер; агітація національних меншин на підписку газет рідною мовою; створення національних шкіл; поліпшення санітарного та медичного обслуговування національних сіл; підготовка секретарів сільських рад та учителів для шкіл. У цьому останньому пункті плану особливу

увагу було звернуто на молдавські села [12]. Також передбачалося періодичне скликання конференцій представників національних меншин сільського, районного та окружного рівнів.

Чи вдалося завдяки цій роботі досягти зростання членів і кандидатів у члени компартії молдавської національності показує таблиця.

Таблиця 1

Розподіл членів і кандидатів у члени компартії за національностями в Миколаївському окрузі станом на 1 січня 1926 року [13]

Позиція в партії	Усього	За національностями																
		Українців	Росіян	Євреїв	Поляків	**Молдаван**	Німців	Болгар	**Румунів**	Угорців	Литовців	Латишів	Естонців	Білорусів	Італійців	Греків	Вірменів	Чехів	Без визначення національності
Членів	2162	628	1089	263	51	**3**	22	28	**2**	3	7	31	3	14	4	1	1	-	12
З них, жінок	201	42	95	52	7	**-**	1	-	**1**	-	-	2	-	1	-	-	-	-	-
Кандидатів у члени	1783	701	762	172	39	**15**	17	24	**4**	-	3	14	2	4	-	1	1	3	21
З них, жінок	299	116	118	47	5	**1**	3	4	**-**	-	-	-	-	-	-	1	-	-	4
Загальна кількість	3945	1329	1851	435	90	**18**	39	52	**6**	3	10	45	5	18	4	2	2	3	33
З них, жінок	500	158	213	99	12	**1**	3	4	**1**	-	-	2	-	1	-	1	-	-	4

Як видно з таблиці, молдавське населення не поспішало до лав компартії. Зважаючи на чисельність молдаван у Миколаївському окрузі (14295 осіб – за даними перепису 1926 р.; або 25555 осіб за даними підвідділу з питань нацменшин), кількість тих молдаван, хто вступив або збирався вступити до лав партії, мізерна. Не збільшилася ця кількість й до 1929 р. Відтак, політикою «коренізації» радянська влада не досягала намічених результатів. Це стало однією з причин згортання цієї політики, а згодом зміни політичного курсу на репресії.

Джерела та література:

1. Орлик В.М. Молдавани в Україні (1920–1929 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київський держ. лінгвістичний ун-т. К. 1998. 186 арк.; Орлик В.М. Молдавська національна меншина в Україні (1919–1923 рр.). Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка. 1998. 42 с.
2. Боєчко В.Д. Утворення Молдавської Автономної Соціалістичної Радянської Республіки і «бессарабське питання». Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Київ: Інститут історії України НАН України. 1994. № 3. С. 25–32; Боєчко В. Молдавани в Україні. Віче. 1993. № 3. С. 100–111.

3. Бабюх Ю. Особливості проведення національної політики в Молдавській АСРР. Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 6. К. 2012. С. 157–170.
4. Міронова І.С. Стан освіти і культури молдавського населення Півдня України в період впровадження політики «коренізації» (20-ті роки ХХ ст.). Історична наука: проблеми розвитку. Матеріали Міжнародної наукової конференції. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2002. С. 49–55.
5. Національний склад сільського населення України (за національністю господарств). Попередні підсумки Всесоюзного перепису населення 1926 р. Том 1. Вип. 1. Серія XVII. № 96. Харків. 1927.
6. Державний архів Миколаївської області (ДАМО). Ф. П-1, оп. 1., спр. 221, арк. 1.
7. ДАМО. Ф. П-1, оп. 1, спр. 221, арк. 38.
8. ДАМО. Ф. П-1, оп. 1, спр. 221, арк. 39.
9. ДАМО. Ф. П-1, оп. 1, спр. 221, арк. 40.
10. ДАМО. Ф. П-1, оп. 1, спр. 227, арк. 32; спр. 221, арк. 38.
11. ДАМО. Ф. П-1, оп. 1, спр. 300, арк. 42.
12. ДАМО. Ф. П-1, оп. 1, спр. 297, арк. 9–10.
13. ДАМО. Ф. П-1, оп. 1, спр. 273, арк. 4зв.

УДК 655.3.066.12(477.74)

З ІСТОРІЇ ЗАРОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ГАЗЕТНОЇ СПРАВИ В ОДЕСІ В XIX ст.

Г.С. ЛЕВЧЕНКО,
канд. іст. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
(Україна)

Однією з ознак зародження модерного суспільства була поява друкованого слова. Перші європейські газети з’явилися в XVI – XVII ст. Їх поява була викликана наявністю широких торговельних відносин, потребою порівняно великого кола людей, задіяних у комерційних операціях, товарному виробництві, в щоденному або щонедільному друкованому інформаційному органі. У багатьох країнах перші інформаційні органи були рукописними. Вони називались листками, реляціями, відомостями тощо.

Історія перших у світі «газет» не систематизована та майже не вивчена. Вперше газета з’явилась у Венеції, – одному із центрів світової торгівлі, в першій половині XVI ст. Ці газети довгий час були рукописними і вміщували політичні та торгові новини. За читання

цих листків платили невеличку монету, яка називалась «gazetta», звідси й самі листки отримали назву – газета. Поступово найменування вартості перейшло й на саме рукописне повідомлення, а пізніше в окремих країнах друковані листки також стали називати газетами.

В Англії найстарішою газетою вважається «English Mercury» (з 1588 р.) [1], у Франції – «Gazette de France» (з 1631 р.), що була заснована за сприяння кардинала Рішельє, який зробив її своїм політичним органом. У Німеччині друковані листки про політичні події виходили з початку XVI ст., перша ж газета з'явилась у 1612 р. під назвою «Zeitung» (від німецького zeit – час, що означало «опис подій»). У Голландії та Польщі перші друковані газети почали виходити з початку XVII ст. і були відомі під назвою «Курантів». [2, с. 4-5]. Першою чеською газетою стала «Попередник чеського поштаря», яка була заснована 1719 р. В Угорщині перша газета «Мадярський вісник» з'явилась 1780 р. Історія преси на теренах України сягає 9 липня 1749 р., коли у Львові вийшов друком польською мовою листок «Кур'єр львівський», що вміщував відомості про релігійне та світське життя міста.

Тобто, становлення регулярної преси у країнах Західної Європи припадає на XVII–XVIII ст. Це пояснювалось політичними мотивами, коли газету вже починали використовувати як засіб пропаганди, та наслідками технічного прогресу – вдосконаленням технічних засобів друкарства та першими здобутками поліграфії.

У країнах Східної Європи, зокрема, Російській імперії, до складу якої входила частина сучасних земель України, перша друкована газета з'явилася тільки на початку XVIII ст. у петровську епоху – час бурхливого розвитку торгівлі, судноплавства, промисловості. У грудні 1702 р. Петро I видав указ про друкування газет «для извещения оными о заграничных и внутренних происшествиях» [3, с. 7]. Першою російською друкованою газетою були «Ведомости». Їх перший номер, який дійшов до нас, датований 2 січня 1703 р. Тематика публікацій була різноманітною, але, в першу чергу, вісник був покликаний знайомити з перетвореннями, які відбувалися у країні. До того ж не можна сказати, що він характеризувався значним накладом і регулярністю виходу, однак проіснував майже 25 років.

1728 р. при Академії наук почали виходити «Санкт-Петербургские ведомости», а від 1756 р. – «Московские ведомости» (видавалися Московським університетом). Із самого початку на шпальтах цих газет вміщувалася офіційна інформація, але поступово тематика публікацій урізноманітнилась.

Становлення провінційної преси в Російській імперії припадає на другу половину XVIII ст. Перша провінційна газета побачила світ 1786 р. в Ярославлі під назвою «Уединенный пошехонец» [4, с. 12]. Регіональна періодика почала розвиватися з офіційного видання – «Губернские ведомости». Положення про їх видання було затверджено 1830 р., але налагодити випуск у більшості губерній вдалося тільки 1838 р. Видання «Губернских ведомостей» знаходилося у віданні губернатора, а редагував, як правило, чиновник для особливих доручень.

У загальній масі друкованої продукції, що виходила на теренах України на початку XIX ст., переважали видання журнального типу. Втім, відмінність між газетою і журналом часто була нечіткою. Офіційні губернські та міські газетні видання складалися, як правило, із двох частин: у першій вміщувалися офіційні розпорядження уряду й місцевої влади, різні оголошення, у другій –увага фокусувалася на повідомленнях про місцеві новини. Особливістю тогочасної газетної періодики було вміщення в ній широкого кола відомостей історико-краєзнавчого характеру – статей з історії, етнографії, географії краю, а також актуальних медичних, господарських питань тощо.

Зміни в Російській імперії, пов'язані з реформами 60-х рр. XIX ст., збільшення чисельності міського населення і потреба в оперативній інформації відбилися й на видавничій справі. Газети видавалися урядом, державними установами, земствами, громадськими організаціями та приватними особами. Від газет, у першу чергу, була потрібна оперативна інформація для забезпечення комерційної діяльності. Відбулась уніфікація зовнішнього вигляду газет – майже із середини 1860-х рр. їх почали видавати великим форматом (на зразок сучасного формату А2), який ділився на шість колонок, а внизу сторінки частіше в рубриці фейлетон вміщували матеріали різноманітного характеру та спрямування.

У 1860-ті рр. у газетній справі з'явилася тенденція до диференціації за цілою низкою ознак: з'явилися газети, розраховані на широку читацьку аудиторію – селян, ремісників, дрібних службовців, нижчі верстви духовенства. У цей же час простежується суспільно-політична орієнтація газет. Зразком газети монархічно-консервативного напряму був «Киевлянин» (1864–1919), який фінансувався імперським урядом. Ліберальної орієнтації дотримувалися «Киевский телеграф» (1873–1876 – фактичний орган Київської громади), «Киевское слово», «Волынь» (Житомир), «Южный край» (Харків), «Степь» (Катеринослав), демократичної – «Черниговский листок».

На теренах Західної України діапазон політичної орієнтації преси був більш широким. Неодноразово змінювала напрям газета «Зоря Галицька». Найстарішою та впродовж тривалого часу єдиною україномовною щоденною газетою було львівське видання «Діло» (1880–1939), яке зарекомендувало себе як всеукраїнський орган із незалежним, а, отже, – часом опозиційним спрямуванням. Газета вела боротьбу за права українців в Австро-Угорщині. Радикальним напрямом відзначалася також газета «Світ» (1881–1882) тощо. За редакцією соціалістів-радикалів І. Франка та М. Павлика у Львові видавалася газета «Хлібороб» (1891–1893).

Укази імперського уряду, спрямовані на заборону українського друку, змушували українців Наддніпрянської України задовольняти свої інформаційні потреби друкованою продукцією російською і польською мовами. У місцевих російських газетах, як правило, передруковувалися повідомлення з офіційних джерел або цитувалися зарубіжні з дозволу міністерства закордонних справ. До цього часу більшість російських газет виходили щодня або 6 разів на тиждень. Для підвищення конкурентоспроможності багато газет почали виходити 2 рази на день. Газетна справа почала приносити прибуток, головним чином, за рахунок реклами. Від 1865 р. було дозволено роздрібний продаж газет, що стало суттєвим джерелом доходів видавців.

Отже, XIX ст. можна вважати періодом кількісного зростання періодичних видань та їх якісного вдосконалення. У перше десятиріччя XIX ст. в Російській імперії вже існувало 9 нових газет і 60 журналів. З'явилися приватні та комерційні газети. Тираж деяких сягав двох із половиною тисяч примірників, що на той час складало значну кількість. Цьому сприяло значне вдосконалення технічних засобів друкарства, заходи із санкціонування діяльності вільних друкарень, скасування попередньої цензури та її регламентація Статутом 1804 р. та розширення мережі навчальних закладів і місцевих друкарень. Зовні газета набула майже того вигляду, яким відзначаються сучасні видання. Високий рівень розвитку газетної справи свідчить про збільшення політичної активності та потреби в оперативній інформації населення на зламі століть.

Зародження української преси довгий час розглядалося в контексті російської, тобто не як окреме явище, а у тісному взаємозв'язку з російськими виданнями. Дослідник П. Федченко у своїй праці стверджував, що «історія не зберегла жодного документа, який би засвідчував бодай одну спробу заснувати періодичне видання на Україні у XVIII ст.» [5, с. 257]. Причиною такого стану справ він цілком правомірно називав жорстку цензуру. Першими зразками

української періодики можна вважати львівське видання – «Gazette de Liopol» (1776) та харківські видання – «Харьковский еженедельник» (1812) і «Харьковские известия» (1818). На тлі зародження та становлення загальноросійської преси варто звернути увагу на ґенезу цієї справи в Одесі.

Спробу розглянути історію зародження преси в Одесі в монографії «Периодическая печать в общественном развитии Южного степного региона Российской империи (вторая треть XIX в.)» здійснила одеський історик І. Грєбцова [6].

Як свідчать джерела 16 вересня 1796 р. було видано урядовий наказ про заснування цензурних комітетів. Серед інших міст, де вводилися відповідні комітети, зазначалася й Одеса. Впродовж наступного місяця було наказано скласти штат та призначити цензора. І хоча це розпорядження фактично було виконано значно пізніше – 30 липня 1832 р., але сам факт появи цих наказів у достатній мірі характеризує входження Одеси до центрів культури Російської імперії з перших років її існування.

Вже 1813 р. в Одесі діяла друкарня з одним верстатом для друкування російською, латинською, німецькою і французькою мовами [7]. Про час відкриття цієї друкарні немає фактичних відомостей, але, враховуючи дванадцятирічне написання книги автором, з певною вірогідністю можна сказати, що вона існувала й раніше 1813 р.

Підтвердженням цього факту є слова К. Смольянінова, який, згадуючи устрій міської друкарні в Одесі 1814 р., відмічав, що до цього часу всі папери для «присутніх місць», приватні й театральні оголошення друкувалися в єдиній типографії міста, яка належала колезькому раднику Россету. Також він додавав, що після смерті власника друкарні вдова запропонувала Е. Рішельє придбати для міста типографію чоловіка. Перший одеський градоначальник запропонував будівельному комітету оглянути друкарню та у випадку якісного стану дозволив придбати її за 4 тис. руб. У подальшому завідування друкарнею та цензура друкованих матеріалів були покладені на правителя канцелярії Богдановича.

Звичайно, типографія Россета була малопотужною та друкувала на єдиному верстаті бланки, товарні ярлики, приватні оголошення, театральні афіші тощо. Першим серйозним друкованим зразком, як свідчить К. Смольянінов, були вірші, підписані криптонімом «Р. Т.» та присвячені солістці італійської оперної трупи. Вони вийшли під заголовком «Al genio musicale signora Justavina Zamboni Sonetto»

(Густавина Замбоні – представниця славетного сімейства оперних вокалістів).

Першою книгою, що була видана в Одесі, стала брошура «Начертания правил воспитания в обоих одесских благородных институтах» (Одеса, 1814). Ця невелика книжка, за обсягом в чверть аркуша, передбачалася для вихованців чоловічого благородного пансіону (у подальшому Рішельєвський ліцей) та дівочого інституту (згодом Інститут шляхетних дівчат).

Від 1820 р. типографію орендував К. Сейц, який отримав від керівників міста дотацію в розмірі 2400 крб. із зобов'язанням безкоштовно видавати першу одеську газету «Мессаже», яку редагував Ж. Даваллон. Газета виходила у вівторок і п'ятницю та розміщувала матеріали виключно комерційного характеру.

1821 р. було зроблено спробу дублювати цю газету російською мовою під керівництвом О. Гибаля, але спроба вийшла невдалою – не було зібрано достатньої кількості передплатників. Лише через шість років, опікуванням М. Воронцова, було налагоджено випуск російськомовної газети «Одесский Вестник», яка дублювала франкомовну газету «Journal d'Odessa», що виходила з осені 1823 р. [8]

Зрозуміло, що на базі старої типографії Россета налагодити випуск двох газет не було можливим, тому 1826 р. із Санкт-Петербурга були виписані нові шрифти, а для керівництва типографією М. Воронцов запросив досвідченого спеціаліста П. Францова, який служив до того часу в типографії Міністерства внутрішніх справ.

Перший номер «Одесского Вестника» побачив світ 5 січня 1827 р. Вже того ж року він мав 500, а наступного – 2000 передплатників. Для порівняння треба відмітити, що французька газета «Journal d'Odessa» 1825 р. мала лише 37 передплатників.

Перед видавцями «Одесского Вестника» виникла проблема, яка зводилася до того, що засобами однієї типографії налагодити кількісне видання газети не вдасться. Тому 24 червня 1819 р. положенням комітету міністрів було дозволено типографській компанії, яка залишалася в Одесі на більше, ніж десять років заснувати типографію для друкування книг грецькою, а за необхідністю й латинською мовами, як для читання, так й для просвітницької діяльності. Реалізація цієї ідея відбулася трохи пізніше – 5 липня 1827 р., коли було отримано дозвіл від уряду. Типографію відкрили при місцевому грецькому училищі з метою

«для друкування необхідних училищу елліно-грецької граматики та інших навчальних класичних книг».

1848 р. в Одесі з'явилась третя типографія – відома типографія П. Францова, організована за сучасними на той час поліграфічними технологіями, з широким вибором шрифтів. У типографії П. Францова була видана значна кількість книжок, у тому числі присвячених історії міста.

Одночасно зі стрімким економічним зростанням Одеси збільшувалася й кількість типографій: 1857 р. – 4, 1864 р. – 5, 1868 р. – 6, 1879 р. – 12, 1890 р. – 35, у тому числі 28 типолітографій. Із загальної кількості існуючих на той час типографій три належали військовому відомству, інші – приватним особам. До того ж, власники шести з цих типографій були представниками іноземних держав.

Отже, напередодні виходу «Одесского Вестника», який на довгі часи став флагманом преси в Одесі, вже існувала розвинута інфраструктура та були всі підстави для друкування газети регіонального рівня. Поступово відбувалося зародження та становлення газетної справи. Вагому питому вагу у краї складали іноземці, які потребували подолання інформаційного вакууму і поклали початок виникнення періодичних видань у південному регіоні і, зокрема, в Одесі, що сприяло поступовому формуванню мережі періодичних видань, де впродовж 67 років одне із провідних місць посідав «Одесский Вестник», на шпальтах якого було розміщено значний пласт публікацій різноманітного змісту та жанру.

Джерела та література:

1. Из истории журналистики. Одесский Вестник. 1893. 25 июля (6 августа).
2. Ширяев Н. Начало газетного дела в России. Одесса. 1876. 36 с.
3. Есин Б.И. Русская дореволюционная газета. 1702–1917 гг. Краткий очерк. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1971. 88 с.
4. Гребцова И.С. Периодическая печать в общественном развитии Южного степного региона Российской империи (вторая треть XIX в.). Одесса: Астропринт, 2002. 407 с.
5. Федченко П.М. Преса та її попередники: історія зародження й основні закономірності розвитку. К.: Наукова думка, 1969. 350 с.
6. Гребцова И.С. Периодическая печать в общественном развитии Южного степного региона Российской империи (вторая треть XIX в.). Одесса: Астропринт, 2002. 407 с.
7. Сопиков В.С. Опыт российской библиографии (1813–1821). Редакция, примечания, дополнения и указатель В.Н. Рогожина. Т. 1. СПб, 1813.
8. Скальковский А.О периодических изданиях в Одессе. ОВ. 1858. 4, 7 января.

УДК 94(477)«1939/1945»:316.75

ГЕРОЇ–АНТИГЕРОЇ, «СВОЇ–ВОРОГИ»: ГЛОРИФІКАЦІЯ, ДЕГЕРОЇЗАЦІЯ І ДЕМОНІЗАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ІДЕОЛОГІЧНОГО КОНСТРУЮВАННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

О.Є. ЛИСЕНКО,
докт. іст. наук., проф.,
Інститут історії України НАН України
(Україна)
Л.М. ХОЙНАЦЬКА,
канд. іст. наук., доц.,
Інститут Управління державної охорони України КНУ
імені Тараса Шевченка
(Україна)

«Абсолютизація знання про людину, що завжди залишається частковим, призводить до недбалості, до викривлення образу людини. А викривлення образу людини призводить до викривленості самої людини. Адже образ людини, який ми вважаємо справжнім, сам стає фактором нашого життя. Він визначає характер нашого спілкування з нами самими та з іншими людьми, життєве налаштування та вибір завдань» [1].

Нам хочеться, аби герої не вмирали. Заради цього створюються епоси, фільми, картини, літературні твори і, зрештою, містифікується історія. Без субстрату героїчного писана й усна історія перетворюється на аморфний наратив, позбавлений нерву, драматичної жертовності, самовідданого альтруїзму, які виводять поведінкові моделі із проторених русел повсякденності й тривіальниих рішень і нагадують про справжнє призначення людини – боротися за те, аби бути самим собою. Це почуття власної гідності (хай і по-різному трактованого атеїстом і віруючим) мотивує на вчинки, що виходять за межі звичайного, загальноприйнятого, і викликають у одних – щире захоплення, подив і бажання наслідувати, а в інших – такі ж непідробні презирство, несприйняття й осуд.

Як правило, герої з’являються там і тоді, де і коли виникають екзистенційні розлами, на яких глибоко прихована зазвичай людська сутність вимушено оголюється, постаючи перед вибором.

Та коли героїчне, як правило, асоціюється з Добром, то з антигероями пов’язується Зло. Наведені паралелі зовсім не такі

однозначні, як може здатися на перший погляд. Якщо з героями схема виглядає простішою (вони репрезентують і захищають Добро, як його собі уявляють ті, хто взаємодіє з героями у певному просторі й часі), то Зло часто позбавлене виразних форм, яскравих маніфестацій та історичного пафосу. Зловісними «сірими кардиналами» історичного дійства можуть виступати не тільки політики, громадські діячі, військовики першого, а й малопомітні актори другого і навіть третього епізодичного плану. Через це Зло страшне не своїми масштабами чи статусними проявами, а глибиною враження суспільства, здатністю поодинці чи порівняно невеликими групами роз'їдати своєю згубною іржею тонкий захисний шар людських душ, витравлювати з них незміцнілий поріст духовності й культури, заповнювати цинізмом, зневірою, заздрістю, що породжують жорстокість і готовність до антигуманних вчинків. У цьому сенсі всі ми (звичайно, окрім загальновизнаних героїв) перебуваємо на межі, і залежно від того, чи боремося ми зі спокусами й загрозами, чи байдуже віддаємося Злу, стаємо до лав героїв або антигероїв.

Якщо звести ці міркування до якоїсь концентрованої тези, то неминуче доведеться вести мову про проблему вибору. Аби уникнути наївного й абсолютно позбавленого сенсу моралізаторства, слід виводити цю візію на рівень широких історичних контекстів. Іншими словами, героїв та антигероїв породжують певні обставини суспільного буття і лише з огляду на аксіологічні орієнтири, постульовані у конкретних спільнотах і умовах та системі етичних координат, можна оцінювати дії тих, кого ми намагаємося поставити у фокус ретроспективної оптики. З огляду на це – завдання і професійний обов'язок історика полягає в тому, щоб виявити максимально можливе мереживо соціальних зв'язків, у яких перебувають дійові особи й відповідним чином їх репрезентувати й інтерпретувати. Водночас важливо встановити дійсну потребу суспільства і влади (а це не завжди співпадає) в героях (ідеалах, уособлених в конкретних особах) та антигероях, на яких спрямовуються позитивні чи негативні емоції.

К. Ясперс з цього приводу зазначає: «Існує багато образів людей, які вважаються ідеалом, яким би ми бажали уподібнитися. В історичному впливі подібних ідеалів, у реальності суспільних типів сумніву бути не може. Ідеал може бути піднятий до невизначеної висоти, до «величі» людини, яка є чимось іншим, ніж людське в людині, – надлюдина чи нелюдина» [2].

Й. Хейзінга, трактуючи концепції героїзму зазначив, що «недоречна вульгаризація ідей Ніцше, безсумнівно, поклала початок

спрямуванню думок, яке тепер підносить героїзм до рівня гасла і програми» [3]. Внаслідок цього, стверджує вчений, героїчне стало поступово втрачати священний статус, функцію пам'яті живих про мертвих, що дало можливість претендувати на роль героїв кому завгодно.

В. Сколін висловлює власне бачення обставин, що супроводжували кінець «теорії видатних осіб» на рубежі XIX – XX ст. Якщо упродовж попередніх тисячоліть героїзм був феноменом природним, певним форматом гідності, типом поведінки, пов'язаним з ідеєю громадянського суспільства і держави, то з початком XX ст. він трансформувався у конструйоване ідеологами явище [4].

О. Баженова та С. Лапчева зазначають: «Структурування соціуму шляхом побудови опозиції «свій» – «чужий» має давні соціокультурні традиції… Спостереження показують, що категорія «своє коло» є однією з базових когнітивних категорій у політичному дискурсі. Її продуктивність пояснюється гнучкістю, зручністю та простотою у плані маніпулювання свідомістю» [5].

Опозиція «свій – чужий» не лише в політологічних текстах, але й у практиці суспільно-політичного життя (особливо на переломних етапах) набуває більш антагонічної конфігурації «свій – ворог».

Одним із механізмів семіотичної індивідуалізації та само ідентифікації, за Ю. Лотманом, є межа між такими поняттями як «наше», «своє», «культурне», «безпечне» тощо, яким протистоять: «їх – простір», «чуже», «вороже», «небезпечне», «хаотичне» [6].

У реальному житті категорія героїчного асоціюється, як правило, з поняттям «свої», в той час як антигероями виступають «чужі». Цей ментальний софізм повсюдно використовується політтехнологами, звужуючи операції, пов'язані з оцінкою історичних постатей, до простої градації по ліній «свій – чужий». Саме в такий спосіб конструюються пам'яттєві кластери, що дає змогу легко маніпулювати масовою свідомістю.

Для позначення героїв і антигероїв застосовуються відповідні позитивні й негативні оціночні номінації: у першому випадку це – «самовідданий», «жертовний», «сміливий», «благородний», «звитяжний» та інші; у другому – «бездушний», «безпринципний», «аморальний», «жорстокий», «жалюгідний», «злочинний», «негуманний», «варварський» тощо. У кожному конкретному випадку ці означення можуть набувати специфічно-ситуативного характеру. Емоційне навантаження таких словосполучень покликане посилювати відповідний вплив на реципієнтів і слугувати своєрідними

довготривалими маркерами історичних персонажів, закріплювати стереотипне сприйняття того чи іншого образу.

Політичні сили, владні групи, соціальні та професійні когорти потребують героїв та антигероїв задля популяризації своїх цінностей та ідеологій, інструменталізації мобілізаційних технологій, власної легітимації, виправдання чи глорифікації існуючих режимів. Із цією метою здійснюється штучне, цілеспрямовуване конструювання героїчного – чи то як величного діяння, чи то як вивищеної над пересічними людьми епічної постатті. Для суспільства, як більшою чи меншою мірою консолідованої спільноти, процедура героїзації чи дегероїзації є, насамперед, засобом колективної та індивідуальної самоідентифікації, увиразнення ідеалів, зразків громадської поведінки й самопожертви, прометеїзму та месіанства. Усвідомлення спорідненості й трансцендентного зв'язку з героїчним і дистанцювання від його антиподу слугує енергетичною підзарядкою, цементуючим елементом самоствердження, почуття гідності, власної правоти і, врешті-решт, – сенсу життя. У демократичних країнах ситуація є такою, що культ героїв формується здебільшого «знизу», внаслідок громадських ініціатив. Натомість авторитарні й тоталітарні режими культивують героїчне, аби ущільнити й уніфікувати масову свідомість, мобілізувати суспільство на виконання певних завдань. Цей утилітарний підхід також спирається на бажання значної частини населення мати героїчні маркери минулого й сучасного, що полегшує завдання соціально-політичної інженерії.

Якщо спонтанне формування героїчних кластерів здійснюється засобами народної творчості та усного передання/переказу, то громадські й політичні інституції, державні органи «пропонують», а часто й нав'язують суспільству власне трактування героїчного. При цьому формуються спеціальні лінгвістичні структури («новомова»), покликані обслуговувати ідеологічну сферу, та системи постатей і подій, які глорифікуються чи демонізуються. Як показує у своїх дослідженнях Д. Вайс, довкола цього витворюється цілий комплекс об'єктів, прийомів їхньої репрезентації та наступних маніпуляцій із масовою свідомістю [7].

У тоталітарних державах опозиція герої-антигерої набуває особливо антагоністичних форм, що значно підвищує емоційний градус її сприйняття та жорстко закріплює за державою симпатії її адептів і налаштовує людей на непримиренне ставлення до антигероїв-ворогів. Такий високий, штучно інспірований ментально-мотивований тонус розширює можливості правлячих «еліт» для маневру і забезпечує керованість основної маси громадян, які

ідеологічно «зомбуються», перетворюючись на маріонеток, «гарматне м'ясо» для революцій, переворотів, заворушень, війн, або ж слухняну робочу силу для реалізації економічних проектів.

Завдяки прагматичним потребам пропаганди, «емпіричний» та «культурний» герой XIX – поч. XX ст. («деміург», «тотемний предок», «трикстер», «цар-жрець», «міфічний герой») поступився місцем «ідеологічному»/«політичному» герою. На думку деяких дослідників, у тоталітарних суспільствах «політичний» герой стає «ідеологічним» після смерті. «Живі герої ідеологічні, як правило, не потрібні. Надлюдський подвиг стає центральним символом ідеологічної самосвідомості нації, має виховний потенціал для майбутніх поколінь, виробляє патріотичне ставлення до цінностей Батьківщини» [8].

У нацистській Німеччині культ героїв формувався на актуалізації германської експансії, історії доби Фрідріха II Барбароси, складання єдиної німецької держави та інших глорифікованих сторінках історії.

Більшовицька верхівка СРСР у 20–30-ті роки обрала іншу модель сакралізації: героями ставали не історичні персонажі попередніх епох, з якими нова влада намагалася розірвати всі зв'язки, а сучасники, подвижники, що будували «першу в світі країну соціалізму», видатні вчені, митці, спортсмени.

Обережно збалансувавши співвідношення між роллю особи і мас в історії, партійна верхівка на ділі штучно дозувала можливості реалізації яскравих індивідів, які спалахували на політичному небосхилі. Аби полегшити це завдання, був обраний надійний, тисячоліттями випробуваний спосіб. Йдеться про ідею вождизму, що найкраще відповідала революційній, волюнтаристській природі більшовизму, який від самого зародження спирався на силові методи вирішення будь-яких проблем. Вожді, набуваючи сакрального ореолу, самим своїм існуванням освячували владну піраміду і всю соціально-економічну систему, легітимізували політичний режим, який завдяки розгалуженому апарату примусу тримав маси у покорі.

Особисто вожді визначали, яку ступінь яскравості мали випромінювати непересічні особи і які рольові функції на них покладалися. О. Стаханов і Л. Орлова, О. Шмідт та О. Каманін, В. Курчатов і В. Корольов, В. Чкалов і М. Горький – ці та інші особи, маючи різний калібр таланту і популярності, «вмонтовувались» у жорстку ієрархію діячів, які не стільки репрезентували свої індивідуальні риси, скільки виступали живими символами системи, що мало «працювати» на апологетику «переваг соціалізму над капіталізмом» та свідчити про широкі можливості самореалізації

радянських людей Всім іншим відводилась роль статистів, сірої, безправної маси, призначеної хіба-що для одностайного «одобрямсу» політики вождя й очолюваної ним партії. Та й ті фігури, яких влада обрала з-поміж багатомільйонних пішаків, діяли у суворо заданому алгоритмі й рамках, хоча користувалися більшими преференціями й мали певний люфт у моделях поведінки порівняно з іншими. Завдяки потужним пропагандистським компаніям герої Країни Рад виростали в постаті епічного масштабу, що уособлювали всі можливі чесноти, головними серед яких були «відданість справі Леніна – Сталіна, партії і державі» та здатність демонструвати вражаючі зразки праці.

На підсилення впливу цього культу формувався своєрідний ідеологічний «ешафот», на який регулярно потрапляли «вороги народу»: «троцькісти», «зінов'євці», «бухарінці», «шкідники у промисловості», «українські буржуазні націоналісти», священно-служителі та інші категорії справжніх, а здебільшого уявних опонентів, яких сотнями і тисячами знищували «в міру загострення класової боротьби» та в період «Великого терору». Парадокс полягав у тому, що зловісний Молох державного терору пожирав і вчорашніх героїв. У такий спосіб правляча верхівка позбавляла впевненості у собі абсолютно всіх громадян із представниками кремлівського ареопагу включно. Масові репресії у СРСР розмили критерії, за якими визначалися герої та антигерої, оскільки це стало винятковою прерогативою Сталіна і набуло маніакальних рис.

Ідеологічні служби використовували найефективніші прийоми, за яких суспільна свідомість напрочуд швидко адаптувалася до будь-яких раптових трансформацій. Тоталітаризм тим і сильний, що спочатку кількома одіозними акціями насильства паралізує волю і здатність самостійно думати, а потім нав'язує будь-які стереотипи сприйняття своїх кроків у масах. Сталін і К^{о} тонко відчували межу, за якою починалися справжні ризики й точно розраховували силу та масштаби ударів, яких завдавали по власному народу. При цьому вирішувалося двоєдине завдання: з одного боку, зашморг репресій накидався на всі прошарки радянського соціуму, а з іншого, – прецеденти розправ над учорашніми «героями» мали слугувати пересторогою для всіх тих, хто мав щастя (чи нещастя) «висунутися» з натовпу і претендував на «місце під сонцем».

Початок Другої світової війни поклав початок новому етапу глорифікаційних кампаній. З'явилися інші параметри, що спрощували позиціонування по лініях «свій – чужий», «герой – антигерой». У передвоєнній риториці Москви головним об'єктом критики стали західні демократії та інші держави, які не бажали приставати на

сценарії врегулювання міжнародних антагонізмів під диктат СРСР. Зовнішньополітичні орієнтири навіть 1938 р. – першої половини 1939 р. яскраво ілюструють ідеологічні кампанії під гаслами і закликами на кшталт «Єдиний антифашистський фронт переможе!», «Робітники, робітниці, селяни і трудящі всіх країн! Розширюйте і зміцнюйте народний фронт боротьби проти фашизму та війни!», «Фашизм – ворог культури!» [9]. Натомість зближення з Берліном та підписання низки двосторонніх договорів перевели «фашистів» у розряд ситуативних союзників. Картаючи Англію і Францію за політику умиротворення агресора в особі Німеччини, керівництво Радянського Союзу пішло не тільки на схожі кроки, а значно далі, поділивши Польщу й фактично розв'язавши Другу світову війну в Європі.

Та варто було Гітлеру розпочати новий етап свого експансіоністського курсу, – «похід на Схід», – як він перетворився на ворога.

Після нападу Німеччини та її союзників на СРСР рольовий розподіл змінювався у контексті нових реалій.

Екзистенційні умови війни формували нові можливості для радянського ідеологічного апарату в цій сфері. Водночас деякі латентні явища оприявнилися у формі опозиційних щодо радянської системи явищ. Сотні тисяч громадян виявляли опозиційність у пасивний і активний спосіб: одні, апатично споглядаючи військові поразки Червоної армії, інші, – прихильно зустрічаючи прихід німецьких військ, уникаючи мобілізації чи дезертируючи з лав Збройних сил. Хтось одразу йшов на службу до окупантів, в дехто обирав чітку політичну мету – боротьбу за відродження Української суверенної держави.

Це значно полегшило роботу більшовицького агітпропу: лінія розколу між героями та антигероями ставала чіткішою і придатнішою для політичних технологій та маніпуляцій. «Набивши руку» на міфологізації «героїв» у 20–30-ті роки і демонізації «антигероїв», радянська ідеологічна машина з перших днів стала посилено персоніфікувати події війни. Захисники Брестської фортеці, М. Гастелло, О. Матросов, герої-панфіловці, З. Космодем'янська обрамлювалися віктимно-глорифікаційним флером, який мав ствердити й піднести пафос жертовності народу-страждальця, жертви агресії, борця за справедливість. Намагаючись вивести себе і більшовицьку систему з-під можливої критики, Й. Сталін і його найближче оточення каналізувало розчарування і біль громадян в антинацистське русло. Гітлер, Геббельс, Гітлер, а також їхні

«прихвосні», «зрадники Батьківщини», до яких чохом зараховували всіх, хто не бажав захищати ненависний більшовицький режим, стали зручною мішенню. Персоніфікація зла набагато зручніша в технологічному й концептуальному сенсі, коли йдеться про ідеологічне протистояння такого масштабу. Тому всі учасники Другої світової максимально використовували креативний потенціал тих технологій.

Одним із яскравих форматів зазначеного протистояння стали політичний плакат і карикатура, в яких найвідоміші державні лідери посідали чільне місце.

У пропагандистському дискурсі союзників по Антигітлерівській коаліції провідні місця посідають відомі персонажі – Гітлер, Муссоліні, збірні образи японських мілітаристів. Один з невідомих американських художників створив плакат під назвою «Це – ворог», зобразивши на ньому три кобри зі свастикою, прапором Японії та символікою Італії. У свою чергу німецькі, японські, італійські митці, задіяні на ідеологічному фронті, створювали численні карикатурні образи Сталіна, Черчилля, Рузвельта, символіку держав Антигітлерівської коаліції. Найпоказовішими є твори німецьких карикатуристів у журналі «Симпліциссимус», провідною ідеєю яких найчастіше виступає недолугість спроб цих лідерів узгодити свої дії, а також загрози, які надходять від більшовизму й англо-американського імперіалізму [10].

Реалізація політичного курсу лідерів ІІІ Райху супроводжувалася шаленою антиєврейською кампанією. Вивівши антисемітизм на рівень однієї з несучих конструкцій нацистської ідеології, вони намагалися сформувати сприятливе емоційно-інформативне тло для здійснення вражаючого уяву злочину – масового знищення єврейського населення у різних країнах Європи. Слід зазначити, що радянські, американські та британські ідеологічні служби не зуміли практично нічого протиставити своїм німецьким візаві у цьому сегменті інформаційного протистояння.

Кожна воююча сторона прагнула експлуатувати образ вояка-визволителя, захисника жінок та дітей, навіть тоді, коли йшлося про тих військовослужбовців, які вели агресивну війну і перебували у складі окупаційних контингентів. Одночасно вояки противника трактувалися як насильники, мародери, дітовбивці, варвари, руйнівники історико-культурних надбань, грабіжники й боягузи.

Саме в роки найважчих випробувань радянське керівництво СРСР дещо змінило пропагандистську парадигму, вдавшись до деяких відхилень від рафінованих установок більшовизму. Йдеться

про введення в агітаційно-пропагандистський простір історичних персонажів далекого минулого, що мали стати «скрепами» ідеологеми «Велика Вітчизняна війна»: О. Невського, Ф. Ушакова, О. Нахімова, О. Суворова, Б. Хмельницького, партизана Вітчизняної війни 1812 р. Д. Давидова та інших. Одночасно з героїзацією минулого й стимулюванням високого бойового духу, імплементація кращих зразків воєнної звитяги у практику морально-психологічної мобілізації особового складу РСЧА мала на меті сприяти зміцненню віри в перемогу і готовності битися з ворогом до переможного кінця. Іменні ордени видатних полководців минулого, звання Героя Радянського Союзу слугували дійовими моральними стимулами для військовослужбовців Червоної армії та радянських партизанів.

Радянська практика героїзації спрямовувалася на формування цілого пантеону, де в ієрархічному порядку посідали свої ніші генералітет Збройних сил на чолі з Головнокомандувачем-генералісимусом, командири середньої та нижчої ланки, рядовий склад Червоної армії, партизани та підпільники, ударники трудового фронту, громадяни, які передали великі кошти у фонд оборони для спорудження танків, літаків, суден, донори та інші категорії.

Після Сталінградської битви радянська пропаганда повернулася до теми радянського воєнного мистецтва. І слід визнати, що плеяда талановитих полководців на чолі з «маршалом перемоги» Г. Жуковим – М. Ватутін, М. Рокоссовський, Р. Малиновський, І. Черняхівський, Ф. Толбухін, І. Конєв та інші, – які провели низку вдалих наступальних та оборонних операцій 1943–1945 років, уособлювали якісно новий рівень стратегічного планування і його реалізації, хоча це не знімає з них відповідальності за те, що надто вже часто зазначені успіхи досягалися не геніальними стратегічними і тактичними рішеннями, а солдатськими життями.

Для підкріплення міфу про «всенародну боротьбу в тилу ворога» виявилося недостатньо «дутих» статистичних даних про здобутки «народних месників», тому його творці відчували гостру потребу в рельєфних постатях, які б символізували потужність та дієвість антинацистського руху Опору. Так з'явилася когорта партизанських командирів – С. Ковпак, О. Федоров, О. Сабуров, С. Руднєв, М. Наумов, М. Попудренко та інші, які отримали високі військові звання з генеральськими включно і набули слави далеко за межами республіки. Їх діяльність донедавна була оповита романтизмом і легендарністю, а успіхи в боротьбі з окупантами – непристойно гіперболізовані. Лише в останні роки, завдяки, в першу чергу, вітчизняним дослідникам, вдалося відтворити справжню картину партизанських буднів, унаслідок чого

лакований образ партизанських вожаків доволі відчутно потьмянів, а багато сторінок з їх не цензурованих щоденників шокували сучасного читача й змусили суттєво скорегувати оцінки цього явища і внесок учасників комуністичного руху Опору у боротьбу з нацистським «новим порядком».

Не витримала випробування часом ще одна сфальсифікована сторінка війни – підпільний комуністичний рух. Найяскравішим його епізодом стала історія краснодонської «Молодої гвардії», на якій виховувалося кілька поколінь радянських людей. Віддаючи належну пам'ять молоді, яка гинула в нерівному протистоянні з досвідченим ворогом, все ж слід вказати на те, що шляхом героїзації таких епізодів війни керівництво держави намагалося відвернути увагу суспільства від власних помилок в організації протидії ворогу в його тилу.

До антигероїв одразу були віднесені «зрадники Батьківщини», різного роду колабораціоністи (поліцаї, старости, бургомістри). Окремо слід сказати про дві категорії «антигероїв» – «власовців» та українських самостійників.

Фігура А. Власова – одного з улюбленців Й. Сталіна – стала зручною мішенню для агітпропу, хоча в той час не йшлося про глибинні причини «власовщини». Насправді, цей випадок слід розглядати у двох контекстах. Перший пов'язаний із кризою легітимності сталінської системи, що лише завдяки стійкості мільйонів простих людей встояла в перші місяці війни. Другу – визначала проблема полону. Детермінований масовою дезерцією і здачею в полон не тільки оточенців (що також свідчило про небажання воювати «за Родину, за Сталіна»), цей чинник набув форми військово-політичного протистояння радянських громадян із правлячим режимом. Поза межами України це була найяскравіша демонстрація незгоди з більшовицькими порядками, обрамлена в чіткі політичні гасла.

На території України опозиція сталінському режиму набула принципово іншого вигляду: це був прояв органічного несприйняття більшовицького імперіалізму в його найбрутальніших формах тією частиною українського суспільства, яка ідентифікувала себе не із соціалістичним експериментом, а з проектом Української суверенної соборної держави. Позиціонуючи себе як носія національно-визвольної ідеї, український самостійницький рух (наголошуємо, що він не обмежувався діяльністю ОУН та УПА) став реальним чинником війни, серйозною загрозою більшовицькому пануванню в тому регіоні СРСР, який Кремль вважав особливо важливим у геополітичному й економічному відношенні. Є. Коновалець, Д. Донцов, С. Бандера, А. Мельник, Т. Бульба-Боровець, Я. Стецько,

Р. Шухевич та інші ідеологи, провідники й безпосередні учасники самостійницького руху на довгі десятиліття стали «антигероями» і «ворогами» радянського режиму.

Інерція негативного образу «бандерівця» виявилася настільки сильною, що навіть у незалежній Україні за підказкою російських політтехнологів певні політичні сили використали її для «обробки» свого електорату. Нині цей демонізований образ застосовується Росією в гібридній війні проти нашої держави.

В агітаційно-пропагандистській продукції українських самостійницьких інституцій ворогом № 1 постає більшовицький тоталітарний режим. Якщо дереворити Ніла Хасевича наближаються за стилістикою до політичного плаката, в якому уславлюються борці за суверенну Українську державу та реконструюється радянський «соціалістичний міф», то в журналі «Український перець» маємо справу з політичною карикатурою. Антинацистська тематика також представлена в ідеологічному продукті українських самостійницьких ідеологічних референтур, однак значно менше порівняно з антирадянськими сюжетами.

Незважаючи на вкрай обмежені можливості ОУН, УПА та інших військово-політичних структур, що репрезентували національно-визвольний рух, їхні агітаційно-пропагандистські матеріали мали значний морально-психологічний та ідеологічний вплив не лише на безпосередніх його учасників, а й на цивільне населення.

Доволі зручною мішенню для радянського агітпропу виявилася Українська дивізія зброї СС «Галичина», що воювала на боці Німеччини проти радянських військ. Про те, що ця військова одиниця створювалася з добровольців, які вбачали в ній ядро майбутньої армії відродженої держави, не говорили. Натомість педалювалася її приналежність до військ СС, що у радянських людей асоціювалося зі зловісною нацистською інституцією та її злочинами на окупованих територіях. Крім того, бійці з галицької дивізії синонімізувалися з вояками УПА та ОУН і кваліфікувалися як загальна маса колаборантів, «запроданців», «зрадників Батьківщини» тощо. У сприйнятті більшості обивателів, до яких не доходила інформація про справжній стан речей, ці демонізовані образи викристалізовувалися та закріплювалися як «ворожі».

Вихолощуючи справжні мотиви їхньої діяльності, програмні цілі, радянські ідеологи штучно виокремили два найвразливіші моменти: 1) співпрацю з гітлерівцями; 2) елементи ксенофобії в ідеологічних та програмних документах українських націоналістів. На карб оунівців віднесли не тільки участь у розправах над цивільним населенням, зокрема єврейським, а й боротьбу проти радянських партизанів,

формування дивізії СС «Галичина» та інші «гріхи». У пропагандистському плані це спрацьовувало. Але той факт, що потужній каральній машині довелося витратити десять років на те, щоб нейтралізувати український визвольний рух, свідчить про його справжні масштаби і природу.

До галереї «ворогів» радянської влади потрапили також першоієрарх Греко-католицької церкви митрополит Андрей Шептицький та духовенство. Традиційне протистояння Ватикану із Кремлем набуло додаткових імпульсів у роки війни і врешті-решт «конфесійна революція», здійснена Сталіним у 1943–1945 рр., перевела ГКЦ у статус «катакомбної» церкви. Для мільйонів греко-католиків ці кроки назавжди перетворили радянську владу на ворожу, а духовенство ГКЦ, що стало жертвою сталінського терору, – на жертви, які полягли у боротьбі за віру. Їхнє служіння Богу і власному народу, вірність обов'язку та ідеалам, протиставлення насильству, сприяння у порятунку євреїв, активна громадянська позиція, патріотизм викликали захоплення сучасників. Ці образи є духовним орієнтиром для вірян і священнослужителів донині.

Виразний персоніфікований характер мала і повоєнна політика пам'яті про події 1939–1945 рр. в СРСР. Оскільки вона передбачала не тільки фіксацію в суспільній свідомості певних людей-символів, а й «забуття» інших, її слід розглядати диференційовано. Портретна галерея «героїв» набула справді епічного масштабу, хоча й зберегла свою ієрархічність. Після перемоги над нацизмом її очолив Й. Сталін, а нижче всі розташовувались у заведений ним спосіб. Відзначені владою справжні герої стояли поруч з тими, хто просто перебував за їх спиною і скористався плодами перемоги народу. Та чи був присутнім на цьому «святі життя» сам народ? Відповідь слід шукати в тому, що він отримав по війні. Братські могили і меморіали на місцях боїв і масової загибелі людей? Тисячі книг, кінофільмів, пісень про війну, в якій її справжня сутність спотворювалась до невпізнанності? Мемуари полководців, ущент наповнені суб'єктивізмом і самовиправданням? Так. А от пам'ять про війну пересічного солдата і польового командира, партизана, тиловика, остарбайтера, полоненого, евакуйованого, інших категорій учасників та сучасників лихоліття не просто залишилася поза кадром, її навмисно притлумлювали, не фіксували, не артикулювали. Чому? Тому, що вона компрометувала режим, колола очі тим, хто звик брехати не тільки іншим, а й собі. У цих незаписаних, здебільшого привселюдно не артикульованих спогадах, крилася та «правда про війну», про яку так любили говорити ті, хто привласнив собі пам'ять про неї, – ідеологічний апарат і його ветеранська філія.

Власне, сама конструкція «герої – антигерої» програмувала такий вимір війни, в якому майже не залишалося місця для її пересічних учасників, життєві траєкторії яких часто були не менш насичені драматичними й героїчними епізодами, найвищим регістром переживань, ніж долі офіційних людей – символів.

В незалежній Україні політика та пам'ять про найбільшу цивілізаційну катастрофу має дискретний характер і визначається політичними орієнтаціями тих кланів, які приходять до влади. Та навіть тоді, коли революційними хвилями на владний Олімп потрапляють представники патріотичних сил, їм бракує відповідальності, професіоналізму та політичної волі для того, щоб проводити зважену лінію в цій надзвичайно делікатній сфері. Переносячи пафос народного збурення на операції, пов'язані з масовою свідомістю, ті кому випало генерувати підходи до її переформатування, здебільшого діють, як «слон у посудній лавці». Ментальні процеси володіють значним компонентом консервативності та інерції, тому радикальні методи, зорієнтовані на сьогочасні результати, тут виявляються не тільки малоефективними, а подекуди, – контрпродуктивними. Масова свідомість формувалася десятиліттями за допомогою тотальних технологій і подолати закладені ними стереотипи за кілька місяців чи навіть років неможливо. Кількома указами чи законами неможливо домогтися справжньої, а не показової, формальної декомунізації, «призначити» нових «героїв» і скинути з п'єдесталів інших. Події останніх років переконливо доводять необхідність копіткої, тривалої, добре продуманої, науково змодельованої культурно-просвітницької роботи в цьому напрямі.

Поспіхом оформлене присвоєння звань Героїв України Р. Шухевичу і С. Бандері, кулуарне рішення про створення Алеї Героїв у Парку Слави Києва, мовний закон та інші кроки влади наразилися на несприйняття більшої частини суспільства і громадського активу.

Сучасне українське суспільство, в якому відбувається інтенсивний процес самоідентифікації, значно випереджає у своєму розвитку політикум. Нині існують дійові інструменти для визначення того, якими очікуваннями і тривогами воно живе, як воно сприймає, пам'ятає і переживає події минулого і сьогодення. Отже, проблема полягає в тому, чи воліє влада почути суспільство і зробити свою політику суголосною його ритму. Адже саме суспільство, а не влада, врешті-решт, сформатує власну галерею героїв і антигероїв, що буде віддзеркалювати корінні інтереси, цінності та історичну пам'ять, а не олігархічних чи політичних груп.

Джерела та література:
1. Ясперс Карл. Смысл и назначение истории. М., 1991. С. 448–449.
2. Ясперс Карл. Смысл и назначение истории. М., 1991. С. 452.
3. Хёйзинга Й. Тени завтрашнего дня: Диагноз духовного недуга нашого времени. У кн.: Хёйзинга Й. Тени завтрашнего дня. Человек и культура. Затемненный мир: Эссе. СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха, 2010. С. 17–158.
4. Публічна дискусія: Пошук героїв у національних традиціях. Стенограма: Ч. 1 Міжнародний форум: «Герої» та «антигерої» у європейській політичній та історіографічній традиції 4–5 жовтня 2012 р. URL: http://historians.in.ua/index.php/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/514-mizhnarodnyi-forum-heroi-ta-antyheroi-u-ievropeiskii-politych nii-ta-istoriohrafichnii-tradytsii-4-5-zhovtnia-2012-r-kyiv-4-zhovtnia-2012-r-publichna-dyskusiia-poshuk-heroiv-u-natsionalnykh-tradytsiiakh-stenohrama-chastyna-1 [Дата доступу: 02.04.2019].
5. Баженова Е.А., Лапчева С.А. Оппозиция свой – чужой в политическом дискурсе Современня политическая лингвистика. Урал. гос. перд. ун-т. Екатеринбург, 2003. С. 16–18.
6. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. М.: «Языки русской культуры», 1996. С. 175.
7. Вайс Даниэль. Сталинистский и национал-социалистический дискурсы пропаганды: сравнение в первом приближении. Политическая лингвистика. 2007. № 3(23). С. 34–60.
8. Иванова Е.В. Мифотворчество XX века: к проблеме определения нового культурного героя. Вестник ОГУ. 2005. № 7. С. 112.
9. Маєвський Олександр. Політичні плакат і карикатура як засоби ідеологічної боротьби в Україні 1939–1945 рр. К., 2018. С. 114, 145.
10. Там само. С. 102–153.

УДК 94(510)

RETROSPECT, STATUS AND PROSPECT OF THE SOCIAL ORGANIZATIONS' DEVELOPMENT IN CHINA
(Ретроспектива, статус та перспектива розвитку соціальних організацій у Китаї)

HONG LIN,
Assistant Professor of the Institute of Sociology
Chinese Academy of Social Sciences

The article is devoted to the prospects of development of social organizations in China. The researcher divides these organizations into three types: social groups, social service organizations and foundations. The study is founded that The information observed and data used in this article mainly come from the author's long-term fieldwork in the Friends of Nature, which is a social organization. This

organization has a large number of registered volunteers and local volunteer groups, as well as partnership networks distributing all over the country; and this, to a certain extent, has made up for the shortage of sample size for this article to draw a holistic picture of social organizations' development in China.

Стаття присвячена перспективам розвитку соціальних організацій в Китаї. Дослідник поділяє ці організації на три типи: соціальні групи, організації соціального обслуговування та фонди. У результаті дослідження встановлено, що інформація та дані, використані в цій статті, в основному походять з довготривалої роботи автора в «Товаристві природи», яка є соціальною організацією. Ця організація має велику кількість зареєстрованих волонтерів і місцевих волонтерських груп, а також партнерські мережі, що розповсюджуються в Китаї; і це певною мірою компенсувало брак розміру вибірки для цієї статті, щоб створити цілісну картину розвитку соціальних організацій у КНР.

The definition of «social organization» in the current management system of social organizations in China consists of three types: social groups, social service organizations and foundations, which are respectively regulated by referring to the *Regulations on the Management of Social Groups (Trial*), the *Regulations on the Management of Private Non-Enterprise Units (Trial)*, and the *Regulations on the Management of Foundations (Trial)*. In 2007, the *Statistics Bulletin of Civil Affairs Development* officially used the term «social organization» instead of «civil organization», and its connotation was extended from the initial «social group» to «social group» and «private non-enterprise unit»; until 2004, when «foundation» was included in the statistical scope, the three types of social organizations in China were formally formed. The *Annual Statistical Bulletin on the Development of Social Services* issued by the Ministry of Civil Affairs also publishes annual information on the development of national social organizations following these three types, which constitute the conceptual connotation and boundary of «social organizations» in the context of China.

1. Retrospect of the Social Organizations' Development in China

There are two diachronic threads to review the overall development of social organizations in China. The one is the overall development line of social organizations in China; and the other is the development of mass organizations (in Chinese: QuntuanZuzhi) in China.

Taking the Reform and Opening-up in 1978 as the starting point, the development of social organizations in China can be roughly divided into three stages. The first stage is the recovery period (1978–2001). In March 1978, the Ministry of Civil Affairs with the management function of social

groups was formally established, which can be regarded as the starting point for the recovery and development of social organizations in China. During this period, the *Interim Regulations on the Administration of Foreign Chambers of Commerce*, *Regulations on the Registration and Management of Social Groups*, and *Measures on the Management of Foundations* were promulgated one after another, establishing a dual system with separate registration administration organs and business supervising units for the management of social organizations in China. With the further improvement and Amendment of the *Regulations on the Registration and Management of Social Groups*, and the promulgation of the *Interim Regulations on the Registration and Management of Private Non-Enterprise Units*, the dual management system has been further strengthened at this stage.

The second stage is the stable development period (2002–2012). During this period, the relevant institutional norms of social organization management were further enriched and improved, including increasing preferential fiscal and tax measures for public welfare donations, preliminary exploration of separation of government and society, starting a pilot breakthrough in the old dual management system, promoting the filing system of community social organizations, planning for personnel construction of social organizations, pilot implementation of government purchasing social organization services, and implementation of «incubator of social public welfare organizations» etc..

The third stage is the growth period (from 2012 to the present). At this stage, various institutional reform measures have been introduced, including the government's guidance on purchasing services from social forces, the guidance on the reform of social organization management system, the scheme of decoupling trade associations and chambers of commerce from administrative organs, the national plan of social organization development, the directory guide for the transfer of social organizations functions, the suggestions on the construction of social organization human resources, and functional adjustment of registration and management organs, and direct registration methods of four types of social organizations, social organizations tax relief system, norms on the party and government leaders serving and part-time working in social organizations, party building work system within social organizations, etc., the institutionalized reform and development support for social organizations from the top-level design began to carry out in an all-round way.

In fact, these three development stages that social organizations in China have experienced are also the continuous process that how

government recognize and understand the role of social organizations from the perspective of management and supervision.

Unlike social organizations, the development of mass organizations in China is a process of adjusting the mass organizations' function and identification between the Communist Party of China and the masses, and the adjustment of the relationship between the Communist Party of China and the masses constitutes the core content of the development and reform of mass organizations. Since 1978, the adjustment process of the relationship between the Communist Party of China and the masses can be roughly divided into the following three stages in terms of time [1]. The first stage was from 1978 to 1992, in which the characteristics of relationship between the CPC and the mass changed from the leading mode of the political party to the dominating mode of the political party. On the premise of adhering to the Party's leadership, the key point of relationship adjustment at this stage is to improve the Party's leadership over mass organizations.

The second stage is from 1992 to 2002, when the party-dominated CPC and the mass relationship began to change from «administrative» to «legal» model. During this period, because the transformation of government functions has not yet been finalized, and the mass organizations' capacity of organization and mobilization is insufficient, the overall independence level of mass organizations is not high, which weakens the role of mass organizations as a platform for political participation of the mass, thus deciding that the focus of the adjustment of Party-mass relations at this stage is «law-based».

The third stage is from 2002 till now; the legal type of CPC-mass relationship has been further clarified as the direction of development, and gradually implemented in practice. In February 2015, the Central Committee of the Communist Party of China issued the *Opinions on Strengthening and Improving the Party's Mass Organization Work*. Subsequently, the *Pilot Reform Program of the National Federation of Trade Unions*, the *Reform Program of the Central Communist Youth League* and the *Reform Program of National Women's Federation* were introduced one after another. With pilot reforms began in Chongqing, Shanghai and other places, the reform of mass organizations continues to advance.

Throughout the development process of social organizations and mass organizations, we can see that in the context of the new era, the development of the two is moving towards convergence. As the intermediary existence of «the mass», social organizations' development focus on content-based social construction, while mass organizations, as

intermediary existence of adjusting the relationship between the CPC and the masses, focus on organizational formalization of social construction. In fact, to strengthen «three qualities» (in Chinese: Sanxing, political, advanced and mass) and eliminate «four approaches» (in Chinese: Sihua, administrative, institutional, aristocratic and entertaining) proposed by the reform of mass organizations since the 18th National Congress are not new problems, but run through the whole development process of mass organizations. With the continuous enhancement of the «three qualities» in the self-construction of mass organizations and the intensification of the «four approaches» in the management and work mode, the platform function of mass organizations as a driving force and a link with social organizations will be further strengthened. Therefore, social organization as the action agency in the practice field of social construction and mass organization served as an organizational mobilization platform for supporting and linking social organizations, the two will achieve real convergence of development in the perspective of social construction as a whole.

2. Status of the Social Organizations' Development in China

2.1 Basic Facts

According to the *Statistics Bulletin of Social Services Development in 2017* [2], by the end of 2017, there were 762,000 social organizations in China, with an increase of 8.4 % over the previous year; various kinds of social organizations received 72.92 billion RMB of donations, and 8.647 million people were employed by social organizations, with an increase of 13.2 % over the previous year. Among the total number of social organizations, 355,000 social groups, with an increase of 5.6 % over the previous year; 6307 foundations, with an increase of 13.5 % over the previous year; and 400,000 private non-enterprise units, with an increase of 11.0 % over the previous year. In the whole year of 2017, 17.164 million people/time provided 53.956 million hours of volunteer service in the field of social services.

At present, civil affairs departments classify social organizations according to their business areas. Social groups are divided into 13 categories according to their business areas, which are: business services, scientific and technological research, education, health, social services, culture, sports, ecology and environment, law, religion, agriculture and rural development, occupation and employment, and others. Private non-enterprise units mainly include 12 categories which are:

scientific and technological services, ecology and environment, education, health, social services, culture, sports, law, industrial and commercial services, religion, international and other foreign-related organizations, and others. Compared with 2016, the statistics of private non-enterprise units add two categories, one is the «international and other foreign-related organizations» and the other is the «others».

Generally speaking, the overall development of Chinese social organizations is still in its primary stage. Based on long-term field observation and case analysis, we find that there are some noteworthy features under the overall state of «primary development stage», including the individualized characteristics of organizations/institutions that are at the forefront of development, and the universal characteristics of organizations/institutions that account for an absolute majority.

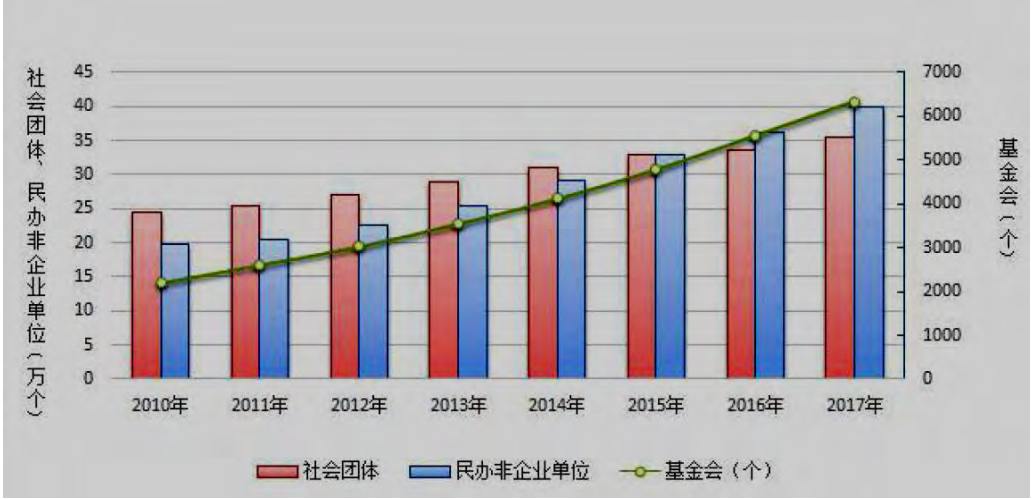

Fig.1. The number of social organizations in China (2010-2017)

Source: Ministry of Civil Affairs of the People's Republic of China, the Statistics Bulletin of Social Services Development in 2017.

2.2 Universal Characteristics

Existing research has made many common judgments on the development of social organizations in China, which point out that social organizations are facing some universal problems and challenges, including the number of social organizations is relatively small, low degree of specialization, lack of funds, low level of standardization, obstacles to institutional identity, inadequate government support, imperfect industry ecological chain and so on [3]. However, there are some other universal characteristics that have not attracted enough attention.

Firstly, the overall active level of social organizations is not high. Compared with the total population of China, the number of social

organizations is still very small. Nevertheless, there is another possible explanation for why the number is so small, that is, the active level of existing organizations and institutions is not high. There are two objective indicators of active level: first, the number of full-time employees, and secondly, the number of projects and activities. Taking the social organization of ecology and environment as an example, by the end of 2017, among the registered social organizations in China, there were 6 000 social groups and 501 private non-enterprise units are counted as social organizations of ecology and environment [4]. Foundations are not categorized according to business areas, and they are mostly cross-disciplinary, so they are not calculated here. That is to say, there are 6501 eco-environmental social organizations in China. However, there are only 804 social organizations of environmental protection (including foundations and overseas social organizations) listed in the contact list of the China Development Brief [5], which is an very active information platform for social organizations in China. From April to May 2017, Friends of Nature launched a groundbreaking contact with environmental protection social organizations all over the country, with the aim to establish a national support network for policy advocacy; but at the end, only 137 organizations/institutions were sorted out on the list. After the implementation of the new *Environmental Protection Law*, some leading social organizations in the field of environmental protection have jointly organized a probe into social organizations that meet the qualification of the subject of environmental public interest litigation. However, only from the perspective of active level, which means that social organizations have people/workers, money and projects to achieve regular operation (this is defined as in a high level of activity), the result shows that currently in the field of environmental protection, there are only 200 to 300 qualified social organizations of conservative estimates. In other words, although there are 6501 registered eco-environmental social organizations, in fact most of them are still inactive.

Secondly, the geographical distribution of social organizations is unbalanced and the level of specialization varies greatly. From the point of view of the eco-environmental social organizations, its geographical distribution in our country coincides with the level of regional economic development, which is also consistent with the geographical characteristics of the overall distribution of social organizations. That is to say, the Yangtze River Delta, the Pearl River Delta, and the Beijing-Tianjin-Hebei region are areas where social organizations are relatively concentrated and highly active; while the southwest areas such as Yunnan and Sichuan, as important provinces for the early development of social organizations,

especially international organizations, are also active areas for various types of social organizations including eco-environmental social organizations; and the Northwest provinces, regardless of the total number and the type diversity of social organizations, or the level of organizational development and active level are at a significant disadvantage. Correspondingly, the areas with high concentration and active level of eco-environmental social organizations have relatively higher level of diversification, specialization and organization.

Thirdly, there is a kind of status dilemma of social organizations participating in social governance. Comparing with the general problems faced by mostly all kinds of social organizations, such as imperfect organizational management system, narrow financing channels, unstable sources of funds, and large mobility of personnel, etc., the most fundamental and urgent problem is still the subject identity. There are two levels of identity problems faced by social organizations. The first level is legal identity, and the second level is identity as a participating subject in social governance. At present, the national policy is gradually changing from «control» to «supervision», and the dual management system of social organizations is gradually liberalized, and many places have begun to pilot direct registration by classification. With the implementation of the *Charity Law* and its supporting rules and regulations and the amendment of the three major regulations of social organizations, which are the *Regulations on the Management of Social Groups (Trial*), the *Regulations on the Management of Private Non-Enterprise Units (Trial),* the *Regulations on the Management of Foundations (Trial)*, the legal status of social organizations may not be the institutional curse restricting their development in the near future. However, the legitimacy of social identity of social organizations as one of the subjects participating in social governance will not be solved along with the solution of its legal identity. In other words, the institutionalized channels for social organizations to participate in politics and deliberation have not yet been opened. The report of the Nineteenth National Congress put forward that «social organization consultation has unique advantages such as strong sociality and professionalism, and can play a unique role in our socialist deliberative democracy» [6]. Therefore, the participation of social organizations in "social organization consultation" is indeed worth looking forward to.

2.3 Individualized Characteristics

Social organizations are not only diversified in the field of business, but also very different among organizations and institutions in the same

field of business. The universal problems which social organizations are facing in the development process exist, and will probably continue to exist for a longer period of time. Based on a long-term field survey, we find that some individualized or outstanding features are emerging. Although these characteristics appear in a small number of organizations/institutions at the forefront of development, they may, to some extent, imply specific possibilities for the future development of social organizations.

Firstly, the «charismatic leadership» organizational/institutional development model is being replaced by the «jurisprudential» development model based on professional teams/personnel. Taking Friends of Nature as an example, the organization tried to transform in 2004, completed the basic construction of the transformation in 2008, and started the so-called «second entrepreneurship» in 2014. Based on a clearer and more focused development strategy, it has established an institutionalized organizational management system, formed a professional team, and formally stepped out of the personal influence of its founders after 10 years. Similar to Friends of Nature, the essence of the transformation of social organization development is that organization/institution management has changed from a single centric structure of «one person = organization/institution» to a multi-centric structure of «multiple people = organization/institution». In fact, at present, there are few social organizations like Friends of Nature that have achieved fundamental and successful transformation in China. Although such a path orientation has become a general and cognitive consensus on development of social organizations in China, it is still difficult to surpass the attribute that the overall development of social organizations in China is still in its primary period.

Secondly, the ability social organizations to integrate all kinds of formal and informal institutionalized path resources have been greatly improved. Based on the observation of the participation process of environmental protection social organizations in the revision of the *Environmental Protection Law* and the formulation of its supporting judicial interpretations, we find that a few social organizations represented by Friends of Nature already have the ability to integrate diverse formal and informal institutionalized paths and resources. Diversified ways of participation in policy advocacy mean the ability to mobilize diverse social resources. In the process of participating in the legislation of the *Environmental Protection Law*, Friends of Nature mobilized various social resources, including traditional and emerging media, experts, members, NPC deputies and CPPCC members, social organization partners and environmental volunteers and so on to form effective support for advocacy actions through diversified participating paths. But there are only a few

social organizations like Friends of Nature. Comparatively speaking, most social organizations do not have such ability.

Thirdly, the ability of social organizations to engage in professional dialogue with different stakeholders has been greatly improved. Friends of Nature, in the process of participating in the revision of the *Environmental Protection Law*, has deeply excavated and expanded various channel resources, established communication with all kinds of parties of legislative, administrative, media, experts, judicial, industrial organizations, partner agencies etc., and launched effective dialogues with these multi-stakeholders based on its professional accumulation in legal practice over the years. Based on similar action participations, different types of social organizations in the field of environmental protection gradually realize the importance of dialogue, especially professional dialogue with different stakeholders, and a few social organizations at forefront of development have tried so. For example, the «Nature University» actively establishes contacts and information exchanges with local environmental protection departments on the basis of its action experience in industrial pollution source investigation and supervision, the «GreenQilu» actively participates in the pollution monitoring activities organized by Shandong Provincial Department of Environmental Protection through its localized volunteer network, and the «Dawn Environmental Protection» promotes «governance of seven parties» in areas of high heavy metal pollution in Hunan province.

Fourthly, the differentiation of business areas among social organizations tends to be refined. The business content of social organizations is extremely diverse. Even in the same business field, there are differences in the identifications and development orientation of different organizations/institutions. Based on the observation of eco-environmental social organizations, we find that a small number of social organizations have gradually shifted from «doing for money» at the beginning of their founding to «doing selectively», that is, the orientation of organizational goals has moved from maintaining the immediate survival needs to a more long-term sustainable development.

Although most environmental protection social organizations, especially local social organizations, are still at the stage of self-exploration, and have not yet found their own development orientation and professional fields which are in line with their own advantages and local characteristics, some environmental protection social organizations with national influence have gradually established their own development direction and professional reputations. For example, the «Institute of Public and Environmental Affairs» is good at environmental data and

pollution maps, the «Friends of Nature» is well-known in environmental public interest litigation, the «Green Anhui» is mainly engaged in cross-border pollution source investigation, and the «Chongqing Liangjiang Voluntary Service Center» focuses on environmental impact assessment and data integration. On the one hand, this refined division of business area has promoted social organizations to participate in social governance with the identity of rationalization and specialization; on the other hand, it also has promoted the construction of industry ecological chain for the development of social organizations.

2.4 Outside Supports

In recent years, various supporting measures from different parties especially from different levels of government to the development of social organizations have been diversified and intensified, including the upgrading of financial support, the improvement of government purchasing service mechanism, innovative ways of social venture capital testing like public trust, innovative internet channels to help social organizations solve the problem of money and projects. At the same time, there are also various plans and special funds, such as the «Youth Public Welfare Talents Training Plan», «Ginkgo Partnership Plan», «Youth Creation Plan», «Charity Thousands Plan», «Chengxi Plan», «Public Welfare Spark Plan», «Landscape Plan», to support the personnel training and institutional development of social organizations. Although China's social organizations are still in the primary stage of development, to some extent, this stage is also the best period for the development of social organizations. The «good» of this period shows us the possibility of better development of various social organizations. Especially worth mentioning is the implementation of the *Charity Law* and the proposal of «social organization consultation».

The *Charity Law* was implemented on September 1, 2016. The first law passed by the National People's Congress in the field of social organization development has emerged from scratch, providing a legal foundation for the subsequent revision and formulation of a series of supporting laws and regulations. Although this law is not entirely satisfactory, its legislative concept has embodied the change of idea in China's social organization management from preventive control to procedural supervision, and its impact is also worth looking forward to, including the establishment of charitable trust, information disclosure of charitable organizations and other systems.

For social organizations, the benefits of the *Charity Law* are manifold. In particular, it is worth mentioning that the direct registration system for charitable organizations has been established, that is, «when establishing charitable organizations, they should apply for registration with the civil affairs departments of the people's governments at or above the county level, and that the civil affairs departments should make decisions within 30 days from the date of accepting the applications»; the tax preferential system for charitable organizations has been clarified, «charitable organizations and the income they obtain enjoy tax preferential treatment according to laws»; and the subject qualification of social organizations for public fundraising has been expanded. The charitable organizations according to the *Charity Law* refer to «non-profit organizations which are established according to law and conform to the provisions of this law and aim to carry out charitable activities for the society. Charitable organizations may take the form of foundations, social groups, social service organizations and other organizational forms", and "charitable organizations registered in accordance with the law for two years may apply to the civil affairs departments registered with them for public donation qualifications».

The *Decision of the CCCP Con Several Major Issues Concerning the Comprehensive Deepening of Reform* promulgated in November 2013 puts forward that «to stimulate the vitality of social organizations.» To correctly handle the relationship between government and society, speed up the implementation of the separation of government and society, and promote social organizations to clarify their powers and responsibilities, autonomy according to law and play their role. Public services and matters that are suitable to be solved by social organizations shall be given to social organizations. To support and develop volunteer service organizations. In August 2016, the General Office of the CCCP Cand the General Office of the State Council issued the *Opinions on Reforming the Management System of Social Organizations to Promote the Healthy and Orderly Development of Social Organizations*, and it put forward that «social organizations composed mainly of social groups, foundations and social service organizations are an important force to China's socialist modernization», and proposed that «by 2020, the management system of social organizations with Chinese characteristics will be established and perfected, including unified registration, clear division of department responsibility, better coordination, different levels of responsibility distribution, supervision of law; the laws and policies of social organizations will be improved, the comprehensive supervision will be more effective, the role of the Party organizations will be stronger and the

development environment will be more optimized; the social organization system with separation of government and society, clear powers and responsibilities, and autonomy according to law will be basically established; development pattern of social organizations with reasonable structure, perfect functions, orderly competition, honesty, self-discipline and vitality will be basically taken shape. In November 2017, the report of the Nineteenth National Congress pointed out that «we should promote extensive, multi-level and institutionalized development of deliberative democracy, and comprehensively promote political party consultation, people's congress consultation, government consultation, CPPCC consultation, mass group consultation, grass-roots consultation and social organization consultation». From «stimulating the vitality of social organizations» to «promoting the social organization consultation», it took only four years for the official expression to change. This shows the determination and strength of the Party Central Committee on the issue of the development of social organizations.

3. Prospect of the Social Organizations' Development in China

On March 15, 2017, the National People's Congress adopted the *General Principles of Civil Law*, formally putting forward the legal person type of «non-profit legal person», «legal person established for public or other non-profit purposes, which does not distribute profits to investors, founders or members, is a non-profit legal person. Non-profit legal persons include public utilities, social groups, foundations, social service organizations, etc..». This new type of legal person is undoubtedly a powerful footnote of the shift from social control to social governance since the 18th National Congress and it is also worth looking forward to the overall development of various social organizations in the near future.

From a more long-term perspective, the development of social organizations as an industry, undoubtedly need to face problems in both diachronic and synchronic dimensions of development [7]. The so-called diachronic dimension refers to the stage problem of the organization's own development on the time line, while the so-called synchronic dimension refers to the external social situation of the organization's development at the spatial level, including the individual organization, the industry ecology, the national perspective and the international community. Whether or not having the ability to give clear and effective answers to the various questions derived from these two dimensions determines to some extent the sustainable development potential of a particular organization/institution.

In the process of diachronic development of social organizations, there is a «threshold of life and death» no more than the «jurisprudential» organizational transformation. Wang Ming and Xu Yushan have made a special analysis of the «2003 phenomenon» in the development of social organizations in China, pointing out that there are two main reasons behind the «non-life-or-death» phenomenon of a large number of social organizations around 2003. Firstly, the legal system environment for the development of social organizations in China is not optimistic; secondly, the «charismatic leadership» governance model of social organizations has great drawbacks. «It is not difficult to find that almost any successful civil organization has a successful leader behind it by examining the existing non-governmental organizations taking actions from the perspective of bottom-up» [8]. Although most of Chinese social organizations have not yet faced such a life-and-death dilemma, it is undoubtedly a warning lesson.

In the course of its diachronic development, no matter at what stage, social organizations have to face similar synchronic problems, that is, how to interpret the development of an industry from the development of an organization/institution, and then expand to the development of a country and even the world, that is, to establish a systematic development view which incorporates the organizational development at a micro-level into the industrial development at ameso-level and even the country and world development at a macro-level. From the day of birth, every social organization needs to constantly self-examine and reflect, find its own position based on comprehensive and accurate self-assessment, construct its own identity in the industrial ecosystem, and gradually integrate itself into the national and international perspectives, and turn it into the vision and mission, medium and long-term strategy of organizational development, and then implement it through professional paths, and at the end place itself in a proper position in the present and look to the future. This is a developmental proposition of the whole life cycle of an organization/institution.

Perhaps, in the overall reality of the social organizations' development in China, the problems of the development stage of the diachronic dimension and the systematic development view of the synchronic dimension not seem to be meaningful. After all, the majority of social organizations in China currently were established in the so-called «first year of (Chinese) NGO» around 2008. For these social organizations which have only developed for about 10 years, the so-called organizational transformation and industrial ecology are far less important than survival issues. However, with the deepening socialization process of the mass

groups and strengthening participation of social organizations in social governance, problems of these two dimensions will eventually emerge, perhaps already appeared.

Acknowledgments

The information observed and data used in this article mainly come from the author's long-term fieldwork in the Friends of Nature, which is a social organization focusing on environmental protection (from November 2013 until now). There are several reasons for choosing the Friends of Nature as a long-term field, as well as an observation point of social organizations in China, which are: firstly, the overall development level of China's environmental protection social organizations is relatively higher than other types, and this will be more conducive to examining the problems and challenges faced by the overall development of social organizations in China. Secondly, the Friends of Nature is almost the earliest environmental social organization in China, its 25-year development history of great social influence provides a model for the development of Chinese social organizations. Thirdly, Friends of Nature has become a platform-based organization after its long-term development and transformation, and it has a large number of registered volunteers and local volunteer groups, as well as partnership networks distributing all over the country; and this, to a certain extent, has made up for the shortage of sample size for this article to draw a holistic picture of social organizations' development in China.

Sources and literature:

1. Zhu, Qingyue,2014. Exploring The Party's Cultivation Path for External Supervision Group of Power Operation Since the New Era of Reform–Taking the Adjustment and Construction of Relationship between the Party and Mass Groups as an Example. Journal of Theoretical Research 2: 67–71.
2. Ministry of Civil Affairs of the People's Republic of China, 2018, the Statistics Bulletin of Social Services Development in 2017, August 2. URL: http://www.mca.gov.cn/article/sj/tjgb/.
3. Lu, Xianying.2017.Social Organization Cultivation in the Context of Modernization of State Governance: Status , Policy Trends and Recommendations. China Social Organization Report (2016–2017).As well as: Tao, Chuanjin. 2018. The Four Evolutions of Contemporary Chinese Social Organizations. Cultural Aspects in February.
4. Ministry of Civil Affairs of the People's Republic of China, 2018, the Statistics Bulletin of Social Services Development in 2017, August 2. URL: http://www.mca.gov.c/article/sj/tjgb/

5. The China Development Brief's NGO Directory has a total of 4,832 directories, including social organizations in various business areas, as well as overseas social organizations in China. China Development Brief', January 5, 2019. URL: http://www.chinadevelopmentbrief.org.cn/
6. Lan, Jun. 2017.Social Organizations Could Play an Important Role in Deliberative Democracy. News Website of Communist Party of China, November 29. URL: http://dangjian.people.com.cn/n1/2017/1129/c117092-29674042.html.
7. Lin, Hong. 2016. The Diachronic and Synchronic Dimensions of Environmental Social Organizations in China. China Environment, August:40–43.
8. Wang, Ming, Yushan Xu. 2004. The 2003 Phenomenon of Chinese Non-governmental Organizations. Xuehai Magazine 4:39–42.

УДК 930.25(477.73)

ДОСВІД ВИСТАВКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

М.О. МЕЛЬНИК,
магістр держ. управління,
начальник відділу інформації та використання документів,
Державний архів Миколаївської області
(Україна)

Однією з основних форм використання документів, що містяться в архівних фондах, є організація й проведення виставок. Виставкова діяльність архівів – невід'ємна частина загальнодержавної виставкової діяльності, спрямованої на популяризацію історико-документальної спадщини українського народу. Завдяки виставкам поширюється інформація про склад і зміст документів Національного архівного фонду (НАФ) України, пропагуються форми і методи роботи архівів, архівні послуги, зміцнюються й поглиблюються міжнародні зв'язки [1].

Підготовка виставок відбувається відповідно до Плану виставкової діяльності Державної архівної служби України (Укрдержархів), котрий укладається з урахуванням календаря історичних і пам'ятних дат і подій, розпоряджень та доручень Президента України та Кабінету Міністрів України, пропозицій архівів, планів міжнародного співробітництва. Пропозиції до вказаного Плану держархів Миколаївської області надає у II-III кварталі кожного року. Участь у міжнародних виставках здійснюється на підставі міжнародних договорів про співробітництво

в архівній сфері, укладених із архівними службами, іншими установами іноземних держав.

Експонування документів здійснюється на виставках, які можуть бути стаціонарними, пересувними, тимчасовими, постійно діючими, організованими архівом самостійно або спільно з музеями. Так, одним із визначних проектів держархіву Миколаївської області була виставка, присвячена 200-річчю заснування Миколаївського та Севастопольського воєнного губернаторства, організована спільно з Миколаївським музеєм суднобудування і флоту. Результати цього досвіду висвітлені директором музею Т. Мітковською у доповіді, представленій на ІІІ міжнародній науково-практичній конференції «Музей. Історія. Одеса» 2006 року [2].

З початком функціонування веб-сайту держархіву Миколаївської області у 2007 р. значна кількість виставок оприлюднюється в якості он-лайнових у рубриці «Документальні виставки on-line».

Підготовка виставок архівних документів містить укладання історико-археографічної та бібліографічної довідки, укладання анотацій на документи, у разі підготовки стендової виставки – розроблення експозиційного плану з рубрикацією та макета буклету (каталогу) виставки, а також написання прес-релізу для громадськості та представників ЗМІ.

Документи на виставках експонуються в оригіналах (короткочасно) та копіях. На пересувних виставках документи експонуються лише у вигляді фото- та електрографічних копій. У разі проведення виставки оригіналів документів за межами архіву укладається угода про експонування документів і здійснюється їх страхування. На базі виставок проводяться науково-практичні конференції, методичні та інформаційні заходи, екскурсії. Інформація про проведення виставок публікується на веб-сайті держархіву Миколаївської області, направляється до Укрдержархіву та ЗМІ.

Підготовкою виставок у держархіві Миколаївської області займаються директор і співробітники відділу інформації та використання документів. У разі необхідності створюється робоча група, відповідальна за організацію виставки. Тематико-експозиційні плани та переліки документів розглядаються науково-методичною радою держархіву та затверджуються директором архіву.

Рівень виставкової діяльності в держархіві Миколаївської області оцінено як досить високий, кількість виставок щороку збільшується, урізноманітнюється їх тематика. Зважаючи на те, що документи, оприлюднені на веб-сайті держархіву, є доступнішими для споживача (українського й закордонного), пріоритет нині становлять саме он-

лайнові виставки: з ними можна ознайомитись через Інтернет у будь-який час із усіх країн світу й вільно скопіювати документи.

Виставки також готуються щороку до державних свят (День Незалежності України, День Державного Прапору України, День Конституції України) та пам'ятних дат (День пам'яті та примирення, День перемоги над нацизмом, День партизанської слави, Дні вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр., політичних репресій і Голокосту тощо). До експозиційних планів таких виставок залучаються не лише документи держархіву Миколаївської області, а й центральних державних архівів.

Головною метою виставкової діяльності є ознайомлення з документами НАФ України науковців, краєзнавців, пересічних громадян. Виставки сприяють отриманню ними об'єктивної й неупередженої інформації з історії України. Відтак, при укладанні планів виставкової діяльності пріоритет надається тим темам, котрі ще не висвітлювалися. У той же час проводиться аналіз документів он-лайнових виставок (як таких, що використовуються дослідниками найбільше). У разі потреби такі виставки переробляються (наприклад, виставка з історії православної церкви на Миколаївщини була розширена й поділена на дві – за дорадянський та радянський періоди, було збільшено кількість документів виставок з історії Голокосту та Голодомору 1932–1933 рр.

2006 року держархівом було підготовлено 7 стендових виставок, 2007 року – 16, з них 10 он-лайнових, які вже були оприлюднені на щойно створеному веб-сайті держархіву, у т. ч.: «Миколаївщина під час Української революції 1917–1921 рр.», «З історії діяльності партизанських загонів та підпільних організацій, які діяли на території Миколаївщини у 1941–1944 рр.», «До 65-ї річниці створення Української повстанської армії», «З історії православної церкви на Миколаївщині», «Діяльність першого Уряду України у 1917 р.», «До 11-ї річниці Конституції України», «До 18-ї річниці виведення військ із Афганістану» тощо. Величезна за обсягом виставка «Життя Миколаївщини в архівних документах (1937–2007 рр.)», підготовлена до 70-ї річниці створення Миколаївської області, була відкрита 21 вересня 2007 р. й експонувалась на 4-х поверхах будівлі Миколаївської обласної ради упродовж 4-х місяців, згодом документи з виставки були оприлюднені на веб-сайті держархіву. Для цієї виставки придбано виставкове обладнання, котре й сьогодні використовується для експонування мобільних виставок архіву. 23 листопада 2007 р. у держархіві відкрито Центр збору та узагальнення свідчень очевидців Голодомору 1932-1933 рр. та

презентовано документальну виставку «Голодомор 1932-1933 рр. на Миколаївщині».

2008 року підготовлено 16 виставок, із них 10 он-лайнових, у т. ч.: «Миколаївщина у період правління уряду П. Скоропадського», «Українізація 1920-х рр. на Миколаївщині», «Насильницьке вивезення мирного населення Миколаївщини на примусові роботи під час Великої Вітчизняної війни», «Масові репресії на Миколаївщині у 1937–1938 рр.», «Спротив українського населення більшовицькій політиці колективізації та розкуркулення (19291933 рр.)» тощо. Наступного, 2009 року, підготовлено 13 виставок, із них 6 он-лайнових: «Миколаївщина в період Директорії Української Народної Республіки (грудень 1918 р. – березень 1919 р.)», «До 135-річчя від дня народження В. В. Рюміна, педагога, популяризатора науково-технічних знань, літературознавця, видавця миколаївських журналів «Физик-любитель», «Электричество и жизнь» тощо. Документальну виставку «Німецьке населення на Миколаївщині у 20-30-ті роки ХХ ст.» було презентовано під час проведення міжнародної наукової конференції «Німецькі поселення Півдня України: від заселення до сьогодення (до 200-річчя заснування Березанських колоній)» 1 жовтня 2009 р. Документи з історії нащадків німців-колоністів були виявлені під час підготовки держархівом Миколаївської області видання «Немцы Николаевщины. 1918–1931. Аннотированный реестр дел», котрий вийшов друком 2013 р. Ця виставка мала значний міжнародний резонанс, оскільки її відвідували нащадки колишніх німців-колоністів із Німеччини та США.

19 виставок, із них 6 он-лайнових, підготовлено 2010 р. Серед них: «Миколаївщина під час перебування на її території білогвардійських військ генерала А. Денікіна», «Репресовані священики та церковнослужителі Миколаївщини», «Очаківський воєнний собор», «З історії православної церкви на Миколаївщині». Виставка «Десант безстрашних (до 65-ї річниці Перемоги)» висвітлювала подвиг учасників десанту К.Ф. Ольшанського під час звільнення Миколаєва від нацистських окупантів у березні 1944 р. До сьогодні в історії десанту лишається багато «білих плям» і навіть імена восьми його учасників невідомі. Виставка мала широкий резонанс серед громадськості та висвітлювалась у новинах міських телеканалів та Інтернет-ресурсах.

2011 року держархів Миколаївської області підготував 16 виставок [3], із них 9 он-лайнових, а саме: «З фонду Миколаївського міського статистичного комітету», «У трагічному сорок першому», «До 140-річчя створення ракетного заводу у

Миколаєві», «З історії Новобузької учительської семінарії», «До 70-річчя з часу створення розвідувально-диверсійної групи «Миколаївський центр», «З історії Миколаївського комітету шкіл письменності». Он-лайнова виставка «З історії поліції Миколаєва» стала результатом роботи над виданням «На захисті людини. Міліція Миколаївщини: історія та сьогодення» (Миколаїв: Іліон, 2008, 214 с.). Документи для он-лайнової виставки «Господарське судочинство Миколаївщини (погляд у минуле...)» також було виявлено під час роботи над книгою «Господарське судочинство на теренах Миколаївщини: від Ольвії до сьогодення» (Миколаїв: Іліон, 2011, 124 с.). До Дня партизанської слави у держархіві відкрилася виставка «Звитяга нескорених», присвячена Дню партизанської слави та 70-річчю підпільно-партизанського руху в Україні. Інформація про виставку оприлюднювалася в новинах місцевих телеканалів. Цього ж року держархівом підготовлено виставку в цифровому форматі з 200 документів «Методичні матеріали до тематичного уроку-лекції «Миколаївщина у роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.», яку передано вчителям із 600 шкіл Миколаївської області для використання під час уроків. Фактично у такий спосіб ця архівна виставка попрямувала до всіх шкіл Миколаївської області.

16 виставок [4], із них 12 он-лайнових презентовано 2012 року, серед них: «До 70-річчя створення підпільної комсомольської організації «Партизанська іскра» у с. Кримка Первомайського району», «До 105-річчя з дня заснування товариства «Просвіта» у Миколаєві», «До 150-річчя відкриття Миколаївського морського торговельного порту», «До 110-річчя з часу відкриття міської електричної станції у Миколаєві», «Василь Федорович Високов – актор, режисер, видатний діяч культури і сценічного мистецтва», «До 115-річчя з часу пуску суднобудівного заводу «Наваль», «Чорноморський суднобудівний завод у 1918–1986 рр.», «До 160-річчя від дня народження М.М. Аркаса, історика, етнографа, композитора, громадського діяча, уродженця Миколаєва». До 75-ї річниці створення Миколаївської області у приміщенні держархіву було відкрито велику стендову фотовиставку «До 75-річчя Миколаївщини: історія у фотодокументах». Виставка експонувалась майже рік, і на фотографіях відвідувачі архіву впізнавали себе та своїх рідних і знайомих.

29 виставок [5], із них 20 он-лайнових, підготовлено 2013 року, зокрема: «До 160-річчя М.М. Аркаса – видатного українського культурно-освітнього діяча, композитора, історика, засновника миколаївської «Просвіти», «З історії Миколаївської 2-класної

морехідної школи», «Документи Миколаївського політехнічного училища з нижчою ремісничою школою», «З історії Миколаївського казначейства», «З історії діяльності Миколаївського комітету народних читань», «Діяльність Миколаївського відділення товариства піклування про бідних армійського та флотського духовенства», «З історії православних храмів на Миколаївщині (дореволюційний період)», «З історії Миколаївської обласної філармонії», «Діяльність Миколаївської міщанської управи», «Війна очима дітей», «З історії Адміралтейського собору», «З історії Миколаївського художнього технікуму», «Документи з історії діяльності повітових військових комісаріатів на Миколаївщині у 1920–1923 рр.», «До 225-річчя з часу заснування суднобудівного заводу ім. 61 комунара», «До 90-річчя миколаївського заводу «Екватор», «З історії Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського», «Сторінки історії Миколаївського обласного краєзнавчого музею».

Найбільший резонанс 2013 року мала міжнародна виставка «З історії розвитку суднобудування в Новоросійському краї у XVIII ст. – на початку XX ст.», на якій було представлено документи Російського державного архіву військово-морського флоту (Санкт-Петербург), державних архівів Миколаївської, Одеської, Херсонської областей та експонати з фондів Миколаївського музею суднобудування і флоту. Виставка експонувалась із 19 березня до 1 травня 2013 року у Миколаївському музеї суднобудування і флоту. Події, що мали місце під час презентації виставки (дискусія між російськими й українськими архівістами), набули свого продовження в дослідження директора держархіву й у 2018 році вийшла друком монографія Л. Левченко «Чорноморський центральний військово-морський архів: 1794–1934», у якій висвітлено історію Чорноморського центрального військово-морського архіву, трагічні події, пов’язані з його вивезенням із Миколаєва до Ленінграда, боротьба українських архівістів за право на історико-документальну спадщину народу України.

2014 року підготовлено 25 виставок [6], із них 15 он-лайнових: серед них «Культурно-просвітницькі заходи осередків українського руху з увічнення пам’яті Т.Г. Шевченка в документах держархіву Миколаївської області», «Міліція Миколаївщини у 20-х роках XX ст.», «З історії Миколаївського парфумерно-скляного комбінату», «З історії Миколаївського художнього музею імені В.В. Верещагіна», «З історії православ’я на Миколаївщині (радянський період)», «Українське відродження та державотворення в документах Державного архіву Миколаївської області у XX – на початку XXI ст.»,

«Діяльність громадсько-політичної організації «Народний Рух України за перебудову» на Миколаївщині», «Діяльність частин особливого призначення на Миколаївщині», «До 55-річчя заснування Миколаївської студії телебачення», «Миколаївський художній російський драматичний театр у документах державного архіву Миколаївської області». Найменша за обсягом он-лайнова виставка «Й.Е. Бабель у документах держархіву Миколаївської області» (5 документів із фонду Миколаївського чоловічого комерційного училища імені статс-секретаря С.Ю. Вітте) свідчила про маловідомий факт проживання цього видатного письменника в Миколаєві. Під час проведення засідання «круглого столу», присвяченого 100-й річниці від дня початку Першої світової війни було презентовано виставку-презентацію документів «Наслідки та значення «Великої війни». Виставка-презентація «Українське відродження та державотворення в документах держархіву Миколаївської області у ХХ – на початку ХХІ ст.» була підготовлена до Дня незалежності та Дня Державного прапору України й оприлюднена на офіційних веб-сайтах Укрдержархіву та Миколаївської облдержадміністрації.

24 виставки [7], з них 16 он-лайнових, підготовлено 2015 р., у т. ч.: «До 125-ї річниці створення телефонної мережі у м. Миколаїв», «До 115-річчя створення Миколаївського імператорського музичного училища (нині – Миколаївське державне вище музичне училище)», «З історії театрального мистецтва у м. Миколаїв (до 165-ї річниці створення першого театру у місті)», «До 75-річчя відкриття Новобузького педагогічного училища (нині Новобузький педагогічний коледж», «Документи з історії Миколаївського чоловічого комерційного училища імені статс-секретаря графа С.Ю. Вітте», «До 35-ї річниці збудування Миколаївського глиноземного заводу», «До 85-річчя заснування Миколаївського суднобудівного технікуму (нині – Миколаївський політехнічний коледж)», «До 240-річчя від дня народження О.С. Грейга, адмірала, Миколаївського і Севастопольського військового губернатора», «До 115-річчя Миколаївського градоначальства», «До 215-ї річниці відкриття й освячення в Миколаєві Старокупецької церкви Різдва Пресвятої Богородиці (нині – кафедральний собор Різдва Пресвятої Богородиці)», «З історії Мигіївського коледжу Миколаївського національного аграрного університету (до 125-річчя заснування у с. Мигія Ольгинсько-Скаржинської сільськогосподарської школи)». 20 жовтня 2015 р. у Миколаївському музеї суднобудування і флоту було відкрито виставку «Гроші Північного Причорномор’я: від дельфінчика до гривні», до експозиційного плану якої увійшли

документи держархіву про цінову політику в різні часи, рівень життя миколаївців тощо. Виставка зацікавила багатьох відвідувачів і навколо неї розгорнулися палкі дискусії.

2016 р. архів акцентував увагу на тематичних виставках із історії етносів Миколаївщини [8]. Було підготовлено 17 виставок, із них 13 он-лайнових: «З історії миколаївських караїмів», «Болгарське населення на Миколаївщині», «Документи з історії мечеті в Миколаєві», «Греки на Миколаївщині», «Польський етнос на Миколаївщині», «Трагедія Голокосту на Миколаївщині», а також – «Документи з історії Миколаївської водолікарні», «До 150-річчя від дня народження С.І. Гайдученка, юриста, археолога, дослідника Ольвії, першого директора Миколаївського міського природничо-історичного музею», «До 130-річчя від початку будівництва броненосців у м. Миколаїв». А втім, широкий резонанс викликала виставка «Місто на карті: Картографія Миколаєва та Миколаївщини, 1796–1929 рр.», відкрита в Миколаївському обласному краєзнавчому музеї. На виставці було представлено понад 30 оригіналів мап із фонду «Колекція мап і креслень», а також планів міст Миколаєва, Вознесенська, Первомайська, Очакова, Нової Одеси.

13 виставок [9], із них 11 он-лайнових, підготовлено держархівом 2017 р., серед них: «Музична освіта на Миколаївщині», «До 150-річчя заснування Південнослов'янського пансіону», «Обличчя війни: захисники й визволителі», «Документи держрхіву Миколаївської області про діяльність підпільних груп М.І. Тайожного, Ю.М. Тарасова і В.М. Дорохольської, І.Г. Шапошнікова в справі звільнення військовополонених із табору «Шталаг» та молоді від примусового вивезення до країн Західної Європи під час нацистської окупації Миколаївської області 1941–1944 рр.», «Документи Миколаївського губернського комітету допомоги хворим і пораненим червоноармійцям», «Документи з історії Чорноморських адмірал-тейських поселень», «Діяльність робітничо-селянських інспекцій на Миколаївщині», «Діяльність Миколаївських обласної та міської комісій з поліпшення життя дітей (1936–1939 рр.)», «До 100-річчя проголошення Української Народної Республіки». 27 жовтня 2017 р у держархіві відбулася презентація виставки архівних документів «Іноземні консульства в Миколаєві (1869–1917 рр.)», на якій було представлено документи понад 30 консулів, віце-консулів і консульських агентів, котрі з 60-х років XIX ст. до 1918 року працювали в Миколаєві, зокрема Австро-Угорської імперії, Бельгії, Бразилії, Великобританії, Греції, Данії, Іспанії, Італії, Нідерландів,

Німецької імперії, Норвегії, Османської імперії, Португалії, Сербії, Сполучених Штатів Америки, Румунії, Франції, Швеції.

2018 року підготовлено 14 виставок [10]: «Документи сільських управлінь, котрі діяли на Миколаївщині у дорадянський час», «До 80-ї річниці від дня народження В'ячеслава Чорновола», «Діяльність Миколаївського об'єднаного авіаційного загону», «З історії Миколаївського відділення Державного банку», «Бавовництво на Миколаївщині (1950–1953 рр.)», «Державній службі України – 100 років», «Миколаївська митна застава», «З історії діяльності Миколаївського обласного Будинку народної творчості», «Документи місцевих органів влади періоду Української Народної Республіки: Демократична Миколаївська міська дума», «Діяльність Миколаївської окружної інспектури охорони здоров'я», «Миколаївський губернський військовий трибунал. 1922 рік», «Миколаївська обласна друкарня у 1926–1940 рр.». До Дня пам'яті жертв Бабиного Яру у держархіві Миколаївської області було відкрито мобільну фотодокументальну виставку Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума». 4 грудня і Миколаївському музеї суднобудування і флоту відкрито виставку «Миколаїв і Чорноморський флот за доби Української революції: роки 1917–1919». В основу документальної частини виставки покладено документи з фондів держархіву області, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та Державної наукової архівної бібліотеки (м. Київ). На відкритті були присутні військовослужбовці військових частин, розташованих у Миколаєві. 11 грудня в держархіві відкрито виставку «Українські сліди на пйотрковській землі. Документи Державного архіву у Пйотркові Трибунальському», підготовлену Державним архівом у Пйотркові Трибунальському (Республіка Польща) за сприяння Генеральної Дирекції державних архівів Республіки Польща, консульських представництв Республіки Польща в Україні та фонду «Недалеко» (Республіка Польща, Україна). Документи, представлені на виставці, відображають долю українських вояків, котрі брали участь у Першій світовій війні та боротьбі за незалежність України у період Української революції 1917–1921 рр., мігрантів і біженців, які осідали у гмінах Пйотрковського повіту, мешканців таборів інтернованих.

Таким чином, упродовж 2006–2018 рр. держархівом Миколаївської області підготовлено велику кількість виставок різноманітної тематики, завдяки яким удалося висвітлити через архівні документі різні сторінки історії Миколаївщини. Важливим напрямом виставкової діяльності держархів уважає підготовку он-

лайнових виставок: станом на 1 січня 2019 р. на офіційному веб-сайті опубліковано 118 виставок (4996 документів). Виставки на веб-сайтах роблять українські архіви доступнішими громадянам і зрозумілішою історію українського народу. Іншим значущим аспектом виставкової діяльності є співробітництво з музеями міста Миколаєва. По-перше музеї відвідує багато громадян, у т. ч. молоді й дітей, і там вони мають можливість побачити справжні історичні документи (в разі представлення оригіналів і навіть копій) з архіву. По-друге, на таких спільних виставках удається комбінувати архівні документи й музейні експонати, що органічно доповнюють один одного, репрезентативно віддзеркалюючи дух епохи. Якщо виставка проводиться у комплексі з іншим заходом, як-от конференції, круглі столи тощо, вона набуває певних особливостей. При цьому важливо прийняти рішення: чому саме віддається перевага, заходу чи виставці, щоб виставка не загубилася серед інших подій. Тому, підготовці таких виставок держархів надає особливу увагу.

Вагоме значення має доведення інформації про виставки до громадськості. Для цього використовуються місцеві телеканали та Інтернет-ресурси. Чим ширше буде висвітлюватися виставка, тим більше громадян нею зацікавиться.

Важливим є аналіз виставкової діяльності. У держархіві Миколаївської області аналіз виставок здійснюється щороку: переглядається тематика, якість підготовки виставок, спосіб їх оприлюднення, організація презентацій та інформаційного висвітлення. У результаті аналізу вносяться корективи до планів виставкової діяльності та змінюється сам характер цієї роботи. Ще раз підкреслимо, що виставкова діяльність є одним із головних напрямів діяльності державних архівів із популяризації документів Національного архівного фонду України, від неї значною мірою залежить не лише імідж архіву, а й стан сприйняття національної історії нашими громадянами.

Джерела та література:

1. «Порядок підготовки архівними установами документів НАФ до експонування на виставках та в інших інформаційних заходах», затверджений наказом Міністерства юстиції України від 1 вересня 2014 р. № 1445/5.
2. Митковская Т. Сотрудничество Музея судостроения и флота и Государственного архива Николаевской области в создании выставочных проектов. Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. Одеса, 2006, липень. С. 96-102.
3. Звіт про виконання плану розвитку архівної справи державного архіву Миколаївської області за 2011 рік.

4. Звіт про виконання плану розвитку архівної справи державного архіву Миколаївської області за 2012 рік.
5. Звіт про виконання плану розвитку архівної справи державного архіву Миколаївської області за 2013 рік.
6. Звіт про виконання плану розвитку архівної справи державного архіву Миколаївської області за 2014 рік.
7. Звіт про виконання плану розвитку архівної справи державного архіву Миколаївської області за 2015 рік.
8. Звіт про виконання плану розвитку архівної справи державного архіву Миколаївської області за 2016 рік.
9. Звіт про виконання плану розвитку архівної справи державного архіву Миколаївської області за 2017 рік.
10. Звіт про виконання плану розвитку архівної справи державного архіву Миколаївської області за 2018 рік.

УДК 325.54(078.9)

MIGRAŢIA CA MODEL CULTURAL
(Міграція як культурна модель)

R. MIHAIL,
PhD, Associate Professor,
Dunărea de Jos University of Galati
(Romanie)

Migraţia a reprezentat de-a lungul timpului unul dintre principalii vectori ai schimburilor culturale, ai integrării societăţilor, ai dezvoltării comunităţilor. Experienţa statelor cu tradiţie în gestionarea fenomenului migraţiei şi, mai mult, cu un trecut substanţial în ceea ce priveşte statutul de societăţi de destinaţie, arată că implicaţiile sunt mult mai profunde pentru o societate sau pentru o comunitate. Gestionarea migraţiei nu începe odată cu primul imigrant, nu se limitează doar la regularizarea şi controlul fluxurilor de imigranţi, ci presupune atât luarea în considerare a implicaţiilor societale ale integrării noilor veniţi în comunitate, cât şi crearea şi dezvoltarea de mecanisme efective de gestionare a diversităţii în comunităţile de inserţie.

Conceptul de *cultură a migraţiei* se referă la «modificări ale valorilor şi ale percepţiilor culturale» [1, p. 433] determinate de experienţe migratorii anterioare, care apar în cadrul unei comunităţi cu o îndelungată istorie a migraţiei. În acest caz, practicile migratorii de durată se pot transforma în repertorii comportamentale de referinţă, care orientează şi

motivează opţiunile actorilor sociali [1]. Această definiţie în sens larg acoperă aspecte destul de diferite ale migraţiei, pe baza cărora pot fi identificate patru sensuri majore.

Primul înţeles al termenului *cultură a migraţiei* se referă la *importurile* rezultate în urma migraţiei, la modul în care migraţia devine un fapt cultural în comunităţile de origine, rezultând emergenţa unor noi artefacte, obişnuinţe, perspective, idei şi valori ce devin parte a culturii societăţii de origine, marcând astfel contextul decizional al societăţii respective [2, pp. 1500-1501]. De obicei, acestea sunt cel mai vizibile sub forma modificării unor comportamente legate de consum în urma migraţiei. Analiştii fenomenului migraţional românesc au menţionat schimbările care au intervenit la acest nivel [3]. În mod cert, aceste importuri nu se opresc la acest nivel, ci pot rezulta schimbări mai profunde la nivelul sistemelor de valori ale societăţilor de origine. Astfel, literatura de specialitate descrie *schimbări ale mentalităţilor economice ale foştilor emigranţi* reîntorşi în societăţile de origine, care în contextul migraţiei dobândesc şi aduc cu ei experienţa *individualismului* şi a *comportamentului competitiv*, adesea contrastante cu valorile colectiviste promovate de unele societăţi preindustriale. În comunităţile de origine, ei pot acţiona ca indivizi competitivi, ghidaţi de impulsul scopului maximizării profitului, de multe ori subminând logica strictului control comunitar orientat spre menţinerea structurii tradiţionale de status [4, pp. 390-392]. Reiterarea unor asemenea comportamente poate consacra aceste orientări valorice ca alternative pentru diferite segmente ale societăţii, în căutarea unor *strategii de viaţă* mai individualizate. Alţi sociologi au descris cazuri în care, ca urmare a migraţiei susţinute, alternativa dominantă de generare a resurselor necesare gospodăriilor a devenit migraţia, oportunităţile de conectare la pieţele locale ale forţei muncii au ajuns să fie sistematic ignorate. Astfel, *migraţia poate deveni o alternativă economică importată.* Pe măsură ce indivizii vor utiliza migraţia pentru o generare mai eficientă a resurselor, ei pot deveni mai puţin motivaţi să se ocupe de anumite activităţi economice tradiţionale. Rezultatul final al acestor modificări ar putea fi declinul total al unor practici de producţie, subzistenţa viitoare a societăţilor de origine depinzând acum exclusiv de migraţie [5]. Studii de caz recente au descris asemenea tendinţe în zonele rurale din România unde, până nu demult, proprietatea funciară şi productivitatea în cultivarea pământului erau considerate drept dimensiunile constitutive ale identităţilor individuale şi familiale şi o sursă importantă de prestigiu social pe plan local [6]. Însă, din cauza absenţei unui segment important al forţei de muncă pentru lungi perioade de timp şi a reevaluării continue a eficienţei practicilor economice

locale (care necesită mai degrabă un aport intensiv de muncă fizică), cultivarea pământului a devenit mai puţin atractivă [7].

Cel deal doilea înţeles al conceptului de *cultură a migraţiei* porneşte de la faptul că migraţiei i se ataşează, în societăţile de emigrare, variate semnificaţii, deci se referă *la modalităţile de evaluare a migraţiei*. Cultura migraţiei în acest sens desemnează sistemul de norme şi ideologii ce funcţionează ca un cadru de interpretare şi de evaluare a stabilităţii sau a mobilităţii dintro societate dată. De exemplu, la începutul anilor '90 elitele minoritare maghiare din România au reprezentat procesele de relocare a indivizilor aparţinând acestei minorităţi în termeni etici. Ei au văzut în migraţia către Ungaria o formă tacită de vot în defavoarea rezistenţei faţă de greutăţile economice, dublate de manifestările politice antimaghiare de la acea vreme şi, ca atare, un mesaj defetist pentru comunitate. Tot astfel, autorităţile comuniste aveau tendinţa generală de a condamna (chiar criminaliza) migraţia pe baze ideologice, văzând în ea o formă de protest îndreptat împotriva regimului, considerând că «emigraţia unui număr mai mare de cetăţeni discreditează simbolic regimul şi contestă legitimitatea acestuia (în faţa celor rămaşi şi a audienţei internaţionale) ca sistem politic funcţional» [8, p. 702].

Cel deal treilea înţeles al *culturii migraţiei* include shimbările produse de faptul că o parte din comunitate este angajată în migraţie, la *pattern*-urile de acomodare, la elementarul fapt al absenţei prelungite a unei părţi din comunitate. De exemplu, Radu prezintă modul în care, la o comunitate adventistă din România, urmare a migraţiei şi a unei absenţe susţinute, se redefinesc normele de includere şi apartenenţă la comunitate [9]. Şerban şi Grigoraş descriu modalităţi de realocare a diferitelor funcţii (economice, dar mai ales familiale) în contextul unei absenţe prelungite a unor membri de familie [7].

O a patra interpretare porneşte de la ideea că *migraţia* poate dobândi funcţii noneconomice importante. Mai precis, migraţia se poate transforma dintro practică posibilă, eventual dezirabilă, întrun act social crucial şi necesar, cvasiobligatoriu pentru anumite categorii sociale. Ca atare, migrația devine o practică ce dobândeşte, dincolo de importanţa ei economică pentru indivizi şi gospodării, semnificaţii comunitare majore. De exemplu, poate deveni un *indicator major al tranziţiei către statusul de adult*, având funcţii similare unui rit clasic de trecere [2]. Acest ultim sens al conceptului de *cultură a migraţiei* este, întrun anumit sens, cel mai cuprinzător şi include atât asumarea schimbărilor implicate de practicile migratorii, cât şi valorizarea pozitivă a acestora. De exemplu, migraţia din România, şi în special cea a tinerilor – dincolo de relevanţa ei economică iniţială – a dobândit funcţii sociale mult mai ample, acţionând ca *pattern*

normativ şi traiectorie înalt valorizată. Cu alte cuvinte, migraţia nu este doar acceptată, ci, întrun anumit sens, impusă de către comunităţile de origine, marcând contextele decizionale în care se desfăşoară tranziţia către statusul de adult al tinerilor.

Analizele realizate în România în ultimele două decenii definesc populaţia din mediul rural ca una cu risc ridicat de sărăcire şi excluziune de pe piaţa forţei de muncă, în special datorită faptului că este sub-utilizată economic. Potențialul uman este un factor cheie pentru dezvoltarea zonelor rurale. Dar această resursă nu poate fi valorificată pe deplin: din cauza barierelor de integrare pe piața forței de muncă apare problema migrației din mediul rural a grupurilor vulnerabile ocupațional.

Migrația forței de muncă din zonele rurale în centrele urbane și în străinătate se datorează în mare parte subdezvoltării activității economice, lipsei condițiilor pentru atragerea și menținerea tinerilor în afaceri agricole și pentru implicarea femeilor în activități non-agricole. Nivelul de dezvoltare a localităților și distanța față de un centru urban sunt alți factori care influențează migrația din zonele rurale. Cu cât o comunitate este mai dezvoltată și mai aproape de un oraș, cu atât migrația este mai mare [10]. Iar tendințele migratorii spre zonele urbane și în străinătate sunt observate mai ales în rândul tinerilor, care reclamă în special atractivitatea scăzută și lipsa oportunităților de angajare în mediul rural. Potrivit Institutului Național de Statistică, locuitorii din mediul rural care ar fi ales să se mute într-un centru urban din apropiere, din cauza lipsei oportunităților de angajare și a diferențelor salariale dintre România și țările din vestul Europei, au decis să emigreze în țări precum Spania, Italia, Franța sau Germania. Această idee vine în sprijinul concluziei studiului realizat în 2001 cu sprijinul Organizației Internaționale pentru Migrație și Guvernului României, potrivit căreia 80 % dintre migranții români provin din mediul rural. Implicațiile economice și sociale majore pentru mediul rural țin în principal de creșterea deficitului de forță de muncă și de creșterea remitențelor [11].

Deficitul de forță de muncă în România se datorează în mare parte migrației pentru muncă în străinătate, estimată de Banca Națională a României la 1,5 milioane persoane în perioada 2002-2007. Însă lipsa personalului calificat este valabilă doar în anumite sectoare, cum ar fi construcțiile și industria prelucrătoare (în special confecțiile). În schimb, experiența în agricultură a lucrătorilor din mediul rural i-a ajutat să găsească mai ușor de lucru în străinătate, mai ales în Spania și Germania. Avantajul pentru economia rurală l-a constituit faptul că banii trimiși de lucrătorii agricoli din străinătate au generat creșterea consumului și dezvoltarea sectorului imobiliar (terenuri și locuințe). Dar mai mult decât

atât, s-a putut observa schimbarea atitudinii și creșterea spiritului antreprenorial la cei care au lucrat în străinătate și care au transferat competențele și abilitățile dobândite, contribuind astfel la modernizarea și dezvoltarea rurală.

Reformele statului român menite să îmbunătăţească sectorul agrar, precum desfiinţarea cooperativelor agricole şi înfiinţarea asociaţiilor agricole, împroprietărirea ţăranilor cu pământ, privatizarea pământului etc. nu au avut efectul scontat în privinţa îmbunătăţirii condiţiilor de trai şi creşterea nivelului de ocupare a forţei de muncă în mediul rural. În aceste condiţii, populaţia activă economic din mediul rural nu are prea multe oportunităţi de a-şi ameliora situaţia precară. O alternativă o constituie acceptarea unui loc de muncă prost plătit, condiţii nefavorabile de muncă, risc sporit de îmbolnăvire, prin urmare o calitate a vieţii sub standardele multor state europene. O altă variantă luată în calcul de cei fără un loc de muncă din mediul rural o constituie fie migrarea în mediul urban în vederea găsirii unui loc de muncă mai atractiv şi mai bine plătit, fie plecarea la muncă în străinătate pentru întreţinerea întregii familii.

Situaţia dificilă a populaţiei active din mediul rural s-a accentuat odată cu instalarea crizei economice în 2008 care a afectat puternic piaţa muncii din România prin reducerea ocupării şi creşterea numărului de şomeri. Ideea de a pleca în străinătate pentru muncă a devenit tot mai atractivă pentru mulţi români, iar contextul socio-economic generat de criză a transformat emigrarea într-un orizont de viaţă. Însă criza economică şi financiară nu a avut consecinţe directe doar asupra intenţiei de migrare a românilor, ci şi asupra migraţiei de revenire [12, p. 12].

Lipsa investițiilor a limitat accesul populației active din mediul rural în special la anumite segmente ale pieței muncii, locuri de muncă formale și pe termen lung, pe de o parte, dar și la resurse suficiente pentru un mod de viață în conformitate cu aspirațiile de status, pe de altă parte [13, p. 208]. În aceste condiții, migrația a devenit o alternativă viabilă pentru a compensa marginalitatea accesului la muncă în zonele rurale şi un nivel mai ridicat al sărăciei comparativ cu mediul urban.

Intenția de deplasare în străinătate nu poate fi pusă într-o legătură prea strânsă cu un posibil viitor comportament de migrare. Mai întâi, persoanele care își declară intenția de a pleca sunt nemulțumite de situația în care se află, luând în calcul posibilitatea schimbării locului de rezidență, în căutarea unui mai bine destul de vag definit. Mai apoi, probabilitatea de a pleca în străinătate este cu atât mai mare cu cât individul deține informații despre oportunitățile pe care le are la destinație. Astfel că, de la intenție până la comportamentul de migrație, drumul este lung și adesea marcat de renunțare: fie nu există resursele necesare pentru transpunerea intenției în

realitate, fie alte oportunități intervin până când decizia de a migra devine una fermă [14].

Dacă în anii ‘90 plecarea la muncă în străinătate era considerată o adevărată aventură, o întreprindere ieşită din comun, succesul emigranţilor a transformat migraţia, ca formă de inovare socială, într-o alternativă preferată de tot mai mulţi români [13, p. 208].

Migrarea temporară în străinătate în scop de muncă reprezintă pentru persoanele cu o situaţie dificilă pe piaţa muncii rurale o alternativă la ocupare şi, implicit, o sursă semnificativă de venituri. Complementar, ar putea însemna şi dobândirea unor competenţe noi în contextul accesului la un stil de viaţă superior şi o mentalitate economică occidentală, mai ales pentru tinerii din mediul rural. Având în vedere că migraţia temporară reprezintă, în acelaşi timp, o experienţă economică şi socială complexă, poate oferi contextul unei recalificări profesionale pentru dobândirea de competenţe căutate pe piaţa muncii.

În ultimele două decenii s-au schimbat strategiile migratorii ale românilor atât din punctul de vedere al formelor legale ale rezidenţei, cât şi al caracterului temporar al şederii. Astfel, se poate distinge între migraţia pe termen scurt, care nu depăşeşte un an, şi migraţia pe termen lung, implicând o rezidenţă legală, mai lungă de un an, cu perspectiva de a fi prelungită pe o perioadă nedefinită [13, p. 212].

Experiența mobilității în afara țării la populația vulnerabilă ocupațional din mediul rural este majoritar o experiență a muncii în condițiile unor resurse limitate și a unui nivel ridicat al sărăciei. Emigrarea forţei de muncă din mediul rural ca strategie alternativă la ocupare poate fi o soluție viabilă la nivel individual, dar poate avea consecinţe dramatice la nivel comunitar, cum ar fi depopularea localităţilor rurale.

De-a lungul tranziției economice în care trecerea la economia de piață a însemnat, dincolo de restructurare, o reducere masivă a populației ocupate, tot mai multe categorii de populație au început să considere migrația o «oportunitate de a obține resurse necesare menținerii traiului cotidian sau susținerii materiale a statusului social» [13, p. 206]. Criza economică din 2008 a mai atenuat din această percepție favorabilă migrației, pe măsură ce românii plecați în străinătate au început să trimită mai puțini bani, să revină în țară ca urmare a pierderii locului de muncă sau a unei atitudini ostile din partea populației din țările de destinație.

În ciuda beneficiilor de ordin material și cultural, migraţia internaţională are şi costuri sociale întrucât afectează echilibrul şi stabilitatea familiilor în care unul sau ambii părinţi aleg să muncească în străinătate. Un alt efect al migraţiei pentru muncă îl reprezintă o lipsă relativă a forţei de muncă în anumite domenii, mai ales construcţii și

agricultură. De asemenea, migraţia populaţiei tinere din zonele rurale poate să slăbească coeziunea unei comunităţi. În plus, poate pune în pericol funcţionarea mecanismelor tradiţionale de solidaritate dintre generaţii la nivel comunitar. Din păcate, dificultăţile de acces pe piaţa muncii, mai ales în contextul crizei economice, transformă emigrarea din România într-un orizont de viaţă, mai ales în mediul rural, caracterizat de un nivel de trai scăzut şi de o lipsă evidentă a perspectivelor de dezvoltare comunitară.

Posibilitatea de a pleca în străinătate este deci cu atât mai probabilă cu cât individul face parte dintr-un mediu social în care există suficiente informaţii despre oportunităţile de a accesa un loc de muncă. Instaurarea strategiei de reţea provoacă o cultură a migraţiei [15], care îşi cooptează majoritatea membrilor din localităţi mici, unde reţelele sunt mai solidare, mai personale şi mai active. Reţelele de migranţi se constituie ca un set de legături interpersonale care unesc migranţii actuali de foştii migranţi şi non-migranţi în ţara exportatoare şi importatoare de migraţie. Reţelele au la bază rudenia, dar şi prietenia, vecinătatea, originea comună. Ele perpetuează fenomenul migraţiei internaţionale, reducând costurile şi riscurile asociate migraţiei. Fără reţelele sociale, în cadrul cărora legăturile de rudenie joacă un rol important, disponibilitatea de a migra este una destul de redusă, având în vedere gradul ridicat de incertitudine pe care îl implică deplasarea în străinătate.

Oportunităţile de angajare în scădere, raportate mai ales la potenţialul de forţă de muncă din mediul rural, induc adoptarea unei strategii alternative de susţinere a gospodăriei: migraţia pentru muncă în străinătate. Atât contextul socio-economic actual, cât şi capitalul economic, cultural şi social al oamenilor le structurează alegerile în domeniul muncii şi şansele de (re)integrare în viaţa activă.

În ultimii treizeci de ani, migraţia a devenit o caracteristică a comunităţilor rurale, iar locuitorii satelor sunt acum familiarizaţi cu diverse aspecte ale migraţiei. Astfel, migraţia este considerată drept o dimensiune normală a practicilor generatoare de resurse, mai ales în contextul crizei economice, care a limitat accesul populaţiei active din mediul rural la locuri de muncă formale şi la resurse suficiente pentru un mod de viaţă în conformitate cu aspiraţiile de status.

Cultura migraţiei se produce ca efect mediat de creşterea veniturilor familiilor migranţilor faţă de familiile nemigranţilor. Ca atare, cresc aspiraţiile financiare şi de consum ale familiilor fără experienţă de migraţie, antrenând o disponibilitate crescută a grupurilor vulnerabile ocupaţional de a se angaja în migraţie.

Cu toate că migraţia este un *pattern* familiar pentru români, această familiaritate nu implică neapărat o acceptare fără rezerve a acestui context

de viaţă. Fără rețelele sociale, disponibilitatea de a migra este una destul de redusă din cauza gradului ridicat de incertitudine. Pe de altă parte, migraţia internaţională are şi costuri sociale întrucât afectează echilibrul şi stabilitatea familiilor.

În ciuda unor percepții privind efectele negative ale migrației, majoritatea grupurilor vulnerabile ocupațional din mediul rural îşi reprezintă migraţia drept un context cu un înalt potenţial economic.

Bibliografie:

1. Massey D.S., Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A., Taylor J.E. 1993. «Theories of International Migration: A Review and Appraisal», *Population and Development Review*, 19(3), pp. 431-466.
2. Massey D.S., Goldring L. şi Durand J., 1994. «Continuities in transnational migration: an analysis of nineteen Mexican communities», *American Journal of Sociology*, 99(6), pp. 1492-1533.
3. Oteanu A.M.I. 2005. «In what Romanian migrants invest their money? The undertaking as a life strategy for migrants from Vulturu, Vrancea county», în Bárány, T. Pulay, G. şi Zakariás, I. (ed.), *A tarkaság dicsérete. Az Erasmus Kollégium diákjainak tanulmányai*, Erasmus Kollégium Alapítvány, Budapesta, pp. 365-378.
4. Massey D.S. 1988, «Economic development and international migration in comparative perspective», *Population and Development Review*, 14(3), pp. 383-413.
5. Wiest R.E., 1973. «Wage-labour migration and the household in a Mexican town», *Journal of Anthropological Research*, 29, pp. 108-209.
6. Verdery K., 1994. «The elasticity of land: problems of property restitution in Transylvania», *Slavic Review*, 33(4), pp. 1071-1109.
7. Şerban M. şi Grigoras V. 2000, «Dogenii din Teleorman în ţară şi străinătate: un studiu asupra migraţiei circulatorii în Spania», *Sociologie Românească*, 2, pp. 30-54.
8. Mueller C., 1999. «Escape from the GDR, 1961-1989: Hybrid Exit Repertoires in a Disintegrating Leninist Regime», *The American Journal of Sociology*, 105(1999/3), pp. 697-735.
9. Radu C. 2001, «De la Crângeni-Teleorman spre Spania: antreprenoriat, adventism şi migraţie circulatorie», *Sociologie Românească*, 1-4/2001, pp. 215-231.
10. Dumitru M.. Diminescu D., Lazea V. 2004, *Rural development and the reform of Romanian agriculture*, Institutul European, Iasi.
11. INS, 2008, *Proiectarea populației României în profil teritorial până în anul 2050*. Editura Revista Română de Statistică, Bucuresti.
12. Stănculescu E., Stoiciu V., Alexe I., Motoc L., 2011. *Impactul crizei economice asupra migrației forței de muncă românești*, Fundația Soros Romania, disponibil pe URL:http://www.fes.ro/ media/images/publications/Impactul_crizei.pdf.
13. Horváth I. 2012, «Migrația internațională a cetățenilor români după 1989», în *Inerție și schimbare. Dimensiuni sociale ale tranziției în România,* T. Rotariu, V. Voineagu (coord.), Polirom, Iasi, pp. 199-218.
14. Sandu D. 2010, *Lumile sociale ale migrației românești în străinătate*, Polirom, Iași.

15. Horváth I. 2009, «Aspecte ale culturii migraţiei în România», în *Sociologia migraţiei. Teorii şi studii de caz româneşti*, R. Anghel, I. Horváth (coord.), Polirom, Iasi, pp. 156-175.

УДК 656.611.2:338.484

ВПЛИВ МОРСЬКОЇ ТУРИСТИЧНОЇ РЕНТИ НА ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ТУРИСТИЧНОГО РЕГІОНУ

Ю.В. МИХАЙЛОВА,
канд. екон. наук, доц.,
Одеський національний морський університет
(Україна)

Однією з основних цілей туристичного регіону на ринку морського туризму, який прагне бути на ньому конкурентоспроможними, є отримання максимального доходу від круїзних пасажирів. Кожен візит круїзного судна надає економічний, соціальний, екологічний вплив на морські пасажирські порти, місцеві громади та регіон в цілому. У свою чергу, ймовірність отримання доходу залежить від вибору портів заходу круїзною компанією. Тому виявлення джерел додаткового доходу або надприбутку для туристичного регіону є актуальним.

У даний час туризм перетворився в індустрію міжнародного масштабу, що посідає за доходами третє місце серед найбільших транспортних галузей економіки, поступаючись лише нафтовидобувній промисловості й автомобілебудуванню.

Круїзний бізнес із кожним роком набирає обертів, збільшується кількість круїзних пасажирів, а судна починають заходити в найвіддаленіші куточки земної кулі.

Круїзні компанії при організації круїзу роблять свій вибір на користь найбільш привабливих портів, оскільки величина доходів залежить від тих туристичних ресурсів, які використовує судноплавна компанія (круїзний оператор).

Відомо, що економічна рента – це дохід від будь-якого фактору виробництва, пропозиція якого невідповідно. Отже, туристична рента являє собою факторний дохід від використання туристичних ресурсів, який отримує власник цих ресурсів, на відміну від доходу, який отримує кожен господарюючий суб’єкт, використовуючи туристичні ресурси як об’єкт господарства [3].

Для визначення економічної сутності морської туристичної ренти необхідно зупинитися на понятті туристичних ресурсів стосовно круїзного судноплавства.

В цілому, туристичні ресурси – це природні, історичні та соціально-культурні фактори, що включають об'єкти показу, демонстрації та вивчення, а також інші об'єкти, здатні задовольнити духовні потреби людей [1].

Туристичні ресурси є частиною туристично-рекреаційного потенціалу певної території, яка включена до складу продукції круїзного оператора і має бути реалізована з туристичною метою. Туристичні ресурси є частково мотиваційною підставою для вибору певного круїзу.

Серед туристичних ресурсів є такі, наявність яких об'єктивно і практично не залежить від людської діяльності. Це природно-рекреаційний потенціал території, представлений кліматом, морем і морським узбережжям та іншими природно-географічними умовами. Можна виділити ресурси, що включають об'єкти, створені людською працею (пам'ятники історії, культури, архітектури, музеї тощо) і об'єкти, до яких прикладається людська праця з метою підтримки їх якостей (пляжі, національні парки тощо). Туристична інфраструктура представлена підприємствами розміщення, харчування, транспорту, екскурсійного обслуговування та проведення вільного часу тощо. При організації круїзу повинні бути обрані такі порти заходу, які в силу розвиненості туристичної інфраструктури мають цінність для туристів.

В цілому круїзна індустрія спирається на базу природних ресурсів, яка повинна бути привабливою для відпочиваючих, переважно володіє унікальною природою. Природні території повинні бути:

а) відповідних розмірів для уникнення перенаповнення туристами;

б) захищені від різних ризиків, таких, як забруднення, отруєння рослинами, наявність небезпечних тварин, комах Розвиток туризму має проходити в місцевостях, вільних від стихійних лих (повені, посуха, зсуви, землетруси).

В умовах ринкових форм господарювання всі види ресурсів отримують ринкову оцінку. Туристичні ресурси в їх ринковій оцінці приймають форму туристичної ренти, корінна відмінність якої від факторних доходів полягає в тому, що за своїм матеріальним економічним змістом вона являє собою додатковий прибуток, або надприбуток. Для створення додаткового прибутку необхідні більш

сприятливі, ніж це суспільно необхідно, ринкові умови виробництва і реалізації морського круїзу і супутніх туристичних послуг.

За своїм характером морські туристичні ресурси кількісно обмежені. Якісно ці ресурси різні, диференційовані. Кількісна обмеженість і якісна диференційованість туристичних ресурсів неминуче породжують відмінності у витратах і результатах господарської діяльності круїзних операторів. Визнанням відмінностей у витратах виступають витрати цих організацій (собівартість), які диференціюють у широких межах залежно від напрямку, дальності круїзу, класу судна, пасажиромісткості тощо. Визнанням відмінностей у результатах діяльності виступають диференціація продуктивності праці та індивідуальна вартість (ціна) круїзу. Тим часом, на ринку круїзного судноплавства формується ринкова ціна, яка може бути нижче або вище індивідуальної ціни, внаслідок чого утворюється різниця між ринковою та індивідуальною цінами. Визнанням даної різниці є додатковий прибуток, який і утворює матеріальну (вартісну) основу морської туристичної ренти. При цьому, в якості вихідної умови освіти морської туристичної ренти виступають не просто туристичні ресурси, а лише ті, які створюють для круїзних операторів сприятливіші ринкові умови виробництва і реалізації круїзного продукту.

В економічній теорії розрізняють три форми ренти: монопольна, диференціальна і абсолютна. У сфері круїзного судноплавства є всі необхідні умови для утворення трьох форм морської туристичної ренти [4].

Ринковий механізм утворення трьох форм морської туристичної ренти різний. Монопольна морська туристична рента повністю грунтується на унікальності і винятковій корисності туристичного ресурсу, який має гранично високий ринковий попит, як правило, значно перевищує ринкову пропозицію в силу його абсолютної нееластичності, що знаходить вираз у монопольно високій ціні на унікальний турпродукт (морський круїз). Диференціальна морська туристична рента заснована на відмінностях в якості і обмеженості кращих і середніх туристичних ресурсів, пропозиція яких на ринку або невідповідні, або малоеластичні, що знаходить відображення в різниці між ринковими та індивідуальними цінами на турпродукт тих фірм, які їх використовують. Абсолютна морська туристична рента передбачає, що звичайні відносно гірші природні умови виступають нижньою межею формування граничного продукту. Якщо найгірший природний фактор, так само як і середній, і кращий, одночасно виступає і як туристичний ресурс, тобто має додаткову корисність,

з’являються умови для утворення абсолютної морської туристичної ренти. Розглянемо більш докладно кожну з форм морської туристичної ренти.

У ринковій економіці незалежно від рівня її розвитку виникає монопольна рента, умовою утворення якої є виключно сприятливі умови виробництва конкретних продуктів [4].

Монопольна морська туристична рента утворюється на основі господарського використання туристичних ресурсів унікальної якості. Ступінь унікальності і винятковості цих ресурсів абсолютна: кількісно вони іноді представлені в однині, тобто надзвичайно обмежені; якісно туристичні ресурси неповторні; для інших суб’єктів господарювання вони не доступні; з точки зору їх створення в сучасних умовах вони практично невідтворені (єгипетські піраміди, Ясна Поляна).

Саме унікальність окремих туристичних ресурсів і є об’єктивною основою для утворення монопольної морської туристичної ренти. У ряді випадків абсолютна монополія на унікальні туристичні ресурси є одночасно природною, оскільки в її основі є два джерела: абсолютна обмеженість цих ресурсів і відсутність замінників (субститутів) даного унікального туристичного продукту на ринку круїзного судноплавства. Економісти виділяють ряд основних правил регулювання діяльності природних монополій:

- ціни повинні встановлюватися на рівні, максимально близькому до граничних витрат. Важливим моментом при встановленні ціни є питання про власника ренти: окремі круїзні оператори або туристичні фірми, які використовують унікальні туристичні ресурси або держава, на території якої вони знаходяться. При організації круїзів, круїзні оператори отримують морську туристичну ренту у вигляді надприбутку, а держава, крім оплати за відвідування різних культурно-історичних місць, отримує кошти від додаткового припливу туристів в країну. Тому і круїзні оператори, і держава повинні прагнути до встановлення цін, максимально наближених до граничних витрат, але і забезпечувати отримання доходу для відшкодування витрат, пов’язаних із підтриманням туристичних ресурсів.

- прибуток природної монополії не повинен перевищувати нормального прибутку на вкладений капітал. Довгострокові граничні витрати круїзних операторів мають тенденцію до зміни залежно від сезону (зима – літо). Ціни, що грунтуються на середніх витратах, такої зміни витрат зазвичай не відображають. Якщо ціна

встановлюється вище середніх витрат, то тим самим збільшується прибуток фірми понад нормальну.

- державне регулювання має забезпечувати ефективність круїзних операторських послуг. Якщо держава регулює ціни природного монополіста, то таке регулювання може призвести до зменшення витрат за рахунок погіршення якості послуг. Для контролю рівня якості послуг, що поставляються компаніями-монополістами, можливе включення показників якості в регульовану ціну. Способом усунення або зниження ринкової влади природного монополіста є «впровадження» ринкової конкуренції [5].

Чим вище попит на наявні унікальні ресурси і чим нижче пропозиція таких ресурсів, тим вище монопольна морська туристична рента.

Конкретна величина монопольної морської туристичної ренти для круїзного оператора залежить від трьох чинників:

- від обмеженості унікальних за якістю туристичних ресурсів;
- від їх виняткової корисності;
- від обсягу попиту на них.

Причому попит на туристичні ресурси залежить від обсягу попиту на унікальний турпродукт (морський круїз).

При визначенні круїзного маршруту для круїзних операторів доцільно включати країни, регіони, що володіють унікальними туристичними ресурсами для створення унікального продукту (морського круїзу).

Диференціальна морська туристична рента утворюється на основі господарського використання туристичних ресурсів нерівної якості. Різні туристичні ресурси не однаковою мірою задовольняють основні цілі туристів. Основні туристичні ресурси умовно можна розділити на три групи: кращі, середні і гірші. Кількість цих ресурсів обмежена, особливо кількість кращих і середніх ресурсів [5].

Механізм утворення диференціальної морської туристичної ренти можна пояснити в рамках закону попиту і пропозиції. На відміну від туристичних ресурсів унікальної якості, пропозиція яких на ринку абсолютно невідповідна і одинична, пропозиція туристичних ресурсів середньої і кращої якості на ринку характеризується низькою еластичністю, а іноді, і повною нееластичністю. Незважаючи на те, що середні і кращі туристичні ресурси можуть мати замінники, їх обмеженість не абсолютна, кількісно вони обмежені, їх пропозиція низько еластична. Цієї умови досить, щоб туристичні ресурси кращої і середньої якості приносили факторний дохід, який і становить матеріальну основу диференціальної туристичної ренти.

У сфері круїзного судноплавства є всі необхідні умови для утворення абсолютної морської туристичної ренти на ринковій основі, оскільки навіть «щодо найгіршого туристичного ресурсу» володіє додатковою корисністю – оздоровчою, екологічною, історичною та соціально-культурною, що цікавить туриста. Прикладом можуть служити грязелікарні лиманів Одеської області, які знаходяться на рівні гірших – середніх туристичних ресурсів. Це свідчить про те, що і такий ресурс можна використовувати, залучаючи туристів до морських подорожей за участю українських морських центрів.

Таким чином, ринковий механізм утворення трьох форм туристичної ренти різний. Монопольна туристична рента повністю грунтується на унікальності і винятковій корисності туристичного ресурсу, який має гранично високий ринковий попит, як правило, значно перевищує ринкову пропозицію в силу його абсолютної нееластичності, що знаходить вираз у монопольно високій ціні на унікальний турпродукт. Диференціальна туристична рента заснована на відмінностях в якості і обмеженості кращих і середніх туристичних ресурсів, пропозиція яких на ринку або невідповідна, або малоеластічна, що знаходить відображення в різниці між ринковими та індивідуальними цінами на турпродукт тих фірм, які їх використовують. Абсолютна туристична рента передбачає, що звичайні гірші природні умови виступають нижньою межею формування граничного продукту. Якщо найгірший природний фактор, так само як і середній, і кращий, одночасно виступає і як туристичний ресурс, тобто має додаткову корисність, з'являються умови для утворення абсолютної туристичної ренти.

Таким чином, підприємства і фірми, що використовують відносно гірші туристичні ресурси, отримують тільки абсолютну морську туристичну ренту, а ті, які використовують кращі і середні за якістю, а також унікальні туристичні ресурси, отримують все три форми морської туристичної ренти – абсолютну, диференціальну і монопольну. Морська туристична рента цих круїзних операторів максимально висока.

На підставі всього вищесказаного, можна зробити наступні висновки. В Україні, на відміну від інших областей і країн, є всі умови для розвитку круїзного судноплавства: 7 круїзних портів, головна водна артерія Європи – річка Дунай. Одеса пов'язана постійними морськими шляхами з Туреччиною, Болгарією, Румунією, Росією, Грецією, Грузією, Італією, Францією, Іспанією. З кожним роком зростає інтерес до України та Одесі.

У нашому регіоні є всі реальні можливості вже найближчим часом значною мірою збільшити обсяг використання наявного великого потенціалу наших портів у розвитку круїзного судноплавства.

Та все це свідчить про можливість отримання всіх форм морської туристичної ренти круїзними операторами, морськими пасажирськими комплексами України, туристичними компаніями, а значить і регіоном і державою в цілому, причому морська туристична рента може бути отримана за рахунок використання різного роду туристичних ресурсів. Кліматичні і культурно-історичні ресурси морського узбережжя України можуть бути оцінені як ресурси хорошої якості. Основні проблеми якості стосуються інфраструктурних ресурсів. Тому місцеві та іноземні держбюджети можуть поповнюватися за рахунок суднозаходів, в основному, іноземних суден. Необхідно відновлювати круїзи Чорним морем, настільки популярні кілька десятків років тому, приваблюючи туристів цікавою культурною програмою і рівнем обслуговування у портах, а в перспективі поповнювати флот новими круїзними суднами.

Джерела та література:

1. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреології та рекреаційної географії. К.: Палітра, 1997. 86 с.
2. Квартальнов В.А. Мировой туризм на пороге 2000 года: прогнозы и реальность. – М.: Финансы и статистика, 1998. 326 с.
3. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). К.: «Альтерпрес», 2002. 436 с.
4. Мещеров В.А. Современные рентные отношения: теория, методология и практика хозяйствования. М.: Экономические науки, 2006. 311 с.
5. Козырев В.М. Туристская рента: метод. рекомендации. М.: Финансы и статистика, 1998. 264 с.

УДК 322(477)

УКРАЇНСЬКА ПОМІСНА ЦЕРКВА: РЕФЛЕКСІЇ НА АВТОКЕФАЛІЮ Й МІЖЦЕРКОВНИЙ ДІАЛОГ

М.І. МИХАЙЛУЦА,
докт. іст. наук, проф.,
Одеський національний морський університет
(Україна)

Рефлексії на сучасні процеси становлення Помісної церкви в Україні, після вручення митрополиту Київському і Всієї України Епіфанію 6 січня 2019 р. у соборі св. Георгія у Стамбулі Патріаршого і синодального Томосу про надання автокефального устрою Православній Церкві в Україні Святійшим Вселенським Патріархом Варфоломієм І у світі ***не є однозначними***. А з боку Російської ПЦ, яка, на думку німецького професора-теолога з Мюнстерського університету Томаса Бремера, «хибно оцінила церковну ситуацію в Україні» [1], і взагалі виглядає останнім часом дуже різкою. Відтак, на цьому хотілося б дещо більше зупинитися, зокрема й на українсько-румунському міжцерковному діалозі.

Не викликає сумнівів, що Церква, її єдність – є духовним фундаментом будь-якої держави (за невеликим винятком атеїзованих суспільств), в тому числі й Української. Для нас це так важливо, оскільки – це процес державотворення для кожного українця! Зверніть увагу, на той факт, що в Україні за період незалежності, за останні 28 років, побудовано близько 4 тис. храмів. У жодній країні, заглиблюючись в історію, упродовж такого короткого часу не було збудовано настільки великої кількості православних храмів. «Це свідчить, – підкреслив нещодавно екзарх ПЦУмитрополит Епіфаній, – що наш народ є високо релігійним» [2].

Дещо деструктивну позицію щодо визнання ПЦУ зайняла Сербська православна церква. Вона «рекомендує своїм архієреям і священикам утриматися від літургічного і канонічного спілкування» з митрополитом Епіфанієм та всіма, що перебувають у єдності з ним, називаючи ПЦУ «штучною конфедерацією розкольницьких структур». Як зазначає «Радіо Свобода» [3] посилаючись на портали Московського патріархату, поки що самі сербські архієреї не виявили офіційного ставлення до ПЦУ ані на офіційному сайті СербПЦ, ані на сайті газети «Православлє». Хоча проурядова сербська газета «Політика» подала інформацію [4], яка один-в-один повторює заяви

російських мас-медіа. У цьому немає нічого дивного, як немає ані канонічного, ані духовного. Перш за все, «аргументи» Сербської Церкви проти автокефалії, зокрема й української, є явно політичними і ґрунтуються на небажанні частини російських і сербських ієрархів визнати процес становлення націй, які були колишніми їхніми колоніями [5]. Тобто, для Росії – автокефалія Української Церкви, а для Сербії, відповідно, автокефалія Македонської та Чорногорської церков є неприйнятними. Конфлікт інтересів тут є наявним і історично латентним.

У березні 2019 р. офіційні сайти РосПЦ в Україні і РосПЦ спотворили й позицію Албанської Церкви щодо релігійних процесів в Україні, заявивши, ніби, що вона «відмовилася визнати «православну церкву України», створену Константинопольським Патріархатом». Однак, у листі Блаженнійшого архієпископа Тиранського і всієї Албанії від 14 січня 2019 р. (опублікованого 7 березня за рішенням Священного Синоду АлбПЦ) до Патріарха Константинопольського Варфоломія жодних заяв, читай – прямих слів про визнання або невизнання ПЦУ, немає. Для цього досить ознайомитись із оригіналами текстів листування архієпископа Анастасія та патріарха Варфоломія, які оприлюднено на офіційних сайтах. У посланні йдеться, як видно з оригіналу, про міркування, пов’язані з новою церковною структурою – ПЦУ. Архієпископ Анастасій пише, як зазначає «Релігійна правда», що «рішення проблеми, полягає в тому, щоб вдатися до соборності у Святому Дусі» [6].

Інакше виглядає ситуація щодо взаємин УПЦ та Кіпрської і Румунської Православних церков. Так, 18 лютого 2019 р. Кіпрська церква розглянула визнання автокефалії Помісної церкви України. У результаті п’ятигодинного обговорення за зачиненими дверима, кіпрські архієреї, розкритикувавши російське втручання у справи ПЦУ, нажаль, так і не спромоглися прийняти рішення щодо остаточного визнання нашої Помісної церкви. Залишається зробити висновок про занадто обережні підходи кіпріотів, із огляду на значну офшоризацію країни російським капіталом, олігархами, багатотисячними паломниками, туристами тощо. Оскільки Кіпрська церква є великим землевласником, а росіяни сплачують солідну орендну плату – простежується цілковите переважання прагматичних інтересів над християнськими канонами.

Обережність Кіпрської і Румунської церков нами розуміється як аргумент-рефлексія на відсутність церковної єдності в Україні. До того ж цей процес стримується штучно, зокрема РосПЦ, яка заважає остаточному возз’єднанню. Спершу адептами РПЦ розповсюд-

жувалися твердження, що потрібно дочекатися Томосу, потім – радили дочекатися визнання ПЦУ усіма помісними православними Церквами. Держава і ПЦУ, не активізуючи перехід громад штучно, робить все, щоб цей процес відбувався толерантно, хоча й трапляються випадки протистоянь підігріті різними контроверсійними силами («тітушки»). Станом на 27 лютого 2019 р., посилаючись на інтерактивну карту переходу від УПЦ МП можемо зазначити, що 403 громади перейшли від Української православної церкви (УПЦ) що перебуває у спілкуванні з Московським патріархатом (митрополит Онуфрій) до Православної церкви України (ПЦУ)[7]. Місяць по тому, як зазначається в офіційних джерелах ПЦУ станом на 28 березня 2019 р. вже перейшло 507 православних приходів [8]: 2 кафедральних собори – Спасо-Преображенський у Вінниці і Миколаєво-Успенський собор у Коломиї та 505 приходських храмів. Найбільше до Помісної церкви перейшло у Волинській області – 116 парафій, у Вінницькій – 77, Хмельницькій – 62, у Житомирській і Рівненській по 48, Тернопільській – 23, у Львівській, Черкаській і Чернівецькій по 19. У Київській області – 15, Чернігівській – 13, по 7 у Закарпатській і Одеській областях, 6 – в Харківській. Тенденція на зменшення переходів спостерігається з заходу на схід України. Відтак, на Миколаївщині й Сумщині, де впливи Московського патріархату залишаються ще значними, спостерігається така статистика – 4 і 2 общини відповідно. Винятком виглядають Івано-Франківська і Полтавська області, де по 5 парафій перейшли до ПЦУ, хоча національна складова представлена набагато глибше, аніж у східних регіонах, які межують із РФ. І тільки по одній общині перейшло в Запорізькій і в Луганській областях. Про свій вибір нещодавно (20 січня п.р.) заявила громада та священик о. Володимир Маглен с. Веселе Старобільського району на Луганщині, яке знаходиться в 30 км від кордону з РФ і 70 км від лінії фронту. А 15 березня п.р. наказом Міністерства культури України № 209 зареєстровано Статут «Управління Донецької Єпархії Православної церкви України». До речі, до ПЦУ перейшла навіть каплиця на станції «Академік Вернадський» в Антарктиді.

Наразі ПЦУ має біля 7 тис. парафій, водночас УПЦ МП налічує понад 12 тис. офіційно зареєстрованих парафій, хоча, на думку фахівців-релігієзнавців, реальна кількість становить біля 10 тис. парафій. Необхідно усвідомлювати чинники, які на сьогодні, на нашу думку, реально стримують процес переходу до Православної церкви України і у перспективі можуть сприяти стійкому, хоч і латентному зростанню чисельних показників. Це, зокрема:

– вичікувальна позиція багатьох парафіяльних рад, церковних активістів, т.зв. «десяток» тощо, пов’язаних із виборчими процесами в Україні (президентськими (квітень 2019 р.) та парламентськими (жовтень 2019 р.) перегонами);

– потребує часу владнання юридичних питань, зокрема внесення змін/доповнень до статутів (положень) релігійних громад тощо;

– намагання нового очільника ПЦУ митрополита Епіфанія уникнути протистоянь і неодноразове наполягання на виключно мирному і добровільному переході;

– перешкоджання Московського патріархату вільному рішенню/вибору громад, через «інформаційний та юридичний тиск, поширення звинувачень у традиційному стилі російської пропаганди»[9];

– часом обидвома зацікавленими сторонами церковного протистояння спровоковані бійки, сварки, задіяння «тітушок» тощо, також затягують процес розширення ПЦУ за рахунок парафій УПЦ МП.

Як відомо, Верховна Рада України лише 17 січня 2019 р. схвалила зміни до Закону «Про свободу совісті та релігійних організацій», в якому були прописані механізми переходу релігійних громад до інших парафій. Процес вибудовування Помісної церкви в Україні викликає низку критичних зауважень і загалом несприйняття. Проте, зарубіжний досвід вирішення питання переходу релігійної громади, і навіть цілої помісної церкви під юрисдикцію іншої церкви існує. До прикладу, неодноразово аналогічне питання виносилося й на розгляд в Європейському суді з прав людини. Так, у 2003 р. у справі Бессарабська митрополія та інші проти Молдови» суд визнав право Молдавської церкви на перехід від Московського в Румунський патріархат. Аналогічне рішення ЄСПЛ допомогло релігійній громаді 2007 р., попри небажання і спротив РПЦ і Української держави перейти від РПЦ до УПЦ Київського патріархату [10].

Церковне питання на румунсько-українському прикордонні.

Говорячи про процеси у регіонах, які у полі зацікавлення Української і Румунської православних церков, як видно з карти, у Чернівецькій області перейшло до ПЦУ 19 православних громад, а в Одеській поки що – 7.(див.: Карта переходів до ПЦУ [7;8]).

Певна частина православних на Буковині, зокрема румуномовні парафії Чернівецько-Буковинської парафії УПЦ МП: Святої Параскеви (с. Банчени), Різдва Пресвятої Богородиці (с. Байраки) та

Святителя Спиридона (м. Герца) майже одностайно підтвердили відданість УПЦ МП, очолюваній митрополитом Онуфрієм. Релігійні громади на чолі з їх настоятелями протоієреями: о. Павлом Думітру, о. Костянтином Апакіца, о. Нектарієм Баланом продовжують здійснювати свою пастирську діяльність згідно канонам та статутом УПЦ МП [11].

На робочому засіданні Синоду Румунської православної церкви 21 лютого 2019 р. на чолі з Блаженнійшим патріархом Даниїлом, окрім інших питань життя і діяльності Румунської православної церкви було розглянуто діяльність румунських ієрархів і духовенства в діаспорі та єпархіях поблизу кордонів Румунії, спрямовану на збереження румунської ідентичності, духовності і культури. Відносно церковної ситуації в Україні, Священний Синод зазначив, що «Томос був прийнятий тільки українським православним народом, який не був у спілкуванні з Московським патріархатом» [12].

Тут ми маємо уточнити, що мова йде про те, що Томос надано Помісній Церкві, яка була утворена 15 грудня 2019 р. під час Об'єднавчого собору, коли православні архієреї оголосили про об'єднання українських церков – УПЦ КП (патріарх Філарет), УАПЦ (митрополит Макарій), та за участі двох митрополитів УПЦ МП – митрополита Вінницького та Барського Симеона і єпископа Київської митрополії, митрополита Переяслав-Хмельницького та Вишневського Олександра. Предстоятелем ПЦУ став митрополит Переяславський та Білоцерківський Епіфаній. Кафедральним собором ПЦУ став Михайлівський Золотоверхий собор у Києві. Тоді ж, 20 грудня 2019 р. Верховною Радою України було схвалено закон «Про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійних організацій», підписаний президентом П. Порошенком, за яким УПЦ МП повинна була перейменуватися на Російську православну церкву. Підписуючи закон президент наголосив: «Люди мають конституційне право вільного вибору віросповідання. Зазначені зміни до закону створюють кращі умови для реалізації такого права для тих, хто вирішуватиме, до якої ж православної юрисдикції належати… Чи то до новоствореної автокефальної Православної Церкви України, чи то до тієї церкви, яка наполягає на збереженні зв'язку і залежності від РПЦ» [13].

Таким чином, зазначається Священним Синодом РумПЦ, позаяк проблема церковної єдності в Україні ще не вирішена, у тому числі через те, що значне російське населення має пряме відношення до Московського Патріархату, Священний Синод підтвердив свою позицію, висловлену 24 травня і 25 жовтня на попередніх робочих

засіданнях 2018 р. пропонуючи Вселенському патріархату і Московському патріархату визначити церковний спір, зберігаючи єдність віри, повагу адміністративної і пастирської свободи духівництва й віруючих (враховуючи автокефалію) та відновлення євхаристичного спілкування.

Наскільки багатотрудним був процес формування самої Румунської православної церкви, свідчать історичні факти. РумПЦ проголосила своє самоврядування у 1865 р., після об'єднання князівств Валахія і Молдова в Румунській державі, яке сталося 1862 р., виділившись таким чином із Константинопольського Патріархату. А автокефалію Румунської ПЦ було визнано лише у 1885 р.

Оскільки на сьогодні в Україні, зокрема в Північній Буковині, 127 румунських церковних громад перебувають у віданні УПЦ МП, Священним Синодом було прийняте рішення отримати письмові запевнення/гарантії від церковних та державних органів України, що етнічна і мовна ідентичність цих румунів буде поважатися, румунські православні будуть мати можливість зорганізуватися в межах румунського православного вікаріату, матимуть можливість розвивати духовні відносини з Румунським Патріархатом, отримуючи підтримку літургічними і богословськими книгами рідною мовою тощо. За таких умов Румунська церква готова буде визнати ПЦУ. «Необхідно провести реальні консультації з цими румунськими православними, які зацікавлені у збереженні своєї етнічної та мовної ідентичності» [14] – йдеться у рішенні Синоду РумПЦ. Між іншим, український православний вікаріат діє в Румунії від 1990 року [15].

Існують в Україні й інші підходи до вирішення цього питання. Наприклад, адміністратор Дніпровсько-Запорізької єпархії архімандрит Никанор (Вишневецький), пропонує доволі прийнятний, на нашу думку, варіант: етнічні українські румуни створюють свою румуномовну єпархію ПЦУ в Україні і мають свого єпископа-румуна, котрий є ієрархом ПЦУ для румунів України, а в Румунії, відповідно, створюється така ж єпархія для румунських українців, що там живуть і там поставляється єпископ-українець, котрий належить до складу Румунської патріархії [16].

Наша посестра Румунська православна церква, тепер, після надання Вселенським патріархом Томосу, хоче певних гарантій для 127 румуномовних громад, що, на нашу думку, є цілком справедливим із точки зору права кожного християнина спілкуватися зі Всевишнім своєю, рідною мовою. Думається, що це питання варто вирішити формально, щоби воно не викликало у наших сусідів

занадто великих острахів. Принаймні, ніхто в Україні не планує змінювати мовну практику в громадах. Українські церковні ієрархи, зокрема митрополит Епіфаній, надав письмові гарантії щодо поваги етнічної та мовної ідентичності румунів.

Джерела та література:

1. Режим доступу: http://www.dw.com/uk/німецький-теолог-рпц-прорахувалася-із-церковною-ситуацією-в-україні/a-45905252. (Дата звернення: 30.03.2019).
2. Режим доступу: http://glavcom.ua/country/society/v-ukrajini-za-period-nezalez nosti-pobuduvali-blizko-chotiroh-tisyach-hramiv-epifaniy-583 (Дата звернення: 30.03.2019).
3. Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/a/nevs-serbska-pravoslavna-tserk va-pcu/29818746.html? (Дата звернення: 30.03.2019).
4. Сербская церков отказалась признавать ПЦУ. Режим доступу: http://www.unian.net/society/10477647-serbskaya-cerkov-otkazalas-priznavat-pcu.html. (Дата звернення: 30.03.2019).
5. Сербська Церква розкритикувала ПЦУ за те, що сама робила століття тому. Режим доступу: //religiopravda.com.ua/2019/03/19/Сербська-церква-розкрити кувала-ПЦУ. (Дата звернення: 30.03.2019).
6. РПЦ знову спотворила позицію Албанської Церкви щодо ПЦУ // Режим доступу: religionpravda.com.ua/2019/03/13/ПЦУ-знову-спотворила-позицію-Албанської-церкви-щодо-ПЦУ. (Дата звернення: 30.03.2019).
7. Карта перехода до ПЦУ// https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1XQR0 sfHFFiiXyGiVYqI1mNylJ9fFPdnh&ll=48.822584914819565%2C29.3996926968 75036&z=6&fbclid=IwAR0tZD7PJmR8Fz4pQJG_EZtiz1E_md2nc6dOanWsURfd lejbLCH5l2LJu-o (Дата звернення: 30.03.2019).
8. Скільки приходів Московського патріархату перейшло у Православну церкву України. Режим доступу:https://24tv.ua/skilki_parafiy_moskovskogo_pat riarhatu_pereyshli_do_ptsuparubiy_nazvav_novu_kilkist_n1091728 (Дата звернення: 30.03.2019).
9. Московський патріархат перешкоджає вільному рішенню громад, – архієпископ ПЦУ на зустрічі ОБСЄ. Режим доступу: http://risu.org.ua/ index/all_navs/community/ religion_and_polisy /75286 (Дата звернення: 30.03.2019).
10. Церква на вибір. Як працюватиме закон України про релігійні громади // Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/a/29715387.html (Дата звернення: 30.03.2019).
11. Режим доступу: nevs.church.ua/2019/02/28/na-bukovuni-rumunomovni-parafiji-upc-odnogolosno-pidtverdzhuyut-virnist-ukrajinskiy-tserkvi (Дата звернення: 30.03.2019).
12. Режим доступу:http://basilica.ro/en/holy-synod-examines-ukrainian-ecclesiastical-issue-at-first-2019-working-session (Дата звернення: 30.03.2019).
13. Режим доступу: https://www.president.gov.ua/nevs/president-pidpisav-zakon-shodo-nazvi-religijnoyi-organizaciy-52274. (Дата звернення: 30.03.2019).
14. Румунська церква висунула умови для визнання ПЦУ // Режим доступу: http://tsn.ua/svit/rumunska-cerkva-visunula-umovi-dlya-viznannya-pcu-1301490.html. (Дата звернення: 30.03.2019).

15. Румунська Церква назвала умови визнання ПЦУ // Режим доступу: https://www.pravda.com.ua/nevs/2019/02/22/7207360/ (Дата звернення: 30.03.2019).
16. Режим доступу: https://www.fasebook.com/profile.php?id=1000107226421 (Дата звернення: 30.03.2019).

УДК 32(478)«1946»

БУХАРЕСТСЬКИЙ СУДОВИЙ ПРОЦЕС: ЙОН АНТОНЕСКУ ТА «ЄВРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ»

М.В. МИХАЙЛЮК,
канд. іст. наук, наук. співроб.,
Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України (Україна)

Йон Георг Антонеску (1882–1946) – румунський політичний і військовий діяч, з 21 серпня 1941 р. – маршал. Уродженець румунського м. Пітешти. Походив із військової родини. Освіта вища. Безпартійний. Учасник Першої світової війни. З 1 грудня 1933 до 11 грудня 1934 рр. – начальник Генерального штабу румунської армії, бригадний генерал. З 1937 р. міністр оборони. З 9 вересня 1940 р. – військовий диктатор («кондукатор») Румунії. 23 листопада 1940 р. підписав акт про приєднання Румунії до Берлінського (Троїстого) пакту, який 27 вересня 1940 р. поміж собою на 10 років уклали Німеччина (Йоахім фон Ріббентроп), Італія (Галеаццо Чіано) і Японія (Сабуро Курусу). 23 серпня 1944 р. в результаті збройного повстання і за наказом короля Міхая I. Антонеску був заарештований і переданий командуванню радянських військ у Румунії. 1 вересня 1944 р. його відправили потягом до Москви. До квітня 1946 р. перебув у тюрмі на Луб'янці, а потім був депортований у Румунію. 17 травня 1946 р. згідно із вироком Народного Трибуналу у Бухаресті, засуджений до страти. Розстріляний 1 червня 1946 р. у тюрмі-форті Жилава як військовий злочинець. На початку 1990 р. реабілітований румунським судом. 5 грудня 2006 р. Апеляційний суд Бухареста частково підтвердив реабілітацію Й. Антонеску і визнав невинним у злочинах проти миру, що викликало рішучі протести в ряді країн світу та єврейських організацій. У травні 2008 р. Верховний суд Румунії відмінив це рішення.

***

Відомостей про судовий процес, що проходив у Бухаресті протягом 6-18 травня 1946 р. не так багато. Історіографія питання практично відсутня. У Російській Федерації детальну статтю про судовий процес написав доктор історичних наук, проф. І. Орлик [1]. Румунській історіографії про період Другої світової війни присвячено

статтю кандидата історичних наук Т. Покивайлової [2], яка проливає світло на зміну у ставлені румунського суспільства до постаті Й. Антонеску та його антиєврейської політики. В Румунії та США про румунські судові процеси не видано жодної монографії. Лише 1995 р. в Бухаресті з'явився збірник документів «Процес Антонеску» («Procesul maresalului Antonescu», București), який є маловідомим в Україні і недоступним для українських дослідників Голокосту. З огляду на це, деяку інформацію черпаємо з розділу «Суди над військовими злочинцями» колективної праці західних істориків про Голокост у Румунії під назвою «Остаточний звіт» (Ясси, 2005) [3], зі статті «Румунське державне правосуддя. Голокост і суди над військовими злочинцями: випадок Трансністрії» (Бухарест, 2018) румунського дослідника післявоєнних судових процесів А. Мурару [4], публікації «Трансністрія і румунське розв'язання єврейського питання» британського румунознавця Д. Дилетанта [5], рецензії В. Солонаря на збірник статей західних дослідників Голокосту в Румунії [6].

Українська історіографія питання обмежується невеличкою статтею О. Суровцева про антисемітську спрямованість наказів Й. Антонеску та його страту, підготовленої для російської енциклопедії Голокосту [7], згадкою про Бухарестський процес у збірці документів та свідоцтв директора одеського Музею Голокосту П. Козленко [8], а також статтею С. Лучканіна про нові тенденції в румунській історіографії, особливо щодо ставлення Й. Антонеску до «єврейського питання» [9]. У публікації використано матеріал із низки статей, розміщених на українських, російських і молдавських медіа-ресурсах [10-12].

Метою статті є розгляд судового процесу в Бухаресті та антисемітської складової обвинувачень, які інкримінувалися Й. Антонеску.

У Румунії тема окупації «Трансністрії» («Задністров'я») і Голокосту в період комуністичного правління замовчувалася, фальшувалася і спотворювалася. Протягом багатьох десятиліть Голокост «за Дністром» залишався недослідженим, а з ним і покарання військових за злочинну діяльність у цьому регіоні. Навіть після 1989 р. вивчення теми вважалося для румунських фахівців безперспективним з огляду на недостатню кількість першоджерел та дискусій щодо «травмованої пам'яті» жертв, законності та об'єктивності судових розглядів і рішень Народних Трибуналів, які у 1945-1946 рр. працювали під сильним політичним і медіа тиском. Лише кілька років тому в Румунії темі судових процесів стали приділяти значну увагу,

особливо з огляду на потребу в реабілітації вищих посадових осіб часів правління Й. Антонечку [4, s. 89, 163-164].

Т. Покивайлова зазначає, що в останній час ставлення деяких істориків та політиків до режиму Антонеску змінюється. Основною тенденцією стає відмова від попередніх характеристик режиму як військово-фашистського. Натомість йдеться про «режим диктатури Антонеску», як «тоталітарний» чи «авторитарний», тобто відбувається намагання виправдати дії диктатора. 1997 р. відбулася спроба реабілітувати Й. Антонеску, 2001 р. навіть відкрили йому пам'ятник, в деяких містах назвали вулиці його ім'ям, але через протести західних країн всі заходи зійшли нанівець. До того ж, у новітніх румунських публікаціях, за виключенням робіт апологетів Антонеску, які заперечують або виправдовують військові злочини, факти геноциду євреїв тепер вже визнаються, проте спостерігається тенденція скоригувати число жертв у бік зниження [2, с. 139, 141-142].

Сучасні тенденції в румунській історіографії Голокосту озвучив румунський політолог М. Шафір, який вважає, що навіть після «Остаточного звіту» Міжнародної комісії, тема румунського внеску у знищення євреїв все ж залишається болючою для суспільства. Попри те, що офіційна пам'ять про Голокост визнає провину Румунії за скоєні злочини попередників, існує «неофіційна» родинна, соціальна пам'ять, яка стверджує, що Румунія все таки не має нести жодної відповідальності за Голокост, і конкуренція «пам'ятей» зберігається [6, с. 164-165].

Режим Й. Антонеску проіснув з вересня 1940 р. до серпня 1944 р. На той час для суду над диктатором не вистачало необхідної юридичної бази і була несприятливою політична обстановка у країні та Європі. Лише у березні 1945 р. із приходом до влади прорадянського уряду Петру Грози з'явилася надія на засудження військових злочинців. У квітні 1945 р. було прийнято закон про покарання винних у розоренні країни і військових злочинців, згідно з яким були створені відповідні суди. Злочинцями оголошувалися особи, які підтримували гітлеризм і допустили на територію Румунії німецька війська, усно чи письмо виступили за підготовку і проведення воєнних злочинів. Участь у військових злочинах передбачала: оголошення війни СРСР та її союзникам; знущання над військовополоненими, заручниками, цивільними, в'язнями тюрем, таборів; акти терору і жорстокості щодо населення в окупованих територіях, переслідування цивільного населення за політичними і расовими мотивами, примусові роботи і переміщення людських транспортів з метою їх знищення, служба на гітлерівський режим. Під

категорію злочинців підпадали не лише коменданти, наглядачі, охоронці тюрем і таборів, а також цивільні та військові прокурори та судді; представники ЗМІ, які проводили пропаганду і сприяли здійсненню злочинів. Закон передбачав смертну кару чи пожиттєві примусові роботи [3, s. 313, 317; 8, с. 321-323].

У травні 1946 р. розглядалися справи щодо 24 румунських військових, які брали участь у злочинах проти людяності. Проте, деякі з них встигли з Румунії втекти і були засуджені заочно. Безпеку суду забезпечував 3-й батальйон столичної жандармерії. На відкритому процесі були присутні представники румунських та закордонних ЗМІ (ТАСС, «Асошіейтед Прес» тощо), союзної контрольної комісії, американської місії та прес-служби. Процес знімався на кіно- і фотоплівку. Судову колегію представляли не лише професійні юристи (судді, адвокати), але й прості пересічні громадяни (робітники, селяни). Кожен обвинувачений мав свого захисника. Серед запрошених свідків були вчені, підприємці, юристи, керівники політичних партій, військові, дипломати, друзі обвинувачених.

Обвинувальний акт містився на 200 сторінках і його зачитували майже цілий день. Першим і основним обвинуваченим значився Й. Антонеску, який підписував злочинні накази. Його звинуватили у причетності до дискримінації і винищенні євреїв під час Другої світової війни. Щодо особистої провини маршала відмічалось: «Антонеску і ті, які проводили його політику, є винними у бідах країни і військовому злочині, тим самим вони зрадили інтереси румунського народу, поставивши країну на службу гітлерівському фашистському ворогу. Румунська нація, представлена народними суддями, має можливість дослідити факти і винести свій вирок, котрого вони заслуговують». Обвинувальний акт містив факти жорстокого терору, розв'язаного режимом. Йшлося про криваві розправи у Яссах, Одесі, загалом «Трансністрії» [1]. Погром у Яссах, який вчинили німецько-румунські війська 29 червня – 6 липня 1941 р., забрав життя близько 10 тис. євреїв [2, с. 141; 3, s. 321]. За іншими даними, цифри коливаються від 8 до 12 тис. Хоча ясський погром був не єдиним. Перший погром, організований румунськими військовими, відбувся у містечку Дорохой (північний схід Румунії) 1 липня 1940 р., коли загинуло 50 осіб. У бухарестському погромі 21-23 січня 1941 р. було вбито понад 120 євреїв; у кишинівському (17 липня 1941 р.) – 10 тис. осіб [9, с. 87].

З вересня 1940 р. пограбування, ізоляція, а згодом масове знищення євреїв стали невід'ємною складовою державної політики. У матеріалах Народного Трибуналу йдеться: «Пограбування

єврейського населення, організоване урядом Антонеску …реалізовано згідно із планом, визначеним низкою законів расистського характеру, що ставив за мету експлуатацію євреїв до повного їх зубожіння. З вересня 1940 р. до грудня 1942 р. у євреїв було експропрійовано 486185 га сільськогосподарських угідь, 90625 об'єктів нерухомості, 1471 промисловий комплекс». На засіданні Ради міністрів 4 лютого 1941 р. прем'єр-міністр заявив, що у євреїв відберемо міське майно, як раніше відібрали сільське [10].

Найбільший розділ стенограми процесу займають допити обвинувачених (166 сторінок), які підтверджують і доповнюють основні положення обвинувального акту. В ході процесу з'ясувалося, що 7 лютого 1941 р. Й. Антонеску ініціював політику етнічної чистки в країні. Антиєврейський напрям роботи передбачав очищення території від юдейських «елементів». Кінцевою метою такої політики стало масове виселення євреїв за межі румунської держави. На початку 1941 р. «кондукатор» наказав створити в Бухаресті єврейський район Векерешть-Дудешть, щоб протягом двох років всі столичні євреї перемістилися до цієї «жидівської дільниці», а румунське населення звідти виїхало. Незабаром диктатор, екстраполюючи відповідну політику фюрера, з яким підтримував активні контакти, розпорядився організувати концтабори. Все це відбувалося паралельно з погромами на території Румунії та Бессарабії [10].

5 липня 1941 р. Й. Антонеску знову заявив: «Я за примусове виселення всього єврейського населення з Бессарабії і Буковини. Євреї мають бути викинуті за кордон, …видворені» [2, с. 141]. У телеграмі від 18 липня усім префектам та коменданту табору в Тиргу-Жіу наказувалося, що Антонеску віддав розпорядження про залучення євреїв, які перебували у трудових таборах до примусових робіт. За втечу розстрілу підлягав кожен десятий в'язень. Згідно з цим розпорядженням наглядачі у Вапнярці, Жмеринці, Богданівці, Доманівці та інших таборах і гетто чинили небувалу жорстокість відносно до євреїв. Питання масових депортацій та відповідальності режиму Антонеску на судових засіданнях піднімалося неодноразово. Так, 5 жовтня 1941 р. начальник II відділу полковник Динулеску відправив телеграму полковнику Петреску: «У зв'язку з наказом маршала Антонеску усі євреї протягом 10 днів повинні бути переправлені на Схід від Дністра. Повідомте завтра, 6 жовтня, до 12 год., яка ситуація з євреями в Чернівцях. Полковник Параде видав наказ про відправку усіх євреїв з Бессарабії протягом 10 днів» [1].

Як писав Ж. Анчел, маршал Антонеску обґрунтовував депортацію («евакуацію») євреїв із Бессарабії та Буковини покаранням за нібито вчинені ними ворожі дії проти румунської армії і необхідністю усунути велику кількість ненадійних елементів із зони воєнних дій. Проте, за словами М. Антонеску, рішення про депортацію євреїв зовсім не ухвалювалося на засіданні Кабінету, а було прийняте маршалом під час перебування у Молдавії, поблизу фронту. Розпочати депортацію євреїв із Чернівців і Кишинева він вирішив, перебуваючи в Яссах на початку липня 1941 р. І зробив це з огляду на збільшення кількості євреїв в Бесарабії і Буковині, а також через їхню підтримку дій СРСР. В іншому документі Й. Антонеску виправдовував своє рішення так: «Я був змушений евакуювати євреїв із Бессарабії та Буковини тому, що внаслідок їхньої жахливої поведінки під час окупації цих територій росіянами населення було так сильно ними обурене, що без цього заходу безпеки могли відбутися ще жахливіші погроми… Було встановлено, що з тих євреїв, які залишилися там, нашим неприятелем було завербовано безчесних елементів. Наша поліція не виявила жодної комуністичної або терористичної організації, серед членів якої не було б євреїв, а часто вони лише з євреїв і складалися» [5, с. 255, 257-258]. Загалом у «Трансністрію», за даними зарубіжних дослідників, було відправлено 150-170 тис. євреїв, з яких 70 тис. буковинських і бессарабських, 80 тис. одеських [3, s. 321, 323; 4, s. 123]. Хоча існують й інші цифри, – від 118 до 185 тис. депортованих румунських, буковинських, бессарабських, трансільванських євреїв, з яких вижило 60-70 тис. осіб [9, с. 88].

На засіданні Кабінету міністрів від 17 листопада 1943 р. знову піднімалося «єврейське питання». Тоді Й. Антонеску заявив, що за його даними на території «Трансністрії» залишалося щонайменше 50 тис. євреїв. Генерал К. Василіу додав, що з мешканцями повіту Дорохой – приблизно 60 тис. Хоча сам маршал вважав, що їх має бути не менше 70-80 тис. Далі йшлося про табори у Вапнярці, Гросулово (біля Тирасполя) і Силвина (біля Очакова). Й. Антонеску наказав обговорити з німцями питання знищення євреїв, при цьому намагаючись не згадувати звірства румунської армії [1]. Д. Делетант пише, що регіон став кладовищем для 220-260 тис. євреїв, більшість із яких померли в таборах для інтернованих від недоїдання та хвороб. Кілька тисяч євреїв у 1941–1943 рр. були розстріляні частинами румунських військ і СС (останнім часто допомагали місцеві етнічні німці), але причиною смерті більшості євреїв, затриманих в «Трансністрії» чи депортованих до неї, стали адміністративна

некомпетентність і корупція. Внаслідок цього, десятки тисяч людей, які могли б вижити, зрештою загинули [5, с. 252]. Подібні цифри подає А. Мурару, зазначаючи, що депортованими були, в основному, буковинські та бессарабські євреї, і лише невелика кількість зі «Старого королівства». Причиною смерті стала нестача їжі і медичної допомоги. Масові розстріли відбувалися з грудня 1941 р. до січня 1942 р., але відомо, що до 1943 р. вбивства продовжувалися на південному заході «Трансністрії» за допомоги німецьких частин (район Голти, Березівки, Одеси) [4, s. 123].

Під час допиту обвинувачених, деякі з них, намагаючись «відбілити себе», стверджували, що масові репресії та розстріли євреїв у «Трансністрії» відбувалися виключно німцями. Однак матеріали процесу свідчили, що румуни теж були причетні до акцій знищення.

17 травня 1946 р. об 19 год. вечора у присутності обвинувачених, голова Трибуналу А. Войтинович за участі 6 народних обвинувачів зачитав вирок про страту 7 осіб, в тому числі Й. Антонеску. Заочно до сметрої кари засудили ще 6 осіб. Решта 11 обвинувачених отримали різні строки покарання – від 10 до 20 років тюрми. Трибунал виніс постанову про конфіскацію майна засуджених на користь державі. Усі засуджені отримали право подати прохання про помилування королю Міхаю і цим скористалися. Лише Й. Антонеску відмовився від помилування. Напередодні страти трьом із семи осіб вища міра покарання була замінена на пожиттєве ув'язнення [1].

1 червня 1946 р. на території тюрми-форту поблизу Бухаресту відбувся розстріл Й. Антонеску разом з іншими співвітчизниками (М. Антонеску, К. Василіу, Г. Алексяну), який знімали на кіноплівку. Учасник страти, унтер-офіцер жандармерії і командир розстрільної роти Костіке Гелеван свідчив, що усіх мали розстріляти ще о 12 год. дня, але страту затягнули через зміну вироку трьом засудженим, тому розстріл відбувся о 18 год. вечора. На неприємній процедурі були присутні мати і дружина Й. Антонеску, який вимагав, щоб його вбили не жандарми, а солдати. До того ж, відмовився від зав'язування очей. В останньому слові заявив, що помирає за ідеали румунського народу. Однак Й. Антонеску помер не відразу. Спочатку був поранений, тому в нього стріляли ще кілька разів [12]. Версію про подвійну страту маршала висловив й кінооператор О. Гологан. Однак, як зазначає І. Орлик, вона не відповідає дійсності [1].

Таким чином, маршал Й. Антонеску поніс справедливе покарання, адже його антиєврейська діяльність протягом Другої світової війни не могла бути не поміченою. Він, поділяючи

антисемітські погляди нацистів, доклав чимало зусиль, щоб євреї королівства («Старої Румунії»), особливо Бессарабії, Буковини, одеського регіону назавжди покинули ці території і були виселені подалі від румунського суспільства. Доля євреїв його не хвилювала, адже очищення земель від «неблагонадійного» і «ворожого» елементу стала пріоритетним напрямом внутрішньої політики уряду. Те, що євреї зазнавали пограбування, тортур і побиття, психологічних знущань, голоду і холоду, помирали від хвороб і цілеспрямованого винищення методами розстрілу, спалення чи повішання, цілком вписувалося в диктаторську концепцію людиноненависництва відносно до «інших».

Джерела та література:

1. Орлик И. Бухарестский процесс над И. Антонеску. 1946 г. / И. И. Орлик. Новая и Новейшая история. 2012. № 1 С. 187-199. URL: https://razboiulpentrutrecut.wordpress.com/2015/02/23
2. Покивайлова Т. Румыния во Второй мировой войне в румынской историографии. Новая и Новейшая история. 2014. № 5. С. 126-142
3. Trials of the War Criminals Final Report. International Commission on the Holocaust in Romania; president of the commission: Elie Wiesel; ed. Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu. Iasi: Polirom. 2005. 415 p. PP. 313-331
4. Muraru A. Romanian Political Justice. The Holocaust and the War Criminal Trials: the Case of Transnistria. Holocaust studii si cercetari (INSHR EW). 2018. Vol. X. № 1(11). PP. 89-184
5. Дилетант Д. Трансністрія і румунське розв'язання «єврейського питання». Шоа в Україні: історія, свідчення, увічнення; за ред. Рея Брендона та Венді Лауер; пер. з англ. К.: Дух і Літера. 2015. С. 221-263.
6. Солонарь В. Romania and the Holocaust: Events-Contexts-Aftermath. Ed. Simon Geissbühler. Stuttgart: Ibidem-Verlag. 2016. 270 p. Голокост і сучасність. 2017. № 1(15). С. 160-165.
7. Суровцев О. Йон Антонечку. Холокост на территории СССР: энциклопедия. Гл. ред. И.А. Альтман. 2-е изд. М.: РОССПЭН, Центр «Холокост». 2011. С. 33-34.
8. Козленко П. Одесса: документы и свидетельства (1941-1944). Одесса: Симекс-принт, 2015. 402 с.
9. Лучанин С. Румунія в Другій світовій війні 1939-1945 рр.: «білі плями» і нові погляди на проблему. Європейські історичні студії. 2018. № 9. С. 79-95.
10. Маршал Іон Антонеску як виразник «тотального націоналізму». Маловідомі факти антиукраїнської діяльності румунського диктатора. URL: https://dt.ua/SOCIETY/marshal_ion_antonesku.
11. Румынский суд узаконил участие Румынии во Второй мировой войне на стороне Германии. URL: https://www.newsru.com/world/22feb2007/romania.html.
12. Участник казни маршала Антонеску рассказал о последних минутах жизни фашистского диктатора. URL: https://point.md/ru/novosti/v-mire/uchastnik-kazni-marshala-antonesku-

УДК 02 (092)

BOOK RESEARCHER NOJUS FEIGELMANAS AND CATALOGUE LIETUVOS INKUNABULAI (THE INCUNABULA OF LITHUANIA)

D.V. MOZŪRAS,
Master of communication,
Lithuanian State Modern Archives
(Lithuania)

Nojus Feigelmas – was a bibliographer, librarian and, due to his achievements in Lithuanian book science, a book researcher. He was born in Lithuanian city Panevėžys on 8 February of 1918. During his youth days, he had a chance to study at a highly acknowledged private Panevėžys Jewish gymnasium in 1931–1936. After the gymnasium his path turned to geodesy which he studied at Vytautas Magnus University in 1936–1940. Due to the outbreak of World War II his studies have ended and from 1940 till 1944 he was a soldier. The most important chapter of his life began in 1950 when he started to work at Vilnius University Library. During a long 40 years lasting career he was a bibliographer and in 1963 he became the head of Rare print department and in this position retained until his departure to Israel in 1990. He died on 7 of September 2002 in Ashkelon city. During his remarkable career N. Feigelmanas compiled 3 catalogues: «Senoji lietuviška knyga Vilniaus universitete (The Old Lithuanian Book at Vilnius University)» (1959), «Lietuvos inkunbulai (The Incunabula of Lithuania)» (1975), «Vilniaus universiteto paleotipai (The paleotypes of Vilnius University Library)», (2003, after his death, co-authored); and around 31 articles.

The paper aims to briefly introduce N. Feigelmanas personality and his life. The last part of the paper analyses his well-known and greatly acknowledged incunabula catalogue.

Introduction

Vilnius University and Vilnius University Library have been and remain one of the most important centres of book research at different times in Lithuania. People like Joachimas Lelevelis, Godfrydas Grodekas, Vaclovas Biržiška, Levas Vladimirovas and many others worked here. The object of this article is one of the employees of the library, the book researcher Nojus Feigelmanas. The paper introduces and briefly analyses Nojus Feigelmanas (1918–2002) personality, life and the way of becoming a book researcher. His *magnum opus* catalogue «Lietuvos inkunabulai (The incunabula of Lithuania)» has earned him the book researcher's title, and whole life's invaluable work toward books may have earned a book hero's name.

Papers object: book researcher Nojus Feigelmanas. Aim – to analyse N. Feigelmanas biography and present his catalogue «Lietuvos inkunabulai (The incunabula of Lithuania)».

Personality and life

The life of Nojus Feigelmanas began in still occupied Lithuania in 8 of February of 1918. Due to Jewish traditions, his birth was after 8 days in the 16 of February, the same day as Lithuania declared independence. [1] His father was a merchant, native Belarusian Jew, Kalmanas Feigelmanas (1890-02-16) [2, p. 1] and his mother was a confectioner, native Lithuanian Jew Genovefa Feigalmanienė (1896) [3, p. 1]. Not much is known about his parents and their life at Panevėžys. It's known that his mother owned a bakery and they lived near one of the city bazaars. The hometown of Feigalmanų family – Panevėžys, was pretty welcoming at that time because half of the population were Jews [4, p. 22]. Therefore, Feigelmanų family had a second child Geršonas who was born 1920. Due to the Holocaust, N. Feigelmanas family members were killed in 1941.

Analysis of N. Feigelmanas biography showed that the road to book researcher's profession may have begun at a very young age of 3. Due to Jew confession first acquaintance with books and sacred texts was in Jewish primary school Chedar and it lasted till maturity ritual of Bar Micva which is held at the age of 13. In 1931 N. Feigelmanas had his Bar Micva and the same year began to continue his study at private Panevėžys Jewish gymnasium. Jewish gymnasium according to its principal was «<…> a centre of culture <…>» [5, p. 2]. These words have a lot of weight, because gymnasium's personnel were highly educated, organized cultural events and meetings with Jewish authors and even book fairs. Clearly, the 6 years at gymnasium were really important for the N. Feigelmanas. First of all, it formed a personality, secondly studying gave not only the basic knowledge, but mostly gymnasium allowed to learn a set of Lithuanian, Hebrew, Latin and German languages.

Another chapter of N. Feigelmanas began in Kaunas Vytautas Magnus University where he from 1936 till 1940 studied geodesy. It's important to note that during his study years he might have met with two very important people of his life Levas Vladimirovas and Jurgis Tornau. Both of them later will become Vilnius University Library's directors and they will have a significant role in N. Feigelmanas life. Due to outbreak of World War II N. Feigelmanas couldn't end his studies, because he was mobilised in 1940 and was sent to Radviliškis. His career as Lithuanian soldier wasn't long

because the Soviet Union occupied Lithuania on 15 of June 1940. Former Lithuanian military was disbanded or reformed and incorporated into the Red Army. On the 16 July of 1941, when the Nazi Germany attacked the Soviet Union, N. Feigelmanas retreated with his unit. In the 1942 N. Feigelmanas and other retreated Lithuanian soldiers were incorporated into the newly formed 16th Lithuanian rifleman division. It should be noted that both of earlier mentioned L. Vladimirovas and J. Tornau served in this division too. N. Feigelmanas remembers his commander L. Vladimrovas as he <...> in the winter of 1943 walks in <…> and recites English poetry with joy, and his eyes shine enthusiastically in the dark; how we, where it was possible, bought books, and later we had to donate them [6]. Harsh war conditions and similar interests bonded a strong friendship between two intellectuals. It's clear that L. Vladmirovas saw the potential of N. Feigelmanas and was the person who initiated that his friend would become a book researcher. On the 9 of January 1944, N. Feigelmanas was badly injured and was sent to a hospital in Baku. After his injuries were treated, he wasn't sent back to the battlefield, but was appointed to be a military director in one of evacuated Lithuanian secondary schools in Udmurtia. Here he met his wife Vera Zakovaitė and had a son Jicchak.

From a librarian to a book researcher

At the beginning of 1945, N. Feigelmanas and his family returned to Lithuania, settled in Vilnius and started to work in Vilnius University military department. The lecturer's work was short, as his friend L. Vladimirovas invited him to work at the Vilnius University Library. On the 23 of May 1950, the 40 years responsible and diligent work of N. Feigelmanas began at Vilnius University Library's department of the Manuscript and Rare Prints. It should be noted that N. Feigelmanas in his application for employment written only Lithuanian, Russian, German and Latin [7 p. 14]. He didn't mention his knowledge of Yiddish and Hebrew. It appears that N. Feigelmanas tried to hide his nationality.

Beginning of the work in war-torn library was a difficult test. Scattered fonds, lack of premises, tools and human resources, reorganization of the library (special fonds) and other difficulties, required special knowledge and skills. Therefore N. Feigelmanas started to study Library sciences at Vilnius University (1953–1959). His work in the library and studies gave a fruitful result, his bachelor's work was published in 1959 as a catalogue «Senoji lietuviška knyga Vilniaus universitete (Old Lithuanian book in the Vilnius University)».

Accumulated knowledge, newly acquired skills and other events led N. Feigelmanas to his librarian's work peak and in 1961 he became the head of Manuscript and Rare prints department (from 1967 Rare prints department). In this position, he stayed until his departure in 1990.

During the work at the library, N. Feigelmanas had opportunities to be a part of book return action, Vilnius University's and Vilnius University's Library's jubilee exhibitions and other. The book return action in 1956–1959 was initiated by L. Vladimirovas. Its scope was to return Vilnius University Library's books from other Soviet Union libraries. The action had some success, various amounts of books were returned from Moscow's, Leningrad's, Kharkov's and Kiev's scientific academies and other libraries. N. Feigelmanas is known for returning a Lithuanian book-unicum Mykalojaus Daukšos «Katekizmas» [8 p. 22-24] and other books. Also during his librarian's duties in 1981 N. Feigelmanas found an autograph of the first printed Lithuanian book's «Katekizmas» (1547) author Martynas Mažvydas [9 p. 16]. This autograph is only one known autograph of M. Mažvydas in Lithuania.

Due to an unknown illness in 1990 N. Feigelmanas and his wife left Lithuania and until his death on 7 September 2002, he lived in Israel Ashkelon city. Even there he didn't stop his book researcher's work. During his librarian's and book researcher's path, he published 3 catalogues (one was published after N. Feigelmanas death) and around 31 articles.

Catalogue «Lietuvos inkunabulai»

N. Feigelmanas catalogue Lietuvos inkunabulai was his *magnum opus* which required a lot time, knowledge and other qualities. Vidas Račius, former N. Feigelmanas colleague noted that «<…> there were no computers, and the bibliographical sources were hard to find» [10 p. 124-134]. The scope of the catalogue was to register and describe all of the known incunabula in Lithuania. There's no specific date when N. Feigelmanas started to compile the incunabula catalogue, but the information gathering process may have begun in 1951, where in 1963 he wrote descriptions for 20 incunabula [11]. In 1965 he identified required time for 310 compiling incunabula description (from one and a half and two years) [12] and maybe in 1967 or 1968 he began to do it. Earlier mention scarce of bibliographical sources sometimes was supplemented by sending letters to other libraries abroad. In the year of 1972 typewritten text was given for a review. The first reviewer had a lot of praise for such a work, gave some critique [13, p. 116-119]. After minor corrections, the

text was given to another reviewer which ideology was very close to the occupational regime. He had a lot of critiques [14, p. 144-148]. It seems that after this review some part regarding Lithuania's history and historical figures were deleted. A large chunk of information regarding religion and religion philosophers were deleted too and their absence is clearly noted in the preface of the catalogue. After the third review in 1973 and praises from a third reviewer [15, p. 150-152] in 1975 the first modern Lithuanian incunabula catalogue «Lietuvos inkunabulai» [16, 491 p.] was published.

The catalogue was well received both in Lithuania and abroad. Structure of the catalogue was similar to other incunabula catalogues of that time. It had a detailed introduction in Lithuanian, preface in English and Russian. Descriptions of 453 incunabula were detailed too. They weren't limited to main description elements: author, title, location, and printer, date of publication, format, and volume of publication, but were supplemented with description of defects, graphics, binding, provenience, keeper and if it was bound to. The catalogue has 11 indexes, from which 3 were rare sights on other incunabula catalogues. They are: the index of incunabula in state libraries, the index of former incunabula cyphers and the most important index of incunabula formerly kept in Lithuania. The ladder gives an additional description of 221 incunabula that were once kept in Lithuania.

Catalogue «Lietuvos inkunabulai» was truly a masterpiece of that time not only by its structure and contents, but it had high graphic value and well thought out illustrations. Catalogue's graphic artist Vytautas Kalinauskas did a professional work. The catalogue is abundantly illustrated with carvings, inscriptions and texts selected from incunabula. The catalogue attempted to replicate the elements of incunabula and palaeotypes: the folder depicts the cover of the incunabula, and the selected yellow colour resembles a parchment binding; initial letters and text used in the introduction, the structure description and the summaries are completed with a funnel, indexes and the description of incunabula are completed with screensavers.

Catalogue's appearance points similarities with Ukrainian incunabula catalogue «Каталог інкунабул» [17, 248 p.] which was compiled by Борис Іванович Зданевич, and published in 1974. In both catalogues, introductory articles are in embellished with ornate initials, there are colour and monochrome illustrations and way incunabula descriptions are written marks a great resemblance. It is not known, whether the catalogue of Ukrainian incunabula influenced the artistic and content design, but it's clear that Ukrainian catalogue was probably one of the benchmarks of the Soviet Union incunabula catalogues, so N. Feigelmanas could follow this

example. This guess can be illustrated by another catalogue Romanian «Catalogul incunabulelor» [18, 122 p.] which was published in 1979. It's both similar to Lithuanian and Ukrainian catalogues by artistic artwork and the layout of the incunabula descriptions, except some discrepancies. This example shows that incunabula catalogues were based on the best achievements of the time. And both of Ukrainian and Lithuanian incunabula catalogues were benchmarks for a long time.

Conclusion

Nojus Feigelmanas made significant accomplishments in Lithuanian book science. His dedication and eagerness towards books and book science could be explained by confessional, social, political and personal circumstances. His catalogue «Lietuvos inkunabulai (The Incunabula of Lithuania)» laid the foundation of incunabulistics in Lithuania. Not only it met the global requirements for such a catalogue, but it had a comprehensive introduction and introduced original indexes.

Literature:

1. Feigelmanas, Nojus. Laiškas Birutei Butkevičienei 1998 m. liepos 9 d. Vilnius universiteto biblioteka Rankraščių skyrius. F. 47, b. 1201.
2. Kalmano Feigelmano vidaus paso kortelė. Lietuvos centrinis valstybės archyvas. F. 1264, ap. 3, b. 4845, p. 1.
3. Henes Feigelmanienės vidaus paso kortelė. LCVA. F. 1264, ap. 3, b. 4852, p. 1.
4. Lietuvos gyventojai: pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotino gyventojų surašymo duomenys. Kaunas. Lietuvos Respublika, Finansų ministerija, Centralinis statistikos biuras. 1924. p. 22.
5. Panevėžio Žydų gimnazijos direktoriaus 1928 m. gruodžio 8 d. raštas Švietimo ministrui Nr. 525. LCVA. F. 391, ap. 2, b. 1080, lap. 2.
6. Feigelmanas, Nojus. Laiškas Birutei Butkevičienei 1997 m. sausio 30 d. VUB RS. F. 47, b. 1201.
7. Feigelmanas, Nojus. Prašymas VVU rektoriui 1950 m. vasario 24 d. VUA. F. R–856, b. K9132, p. 14.
8. Feigelmanas, Nojus. Rūpėjo lietuviškų knygų likimas. Tarp knygų, 1997. Nr. 3, p. 22–24. ISSN 0868–8826
9. Feigelmanas, Nojus. M. Mažvydo autografas universiteto bibliotekoje. Literatūra ir menas, 1981. Nr. 24 (1802), p. 16. ISSN 0233–3260.
10. Račius, Vidas. Vilniaus universiteto bibliotekos inkunabulai: rinkinio raida ir sudėtis. p. 124–134.
11. VVU MB RSS darbo ataskaita už 1963 m. VUB RS. F. 47 VUA b. 1017.
12. VVU MB Senų ir retų knygų fondų tvarkymo perspektyvinis planas 1965 m VUB RS. F. 47; VUA, b. 1196.
13. Ulpis, Antanas. N. Feigelmano rankraščio «Lietuvos inkunabulai» recenzija. Lietuvos literatūros ir meno archyvas. F. 23, ap. 2, b. 1999, p. 116-119.

14. .Lazauskas, Justinas. N. Feigelmano parengto leidinio «Lietuvos inkunabulai» recenzija. LLMA. F. 23, ap. 2, b. 2100, p. 144-148.
15. Jučas, Mečislovas. Dėl Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto Mokslinės bibliotekos leidžiamos N. Feigelmano paruoštos publikacijos «Lietuvos inkunabulai». LLMA. F. 23, ap. 2, b. 2100, p. 150-152.
16. Feigelmanas, Nojus. Lietuvos inkunabulai. Vilnius: Vaga. 1975. 491 p.
17. Зданевич, Борис Іванович. Каталог інкунабул. Київ: Наукова думка, 1974. 248 p.
18. Mosora, Elena; HANGA, Doina. Catalogul incunabulelor. Cluj-Napoca: Dacia. 1979. 122 p.

УДК 327.323(498)

TENTATIVE DE ÎMPIEDICARE A COMUNIZĂRII ROMÂNIEI, ÎN CONTEXT INTERNAŢIONAL

S.B. MOLDOVAN,
Dr.,
Şef Serviciu Cercetare, Editare la Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii;
Cercetător ştiinţific gr. I la Centrul de Istorie şi Civilizaţie Europeană;
Preşedinte al Centrului de Studii Regionale şi Pluraliste «Transilvania» (România)

Memoria recentă a naţiunilor din Europa de Est a fost trunchiată, ca efect al propagandei intense duse timp de decenii de regimurile comuniste instaurate în această regiune a Europei, în majoritatea cazurilor sub presiunea directă a Moscovei. În plan arhivistic, s-a încercat falsificarea masivă a faptelor şi evenimentelor produse în perioada ulterioară celui de Al Doilea Război Mondial. Tocmai din acest motiv înfiinţarea, începând cu ultimul deceniu al secolului trecut, a unor instituţii de stat dedicate recuperării, prelucrării şi analizei, deopotrivă istorice şi juridice, a arhivelor fostelor servicii de securitate, a fost o iniţiativă salutară. În România, o astfel de instituţie, denumită Consilliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii, a fost înfiinţată prin lege în decembrie 1999, devenind pe deplin operaţională în cursul anului 2000. Aceasta administrează, în prezent, peste 26 de km liniari de arhivă.

Aşa s-a putut descoperi, de pildă, că în primii ani de activitate ai temutei poliţii politice comuniste, cunoscută sub denumirea generică de Securitate (înfiinţată, oficial, în august 1948), în cadrul acesteia se întocmeau adevărate planuri de muncă privind arestările în diferite

«probleme». De pildă, în *Planul de muncă pe intervalul 1 octombrie – 7 noiembrie 1949*, întocmit pe regiuni, se constata realizarea arestărilor doar la 80 % din cifra propusă (2.728, faţă de 3.373), deşi în câteva regiuni planul fusese îndeplinit integral sau chiar depăşit [1]. Dorinţa de îndeplinire a planului de arestări dusese, tocmai în perioada pe care o avem în vedere în acest studiu, la declanşarea unei adevărate «întreceri socialiste pe ramură». Fără a fi o glumă, termenul apare întocmai în *Referatul* din 2 noiembrie 1949: «În cadrul întrecerilor socialiste şi ca urmare a planului de muncă întocmit de Direcţiunile Regionale de Securitate din ţară pentru perioada 1 octombrie – 7 noiembrie 1949, pe linia de cercetări, apreciindu-se munca depusă de unităţile noastre pentru realizarea planului propus, atât din punct de vedere cantitativ, cât şi calitativ, putem considera că pe baza rezultatelor obţinute, Direcţiunile Regionale de Securitate s-au clasificat după cum urmează» [2]. Clasamentul nu ţinea cont de numărul de «lucrări» rezolvate în general, referatul menţionând, explicit, că: «această clasificare s-a făcut ţinându-se seama de numărul de reţinuţi cercetaţi şi trimişi în Justiţie de fiecare Regională pe perioada de timp menţionată, după calitatea anchetelor şi după modul cum au fost întocmite dosarele pentru Justiţie» [3]. De fapt, calitatea [4] era ultimul lucru avut în vedere (orice întrecere socialistă avea nu numai fruntaşi, ci şi codaşi, a căror soartă nu era de invidiat) [5]. Prin urmare, erau create toate condiţiile pentru apariţia unor confuzii, chiar hilare. De pildă, varianta extinsă a *Planului de muncă pe intervalul 1 octombrie – 7 noiembrie 1949* [6] menţiona, printre reţinuţi, şi 8 componenţi ai «lotului Pop-Bujoiu»: Nicolae Filipescu, Dumitru Gr. Petrescu, Radu Sturza, Mircea Iarca, Eugen Ghimicescu, Dumitru M. Ionescu, Ilie Fărcăşescu, Emilian Ionescu [7]. Având în vedere că aşa-numitul lot Popp-Bujoiu fusese condamnat cu un an mai înainte (vezi mai jos), avem o dovadă în plus că lotul Mişcării Naţionale de Rezistenţă fusese conceput ca o întreprindere largă şi transformat într-un proces judiciar fragmentat din punct de vedere birocratic în diverse loturi. În *Planul de muncă până la 7 noiembrie 1949* (datat 3 octombrie 1949), şase din cei opt incluşi în «lotul Pop-Bujoiu» sunt menţionaţi ca reţinuţi «în grupul Maniu» [8]. Este posibil ca eroarea să fi fost inspirată de asemănarea dintre numele Maniu şi Manu (era în pregătire procesul colaboratorilor fizicianului George Manu, acesta fiind, de altfel, anchetat în aceeaşi perioadă, cel puţin în legătură cu unul din cei şase, anume Emilian Ionescu). În rest, *Planul de muncă* citat era unul foarte precis, indicând în dreptul fiecărui reţinut ziua sau zilele când aceştia «vor fi anchetaţi şi *terminaţi* (subl. S.B.M.)».

Una din problemele cele mai interesante ale istoriei românilor rămâne reacţia lor faţă de contextul extern. Context care, e inutil s-o mai

subliniem, a avut mereu un rol (variabil ca importanţă, după cum şi forţa internă a variat) în modelarea peisajului intern. Dincolo de orice reflecţii asupra eficienţei diplomaţiei româneşti (care, uneori, s-a ridicat pe de-a întregul la înălţimea problemelor cu care românii se confruntau, ca naţiune), sau de moralitatea unor acţiuni ale ei, rămâne valabilă constatarea că, periodic, românii au forţat limitele impuse acţiunii lor de cadrul extern («punerea Puterilor în faţa faptului împlinit» nu este o expresie folosită în mod gratuit de unii istorici), alteori s-au adaptat doar acestora, mai bine sau mai rău.

Dacă în unele perioade românii s-au bucurat de o libertate de acţiune mai mare, în altele constrângerile impuse de factorii externi au fost sufocante. În mod clar, anii ‘40 ai secolului trecut (înainte şi după august 1944) sunt un excelent exemplu de perioadă în care factorul extern a fost *decisiv* în privinţa evoluţiei interne.

Am reamintit aceste aspecte binecunoscute, de altfel, datorită situaţiei concrete de la sfârşitul anilor ‘40, când a fost remarcat fenomenul denumit rezistenţă anticomunistă. Acesta n-a devenit nicicând, cu adevărat, o «mişcare» de rezistenţă în sensul propriu, care să poată declanşa un război de partizani, în absenţa unui comandament pe ţară, dar şi a unui teritoriu pe care «insurgenţii» să-l fi controlat efectiv.

Apariţia acestui fenomen a fost determinată de situaţia internă (mai precis, de comunizarea forţată a României), dar este intim legată de factorul extern. Nu avem în vedere, aici, Uniunea Sovietică (adică factorul extern care a provocat, direct şi indirect – prin intermediul Partidului Comunist – comunizarea forţată), ci «lagărul occidental», adică acel factor extern care, în contextul citat, era valorizat pozitiv de către marea majoritate a românilor. Modul în care unii dintre ei au încercat să se «înscrie » în sensul intenţiilor pe care considerau că le au anglo-americanii, este străveziu reflectat în episodul rezistenţei armate anticomuniste. Trebuie însă spus că tactica respectivă a fost utilizată exclusiv cu intenţia de a servi interesul naţional, mai precis, cu intenţia de a opri procesul de comunizare forţată, cu sprijin anglo-american. Realitatea era însă mult mai complexă decât erau dispuşi s-o accepte cei implicaţi în rezistenţa armată, iar reacţia (sau, mai corect spus, lipsa de reacţie) a puterilor occidentale s-a dovedit, încă o dată, decisivă în privinţa destinului şi a rezultatelor obţinute de rezistenţa românească.

Dacă în imaginarul colectiv al anilor ‘45-’56, americanii şi «venirea» lor era principalul eveniment de care se legau speranţele reuşitei unei revolte anticomuniste, ocaziile şi modalităţile concrete în care s-ar fi produs această «venire» au variat, în funcţie de evenimentele care s-au derulat la Washington, în Europa de Est, dar şi în restul lumii (de exemplu,

în Coreea). În acest cadru, se poate spune, fără teama de a greşi, că momentul 1948 şi conflictul izbucnit (sau, mai degrabă, oficializat) acum între U.R.S.S. şi «lagărul comunist», pe de o parte, şi Iugoslavia titoistă, pe de alta, a fost unul din cele mai însemnate sub aspectul întreţinerii iluziei în intervenţia externă eliberatoare.

Procesul Mişcării Naţionale de Rezistenţă s-a desfăşurat la Tribunalul Militar Bucureşti, între 27 octombrie şi 2 noiembrie 1948. Acuzaţii (denumiţi, de regulă, «lotul Popp – Bujoiu»), erau în număr de doisprezece: Alexandru Popp, Ioan Bujoiu, George Manu, Max Auschnitt, Nicolae Mărgineanu, Dimitrie Gheorghiu, Alexandru Balş, Horia Macellariu, Gheorghe Bontilă, Nicolae Petraşcu, Eugen Theodorescu şi Nistor Chioreanu.

Dosarul, compus din 82 de volume, poartă pe copertă titlul «Organizaţia subversivă (Mişcarea Naţională de Rezistenţă) în frunte cu Popp Alexandru şi Bujoiu Ion». Procesul este cunoscut sub mai multe denumiri: «procesul lotului Popp-Bujoiu», «procesul Mişcării Naţionale de Rezistenţă», «procesul grupului de spioni, complotişti şi sabotori», «procesul marii finanţe». Dacă termenul de M.N.R. a fost realmente utilizat de către opozanţii activi ai regimului comunist[], este discutabil cine exercita conducerea acesteia („Popp-Bujoiu" fiind doar una din versiuni [9]). Celelalte trei denumiri încearcă să scoată în evidenţă faptul că marii industriaşi (incluzându-i aici şi pe specialiştii care, mai mult decât proprietarii, formau grosul lotului) se aflau în fruntea «complotului antipopular». Din punctul de vedere al acuzaţiilor formulate, «procesul grupului de spioni, complotişti şi sabotori» este denumirea cea mai exactă. Inculpaţii erau acuzaţi de spionaj în favoarea anglo-americanilor, complot pentru răsturnarea puterii «populare» şi sabotarea industriei naţionale.

Printre puţinele certitudini pe care le-am dobândit în urma studiului, este aceea că Mişcarea Naţională de Rezistenţă nu a avut un caracter antinaţional (motivaţia ei fiind eminamente patriotică), dar nici unul extremist sau legionar (printre membrii numărându-se, într-adevăr, *şi* foşti legionari), aşa cum au motivat autorităţile.

Organizaţia sau, poate mai corect spus, grupările de oameni care au rămas cunoscute sub denumirea de M.N.R., sunt strâns legate de tentativele de organizare şi menţinere activă a unei rezistenţe armate anticomuniste şi antisovietice, restrânsă numeric, dar concepută ca element de rezervă, pentru cazul izbucnirii unui conflict internaţional care să ducă la eliberarea Europei de Est.

În stadiul actual al cercetărilor, se poate spune că rezistenţa armată anticomunistă a fost un fenomen marginal, care nu a antrenat mase mari de oameni şi nu avea şanse să răstoarne regimul comunist, susţinut de trupele

sovietice prezente în ţară. La fel de adevărat este că rezistenţa armată avea un potenţial remarcabil (mai ales în primii ani), care nu putea fi însă fructificat decât în directă legătură cu factorul extern [10]. În acest fel trebuie interpretată dorinţa atât de des şi de naiv exprimată în acei ani: «Vin americanii!». Mai curând decât o invazie a acestora în România, era aşteptată declanşarea unui război între aliaţii occidentali (în rândul cărora S.U.A. aveau cea mai puternică poziţie) şi U.R.S.S., susţinută de guvernele comuniste ale Europei de Est. Ostilităţile, odată declanşate, aveau să cuprindă, cu sau fără implicarea directă a occidentalilor, şi teritoriul României, prin activarea rezistenţei armate şi producerea unei revolte masive, pe care se conta. Intervenţia era văzută, deci, ca o ocazie strict necesară pentru a se putea trece la eliberarea ţării şi nu exprimă nicidecum dorinţa rezistenţilor de a înlocui o ocupaţie străină cu alta. În fond, aşteptările publice nu ar fi fost cu nimic diferite în anii 1916–1918, de pildă, dacă întreaga Românie ar fi fost ocupată atunci de Puterile Centrale. Situaţia a fost similară şi în Franţa ocupată de cel de-al treilea Reich, unde rezistenţa aştepta ajutorul anglo-american (inclusiv debarcarea masivă din Normandia), fără a-şi dori înlocuirea unei ocupaţii străine cu alta .

Lipsa unei implicări serioase a aliaţilor occidentali, dublată de consolidarea internă a regimului comunist, au dus la înfrângerea definitivă a rezistenţei armate, spre sfârşitul anilor ‘50. Dacă zdrobirea revoluţiei de la Budapesta (1956) le-a tăiat rezistenţilor orice urmă de elan şi orice iluzii în intervenţia occidentală, retragerea trupelor sovietice (1958) le-a luat şi o parte din motivaţie. Considerăm că impactul celui de-al doilea eveniment pomenit asupra rezistenţei în general n-a fost încă suficient analizat. Începând din anii ‘60, formele opoziţiei anticomuniste sau antitotalitare s-au schimbat radical, poate mai mult decât regimul însuşi, dar în consonanţă cu schimbarea climatului internaţional.

Nu subscriem nici la supralicitarea, dar nici la minimalizarea rezistenţei anticomuniste şi antisovietice din România, considerând-o ca un fenomen politic circumscris începutului războiului rece, oarecum inevitabil în condiţiile create de acesta. În cadrul ei au coexistat mai multe tipuri de acţiune, raportate însă la acelaşi inamic din interiorul ţării (guvernul comunist şi trupele de ocupaţie) şi la acelaşi «destinatar» din exterior (ţările democratice şi, în special – datorită forţei lor politico-militare -, anglo-americanii).

Unul din cele mai spectaculoase aspecte al rezistenţei armate anticomuniste a fost operaţiunea de paraşutare a unor mici grupuri de voluntari recrutaţi din rândul exilaţilor. Echipele de paraşutişti (a căror expediere pe teritoriul României a acoperit perioada 1951–1953) erau transportate şi lansate din avioane militare ale Statelor Unite, care decolau

din Grecia, ale căror zboruri erau însă detectate de mijloacele antiaeriene româneşti. Capturarea celor astfel trimişi era înlesnită atât cu mijloace tehnice, cât şi informative. Printre cauzele care au provocat eşecul, s-au numărat pregătirea superficială a unor acţiuni, modul defectuos de executare a acestora (vizibilă în special în unele paraşutări în alte zone decât cele care fuseseră stabilite la declanşarea acţiunilor respective), nerespectarea unor instrucţiuni primite la plecare ori în cursul instruirii, dar şi lipsa de entuziasm a unora dintre cei trimişi, care au colaborat de autorităţile locale. Nu au lipsit nici episoadele mai puţin glorioase, precum conflicte violente (cu motivaţii amoroase) între colegii de echipă, ori arestarea unora dintre cei paraşutaţi în localuri publice (în compania lăutarilor).

Problema scurgerilor masive de informaţii despre pregătirea misiunilor de paraşutare (în beneficiul Securităţii) este încă una controversată. Nici una din echipe nu a fost aşteptată de trupele de intervenţie la sol, exact la locul lansării, ceea ce pare a exclude ipoteza (intens vehiculată) că acţiunile erau cunoscute de Securitate, în amănunt, cu mult timp înainte de producerea lor. Totodată, izolarea practică a britanicilor de detaliile operaţiunilor dirijate de structura mixtă de informaţii conduse de americani nu este de natură să facă foarte plauzibilă una din tezele favorite ale memorialiştilor, aceea a trădării grupurilor de paraşutişti români de către faimosul spion sovietic Kim Philby. În plus, capturarea şi anihilarea finală a echipelor «Jacques» şi «Robert» s-a produs abia în anul 1953 (fiind lansate în 1951, respectiv 1952), ceea ce arată un succes destul de îndelungat în a se ascunde, dar şi în întreprinderea unor acţiuni de propagandă (precum confecţionarea şi difuzarea de manifeste anticomuniste, cu ocazia desfăşurării la Bucureşti, în august 1953, a Festivalului Internaţional al Tineretului şi Studenţilor). Totuşi, este cert că Securitatea a reuşit infiltrarea informativă a exilului, inclusiv a structurilor speciale care s-au ocupat de pregătirea paraşutiştilor, cu beneficii evidente în acţiunea de contracarare a acestora. În ceea ce-l priveşte pe Philby, acesta colaborase într-adevăr direct cu Frank Wisner (un deosebit de important creier al operaţiunilor clandestine planificate de C.I.A.), deţinând la Washington şi postura de ofiţer de legătură al serviciului secret britanic cu C.I.A. şi F.B.I.

Iniţiativa de a paraşuta echipe de agenţi de origine est-europeană a fost dezvoltată după capturarea accidentală, în 1947, a unui grup de partizani ucrainieni antisovietici, de către autorităţile de ocupaţie americane din Germania, în paralel cu multiplicarea informaţiilor despre dorinţa de rezistenţă a unor largi sectoare ale populaţiei din zonele ocupate de Armata Roşie şi cu amplificarea neînţelegerilor dintre foştii aliaţi în

războiul contra Germaniei hitleriste. Prin Directiva nr. N.S.C.-10/2 din 18 iunie 1948, preşedintele Harry Truman introducea nu numai programele de pregătire psihologică a războiului secret, ci şi a acţiunilor paramilitare clandestine printre atribuţiile Central Intelligence Agency (care fusese înfiinţată în anul precedent) şi ale National Council Security [11]. În acest cadru general, odată cu alocarea resurselor financiare şi de personal necesare, programul de recrutare şi de pregătire a paraşutiştilor s-a derulat cu repeziciune, având în vedere faptul că mulţi exilaţi cu convingeri antisovietice/anticomuniste erau dispuşi să se implice în activităţi riscante, iar unii dintre aceştia aveau şi cunoştinţe militare. Paraşutările au fost pregătite din timp şi cu alte acţiuni de infiltrare (întâi au fost trimişi curieri, care au organizat filierele posibile, identificând totodată gazdele şi călăuzele din teritoriu).

Cel mai mare număr de paraşutişti şi complici ai acestora, şaisprezece, au fost condamnaţi prin Sentinţa nr. 1.114 din 12 octombrie 1953 a Tribunalul Militar Teritorial Bucureşti, treisprezece dintre aceştia fiind condamnaţi la moarte şi executaţi, în data de 31 octombrie 1953, la Penitenciarul Jilava. Dincolo de diabolizarea propagandistică deosebită a celor lansaţi în România comunistă pe calea aerului, ca şi a celor care i-au trimis, Securitatea i-a considerat de paraşutişti ca adversari de temut, inclusiv în timpul anchetării acestora. Fapt uşor de înţeles, fie şi numai dacă citim afirmaţiile liderului de lot, Alexandru Tănase, care, chiar aşa cum au fost consemnate în documentele oficiale ale procesului, contrastau cu atmosfera generală de ură în care se ţinea acesta: «Nu sunt o secătură, eu am crezut în această situaţie, acesta sunt eu, sunt cunoscut de mult drept un adversar al regimului comunist. A trebuit să găsesc o posibilitate să lupt contra adversarului pe care l-am crezut că se găseşte pe teritoriul ţării mele. Nemţii s-au purtat rău cu noi, dar ne-au dat posibilitatea să luptăm. Am avut conflict cu cei din Vest, fiindcă n-am vrut să mă fac cetăţean german, eu am vrut să lupt şi când s-a ivit această posibilitate, când forţele din Vest s-au găsit pe aceeaşi linie cu ideea mea am venit, nu am fost trimis de ei, ci eu am cerut să viu să lupt şi ei au fost nevoiţi să accepte să mă trimită. Am venit în ţară, însă am avut ghinion. Am luat otravă [12], dar am rezistat. Până aici, sunt mulţumit de mine. Da, sunt vinovat, însă regret că am descoperit pe cei cu care am plecat la luptă, ceilalţi inculpaţi, Golea, Samoilă şi alţii sunt victimele mele. Nu pot să cer nici viaţă, nici moarte. Eu am ştiut că voi muri. Această soartă face parte din situaţia acelora care angajează viitorul, şi aceştia nu profită, ci alţii. Am încredere în instanţă că-mi va da pedeapsa meritată şi consider că este o răsplată de la Dumnezeu» [13].

Exilaţii ucraineni din România (al căror număr a crescut brusc după victoria bolşevicilor în Războiul Civil) au avut un rol important in configurarea anticomunismului românesc, încă din primii ani ai perioadei interbelice, unii din aceştia ajungând chiar oficial în importante poziţii de experţi în cadrul serviciilor secrete româneşti [14]. După cel de-al Doilea Război Mondial, istoria acestor grupuri de refugiaţi a devenit una dramatică, ca efect al ocupării ţării de adopţie de către Armata Roşie, dar şi ca urmare a venirii în România a unor adepţi ai lui Stepan Bandera. Asupra acestor aspecte ne propunem să insistăm în cadrul unei viitoare comunicări, în cadrul noii ediţii a Conferinţei *Identităţi etno-confesionale şi reprezentări ale Celuilalt în spaţiul est-european*, care va fi găzduit în toamna acestui an de către Universitatea «Alexandru Ioan Cuza» din Iaşi [15].

În contextul acestui scurt studiu, ne mărginim a aprecia că militanţii rezistenţei româneşti de la finele anilor ‘40 au încercat să provoace o reacţie salvatoare din partea aliaţilor occidentali, folosind argumente relativ similare cu cele utilizate de guvernul ucrainean, ulterior agresiunii ruseşti din anul 2014. De pildă, savantul fizician George Manu îşi începea astfel «buletinul informativ» destinat misiunilor americană şi britanică din capitala României: «Prezentul studiu are drept scop să descrie în mod obiectiv felul în care un popor mic este nimicit în mod sistematic de o mare putere. El intenţionează să informeze pe orice persoană imparţială şi în special pe conducătorii celor două Puteri Occidentale, Statele Unite şi Imperiul Britanic. Aceste state şi-au asumat în mod voluntar obligaţii precise prin Charta Atlanticului, care a devenit acum Charta Naţiunilor Unite. Astfel, naţiunile ameninţate de invazie străină şi subjugare au fost îndreptăţite să spere într-un viitor mai bun. Ar fi păcat ca aceste speranţe să fie înşelate. Autorul nu are răspunderi politice şi deci nu este obligat să trateze pe nimeni şi nimic cu prudenţă. Faptele vorbesc destul de clar pentru ele înşile şi realitatea este prezentată dezbărată de menajări diplomatice. Autorul citează sursele sale de informaţie ori de câte ori pare posibil acest lucru fără a le compromite. El îşi exprimă recunoştinţa către toţi acei care l-au ajutat şi l-au informat şi pe care nu-i poate cita nominal fără să-i expună la represiuni severe» [16]. Întregul text redactat de Manu este astfel construit încât să îi dirijeze pe decidenţii occidentali spre concluzia că abandonarea Europei de Est va avea drept rezultat o viitoare cădere a Occidentului în faţa propensiunilor agresive ale comunismului, întruchipate de politica planificată, cu multă tenacitate, de la Kremlin.

Bibliografie:

1. Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (A.C.N.S.A.S.), fond Documentar, dosar nr. 195, vol. 2, f. 27.
2. Ibidem, f. 25.

3. Ibidem.
4. Prin «calitatea anchetei», Securitatea înţelegea mai ales numărul de complici descoperiţi, în urma interogatoriilor.
5. Această observaţie nu exclude preocuparea pentru documentarea (prin orice mijloace, însă) a acuzaţiilor aduse în timpul anchetei, fiind un fapt probat că au existat cazuri în care instanţele sau chiar eşaloanele superioare ale Securităţii respingeau dosare alcătuite superficial.
6. Probabil, intervalul se încheia la 7 noiembrie ca un semn de cinstire a Revoluţiei bolşevice din Rusia. 1917. Un motiv în plus pentru a fugi de calitatea de codaş al întrecerii socialiste pe ramură, care putea atrage bănuieli de sabotaj şi antisovietism.
7. Ibidem, ff. 34-35.
8. Ibidem, f. 136. Menţionăm această confuzie, de-a dreptul hilară, totuşi relativ frecvent întâlnită în documente, pentru a sublinia caracterul abuziv al majorităţii inculpărilor. Frecventele confuzii de nume şi persoane (în acest caz, între un profesor universitar de orientare legionară, membru al rezistenţei clandestine – George Manu – şi liderul Partidului Naţional Tărănesc, principala forţă politică de opoziţie împotriva comunizării forţate a României – Iuliu Maniu) reflectau, de fapt, modul de a gândi al celor care conduceau operaţiunea de reprimare a opoziţiei, conform căruia toţi opozanţii erau aidoma şi deopotrivă de criminali, indiferent de metodele pe care le utilizau sau de orientările lor politice reale.
9. Corect, Ioan. Cunoscut de prieteni ca Ionel Bujoiu.
10. Au existat ezitări şi în privinţa denumirii organizaţiei. Astfel, într-o Dare de seamă rezumativă asupra organizaţiei subversive «M.L.R.» întocmită de Brigada Cercetări a Siguranţei, din 28 aprilie 1948, se foloseşte o altă denumire, limbajul utilizat fiind însă similar, privind «existenţa unui comitet ca organ superior central de coordonare şi colaborare cu organizaţiunile subversive, comitet format din: Ion Bujoiu, D. Gheorghiu, Al. Balş, Traian Niţescu, Macelariu, Gh. Manu, dr. Bontilă, V. Brătianu (Vasiliu), Mardari (specialist în chestiuni militare)». Acesta ar fi fost, practic, dublat de un „comitet reprezentativ din străinătate al organizaţiunilor subversive, format din dr. Hodoş, dr. Moruzzi şi Vintilică Brătianu, care-l considerau pe generalul Rădescu şef spiritual" – Arhiva Ministerului Justiţiei, Direcţia Instanţe Militare (A.M.J., D.I.M.), fond Penal, dosar nr. 14.900, vol. 23, f. 284.
11. Procurorul militar afirmase în cadrul procesului că «şeful tuturor» acuzaţilor era Auschnitt (Ibidem, vol. 3, f. 151v.).
12. Comportamentul rezistenţilor n-a fost mereu univoc sau lipsit de paradoxuri aparente nici chiar în situaţii mult mai limpezi decât cea din România anilor 1948-1956, precum în Iugoslavia (1941-1945), unde revolta armată a cunoscut proporţii masive şi performanţe pe măsură, existând, în acelaşi timp, şi un sprijin extern (chiar dacă nu în forma intervenţiei militare directe). Vezi în acest sens, inspiratul comentariu al istoricului german Holm Sundhaussen: «Decizia pentru unul sau altul dintre modurile de comportare nu era influenţată numai de poziţia faţă de puterea de ocupaţie, ci şi de stabilirea diferitelor priorităţi şi scopuri. Împotrivirea principială şi colaborarea pentru un timp cu duşmanul erau atunci compatibile. Ca urmare a structurii ei naţionale unice în Europa, Iugoslavia oferea un bogat material ilustrativ pentru trecerea fluidă de la colaborare la rezistenţă» (Experimentul

Iugoslavia. De la întemeiere la destrămarea statului, traducere şi postfaţă de Călin-Radu Ancuţa, Bucureşti, Editura Pro Historia, 2003, p. 85).

13. Vezi, pentru aceste aspecte, John Prados, Războaiele secrete ale preşedinţilor, versiunea românească de Junona Tutunea, f. l, Ed. Elit, f. a., 512 p.
14. Referire literară la pastilele cu cianură, cu care erau dotaţi paraşutiştii atunci când plecau în misiune. Mai mulţi dintre ei au încercat să se sinucidă în acest fel, atunci când capturarea lor de către Securitate devenise iminentă.
15. Vezi A.C.N.S.A.S., fond Penal, dosar nr. 1.335, vol 5, f. 83.
16. Vezi Testis Dacicus (George Manu), În spatele Cortinei de Fier. România sub ocupaţie rusească, Bucureşti, Editura Kullusys. 2004. 382 p. (ediţia I); Bucureti, Editura Mica Valahie. 2011. 456 p. (ediţia a doua, revăzută). Volumul reprezintă editarea manuscrisului descoperit în arhiva fostei Securităţi (A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 37, vol. 1, partea I, ff. 2-285).

УДК 94:929(477.73)«19»

АНДРІЙ ІВАНОВИЧ СТРАДОМСЬКИЙ (1805–1878 рр.) – ЗАКОНОВЧИТЕЛЬ, ІСТОРИК, КОЛЕКЦІОНЕР

О.С. МОРОЗОВА,
канд. іст. наук, доц.,
Чорноморський національний університет імені П.Могили (Україна)

Рід Страдомських – один із найбільш знаних і відомих родів України, зокрема Миколаївщини. З декількох поколінь цієї династії, коріння якої сягають середньовічної Польщі, вийшло чимало видатних діячів, що зробили вагомий внесок у соціально-економічний та культурний розвиток українських земель. Родина Страдомських подарувала Миколаївщині знаних лікарів, поетів, викладачів, церковнослужителів тощо.

Основний матеріал щодо представників роду подає фонд Миколаївського державного архіву № 448 «Василь Андрійович Страдомський (1831–1902 рр.) – старший судовий лікар Чорноморського флотського екіпажу» (25 справ). Тут містяться дані біографії Василя Андрійовича Страдомського, подані його сином Борисом Васильовичем. Із них ми можемо дізнатись біографію батька Василя Андрійовича – Андрія Івановича Страдомського [1, арк. 32].

Андрій Іванович Страдомський (1805–1878 рр.) був родом із Чернігівщини (село Андріївка Городницького повіту Чернігівської губернії). Працював протоієреєм (зазвичай – настоятель храму)

Чернігівського кафедрального собору. Народився 18 серпня 1805 р. в селі Андріївка Городницького повіту Чернігівської губернії (батько – Іван Михайлович, священик, мати – Парасковія). Виховувався у Чернігівській духовній семінарії. Після завершення, у 1825 році, став працювати священиком у містечку Симеонівка (Семенівка) Новозибківського повіту Чернігівської губернії. Пізніше, у 1828 р., був переведений до Соборної Троїцької церкви в містечко Городно, далі, 1833 р. – в Успенську церкву м. Мглин Чернігівської губернії. Був законовчителем у Мглинському повітовому училищі, членом Мглинського духовного правління, Мглинського тюремного комітету.

22 травня 1834 р. за відданість своїй справі і гарне викладання Закону Божого нагороджений набедреником (частина церковного облачення, парчевий прямокутник, що дається священику в нагороду і який носять збоку нижче поясу). З 1 січня 1837 р. переведений на посаду протоієрея. У 1843 р. отримав бархатну фіолетову скуфію (повсякденний головний убір священика), а у 1851 р. – камилавку (нагорода, головний убір священика у вигляді циліндру). У жовтні 1853 р. був переведений у Чернігів, до приходської Єкатерининської церкви, працював законовчителем у Чернігівському повітовому училищі. А 15 жовтня 1858 р. призначений на посаду до Чернігівського кафедрального собору, де працював до кінця життя. Був членом Комісії для опису губерній Київського учбового округу при університеті святого Володимира, співпрацював з «Чернігівськими відомостями» [2, арк. 19; 3, арк. 8]. 30 квітня 1863 р. А. Страдомський був нагороджений Орденом св. Анни II й III ступеня, Орденом св. Володимира IV ступеня за 35-річну службу на посаді священика. За останню нагороду отримав дворянський спадковий статус. Указом Сенату від 23 лютого 1876 р. був внесений разом із потомством у третю частину дворянської родословної книги.

Андрій Іванович був одним із найосвіченіших представників духовенства. Відрізнявся працелюбством, дивовижною пам’яттю тощо. Знав мови: латинську, італійську, польську. Вивчав ботаніку й уклав повний гербарій флори Чернігівської губернії. Полюбляв астрономію, бджільництво, квітникарство. Але, особливо улюбленою для А. Страдомського була Руська церковна історія, зокрема історія української церкви. Багато відомостей про це він надрукував у різних духовних журналах, зокрема біографії Чернігівських архієреїв. Але, більша частина його творів залишилася в рукописах невиданою [2, арк. 19].

Особливо яскравою з надрукованих статей є «Лазар Баранович, Архипископ Черниговский и Новгородсеверский», що була

надрукована в Журналі Міністерства народної просвіти за 1852 р., № 7 та 8 («Письма Преосвященного Лазаря Барановича с примечаниями» та «Письма к Преосвященному Лазарю Барановичу, Архиепископу Черниговскому, Новгородсеверскому, Администратору Киевской Митрополии. Переведены с латинского и польского»). Обидві статті вийшли окремими брошурами в Чернігові, перша – у 1865 р, друга – у 1867 р.

Цікавився А. Страдомський і археологією. У книзі «Родная старина» В. Сиповського рукою Андрія Івановича вписано такі дані про розкопки кургану Чорна могила на Чернігівщині: «Курган раскопан в 1873 р. Д. Самоквасовым в присутствии многих лиц и в том числе Протоиерея Черниговского Спасского кафедрального Собора Андрея Ивановича Страдомского, любителя и знатока русской старины…». А. Страдомський подає відомості того, що фотознімок предметів, знайдених Самоквасовим, був ним проданий разом із іншими паперами до Московського історичного музею у 1923 р. [2, арк. 20].

Андрій Іванович був одним із найближчих сподвижників Чернігівського архієпископа Філарета. Ним було засновано єпархіальне давньосховище для збору й збереження пам'ятників церковної старовини Чернігівського краю. Зі збережених у ньому документів стає відомо, що по смерті А. Страдомського частину архіву забрав син Андрія Івановича (Василь Андрійович), а іншу частину було продано на вагу (27 пудів) «старьевщику еврею» [2, арк. 20 зв.]. Відомо, що о. Костянтин Карпинський відшукав цю людину. З'ясувалось, що папери були перепродані за безцінь торговцям на обгортки товарів. Незабаром після продажу документів до того продавця приїхав із Києва якійсь професор, шукав продані речі, а особливо один рукопис, за який пропонував єврею 300 руб. Але, на жаль, рукопис вже пішов на обгортки. Вдалося забрати у торговців лише уривки інших паперів, за які професор, не торгуючись, заплатив 10 руб. [12, арк. 21].

Треба зазначити, що збереження окремих документів із архіву А.І. Страдомського відбулося більшою мірою завдяки «просвещенному взгляду на дело их последнего обладателя» (Бориса Васильовича Страдомського). Онук Андрія Івановича, разом із документами діда, зберіг і передав Чернігівському давньосховищу багато інших цінних речей: Чернігівське Євангеліє, Діяння апостолів і Апокаліпсис, дерев'яне кліше на XII главу Апокаліпсиса з Новгород-Сіверської (1674), а потім Чернігово-Ільїнської типографії (1679), оригінал грамоти митрополита Петра Могили густинському ігумену

Єфимію 1645 р., Антимінс (посвячена хустина із зашитою частинкою мощів святих на престолі в православних церквах, на якій здійснюється під час св. Літургії таїнство Євхаристії) митрополита Київського і Галицького Тимофія, даний у храмі Різдва Пресвятої Богородиці у 1750 р. протопопії Борзенській в селі Риботині; виписку з книг місцевих прав Київського магдебурського магістрату, сімейний архів А. Страдомського, зокрема його деякі праці тощо. Згодом передані документи опинилися у новосформованому Чернігівському державному музеї, у відділі культів [2, арк. 21 зв.].

Помер Андрій Іванович 2 липня 1878 р. і похований на Чернігівському суспільному кладовищі [1, арк. 19 зв.]. У Андрія Івановича залишились: дружина Марія, сини Василь (1831 р.н.), Іван (пр. 1933 р.н., вихованець Чернігівської духовної семінарії), Всеволод (пр. 1934 р.н., працював у Мглинському духовному правлінні), Григорій (пр. 1847 р.н.), доньки Євлампія (пр. 1841 р.н.), Людмила (пр. 1843 р.н.) й Параскева (пр. 1846 р.н.) [3, арк. 8 зв.].

Найбільш яскравим нащадком А. Страдомського був Василь Андрійович Страдомський, що народився у 1831 р. У віці 20 років, 30 листопада 1851 р., Василь вступив до медичного факультету Київського університету св. Володимира. Вивчав богослов'я, зоологію, хімію, ботаніку, фізику, мінералогію, анатомію, фармакологію тощо [3, арк. 1-2].

Сім'я Страдомських не була заможною (є дані, що Андрій Васильович отримував 260 руб. 45 коп. на рік, маючи дружину й семеро дітей, яких сам утримував, мав дерев'яний будинок у с. Мглин, а в його родовому будинку у с. Хоробричі володарем був його брат) [3, арк. 9-9 зв.], про що свідчить лист-прохання Василя Андрійовича до Київського, Волинського й Подільського генерал-губернатора, попечителя Київського учбового округу Дмитра Васильовича Бібікова про можливість надання дозволу на звільнення від оплати за навчання в університеті: «Не имея средств чтобы вносить за право прослушивания лекций, положенных Уставом университета сорок рублей серебром в год, я имею честь…просить…освободить меня от данного вклада…» [1, арк. 19 зв.]. Прохання було виконано, але за умови, що за наступний семестр (1852 н.р.) студент заплатить 20 рублів сріблом. У відповідь Василь Андрійович подав прохання на ім'я Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора, попечителя Київського учбового округу І.І. Васильчикова з тим, щоб його звільнили і від цієї плати, посилаючись на незаможність батька [3, арк. 5 зв.-6]. У результаті студента Страдомського було переведено

в категорію студентів, що навчались за кошти університету [3, арк. 6 зв.].

4 квітня 1855 р. Василь Стардомський отримав диплом лікаря [3, арк. 25]. По закінченні університету Василь Андрійович працював на посаді молодшого судового лікаря Чорноморського екіпажу, мав чин надвірного радника, статського радника тощо [1, арк. 21, 37]. Пройшов Кримську війну. Мав нагороди за участь у бойових діях. Про його лікарський досвід дізнаємося з рукописів корабельних медичних журналів [4], у яких досить детально описаний перебіг хвороб у пацієнтів, зокрема білої гарячки [4, арк. 41].

14 червня 1876 р. В. Страдомський отримав від доньки відставного підполковника корпусу корабельних інженерів Тетяни Степанівни Волкової (що була молодша на 20 років [4, арк. 35]) згоду на одруження, що було зафіксовано місцевим нотаріусом того ж дня [4, арк. 29]. На початку 1884 року Василь Андрійович проживав у Миколаєві у будинку, що знаходився в 1 Адміралтейській частині на розі Садової й Аптекарської (нині – 68 Десантників – О.М.) вулиць у домі № 2/1 [4, арк. 32, 37]. У віці 60 років статський радник Василь Андрійович у зв'язку з хворобою був звільнений зі служби й у 1893 р. вийшов на пенсію. На той момент у подружжя Страдомських було двоє дітей: син Борис (13 років) і донька Ольга (12 років) [4, арк. 37]. На знак подяки за свою службу лікар отримав сертифікат, що давав право Василю Андрійовичу оселитись у будь-якому місті Російської імперії. Він обирає Миколаїв.

У 1896 р. лікар став членом Попічительства про народну тверезість [4, арк. 40]. Василь Андрійович проявив себе не лише як лікар. Окрім роботи в Миколаївському морському шпиталі, він працював ще викладачем фельдшерської школи для дочок нижчих чинів Чорноморського флоту при миколаївському морському шпиталі, в миколаївському морському порту, де оцінював доброякісність продуктів, на воєнному базарі, де оцінював якість продуктів, що тут продавалися тощо.

Незабаром, у 10 жовтня 1899 р. у подружжя Страдомських сталася знакова подія: їх донька, Ольга Василівна, вийшла заміж за Олександра Олександровича Лебединського. Урочистість відбулася в Адміралтейському соборі Миколаєва [4, арк. 39]. Незадовго після цієї радісної події, 13 травня 1902 р., у віці 72 років Василь Андрійович пішов із життя. В неділю, 19 травня, об 11 годині ранку, в церкві Миколаївського технічного залізничного училища відбулася

панахида [4, арк. 41]. Родина отримала численні листи співчуття [2, арк. 10].

Отже, за час проживання в Миколаєві родина Страдомських залишила по собі лише приємні спогади. І яскраве місце в них посідає постать Андрія Івановича, достойного виразника династії Страдомських, що подарувала краю гідних миколаївців – лікарів, поетів, викладачів, церковнослужителів тощо. На жаль, на сьогодні історія роду, зокрема біографія А. Страдомського, досліджена не повністю, хоча, як бачимо, тема доволі цікава й актуальна. Будемо сподіватись, що збережені матеріали знайдуть свого дослідника й історична наука поповниться відомостями про найдостойніших представників України, людей, які розбудовували нашу державу й на прикладі яких можна виховувати майбутні покоління.

Джерела та література:

1. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). Ф. 448 «Страдомский Василий Андреевич (1831-1902 гг.) – старший судовой врач Черноморского флотского экипажа», оп. 1 (1844-1902 гг.), спр. 1 «Биография Страдомского Василия Андреевича, написанная его сыном Б.В. Страдомским, послужные списки и свидетельства». 32 арк.
2. ДАМО. Ф. 448, оп. 1, спр. 12 «Документы родственников В.А. Страдомского» (1850–1902 гг.), 31 арк.
3. ДАМО. Ф. 448, оп. 1, спр. 3 «Документы об учебе В.А. Страдомского в Киевском университете», (30.11.1851–4.04.1855), 25 арк.
4. ДАМО. Ф. 448, оп. 1, спр. 6 «Рукописи статей, рукописи корабельных медицинских журналов» (25.11.1859–12.06.1862), 68 арк.

УДК 322(477.7)«1965/1991»

РЕЛІГІЙНА МЕРЕЖА НА ТЕРЕНАХ ДОНЕЦЬКОГО ПРИАЗОВ'Я У «ПІЗНЬОРАДЯНСЬКУ ДОБУ»

К.С. НІКІФОРОВ,
аспірант,
Київський університет імені Бориса Грінченка
(Україна)

Багаторічні спроби радянської влади створення нового типу людської спільноти – «радянського народу» не закінчилися успіхом, і на поч.1970-х рр. в публічному дискурсі стали скоріше частиною

того, що Ален Безансон слідом за своїми колегами називає «дерев'яною мовою» [1, с. 10].

Вкрай цікавими в контексті вивчення регіональних, етнічних і релігійних відмінностей людей, які проживають на відносно невеликій території, є Південно-Східна Україна загалом та Північне Приазов'я зокрема. Сформоване у XVIII ст. міграціями представники різних етнічних груп, воно зберігало строкатість до 1930-х рр. Так, за даними перепису населення 1897 р. в Маріупольському повіті Катеринославської губернії 19 % населення складали греки, 7,5 % – німці, коло 6 % – татари і більше 4 % – євреї [2, с. 125]. А вже в 1959 р. всі національності, окрім українців та росіян в Сталінській області склали 6,8 % разом [3], а в 1970 р. вже 6,3 %[4].

Релігійна мережа Донецької області в 1960–1980-і рр. була доволі розгалуженою. Так, наприклад, станом на 1973 р. в регіоні діяло 167 зареєстрованих і 44 незареєстрованих релігійних організацій [5, арк. 47], а в 1989 р. зареєстрованих організацій було вже 176 [6, арк. 6]. Звертає на себе увагу, що в той час як міста (зокрема, найбільші агломерації – Донецька та Горлівсько-Єнакіївська) знаходилися під пильною увагою уповноваженого, у на території приазовського Першотравневого (зараз – Мангушський) району взагалі не діяло жодної релігійної громади [7, арк. 92].

Незважаючи на те, що місцева влада часто жорстко адмініструвала діяльність релігійних організацій, уповноважений ставав на захист прав віруючих у їхніх конституційних свободах. Всюди в Радянському Союзі мали місце порушення законодавства про релігійні культи з боку місцевої влади. Не виключенням з цього правила була й Донецька область. Поширеними були факти психологічного тиску на віруючих дітей, підлітків та молодь. Зокрема, часто допускалися згадування про «відвідування сектантських молебнів» при написанні характеристики для випускників шкіл. Наприклад, 1972 р. за сприяння уповноваженого розпорядженням Донецького обкому Компартії було замінено характеристику учневі школи № 29 м. Жданова (зараз – м. Маріуполь), яку було видано Савченку П.П., адже в попередній характеристиці неабиякий акцент зроблено на релігійних вподобаннях випускника [8, арк. 126], подібні випадки вирішені за активної участі уповноваженого й у с. Новоігнатьївці Волноваського району [9, арк. 7].

Найбільшою релігійною організацією СРСР та УРСР в цілому, Донецькій області та донецькому Приазов'ї зокрема була в період, що нами досліджується, Російська православна церква. Слід зазначити,

що протягом епохи «застою» та «перебудови» одним із найгостріших питань діяльності РПЦ стала реєстрація нових релігійних громад і храмів. В контексті дослідження теми діяльності релігійних організацій Приазов'я в 1960–1980-і рр. увагу пригортають скарги мешканців сіл. Талаківка Орджонікідзевського району м. Жданова (зараз – Лівобережний район у м. Маріуполі), які у 1971–1973 рр. надсилали прохання відкриття православного храму в їхньому населеному пункті на ім'я вищих керівників УРСР та Радянського Союзу [10]. Отже, три колективних листи з сел. Талаківка Орджонікідзевського району Донецької області 1971, 1972 та 1973 рр. були надіслані на ім'я голови Ради Міністрів УРСР, а у 1973 р. першого секретаря ЦП КПУ В.В. Щербицького, із проханням про відкриття в селі Богородицької церкви. Бачимо, що в уявній ієрархії чільне місце (не занадто «високо», куди писати не можна зі зрозумілих причин, але достатньо для розв'язання важливих проблем) посідає В.В. Щербицький, який хоч і змінює посаду 1972 р., так само залишається адресатом селян. Мешканці села, які за віком є старші 70 років (деякі з них неграмотні, бо не можуть самостійно поставити підпис), доведені до відчаю неможливістю відправлення богослужіння, намагаються використати мовні штампи для успіху своєї справи (мову, орфографію та пунктуацію збережено): *«….в соседнем селе Приморском производятся служения в сарае, который открыт еще при оккупации гитлеровскими властями»* [11, арк. 2]. *«А мы вас покорно просим разрешите нам, мы её отремонтируем приступим к служению кроме этого возле церки находится в 100 метрах братская могила погибших воинов борющихся за родину из фашизмом. И мыб проводилиб возле их моление и почтили память борцов.»* [12, арк. 24]. *«…мы произведем ремонт и будим производить богослужение и будим давать доход государству. И ещо покорно просим вас отдайте церков нам, как христианам, и мы будем производить моление за вашу зделанную доброту для народа и желать вам доброго здоровья и жить много лет в руководстве страной, и выполнять решения 24 парт съезда»* [12, арк. 24].

Бачимо, що у свідомості приазовських селян похилого віку відкриття церкви – це справа виключно державних органів влади (листи надіслано не на ім'я Патріаршого Екзарха Філарета чи Митрополита Одеського, під юрисдикцією якого була Донецька область), по-друге, для відкриття церкви, мислять автори прохань, необхідно укласти «контракт», де платежем з їхнього боку було б поминання загиблих у боях солдатів Червоної Армії («застій» – період найактивнішого впровадження в маси концепції «Великої Перемоги»), виконувати

рішення партійних з'їздів та проводять контраверсію між «гітлерівськими властями», які відкрили старий храм, і, який не влаштовує паству, та радянською владою. Втім, їхнє прохання так і не було задовільнено через наявність церкви у сусідньому селі. Але, такі випадки були скоріше виключенням, ніж правилом.

Активну діяльність на півдні Донеччини розгорнули також й адвентисти сьомого дня, діяльність яких становила особливий інтерес уповноваженого Ради у справах релігій Донецької області, оскільки багато громад АСД діяло фактично без реєстрації. Так, наприклад, на проект Конституції СРСР 1977 р. пресвітер релігійної громади АСД села Новоігнатьївка Волноваського району О.Г. Кацель заявив, що проект ним і віруючими громадами повністю схвалюється, оскільки він гарантує свободу совісті у країні. Позитивно сприймаючи ст. 41 проекту («Громадяни мають право на відпочинок»), священнослужитель висловив задоволення, що субота є днем відпочинку, що збігається з догматикою адвентизму [13, арк. 96].

Доволі активною була також діяльність у Приазов'ї громад християн віри євангельської – п'ятидесятників. Одним із ключових їхніх центрів на сході України було м. Жданів. Так, один із лідерів ХВЄ в Донецькій області О.Ф. Лукашов (м. Жданів) на зустрічі з головою Ради у справах релігій при РМ УРСР К.З. Литвиним 26 грудня 1977 р. підняв питання про скликання всесоюзної наради ХВЄ [14, арк. 111]. Лукашов заявив, що багато хто з п'ятидесятників вважає, що реєстрація не від Бога і що, якби серед п'ятидесятників не було поділів, то справу реєстрації було б прискорено. У числі незареєстрованих знаходяться не тільки прихильники вищезгаданого київського єпископа Іванова. Наприклад, у м. Жданів поряд із зареєстрованою громадою ХВЄ, що нараховувала за списком 112 осіб, була ще група нейтральних (300-350 чол.), які іноді відвідували їх богослужіння і займали вичікувальну позицію і група прихильників Іванова (300 осіб), яка виступає проти реєстрації, контактів із зареєстрованою громадою не мають [14, арк. 112].

Таким чином, багатонаціональний південь Донеччини в «пізньорадянську добу» залишався центром активного релігійного життя краю. Звертає на себе увагу, що якщо у східних районах області, де знаходилися великі промислові центри, особливо активною була діяльність протестантських громад різних напрямів, то на півдні, у Приазов'ї, активно діяли як п'ятидесятники, баптисти й адвентисти, так і православні громади. Важливим питанням релігійного життя південних районів Донецької області стало відновлення діяльності православних храмів, що пояснюється,

зокрема, й тим, що в приазовському мікрорайоні зруйнованими стояли стародавні храми часів заселення Приазов'я у XVIII ст.

Джерела та література:

1. Безансон А. Свята Русь. Київ: Кліо, 2017. 112 с.
2. Слющинський Б.В. Етнокультура спільноти Приазов'я: культурна інтеграція чи мультикультуралізм: Вісник Маріупольського державного університету. Серія: філософія, культура, соціологія. 2012. Вип. 3. С. 122-129.
3. Майоров М. Національний склад УРСР (за даними перепису населення СРСР 1959 року) Likбез. URL: http://likbez.org.ua/ua/census-data-for-the-ussr-in-1959.html.
4. Майоров М. Національний склад УРСР (за даними перепису населення СРСР 1970 року)/ Likбез : http://likbez.org.ua/ua/census-data-for-the-ussr-in-1970.html
5. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі-ЦДАВО). Ф.Р-4648.Оп. 6сч. Спр. 171. 153 арк.
6. ЦДАВО. Ф.Р-4648. Оп. 6сч. Спр.466. 176 арк.
7. ЦДАВО. Ф.Р-4648. Оп. 7. Спр. 24. 256 арк.
8. ЦДАВО. Ф.Р-4648. Оп. 5. Спр. 294. 132 арк.
9. ЦДАВО. Ф.Р-4648. Оп. 7. Спр. 36. 53 арк.
10. Нікіфоров К.С. Скарги православних віруючих сел. Талаківка Донецької області як джерела з мікроісторії краю (1970-і рр.). Дні науки історичного факультету. Київ, 2016 С. 300-303.
11. ЦДАВО. Ф.Р-4648. Оп. 5. Спр. 236. 155 арк.
12. ЦДАВО. Ф.Р-4648. Оп. 5. Спр. 309. 218 арк.
13. ЦДАВО. Ф.Р-4648. Оп. 7. Спр. 4. 278 арк.
14. ЦДАВО. Ф.Р-4648. Оп. 7. Спр. 45. 113 арк.

УДК 392.3+81'23

ЕТНОЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НОМЕНА НА ПОЗНАЧЕННЯ РОДИННИХ СТОСУНКІВ *БАБУСЯ* В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

О.В. НАХАПЕТОВА,
канд. філ. наук, ст. викл.,
Одеський національний морський університет
(Україна)

Номени на позначення родинних стосунків (НПРС) посіли значне місце в лексичному складі сучасної української мови і є справжнім національно-культурним багатством наших співвітчизників. Цей шар сучасної української лексики відтворює національно-культурні

символи й стереотипи. Раніше нами було визначено, що «номени – це слова чи словосполучення з номінативним значенням родинних стосунків і свояцтва, які характеризуються конотативними відносинами, багатозначністю та синонімією, мають комунікативно-прагматичні, етносоціокультурні ознаки та відображають ментальні риси народу» [1, с. 175].

В нашому дослідженні ми використовуємо вільний асоціативний експеримент (ВАЕ), який дає можливості повніше розкрити та охарактеризувати етнолінгвістичні особливості системи родинних стосунків.

Етнолінгвістичні особливості мовної картини світу розкриті в наукових розвідках вітчизняних дослідників Ф.С. Бацевича, І.О. Голубовської, В.В. Жайворонка, В.М. Манакіна тощо. Ця проблематика посіла належне місце в трудах зарубіжних вчених: Ю.Д. Апресяна, А. Вежбицької, В.І. Постовалової та ін. Історію слов'янських номенів спорідненості (зокрема українських) досліджував О.М. Трубачов; номени свояцтва і спорідненості в українській мові вивчали А.А. Бурячок, М.В. Гримич, В.С. Парасунько; родинні традиції різних народів – С.І. Білокінь, С.О. Черепанова та ін.

У межах цієї статті ми розглянемо лише номен *бабуся*. Отже, метою даної розвідки є розкриття етнолінгвістичних особливостей мовної картини світу українців на прикладі номена на позначення кровної спорідненості *бабуся.* Мета зумовила розв'язання таких завдань: 1) розкрити семантичні особливості номена *бабуся*; 2) на підставі результатів проведеного нами ВАЕ визначити спільні онтологічні асоціативні лінії номеносистеми на позначення родинних відносин; 3) на прикладі номена *бабуся* охарактеризувати етнолінгвістичні особливості мовної картини українців.

Слід зазначити, що в українській мові номени *дід, бабуся* позначають кровну спорідненість по прямій лінії.

Лінгвісти А.А. Бурячок, О.М. Трубачов, досліджуючи етимологію лексики на позначення родинних стосунків, вважають, що лексеми *дід, баба* значно пізнішого походження, ніж *батько* і *мати.* «Це знаходить своє обґрунтування в класифікуючій системі спорідненості, що передбачає спільну назву для понять *«рідний батько», «брат батька»* і *«батько батька»*» [2, с. 46], аналогічно й поняття *«рідна мати»*, *«сестра мати»*, *«мати матері»* в класифікуючій системі спорідненості теж передбачало спільну назву. Отже, батько мого батька вважався і моїм батьком, мати моєї матері вважалася і моєю матір'ю.

Основне значення номена *бабуся* може виражатися описово, якщо необхідно визначити, чи це бабуся по батькові, чи по матері, наприклад, *материна мати, мамина бабуся, батькова мати* тощо. Семантичний аналіз номена *бабуся* вказує, що крім прямого значення «мати батька або матері», цей номен має багатий спектр переносних значень, які вживаються в сучасній українській мові.

З розвитком української мови лексема *баба* значно поширила свою семантику. У сучасній українській мові цей номен, крім прямого, має переносні значення, які характерні для розмовного стилю: «стара віком жінка»; «взагалі жінка»; «про слабкого, боязкого, нерішучого чоловіка або хлопця»; «подружка»; «у сполученні з присвійним займенником те саме, що дружина» [3, с. 50]. У розмовному стилі ці значення отримали емоційне зневажливе забарвлення. Переносні значення лексеми *баба* «стара віком жінка», «взагалі жінка» мають зневажливу, брутальну семантику.

Кількість значень номена *бабуся*, їх чисельність найвища серед НПРС. А. Бурячок зазначав, що «зростання лексичного гнізда слова *баба* триває і досі; це свідчить про те, що можливості утворювання дериватів від його основи далеко не вичерпані» [2, с. 54]. Це пояснюється багатим етноісторичним фоном цього номена. Від номена *баба* є багато похідних слів – *бабка, бабуся, бабуня, бабусенька, бабусечка, бабушка, бабця* тощо, які є його дериватами та стилістичними синонімами. Найбільш вживане з них *бабка,* яке має емоційно зменшений, а іноді зневажливий відтінок значення. У розмовному стилі при звертанні вживаються пестливі форми *бабця, бабуся, буся,* що мають позитивний відтінок. Лексема *баба* має негативне конотативне значення, тому при звертанні до батькової чи материної матері, як правило, не вживається.

У розмовному стилі номен *баба (бабуся)* та його синонімічні деривати вживаються у звертаннях як заміна власного імені рідної бабусі, власних імен жінки похилого віку чи бабусі, жебрачки з емоційним семантичним зменшено-пестливим або збільшено-зневажливим компонентом.

Результати проведеного нами ВАЕ дають можливість схарактеризувати та обґрунтувати етнолінгвістичні особливості українського номена-стимулу *бабуся.* ВАЕ, проведений нами, «був реалізований у формі анонімного письмового опитування. До списку слів-стимулів були зараховані номени на позначення родинних стосунків і свояцтва. Наш стимульний список містив 28 номенів-стимулів, які існують у сучасній українській мові. Це номени-стимули

на позначення кровної спорідненості (по прямій і бокових лініях), неповної спорідненості, шлюбної спорідненості, чи свояцтва.

Для репрезентативності і чистоти ВАЕ опитування проводилося в різних регіонах України: на заході, на півночі, в центральній частині України. В нашому ВАЕ брали участь 190 респондентів 15–28 та 53–57 років: студентки та викладачі філологічних факультетів – мешканки Львівської, Сумської, Запорізької і Одеської областей. Таким чином, у даному ВАЕ відображені асоціації, які є типовими для номенів-стимулів на позначення родинних стосунків і свояцтва в багатьох регіонах України. Отже, анкети з Сумської, Запорізької і Одеської областей містили елементи двомовності (української і російської мови). Для анкет із Одеської області характерне мовне явище суржику» [4, с. 452–453].

Було отримано 7623 реакції-відповіді та встановлено ядерні – високочастотні та периферійні – низькочастотні реакції. Онтологічні й емпіричні асоціативні реакції дають можливість об'єктивно відтворити психо- й етнолінгвістичне значення кожного номена-стимулу.

За результатами ВАЕ ядерними онтологічними асоціаціями на номен-стимул ***бабуся*** є відповіді-реакції: *їжа* (36); *пиріжки* (23); *турботлива* (21); *добра* (19); *любов* (19); *господиня* (18); *старенька* (15); *тепло* (15); *рідна* (14); *мудра* (13); *найкраща* (10); *порадниця* (10).

За кількістю анкетних даних домінантою асоціативного ядра номена-стимулу *бабуся* є ознака *їжа* (36), представлена реакціями *їжа* (6), *борщ* (5), *смачненьке* (3), *цукерки* (2), *ситість* (2), *піч* (1), *молоко* (1), *котлети* (1), *млинчики* (1), *солодощі* (1), *страви* (1), *вкуснощі* (суржик) (1), *годувальниця* (1), *їсти* (1), *кушать* (рос.) (1), словосполученнями та висловлюваннями *смачно готує* (2), *смачна їжа* (1), *багато їжі* (1), *запах з кухні* (1), *запах хліба в домі* (1), *постійно смачна, чиста оселя* (1), *пироги, вареники* (1). Друге місце займає асоціативна ознака *пиріжки* (23), виражена реакціями *пиріжки* (9), *пироги* (4), *пиріжечки* (3), *пампушечки* (1), *пиріжки домашні* (4), *смачні пиріжки* (2). Асоціативну ознаку *турботлива* (21) становлять реакції *турботлива* (14), *турбота* (5), *турботи* (1), *турботниця* (1). Онтологічну ознаку *добра* (19) позначають реакції *добра* (12), *доброта* (4), *дуже добра* (1), *добра людина* (1), *невероятной доброты человек* (рос.) (1). Асоціативну ознаку *любов* (19) становлять реакції-відповіді *любов* (9), *любима* (4), *любляча* (3), *улюблена* (2), *любимая* (рос.) (1).

Асоціативну ознаку *господиня* (18) представляють ознаки *господиня* (7), *господарство* (1), *домогосподарка* (1), *трудівниця* (3), *працьовита* (3), *працелюбність* (1), *трудолюбива* (1), *добра господиня* (1). Ознаку *старенька* (15) репрезентують відповіді *старенька* (10) і *стара* (5). Асоціативна ознака *тепло* (15) представлена реакціями *тепло* (9), *теплота* (2), *тепла* (1), *тепле* (1), *тепла душею* (1), *тепло, відпочинок* (1).

Асоціативна ознака *рідна* (14) визначається реакціями-відповідями *рідна* (9), *рідненька* (4), *ріднесенька* (1); ознака *мудра* (13) – лексемами (7), *мудрість* (6); ознака *найкраща* (10) – реакцією *найкраща* (10); асоціативна ознака *порадниця* (10) – відповідями *порадниця* (3), *порада* (3), *найкраща порадниця* (2), *добра порада* (1), *надійний радник і тепло* (1).

Зазначені реакції-відповіді є високочастотними, онтологічними і вказують на значну роль бабусі в українській родині.

Звернемося до низькочастотних асоціативних реакцій номена-стимулу *бабуся*. Периферійними ознаками номена-стимулу *бабуся* є ознаки, пов'язані з асоційованою роллю бабусі в родині і представлені реакціями *мати* (3), *жінка* (1), *дідусь* (1), *внук* (1), *онуки* (1), *рідня* (1), *дім* (1), *родинність* (1), *мати батька, матері* (2), *матір матері* (1), *друга мати* (1), *гарна мати* (1).

Багатство внутрішнього світу бабусі широко розкривають реакції-відповіді: *дбайлива* (4), *терпеливая* (рос.) (3), *ніжна* (3), *лагідна* (3), *витривала* (3), *піклування* (3), *ніжність* (3), *мила* (2), *щира* (1), *спокійна* (2), *розум* (2), *досвід* (2), *допомога* (2), *підтримка* (2), *чуйна* (1), *щедра* (1), *добродушна* (1), *уважна* (1), *сильна* (1), *цікава* (1), *ранимая* (рос.) (1), *розуміння* (1), *вигадливість* (1), *співчутливість* (1), *гостинність* (1), *милість* (1), *щирість* (1), *обійми* (1), *хвилюється* (1), *завжди допоможе* (1), *сила духу* (1), *душа, мир, покірність* (1), *приклад для наслідування* (1).

Зовнішні ознаки бабусі асоційовані з ознаками: *сива* (3), *вишиванка* (2), *окуляри* (2), *хустка* (1), *хустина* (1), *вишивка* (1), *руки* (1), *кучерява* (1), *в'язати* (1), *шпиці, в'язання* (1), *білий фартух та червона хустка* (1). Периферійними асоціативними ознаками є спогади про дитинство: *село* (3), *затишок* (3), *казки* (3), *літо* (2), *дитинство* (1), *пісня* (1), *спілкування* (1), *маленька* (1), *маленькі* (1), *тепло, відпочинок* (1), *спогади дитинства* (1), *рідне село* (1), *бесіда, чай* (1), *цікаві історії* (1), *казки на ніч* (1), *ніжно гладить по голові* (1).

Аналізуючи асоціативне поле номена-стимулу *бабуся*, не можна залишити поза увагою периферійні ознаки, які вказують на ставлення до бабусі в сім'ї: *незрівнянна* (3), *дорога* (2), *шановна* (1), *друг* (1),

вдячність (1), *близькість* (1), *найдорожча людина* (1). Найінтимніші почуття до цієї людини складають образні реакції *радість* (3), *сонце* (2), *щастя* (1), *промінчик сонця* (1), *сонце планети* (1), *моя* (1).

Всі реакції-відповіді на номен-стимул *бабуся* мають позитивне семантичне забарвлення. Відсутні негативні реакції. Одиночне висловлювання *намагається вчить (а дарма)* (1) носить іронічний добродушний характер і належить у нашому ВАЕ представнику чоловічої статі, хлопцеві.

Фемінна онтологічна асоціативна лінія *бабуся – мати* представлена спільними онтологічними ознаками: *турботлива/ турботливість; добра; любов; тепло; рідна; порадниця/поради.* У проведеному ВАЕ продуктивно представлена фемінна онтологічна асоціативна лінія *бабуся – сестра,* яку підтверджують спільні чи синонімічні онтологічні ознаки *рідна; порадниця; добра; найкраща; любов/любляча; мудра/розумна.*

Номени-стимули *бабуся, мати*, *сестра* в українській лінгвокультурі мають багато спільних фемінних асоціативних ознак, що знайшло відбиток у наших матеріалах. Це ознаки *рідна; порадниця; турботлива/турботливість; добра; найкраща; любов/любляча; мудра/розумна; тепло,* які є як онтологічними, так і емпіричними.

Фемінна онтологічна асоціативна лінія *бабуся – дочка* представлена спільними ознаками: *рідна; турботлива;* синонімічними ознаками *мудра/розумна*; антонімічними ознаками *старенька/маленька*. Онтологічні асоціативні лінії *бабуся – онука, бабуся – онук* представлені спільними чи синонімічними онтологічними ознаками *добра; добрий; рідна; рідний; любов/улюблена; улюблений;* ознаками, підтвердженими віковим протиставленням: *господиня/помічниця; старенька/маленька; маленький.* Фемінна онтологічна асоціативна лінія *бабуся – тітка* показує, що онтологічна ознака *господиня* є спільною для номенів-стимулів *бабуся* та *тітка.*

Аналогічно ознаці *відмінний господар* номена-стимулу *дідусь* ознака *господиня* номена-стимулу *бабуся* є етнокультурним явищем, бо вміле хазяйнування, вдале господарювання є етнокультурною традицією українського народу. Тому і на селі, і в місті українські дідусі та бабусі – досвідчені та вмілі господарі, які з радістю передають свій досвід і дітям, і онукам – як своїм, так і сусідським, друзям, членам родини і просто знайомим. Це свідчить про відкритість і доброзичливість – етнокультурні особливості українців, що знайшло відбиток у реакціях-відповідях наших респондентів.

Рідна старенька мудра бабуся, порадниця, є прекрасною і досвідченою господинею. Її багатий внутрішній світ – доброта, любов, теплота і турботливість – є ядром асоціативного поля номена-стимулу *бабуся*. Тому ці ознаки становлять етнолінгвістичне значення цього номена.

На основі отриманих даних ВАЕ ми констатуємо, що онтологічні реакції *старенький/старенька*; *сивий; приклад для наслідування* характерні для українських номенів-стимулів, які стосуються номеносистеми із семантикою членів родини похилого віку. Це вказує на традиційне українське поважне, любляче, тепле ставлення як до своїх членів родини похилого віку, так і до людей похилого віку взагалі, які є не кровно спорідненими, але теж близькими, рідними, бо вони старші за віком. Шанобливе ставлення до старших членів родини підкреслено асоціатами *бабка, бабуся, бабуня, бабусенька, бабусечка, бабушка, бабця, буся (годувальниця; смачненьке)*. Старенькі дідусі та бабусі є рідними для кожної української душі, бо вони відмінні та досвідчені господарі, працьовиті, мудрі й добрі, найкращі порадники в житті, їхнє життя, як правило, – приклад для наслідування молодшими членами української родини, яким вони дарують тепло, любов, турботливість упродовж усього свого життя.

Перспективу нашого дослідження вбачаємо в дослідженні номенів на позначення родинних стосунків у художній літературі, в аспекті міжкультурної комунікації тощо.

Джерела та література:

1. Нахапетова О.В. Співвідношення понять *«термін», «номен», «номенклатура»* у назвах спорідненості і свояцтва. Вісник Донецького національного університету. Донецьк. 2014. Вип. 1-2, Сер. Б: Гуманітарні науки. С. 171 – 177.
2. Бурячок А.А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові. К.: АНУРСР. 1961. 150 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. За ред. В.Т. Бусел. К., Ірпінь: ВТФ «Перун». 2009. 1736 с.
4. Нахапетова О.В. Асоціативний експеримент як чинник прояву ментальних особливостей етносу. Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Вип. 138. Кіровоград, Видавець Лисенко В.Ф. 2016. С. 451-455.

УДК 17.021.2–027.555

ФОРМУВАННЯ КРЕДИТУ ДОВІРИ ДО ПУБЛІЧНОЇ ОСОБИСТОСТІ

І.Г. НЄНОВ,
канд. політ. наук., доц.,
Одеський національний морський університет
(Україна)

Довіра до публічної особистості багато в чому визначається її вмінням спілкуватися з людьми. Тому культура мовлення постає об'єктом багатьох наукових досліджень [1-11].

Однією зі складових публічного адміністрування є публічні виступи, які у процесі демократизації українського суспільства набули особливого значення. Досвід промовців Стародавньої Греції і Риму свідчать, що перемагає аудиторію не той, хто говорить правду, а той, хто володіє прийомами переконання. Славетні майстри публічного слова – Аристотель, Демосфен, Платон, Цицерон – заклали основи вимог до публічних виступів.

Аристотель у своїй «Риториці» писав: «Промова складається з трьох елементів: з самого оратора, з предмету, про що він говорить, а також з особи, до якої він звертається. Вона і є кінцевою метою усього». Тобто була вироблена модель впливу публічної особистості на аудиторію.

Публічна людина – це особистість, яка словами, мовними вчинками, стверджує і захищає свою точку зору публічно, у полеміці і дискусіях, на прес-конференціях, брифінгах, у доповідях і промовах, виступах на телебаченні, радіо та у газетах, на мітингах. Деякі сучасні чиновники та політики різних рівнів не до кінця усвідомлюють значення публічно висловленого слова, за яке публічна особистість має нести найвищу відповідальність. Слово і створює, слово і руйнує.

За соціологічними даними, довіра чи недовіра до публічної особи виникає у перші сім секунд її появи перед аудиторією. Вона народжується під час невербальної комунікації з публікою і успіх або неуспіх виступу, починається з першого вербального звернення до аудиторії («шановні депутати!», «Добрий день, колеги!», «Здрастуйте, шановні учасники круглого столу!»).

У психології існує поняття імпритінгу – враження про публічну особу, що відбивається (фіксується) у свідомості публіки. Якщо це враження позитивне, то упродовж всього виступу так званий

позитивний шлейф буде супроводжувати оратора, яким би за змістом не був його виступ.

Вченими доведено, що аудиторія запам'ятовує оратора ще на початку виступу вже на сімдесят відсотків, на двадцять – те, як він говорив, і лише на десять відсотків – про що саме він говорив. Тому ми часто, спостерігаючи за публічними особами на трибуні, доходимо висновків, що вони перед собою не чітко поставили кілька основних завдань: по-перше, як поводити себе у період невербального спілкування з аудиторією (тобто до початку виступу); по-друге, не відповіли собі на три дуже важливих питання – як публічно спілкуватися (прийоми публічних виступів), що говорити (драматургія побудови виступу за вимогами психології, риторики, логіки), до кого звертатися (потенційний склад аудиторії, її підготовленість до риторики виступу). Основні вимоги, з яких починається кредит довіри до оратора:

1. Правила семи секунд.
2. Поведінка і хода оратора.
3. Правило 90°.
4. Стойка оратора.
5. Жести та міміка.
6. Використання інтонаційних знаків у виступах.
7. Підбір слів.
8. Значення пауз.

Розглянемо детальніше деякі з цих вимог. На обласному рівні проходила нарада, якій з доповіддю виступав один з начальників управління облдержадміністрації. Тема – занадто важлива: підходи до проведення в Україні земельної реформи. В залі були присутні понад триста керівників районів, області, спеціалісти відповідної галузі. Після закінчення заходу усім їм було запропоновано відповісти на питання анкети. Мета опитування – дізнатися, що саме з виступу запам'яталося аудиторії. Виявилося, що 90 % учасників цих зборів не задоволені доповіддю і мало що запам'ятали. Аналізуючи відповіді, автор дійшов висновку: не зважаючи на змістовну доповідь, яка була добре побудована і в якій порушувалися серйозні соціальні та економічні проблеми сьогодення нашого регіону, чиновника упродовж всього виступу супроводжував "негативний шлейф". За його поведінкою до і упродовж виступу слідкували експерти-психологи, які знайшли серйозні недоліки у спілкуванні з аудиторією:

- відсутність зорового контакту з залом до початку виступу. Оратор, не звертаючись до аудиторії і не піднімаючи очей від паперу, читав, на мій погляд, дуже цікаву і змістовну доповідь. Але, перед тим,

як привітався з колегами, він не оглянув зал очима. Треба, стоячи перед публікою, не повертаючи голови вправо-вліво, очима оглянути усіх присутніх з правого сектора, лівого і потім центру. Тобто, він вже на четвертій секунді не одержав контакту з аудиторією. Але негативний шлейф створився ще на першій-другій секундах, коли після надання йому слова він ішов до трибуни, поправляючи краватку, застьобуючи усі ґудзики піджаку, злегка нахилившись до підлоги, не дивлячись на людей. Крім того, до початку виступу була затягнута пауза: він шукав свої окуляри, перекладав листи на трибуні, таким чином, він вже не одержав від залу кредиту довіри;

- організатори цих зборів не врахували «правила 90°», адже трибуна була розташована не по центру, а збоку. Тобто сектор огляду оратором зали був практично на 50 % зменшений. Цей негативний факт розташування трибуни впливав на звукове сприйняття слів оратора присутніми у залі;
- у вербальному спілкуванні для сприйняття матеріалу велике значення мають жести. Вони часто посилюють смисл висловленого, привертають увагу до того моменту, який хоче виділити автор. До речі, італійці протягом години спілкування роблять до 180 жестів, французи – 120, англійці – жодного, а українці і росіяни – до 25. Наш доповідач за сорок хвилин виступу використав (і дуже недоречно) тільки два посилюючих жести. Хоча, за спостереженнями експертів-психологів, їх могло би бути понад десять;
- інтонаційні знаки у виступі практично не використовувалися. А якщо вони і були, то дуже аморфні і невиразні. Вони допомагають на наш погляд, створювати так звану мелодію голосу, який звучить більш переконливо, а це дає можливість слухачам зосередити свою увагу на важливих питаннях. Чиновник не використовував логічних (смислових) наголосів. Перед комами не робив люфт пауз і не підвищував голосу, крапки читав як коми, і навпаки. Таким чином монотонність сприяла втраті уваги аудиторії. На наш погляд кращий , музичний інструмент – це голос людини, і ним сучасним політикам,керівникам усіх рівнів треба вчитися володіти. На жаль, вищі навчальні заклади, які готують держслужбовців, працівників органів місцевого самоврядування, політологів, політиків, вчителів, лекторів цьому не вчать. Тому дуже часто ми втрачаємо у доведенні ключових питань соціального, політичного та економічного значення до соціуму;
- як показує практика та соціологічні дослідження, у публічних виступах аудиторія реагує менше на значення речення, а більше – на слова , їх підбір. У виступі на обласній чиновник плутав місцями

іменники і прикметники, часто використовував вступні слова і речення, які інтонаційно не вимовлялися, найчастіше були зайвими і у такий спосіб відволікали аудиторію. Тричі у період виступу ми відзначили невідповідність, дисонанс слова і тону їх вимовляння.

Політтехнологи, спеціалісти-психологи, лінгвісти та досвідчені оратори дійшли висновку, що всім публічним особистостям треба позбавитися десяти помилок, які спостерігаються під час виступів.

Помилка перша: невідповідність. Публіка миттєво помічає, коли зміст слів оратора розходиться з тональністю вимови, осанкою та мовою тіла, жестами. Аудиторія легше сприймає інформацію політика-оратора, коли він позитивно налаштований, не зважаючи на тему та проблематику виступу. Цей позитивний настрій передається будь-якій, у тому числі, і телевізійній аудиторії. Часто негативним прикладом служать виступи деяких українських політиків у Верховній Раді, з трибуни якої можна побачити такі жести-символи, що становиться соромно, і почути такі непристойні словосполучення, що телеглядачі відчувають себе начебто на кухні. Під час однієї з теледискусій відомий в Україні політик замість необхідного слова (коректного) на адресу жінки-політика використав дуже брудний жест «від плеча», чим викликав у багатьох телеглядачів негативне і бридливе ставлення до нього самого.

Помилка друга: виправдовування. Ми завжди повинні пам’ятати, що аудиторія егоїстична, тому за мету спочатку виступу треба поставити завдання інформувати, довести до відома, переконати, а не говорити про стан свого здоров’я у цю секунду виступу. Таке інколи на практиці трапляється (оратор посилається на хриплий голос, тиск, поганий зовнішній вигляд і таке інше). Публіка ж чекає від оратора не цього, а головного – заради чого вона зібралася і дивиться на людину, яка знаходиться у центрі залу.

Помилка третя: вибачення. Вона схожа на попередню, коли публічна людина говорить про своє хвилювання, пов’язане з тим, що не дуже часто виступає перед людьми. Такий факт сприймається публікою як некомпетентність того, хто перед нею виступає.

Помилка четверта: очі та брови. Дослідження психологів показали, що аудиторія в десять-п’ятнадцять разів більше уваги приділяє, як вміло оратор володіє обличчям, особливо очима та бровами. Як не дивно, але практикою доведено, що публіка слухає оратора не вухами, а очима. Починаючі публічні особистості не вміють використовувати міміку. Високо підняті брови – ознака невпевненості, якщо очі і брови говорять те саме, що і слова оратора, публіка його зрозуміє і проникнеться повагою як до компетентної

людини. Ще у Древній Греції оратори, перш ніж виступити на майдані, тренувалися перед дзеркалом. Сьогодні бажано свої перші виступи писати на відео і аудіо, щоб потім проаналізувати свої помилки.

Помилка п'ята: підбір слів. Майстри публічного слова древності вчили своїх учнів розповісти так, щоб їх вчитель бачив сказане. Тому слова, речення повинні створювати у слухачів картинку. Оратори-початківці (це особливо стосується лекторів навчальних закладів) повинні говорити просто, дохідливо, так, щоб люди чекали зустрічі з ним.

Помилка шоста: відсутність гумору. Соціологічні дослідження довели, що кращі інформативні промови – це цікаві промови, вони запам'ятовуються, коли публічна особа у серйозній промові використовує жарти. Іноді нашим ораторам не вистачає. Під час виступу і такого прийому, як сміх, який допомагає розслабитися і, як свідчать нейропсихологи, призводять до формування у мозку хімічного середовищ, у якому краще відбувається сприйняття нової інформації.

Помилка сьома: усезнайство. Деякі наші оратори-політики, виходячи на трибуну, вважають себе розумнішими за аудиторію. Будь-яка публічна людина повинна пам'ятати, що у тій чи іншій проблемі вона насправді добре підготовлена, але це не означає, що слухачі не можуть знати більше, ніж він чи вона. Деякі з лекторів інколи займають позу усезнайства і на питання, які їм ставляться, вони намагаються відповісти, але не завжди переконливо, тому що не вистачає мужності сказати й собі, і аудиторії: я не готовий сьогодні вам відповісти, згодом підготуюсь і дам вичерпну відповідь.

Помилка восьма: метушливість. Вона виникає через відсутність досвіду виступів. Оратор, виступаючи перед публікою, ходить або по аудиторії, або зі сторони в сторону біля трибуни, а це видає його невпевненість. Головне, щоб, як сказав Архімед, знайти точку опори: стояти на одному місці і встановити зоровий контакт зі всією аудиторією.

Помилка дев'ята: монотонність. Нудний монотонний голос як китайське катування за допомогою капання води на голову того, кого катують. Така промова – по тональності монотонна, без логічних наголосів і використання вимог до інтонаційних прийомів у виступах – руйнує головне, заради чого зібралася аудиторія або заради чого оратор хоче переконати її у правоті своїх поглядів. Такі виступи викликають втомленість, відволікаючи від ключових питань доповіді.

Помилка десята: відсутність пауз. Оратори-початківці бояться використовувати паузи, які допомагають осмисленню теми, яку вони намагаються висвітлити. Замість пауз можна почути слова-паразити: так би мовити, е-е-е, та-а-а-к…Поки знайдуться необхідні слова, краще помовчати. Паузи часто допомагають встановити зворотній зв'язок з аудиторією. Зазвичай аудиторія сприймає паузи, коли в контексті виступу через паузу визначається розглядання нового питання. Тим самим пауза допомагає підготувати аудиторію до сприйняття чергової проблеми.

Публічна людина повинна пам'ятати, що промова – одна з найточніших і зрозумілих засобів висловлення думок. Слова служать для синхронізації спільного мислення співбесідників. Пам'ятайте, що слова – як стріли – ранять глибоко, слова – як кулі, які вбивають , і ліки, що зцілюють. Сила і красота слова полягає в силі і красоті думок. Вони можуть радувати слух, і у той само час слова можуть бути негативними, руйнівними. Словом можна вбити, а можна повернути до життя. Вважається, що людина, яка володіє словом, є всемогутньою. Вона може створювати світ з нічого. Чи не зі слів світ? Адже спочатку було Слово. Деякі слова несуть інформацію, інші – спонукають до дій. Слово створює. Слово руйнує. Слово – це дія і назад слова не повернеш. Колись сказані слова вже живуть своїм життям. Це далеко не пустий звук. За неправильні слова можна й відповісти. Публічна особистість несе найвищу відповідальність за кожне слово, за кожну промову та доповідь.

Кожна людина, яка виходить на трибуну, повинна пам'ятати відомі постулати ораторів античності: інформувати, переконувати і спонукати до дії чи прийняття рішень, і вимоги, що до неї пред'являються з боку аудиторії:

1) професійне знання предмету виступу;
2) культура мови;
3) володіння голосом (інтонаційними знаками);
4) знання особливостей вимог до вербальної і невербальної комунікації;
5) володіння законами логіки;
6) уміння драматургічно побудувати виступ;
7) володіння прийомами полеміки та дискусії;
8) володіння мистецтвом аргументації;
9) увага до свого зовнішнього вигляду;
10) щоб слова не розходилися з моральними вчинками самого оратора.

Однією зі складових публічного адміністрування є виступи державних діячів, політиків, керівників усіх рівнів, які повинні постійно вчитися секретам доведення своїх думок до різних верств населення. На жаль, багато з них ще не володіють мистецтвом спілкування, мистецтвом діалогу, мета якого – формувати довіру до публічної особи. Тому сьогодні, на наш погляд, настав час видання підручника під назвою «Основи публічної майстерності», по-перше. По-друге, у вузах, де готують політологів, управлінців, соціологів, адвокатів та вчителів, включаючи нову дисципліну щодо мистецтва спілкування. Ця дисципліна може виконувати синтезуючу функцію і тому опосередковано пов'язана з соціально-політичними дисциплінами, риторикою, психологією, педагогікою, менеджментом, логікою та філософією. В ній повинні розглядатися питання, суміжні з проблематикою таких модулів, як «Гуманітарна і культурна політика в Україні», «Етика державного службовця», «Соціальні системи та соціологічні методи їх дослідження» тощо. По-третє, бажано науковцям – психологам, політологам, філософам, фахівцям з логіки розробити й видати учбовий посібник, щодо тренінгів з різноманітних питань створення зворотного зв'язку з аудиторією.

Джерела та література:

1. Хаджирадєва С.К. Теорія і практика підготовки державних службовців до професійно-мовленнєвої комунікації: Монографія. Одеса: ОРІДУ НАДУ. 2005. 293 с.
2. Л. Климчук, Мацко Н. Риторика: навч. посібник. К.: Вища школа. 2003. 311 с.
3. Ораторське мистецтв: навч. посібник / Під ред. Н.П. Осипової. 3-е вид., стереотип. Х.: Одисей. 2007. 143 с.
4. Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: навч. посібник. К.: Кондор. 2003. 261 с.
5. Овчиннікова А. Мовна комунікація і мистецтво мовлення: монографія. Одеса: Маяк. 1999. 252 с.
6. Сопер П.Л. Основи мистецтва мови: книга про науку переконувати. / Під ред. К.Д. Чижова і Л.Н. Яхніча; пер. з англ. С.Д. Чижова. Ростов-на-Дону: Фенікс. 1996. 448 с.
7. Овчиннікова А.П., Хаджирадєва С.К. Основи ораторської майстерності в умовах конфліктної взаємодії: навч. керівництво. М.: Пальміра. 2005. 170 с..
8. Калиберда Е.Г. Зв'язки з громадськістю: Вступний курс: навч. посібник. 2-е вид., доп. і перераб. М.: Логос. 2004. 141 с.
9. Цимбалюк І.М. Психологія спілкування: навч. посібник. К.: ВД «Професіонал». 2004. 300 с.
10. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Основи мовної комунікації: Підручник для вузів / Під ред. А.Я. Гойхман. М.: ІНФРА_М. 1997. 272 с.
11. Варакута С.А., Єгоров Ю.Н. Зв'язки з громадськістю: навч. посібник. М.: ИНФРА. М, 2004. 245 с.

УДК 94(477.63):528.93:91«1849/1914»

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ТА КАРТОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В КАТЕРИНОСЛАВІ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.: НАУКОВІ ОСЕРЕДКИ ТА ПЕРСОНАЛІЇ

В.С. НІКІЧУК,
аспірантка кафедри історії України,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова (Україна)

Історико-географічні дослідження наприкінці XIX – на початку XX ст. передусім стосувалися проблематики історичної політичної географії, у контексті якої розглядали територіальні зміни регіональних утворень (губерній, повітів), історичного розвитку міст як політичних центрів тощо. До того ж, особливе місце серед досліджень посідали картографія та топонімічні студії. Зазначені напрямки історичної географії України зазвичай і ставали предметом досліджень науковців.

Одним із осередків історико-географічних напрацювань в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. був Катеринослав. Характерною особливістю цього центру була наявність декількох взаємопов'язаних наукових установ, що проводили краєзнавчі дослідження. Вони об'єднували вчених для спільної діяльності та вирішення наукових і практичних питань. Так, однією із перших таких наукових установ був «Музей старожитностей», утворений 1849 р. за ініціативою директора гімназії Я.Д. Грахова та губернатора А.Я. Фабра. В колекції перших музейних експонатів зберігалися переважно пам'ятки археологічних культур, монет, палеонтологічні рештки тощо. Проте, вже на початку 1900 р. музей починає занепадати через відсутність фінансової підтримки. Паралельно з існуванням Музею старожитностей, у 1887 р. почесний громадянин Катеринослава О.Н. Поль відкриває перший приватний музей, колекція якого нараховувала близько 5 тис. експонатів, зокрема, археологічними знахідками, старожитностями запорожців тощо. У зв'язку зі смертю у 1890 р. О.Н. Поля, ініціативу подальшого існування та розвитку музею підтримали Катеринославське земство та Катеринославське наукове товариство [1]. Катеринославське земство сприяло облаштуванню музею, відчуваючи потребу в активному вивченні краю та популяризації знань, що було загальною тенденцією земств на початку XX ст. Проте, акцент мали зробити на природничі та

сільськогосподарські дослідження краю. Ідею облаштування при земстві природничо-краєзнавчого музею в поєднанні з ідеєю відновлення музею імені О.Н. Поля підтримало Катеринославське наукове товариство, що виникло 1901 р. Метою товариства полягала в ідеї «следить за успехами науки и способствовать распространению в народе знаний». Керівником, професором В.В. Куриловим, була зроблена доповідь про засаду в Катеринославі ботанічного саду із природничо- історичним і археологічним музеями. Проте, реалізація даного проекту не відбулася і облаштуванням обласного музею імені Поля Наукове товариство займалося самостійно [2]. Так, товариство запросило Д.І. Яворницького на посаду директора. На засіданні правління товариства, яке відбулося 1 квітня 1902 р., Д.І. Яворницький дав згоду обійняти посаду директора музею, а на загальних зборах товариства 5 квітня 1902 р. В.В. Курилов відзначив заслуги Д. Яворницького у створенні музею. Під його керівництвом музей поповнився багатьма новими та цінними експонатами, до його фондів увійшло чимало археологічних знахідок, історичних документів та картографічних матеріалів, завдяки чому він перетворився на один із провідних музеїв України [3].

Іншою науковою установою на базі якої проводилися дослідження історико-географічного напрямку була Катеринославська губернська вчена архівна комісія, що існувала як науково-історичние товариство та була заснована 1903 р. з метою збереження та популяризації архівних документів, фольклорно-етнографічних матеріалів Південної України. Катеринославська комісія тісно співпрацювала з іншими науковими установами міста. Головою комісії був М. Миклашевський, проте фактичне керівництво установою здійснював А. Синявський. До активних членів Катеринславської комісії належали В. Біднов, Д. Дорошенко, Я. Новицький, Д. Яворницький тощо. Результати досліджень дослідники публікували в «Летописи Екатеринославской ученой архивной комиссии» (1904–1915) [4].

Серед представників Катеринославського центру з точки зору історико-географічних досліджень особливої уваги заслуговує Я.П. Новицький та Д.І. Яворницький. Саме ці дослідники досліджували історію краю, цікавилися питаннями топонімії та картографії.

Д.І. Яворницький (1855–1940) захопився історичними розвідками та історико-географічними дослідженнями ще будучи студентом Харківського університету. Грунтовні дослідження Д. Яворницького присвячені краєзнавчій тематиці, зокрема, історії Запоріжжя. Свої

напрацювання оприлюднював на сторінках «Екатеринославских губернских відомостях» та «Киевской старине» [5]. Проте, звертаючись до історії запорозького краю, дослідник не міг не оминути проблематику історичної географії, адже Д. Яворницький прослідковував територіальні зміни території на певному проміжку часу. Варто відмітити, що історик також проводить паралелі щодо змін, які відбулися, та його часом. Так, у дослідженні «Нариси історії запорозьких козаків та Новоросійського краю» (1889) викликає зацікавлення розділ про ліси в межах запорозьких вольностей. На початку автор доцільно визначає територію, яку займали козаки, конкретизуючи її «огромным пространством степей, прилежащих к обоим берегам Днепра в его нижнем течении между Бугом на западной и Кальмиусом на восточной стороне» [6, с. 143]. Також історик вказує на розділення кордонів між запорозькими володіннями та територією Гетьманщини, визначаючи межею лівий берег ріки Орелі. Д. Яворницький характеризуючи зміни в природному середовищі цієї території, прослідковував природні зміни, що відбувалися на території запорозьких вольностей. Наприклад, він зазначає, що природні умови змінюються в XVII – XVIII ст., що знаходить відображення у згадках російських послів та геометричних спеціальних планах кінця XVIII ст. [6, с. 147].

Д. Яворницький звертався до проблем історичної політичної географії, визначаючи зміни кордонів запорозьких вольностей протягом другої половини XVII – XVIII ст. Характерно, що історик звертає увагу на проблематичність та точність щодо визначення кордонів козацьких територій, особливо в період їх формування [7, с. 5]. Д. Яворницький у роботі «Вольності запорозьких козаків: історико-топографічний нарис» (1890) подав картографічний матеріал, що унаочнив його дослідження, де визначено кордони вольностей та відображено адміністративний поділ [7, с. 386]. Також, картографічний матеріал історик розмістив у книзі «Запорожье в остатках старины и преданиях народа» (1888 р.). Д. Яворницький склав карту-план Хортицької Січі у 1884 р. після подорожі на острів [8].

Важливою для історико-географічних досліджень є трьохтомна «Історія запорозьких козаків» Д. Яворницького. У першому томі значну увагу приділено саме визначені кордонів козацьких вольностей, їх трансформації протягом часу. До того ж, історик обґрунтовує зміну територій відповідними доказами законодавчого характеру.

Крім історичної політичної географії, де автор визначає території козаків, історик присвячує розділ топонімії краю. Вчений звертається до походження назви козацької столиці: «Січа, Січ» – виникла, без сумніву, від слова «сікти», «висікати» в розумінні рубати, отже, має однаковий корінь з великоруським словом «засіка». Доказом цього служать документи минулих віків, що дійшли до нас, які розкривають увесь хід поступової колонізації нових дніпровських степових місць, яка йшла зі старої Малоросії на Низ». Також, Д. Яворницький звертається до поняття «кіш» та його походження, вживання: «Слова «січ» і «кіш» вживалися запорозькими козаками то як синоніми, то із цілковитим розрізненням одного від іншого: під словом «Січ» звичайно розуміли постійну столицю, постійне ядро козаків, постійний центр усього козацтва, до того ж, у себе, вдома; а під словом «кіш» найчастіше розуміли уряд, іноді воно мало значення тимчасового місця перебування козаків, військового табору» [9, с. 126].

На базі Катеринославського музею працював і Я.П. Новицький (1848–1925) – історик, археограф, фольклорист, історико-географ. Протягом багатьох років (1883–1902) Я. Новицький допомагав Д. Яворницькому у науковій роботі. Польові матеріали, які зібрав Я. Новицький, стали цінними ілюстраціями для історичних праць Д. Яворницького. Так, на прохання колеги, Я. Новицький повідомляв йому місцезнаходження островів, балок, уточняв їх назви та виплавляв плани і карти (зокрема, план о. Хортиця) тощо [10, с. 14-16].

Його наукові дослідження присвячені краєзнавчій тематиці, що подані в історико-географічному та економіко-статистичному напрямку. Основну увагу історик зосереджує на вивченні Олександрівського повіту. Одна з його робіт – «История города Александровска (Екатеринославской губ.) в связи с историей возникновения крепостей Днепровской линии 1770–1806 гг.» (1905), де історик звертається до проблеми визначення території міста: «Александровская, при устье р. Московки, впадающей в Днепр» [11, с. 8], автор прослідковує історію виникнення міста та його історичні зміни на протязі часу. Я. Новицький визначає проблематику щодо заселеності краю та колонізацію сусідніх земель, зокрема, південних земель. Тобто історик розвиває два напрямки історико-географічних досліджень – історичну політичну географію та географію населення.

Однією із ґрунтовних робіт Я. Новицького є «Описание городов и границ бывшей Азовской губернии (1775–1783 гг.)». У дослідженні автор звертається до проблематики визначення та зміни кордонів Азовської губернії протягом 1775–1783 рр., він намагається

встановити чіткі кордони губернії із сусідніми губерніями, татарськими землями тощо. У роботі Я.П. Новицький подає примітки, що уточнюють місцезнаходження річок та населених пунктів, правильного прочитання географічних назв. Його опис репрезентований у вигляді таблиці, що містить 13 пунктів та складається із двох колонок, де у першій вказано опис кордонів безпосередньо губернії, а у другій – опис сусідніх земель. Згідно із зазначеним, в «Описі» визначенням першого кордону губернії, історик вказує на територію вздовж Азовського моря між річками Кальміусом і Бердою та зазначає на прилягання Азовського моря до безпосередньої території губернії. Варто відмітити, що історик визначає не лише територіальні межі, а вказує, відповідно до якого нормативного документа ці території увійшли до складу інших земель. Наприклад, східні спірні кордони, згідно із конвенцією 1704 р., належать кубанським татарам тощо.

Інша частина дослідження Я.П. Новицького, під назвою «Описание городов», складається з дев'яти пунктів, та кожен відповідає кількості повітових міст. Наприкінці роботи вміщена загальна характеристика Азовської губернії.

Опис повітових міст конкретизовано переліком із короткою характеристикою об'єктів, що входять до певного повіту. Також опис надає інформацію історико-географічного напрямку, зокрема, визначення розташування міст з огляду на їх географічне положення. Так, Я.П. Новицький вказує: «…Уездный город Павлоград, начатой строением 1780 г., лежит на возвышенном, ровном и пространном месте, по течению реки Волчей с правой стороны, коя впадает в реку Самару, при устье реки Солоной…» [12].

Загалом, опис кордонів та опис міст, опубліковані в «Описании...» Я.П. Новицького, містять достатню кількість інформації для реконструкції кордонів Азовської губернії і, відповідно, зовнішніх кордонів Російської імперії [13].

Таким чином, Катеринославський центр історико-географічних досліджень зароджувався на ґрунті наукових установ, що були репрезентовані Музеєм старожитностей, Обласним музеєм імені О.Н. Поля, Катеринославським науковим товариством та Катеринославською губернською вченою архівною комісією тощо. Яскравими представниками Катеринославського центру були вчені Я.П. Новицький та Д.І. Яворницький, які зосередили свої спостереження на дослідженні історії Запорожжя, в контексті якої сприяли розвитку історико-географічних досліджень – історичної політичної географії, картографії та топоніміки.

Джерела та література:

1. Исторический музей им. Д.И. Яворницкого – 30 августа 2012. URL: https://www.shukach.com/uk/node/13074 (9.04.2019).
2. Гребінник Т.О. Обласний музей ім. О.М. Поля і проблема створення сільськогосподарського музею у Катеринославі. Музей і місто: музеєзнавчі аспекти збереження і відтворення своєрідності міської культури. (Матеріали обласної наук. конф., присвяченої 225-річчю м. Дніпропетровська). Дніпропетровськ, 2003. 134 с. URL: http://www.museum.dp.ua/article0148-2.html (9.04.2019).
3. Савчук В.С. Д.І. Яворницький і Катеринославське наукове товариство. Регіональне і загальне в історії: Тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Д.І. Яворницького та 90-літтю XIII Археологічного з'їзду (9 листопада 1995 р.). Дніпропетровськ, 1995. 328 с. URL: http://www.museum.dp.ua/yavor_01.html (9.04.2019).
4. Швидько Г.К. Катеринославська губернська вчена архівна комісія. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles. php?id=11051 (5.04.2019).
5. Ясь О.В. Яворницький Дмитро Іванович. Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я. Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2013. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Yavornytskyj_D (2.04.2019).
6. Эварницкий Д.И. Очерки по истории запорожских козаков и Новороссийского края. СПб: Типография И.Н. Сороходова, 1889. 195 с.
7. Эварницкий Д.И. Вольности запорожских козаков: историко-топографический очерк. СПб: Типография И.Н. Сороходова, 1890. 384 с.
8. Эварницкий Д.И. «План Хортицкой Сичи». Запорожье в остатках старины и преданиях народа. Санкт-Петербург, издание Л.Ф. Пантелеева, 1888. 325 с. URL: http://ostriv.org/karta-yavornickogo-1888-roku/ (3.04.2019)
9. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків у 3 томах. Львів: Світ, 1990. Т. 1. 319 с.
10. Іваннікова Л.В. Д.І. Яворницький та Я.П. Новицький: до проблеми взаємин. Регіональне і загальне в історії. Д., 1995. С. 14-16.
11. Новицький Я. История города Александровска (Екатеринославской губ.) в связи с историей возникновения крепостей Днепровской линии 1770–1806 гг. Я. Новицкий. Екатеринослав: Типография Губернского земства, 1905. 176 с.
12. Новицкий Я. Описание городов и границ бывшей Азовской губернии (1775–1783 гг.). URL: http://history.org.ua/LiberUA/novits4/8.pdf (16.03.2019).
13. Олененко А. Формування кордонів Азовської губернії (1775–1776 рр.) за матеріалами опублікованих джерел. URL: http://eprints.zu.edu.ua/4871/1/ Olenenko_2.pdf (15.03.2019).

УДК 94 (477)«1939-1945»

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РУМУНСЬКОЮ ВЛАДОЮ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ «ТРАНСНІСТРІЇ» 1941–1944 рр.

О.В. ОСИПЕНКО,
канд. іст. наук, ст. викл.,
Одеський національний морський університет
(Україна)
К.В. ЄЙНІКОВА,
студентка 2 курсу ННМГІ,
Одеський національний морський університет
(Україна)

У сучасному історіописанні, яке до кінця ще не звільнилося від гегемонії певних інтерпретацій минулого, залишається чимало регіональних аспектів, які потребують детального вивчення, докорінного переосмислення й уточнення. Зокрема це стосується й проблематики нормативно-правого регулювання румунською адміністрацією повсякденності мешканців периферії в південно-західних українських землях упродовж 1941–1944 рр.

У більшості випадків науковці фрагментарно ставили питання про нормативно-правове регулювання повсякденного життя сільського населення Південно-Західної України в 1941–1944 рр., зосереджуючись переважно на податкових, військових та адміністративних функціях румунської окупаційної влади. А вчені, що займалися економічною експансією загарбників, передовсім О. Далін [1], І. Левіт [2] і О. Перехрест [3], не виділяли у своїх роботах південно-західний регіон України в окреме дослідження, лише побіжно розглядали досліджувану нами проблему. Сучасні українські історики І. Нікульча [4] та І. Ніточка [5], у своїх працях розглядають функціонування органів судово-репресивної системи в «Трансністрії» та розкривають сутність каральних заходів щодо мешканців, які чинили пасивний спротив виконанню продовольчих поставок. Дослідники: Вінцковський Т., Кязимова Г., Михайлуца М., Щетніков В., подали загальну характеристику адміністративно-територіального поділу, соціально-економічного становища та культурного життя «Задністрянщини» в період 1941–1944 рр. [6]. Деякі аспекти законодавчої політики румунської адміністрації на

теренах Південно-Західної України дотично розглянув у своїх дослідженнях Осипенко О.В [7, 8].

Метою дослідження є нормативно-правове регулювання румунською адміністрацією повсякденного життя сільського населення на теренах Буго-Дністровського межиріччя в 1941–1944 рр.

Захопивши терени у межиріччі Дністра й Південного Бугу, румунські окупанти чудово усвідомлювали, що більшістю місцевого населення вони перш за все сприйматимуться як вороги. В очікуванні спротиву від елементарної пасивної непокори та саботажу, умисного знищення врожаю на полях, пошкодження знарядь праці та машинного устаткування на підприємствах, окупанти упереджували й радикальні дії, такі як напад та вбивство румунських й німецьких вояків. Відтак, першими кроками, які дозволили окупаційному апарату тримати населення підконтрольних земель у покорі, стали впроваджені закони, які забезпечували безпеку румунських та німецьких військ від агресії з боку сільського населення і водночас збереження колгоспного майна від знищення. Наказом № 2451 від 3 жовтня 1941 р. було чітке застереження, що у разі нападу на румунських солдат у будь-якому населеному пункті, владою будуть застосовані суворі покарання: за перший раз – буде розстріляно 10 людей із села, у випадку повторення факту нападу – розстріляють 50 осіб, у разі третього нападу мірою покарання стане розстріл усіх мешканців населеного пункту, в якому відбувся акт злочину [9, арк. 16].

Наказом № 17 очільник губернаторства попередив голів колгоспів та підлеглих бригадирів, що у разі виявлення саботажу та зриву роботи, або умисного знищення врожаю шляхом підпалу, – вищезазначені особи будуть розстріляні. Усі мешканці зобов’язувалися повідомляти органи окупаційної влади (примарів та жандармські пости) про людей, які незаконно перебували на території села, а також про шкідників, що своєю діяльністю протидіяли окупаційній владі. Населення, яке переховувало цих осіб, підлягало розстрілу [10, арк. 144].

Про серйозність намірів румунського командування та цивільної адміністрації стало відразу зрозуміло після події, яка відбулася 23 жовтня 1941 р. Цього дня, радянські підпільники радіосигналом із Криму підірвали в Одесі будинок, в якому розташовувалася румунська комендатура, штаб 10-ї піхотної дивізії та німецькі зв’язківці. У відповідь на це окупанти винесли вирок: за кожного убитого румунського чи німецького офіцера або чиновника розстріляти 200 комуністів, а за кожного рядового солдата –

100 комуністів. Водночас, залякуючи і попереджаючи місцеве населення про цей злочинний акт, румунське командування розмістило інформацію на шпальтах «Одеської газети» [6, с. 438].

Впровадження такого роду нормативно-правових документів та влаштування привселюдних розстрілів за непокору, змушувало населення «Трансністрії» з одного боку негативно сприймати окупантів, а з іншого – боятися радянських підпільників та диверсантів, за дії яких розплачувалися власним життям невинні люди.

Одним із перших кроків румунської адміністрації щодо керівництва захопленими територіями став наказ № 2, який було розроблено на основі декрету № 1 від 19 серпня 1941 р., підписаного Г. Алексяну у м. Тігіні (зараз м. Бендери). Цим наказом усі особи, які до війни займали керівні посади або виконували функції відповідно до суспільного значення, чи то в колгоспах, чи радгоспах, зобов'язувалися терміново з'явитися до місцевих адміністративних органів влади, де уповноважені особи мали знову затвердити їх на займаних раніше посадах. Такі особи повинні були негайно продовжити свою попередню діяльність. Ті особи, які «відмовлялися з'явитися або відхрещувалися виконувати постанови, підлягали покаранню за саботаж» [11, арк. 13].

Подальшим кроком нової влади задля забезпечення виконання поставленої мети стає оприлюднення наказу № 56 губернатора «Трансністрії» Г. Алексяну від 18 березня 1942 р., який регламентував, що праця, відповідно до аграрного порядку, залишається обов'язковою на усій території губернаторства. Усе працездатне населення – чоловіки, жінки та діти – було залучено в організацію громадської праці та зобов'язувалися працювати на основі встановлених владою норм та планів.

Ті представники населення, які відмовлялися виконувати настанови цього наказу, підлягали низці покарань, які мали відповідну градацію: за відмову працювати у визначених умовах відправляли до трудового табору терміном до 2-х років; ті, хто перешкоджав організації праці, нищили повністю або частково різного роду інвентар та обладнання, робили його непридатним для використання – підлягали тюремному ув'язненню терміном від 1 до 3 років. Водночас, у випадку провокування до злочинних дій інших, підбурювачам загрожувало позбавлення волі на 3 роки; від 3 до 10 років могли отримати працівники за заклики до непокори, ухиляння від обов'язкової праці та ворожих дій проти влади; мешканцям, які здійснювали насилля або погрози відносно до влади з

метою перешкоджання трудової діяльності тощо – загрожувало ув'язнення терміном від 5 до 20 років [12, арк. 12].

Через декілька днів керівництво видає нову постанову, в якій з 20 березня 1942 р. у губернаторстві «Трансністрія» було запроваджено обов'язкову трудову повинність для всіх жителів віком від 16 до 60 років, що стало ще одним тягарем для населення окупованого краю. Щодо його долі, зазначалось, що мешканці «будуть по черзі використані на різних роботах військового характеру, на роботах для установ і підприємств громадських і приватних, а також на сільськогосподарських роботах термінового характеру. Звільнялися від трудової повинності лише ті, хто працював у громадських закладах або у приватних підприємствах, учні та студенти на період занять, особи вільних професій, комерсанти та підприємці, які мали дозвіл; хворі, вагітні, (терміном від 5 місяців); жінки з дітьми до 5 років та жінки, які мали більше 3 дітей до 10 років. За неявку на роботу населення каралось позбавленням волі у таборі від одного місяця до одного року та штрафом від 50 до 300 марок [13, арк. 14].

Окупаційне керівництво, окрім зазначеного, обмежувало й інші можливості населення. Так, із метою ефективнішого використання робочих рук у сільській місцевості з 1942 р. під час весняно-польових робіт трудівникам, без відповідного на те дозволу претора та коменданта жандармерії, заборонялося влаштовувати різноманітні зібрання, гуляння, хрестини та весілля. У разі ж порушення цього рішення мешканці, які брали без відповідного на те дозволу участь у цих заходах, підлягали негайному арештові. Старости трудових громад, зі свого боку, були зобов'язані слідкувати за розповсюдженням різноманітних слухів. У разі виявлення людей, які займалися їхнім поширенням, мали повідомити до поліції або жандармерії. Аналогічно сільські очільники мали вчиняти, якщо чужинці зупинилися у підконтрольному селі. Окрім цього, до обов'язків старост належали й інші дії: слідкувати за режимом пересування мешканців на території населеного пункту між восьмою годиною вечора та п'ятою годиною ранку; усіх виявлених порушників, відповідно, мали затримати та доправити до сільської управи, де на них накладалися грошові стягнення [14, арк. 16].

Вочевидь, переслідуючи мету не допустити різноманітних зібрань серед селян, чиновники з настанням сутінок забороняли сільським мешканцям освітлювати свої будинки як із середини, так і ззовні. Старости ж сіл мали слідкувати за вчасним виконанням вимог цієї постанови [15, арк. 55].

Упроваджена румунською владою система покарань у вигляді грошових штрафів, позбавлення волі, фізичні тортури за невиконання наказів та розпоряджень, не залишала підокупаційному населенню краю іншого вибору, окрім упокоритися та працювати на загарбника.

За громадським порядком у сільській місцевості слідкували жандармські підрозділи і таємна політична поліція – сигуранца. Для проведення слідчих дій при повітах функціонували в'язниці, в яких утримувалися порушники закону, злочинці та ті, хто виявив будь-яким чином непокору румунській владі.

Слідчі дії проводилися цими ж каральними органами залежно від характеру та складу злочину або правопорушення. Методи досудового розслідування були вкрай примітивними і жорстокими: шляхом фізичного насилля та тортур із підозрюваного вибивали зізнання в інкримінованому йому злочині [4, с. 212].

Серед найпоширеніших правопорушень із боку як міського, так і сільського населення, виділяються: образи румунських чиновників, розповсюдження усіляких чуток про румунське військо, становище на фронті, образи в бік румунської армії, зберігання вогнепальної зброї, підробка документів, переховування євреїв, знищення фуражу, отруєння води у криницях тощо. За такі дії звинувачених засуджували до різних термінів ув'язнення (від декількох тижнів до 10 років), смертної кари або каторжних робіт (терміном до 25 років). Часто окупанти застосовували штрафи (від 200 до 2 000 лей), або арешт і штраф разом [6, с. 439].

Такий підхід не міг не сприяти хабарництву й продажництву серед нижчої ланки чиновників та жандармських чинів. Із гуманістичної точки зору спасіння людського життя у будь-який спосіб маємо сприймати як позитивний чинник, забарвлений людським фактором. Відмова виконувати роботи місцевим населенням тягла за собою цілу низку покарань та грошових штрафів. Наказом префекта Очаківського повіту у випадках відмови мешканців вийти на прополювання бур'яну загрожувало фізичне покарання у вигляді 10 ударів палицею та сплатою штрафу в розмірі п'яти марок. Якщо ж ті самі особи відмовлялися вдруге виконувати наказ – побиття зростало до 25 ударів, а штраф мали сплатити – 10 марок. За саботування цієї постанови втретє людині загрожував військовий суд [15, арк. 60].

Обов'язки слідкувати за дотриманням правопорядку в селах, а також, як сільське населення дотримується впроваджених цивільною адміністрацією наказів та постанов, були покладені на плечі румунських жандармів та вояків. Саме у руках цих представників

окупаційної влади знаходилось право вирішувати долі, як окремо взятої людини, так і цілої сільської громади.

Отже, на окупованих теренах «Задністрянщини» румунське керівництво розробило та впровадило ряд нормативно-правових документів, які вводили низку грошових штрафів та ув'язнення на різні терміни за непокору та саботаж окупаційній політиці з боку сільського населення. Під тотальним контролем румун перебували й особисті права і свободи мешканців «Трансністрії», зокрема, без відповідних дозволів трудівникам заборонялося покидати населені пункти та влаштовувати різноманітні святкування. Однак, не дивлячись на низку прописаних покарань за порушення окупаційних наказів та постанов, сільське населення щораз їх саботувало.

Джерела та література:

1. Alexander Dallin. Odessa, 1941—1944: A Case Study of Soviet Territory Under Foreign Rule. RAND, RM 1875:California. 1957. 466 p.
2. Левит И.Э. Участие Фашистской Румынии в агрессии против СССР. Истоки, планы, реализация (1.IX 939 – 19 XI 1942). Кишинев: Штиинца. 1981. 392 с.
3. Перехрест О.Г. Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.). Наукове видання. Серія «Україна. Друга світова війна. 1939 – 1945». НАН України. Ін-т історії України. К. 2010. 150 с.
4. Никульча И.Я. Компоненты и характеристика судебно-репрессивной системы в Транснистрии (1941–1944 гг.). Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук. праць V Міжнар. наук. конф., 24-25 квіт. 2015 р., Одеса, відп. ред. М.І. Михайлуца. Одеса : ОНМУ. 2015. С. 209–215.
5. Ніточко І.І. Окупація : Березівський район. 1941–1944 рр. Одеса : Астропринт. 2008. 288 с.
6. Вінцковський Т., Кязимова Г., Михайлуца М., Щетніков В. Окупаційний режим в губернаторстві «Трансністрія». Україна у Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси. Київ : Наукова думка. 2010. Т. 1. С. 413–446.
7. Осипенко О.В. Деякі аспекти законодавчої політики румунських окупантів у сільському господарстві губернаторства «Трансністрії». Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук. праць IV Міжн. наук. конф., 26-27 квіт. 2013 р., Одеса, відп. ред. М. І. Михайлуца. Одеса : ВМВ. 2013. С. 259–263.
8. Осипенко О.В. Унормування румунською окупаційною адміністрацією споживання продуктів харчування сільським населенням «Трансністрії» (1941–1944 рр.). Інтелігенція і влада. Серія : Історія. 2017. № 36. С. 147–158.
9. Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. 1932, оп. 1, спр. 661, 76 арк.
10. ДАОО. Ф. 1932, оп. 1, спр. 674, 280 арк.
11. ДАОО. Ф. 1932, оп. 1, спр. 544, 216 арк.
12. Державний архів Миколаївської області (ДАМО). Ф 1721, оп. 1, спр. 65, 12 арк.

13. ДАМО. Ф. 2512, оп. 1, спр. 1, 135 арк.
14. ДАОО. Ф. 1932, оп. 1, спр. 441, 171 арк.
15. ДАМО. Ф. 1651, оп. 1, спр. 2, 278 арк.

УДК 94 (477)«1861/1917»

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЦАРСЬКОГО УРЯДУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ПІВДНІ УРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

А.Г. ПЕРЕТОКІН,
канд. іст. наук, доц.,
докторант кафедри Історії України,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
(Україна)

Розпад Радянського союзу і загострення міжнаціональних конфліктів у країнах колишнього СРСР обумовлює актуальність вивчення політики царського уряду відносно національного питання в Російській імперії. Цілком зрозуміло, що коріння проблем сьогодення сягає глибокого минулого. Російська імперія розпалася після революційних подій 1917 р. і була знову зібрана насильницьким шляхом більшовиками. Сьогодні ми спостерігаємо подібну ситуацію, коли Російська Федерація розширює і намагається продовжувати розширювати свої кордони, незаконно захоплюючи території сусідньої незалежної держави – України. Циклічність історії неминуча, тому формування і подальший розпад багатонаціональних імперій є закономірним результатом історичного процесу.

Національну політику царського уряду висвітлювали відомі українські історики М.С. Грушевський, І.П. Лисяк-Рудницький та М.Ю. Шаповал. У сучасній Україні це питання привертало увагу дослідників В.В. Крутікова, Н.О. Щербак та В.Д. Яремчука тощо [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Питання національної політики царського уряду та його ставлення до представників вітчизняної та іноземної буржуазії потребує подальшого вивчення.

Метою статті є аналіз національної політики царизму Півдня України у другій половині XIX – на початку XX ст., дослідження національного складу буржуазії та ставлення царського уряду до її представників.

Національна політика царського уряду Російської імперії була складовою частиною внутрішньої політики. Вона була спрямована на зміцнення єдності імперії в якій 57 % населення складали «інородці». Досягалось це шляхом денаціоналізації та насильницької русифікації. Політику царського уряду можна охарактеризувати, як диференційовану щодо різних народів. Царський уряд обмежував окремі національності у визначенні місць проживання та виборі професій, деяким забороняли користуватися рідною мовою, а іншим взагалі забороняли вважати себе окремим народом.

Російський царизм проводив політику, яка мала сприяти поступовому злиттю національних окраїн в єдину державу. Щодо українців ця політика виходила із впевненості про тотожність українського і російського народів, і якщо віра в них була одна – православна, то й мова і все інше мало бути однаковим. Українці не зазнавали дискримінації на індивідуальному рівні за національною ознакою. За своїм статусом вони дорівнювались до великоросів, офіційно складаючи єдину етнічну спільноту [5, с. 55].

Царський уряд виступав проти культурницько-просвітніх заходів української інтелігенції. І якщо боротьба з іншими національними рухами була боротьбою за збереження цілісності держави, то боротьба з українським рухом була боротьбою за збереження «великої російської нації» [5, с. 56]. У зв'язку з цим, царизм видає Валуєвський циркуляр, який, стверджуючи, що «ніякої малоросійської мови не було, немає і бути не може», повністю заборонив українське книгодрукування в другій половині XIX ст. Через 13 років після Валуєвського циркуляру, цар Олександр II 18 травня 1876 р. підписує Емський указ, який ще більше розширив межі заборони циркуляру. Царські укази щодо української мови не публікувалися офіційно, були конфіденційними. Проте де-факто вони мали силу закону, оскільки розпорядження для цензурних відомств отримали монарше схвалення [7, с. 123-124].

Інтенсивне заселення території Півдня України почалося в 60–70х рр. XVIII ст. і відбувалося насамперед за рахунок внутрішньої колонізації з переважною роллю українського населення. Однак процесу внутрішньої колонізації заважав кріпосний лад, який панував у Російській імперії. Ще в 1762 р. Катерина II спеціальним маніфестом закликала колоністів із-за кордону селитися у степові райони. Таким чином, на Півдні України з'явилися компактні поселення болгар, німців, греків, «волохів» (молдаван і румунів), італійців, вірмен, євреїв, сербів. Південноукраїнські губернії були строкатими в етнічному відношенні. Більшість (близько 70 %

наприкінці XVIII ст.) становили українці. Росіяни і «волохи» становили по 9 % кожна група, вірмени і цигани – по 3-4 %, решту – менше 1 % – серби, поляки, татари, болгари, німці, грузини, євреї, угорці [8, с. 124].

Наприкінці XIX ст. картина докорінно змінилась. Відбувався процес прискореної російської колонізації українських земель. У зв'язку зі швидким промисловим розвитком значно збільшився приплив населення з Центральної Росії, насамперед у Донецько-Криворізький регіон. Унаслідок цього в деяких містах Катеринославської та Херсонської губерній помітно переважало російське населення. Якщо в цілому наприкінці XIX ст. частка росіян серед населення України становила 12 % (це були переважно робітники-гірники, металурги та адміністративні службовці), то в Миколаєві росіян було 66,3 %, українців – 7,5 %, у Харкові – відповідно 62,8 % і 26 %, в Одесі – 47,4 % і 9,2 %, в Києві – 54,5 % і 21 %. У Донбасі приблизно 70 % робітників були вихідцями з великоросійських губерній. Цікаво, що працівники для підприємств надсилалися з російських земель ще за часів графа Потьомкіна. В Історичному нарисі Катеринослава зазначено, що одне з найстаріших передмість Катеринослава – Павлівка – була заселена колишніми робітниками Павлівської казенної фабрики Московської губернії, які були переведені туди за розпорядженням царського уряду ще в 80-х рр. XVIII ст. [8, с. 126-127; 9, с. 162].

На національно-політичне становище українського народу у складі Російської імперії впливала низка факторів – внутрішніх (політичних, економічних, суспільних та міжетнічних) і зовнішніх, які у сукупності відкривали перед українством перспективу остаточної асиміляції.

Імперські позиції в Україні посилювалися за рахунок того, що адміністративні і громадські структури, господарсько-економічні інституції, освітня система були виключно російськомовними [6, с. 320].

У другій половині XIX ст. спостерігалося значне зростання ролі Півдня України у внутрішньому суспільно-політичному і господарському житті Російської імперії. Цей регіон складав лише 3 % від загальної території усієї імперії, проте відігравав важливу економічну та стратегічну роль. Наприклад, металургійні заводи Катеринославської губернії давали 53 % виробництва металу від загального імперського обсягу [4, с. 59].

На зламі XIX–XX ст. цей регіон за темпами економічного зростання, концентрацією виробництва, продуктивністю праці,

енергоозброєністю перетворилася на один із головних і найперспективніших індустріальних центрів імперії, її паливно-металургійну базу. Окрім цього у регіоні активно розвивалося сільськогосподарське виробництво. Завдяки бурхливому розвитку промисловості, стабільній продовольчій ситуації на Півдні України був один із найвищих рівнів життя в імперії. Однак усі ці здобутки цивілізації були досягнуті в ім'я величезної імперії, а не корінного українського населення [6, с. 315].

Швидке перетворення Півдня України в аграрно-індустріальний регіон впливало на соціальну структуру українського суспільства, яке складалось переважно з селян і незначного відсотка новітніх класів – буржуазії, інтелігенції, робітничого класу. За підрахунками дослідника – сучасника періоду, що аналізується – М.Ю. Шаповала, в регіоні 90 % українців займалися хліборобством і добуванням сировини, 3,6 % були задіяні в обробній промисловості, 0,9 % – в торгівлі, 5,5 % – військовій і адміністративній сферах [3, с. 16].

Щодо українських губерній, то у 1897 р. тут було зафіксовано 23,4 млн. жителів (18 % населення імперії), із яких понад 17 млн. (72,6 %) становили українці. Серед іншого великого етнічного загалу на Півдні України були росіяни, євреї і поляки. Активна русифікація і переселенська політика призвели до того, що в цьому регіоні проглядалася тенденція до штучного зменшення питомої ваги українців [10, с. 158].

Доволі строкатий національний склад Півдня України, який був наслідком попередньої соціально-економічної і національної політики держави, мав від'ємний характер щодо корінного українського населення. Як стверджував із цього приводу М. Грушевський – «...російський режим... утворив великі гнізда робітників-Великоросів із прихожих і місцевих денаціоналізованих людей по фабричних і промислових центрах» [1, с. 166].

Взагалі дії царизму були спрямовані на реалізацію «проекту великої Росії», але з часом уряд більше уваги приділяв збереженню цілісності імперії, зміцненню її єдності, у тому числі шляхом насильницької русифікації. Царський уряд намагався уніфікувати пригноблені народи, ліквідувати їх культурну і національну ідентичність, загалом – «втиснути» багатоманітне національне життя імперії у формулу унітарної «єдиної і неподільної» Росії. Зазначимо, що якоїсь послідовної національної політики в Російській імперії не було. Вона значною мірою мала ситуативний або ж особистісний характер, залежно від поглядів того чи іншого царя. Тривалий час царизм досить вдало вибудовував співробітництво з лояльними

неросійськими елітами (німці, поляки, фіни, грузини, українці-малороси тощо.).

Коли почалося зростання національної самосвідомості, царизм почав виявляти все більшу недовіру до неросійських народів, відходити від тактики віротерпимості з іншими конфесіями, визнання інших культур і мов. Дедалі частіше застосовувалися силові методи для вирішення національних питань. Така політика позначилися і на формуванні вищого ешелону політичної еліти імперії, у якій на початок XX ст. домінуючі позиції займали росіяни. Наслідуючи приклад асиміляторської політики інших європейських держав, царський уряд, втрачаючи суспільну підтримку, використовував для стабілізації режиму інтеграційну ідеологію, що базувалася на російському націоналізмі. Наприкінці XIX – початку XX ст. відбувалось загострення міжнародних відносин. У цей період політика царського уряду відрізнялася великодержавним шовінізмом, розпалюванням міжнаціональної ворожнечі.

Слід зазначити, що на законодавчому рівні не було правових обмежень за етнічною ознакою, проте ці обмеження були «приховані» на рівні конфесійного поділу. Царський уряд обмежував у правах мусульманські народи, спеціально виділені в особливу категорію – «інородців». Так як релігія, культура, погляди таких народів значно відрізнялись від слов'янських, уряд був змушений з обережністю і поступово проводити процеси християнізації та русифікації.

У другій половині XIX ст. все більш відверто антиукраїнською ставала й урядова політика щодо корінного населення Півдня України – українців. Українські території і українська нація були надто важливі для Росії. Їх втрата могла завдати не лише непоправного удару по силі і величі монархії, але й призвести до дестабілізації всього суспільно-політичного життя. Як зазначав із цього приводу І. Лисяк-Рудницький, самодержавство було впевнене у тому, що «відродження України являло собою смертельну загрозу для майбутньої Росії, як європейської великої потуги», через це проводило політику, спрямовану на придушення будь-яких виявів української національної свідомості [2, с. 160].

Царський уряд Російської імперії проводив у країні буржуазні реформи, намагався розвивати промисловість, але в країні було недостатньо капіталів. У зв'язку з цим, царський уряд підтримував іноземних підприємців, які вкладали свої капітали в розвиток імперії.

Цілий ряд чинників – довге існування кріпацтва, проходження смуги єврейської осілості, залежність від Росії в політичному вимірі – все це негативно позначилось на розвитку підприємницької ініціативи

українців та нагромадження ними капіталів і зумовило панування у місцевій торгівлі й промисловості підприємців неукраїнського походження. Іноземні підприємці відіграли провідну роль у становленні, формуванні та розвитку унікального промислового комплексу регіону. Однак серед підприємців Півдня України все ж були українці, а також росіяни, поляки.

Станом на 1901 р. у Російській імперії діяло 209 іноземних компаній, з них 117 були бельгійськими. Більше половини – 60 бельгійських компаній – діяли в Україні [11, с. 8]. У другій половині 80-х рр. з бельгійського міста Льєж приїхали до Росії брати Шарль і Жорж Шодуари. В 1889 р. брати заснували Акціонерне товариство російських трубопрокатних заводів, яке побудувало три заводи в Катеринославі. Першим у 1890 р. став до дії трубопрокатний завод «Шодуар-А». Другим заводом товариства став залізоробний завод «Шодуар-В» у Нижньодніпровську, заснований 1899 р. У 1914 р. почало роботу третє підприємство товариства – чавуноплавильний завод «Шодуар-С», який спеціалізувався на виробництві металургійного устаткування [12, с. 232-233].

У 1899 р. Бельгійське анонімне товариство купує завод землеробних машин, який був створений у Бердянську у 1883 р. і належав представнику англійської фірми «Клейтон та Шуттльворт» Джону Грієвзу. У 1911 р. акціонерний капітал товариства складав 3 млн. фр. У 1912 р. за налагодження виробництва снопов'язалок підприємство було премійовано Міністерством промисловості і торгівлі. Голова правління товариства Джон Грієвз із 1880 до 1907 рр. був про-консулом, а 10 грудня 1907 р. його було призначено віце-консулом Великобританії у Бердянську [13, с. 10, 14, 20].

На території Херсонської губернії в Одесі в 1875 р. французи інвестували свої капітали в «Механічний і машинобудівний завод Гульє-Бланшар». На заводі працювало 350 робітників. Засновниками акціонерного товариства заводу виступали французькі піддані купець Іполит Гульє, інженер Арістід Пру, Оскар Гоалу і одеський купець Соломон Берг [14, с. 34; 15, с. 3].

Торговий дім «Фендеріх і К» у 1862 р. в Одесі відкрив завод, який випускав слюсарні інструменти, обладнання для підприємств легкої промисловості. У 1873 р. одеський 1-ї гільдії купець Адольф Белліно (німець), вюртемберзькі піддані Еміль Гегг і Людвіг Коммерель виступили засновниками Товариства механічного та чавунноливарного заводу «Белліно-Фендеріх».

У 70-х рр. XIX ст. завод почав будівництво пароплавів. Крім ремонту і будівництва суден, завод виробляв вагони для міської

кінно-залізничної дороги. Правління товариства, до складу якого належали Г. Коммерель, Г. Ган та К. Кун, розміщувалось в Одесі. Станом на 1914 р. В.І. Прігніц (німецький підданий, який мешкав в Одесі) був директором-розпорядником, належив до складу правління товариства [16, арк. 26; 17, с. 218].

Висновки. Національна політика царського уряду Російської імперії на Півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст. була спрямована на зміцнення імперії. Для досягнення мети царський уряд вдавався до денаціоналізації та русифікації. Що стосується українців, то царський уряд не розглядав їх як окремий етнос.

Національний склад буржуазії того періоду в регіоні можна охарактеризувати як багатонаціональний. Крім українців, росіян, євреїв та поляків до національного складу буржуазії Півдня України належала значна частка іноземців. Багаті природні ресурси та розвиток промисловості в регіоні приваблювали іноземних капіталістів, у першу чергу бельгійських, французьких, англійських та німецьких. Царський уряд підтримував іноземних підприємців, які активно інвестували капітали, привносили технічні інновації та передовий досвід розвинених країн. Іноземні капіталісти відіграли важливу роль у модернізації промисловості Півдня України.

Джерела та література:

1. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Наук. ред. О.М. Мироненко. К.: Т-во «Знання України». 1991. 240 с.
2. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Центр дослідж. історії ім. П. Яцика Канад. ін-ту укр. студій Альберт. ун-ту. Київ. 1994. Т. 1. 1994. XXIII. 530 с.
3. Шаповал М.Ю. Велика революція і українська визвольна програма (виклади в Америці). Прага: Вільна спілка. 1927. 335 с.
4. Крутиков В.В. Соціальна структура міської буржуазії України напередодні революції 1905 – 1907 рр. Український історичний журнал. 1992. № 3. С. 57-66.
5. Щербак Н. Асиміляційна політика царизму на Правобережній Україні (др. пол. XIX ст.). Етнічна історія народів Європи. 2001. Вип. 10. С. 55–58.
6. Яремчук В.Д. Національно-політичне становище української громади в Наддніпрянській Україні у XIX – початку XX ст. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса. 2013. Вип. 3. С. 310-347.
7. Статєєва В. Західноєвропейські видання другої половини XIX ст. про правове становище української мови в підросійській Україні. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. 2009. Вип. 13. С. 123-133.
8. Халамендик В. Соціально-економічні передумови становлення та розвитку педагогічної освіти Півдня України др. пол. XIX – поч. XX ст. Наукові праці: Педагогічні науки. 2002. Т. 20, Вип. 7. С. 123–134.

9. По Екатерининской железной дороге. Выпуск 1 – Екатеринослав: Товарищество «Печатня С.П. Яковлева». 1903. 193 с.
10. Романцов В.О. Український етнос: на одвічних землях та за їхніми межами (XVIII – XX століття). К.: Вид-во ім. Олени Теліги. 1998. 184 с.
11. Лазерник В.І. «Українська Бельгія», або «Десята Бельгійська провінція». Fashion of Diplomacy. № 6 (листопад). 2017. С. 8-10.
12. Лазебник В.І. Бельгійський підприємницький капітал у промисловості та транспорті Катеринославської губернії. Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження. 2012-2013. Вип. 11. С. 228-244.
13. Лиман І. Британський консул і промисловець Джон Грієвз. Бердянськ. 2017. 200 с.
14. Фабричная статистика г. Одессы. Одесса. 1875. 52 с.
15. Устав Акционернаго Общества механическаго и машино-строительнаго завода Гулье-Бланшар в Одессе. Одесса: «Славянская Типография» И. Буковецкого. 1875. 21 с.
16. ДАОО. Ф. 333, оп. 1., спр. 111.
17. Машкін О.М. Белліно-Фендеріх. Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В. Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. К.: Наукова думка. 2003. 688 с.

УДК 929:930(477.53)В. Жук

ІСТОРІЯ ОСВІТИ, НАУКИ, КУЛЬТУРИ, ПАМ'ЯТКИ ПРИРОДИ ТА МУЗЕЙНИЦЬКА РОБОТА НА ПОЛТАВЩИНІ У ТВОРАХ ІСТОРИКА ВІРИ ЖУК (1928–2008)

І.М. ПЕТРЕНКО,
докт. іст. наук, проф.,
зав. каф. педагогіки та суспільних наук,
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»
(Україна)

Полтавщина дала людству цілу плеяду талановитих людей: учених, письменників, поетів, митців, винахідників, державних діячів. Серед них варто згадати відомого в Україні та за кордоном вченого-історика, архівіста, фахівця у сфері славістики, зокрема, болгаристики, кандидата історичних наук, заслуженого працівника культури України Віри Никанорівни Жук (1928–2008).

Велику частину своєї наукової спадщини Віра Жук присвятила дослідженню розвитку освіти, науки, культури на Полтавщині та процесу створення і функціонування музеїв. Вчену цікавили, передусім, представники цих сфер суспільної діяльності, які внесли великий вклад у розвиток Полтавщини.

Біографістика була одним із напрямків досліджень Віри Никанорівни Жук. Вчена присвятила ряд наукових розвідок видатним людям Полтавщини. Їх варто згрупувати за сферами діяльності. До першої групи слід віднести видатних письменників, поетів, лікарів, композиторів, вчених-науковців, зокрема, І.П. Котляревського, Т.Г. Шевченка, М. В. Гоголя, В.Г. Короленка, О.Т. Гончара, М.І. Гнідича (Гнєдича), М.В. Скліфосовського, О. Волкенштейна, М.В. Лисенка, В.М. Верховинця (Костіва), С.Ф. Третякова, М.В. Остроградського. До другої – церковних діячів, зокрема, Євгенія Булгаріса, Никифора Феотокі, Афанасіоса Псалідаса. Третьої – піонерів ракетобудування та авіації, зокрема, Ю.В. Кондратюка, Ю.О. Побєдоносцева, М.А. Комарницького, О.М. Кованька, В.Л. Ельяшевича, О.Д. Перелета. Четверта група – педагоги, зокрема, А.С. Макаренка, Н.Ю. Войтенко (філолог, землячка Віри Жук, випускниця Полтавського педагогічного інституту ім. В.Г. Короленка, Герой Соціалістичної Праці) [1] та інших.

Неодноразово Віра Жук піднімала питання про реабілітацію спаплюженого, безпідставно забутого, репресованого в радянські часи, талановитого архівіста М.М. Бужинського [2, арк. 60].

Постать першого малоросійського генерал-губернатора О.Б. Куракіна також цікавила Віру Никанорівну. Дослідниця ґрунтовно проаналізувала його походження, діяльність, державну службу, сфокусувала увагу на його розбудові Полтави [3, арк. 26].

Варто зазначити, що Віра Никанорівна поважала лікарів, цінувала їхню віддану працю, саможертовність в ім’я спасіння людського життя. Частину свого наукового спадку вона присвятила відомим лікарям Полтавщини. Передусім йдеться про родину Волкенштейнів та її представника – високо поцінованого в Полтаві лікаря Олександра Волкенштейна, котрий врятував багато людських життів [4, арк. 1].

Низку наукових розвідок Віра Никанорівна присвятила видатному лікарю, педагогу, громадському діячеві М.В. Скліфосовському, який останні роки життя провів на Полтавщині та був тут похований. Вчена листувалася з його дочкою Ольгою Яковлевою, яка мешкала в Москві. О.М. Яковлева була талановитим педагогом, Віра Никанорівна називала її «попередницею А.С. Макаренка» [5, арк. 11]. Завдяки цьому листуванню Вірі Жук удалося зібрати багато цінних відомостей про М.В. Скліфосовського та зберегти для сучасників.

Віра Никанорівна підтримувала добрі стосунки з Софією Миколаївною Данилевською (Биковою) (1887-1984) – правнучкою О.С. Пушкіна і внучатою племінницею М. В. Гоголя, котра мешкала у

Полтаві. Саме вона допомогла Вірі Никанорівні уточнити деякі факти з перебування Т.Г. Шевченка на Батьківщині М.В. Гоголя.

Віра Никанорівна досліджувала шляхи перебування Тараса Шевченка на Полтавщині. Зокрема, його перебування у с. Василівка – родовому маєтку Гоголів-Яновських. Віра Жук вважала, що Т.Г. Шевченко справді відвідував маєток Гололів у Василівці, хоча прямих доказів цього немає. Там у 1845 році Т. Шевченко і виконав малюнок «Бабуся з хлопчиком, або Портрет літньої жінки з хлопчиком», де зображено матір М.В. Гоголя з онуком Миколою Трушковським (син сестри Гоголя Марії Василівни і П. Трушковського) [6, с. 24].

Віра Никанорівна доводила, що Т.Г. Шевченко відвідував Василівку, свідченням чого є його малюнок «Стінка». Раніше вважалося, що на ньому зображено краєвид по дорозі з Нових Санжар до Біликів, або урочище Стінка, яка знаходилася на території Глобинського району.

Вчена, провівши дослідження, та залучивши свідчення С.М. Данилевської, яка неодноразово бувала в урочищі Стінка за 5 верст від Василівки в долині річки Говтви, доводила, що саме ту Стінку зобразив Т.Г. Шевченку під час відвідання родового маєтку Гоголів [7, с. 18-19]. Такі припущення Віри Жук поставив під сумнів відомий полтавський краєзнавець, дослідник життєвого і творчого шляху Т.Г. Шевченка Петро Ротач [8, с. 8-9].

У 1980 році Віра Никанорівна зацікавилася постаттю Юрія Кондратюка – українського вченого-винахідника, одного з піонерів ракетної техніки й теорії космічних польотів [9]. Саме В.Н. Жук однією з перших пов’язала імена Олександра Шаргея і Юрія Кондратюка та довела, що це одна людина. Відшукавши в архіві старе фото випускників 2-ї полтавської чоловічої гімназії, вона показала його Володимиру Степановичу Оголевцю – викладачеві цієї гімназії, який упізнав на ньому свого учня Олександра Шаргея. Потім, залучивши свідчення представників родини Кістяківських у Києві (Олександр товаришував з одним із братів професора О.Б. Кістяківського), з’ясували, що Олександр Шаргей і Юрій Кондратюк одна і та ж людина [10, арк. 54-55]. І це було справді важливе наукове відкриття.

Віра Никанорівна була однією з трьох осіб, які підписали листа на ім’я Президента АН УРСР Б.Є. Патона про сприяння у створенні музею Ю. Кондратюка в Полтаві [11, с. 56-57].

Завдяки знайомству з двоюрідним братом Ю. Кондратюка Анатолієм Володимировичем Даценком (народився у 1914 році) та

його дружиною Милицею Костянтинівною Плужинською Віра Жук зібрала документи, фотоілюстрації, спогади про полтавського піонера космонавтики. Пізніше ці зібрані матеріали було покладено в основу створення кімнати-музея піонера космонавтики Ю.В. Кондратюка у Полтавському державному педагогогічному університеті імені В.Г. Короленка [12, с. 64].

Деякі міфи щодо визначних осіб Полтавщини Віра Жук розвінчала, тим самим відновивши історичну справедливість. Зокрема, це стосується постаті Василя Голобородька, прізвищем якого було названо село Голобородьківське Карлівського району Полтавської області. Цю постать Віра Никанорівна досліджувала разом із карлівським краєзнавцем Миколою Кавальовим. Дослідники довели, що насправді Василь Голобородько був кримінальним злочинцем, а село було названо його прізвищем помилково, бо хтось колись нав'язав цю назву населеному пункту. Звернення Віри Никанорівни до секретаря Полтавського обкому КПУ І.Ю. Горобця не дали ніякого результату, бо той наказав мовчати і більше не порушувати цього питання [13, с. 6].

Віра Никонорівна на початку 90-х років XX ст. надсилала листи до керівництва Карлівського району з проханням перейменувати село Голобородьківське [14, арк. 1]. Однак безрезультативно.

На початку 1990-х років з'явилися цікаві статті про давні полтавські скарби – Євангелія, Требники, «Пересопницьке Євангелія» (тривалий час зберігалося в Полтаві), плащаницю 1466 року та інші цінності [15, с. 24-32].

Історія пам'яток природи на Полтавщині теж перебували в полі зору Віри Жук. Дослідниця наукову розвідку присвятила вивченню історії Полтавського міського саду (згодом – сад Гуссона, потім – сад імені Івана Франка). Нині на його місці розташовано Полтавський міський парк «Перемога» [16, с. 24-32]. Віра Никанорівна дослідила історію закладки парку, функціонування на його території школи садівництва, навіть з'ясувала породи дерев і рослин, які там вирощувалися, встановила місце розташування ставків, альтанок на його території тощо. Велику увагу вчена присвятила видатним людям, з іменами яких була тісно пов'язана історія парку.

Наукову розвідку Віра Никанорівна присвятила і дослідженню дендропарку в с. Устимівка Великобагачанського району [17, арк. 4].

Досліджуючи історію пам'яток природи на Полтавщині, Віра Никанорівна висловила власну думку щодо низки питань історії краю. Зокрема, відомий дуб, посаджений полтавськими громадівцями у 1861 році на честь перепоховання Т.Г. Шевченка, традиційно

локалізували на околиці Полтави – Павленках. Однак, провівши ретельне джерелознавче дослідження, залучивши картографічні матеріали та свідчення у тодішній періодичній пресі, Віра Никанорівна стверджувала, що насправді громадівці посадили дуб на території Полтавського міського саду. Нині він росте біля головного входу в Полтавську інфекційну лікарню по Першотравневому проспекту Полтави, де колись була школа садівництва [18, с. 32-41].

Музейницька та пам'яткоохоронна діяльність перебували в сфері наукових зацікавлень Віри Жук.

У 1988 році В.Н. Жук у співавторстві з В.М. Кошовою підготували брошуру-путівник по музею на громадських засадах у с. Куликове Полтавського району [19]. Це був перший музей на Полтавщині, який увічнив діяльність інтернаціональної комуни імені Благоєва, яка була заснована в 1924 році болгарськими політемігрантами – учасниками Вересневого антифашистського повстання в Болгарії в 1923 році.

Кілька наукових розвідок присвятила Віра Жук дослідженню історії Музею на Полі Полтавської битви та його першому директору І.Ф. Павловському [20].

У 2000 році Віра Жук стала науковим редактором нарисів про музеї, музейні кімнати, музейні аудиторії Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка [21]. Пропрацювавши понад 10 років у стінах цього навчального закладу, Віра Никанорівна доклала багато зусиль для створення музейної кімнати і аудиторії, наповнення їх експонатами, досліджувала історію музейницької справи.

Окремі розвідки присвятила Віра Никанорівна (у співавторстві) історії створення та функціонування Музею історії Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (нині вже, на жаль, не існуючий), аудиторіям музейного типу І.П. Котляревського, В.Г. Короленка, кімнаті-музею М.В. Остроградського, меморіальній кімнаті А.П. Каришина.

Віра Жук у співавторстві з Н.П. Пусепліною ґрунтовно проаналізували створення та функціонування Музею історії Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Дослідники подали історичну довідку про створення і становлення університету, з'ясували процес збирання і зберігання експонатів, проаналізували стенди музею, які присвячено різним віхам діяльності університету, розповіли про відомих студентів і випускників тощо.

В.Н. Жук та Н.П. Пусепліна зробили висновок, що експонати музею історії ВНЗ – це цінні скарби, зібрані колективом викладачів і студентів, широко використовувалися для поглиблення знань студентів про свій навчальний заклад, про розвиток педагогічної освіти, про видатних діячів науки й культури, імена яких тісно пов'язані з Полтавщиною, безпосередньо університетом. У музеї проводилися заняття з історичного краєзнавства, туди приходили на екскурсії, передусім, першокурсники всіх факультетів. Діяльність Музею історії університету мала велике виховне значення: у ньому прищеплювалася любов до університету, прагнення берегти і примножувати його кращі традиції, наслідувати багатьох людей, про яких розповідають експонати музею [22, с. 30].

У розвідці, присвяченій аудиторії музейного типу І.П. Котляревського, автори В.Н. Жук і Н.І. Зінченко подали історичну довідку про славетного письменника, з'ясували історію створення аудиторії музейного типу, проаналізували експозицію, яка висвітлює основні віхи життєвого і творчого шляху письменника [23, с. 46-52]. Дослідниці відтворили історію відзначення ювілейних дат І.П. Котляревського, відкриття йому пам'ятника та реставрацію могили письменника.

У наукові студії, присвяченій аудиторії музейного типу В.Г. Короленка, дослідниці В.Н. Жук і Н.Г. Марченко проаналізували основні віхи життя цього українсько-російського письменника, громадського діяча і педагога. Вчені зосередили свою увагу на стендах, які відображають творчу, громадську, публіцистичну діяльність В.Г. Короленка полтавського періоду. Особливу увагу у В.Н. Жук і Н.Г. Марченко викликали ілюстрації до творів письменника, які вміщено на стендах та фрагменти з його праць. Насамкінець дослідницями було проаналізовано стенд, який присвячено вшануванню пам'яті видатного письменника-гуманіста.

Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка розташовується на вулиці видатного математика М.В. Остроградського. То ж і не викликає подиву той факт, що у стінах ВНЗ функціонує кімната-музей цього відомого вченого. У розвідці, присвяченій її функціонуванню, дослідники В.Н. Жук і Е.Б. Яворський подали історичну довідку про походження роду Остроградських та його зв'язок із Полтавщиною. Кімната-музей М.В. Остроградського функціонує при кафедрі математики і складається з 4 розділів, які хронологічно висвітлюють основні віхи життя видатного математика та містять матеріали, пов'язані з ушануванням пам'яті видатного земляка [24, с. 57-63]. Про

особливості функціонування музею та його роль у навчально-виховній роботі серед студентської молоді розповідають автори розвідки.

В.Н. Жук разом із Т.П. Данилюк проаналізували історію створення і функціонування меморіальної кімнати хіміка, викладача, декана ВНЗ, науковця, засновника школи хіміків-органіків А.П. Каришина. Дослідниці подали біографічну довідку про вченого, розповіли про його науковий, творчий шлях. На стендах експонуються його почесні грамоти, особисті речі, фотографії, відбитки статей і наукові журнали, де друкувалися статті й повідомлення А.П. Каришина [25, с. 77-81]. У меморіальній кімнаті проводяться екскурсії, прищеплюються студентам любов до свого предмета та науково-дослідної роботи.

Історія спорудження пам'ятників видатним людям Полтавського краю перебувала в сфері зацікавлень Віри Жук. Зокрема, вона досліджувала історію відкриття пам'ятників І.П. Котляревському [26, с. 12-19] у Полтаві.

Перлина Полтави – Петровський Полтавський кадетський корпус – за часів Російської імперії найстаріший та найпрестижніший кадетський навчальний заклад на теренах сучасної України перебував у сфері наукових інтересів Віри Жук [27].

Полтавські підземелля – мережа підземних ходів і споруд під історичною частиною Полтави цікавили Віру Жук [28]. Вона, опираючись на дослідження архівних матеріалів, стверджувала, що підземні ходи, які починалися від церковних та деяких інших старовинних споруд на Івановій горі, вели в трьох напрямках: до старовинного укріплення, де зараз знаходиться Біла альтанка, до нинішнього музею-садиби Івана Котляревського та до Спаської церкви, на місці якої до 1704 року знаходилася дерев'яна Преображенська церква. Від останньої, крім ходу до собору, були ходи до мурів фортеці, до нинішньої території вулиці Паризька Комуна (нині – вулиця Пилипа Орлика), до Стрітенської церкви (по території сучасного Сонячного парку) та в напрямку нинішнього Петровського парку на площі Конституції. Через низинну частину міста від Старого міста ходи вели в бік іншої гори – Монастирської, де в 1650 році за ініціативою полтавського полковника Мартина Пушкаря був споруджений Полтавський Хрестовоздвиженський монастир. З-під монастирського Воздвиженського собору підземні ходи вели у напрямку селища Червоний шлях та до старої частини міста на Івановій горі.

Отже, краєзнавчі дослідження В.Н. Жук інформаційно насичені, позаяк кожну проблему вона вивчала з особливою ретельністю, намагалася проаналізувати те, що раніше просто не помічалося іншими дослідниками. Кожна така робота є вагомим внеском в історію Полтавщини і України, адже містить цінний фактичний, статистичний, інформаційний, аналітичний матеріал.

Внесок В.Н. Жук у збереження історичної пам'яті українців є значним і цінним. Любов до історії, минулого і сучасного українського народу, поєднувалося з ґрунтовним осмисленням джерел, неупередженим поглядом на багато дискусійних проблем у регіональних дослідженнях, історії України та світовій історії.

Джерела та література:

1. Жук В.Н. Войтенко Ніна Юхимівна. Історія Полтавського педагогічного інституту в особах. Матеріали конференції, присвяченої 80-річному ювілею інституту. Полтава: Кларисса. 1995. С. 98-104.
2. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО), ф. 9164, оп. 1, спр. 173.
3. ДАПО, ф. 9164, оп. 1, спр. 85.
4. ДАПО, ф. 9164, оп. 1, спр. 49.
5. ДАПО, ф. 9164, оп. 1, спр. 84.
6. Жук В.Н. До питання про перебування Т. Шевченка на Батьківщині М. Гоголя. Т. Шевченко і українська національна культура. Матеріали наукового симпозіуму. Львів, 8-9 червня 1989. Львів : Видавництво «Світ». 1990. С. 23-25.
7. Жук В. У долині річки. Знання та праця. 1980. № 3. С. 18-19.
8. Ротач П. А докази ? Слово і час. 1992. №6. С. 8-9.
9. Жук В.Н. Перші кроки дослідження біографії Ю.В. Кондратюка (О.Г. Шаргея). Космічні і земні орбіти Ю.В. Кондратюка (О.Г. Шаргея). Упор. Б.В. Журахович, А.П. Завалішин, О.О. Негода, А.І. Стегній. Дніпропетровськ: Січ. 1996. С. 154-161.
10. ДАПО, ф. 9164, оп. 1, спр. 89.
11. ДАПО, ф. 9164, оп. 1, спр. 89.
12. Руденко О.П. Кімната-музей піонера космонавтики Ю.В. Кондратюка. Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка мовою музейних експонатів. Полтава: Б.в. 2000. С. 63-77.
13. Пилипець В. Ким був Василь Голобородько – мучеником чи карним злочинцем ? Вечірня Полтава. 2016. 23 березня. С. 6.
14. ДАПО, ф .9164, оп. 1, спр. 140.
15. Жук В.Н. Плащаниця 1466 року. 100 років Полтавському краєзнавчому музею: історія музею, колекції. Полтава. 1992. С. 88-91.
16. Жук В.Н. Яким був найстаріший Полтавський міський сад. Наш рідний край. Сторінки про природу та пам'ятки природи Полтавщини. Полтава : [Б.в.]. 1990. Вип. 5. С. 24-32.
17. ДАПО, ф. 9164, оп. 2, спр. 20.

18. Жук В.Н. Яка історія пам’ятки природи – дуба Т.Г. Шевченка. Наш рідний край. Сторінки про природу та пам’ятки природи Полтавщини. Полтава : [Б.в.]. 1990. Вип. 5. С. 32-41.
19. Жук В.Н. На шляхах дружби: з досвіду роботи історичного музею на громадських засадах села Куликового Полтавського району. Полтава : Облполіграфвидав. 1988. 7 с.
20. Жук В.Н. Що відомо про перший музей на полі Полтавської битви ? Наш рідний край. Сторінки про розвиток культури на Полтавщині. Полтава : [Б.в.]. 1990. Випуск 4. С. 26-35.
21. Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка мовою музейних експонатів. Науковий редактор В.Н. Жук. Полтава : [Б.в.]. 2000. 128 с.
22. Жук В.Н. Музей історії Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г .Короленк. Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка мовою музейних експонатів. Полтава : [Б.в.]. 2000. С. 10-30.
23. Жук В.Н. Аудиторія музейного типу І.П. Котляревського. Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г .Короленка мовою музейних експонатів. Полтава : [Б.в.]. 2000. С. 46-52.
24. Жук В.Н. Кімната-музей М.В. Остроградського. Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка мовою музейних експонатів. – Полтава : [Б.в.]. 2000. С. 57-63.
25. Данилюк Т.П. Меморіальна кімната А.П. Каришина. Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка мовою музейних експонатів. Полтава : [Б.в.]. 2000. С. 77-81.
26. Жук В.Н. Що відомо про спорудження пам’ятників І.П. Котляревському в Полтаві ? Наш рідний край. Сторінки про пам’ятки історії та культури Полтавщини. Полтава : Друкарня вид-ва «Полтава». 1991. С. 12-19.
27. Жук В.Н. Що знаємо про Петровський Полтавський кадетський корпус. Наш рідний край. Сторінки про розвиток освіти на Полтавщині. Випуск 3. Полтава : Друкарня вид-ва «Полтава». 1990. С. 14-17.
28. Жук В.Н. Наш рідний край. Сторінки про підземелля Полтави та інших давніх міст-фортець Полтавщини. Полтава : Друкарня вид-ва «Полтава». 1991. Вип. 11. 35 с.

УДК 908

УКРАИНА И УКРАИНЦЫ НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА «VIAŢA BASARABIEI» («ЖИЗНЬ БЕССАРАБИИ»)

А. ПЕТРЕНКУ,
докт. наук, проф.,
Молдавский государственный университет
(Молдавия)

В период с 1932 по 1944 издавался ежемесячный журнал *Viaţa Basarabiei* [Вяца Басарабией / Жизнь Бессарабии], директором которого был политический деятель, журналист и поэт Пантелимон (Пан) Халиппа (1883–1979). *Viaţa Basarabiei* это не литературный журнал, как иногда принято считать, а издание общего характера, в котором печатались исторические исследования, путевые заметки, рецензии на новые книги и т.д.

Задача данной работы заключается в том, чтобы изучить опубликованные в данном журнале материалы, посвященные Украине и украинцам. Для реализации данной задачи были использованы журналы, имеющиеся в Национальной Библиотеке Республики Молдова, а также в личной библиотеке. Для нашего исследования важное значение имеет работа Иона Шпака, библиографа, который изучил все номера данного журнала и издал своего рода «путеводитель» для читателей и исследователей прошлого[1].

Знакомство с материалами журнала позволяют условно разделить напечатанные работы, посвященные Украине и украинцам, на три категории.

В первую категорию можно внести работы, которые Ион Шпак объединил в рубрику «Транснистрия», т.е. Молдавская АССР, созданная Советами, в 1924 г., на территории Украинской ССР. Хронологически первые работы были опубликованы уже в первых номерах журнала и они касались румын/молдаван, проживающих на территории Украины[2]. Интерес авторов статей был вызван теми событиями, которые происходили за Днестром, создание молдавской автономии и вместе с тем издание журнала «Красная Бессарабия», в котором Бессарабия считалась принадлежащей Советам и временно оккупированной Румынией, то что не могло не вызывать озабоченность румынских властей[3].

Вторая группа публикаций – это статьи, посвященные различным аспектам румыно-украинских связей и напечатанные в период до

начала германо-советской войны (1941 г.). Так, в 1938 г. были напечатаны две рецензии на книгу Штефана Чобану «Из [истории] румыно-украинских культурных связей. Йоаникій Галятовський и начало румынской литературы»[4]. Рецензия была написана Паулом Михайловичем. Он отметил, что древняя румынская литература развивалась под влиянием украинской православной литературы. Автор работы (Ш. Чобану) и, следовательно – рецензент подчёркивают, что защищая свою веру и национальность, украинцы основали начало культурной жизни отличительной от московской. Украиская литература XVII-го столетия по форме несёт отпечаток латино-католического мышления. Ш. Чобану и автор рецензии отметили сильное культурное движение на Украине под предводительством митрополита Петра Могилы и его непосредственного продолжателя, Йоаникія Галятовського. Автор рецензии отмечает важность работы Йоаникія Галятовського «Ключ к пониманию», переведенная и изданная митрополитом Варлаамом. В то же время, автор рецензии пишет, что наиболее известной и читаемой румынами была книга Йоаникія Галятовського «Новое небо» – это легенды и чудеса Божьей Матери [5].

На ту же книгу была написана и напечатана другая рецензия, автором которой был историк Георгий Безвикони. Автор рецензии пишет, что представляемая им книга опережает своей глубиной предыдущие работы Ш. Чобану. По мнению рецензента, книга вносит значительный вклад в почти неисследованную эпоху румыно-украинских связей, и автор книги высказал оригинальное мнение, выдающиеся суждения, интересные гипотезы и авторитетные заключения; это и богато документированное исследование – вот краткое представление концепции этой работы, не очень большой, имея ввиду количество страниц, но неизмеримой в плане исследования. Далее следует цитата из рецензируемой им книги: «Начало нашей древней литературы, писал Ш. Чобану, характеризуется удивительной схожестью с началом литератур православных народов, которые окружают нас: тот же строго религиозный характер, то же отсутствие оригинальности, та же монотонность, та же бедность в средствах выражения и та же изоляция от больших западных духовных течений». Рецензируя работу Ш. Чобану, Г. Безвикони отмечает, что Польша представляла авангард католицизма на Востоке. Этот факт охлаждал румыно-польские отношения, и румыны пытались приблизиться к своим собратьям по вере, к украинцам, которые боролись за сохранение христианской веры и своей национальности. В XVII-м веке

культурная и религиозная жизнь Украины нашла самое живое отражение в здешней литературе, следовательно – её сильное влияние на румынскую культурную жизнь, тем более что основа этих культур общая литература, отмечает Г. Безвикони. В тех обстоятельствах, отмечал Ш. Чобану и, следовательно – Г. Безвикони, вовсе не случайно, что именно труды Йоаникія Галятовського – видного представителя православной схоластической культуры на Украине, были, переведены на румынский язык [6].

Третья часть работ это те, которые были опубликованы в 1941–1944 гг., когда, наряду с Германией и другими странами, Румыния воевала против СССР и временно оккупировала часть украинских территорий, в том числе – Одесу. Особенно много материалов было напечатано журналом «*Viaţa Basarabiei*» в 1942 году, следовательно, в 1943 г., меньше.

Так, уже в первом номере за 1942 г. была напечатана интересная статья Г. Настасэ «Румыны и украинцы в свете исторических трудов М. Грушевского» [7]. Г. Настасэ представляет М. Грушевского как «самого компетентного историка украинского народа». Его исторические работы, пишет автор статьи, «отличаются [использаванным им] методом и знанием источников и написаны на багатом украинском языке, которого нельзя упрекнуть, что это жаргон русского или польского языка». Далее автор статьи изложил из изученной им работы М. Грушевского, «История Украины», напечатанной в Киеве, в 1918 г., наиболее важные эпизоды румыно/молдавско-украинских отношений, от их начала до XIX-го столетия.

В 5-6 номерах журнала «*Viaţa Basarabiei*» за 1942 г., его директор, Пан Халиппа, напечатал стихотворение «Одесса», в котором выразил свою любовь к Одессе, назвал её «своей матушкой» («măicuţa mea»), считал что «Москва принудила» Одессу к рабству, а Румыния приглашает её «к жизни и славе» [8]. Однако, автор ошибочно считал, что румынский флаг будет веять вечно над Одессой. Так было ошибочно считать тогда, в 1942 г., так как руководитель/диктатор Румынии, генерал Ион Антонеску, заявил, что граница Румынии проходит по Днестру. Это было не двусмысленное, а однозначное заявление и правительству Румынии, конкретно вице-премьеру Михаю Антонеску, было поручено собирать материалы для мирной конференции, организованной после победы над СССР. Так считало руководство Румынии до Сталинградской битвы.

В том же номере журнала была напечатана статья Паула Михайловича «Доказательства румынского вклада в Крымской

войне и в основании Одессы» [9]. Автор воспроизвёл и прокомментировал картину с изображением основателей Одессы. В центре – Екатерина Вторая, чуть ниже – император Александр Первый, затем князь Суворов, князь Потёмкин, герцог де Ришельё и, рядом с ним, изображен Гавриил Бонулеску-Бодони. Автор статьи пишет, что в период с 1793 по 1799 гг., во главе эпархии Екатеринославля, которая охватывала и город-порт Одессу, находился архиепископ Гавриил, который, в этом качестве, участвовал в основании города. После 1799 г. Гавриил займёт кресло митрополита Киева (будет руководить Митрополией три года), после чего проживет в Одессе, затем в Дубоссарах. И, заключает автор статьи, в 1942 г., в церквях Одессы, некогда освещенных Гавриилом, упоминается его имя.

В 1942 г. директор журнала, Пан. Халиппа посетил Одессу и, 14 июня 1942 г., выступил с лекцией перед молдаванами, проживающими в этом городе. Его выступление было напечатано в седьмом номере журнала. По словам выступаюшего, на его лекцию пришло много народа, молдаване образовали «Румынское культурное обшество г. Одессы» («Cercul cultural românesc din Odesa»), и он, Пан. Халиппа, прибыл по приглашению этого общества. В своей речи Пан. Халиппа хорошо отозвался о городе, назвав Одессу «крепостью света» и «крепостью экономики». Далее выступающий сослался на работы Никиты Смокины, избранного в 1942 г. почетным членом Румынской Академии, который, в своих работах доказал давнее присутствие/проживание молдован/румын на землях, расположенных на левом берегу Днестра, т. е., в Украине. Пан. Халиппа много расказал о деятельности архиепископа Гавриила Бонулеску Бодони, румына, родившегося в Трансильвании, в уезде Бистрица Нэсэуд, и который перешел на службу к русскому царю и верно ему служил. Пан. Халиппа говорил, также о других молдаван, которые внесли свой вклад в строительство Одессы (некий Гайюс, который поставлял строительный материал/лес, некий Маноле, первый техник/технический работник Одессы [«primul tehnician al Odesei»]). Далее П. Халиппа сослался на статью напечатанной в Большой Советской Энциклопедии, т. 42, в которой было написано о том что Одесса населялась многими колонистами – греками, албанцами, итальянцами, немцами, **молдаванами** (слово выделено П. Халиппой), евреями и др. Пытаясь доказать присутствие молдаван в Одесе, Пан. Халиппа процитировал из романа в стихах А.С. Пушкина, который находился в ссылке в Бессарабии с 1820 по 1823 гг., и который затем переехал в Одесу:

«Я жил тогда в Одессе пыльной...
Там долго ясны небеса,
Там хлопотливо торг обильный
Свои подъемлет паруса;
Там все Европой дышит, веет,
Все блещет югом и пестреет
Разнообразностью живой.
Язык Италии златой
Звучит по улице веселой,
Где ходит гордый славянин,
Француз, испанец, армянин,
И грек, и **молдаван** тяжелый,
И сын египетской земли,
Корсар в отставке, Морали» [10].

Пан Халиппа говорил о том, как молдаване привозили в Одессу зерно на продажу (включая экспорт), а из Одессы привозили одежду, в том числе – женскую, для дам высокого общества Кишинёва и других городов. Оратор вспомнил, что его отец, в молодости, часто ездил в Одессу, и что он много рассказывал интересного об этом городе. Пан Халиппа говорил (и написал), что посетил улицу Успенскую, которая была переименована в «Маршал Ион Антонеску», на которой до тех пор находились здания, построенные Александром Скарлатом Стурдзой для сестёр милосердия. «После 25 лет большевистского господства, отмечал автор, ещё сохранились в хорошем состоянии здания, в которых располагались школа, родильный дом, терапевтическое и хирургическое отделения, аптека, квартиры для врачей, столовая, хлебопекарня, церковь, морг и др.» [11]. Александр С. Стурдза, отмечал Пан Халиппа, был ретивым служителем царя и православия и поэтому не случайно А.С. Пушкин сочинил несколько эпиграмм, посвященные А. Стурдзе:

«Вкруг я Стурдзы хожу,
Вкруг библического,
Я на Стурдзу гляжу
Монархического».
А также:
«Холоп венчанного солдата,
Благослови свою судьбу:
Ты стоишь лавров Герострата
И смерти немца Коцебу» [12].

Изученный материал позволил прийти к следующим выводам: некоторые работы научного и культурного характера, относящиеся к

румыно-украинским связям, которые были изданы в межвоенный период, в том числе и на страницах представленного нами журнала, не потеряли своей актуальности (например, Ш. Чобану. *Din legăturile culturale româno-ucrainene. Ioannichie Galeatovschi şi literatura românească veche*, а также рецензии Г. Безвикони и П. Михайловича). Что касается пропагандиские статьи, напечатанные в журнале «*Viaţa Basarabiei*», то они не носили агрессивно-настойчивый характер, они больше доказывают личное мнение некоторых авторов, а не стратегию Румынии восточнее Днестра.

Источники и литература:

1. Ion Şpac. Viaţa Basarabiei. 1932-1944. Cercetări bibliografice şi informative, Chişinău, Editura Pontos, 2002, 326 p.
2. Şt. Bulat. Din viaţa românilor transnistreni [Из жизни заднестровских румын]. În: Viaţa Basarabiei, 1932, nr. 1, p. 35-39; I. Dumitraşcu. România şi românii transnistreni. În: Viaţa Basarabiei, 1932, nr. 4, p. 67-69 etc.
3. M. Florian. Republica Moldovenească transnistreană şi „Basarabia Roşie". În: Viaţa Basarabiei, 1933, nr. 9, p. 58-60.
4. Ştefan Ciobanu. Din legăturile culturale româno-ucrainene. Ioannichie Galeatovschi şi literatura românească veche, Bucureşti, Academia Română, Memoriile Secţiunii Literare, seria III, tomul VIII, 1938, 90 p.
5. Paul Mihailovschi. [Recenzie la cartea Ştefan Ciobanu. Din legăturile culturale româno-ucrainene. Ioannichie Galeatovschi şi literatura românească veche…]. În: Viaţa Basarabiei, 1938, nr. 6-7, p. 119-120.
6. Gheorghe Bezviconi. [Recenzie la cartea Ştefan Ciobanu. Din legăturile culturale româno-ucrainene. Ioannichie Galeatovschi şi literatura românească veche…]. În: Viaţa Basarabiei, 1938, nr. 10, p. 79-80.
7. G. Nastasă. Românii şi ucrainenii în lumina operei istorice a lui M. Hruşevschi. În: Viaţa Basarabiei, 1942, nr. 1, p. 9-32.
8. Pan. Halippa. Odesa. În: Viaţa Basarabiei, 1941, nr. 5-6, p. 62.
9. Paul Mihailovici. Acte de contribuţie românească la războiul Crimeii şi fondarea Odesei. În: Viaţa Basarabiei, 1942, nr. 5-6, p. 135-136.
10. А. С. Пушкин. Роман в стихах «Евгений Онегин». URL: http://www.poetry-classic.ru/9-10.html [accesat 13 aprilie 2019]
11. Pan Halippa. Moldovenii din Odesa. În: Viaţa Basarabiei, 1942, nr. 7, p. 1-13.
12. Стурдза, Александр Скарлатович.

URL: https://ru. wikipedia.org/wiki/стурдза,_александр_скарлатович [accesat 13 aprilie 2019]

УДК 930.25:343.4=054.73(=161.2)(477.74)

СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВІ ПРОБЛЕМИ ДЕПОРТОВАНИХ УКРАЇНЦІВ НА ОДЕЩИНІ (1944–1946 рр.)

Н.О. ПЕТРОВА,
канд. іст. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова (Україна)

2019 року виповнюється 75 років від початку депортації з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 роках українців – автохтонних мешканців цих регіонів. Депортації українців з українських етнічних земель супроводжувалися політичними репресіями, терором та призвели до руйнування історичних та культурних цінностей Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Підляшшя, поставили під загрозу знищення окремих етнографічних груп українців, оскільки на нових територіях влада не надавала гідних умов для проживання, намагалися розселяти окремо, щоб унеможливити або мінімізувати спілкування, а відтак і збереження та передачу традицій. Депортація мала на меті призупинення тисячолітнього існування найзахіднішої гілки українства. Верховна Рада України вшановуючи пам'ять жертв примусової депортації з українських земель, з метою відновлення історичної справедливості та інформування суспільства про процес примусового виселення українців із Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 роках прийняла рішення установити в Україні День пам'яті українців – жертв примусового виселення з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 роках, який з 2019 року ми будемо відзначати щороку у другу неділю вересня [18]. Ці події є однією з найтрагічніших сторінок у новітній історії України.

Серед фундаментальних досліджень особливостей цих подій на півдні є монографія І.І. Ніточка [12] що є першою працею, присвяченою процесам переселення на Одещині. Але автор не ставив за мету розглянути процеси 1944–1947 рр. і тому вони розглянуті, як предтеча процесам переселення 1951–1952 рр. Важливим є фундаментальне дослідження є «Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.» [1], в якому представлені статистичні

дані та розкриті загальні процеси переселення 1944–1947 рр. Різні аспекти процесу переселення територіями УРСР, які були задіяні в українському переселенському русі 1944–1946 рр. розглядали М. Алфьоров, Г. Боднар, Ю. Боднарчук, О. Гаврилюк, Т. Гонтар, Р. Давидюк, Н. Данилиха, Р. Кабачій, В. Кіцак, Т. Максимчук, М. Онуфрійчук, Т. Пронь, О. Савчук, Н. Шипік, С. Ясинчак, М. Якименко тощо. Деякі аспекти адаптації переселенців були предметом наукової уваги В. Кушніра [10], окремі питання цих процесів на Одещині вже були висвітлені нами у співавторстві із С.В. Ковальчуком у низці публікацій [4; 5; 6; 7; 8; 9].

Метою нашого дослідження є спроба висвітлення деяких аспектів депортації на південь, зокрема, до Одеської області, яка історично стала малою батьківщиною різних етнічних груп. Внаслідок депортацій до регіональної культури разом із переселенцями були привнесені соціокультурні особливості таких історико-географічних областей як Надсяння, Холмщина, Підляшшя та Лемківщина. Окремого дослідження заслуговують питання особливостей процесу влаштування, адаптації депортованих. Працівники переселенських відділів у ставленні до переселенців демонстрували цинізм, це, зокрема, відображено в текстах-відповідях, скаргах та зверненнях переселенців до органів влади. Саме цей вид джерел, що зберігаються в Державному архіві Одеської області, є основним для написання даного матеріалу. Нами було опрацьовано архівні справи Державного архіву Одеської області фонду «Переписка по вопросам эвакуации и расселения украинского и польского населения в Одесской области 1946 г.» [13], «Доклад по обследованию районов области 1945 г., о трудовом и бытовом устройстве переселенцев» [2] тощо. За листами українців-переселенців до органів влади Одеської області ми зробимо спробу визначення проблем та питань, що представлені у цих джерелах. Це дасть нам можливість розглянути процес переселення не тільки з боку офіційних урядових джерел, але й через листи самих переселенців, які оригіналами представлені у справах.

Поширеною темою у «Зверненнях» українців-переселенців є поселення у колишніх німецьких колоніях, населення яких було депортовано за звинувачення у співпраці із нацистськими окупантами [19] і чиї хати залишилися у досить доброму стані. Питання німецьких колоній тісно пов’язане із проблемою наявності побудованого чи відновленого житла для переселенців. Так, маємо «звернення» гр. Кубеляка І.Д., переселенця з Польщі, із проханням «*переселити його до однієї з колишніх німецьких колоній, де пустують домівки*», оскільки його виселяли з місця тимчасового

проживання на подвір'я. Відповідь «Отдела по делам переселенцев Одесского исполнительного комитета» вражає цинізмом: «*гражданин Кубеляк И.Д. в жилье не нуждается*» [13, арк. 5-11]. На прохання проживати спільно з односельчанами та членами родини депортовані також найчастіше у відповідь отримували відмову, за приклад наведемо «Звернення» Степанчука Євгена Йосиповича, із проханням про переїзд в колішню німецьку колонію «Лінділдорф», оскільки там вже проживали односільчани позивача [13, арк. 47], відповідь завідуючого сектором переселення тов. М. Черепахіна була такою: «*Просьба разъяснить переселенцам, что свободных немецких колоний нет, дома им будут строить на основе постановления СНК УССР и ЦК КПБУ от 28.04.1945 г.*» [13, арк. 35]. Але разом із тим, лист переселенця Степанчука Є.Й. дійшов до Києва і отримав відповідь заступника начальника Управління у справах евакуації і розселення українського і польського населення тов. Русецького: «*Если имеются свободные дома в бывших колониях, необходимо удовлетворить просьбу переселенцев*» [13, арк. 36]. Аналогічне «Прохання»: «*Переселенцы с. Котовка, Кодымского района, просят их переселить в немецкую колонию, так как в районе их нет, а дома стоить начнут только после посевной…*» [13, арк. 159]. Тут доречно навести ще один лист відповіді завідуючого сектору переселення тов. Черепахіна: «*... На основании указа Правительства, всякого рода переселения и поездки в настоящее время запрещены. Лица переехавшие без разрешения будут принудительно возвращаться…*» [13, арк. 490]. Для розуміння процесу відновлення та будівництва наведемо деякі дані: за перше півріччя 1946 р. було збудовано 8 домів з 3098 запланованих та 166 відновлено по області [16, арк. 56].

Дуже зворушливою є наступна категорія листів, які містять прохання про возз'єднання родини. Зазначимо, що процес переселення носив стихійний характер і поширеним явищем було розділення і розвезення родини по різних областях або якщо чоловік перебував на військовій службі у РСЧА і не знав про переселення родини тощо. Про такі випадки свідчать листи переселенців, так, на «Заяву» Собірної Марії : «*Прошу оказать помощь по обеспечению, как семье военнослужащего КА и разрешить переехать в области Западной Украины УССР…»* [13, арк. 108], у відповідь було отримано відмову. Інші «Звернення» родин військовослужбовців РСЧА, про переїзд у Волинську область до родичів, також переважно отримували відмову [13, арк. 301].

У листах переселенців болючим також було питання умов проживання та навколишнього середовища. Єдиним баченням

вирішення проблеми для переселенців було тільки переселення їх у західноукраїнські області, де клімат та середовище були для них більш сприятливими. Переселенці Люблінської області писали: «*Нас переселили на станцию Буялык, домов нет, лесов и воды нет, условий нет, климат плохой, дети болеют… Комиссия по переселению обещала свободу выбора… Просим переселить в Ровенскую область…*», цей лист підписали члени семи родин переселенців [13, арк. 49]. Аналогічне «Звернення» : «*Нас поселили на станции Кремидовка, климат плохой, условий для жизни нет… Просим переселить нас в Волынскую область…*», цей лист підписали 14 родин [13, арк. 50]. Серед цих «Заяв» є такі, що написані на ім'я відомих посадових осіб СРСР, як то М.І. Калінін. Три родини переселенців звертались із проханням розібратися, чому їх замість обіцяного селища Велика Акаржа, поселили на станцію Колосівка, в якій відсутні умови для проживання [13, арк. 61]. Є «Скарга» на ім'я першого секретаря КПбУ УРСР М. Хрущова про: «*не устройство, отсутствие условий и жилья на переселенной территории…*» [13, арк. 224]. У справі є лист на ім'я маршала К. Ворошилова із «Проханням» допомогли переселитися в західноукраїнські області [13, арк. 320-322]. Аналогічний лист Кельнича Антона на ім'я М. Хрущова : «*… Переселен с семьей из Холма, поселен в Березовском районе. На работу трудоустроен в Котовск, от дома 340 км, дома не появляюсь, жена с детьми сама, дочка болеет. В переезде в Западную Украину в г. Ровно отказано, в перемещении семьи в Котовск отказано…*» [13, арк. 343-343].

Під час дослідження листів найбільше «Скарг», «Звернень», «Прохань» щодо переселення до областей західної України по Роздільнянському району Одеської області [13, арк. 350-410].

Серед проблем переселенців в їх листах до органів влади зустрічаються взаємовідносини із місцевим населенням. «Прохання» 26 родин переселенців, про дозвіл їм виїхати в західноукраїнські землі : *«…поступают угрозы и оскорбления от местных жителей, обзывают «поляками»…Мы сюда переселялись в надежде спастись от польско-фашистских банд…*» [13, арк. 262]. Або «Скарга» переселенців селища Воромсово, Березовського району «*про грубе відношення та образи місцевої влади до переселенців*» [13, арк. 345]. Негативне ставлення показує наступна «Скарга» : «*Председатель колхоза «Шлях до соціалізму», Цебриковского района за перевоз переселенцев со станции требует плату, берет вино и водку*» [17, арк. 32]. Чи наприклад у «скарзі» Беронта Володимира :

«*В Польше нас называли «большевиками», преследовали, а здесь другого слова не слышим кроме, как «поляк»…*» [2, арк. 128].

Однією з тем звернень до органів влади є проблема отримання матеріальної допомоги та пільг на переселених територіях, оскільки зобов'язання щодо виплати компенсацій. Про це свідчить «Заява» Котляра Степана Мартиновича: «*С 01.1945 г. переселенец села Песчанка, Песчанского района. Меня и других украинцев переселенцев принудительно переселили из Польши в СССР, все недвижимое имущество осталось там, только взяли вещи. Было обещано не облагать имущество налогами в течении 2-х лет, но это обещание не выполняется. Находимся в полном обнищании…*» [13, арк. 23-24]. Дійсно, для переселенців діяла стаття 1 загального положення «*Угоди між Урядом Української радянської соціалістичної республіки і Польським комітетом національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР*» про надання пільг та скасування податків на придомове господарство [3, арк. 149], аналогічний лист із такою ж проблемою можна зустріти у зверненнях та скаргах справи 145 [16, арк. 39]. Наприклад, «Прохання» переселенця Устякова Григорія Михайловича «*о компенсации количества гектар озимого посева, оставленого в Польше…*» [13, арк. 26], Відповідь урядових установ на «Прохання» була позитивною : «*Согласно постановлению СНК УССР ЦК КПбУ от 15.09.1945 г. всем хозяйствам переселенцев из Польши на территории УССР в возмещении озимых посевов выдается продовольствие: зерно озимых культур в размере 4 центнеров за каждый гектар озимого посева*» [13, арк. 28]. Подібне прохання Ващука Петра «*О выделении продуктовой и материально помощи ввиду полного обнищания из-за вынужденного переселения в УССР с украинских этнических территорий, переданных Польше со соглашению с СССР*» [13, арк. 93-95]. Щодо даного питання Цебриковський район Одеської області має найбільше «Скарг», що дало нам можливість визначити наступні соціально-побутові умови, з якими зіткнулися переселенці: відмова у наданні зерна, корму для перевезеної худоби та палива для обігріву, відсутність матеріалів для ремонту виділеного житла тощо [13, арк. 250].

Поширеною проблемою серед звернень переселенців є питання працевлаштування та навчання. Наприклад, переселенець Сак Йосип Йосипович, написав лист на ім'я голови держави Йосипа Сталіна із проханням : «*Трудоустроить его в переселенном районе, так как в переезде в Дубоссары ему отказано…*» [13, арк. 133]. «Прохання» Дмитрюка Дем'яна «*Об устройстве его специалистом-садовником в*

колхозе по его прямой специальности» [15, арк. 270]. Через неорганізованість, влада отримувала й такі «звернення : «*Сидим на станции Овидиополь, три недели, работы нет, к работе не привлекают, домов не выделили…*» [2, арк. 137]. Зустрічаються і такі листи, що навпаки виходять від органів влади за вказаним питанням : «*Просьба выдать городскую прописку и переселить гр. Андрущака в г. Одессу из Овидиополя, так как он является высококвалифицированным мастером…*» [14, арк. 37].

Нерозуміння та небажання влади допомогти переселенцям демонструє листування Ходакової Олени Олександрівни (магістр філософії з історії та права) із села Кандель-Рибальське Роздільнянського району, яка через повне зубожіння, голод та відсутність можливості працевлаштуватися і маючи на руках хвору мати, звернулася по допомогу харчами та грошима [14, арк. 2-3] та отримала наступну відповідь: «*На ваше прошение о трудоустройстве Вам необходимо предоставить документы об образовании имеющиеся у Вас на руках и указать где и на каких должностях Вы работали*» [14, арк. 2-3]. Цей лист, найбільше на наш погляд демонструє ставлення до переселенців.

Навіть таке стисле дослідження окреслює цілу низку соціально-побутових проблем, з якими зіткнулися українці-переселенці на Одещині у 1944–1946 рр: возз'єднання родини, працевлаштування, поселення (житло), взаємовідносини з місцевим населенням, несприятливі природні умови тощо. Важко знайти будь-які пояснення для виправдовування радянського уряду у переселенській справі. Довготривала війна, стан радянського населення, яке знаходилось у повному зубожінні та людей яких необхідно було перевезти та оселити, на нашу думку, й створювало негативне ставлення як місцевих жителів, так і урядовців, які керували процесом переселення. Не намагаючись чи не маючи бажання, чиновники сухо та цинічно ставилися до звернень, скарг, заяв, прохань переселенців, порушували права людей на житло, спільність родини. Досить архаїчним явищем виглядають листи на ім'я високопосадовців УРСР та СРСР, із покладанням сподівань на допомогу. Поза цим дослідженням залишаються ще проблеми переселенців та деякі особливості процесу переселення та облаштування людей, які досі не висвітлені та є перспективними для дослідження.

Джерела та література:

1. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у трьох томах. Т. 2. 1946–1947 рр. / відповід. редактор Ю. Сливка. Львів, 1998. 536 с.

2. Доклад по обследованию районов области о трудовом и бытовом устройстве пересленцев. Держархів Одеської області. Ф. Р-2000, Оп. 3, Спр 84, 200 арк.
3. Информации Совету Министров УССР об устройстве переселенцев из Польши. Держархів Одеської області. Ф. Р-2000, Оп. 3, Спр. 37, 144 арк.
4. Ковальчук С.В., Петрова Н.О. Майновий та соціальний стан переселенців на Одещину в 1944–1947 рр. Міграції в історії і етнічних процесах України. Одеські етнографічні читання : Збірка наукових праць: наукове видання / За редакцією В.Г. Кушніра. Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2017. С. 168-178.
5. Ковальчук С.В., Петрова Н.О. Проблема працевлаштування українців переселенців на Одещині 1944–1946 рр. Записки історичного факультету. 28 випуск. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова, 2017. С. 33-45.
6. Ковальчук С.В., Петрова Н.О. Українці-переселенці на Одещині в 1944–1946 роках. (за матеріалами Державного архіву Одеської області). Записки історичного факультету. 27 випуск. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова, 2016. С. 155-165.
7. Наталія Петрова, Станіслав Ковальчук. Звернення та скарги українців-переселенців на Одещині до органів влади як джерело дослідження порушення прав людини та прав національних спільнот (за матеріалами справ Державного архіву Одеської області). Суспільно-історична та політико-правова оцінка тотального виселення українців з етнічних земель Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 рр. Зб.наук.праць. Львів, Левада. 2018. С. 246-254.
8. Ковальчук Станіслав, Петрова Наталія. Українці західного пограниччя у переселенських процесах на Одещину у другій половини 40-х рр. XX ст. (за матеріалами Державного архіву Одеської області). «Українське пограниччя: варіативність традиційної культури». Одеські етнографічні читання : Збірка наукових праць: наукове видання / Колектив авторів. Одеса : «Одеський національний університет імені І.І. Мечникова», 2018. С. 131-140.
9. Ковальчук Станіслав, Петрова Наталія. Деякі особливості адаптації українців-переселенців на Одещині у 1944–1946 рр.: соціально-економічний та етнічний аспекти (за матеріалами справ Державного архіву Одеської області). Уманська старовина: Науковий журнал. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві» 2018. Вип. 5.С. 74-82.
10. Кушнір В.Г. Проблеми адаптації депортованих українців на Одещині. Записки історичного факультету. 25 випуск 2014: наукове видання. Одеса, 2015. С. 85-97.
11. Ніколаєць Ю. Проблема ОУН-УПА та масових депортацій у повоєнний період в українській історіографії. Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. Випуск 35. К. : Інститут історії України НАН України, 2008. С. 329-347.
12. Ніточко І.І. Остання депортація. До 60-ти річчя примусового переселення 1951 року: науково-довідкове видання. Одеса : Астропринт, 2011. 240 с.
13. Переписка по вопросу эвакуации и расселения Украинского и Польского населения в Одесской области. Державний архів Одеської області (далі: Держархів Одеської області). Ф. Р-2000, оп. 3, спр. 87, 491 арк.

14. Переписка с районами области о трудовом и бытовом устройстве переселенцев. Держархів Одеської області. Ф. Р-2000, оп. 3, спр. 85, 289 арк.
15. Переписка с районами области о трудовом и бытовом устройстве переселенцев и др. Держархів Одеської області. Ф. Р-2000, оп. 3, спр. 148, 460 арк.
16. Переписка с СМ УССР и указание Райсоветам о хозяйственном устройстве переселенцев из Польши. Держархів Одеської області. Ф. Р-2000, оп. 3, спр. 145, 321 арк.
17. Переписка с Советом Министров УССР о хоз.устройстве переселенцев из Польши. Держархів Одеської області. Ф. Р-2000, оп. 3, спр. 147, 96 арк.
18. Про відзначення на державному рівні 75-х роковин початку депортації українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 роках. Постанова Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2608-19?lang=en
19. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова колегії), Г.В. Боряк, Ю.А. Левенець, В.М. Литвин, О.Є. Лисенко (відп. ред.), О.С. Онищенко, О. П. Реєнт, П.Т. Троньк. НАН України. Інститут історії України. К.: НВП «Видавництво «Наукова думка, НАН України», 2011. Кн. 2. 943 с.

УДК 339.5(498)+(44)

ASPECTELE ECONOMICE ALE RELAȚIILOR ROMÂNO-FRANCEZE LA FINALUL ANILOR ‘60
(Економічні аспекти румунсько-французьких відносин наприкінці 1960-х років)

C. PREUTU,
Lect. univ. dr. Facultatea de Istorie
Universitatea «Alexandru Ioan Cuza» din Iaşi
(România)

În România, anii ‘60 se remarcă printr-o metamorfoză a politici interne și externe care a îndepărtat conducerea de la București de hegemonia economică și politică a Moscovei și a apropiat-o, tot mai mult, de lumea occidentală. Acest lucru a presupus o reînnoire și consolidare a legăturilor diplomatice și economice cu statele occidentale, unul dintre ele fiind Franța, fost partener economic și cultural tradițional al României. De aceea, o reluare și o aprofundare a relațiilor cu acest stat a fost percepută, de ambele părți, ca un proces natural. Deși făceau parte din două blocuri ideologice diferite, cele două state au găsit liante comune în ceea ce privește cooperarea și relaționarea diplomatică.

Deși în cazul acestei relații bilaterale, vorbim de dimensiuni complexe, care a cuprins atât sfera politică, diplomatică, cât și culturală și economică, în acest studiu ne vom opri asupra acesteia din urmă. Prin urmare, vom evidenția principalele resorturi economice care au consolidat relația dintre România și Franța la finalul anilor '60, precum și imaginea pe care Franța o avea despre România la acel moment. Pentru realizarea acestui studiu am utilizat, în cea mai mare parte, informații și date consultate în cadrul Arhivei Diplomatice din Nantes, fondul «București. Ambasada [1].

Scurt istoric al relațiilor româno-franceze după 1944

Din perspectiva franceză, relațiile bilaterale cu România, de după 1944, au cunoscut trei etape de evoluție. Prima etapă (finalul 1944–decembrie 1947) era definită ca o perioadă de restabilire a relațiilor diplomatice româno-franceze, deși ei recunosc faptul că în perioada războiului nu a încetat această relație [2]. Un acord comercial a fost semnat în 1946, iar relațiile culturale, institutul si colegiile franceze au continuat să funcționeze. Diplomația franceză considera că această direcție a României s-a schimbat o dată cu venirea Anei Pauker în funcția de Ministru de Externe, în 7 noiembrie 1947. Astfel că, cea de-a doua etapă, 1947–1955, este marcată de tensiuni care vor duce la deteriorarea relațiilor diplomatice dintre cele două state [3]. Asemenea episoade au fost: arestările făcute unor cetățeni francezi sau de dublă naționalitate, denunțarea în 9 noiembrie 1948 a Convenției culturale încheiate în martie 1938, închiderea școlilor franceze, a Institutului Francez, naționalizarea industriilor franceze și a spitalului. Pe parcursul anilor ce au urmat, până în 1953, relațiile franco-române nu au mai avut nici un fel de substanță politică. A treia etapă a relațiilor româno-franceze, august 1955–decembrie 1963**,** a fost marcată de o ameliorare, concretizată prin: creșterea schimburilor comerciale și o reluarea lentă a relațiilor culturale, subliniate, în principal, de către dorința părții române de a obține o convenție în acest domeniu; în 1959 s-a semnat un acord de indemnizare a bunurilor franceze în România și un protocol cultural; în 1960 s-a realizat o expoziție de material mecanic francez la București, iar un an mai târziu, o delegație a Marii Adunări Naționale a vizitat Parisul. În 1960, aproximativ 88% dintre elevii de liceu au reluat studiile de limbă franceză [4]. Această orientare a României către Franța era văzută de către aceasta din urmă ca pe o nevoie a României de a se alia cu un stat occidental, în procesul său de desatelizare [5]. Astfel că un pas important în acest sens a fost ridicarea legațiilor de la Paris și București la rang de Ambasadă, în decembrie 1963 [6].

Relațiile economice

Franța considera că vizita pe care a făcut-o Ion Gheorghe Maurer, președinte al Consiliului de Miniștri, în Franța, în vara lui 1964 marca o nouă etapă în relațiile franco-române, mai ales în domeniul economic și comercial. Astfel că, la 1 ianuarie 1965, la București, s-a semnat un acord comercial pe termen lung, valabil până în 31 decembrie 1969. Negocierile purtate de Giscard d'Estaing, ministru de Finanțe și Afaceri Economice, a dus la angajamentul României de a cumpăra pentru următorii cinci ani bunuri franceze (echipamente tehnice) în valoare de 1 miliard fr. O comisie comercială mixtă trebuia să se ocupe anual de lista de produse, fixând valoarea acestora. În aceeași zi s-a semnat și un acord financiar, care a intrat în vigoare la 1 martie 1965, care a pus capăt regimului de plăți bilaterale, astfel că cele două state puteau efectua plățile în dividende convertibile.

Dorința francezilor pentru anul 1965 era de a depăși Marea Britanie, care se afla pe locul trei (dintre statele occidentale), la schimburile comerciale cu România. Celelalte două locuri erau deținute de RFG și Italia. Franța consemna în rapoartele sale economice că RFG deține un loc special în comerțul extern al României [7]. În 1964 volumul global al schimburilor dintre România și RFG a ajuns la 637 mil. de lei, RFG fiind în acel moment pe locul trei ca partener global, după URSS (4.872 mil. lei) și Cehoslovacia (939 mil. lei). Pentru Franța, însă, România era statul din Estul Europei cu care avea cele mai multe schimburi comerciale [8]. În 1968, la întâlnirea dintre Nicolae Ceaușescu și Charles de Gaulle, acesta din urmă a afirmat faptul că „*dintre statele Europei centrale şi de est noi suntem interesaţi de România. Aceasta din cauza sentimentelor pe care le ştiţi şi pentru că aţi reuşit să vă reluaţi libertatea de acţiune în domeniul economic şi politic. Am putea spune acelaşi lucru despre Iugoslavia, dar trebuie să recunoaştem că avem o înclinaţie mult prea mică pentru Iugoslavia. Am putea spune acelaşi lucru despre Polonia, dacă Polonia nu s-ar lupta cu o situaţie specială din cauza vecinătăţii cu Germania*" [9]. Însă în 1970, Franța se clasa tot pe locul patru ca client occidental pentru România.

O creștere semnificativă a exportului francez către România s-a făcut în special din 1967 și s-a datorat creșterii comenzilor române pentru echipament francez, făcând ca acest tip de export să fie mai mare decât exportul românesc către Franța. Excedentul francez stabilit la 85 milioane de franci timp de cinci ani în 1967, a început din 1967 să se dubleze. La presiunile românilor asupra Franței, în anul 1969 a început o reechilibrare a schimburilor, o tendință care s-a simțit și în 1970 [9]. (Vezi anexa 1)

Importul francez din România se baza, în mod tradițional, pe produse petroliere, lemn și câteva produse agricole, dar din 1968 s-a extins și partea de produse semifabricate. În 1970 importul de petrol reprezenta 50 % din totalul importurilor cu România, lemnul 15 %, produse agricole și alimentare 10 %, semifabricatele 10% și articole fabricate 15 % [10]. O creștere considerabilă s-a simțit și la importul de materialele mecanice și electrice, care în 1968 au fost de 2 milioane de franci, iar în 1969 a crescut la 22 de milioane fr., mai ales ca urmare a semnării contractului cu Regie Renault [11]. În privința produsele textile, exportul românesc către Franța a crescut de la 12 milioane în 1960 la 27 de milioane în 1969 [12].

Exportul francez către România se materializa în: echipamente, (a crescut de la 185 mil. fr. în 1969, la 200 mil. fr. în 1970); automobile (63 mil. fr., reprezenta 17 % din totalul exporturilor cu România); produse siderurgice (43 mil fr.) și produse chimice, (40 mil. fr). La mici echipamente electrice și mecanice, textile, produse de hârtie, produse de piele, s-a înregistrat o creștere de ¼ de mil. de fr. [13]. Balanța schimburilor comerciale a crescut foarte repede în câțiva ani.

Anul 1969 este marcat de o diversificare a furnizării de echipamente franceze, provocate în special prin tendința autorităților române de a se adresa direct furnizorilor de materiale și nu societăților capabile de a furniza produse gata făcute. Din acest an românii au devenit din ce în ce mai exigenți în cererile lor de a fabrica echipamente parțial în România și de a se cumpăra bunuri românești, în compensație.

În 1970, vizita în Franța a președintelui Nicolae Ceaușescu a confirmat dorința ambelor guverne de a dezvolta în continuare schimburile economice între cele două state, astfel că în același an s-a semnat un contract important de cooperare pentru fabricarea de elicoptere „Alouette III”, și un contract pentru o instalație de fabricare a etilenului la Combinatul petrochimic din Pitești [14].

În mod explicabil, apropierea economică a Franței de România era determinată de evoluția politicii externe a României și mai ales a evoluției relației dintre România și URSS. Astfel că, Franța vedea România ca fiind în conflict deschis cu planurile sovietice de întărire a CAER, încă din 1962. În acest sens, România s-a opus creării unei instituții interguvernamentale de planificare unică, care ar fi pus sub semnul întrebării libertatea investițiilor, ca și libertatea comercială a statelor membre. De asemenea, a refuzat să participe la crearea unor întreprinderi care ar fi fost administrate în comun. Începând de la acea dată, rezistența României a continuat să blocheze proiectele de integrare propuse de sovietici și de partenerii săi [15]. Din 1964 România a participat efectiv doar la două organisme internaționale, și anume, parcul de vagoane și Banca Internațională de

Cooperare, întrucât aceste organiste funcționau pe principiul egalității și suveranității [16]. O altă singularitate a României, evidențiată de către francezi, era încercarea de a atrage în CAER mai multe state comuniste, în ideea de a stopa tendința integrațională a URSS. România considera tendința CAER periculoasă pentru independența sa, de aceea se orienta către schimburi comerciale cu Occidentul și cu statele Lumii a Treia [17].

Într-un cuvânt, francezii considerau că manifestările de independență ale românilor derivau din refuzul de a accepta hegemonia sovietică asupra statelor socialiste și a mișcării comuniste mondiale. Iar aceste manifestări erau: neutralitatea în conflictul sino-sovietic; rezistența română la integrarea economică din cadrul CAER[4]; orientarea comerțului exterior al României [18]; stabilirea de relații cu state din afara blocului comunist [19].

În aprilie 1968, rapoartele diplomatice franceze sintetizau astfel situația României: «România s-a orientat către o afirmare intransigentă a intereselor naționale, conducătorii de la București adoptă decizii care să dea regimului comunist un curs popular, ceea ce i-a lipsit încă de la instaurarea sa. România a fost statul din Europa de Est în care partidul comunist era cel mai slab. Identificarea sa cu un model adus și impus de către sovietici nu a permis obținerea unei susțineri din partea populației. Luptele interne care au avut loc, chiar înainte de moartea lui Stalin, a dus la eliminarea conducătorilor fideli Moscovei și a permis ascensiunea celor care nu au fost instruiți la Moscova. Aceștia au ales drumul unui comunism național, care s-a evidențiat mai bine o dată cu conflictul sino-sovietic. În 1962 conducătorii români s-au opus planurilor integratoare ale sovieticilor care ar fi distrus industria română. China a înțeles interesele românilor și a sprijinit tezele de la București, privind cooperarea economică între statele socialiste. Hrușciov a încercat să schimbe direcția politicii românești, dar Gheorghiu-Dej a ripostat prin tezele din aprilie 1964. Această politică a fost continuată de către Nicolae Ceaușescu. Intenția sa este de a consolida independența României prin menținerea și exploatarea diversității introdusă în cadrul mișcării comuniste de către conflictul sino-sovietic. Contestând Moscovei dreptul de a rupe solidaritatea comunistă criticând pe chinezi, românii de fapt își apără propriul lor drept de a urma o politică proprie, fără un amestec extern» [20].

Putem afirma faptul că, în ciuda unui regim de factură totalitară, conducerea de la București a făcut o diferențiere destul de clară între interesele economice și compatibilitățile politice, cel puțin în acești ani ‘60. Dincolo de interesul legat de imaginea pe care relația cu Franța, ca stat occidental, ar fi putut-o crea, atât în blocul comunist, cât și în lume, acordurile economice erau atent construite și cântărite, astfel încât

România să dețină mereu un avantaj economic. Iar această ecuație economică venea în completarea unei politici de deschidere a României către Occident, nu doar din punct de vedere economic, ci și cultural și chiar politic, în aceeași măsură cu care erau respinse proiectele și acțiunile hegemonice și centralizatoare (atât economice, cât și politice) ale Moscovei.

Anexa 1

Schimburi comerciale între România și Franța
(milioane de franci)

	1962	**1963**	**1964**	**1965**	**1966**	**1967**	**1968**	**1969**	**1970 Primul trimestru**
Export francez	102	103	212	216	247	404	376	371,7	115,3
Import francez	109	169	143	142	209	194	219	278	56,6
Volum total	211	272	355	358	456	598	695	649,7	171,9
Balanța	-7	-66	+69	+74	+38	+210	+157	+193,7	+58,7

Raport făcut de către Ministerul de Externe al Franței, mai 1970, în Arhivele Diplomatice din Nantes, Fond Ambasada București, cutia nr. 476, nenumerotat.

Bibliografie:

1. Notes de la sous-direction d'Europe Orientale. Relations politiques franco-roumaines, Paris, 15 aprilie 1966 (Documentul nr. 257), în Ministère des Affaires Etrangers. Commission des Archives Diplomatiques, Documents Diplomatiques Français. 1966, tom I, (1 ianuarie – 31 mai), Editura PIE-Peter Lang, 2006, p. 633.
2. Ibidem, pp. 633-634.
3. Ibidem.
4. Ibidem, p. 637.
5. Dan Constantin Mâță, op. cit., p. 51.
6. În același raport se consemna faptul că România arăta un adevărat interes pentru SUA. De altfel, încă din februarie 1964, relațiile economice dintre SUA și România au cunoscut o evoluție, prin finanțarea de către Eximbanck a vânzării produselor agricole către România (Joseph F. Harrington și Bruce J. Courtney, Relații româno-americane 1940-1990, Iași, Editura Institutul European, 2002, p.

231). În mai 1964, SUA a acordat licențe pentru 11 din cele 15 fabrici de pe lista oferită de către România. În acest sens, s-a stabilit o procedură generală,

7. În același raport se consemna faptul că România arăta un adevărat interes pentru SUA. De altfel, încă din februarie 1964, relațiile economice dintre SUA și România au cunoscut o evoluție, prin finanțarea de către Eximbanck a vânzării produselor agricole către România (Joseph F. Harrington și Bruce J. Courtney, Relații româno-americane 1940-1990, Iași, Editura Institutul European, 2002, p. 231). În mai 1964, SUA a acordat licențe pentru 11 din cele 15 fabrici de pe lista oferită de către România. În acest sens, s-a stabilit o procedură generală, astfel că România putea importa produse americane fără a avea nevoie de licență de export pentru fiecare în parte. S-a convenit asupra unui respect reciproc în ceea ce privește drepturile și procedeele industriale și să nu reexporte niciuna tehnologia celeilalte (ibidem, p. 236). În iulie 1968 s-a semnat un nou acord științific și tehnologic între SUA și România, care prevedea înțelegeri în domeniul acordării brevetelor și specializării (ibidem, p. 267).
8. Note de la Sous-Direction D'Europe orientale. Relations franco-roumaines, Paris, 29 février 1968 (Document nr. 157), în Ministère des Affaires Etrangers. Commission des Archives Diplomatiques, Documents Diplomatiques Français. 1968, (1 ianuarie – 29 iunie), tom I, Editura PIE-Peter Lang, 2009, p. 409.
9. Compte rendu. Entretien en tête-à-tête du général de Gaulle et de M. Ceausescu le mardi 14 mai 1968 (Document nr. 295), în Ibidem, p. 785.
10. Note de 25 mai 1970. Relations économiques franco-roumaines, în Arhivele Diplomatice din Nantes, fond Ambasada București, cutia nr. 476, nenumerotat.
11. Ibidem.
12. Ibidem.
13. Ibidem.
14. Ibidem.
15. Survol de la coopération économique franco-roumaine depuis 1964, în Arhivele Diplomatice din Nantes, fond Ambasada București, cutia nr. 476, nenumerotat.
16. Note de Ministère des Affaires Etrangers. Direction des Affaires Politiques. Europe. Sous-Direction Europe Orientale. 26 mai 1970. La Roumanie et les institutions multilatérales du champ socialiste, în Arhivele Diplomatice din Nantes, fond Ambasada București, cutia nr. 476, nenumerotat.
17. Ibidem.
18. Ibidem.

УДК 930.1(477.7)«19»

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР РОЗВИТКУ КООПЕРАТИВНОГО РУХУ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ XX ст.

І.В. ПЯТНИЦЬКОВА,
канд. іст. наук,
Донецький національний університет імені Василя Стуса, (Україна)

Одним із характерних рис соціально-економічного розвитку українських земель на початку XX ст. було поширення кооперативного руху. Споживчі, ощадно-позичкові, кредитні, сільськогосподарські кооперативи та артілі сприяли адаптації населення до товарно-грошових відносин. Історія їх розвитку та становлення досліджувалася у працях І.І. Бутенко, Г.В. Цибуленко [1]. Інформація про історичний розвиток, діяльність товариств міститься також у ґрунтовних дослідженнях з історії кооперації України загалом В.І. Марочка, І.А. Фаренія [2]. Проте, антропологічний вимір кооперативного руху як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні залишається малодослідженим. Питання участі населення у кооперативному русі Півдня України, ставлення населення до кооперації не були об'єктом окремих наукових досліджень і висвітлювалися достатньо фрагментарно.

Метою цієї наукової розвідки є вивчення кооперативного руху з позиції антропологічного підходу, шляхом аналізу кількісного, станового, матеріального, статевого, національного складу кооперативних товариств, визначення рівня участі населення у кооперативному русі та суспільного ставлення до діяльності товариств.

На початку XX ст. найбільшого поширеною на Півдні України була кредитна кооперація, до якої належали ощадно-позичкові та кредитні кооперативи. Різниця між ними полягала в тому, що перші створювалися на пайові внески членів, а останні – на позики від державних установ. На 1 січня 1905 р. безпосередню участь в цьому напрямі кооперації брало близько 74 тис. мешканців регіону. Позитивні результати діяльності кредитних товариств заохочували до участі у них все більше населення. І вже на початок 1914 р. кількість пайщиків південноукраїнських кредитних і ощадно-позичкових товариств дорівнювала близько 567,1 тис. осіб, тобто в 7,6 раза більше порівняно з попереднім періодом. В умовах війни кількість

членів південноукраїнських кредитних кооперативів продовжувала збільшуватися з меншою інтенсивністю. На 1 січня 1917 р. у кредитній кооперації безпосередньо брали участь понад 580 тис. членів [3].

Значна частина населення регіону брала участь у споживчій кооперації. На початку 1905 р. – близько 62 тис. осіб. На 1січня 1912 р. кількість членів споживчих товариств складала понад 80 тис. осіб. Високі ціни, продовольчий дефіцит в умовах війни сприяли збільшенню кількості членів споживчих товариств. Автором було підраховано, що на початок 1917 р. членами споживчих товариств було близько 255 тис. мешканців регіону [4].

Кількість членів сільськогосподарських кооперативів не була такою великою, як у кредитних, або споживчих. У середньому, на одну таку організацію припадало близько 100 членів [5]. Значно меншою була кількість членів спеціалізованих сільськогосподарських товариств та артілей. Так, Чорноглазівське та Столипінське молочні товариства Катеринославщини мали у своєму складі відповідно 20 та 11 членів [6, арк. 6] .

На основі вищенаведених даних автором було зроблено припущення, що на початок 1917 р. на Півдні України безпосередньо членами різних кооперативів було близько 10 % населення регіону. Найбільший відсоток кооперування спостерігався у кредитній кооперації – 6 % [7]. Особливо високим він був у Бердянському повіті Таврійської губернії. На 1910 р. участь у ній брало 30,4 % його населення, 1914 р. цей показник збільшився до 53,8 %, а 1917 р. досягнув позначки 57,8 % [8, с. 30]. В Ананіївському повіті Херсонської губернії станом на 1913 р. кооперативними позиками у районі діяльності кредитних товариств скористалися у середньому близько 70 % господарств, з коливаннями по окремих місцевостях від 22 до 97 % [9, с. 109].

Відсоток участі населення Півдня України у споживчій кооперації складав близько 2,5 % [7]. Проте, в окремих місцевостях він був значно більшим. Так, у населених пунктах Херсонської губернії у споживчій кооперації участь брало від 0,9 до 28,75 % мешканців [10]. Членами сільськогосподарських кооперативів та артілей різного напряму діяльності на початок 1917 р. було близько 1,5 % населення регіону [11].

Слід зауважити, що у товаристві членом був лише один представник від родини. Враховуючи, що середньостатистична родина за даними «Статистический справочник Таврической губернии» у 1915 р. складалася з 5 осіб, можна припустити, що у

кооперативному русі напередодні 1917 р. опосередковано участь брало близько 4 млн. мешканців, тобто більше третини всього населення регіону [12, с. 35].

Порівняно з іншими регіонами України зайнятість населення досліджуваного краю у кооперації була значною. Так, наприклад, на початку 1914 р. члени кредитних і ощадно-позичкових кооперативів трьох південноукраїнських губерній складали 31 % від їх загальної кількості в Україні [13].

Про прихильність населення до кооперативного руху свідчать і особисті свідчення сучасників. Так, дописувач херсонської газети «Родной край» зазначав, що поширення закладів дрібного кредиту у Дніпровському повіті Таврійської губернії викликало довіру до них, зберігання грошей у печах і за образами відійшло у минуле, «А будь-яку вільну копійку при першій можливості з бажанням віддають до товариств. Подібну довіру і симпатію мали і кредитні кооперативи інших повітів» [14, арк. 107].

Разом із тим, місцеві торгівці негативно ставилися до діяльності споживчих крамниць. Скуповували у них через підставних осіб товар, якщо він був дешевше, поширювали чутки про неякісний товар у кооперативних крамницях. Траплялися випадки й більш радикальних заходів. Зокрема, за намовою місцевих купців у 1915 р. було пограбовано кооперативну крамницю товариства «Трудова копійка» у Миколаєві [15, арк. 2].

Найбільш репрезентованим у кооперації соціальним прошарком суспільства було селянство, а саме, близько 80-90 % членів кредитних, сільськогосподарських, споживчих кооперативів. Так, наприклад, станом на початок 1913 р. селяни складали 86,5 % від загальної кількості членів кредитних кооперативів Півдня України. Останні категорії населення були представлені у кредитних кооперативах значно менше, зокрема, 1,6 % складали ремісники, 1,3 % – робітники, 1 % – представники інтелігенції, 0,9 % – торгівці, 0,7 % – промисловці, 8 % – особи, які займалися підсобними заняттями [16, с. 62].

На відміну від інших регіонів України, на Півдні діяв значний відсоток робітничих споживчих товариств, із переважно робітничим соціальним складом членів.

До кооперативного руху активно долучалися представники інтелігенції, особливо вчителі, священики, секретарі земських управ, агрономи, лікарі. Хоча у складі кооперативних товариств вони чисельно поступалися особам інших соціальних категорій, інтелігенція була найбільш дієвою групою. Як правило, саме її

представники виступали засновниками кооперативних товариств, очолювали їх, входили до керуючих органів.

У кооперації участь брали різні за матеріальним забезпеченням особи, проте основу цих організацій складали середні за матеріальним достатком та заможні члени. На це вказують дані обстеження з кількості землі, худоби у власності членів кооперативних товариств порівняно з цими ж показниками з всього населення регіону. Показовим є обстеження земельного забезпечення членів 18 сільськогосподарських кооперативів Верхньодніпровського повіту Катеринославської губернії. Лише 7 % членів цих товариств та громад були безземельними (більшість із них складали представниками інтелігенції), 43 % володіли землею площею до 10 дес., 50 % – більше 10 дес. Натомість по всьому повіту лише 6,7 % населення мали у власності більше 10 дес. землі і 90,4 % – до 10 дес. та 2,9 % мешканців вказаного повіту не володіли земельними наділами**.** Разом з тим члени кооперативів також мали в своєму господарстві 1-3 корови, 2-4 – коней та іншу худобу [17, с. 6-8].

Забезпечених осіб в кооперації приваблювала можливість примноження своїх статків, розвитку господарства шляхом отримання кредитів, здійснення через кооперативи посередницьких операцій, оренду сільськогосподарської техніки тощо.

Разом із тим, в кооперативних товариствах брали участь і малозабезпечені категорії населення. Ремісникам, підсобним працівникам на початку ХХ ст. було складно конкурувати з великими капіталістичними компаніями. Для того, щоб мати можливість працювати, вони об’єднувалися в артілі, де на спільні кошти купували необхідне обладнання, винаймали приміщення і спільно виконували роботу. На Півдні України діяло різноманіття артілей, близько 35 різних спеціальностей, серед них артілі вантажників, будівельників, посильних, офіціантів, артілі із спільної обробки землі, переробки і продажу молочної продукції [18].

Хоча суттєвих обмежень для вступу до того чи іншого кооперативу не існувало, переважна більшість членів кооперативних товариств були чоловіками, жінки у їх складі займали лише від 1 до 3 % [19, с. 154]. Разом з тим на Півдні діяли і суто жіночі кооперативи. Зокрема, в Одесі працювало ремісниче і споживче товариство «Співдружність російських модисток». Засновницями та активними учасницями цього товариства були міщанки М.І. Погрібна, О.С. Гачкова, О.Н. Поташова [20, арк. 1-10].

Виходячи з даних звіту економічного відділу Верхньодніпровського повіту, можна дійти висновку, що членами

кооперативних товариств переважно були чоловіки у віці 20-40 років (77 %), другу, за кількістю, категорію складали особи віком від 40 і старше (21 %), найменше у кооперативах були представлені члени віком до 20 років (1 %) [17, с. 3-8]. Причиною пасивності молоді в діяльності кооперативів була заборона участі у них неповнолітніх, а також традиція, за якою керував усіма справами в родині старший чоловік.

Населення Півдня України, у зв'язку з особливостями заселення, у національному плані досить різноманітне. Характерною була і національна приналежність членів південноукраїнських кооперативів. Переважна їх більшість були українцями. У кооперативному русі на Півдні України також брали участь росіяни, євреї, німці, болгари. Діяли і суто національні кооперативи. Зокрема, на початок 1912 р. у регіоні було відкрито 53 виключно єврейських кредитних кооперативи [21, с. 7]. У Таврійській губернії в німецьких та болгарських поселеннях діяли національні кредитні кооперативи [22, с. 20].

Таким чином, на початок 1917 р. членами кооперативів регіону були близько 850 тис. осіб, разом із членами родин у русі брали участь до 4 млн. мешканців регіону, що складало третину від їх загальної кількості. Найбільш чисельними були кредитні кооперативи. За кількістю членів у них південноукраїнські товариства займали провідні позиції серед інших регіонів держави. Переважна більшість кооперативів регіону, як і всієї країни, були сільськими. Селяни в їх складі становили близько 90 %, останні 10 % – представники місцевої інтелігенції, службовці, міщани, робітники та інші.

Основу кооперативних товариств складали особи середнього рівня достатку та заможні. Переважна більшість членів робітничих споживчих товариств та артілей були людьми малозабезпеченими та такими, які мали середні статки. На Півдні України, як загалом і всією країною, переважна більшість членів кооперативів були чоловіками 20-40 років. Серед членів кооперативів був незначний відсоток жінок та неписьменних осіб. У регіоні діяли також національні єврейські, болгарські кооперативи. Високий рівень участі населення у кооперативному русі, окремі свідчення, що містяться у джерелах, свідчать, у цілому, про позитивне ставлення суспільства до кооперації.

Джерела та література:

1. Бутенко І.І. Сільськогосподарська кооперація Півдня України др. пол. XIX – поч. XX ст.: автореф. дис…канд. іст. наук. Дніпропетровськ, 1994. 16. с.;

2. Цибуленко Г. Кредитна кооперація – шлях селянства у ринок: (на матеріалах Півдня України кінця XIX – початку XX ст.). Херсон: Херсонський юрид. ін-т Харківського нац. ун-ту внутрішніх справ, 2008. 180 с.
3. Фареній І. А. Кооперативний рух у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на
4. початку XX ст. Черкаси: Відлуння-Плюс, 2008. 432 с.; Марочко В. І. Українська селянська кооперація. Історико-теоритичний аспект (1861–1929 рр.). Київ: Kots Publishing, 1995. 224 с.
5. Визначено на основі: Отчет о состоянии кредитных товариществ ссудо-сберегательных товариществ и земских касс мелкого кредита по данным на 1 января 1911 г. Санкт-Петербург, 1912. С. 42-255; Статистико-экономический обзор Херсонской губернии за 1909 г. Херсон, 1911. С. 143, 146; Статистический справочник Таврической губернии. Симферополь, 1915. С. 46-137; Ежегодник России за 1906. Санкт-Петербург, 1907. С. 193-194; Зак С. Кредитная кооперация в России за 10 лет. Вестники кооперации. 1916. № 6. С. 43; Сборник статистико-экономических сведений по сельському хозяйству России и иностранных государств. Петроград, 1917. С. 558-567.
6. Визначено на основі: Стопневич Б. Споживча кооперація на Україні: (спроба історико-статистичного начерку). Полтава: Вид. Полтав. спілки споживчих товариств, 1919. С. 101-103; Хейсин М.Х. Кредитная кооперация в Росии: (исторический очерк и современное положение). Петроград: Мысль, 1919. С. 160; Кооперация на Всероссийской выставке 1913 г. в Киеве. Киев, 1914. С. 24-25; Анкеты потребительских обществ Херсонской губернии, 1919. ЦДІАК України, Ф. 1111, оп. 1, спр. 413, 91 арк.
7. Визначено на основі: Отчет о деятельности Херсонской уездной земской управы по аграномическому отделению за 1913 г. Херсон, 1914. С. 104-106; Отчет об оказании земской агрономической помощи населению Ананьевского уезда за 1913 г. Ананьев, 1915. С. 13-56; Отчет по экономическому отделу Верхнеднепровского уезда земской управы за 1913 г. Верхнеднепровск, 1914. С. 3-4; Запросы, донесения и переписка с Екатеринославским губернатором, Екатеринославским охранным отделением и др. о различных лицах, 1910-1912 гг. ЦДІАК України, Ф. 313, Оп. 2, Спр. 2486, Арк. 38-39.
8. Сведенья о кооперативных учреждениях по Екатеринославской губернии, 1916 г. Держархів Дніпропетровської обл., Ф. 11, оп. 1, спр. 1363, 34 арк.
9. Визначено на основі: Ежегодник Росии за 1905 г. Санкт-Петербург, 1906. С. 40; Ежегодник России за 1906. Санкт-Петербург, 1907. С. 193-194; Отчет о состоянии кредитных товариществ ссудо-сберегательных товариществ и земских касс мелкого кредита по данным на 1 января 1911 г. Санкт-Петербург, 1912. С. 42-255; Отчет по экономическому отделу Верхнеднепровского уезда земской управы за 1913 г. Верхнеднепровск, 1914. С. 3-4; Рашин А.Г. Население России за 100 лет (1811-1913 гг.): статистический очерк. – Москва: Государственное статистическое издательство, 1956. С. 28, 29, 44; Сборник статистико-экономических сведений по сельському хозяйству России и иностранных государств Петроград, 1917. С. 558-567; Анкеты потребительских обществ Херсонской губернии, 1919. ЦДІАК України, Ф. 1111, оп. 1, спр. 413, 91 арк.

10. 25 років будівництва сільськогосподарської і кредитної кооперації до 25-річного ювілею життя і діяльності Бердянського сільського кредитного союзу 1902–1907 рр. / за ред. О. Одінцова. Харків: Сільський господар, 1927. 41 с.
11. Отчет об оказании земской агрономической помощи населению Ананьевского уезда за 1913 г. Ананьев. 1915. С. 109.
12. Анкеты потребительских обществ Херсонской губернии, 1919. ЦДІАК України, Ф. 1111, оп. 1, спр. 413, 91 арк.
13. Визначено на основі: Кооперация на Всероссийской выставке 1913 г. в Киеве. Київ, 1914. С. 123-125; Отчет по экономическому отделу Верхнеднепровского уезда земской управы за 1913 г. Верхнеднепровск, 1914. С. 4; Отчет об оказании земской агрономической помощи населению Ананьевского уезда за 1913 г. Ананьев, 1915. С. 32.
14. Статистический справочник Таврической губернии. Симферополь, 1915. 222 с.
15. Визначено на основі: Рашин А.Г. Население России за 100 лет (1811-1913 гг.). Статистический очерк. Москва: Государственное статистическое издательство, 1956. С. 44 ; Сборник статистико-экономических сведений по сельському хозяйству России и иностранных государств. Петроград, 1917. С. 558-567.
16. Сводные отчеты за 1905 г., 1906 г., 1907 г., 1909 г. Держархів АР Крим. Ф. 70, оп. 1, спр. 64. 107 арк.
17. История потребительского общества «Трудовая копейка», 1911–1916 гг. Держархів Дніпропетровської обл. Ф 305, оп.1, спр. 1. 119 арк.
18. Кооперация на Всероссийской выставке 1913 г. в Киеве. Киев, 1914. 652 с.
19. Отчет по экономическому отделу Верхнеднепровского уезда земской управы за 1913 г. Верхнеднепровск, 1914. 411 с.
20. Визначено на основі: Донесение градоначальнику о существующих в г. Одессе артелях, 1901–1904 гг. Держархів Одеської обл. Ф. 2, оп. 1, спр. 2894. 91 арк.; Переписка по делам артели, 1910–1911 гг. Держархів Одеської обл., Ф. 2, оп. 7, спр. 370, арк. 270.; Обзор деятельности профорганизаций и список профессиональных союзов по Екатеринославской губернии и переписка с Екатеринославским губернатором, охранным отделением и др. документы по этому поводу, 1908 г.*ЦДІАК України,* Ф. 313, оп. 2, спр. 2226, акр. 87-93.
21. Хейсин М.Х. Кредитная кооперация в Росии: (исторический очерк и современное положение). Петроград: Мысль, 1919. 199 с.
22. Устав ремесленого и потребительного общества «Содружество русских модисток», 1907–1910 гг. Держархів Одеської обл., Ф. 2, оп. 7, спр. 222, арк. 59.
23. Кооперация среди евреев: (по данным 1911 и 1912 гг.) / ред. И.А. Блюм, Л.С. Зак. Санкт-Петербург, 1913. 167 с.
24. Тотомианц В.Ф. Кредитная кооперация в России. Вестник кооперации. 1910. Кн. 3. С. 11-24.

УДК 656.078.1(510)+(477)

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКО-КИТАЙСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

С.В. РУДЕНКО,
докт. тех. наук, професор,
Одеський національний морський університет
(Україна)

2019 року виповнилося 27 років встановлення політичних відносин між незалежною Україною та Китайською Народною Республікою. Хоча на сьогоднішній день українсько-китайські відносини і переживають не найкращі часи, проте не можливо не відмітити і досягнення, отримані нашими державами за цей період часу. Так, за 27 років відносин між Україною й КНР підписано більше 300 міжнародних угод, що регулюють українсько-китайське співробітництво в торгово-економічній, науковій, освітній, військово-технічній та гуманітарній сферах. Відповідно до Спільної декларації, укладеної 20 червня 2011 р. за підсумками державного візиту Голови КНР Ху Цзіньтао в Україну, Україна та Китай декларуються як стратегічні партнери.

Найвищої точки розвитку відносини між Україною та КНР досягли у грудні 2013 р., коли був підписаний Договір про дружбу та співробітництво, у якому закріплені ключові принципи й досягнення двосторонніх відносин, прагнення до активної розбудови взаємовигідної співпраці в усіх галузях. Ухвалено Програму розвитку відносин стратегічного партнерства на 2014–2018 рр.

Співпраця України з КНР у галузі освіти, науки і техніки є одними з пріоритетних напрямів двосторонніх відносин.

Головним механізмом реалізації співробітництва у сфері науки і техніки є Комісія зі співробітництва між Урядом України та Урядом КНР, яка створена 2011 р., а також низка профільних Підкомісій, у тому числі: з питань науково-технічного співробітництва, з питань співробітництва в космічній галузі, з питань співробітництва в галузі медицини.

Пріоритетними напрямами співробітництва у галузі науки і техніки визначено: енергоефективність, авіабудування, суднобудування, раціональне природокористування, розвиток аерокосмічних, інформаційних та комунікаційних технологій, а також підготовку і стажування аспірантів та молодих вчених.

Особливо необхідно відзначити наукову співпрацю зі створення українсько-китайських технопарків та наукових центрів. Такі центри та технопарки було створено у м. Цзінань у листопаді 2002 р. (провінція Шаньдун), у м. Харбін у січні 2003 р. (провінція Хейлунцзян) та у м. Шанхай у лютому 201 р.

У листопаді 2012 р. у м. Чженьцзян (провінція Цзяньсу) відкрито українсько-китайський Центр із трансферу технологій суднобудування та океанічного проектування створеного на базі Університету науки і технологій провініції Цзяньсу спільно з Національним університетом кораблебудування імені Адмірала Макарова (м. Миколаїв).

У червні 2016 року в м. Харбін створено «Китайсько-український центр науково-технічного співробітництва», що являє собою платформу для наукового співробітництва за окремими напрямами [1].

Співпраця України з КНР у сфері освіти є одним із пріоритетних та найстаріших напрямів двосторонніх відносин. Основним механізмом її реалізації на міждержавному рівні є Підкомісія з питань співробітництва в галузі освіти між Україною та КНР, утворена 2011 р. в рамках Комісії зі співробітництва між Урядом України та Урядом КНР.

Перше засідання Підкомісії відбулося у лютому 2012 р. у м. Санья (провінція Хайнань, КНР). Під час засідання було затверджено «План першочергових заходів із розвитку українсько-китайського співробітництва в галузі освіти на 2012–2014 роки» та підписано оновлену міжвідомчу Угоду про співробітництво у сфері освіти. Друге засідання підкомісії, на якому головували міністри освіти України Л. Гриневич та КНР Чень Баошен, пройшло 23 червня 2017 р. у Києві. За його результатами було затверджено «План першочергових заходів щодо розвитку українсько-китайського співробітництва в галузі освіти на 2017–2019 рр.», основними пунктами якого стали: вдосконалення договірно-правової бази освітнього співробітництва, сприяння вивченню китайської мови в Україні і української в Китаї та розширення прямого співробітництва університетів.

Так, у травні 2016 р., за сприяння посольства, керівники низки провідних українських університетів взяли участь у Першому міжнародному освітньому форумі з інноваційного розвитку, в рамках якого було створено Міжнародний освітній альянс з інновацій та розвитку – об’єднана платформа для 66 університетів та 40 компаній з України, Китаю, Польщі, Франції, Італії, Південної Кореї та інших

країн, що має на меті надання освітніх послуг, проведення спільних наукових розробок, їх комерціалізація і просування на міжнародні ринки.

23 червня 2017 р. у Києві відбувся Форум ректорів українських та китайських університетів, у якому взяло участь 41 представник університетів КНР та понад 25 ректорів ВНЗ України [2].

Активно розвивається співпраця між державами у форматі створення центрів вивчення української та китайської мови та культури. Наразі, у КНР створено центри вивчення української мови та культури у Пекінському, Шанхайському, Тяньцзінському та Далянському університетах іноземних мов, а в Україні успішно функціонують чотири Інститути Конфуція, в яких вивчаються китайська мова та культура: в Київському національному університеті імені Т. Шевченка, Харківському національному університеті імені В. Каразіна, Київському національному лінгвістичному університеті та Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К.Д. Ушинського, спільно з яким Одеський національний морський університет уже п’ять років організовує курси вивчення китайської мови для студентів та викладачів. І щороку ці курси користуються все більшою і більшою популярністю.

Сорок років тому Китай почав здійснювати політику реформ і відкритості, завдяки якій змінився не тільки вигляд Китаю, але і всього світу. Сьогоднішній Китай є другим за величиною економічним суб’єктом у світі, великою промисловою державою, головним стабілізатором і драйвером зростання світової економіки. Протягом 40 років розвитку були ефективно вирішені багато складних соціальних питань, за ці роки КНР пройшов шлях успішного реформування економіки, і сьогодні, в ході всебічного поглиблення реформ, китайський народ продовжує досягати вражаючих успіхів. І Одеський національний морський університет зробив значний внесок у розвиток не тільки суднобудівної, а й усієї морської галузі КНР. ОНМУ має давню історію відносин з Китайською народною республікою. Перші кроки було зроблено ще в 1950 році, коли Одеський інститут морських інженерів почав підготовку кадрів для морської галузі КНР та прийняв на навчання перших студенів з Піднебесної. Потім було укладення прямих договорів із суднобудівними, судноремонтними підприємствами і проектними організаціями такими, як Тянзинська компанія суднобудівної промисловості, Дев’ятий проектно-дослідний інститут, Далянська суднобудівна корпорація.

За ці роки ОНМУ підготував цілу плеяду висококваліфікованих фахівців для Китайської народної республіки, які стали відомими у себе на батьківщині.

Наші випускники обіймали керівні та інженерні посади в наукових, науково-дослідних та проектних інститутах, інженерних бюро, суднобудівних та судноремонтних заводах та корпораціях, різноманітних міністерствах та відомствах, а також навчальних закладах Китаю, де продовжували традиції одеської школи. Так, серед китайських випускників нашого університету були Ля Інчень, який став академіком Академії наук Китаю та Лі Цзянь, який обіймав посаду віце-президета Всекитайської суднобудівної корпорації.

На сьогоднішній день Одеський національний морський університет працює за прямими договорами з Тянзінським університетом, Північно-західним політехнічним університетом (Шанхай), Шанхайськім морським університетом (Шанхай), Китайським університетом геологічних наук (Ухань), Уханським університетом технологій (Ухань), Далянським університетом технологій (м. Далян), Інститутом соціології Китайської академії соціальних наук та Китайською академією соціальних наук (м. Пекін).

Особливо хочеться відмітити співробітництво з Китайською академією соціальних наук (КАСН), завдяки якому у квітні 2017 року в Одеському національному морському університеті було створено перший в Україні Науковий центр досліджень розвитку країн «Одного поясу, одного шляху» («一带一路»沿线国家社会发展研究中心) спільно з Інститутом соціології Китайської академії соціальних наук та проведено чотири спільні міжнародні конференції, а вже у вересні 2018 року за ініціативи КАСН на базі університету було відкрито ще один центр – КАСН-ОНМУ: Центр досліджень Китаю (中国社会科学院 – 敖德萨国立海事大学中国研究中心). Метою діяльності центрів є розширення співробітництва та виконання спільних проектів досліджень соціального розвитку України і Китаю, а також країн «Одного поясу, одного шляху». Окрім наукових досліджень, Центри організовують наукові конференції, семінари, круглі столи, дискусії, проводять обмін професорсько-викладацьким складом, науковими матеріалами та публікаціями, організовують проведення лекцій китайськими науковцями для студентів ОНМУ.

Необхідність розширення та поглиблення співробітництва між Україною та Китаєм в умовах сьогодення викликана об’єктивною необхідністю. Китай все активніше спрямовує свою діяльність на Захід, створюючи все нові міжнародні організації та союзи. Тому Україна не повинна бути осторонь цих процесів та використовувати

усі можливості та потенціал для приєднання до стратегічної ініціативи «Один пояс, один шлях» та організації «16+1» співробітництва між Китаєм та країнами Центральної та Східної Європи.

Джерела та література:

1. Науково-технічне співробітництво між Україною та Китаєм. URL: http://china.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cn/science
2. Співпраця у сфері освіти. URL: http://china.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cn/

УДК 911.3

ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ ДЛЯ ПРОСУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ

І.В. САВЕЛЬЄВА,
докт. економ. наук, проф.,
Одеський національний морський університет
(Україна)

Головні риси сучасного ринку туристичних послуг – це гнучкість, унікальність продукції та можливість використання новітніх інформаційних технологій. Покоління Y и Z, які на сьогоднішній день є основними споживачами туристичних продуктів і послуг, живуть в світі без кордонів, хоча цей світ обмежений екраном монітора [1, с. 60-67]. Необхідну інформацію вони переважно воліють отримувати з соцмереж.

Соціальні мережі – це нові засоби взаємодії між людьми, в яких вони діляться, створюють, обмінюються інформацією та ідеями в віртуальних спільнотах і мережах [2, с. 63]. В наші дні соціальні мережі відіграють дуже важливу роль практично у всіх сегментах життєдіяльності людини. Такі платформи, як Facebook, Twitter, Instagram, WhatsApp і т. д., стали важливими як з особистої, так і з ділової точки зору для значної частини населення планети, особливо для молодого покоління.

Соціальні медіа мають величезний вплив на індустрію туризму. Споживачі туристичних продуктів і послуг взаємодіють з сайтами соціальних мереж, щоб приймати обґрунтовані рішення про свої поїздки і ділитися своїм особистим досвідом, який вони придбали в

конкретному готелі, ресторані або транспортній компанії, особисто авіакомпанії [3, с. 361]. Тому, як канал залучення клієнтів, соціальні медіа просто неможливо ігнорувати. Люди використовують соціальні мережі до, під час і після поїздки, щоб поділитися досвідом, поганим або хорошим. Соціальні мережі спростили і розширили можливості людей ділитися досвідом подорожей з більш широкою аудиторією, ніж будь-коли раніше.

Соціальні медіа відіграють важливу роль у багатьох аспектах туризму, від пошуку інформації до прийняття рішень. Соціальні мережі також грають важливу роль в просуванні туризму і допомагають постачальникам туристичних послуг зосередитися на передових практиках завдяки зворотного зв'язку, яку вони отримують від туристів і громадськості через соціальні медіа [4, с. 6-18].

Активне використання соціальних мереж вважається важливою стратегією для просування туристичних продуктів. В індустрії туризму соціальні мережі змінили технології маркетингу. Сьогодні більшість мандрівників визначають свої плани поїздок орієнтуючись на акції і огляди у соціальних мережах, що робить обслуговування клієнтів в Інтернеті важливою частиною формування позитивної репутації бренду.

Поява соціальних мереж зруйнувало традиційні моделі обслуговування клієнтів як для готелів, так і для туристичних агентств [4, с. 22].

З вищесказаного випливає, що маркетологи туристичних продуктів повинні приділяти інформації в інтернеті найпильнішу увагу, оскільки інформація про продукти поширюється моментально.

Результатом успішного маркетингу є забезпечення достатньої цінність для завоювання нових і утримання постійних клієнтів. Є різні типи інструментів в маркетингу, який спрямований на досягнення задоволеності клієнтів. Соціальні мережі – це на сьогоднішній день найважливіший інструмент для успіху практично будь-якого бізнесу, в тому числі і туристичного.

Використання Інтернету при бронювання квитків для проїзду різними видами транспорту, як правило, вище в країнах з високим рівнем проникнення інтернету в життя населення і широким використанням кредитних карт (наприклад, в США і Великобританії). Але найвищий рівень проникнення інформаційних технологій на туристичні ринки спостерігається у відносно невеликих країнах Скандинавії (65% і вище) і в Австралії [5, с. 1].

Оцінки [6, с. 1] показують, що в усьому світі в 2016 році більше 50 % поїздок на відпочинок і 40 % відряджень були заброньовані онлайн. І ця кількість невпинно зростає.

Маркетологи вважають, що теоретично соціальні мережі повинні бути потужним способом генерувати стійкий, позитивний імідж туристичного продукту, для якого раніше використовувався метод передачі інформації «з уст в уста». Тому сьогодні надзвичайно важливо, щоб маркетологи вибрали правильну соціальну медіа-платформа, розробили правильний інформаційний контент і залучили правильних користувачів поширювати цей контент для успішної реалізації маркетингової кампанії.

Для маркетингу в сфері туризму і гостинності на сьогодні найбільш часто використовуються такі соціальні платформи, як Facebook, Twitter, Instagram і YouTube [4, с. 6-18]. Ці ресурси надають можливість просувати певні тренди в індустрії відпочинку і навіть мотивувати своїх передплатників планувати і бронювати подорожі різного призначення. За даними UNWTO [7, с. 112] у 2017 році

• 40 % мандрівників відвідують соціальні мережі і сайти, що впливають на вибір місця призначення;

• 87 % респондентів сказали, що відгуки інших мандрівників вплинули на їх вибір готелю;

• 84 % респондентів сказали, що відгуки інших мандрівників впливають на вибір способу подорожі;

• 78 % відзначили, що відгуки інших відвідувачів вплинули на вибір ресторанів;

• 70 % споживачів довіряють онлайн-рекомендаціям, в той час як лише 14 % довіряють рекламі;

• 50 % читачів різних блогів вибирають блоги про подорожі;

• 57 % відвідувачів веб-сайтів, пов’язаних з подорожами, читають відгуки інших мандрівників.

Слід зазначити, що сучасні туристи відрізняються не тільки ступенем довіри до думки інших користувачів соціальних мереж, але і умінням використовувати переваги даних ресурсів. Зазвичай виділяються п’ять типів споживачів контенту соціальних мереж [8, с. 5], на яких орієнтуються маркетингові стратегії підприємств:

• Неактивні користувачі – клієнти не беруть участі в соціальних мережах і пасивні;

• Глядачі – клієнти тільки спостерігають та іноді діляться своїм ставленням до продукту;

• Пасивні учасники – клієнти, зареєстровані в мережах, але дуже пасивні;

• Критики – беруть активну участь у віртуальних спільнотах і обмінюються своїми поглядами та ідеями;

• Творці – клієнти самі ведуть власні блоги.

Платформа Trip Advisor є ядром найбільш потужньї туристичної інтернет-спільноти, що об'єднує мільйони користувачів з усього світу. Демографічна різноманітність користувачів Trip Advisor надає величезну перевагу для проведення різних маркетингових досліджень в галузі туризму, виявлення закономірностей і трендів.

При використанні соціальних медіа в туризмі слід враховувати три показники:

• Ефект впливу клієнта, який вимірює вплив користувача соціальних мереж на інших користувачів мережі;

• Значення впливу на клієнта, яке допомагає виміряти грошову вигоду або збиток від реалізованої компанією в соціальних мережах маркетингової стратегії з урахуванням індивідуального впливу лідерів соціального простору на покупки іншими клієнтами;

• Індекс лояльності, який допомагає ідентифікувати користувачів соціальних мереж, які активно обговорюють продукт компанії або рівень обслуговування.

Все вищесказане про глибоке проникнення соціальних мереж в життя поколінь Y та Z однозначно свідчить про те, що маркетологам і представникам академічної сфери потрібно зосередити увагу на застосуванні аналітичного апарату для обробки великих масивів даних, що надаються соціальними мережами. Користувачі залишають безліч «інформаційних слідів», явних і прихованих, аналіз яких допоможе маркетологам сформувати клієнтоорієнтований продукт і проаналізувати тренди переваг споживачів.

Джерела та література:

1. Савчук О.В. Динамика ценностных ориентаций украинской молодежи. 2009.
2. URL: http://www.socd.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/
3. Roque V., & Raposo R. 2016. Social media as a communication and marketing tool in tourism: an analysis of online activities from international key player DMO. Anatolia, 27(1), 58-70. URL: http://bdigital.ipg.pt/dspace/bitstream/205ATMC.pdf
4. Magnold W.G. & Faulds D.J. 2009. Social Media: The New Hybrid Element Of The Promotion Mix, Business Horizons, 52 (4), 357-365. URL: https://www.academia.edu/2258499/Social_media_The_new_hybrid
5. Lim W. 2010. The Effects of Social Media Networks in the Hospitality Industry, A professional paper submitted in partial fulfilment of the requirements for the Master of Hospitality Administration, September, Las Vegas. URL: https://digitalscholarship.unlv.edu

6. Global Digital Statistics. (n.d). URL: http://www.dijitalajanslar.com
7. Миронов Ю.Б. Інтернет-технології в туризмі.
8. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/Internet.htm
9. UNWTO Annual Industry Report 2017
10. URL: http://publications.unwto.org/publication/unwto-annual-report-2017
11. Sachse S.B. & Magnold S. 2011. Brand equity dilution through negative online word-of-mouth communication, Journal of Retailing and Consumer Services, 18, 38-45.
12. URL: https://econpapers.repec.org/article/eeejoreco

УДК 323.2

«ЛІВИЙ» ДИСКУРС ТА ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ

В.А. САВЧЕНКО,
док. іст. наук, доц.,
Одеський державний університет внутрішніх справ
(Україна)

Процес формування модерної нації пов'язаний із консолідацією громадян навколо інтерпретацій минулого як основоположного компонента національної ідеї. Політичні та інтелектуальні еліти зазвичай нав'язують та навіюють певний історичний наратив, який формується на компромісі між запитом влади та готовності інтелектуалів до дидактичних пояснень наративу народним масам. Так Президент України *Петро Порошенко звертався до істориків: «…саме ви можете володіти переконливими аргументами у дуже багатьох суперечливих темах» [1].*

В СРСР історична наука претендувала на володіння істиною, цей колишній «статус» не дає спокою сучасним українським «чиновникам від історії», що легітимізують свої претензії необхідностью формування «нового менталітету українців». Сьогодні, як і в радянську добу, минуле романтизується для виправдання сучасної політики. Історичні постаті, зображені на гривнях, стали основою Пантеону національних героїв. Цей Пантеон, з радянських часів, поповнився хіба що «президентом» М. Грушевським. Уявлення про українську революцію, починаючи з 1991 р., грунтувалися на спрощеній схемі тяглості «визвольних змагань» та глорифікації персони М. Грушевського. Постать М. Грушевського довгий час відповідала образу «провідного

державного діяча», втілювала ментальність як Західної так і Центральної України, «дід Грушевський» в різні часи «отримував ласку» і від віденських «європейців» і від московських більшовиків. Йому, на скороруч, будували монументи, йому вибачали співпрацю з більшовиками в часи згортання українізації, фомування сталинського режиму, голодомору. Під час президентства Л. Кучми, якого посіпаки легімитизували як сокрального «третього президента» («першим президентом», заднім числом, призначили М. Грушевського, хоча він ніколи не був президентом).

За часів президентства В. Ющенка, одним з пріоритетів якого була історична політика, почала відкриватися постать С. Петлюри. В. Ющенко намагався провести С. Петлюру до історичного Пантеону, але спроби встановлення пам'ятника С. Петлюрі у його рідній Полтаві не знайшли підтримки у місцевих еліт та визвали певні протестні дії з боку промосковського лоббі. В той же час постать державного діяча В. Винниченка сучасні політики оминають, його ідеї «соціальної рівності», «соціального визволення» не сприймаються новою елітою. Ю. Луценко намагався провести в Пантеон креативну особу Нестора Махна організуючи у Гуляйполі музично-літературний фестиваль «День незалежності з Махном» (2006–2009 рр.), спонсуючи пам'ятник Н. Махну в Гуляйполі (2009 р.), у 2013 р. в Старобільську було встановлено пам'ятник Н. Махну, на честь нього названи вулиці у Дніпрі, Оріхіві, Гуляйполі, с. Борисівка. У 2013 р. Національний банк України (тоді банком керував «касир родини Януковича» І. Сорокін) випустив двохгривневу пам'ятну монету «Нестор Махно», на якій було викарбовано гасла «Земля, Воля, Народна влада». Цікаво, що сам Н. Махно виступав не тільки проти держави та приватної власності, а й проти грошей, як важливої складової системи експлуатації.

Нова історична реальнісь склалася після революції Гідності 2013–2014 рр., що вплинуло на політику історичної пам'яті. Ця політика стала більш україноцентрічною та позбулася комплексів «меньшовартості» та «провини» (у 2017 р. у Вінниці відкрили пам'ятник С. Петлюрі, у 2018 р. у Тернополі йому було встановлено бюст, у Полтаві відкрита меморіальна дошка на його честь, у Хмельницькому – барельєф). У пошуках своєї історичної легітимації нові українські еліти звернули увагу на «правих діячів» та необачно записали до українських державотворців гетьмана П. Скоропадського. У Києві та Харкові з'являється вулиці Скоропадського, а частина українських істориків почали твердити, що б коли б не «бешкетники» С. Петлюра, В. Винниченко та Н. Махно держава Скоропадського

стала б основаю дальшого існування незалежної України та московський більшовизм би «не пройшов».

У відповідності до Закону України (2015 р.) «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» правовий статус борців за незалежність України у XX ст. отримували особи, які «брали участь у всіх формах політичної, збройної та іншої колективної чи індивідуальної боротьби за незалежність України у XX столітті» у складі органів влади Української Держави (Гетьманату), органів місцевої влади Гетьмана, військових, безпекових, інших мілітарних, воєнізованих або парамілітарних формувань та частин Гетьманату *[2]*.

В середовище гуманітаріїв 2017 рік пройшов під гаслом 100-річча Української революції, але святкова метушня не привела до появи модерної та виправданої концепції оцінки революції, не вирішила методологічних проблем. Святкування ювелею, численні конференції та статті «з приводу», не змінили ідеологічного хаосу у владних кабінетах, де святкували, як створення держави Скоропадського, так і свята, що були пов'язані з роковинами УНР та Центральної Ради – державних інституцій, знищених П. Скоропадським. Більш того у «Методичних рекомендаціях до 100-річча Української революції 1917–1921 років» (складені Українським інститутом національної пам'яті через який реалізується владна історична політика) «вторим етапом» української революції пропонується вважати «29 квітня–14 грудня 1918 – правління гетьмана Павла Скоропадського» [3]. Але відомо, що проти гетьмана виступили всі українські діячи революції, всі українські революційні партії, а соціальна політика гетьмана була контрреволюційна та повертала країну до часів Російської імперії! У грудні 1918 р. українська революція під приводом Директорії УНР ліквідувала контреволюційний режим, що пішов «у російський бік».

Уважно читаючи «Методичні рекомендації» можно зрозуміти, що сама ідея української революції перекручується, соціальна складова революції відкидається, революція зображується тільки як національний злам, тільки як український державотвочий акт. Сама ця логика й спонукала вписати консерватора П. Скоропадського до «революціонерів», до лав яких інститут зарахував усіх «державотворців». «Методичні рекомендації» вказують – «ідея державної незалежності стала визначальною для українського визвольного руху» [3], але, в дійсності, українська революція 1917 р. була насамперед соціальною, а Українська державність разглядалася творцями Центральної ради та УНР, як інструмент для соціального визволення.

Український інститут національної пам'яті підготував «декомунізаційний пакет» законів, що створив підгрунття процесу декомунізації. Згідно закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» інститут оприлюднив 520 прізвищ людей, чия діяльність підпадає під дію законів про декомунізацію. Це прізвища осіб, які обіймали керівні посади в комуністичній партії, вищих органах СРСР, УРСР, співробітники ЧК–ДПУ–НКВС–КДБ. У поданому списку вказано злочини згаданих осіб: організаторів Голодомору 1932–1933 рр., сталінського ГУЛАГу, «Катинського» розстрілу, переслідування учасників боротьби за незалежність України.

Але, знову спрацювали старі стереотипи – «в теплій компанії» справжніх катів українського народу та відвертих карних злочинців, на руках яких кров тисяч жертв, опинилися постаті, яки жодним чином не приймали участі в безсудних розтрілах, голодоморах, державному терорі проти українського населення. Так А. Желєзняков подається як «матрос Желєзняк» – Учасник Жовтневого перевороту, командир Першої радянської кінної батареї, командир бригади бронепоїздів. Учасник встановлення радянської влади в Україні». А. Желєзняков в Україні опинився 1916 р. в якості члена анархістського підпілля, що боровся проти Російської імперії та з жовтня 1917 р. і до своєї смерті, виступав проти встановлення диктатури партії більшовиків. Він не брав участі у «жовтневому перевороті» в Україні, а участь у «штурмі Зимового» разглядав, як участь у революції, що знищить структуру влади Російської республіки. У січні–лютому 1918 р. А. Желєзняков входить до коаліційного складу (з більшовиків, лівих есерів, анархістів) Верховної колегії для керівництва боротьбою проти румунської інтервенції. Він організує боротьбу проти інтервенції румунських військ в Південній Бессарабії, проти чого виступали не тільки більшовики, але й Центральна Рада. У березні 1918 р. він став командувачем Бірзульскім укріпленим районом, сили якого повинні були стримувати тиск австро–угорських військ на Одесу, але до фактичних боїв не дойшло, матроси відступили, здавши місто (інформація про те, що А. Желєзняков був командиром «Першої радянської кінної батареї» підкріплюється тількі вигадками з інтернету. Де була сформована батарея, коли та проти кого воювала, невідомо, але сама назва «радянська» подається як злочин). Влітку 1918 р. А. Желєзняков стає командиром піхотного полку червоної армії, що воював проти білогвардійців на Дону. Згодом, ці

білогвардійці окупували частину України під гаслом «единой и неделимой России». В квітні 1918 р. під час боїв між більшовиками та анархістами, у липні 1918 р. – між більшовиками та лівими есерами, А. Желєзняков вислював співчуття ворогам більшовиків, виступаючи за знищення Раднаркому як органу влади. А. Желєзняков був оголошений червоними «поза законом», був виданий наказ про його арешт та розстріл. У грудні 1919 – квітні 1919 р., пропагуючи анархістські ідеї, А. Желєзняков вів підпільну роботу в Одесі проти французької інтервенції, видавав газету французькою мовою. Згодом А. Желєзняков був обраний головою профспілки моряків торгівельного флоту Одеси. У липні 1919 р. він став командиром бригади панцерних потягів червоної армії, що діяла проти денікінців, під час бою його було смертельно поранено. Існує версія, що він був вбитий агентом більшовицької влади (влітку 1919 р. чекісти знищили низку незручних революційних «отаманів») [4, с. 36].

Такою ж жертвою ЧК став, ще один фігурант «списку 520» – А. Богунський (Шарій), якого чекісти розстріляли влітку 1919 р. за виступ проти диктатури більшовиків на користь Незележної радянської України. Його провина, згідно «списку», в тому, що він був «командиром 1-го українського радянського (Богунського) полку (1918–1919) Червоної армії, учасником встановлення радянської влади в Україні». Цей персонаж на початку 1919 р. був комбригом червоної Придніпровської бригади, його частини боролися проти Директорії УНР, але за висновками Вищої військової інспекції більшовиків, частини бригади мали «виразне українське національне забарвлення». А. Богунський не підтримав антиселянську, антинаціональну політику більшовиків та підписав відозву створеного Всеукраїнського повстанського ревкому із закликом загального повстання проти московських більшовиків та створення «незалежної радянської України без всякої партійної диктатури». Цей ревком створив свій український уряд, в якому військовим наркомом був отаман Зелений, а головнокомандуючим А. Богунський. Подібним, до А. Богунського, шляхом йшов отамани Зелений (Д. Терпило), Н. Григор'єв, Н. Махно та інші «ліві» отамани весни 1919 р., з яких жоден не опинився у «списку 520». Зеленому, Н. Махну збудовані памятники, на честь них (та Григор'єва, що, як Н. Махно та Зелений, на початку 1919 р. перевів свої частини до лав червоній армії) названі вулиці.

У Законі України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» є такі рядки: «борцями за незалежність визнаються особи, які брали участь у всіх формах

політичної, збройної та іншої колективної чи індивідуальної боротьби за незалежність України у ХХ столітті у складі: Всеукраїнський центральний повстанський комітет (Центральний український повстанський комітет, ВУЦПК, Цупком)», «повстанські, партизанські загони, які діяли на території України у 1917–1930 роках і метою діяльності яких були боротьба за здобуття, захист або відновлення незалежності України, включаючи загони Холодноярської, Медвинської республік, Волинську повстанську (повстанчу) армію» [2]. *Але, закон не дає українцям чіткого уявлення про ставлення до «лівих героїв революції»: Н. Махна,* Н. Григор'єва, Зеленого та ін. народних ватажків, що виступали проти «диктатури більшовиків» в Україні, але входили у тимчасові «військові союзи» з червоною армією.

Дивним є потрапляння до «списку» І. Кочубея, з тавром: «учасник встановлення радянської влади». Селянський ватажок І. Кочубей, ніколи не воював проти УНР, Української держави, тому що далі своєї рідної Кубані та Північного Кавказу у 1918–1919 рр. не виходив. На початку 1918 р. він, як «союзник» більшовиків, брав участь у обороні Екатеринодара від Добровольчої армії, у лютому 1919 р. був звинувачений радянською владою у «анархії», був виданий наказ про роззброєння бригади Кочубея, його арешт. У березня 1919 р. І. Кочубей був страчений білогвардійцями.

Письменник, Лауреат Гонкурівської премії, організатор світових антивоєнних конгресів Анрі Барбюс опинився у «списку» як: «член Французької компартії (з 1923), автор формули «Сталін – це Ленін сьогодні». Залишається питання, чому саме він «попав» до «списку», в той час, як осанну Сталіну співали практично всі радянські писменники та частина європейських інтелектуалів (Л. Арагон, Б. Шоу та ін.) 1920-х–1950-х рр.? В той же час до «списку» не потрапив Максим Горький, що завзято рекламував сталінський режим. Не коректно в одному «списку» розміщувати душогубів з НКВД та відомого іноземного писменника, червоних катів та їх жертви. Таким чином гріхи рівняються, а можливо й розпоширюються на весь «радянський народ» (в тому чисі представників Розстріляного відродження), що підтримав диктатуру Сталіна.

Відомий громадський та політичний діяч (президент Центру досліджень політичних цінностей), історик за фахом О. Доній, вважає, що Україні погрожує «стратегична трагедія» – українська ідея може втрати головну цінность – тренд справедливості: «Вперше за дві сотні років українська ідея перед такою серйозною загрозою втрати

тренду справедливості. Коли бачу, як частина українських патріотів готові виправдовувати махінації, підкупи, фальсифікації від чинної влади, розумію, що українська ідея може втрати тренд справедливості. Боротьба за справедивість була складовою української ідеї від народження». О. Доній твердив, що втрата «ідеї справедливості» (відмова від соціальної складової в державотворенні) може стати «стратегічною поразкою» та катастрофою, бо українським трендом на протязі століть була боротьба за справедливість, саме поняття «незалежність» війшло з пошуків справедливості: «Віддати проросійській ідеї тренд справедливості – міна під Незалежність України» [5].

Українська ідея, починаючи з Т. Шевченка, формувалася як «ліва», постала на пріоритеті загальнолюдських цінностей, гідності людини. М. Драгоманов став перекладачем народних уявлен на наукову мову політичної думки, розробляючи «ліву» теорію українського «громадівського соціалізму» – самоврядного суспільства. Роботи М. Грушевського стали революційним дискурсом, він підхопив ідею «національної самооборони» та розробляв емансипативну історію українського народу як національного самозбереження, вікової боротьби за ідеали: свободи та справедливості. М. Грушевський твердив про взаємообумовленість, в умовах України, соціального та національного визволення: «прагнення землі й волі мотивувало потяг українців до національного визволення» [6, с. 61].

Наприкінці ХХ ст., під впливом войовничого антикомунізму, в України почав набивати сил інший консервативний дискурс, що держава не інструмет для досягнення справедливості, а самодостатня сакральна структура наявність якої апріорі гарантує людині гідне життя, в Україні впроваджується «малоросійський варіант російської імперської ідеї». Так Жовтневу революцію розглядають тільки як «злочинний переворот», виходячи тільки з того, що ця революція привела до знищення української державності, голодомору, сталінскому терору. В той же час цю революцію проводив блок сил (більшовики, ліві есери, анархісти, націонал-комуністи) який влітку 1918 р. пішов у небуття. І ті події що проходили з літа 1918 – по літо 1990 рр. не були наслідком прямого детермінизму. Історію не можливо розглядати лінійно, вона не детермінована на 100 %, а має множинні варіанти розвитку.

Категорія «українська революція» поступово заміняється на термін «національно-визвольна боротьба», «визвольні змагання», «українські національно-визвольні змагання» з цією відкинути

головну складову цієї революції – соціальну та притягнути до цих подій «правих діячів», що не вкладаються в поняття «революціонери». Хронологічно для цього вже підготували місце. Так за часів президентства Л. Кравчука відзначалася річниця «Української демократичної революції 1917–1918 років». Українська революція пройшла у 1917–1918 рр. два етапи: становлення Центральної Ради – УНР та повстання проти гетьманату та становлення Директорії УНР. Але, вже при Л. Кучмі святкували річницю «Української революції 1917–1920 років», в починаючи з В. Ющенка – «Українську революцію 1917–1921 років» [7]. Постає питання – кого було обрано на лідерів української революції в 1920–1921 рр. – за логікою повстанських отаманів, що проводили партизанку, в тому числі й анархіста Н. Махна (найуспішнійший та найпопулярнійший повстанський командир 1920–1921 рр.).

В той же час частина істориків розглядає «українські визвольні змагання 1917–1923 рр.», взявши за зразок книгу канадійського історика-аматора В. Вериги [8]. Визвольні змагання в цій книзі розглядаються тільки з позиції визволення від влади чужинців, українського державотворення, але не соціального зриву, що охопив країни Европи та Азії на початку ХХ ст.

Символічним, в цьому контексті, були спроби Інституту національної пам'яті «декомунізувати» 1 травня *(проект Закону України* «Про *державні* та *інші свята*, *пам'ятні дати* і *скорботні дні*»), припинити його святкування на державному рівні: «оскільки цей день не є подією українського державотворення, історико-культурною традицією Українського народу, то недоцільно його виокремлювати в святковому календарі». На думку разробників закону травневі дні «перестали відповідати першочерговому значенню, їх зміст знівелювався». Відомо, що 1 травня сьогодні святкується в більшості країн світу, як свято Праці.

Французький історик Ерік Онобль, аналізуючи характерні риси українського історіографії, ввжає, що консервативна течія сьогодні стає домінуючою в історичному дискурсі. Мова йде про те, що святкую українську революцію, влада (історики, що виконують її замовлення): «відкидає концепт революції як якісного розриву з минулим та зводить її до конкретного прояву буцімто тисячолітніх «визвольних змагань» чи «відродження національної держави». Е. Онобль вказує, що домодерне минуле не існувало в національних рамках, тому тисячолітніх національно-визвольних змагань просто не могло бути [9]. Український історик Г. Касьянов, ще 15 років тому, критикучи особливості української канонічної історіографії, вказував

на її *телеологічність*, українську *етноцентричність*; *ексклюзивність*. Але, за останні роки майже нічого не змінилося, історіографія перетворилася на дидактичний коментар *тяглості, лінійність* процесів, обмежиних національним наративом [10, с. 60–66].

За *розпливчастим* поняттям «визвольні змагання», в разумінні виключно національних змагань, історики не бачать «інклюзивної історії», в який наявні різні соціальні, національні, класові групи та рухи, що врешті решт створюють загальну та реальну картину сучасності. Історики використовують старі, радянською, маркери – змінено тільки вектор. Некомфортні теми обережно оминаються, відбувається конструювання стереотипів україноцентризму, відірваність української історії від світового контексту. В той же час держана історична політика повинна знаходити шляхи досягнення суспільного консенсусу щодо картини минулого. Тільки формування суспільно узгодженої історичної позиції, історичної концепції в якості частини суспільного договору, дає розуміння національної ідеї.

Джерела та література:

1. Порошенко П. Дуже важливо контролювати градус історичних дискусій. Урядовий кур'єр. К. 2019. 10 березня.
2. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті. Закон України. Відомості Верховної Ради. 2015. № 25. с. 19.
3. Методичні рекомендації до 100-річчя Української революції 1917–1921 років URL: www.memory.gov.ua/.../metodichni-rekomendatsii-do-100-richchya-ukrainskoi-revol.
4. Улановские Н. и М. История одной семьи. М.: Интерпресс. 2003.
5. Інтервью з О. Донієм 1 березня 2019 р. URL: UKRLIFE.TV ua.vkadri.com/.../ukrlife-tv-poroshenko-robytyme-vse-shchob-ne-viddaty-vladu-oles-d.
6. Перегуда Є. Діалектика соціального та національного визволення у поглядах українських революціонерів кінця XIX – початку XX ст.: історична стежка залежності. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2017. Вип. 5–6. С. 56–67.
7. Бевз Т. «Українська революція» у науковому дискурсі: суперечності оцінок і висновків. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2017. Вип. 5–6. С. 68–80.
8. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр. Львів, 1998. Т. 1–2.
9. Историк Эрик Онобль: «Нельзя понимать советское государство, не понимая, какой была революция» URL: https://www.researchgate.net/.../317041459_Istorik_Erik_On...
10. Касьянов Г. «Націоналізація» історії: нормативна історіографія, канон та їхні суперники (Україна 1990-х). Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми. Львів, 2004. С. 57–73.

УДК 316.728+392.81

«ОДЕСЬКА КУХНЯ» ЯК ЛОКАЛЬНИЙ БРЕНД

Н.І. СЕРЕБРЯННІКОВА,
канд. іст. наук, доц.,
Міжнародний гуманітарний університет (Україна)

Глобальна економічна система постійно трансформується, трансформуються й форми та методи конкуренції між усіма суб'єктами, в тому числі між національними економіками. Держави, регіони і окремі міста, проводять масштабні проекти із створення власних брендів в процесі конкуренції. Без власного неповторного обличчя притягнути хоч якісь ресурси навряд чи вийде, або вийде, але не так і не в тому об'ємі. Іншими словами: будь-якому місцю потрібний бренд, картинка, товарний знак. В 2002 році Саймон Анхольт вперше зазначив, що країни, нації можуть бути брендами й торгівельними марками. Він зазначає, що бренд країни чи бренд місця можна оцінити за наступними параметрами:

– Експорт (імідж продуктів та послуг, які створені в країні)
– Культура та культурні надбання
– Туризм
– Люди (які стали всесвітньо відомими) [1].

Серед дослідників ведуться суперечки відносно двох базових понять, а саме «бренд територій» та «брендінг територій». Звернемось до тих визначень, що, на наш погляд, є найбільш релевантні щодо дослідження. За С. Анхольтом «бренд територій – це конкурентна ідентичність міста», а за визначенням С. Райністо «брендінг територій – це привнесення додаткової привабливості для території з побудуванням ідентичності бренда цієї території. Територіальним продуктом при цьому є сумарна мікс-пропозиція території для її покупців» [2].

Для самопозиціонування «території» передусім потрібно визначитися з тим, що вона «продає» країну, регіон або місто, який саме імідж, бренд буде представляти.

До того ж треба визначитися з цільовою аудиторією. Скажімо, для умовного великого українського міста, Одеси, наприклад, можна збудувати образ а) міста для жителів, б) міста для іноземних туристів, в) міста для внутрішніх туристів (включаючи ближнє зарубіжжя), г) міста великих можливостей для усіх і так далі [3].

Об'єктом нашого дослідження є бренд «одеської кухні». *Предметом* дослідження є стратегії створення, розвитку та умови функціонування міської кухні в Одесі з точки зору брендування території. *Джерелом дослідження* стали туристичні довідники, реклама закладів харчування в Одесі, відгуки щодо місцевої (одеської кухні).

В 2008 році Д. Богуш формулював основні ідеї брендінгу Одеси наступним чином: *«…важливим інструментом брендінгу є … декларування містом своєї місії, … на регіональному, національному і міжнародному рівнях в певних цільових аудиторіях», «у цьому місці уживаються без конфліктів українці, росіяни, євреї, болгари, греки, молдавани. І досвід, професіоналізм і міський патріотизм цінується важливіше за політичні і національні переваги. А раціоналізм і прагматизм – одно з головних якостей одеситів*» [4].

Отже, як позиціонує себе одеський бізнес через місцеву кухню?

«Одеську» кухню найкраще описано ресторатором С. Лібкіним «*Якщо узяти по мірі значущості, то одеська кухня – це грецько-українсько-єврейська кухня з нюансами з Вірменії, Грузії, Болгарії. Серйозну роль грає поєднання цих національностей з кліматом і наявністю моря. З урахуванням того, що торгові стосунки, які складалися в Одесі завдяки порту, перекладені на усю Україну, то фактично в сезон до нас можуть потрапляти і білі гриби із Закарпаття, і м'ясо з Криму, і риба не лише з Чорного моря*» [5].

Наявність змішаної кухні в сучасному місті пояснюється великим ступенем модерних урбанізаційних процесів, які почалися в XIX ст. [6, 64] Саме цим процесам Одеса завдячує виникненню специфічного поєднання прийомів приготування деяких страв. Власниця одного з одеських закладів Ірина Ангелова зазначає: «*Есть понятия «французская кухня», «итальянская кухня», «немецкая кухня». Но существует ли кухня парижская, римская или берлинская? Нет. А одесская кухня существует! Потому что у нас уникальный регион. У нас же «проходной двор»: порт, транспортный коридор, множество национальностей. А это значит, что нет замкнутой системы, каждый добавлял свою «изюминку» в одесскую кухню, она постоянно наполнялась новыми «кулинарными впечатлениями»»* [7].

Найбільш відомі та найбільш «одеські заклади» – ресторан «Печескаго», одеське кафе «Франзоль», ресторан «Дача», кафе «Маман», бар мідій «Kotelok», ресторан «Terrace. Sea View», «Тюлька» тощо.

Наприклад, як позиціонує себе одеське кафе «Франзоль» на своїй офіційній сторінці «*Сегодня нет более Одесского заведения в нашем*

городе. Те, кто хоть раз посетил «Франзоль», понимают, что вот она Одесса – вся и сразу. То, что невозможно объяснить, фантастический дух этого города, ощутим именно здесь. Ресторан сочетает все, что приобрел за долгие годы наш город, здесь ты чувствуешь себя по-одесски вкусно и весело» [8].

Майже всі заклади з «одеським колоритом» знаходяться в туристичному центрі міста, а також біля моря.

Місцевий ресторанний бізнес формує бренд «одеської кухні» не тільки через блюда, але й через інтер'єр, екстер'єр, оформлення меню, форму, мову й поведінку персоналу, тобто через атмосферу театру.

Туристична, ресторанна Одеса реалізує свій потенціал також через фестивалі міської їжі, найбільш відомі з яких Цимес, Picnic, «Таки да, вкусно», Дворик тощо. Й на них можна «*скуштувати кращі блюда одеських ресторанів, зустрітися з друзями, посидіти за великим столом у колоритному дворі або на природі, послухати місцевих музикантів або відвідати майстер-класи. Подібні заходи влаштовують у вихідні, в Одесі вони збирають сотні гостей*» [9].

Те, що бренд Одеса з унікальною «одеською кухнею» є вже впізнаваним й популярним свідчить велика популярність гастротурів. Наведемо приклад реклами такого гастротуру туристичної агенції «Тудой-Сюдой» «*О! сколько в этом сочетании: одесская кулинария.. особенные рецепты, придуманные на кухнях наших коммунальных квартир, которые сегодня приобрели репутации изысков. Блюда, ставшие сегодня классикой не то французской, не то итальянской кухни. Еда, за которой едут гости со всего мира. Да, и ехали всегда. Мы побываем в местах, о которых писали Бунин и Куприн. Поговорим о рецептах, которые увековечили Катаев и Жванецкий. Услышим об истории мест, которые и сегодня работают в нашем городе. Да, и грех бы было не пробовать! В процессе поглощения информации очень здорово подкреплять ее поглощением той самой, одесской пищи. Вас ждут 3 заведения с традиционной одесской едой и напитками, где будут раскрыты тайны всех рецептов. Поэтому не обижайте нас! Готовьте свои желудки к кухне, щедрой, как одесская мама*» [10].

Одеса й регіон позиціонуються ще й як місце, в якому виробляють якісне вино, пиво та інші алкогольні напої. «*Винно-гастрономический тур по Одесскому краю с дегустациями лучших спиртных напитков местного производства, знакомством с национальной кухней, шопингом и т.п. интересными «взрослыми штучками». Специфический тур для гурманов и весельчаков. Вас ждет:*

- знакомство с помощью сомелье с лучшими образцами виноделия;

- «близкое знакомство» с коньяками торговой марки «Шустов»;

- уникальная экскурсия по легендарному Привозу;

- единственный в мире центр культуры вина – «Шабо»;

- знакомство с производством и продукцией ТМ «Французский бульвар»» [11].

Комерційний інтерес до брендінгу Одеси в галузі гастрономії підтверджується комерційними заходами, де бізнесмени діляться досвідом створення гастротурів, організації масових заходів, відкриття закладів харчування тощо. «*Все о гастротуризме в Одесском регионе – о фактическом отсутствии, примерах со всего мира, о том, ЗАЧЕМ и КАК, и что это даст региону в экономическом и туристическом смыслах, что такое каверма и где ее искать, чтобы было вкусно и хорошо и много-много-много интересно от кладезя интересных знаний по теме – ресторатора, исследователя и коллекционера Дмитрия Сикорского. Лекция-беседа-ликбез о гастротуризме: на примере Одесского региона, для тех, кому интересно посмотреть на кухню Одессы и региона с точки зрения гастротуризма, для профессионалов и любителей, и поесть и накормить, для тех, кого волнуют тенденции в туризме и пути развития в одесском туризме»* [12].

Таким чином,

– Для побудови будь-якого локального бренду необхідний метакод місцевості, культурні традиції народів, що її населяють. Він включає в себе всю світоглядну інформацію, яка дозволяє сформувати бренд та зробити його неповторним і конкурентним.

– Мультикультурність Одеси витворила одеську міську кухню, де відчутний вплив грецько-українсько-єврейських кулінарних традицій. Й сьогодні місцева кухня є важливим компонентом бренду міста.

– Сучасна базова стратегія бренду «одеська кухня» – стратегія комунікації. Вона необхідна як ресторанному бізнесу, який може створювати комерційно успішні проекти, так й гостям міста, які бажають чогось нового; є частиною історії й місцевого колориту.

– Інструментарій. Бізнес в сфері гастрономії реагує на активний попит з боку туристів, які приїжджають до Одеси працювати чи відпочивати. Отже, реалізується в сукупності історія, продукти, теорія, практика, все, що зможе закріпити в свідомості атмосферу міста.

– Методи. Відтворюються старі традиції та створюються нові гастрономічні тренди, організовуються культурні заходи (фестивалі, гастро- та винні- тури).

– Цільова аудиторія – місцеві жителі, іноземні туристи, внутрішні туристи.

– Зовнішні та внутрішні вимоги до закладів – унікальність, відповідність часу, відповідність цінностям бренду та регіону, бути частиною стратегії розвитку регіону.

Джерела та література:

1. Anholt Simon Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions New York: Palgrave Macmillan, 2007. 147 p
2. URL: https://www.researchgate.net/publication/317628896
3. Rainisto K.S. Success Factors of Place Marketing: A Study of Place Marketing Practices in Northern European and the United States: Doctoral Dissertation by Seppo K. Rainisto. Helsinki University of Technology, Institute of Strategy and International Business: Espoo. 2003. 271 p.
4. URL: http://bestplaceinstytut.org/www/wpcontent/uploads/2010/10/ainisto.pdf
5. Панкрухин А.П. Маркетинг территорий : Учеб. Пособие. Рос. акад. гос. службы при Президенте Рос. Федерации. – М.: Изд-во РАГС. 2002. – 327 с. URL: https://www.studmed.ru/view/pankruhin-ap-municipalnoe-upravlenie
6. Богуш Денис Брендинг регионов: ОдессаURL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/bogush/479de7793afd6/
7. Самый цимес: 10 блюд одесской кухни.
8. URL: https://www.the-village.com.ua/village/city/odessa/115437-odesskaya-kuhnya
9. Аксьонова Н.В. Скуштувати етнічне: швидко&автентично. Постфактум: історико-антропологічні студії. 2013. № 1: Єдність у різноманітті стратегій та практик. С. 63-71.
10. Ангелова И. Одесская кухня – это уникальное явление в кулинарном мире.
11. URL: http://www.odessit.ua/interview/28-irinaa-eto-unnie-v-kulinarnom-mire.html.
12. URL: http://www.franzol.com.ua/index.html
13. Ешь, пей, танцуй: ТОП фестивалей еды в Одессе. URL: https://od.vgorode.ua/news/dosuh_y_eda/257717-esh-pei-tantsui-top
14. URL: https://tudoy-sudoy.od.ua/ekskursii/ekskursiyagasya-odessa
15. URL: http://www.navigator-ukraina.com.ua
16. Гастротуризм: вкусный ликбез и призыв к действию от Дмитрия Сикорского.
17. URL: https://www.facebook.com/events/940336136082214/

УДК 929:94(477)-057.341Мазепа«1709»

ШЛЯХ ШВЕДСЬКОГО КОРОЛЯ КАРЛА XII ТА ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ ВІД ПОЛТАВИ ДО БЕНДЕР (ЗА М. КОСТОМАРОВИМ ТА Ф. ЛАГУСОМ)

О.В. СЕРЕДИНСЬКИЙ,
канд. іст. наук,
Державний архів Миколаївської області
(Україна)

Питанню вивчення шляху шведського короля Карла XII та гетьмана Івана Мазепи від Полтави до Бендер, особливо по території сучасної Миколаївської області, приділили свою увагу миколаївські дослідники А.Г. Сацький та В.І. Нікітін.

Сацький Анатолій Григорович у своїй статті «Карл XII на Николаевщине», на підставі праць українського історика Миколи Костомарова, дослідника Ф. Лагуса та інших вчених, проаналізував шлях шведів та українських козаків на території Миколаївської області, роблячи свої власні висновки. Так, він стверджував, що втікачі не заходили на Миколаївський півострів та не отаборювалися в районі Спаського урочища [1, с. 289].

Краєзнавець, археолог Нікітін Василь Іванович, використовуючи праці Ф. Лагуса та інших дослідників, зокрема археологічні матеріали директора Миколаївського історико-археологічного музею Ф.Т. Камінського, довів, полемізуючи з дослідником А.Г. Сацьким, можливість перебування шведів та козаків гетьмана Мазепи у різних місцях на території Миколаївщини, у тому числі на території сучасного Миколаєва [2, с. 79-80].

У даній статті автор докладніше простежив шлях шведів та українських козаків від Полтави до Бендер за працями видатного українського вченого М. Костомарова та дослідника Ф. Лагуса, не роблячи власних висновків.

Після розгрому 27 червня 1709 р. шведської армії під Полтавою, де були поховані мрії гетьмана Івана Мазепи відділити Україну від Росії та будувати незалежну державу, король Швеції Карл XII із частиною своїх військ та українські козаки на чолі з гетьманом мусили втікати до турецьких володінь.

Микола Костомаров у своїй історичній монографії «Мазепа и мазепинцы» пише, що втікачі увечері 29 червня досягли Переволочни (де р. Ворскла впадає у Дніпро). Шведському королю та Мазепі

вдалось переправитись на інший берег Дніпра. Однак більшість шведських військ здались без бою російським військам, які очолював Меньшиков. У полон потрапили 3 генерала, 11 полковників, 14 підполковників, 20 майорів, 250 капітанів, 300 поручиків, 320 корнетів та інших військових молодшого командного складу, від 13 до 14 тисяч рядових (за шведськими даними). Згідно з російськими даними у полон потрапило близько 16 тис. військовополонених. Разом зі шведами у полон під Переволочною потрапило 220 запорізьких козаків.

Щоб наздогнати шведського короля та гетьмана, Петро I відправив у погоню бригадира Кропотова та генерал-майора Волконського з чотирма кінними полками. Тим часом втікачі, переправившись на правий берег Дніпра, направились у степ, де розділили військо на дві частини: одна йшла за королем, а друга – за Мазепою. Вранці 6 липня втікачі наблизились до річки Південний Буг. Тут короля чекали посланці від очаківського паші, який обіцяв Карлу XII надати одне судно, щоб переправити його з найближчими прибічниками через річку. А для переправи всього війська необхідно було чекати наказу з Константинополя. Оскільки чекати не було часу через наближення російських військ під командуванням генерал-майора Волконського шведи самі почали домовлятися з власниками суден та переправлятись через річку Південний Буг, сплачуючи по 2 червонця за кожного. З вини очаківського паші, через якого виникла затримка на лівому березі р. Південний Буг, не всі шведи та козаки змогли переправитись на правий турецький берег. Коли на лівому березі річки знаходилось ще близько 800-900 шведів, нагрянула російська кавалерія на чолі з князем Волконським. Частина шведів була загнана до річки та потонула, інші (до 500 чоловік) були взяті у полон. Врятувалися лише ті шведи, які сховалися в очереті, а коли російські війська відійшли, перепливли через річку та об’єднались з військом короля. Щодо козаків, то більшість з них встигли утекти до степу, а росіяни не наважились їх там шукати.

Карл XII, переправившись на правий берег р. Південний Буг, два дні простояв поблизу Очакова, і, отримавши запрошення, акерманським степом досяг 1 серпня Бендер. Туди, разом зі своїми козаками, прийшов гетьман Мазепа [3, с. 562-580].

Згідно з дослідженням Ф. Лагуса «Карл XII в Южной России», після розгрому 27 червня 1709 р. під Полтавою, шведи з козаками відступали вздовж правого берегу Ворскли, яка у 100 верстах від Полтави біля Переволочни впадає в Дніпро. Не раніше вечора 29 червня шведський король з військом дійшов до Переволочни, де

хотів через свого посланця укласти мир з Петром I, однак перемовини закінчились безрезультатно. Уночі на 30 червня Карл XII з частиною військ переправився на протилежний берег Дніпра, куди раніше відправився гетьман Іван Мазепа з козаками.

Удень 30 червня до Переволочни підійшли російські війська на чолі з Меньшиковим. Щоб не пролити кров, шведський генерал Левенгаупт, який знаходився на лівому березі Дніпра, здався без бою зі всім військом, гарматами, знаменами та обозом.

Петро I наказав Меньшикову відправити генерал-майора Волконського переслідувати Карла XII та гетьмана Івана Мазепу, які двома колонами все далі відходили у степ. Іти доводилось степом від Дніпра до Південного Бугу (козаки називали цю територію Диким полем), де, крім козацьких осель, не було нічого. Відстань від Дніпра до Південного Бугу шведи пройшли за чотири доби, роблячи привали на ніч.

Уночі з третього на четверте липня шведи розбили табір в одній милі від Бугу, де була добра криниця (на думку Ф. Лагуса, це було Спаське урочище). 4 липня шведи продовжили свій шлях униз по р. Південний Буг і зупинились у 25 верстах на південь від сучасного м. Миколаїв (зараз тут знаходиться с. Лимани Вітовського району). Козаки з гетьманом Іваном Мазепою розмістились нижче шведського табору.

Шостого липня частині шведських військ за плату турецьким судновласникам вдалось переплисти на правий берег р. Південний Буг (неподалік від сучасного с. Парутине Очаківського району), незважаючи на заборону очаківського паші. Карл XII знаходився на лівому березі р. Південний Буг (на Руській косі) до 7 липня, потім зі своїми прибічниками переплив на правий турецький берег ріки.

8 липня, коли переправлялися через р. Південний Буг Волоські полки короля та козаки, підійшли російські війська під командуванням генерал-майора Волконського. Більша частина шведських військ, яка не встигла переправитись на протилежний берег, загинула або була взята у полон, козаки встигли втекти у степ.

Шведський король Карл XII після втрат при Руській косі мав приблизно 500 осіб. Він знаходився на правому березі р. Південний Буг до 9 липня, а потім – біля Очакова. Отримавши запрошення до м. Бендери, шведський король 13 липня відійшов від Очакова. 15 липня перейшов Тилігул, 16-17 липня був біля сучасної Одеси, а потім повернув на північ. 21 липня Карл XII знаходився при Ботні (неподалік від теперішнього Тирасполя). Тут шведи були до 23 липня, а потім рушили до Бендер [4, с. 309-325].

1 серпня 1709 р. Карл XII, за запрошенням турецького уряду, прибув до Бендер, куди також приїхав гетьман Іван Мазепа з козаками. Шведський король чекав нових військ із Швеції та хотів продовжувати війну з Петром I. Іван Мазепа вірив у можливість укласти коаліцію держав для боротьби з Москвою, однак невдовзі захворів та помер. Він прагнув створити незалежну державу західноєвропейського типу, з абсолютною владою правителя – гетьмана чи князя, піднести на високий рівень культуру. Новим гетьманом в еміграції було обрано Пилипа Орлика [5, с. 76].

Отже значна частина шляху шведів та козаків гетьмана Мазепи проходила по території сучасної Миколаївської області. Директор історико-археологічного музею Ф.Т. Камінський у своєму листі до Миколаївського окрвиконкому від 12 листопада 1926 року писав, що у районі Руської коси (біля сучасного с. Лимани Вітовського району) ще видно земляні укріплення, за якими захищались шведи та козаки гетьмана Мазепи від російської кінноти і звідкіля вони перенаправлялись на правий «турецький» берег р. Південний Буг. Ф.Т. Камінський вважав, що цю ділянку, де знаходились земляні укріплення, необхідно передати музею та позначити табличкою, яка вказувала на історичне значення цього місця. І хоч місцева влада погодилась з пропозицією Ф.Т. Камінського (якого невдовзі репресували), нічого реального не було зроблено [6, арк. 52, 54, 57-57 зв.].

І тільки в наш час пропозиція Ф.Т. Камінського була втілена в життя. У липні 2014 року краєзнавцем Андрейченко Анатолієм Васильовичем, разом із Богоявленським козацтвом, був встановлений пам’ятний знак на Руській косі у вигляді великого каменю з табличкою, а 9 жовтня 2014 року директором торгового дому «Миколаїв» Кондратєвим Михайлом Івановичем – пам’ятний знак у с. Лимани Жовтневого (нині Вітовського) району, на постаменті якого зверху встановлений козацький хрест, а знизу – гранітна та пластикова дошки з зображенням гетьмана Івана Мазепи та текстом.

Джерела та література:

1. Сацкий А.Г. Карл XII на Николаевщине. III Миколаївська обласна краєзнавча конференція «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». Миколаїв: Атол, 2000. С. 287-292.
2. Никитин В.И. Путь шведов и казаков после Полтавы. VI Миколаївська обласна краєзнавча конференція «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». Миколаїв: Можливості Кіммерії, 2006. С. 79-81.
3. Костомаров Н. Исторические монографии и исследования. 2-е изд. СПб.:Тип. М.М. Стасюлевича. Т. 16: Мазепа и мазепинцы. 1885. 752 с.

4. Лагус Ф. Карл XII в Южной России. Записки Одесского общества истории и древностей. Одесса: Гор. тип. Т. 3. 1853. С. 306-337.
5. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. 3-тє вид. К.: Либідь, 1995. 608 с.
6. Державний архів Миколаївської області, ф. Р-161, оп. 1, спр. 628.

УДК 94. 930.25

ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ ФРАНЦУЗІВ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XVIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Є.С. СИДОРОВИЧ,
канд. іст. наук, ст. викл.,
Херсонський державний університет
(Україна)

Сучасна українська історична наука зацікавлена в розробці проблеми впливу іноземців на становлення і розвиток окремих регіонів Російської імперії. У дослідженні конкретизується одне з таких направлень цієї об'ємної проблематики відносно півдня України.

Остання чверть XVIII століття ознаменувалася подальшим економічним розвитком Півдня України. Однією з причин цього процесу стало заселення необжитої території переселенцями як із внутрішніх губерній, так й іноземцями.

Процес розширення кордонів Російської імперії став можливим після закінчення російсько-турецької війни 1768–1774 років. Саме, Кучук-Кайнарджирський мирний договір дав можливість почати освоювати території південної України [17]. Цьому ж сприяло приєднання Кримського півострова у 1783 році. Дещо пізніше Яський мир 1791 року, який був підписаний після закінчення військового конфлікту 1787–1791 років між Російською та Османською імперіями, інтенсифікував процес заселення південного регіону. Петербурзький уряд вжив низку заходів для заселення цієї території не тільки російськими та українськими, а й західноєвропейськими переселенцями. В цей час на південних рубежах Імперії з'являються нові економічні центри (Херсонська, Катеринославська і Таврійська губернії), які й стали основними регіонами перебування іноземних

емігрантів. У результаті, разом із німцями, греками, італійцями, болгарами та іншими іноземцями на території Півдня України з'являються французи [2].

У дослідженні висвітлюється роль французів в освоєнні територій Північного Причорномор'я. Виділяються основні прізвища французьких аристократів, які внесли суттєвий внесок у становленні й освоєнні регіону.

Географічні рамки дослідження обмежуються Таврійською та Херсонською губерніями, які були значніше заселені французькими переселенцями в порівняні з іншими частинами південного генерал-губернаторства. Названі адміністративні одиниці мали значну ресурсну базу, яка давала можливість іноземцям брати участь у деяких галузях господарства на професійному рівні. В дослідженні виділяється період з 1795 по 1853 роки, який характеризується інтенсивним заселенням французами.

Джерельна база дослідження представлена документами Державного архіву Херсонської області, які надають інформацію відносно землеволодінь французів на території південних губерній України у виділений період. Також, архівні матеріали дозволяють прослідкувати за процесом заселення французької аристократії південної України в кінці XVIII – в першій половині XIX ст.

Кінець XVIII ст. Проведений аналіз архівних матеріалів демонструє, що одним із основних аспектів впливу французької аристократії на цьому етапі розвитку регіону було освоєння нею новоприєднаних земель на південному заході Російської імперії. Їх активна участь у житті Росії було пов'язано з революційною ситуацією у Франції, яка змусила представників дворянського стану до еміграції на Південь України. В цьому регіоні вони потрапляли в непросту ситуацію. Південні степні районі, хоча і мали великі площі родючої землі та мали широко розповсюджену систему поміщицького господарства, були не достатньо освоєні [19]. Дослідник І. Гуржій, описуючи південну Україну, відмічав, що поміщицькі маєтки регіону особливо успішно розвивали товарне землеробство. Так, наприклад, в період з 1778 до 1851 року посівні площі хлібів збільшилися в 25 разів [1]. Тому французькі дворяни, дивлячись на такі результати розвитку регіону, були зацікавлені в отриманні земель в Північному Причорномор'ї. У результаті вони стали власниками маєтків Таврійської і Херсонської губернії.

Так, наприклад, наказом Вознесенського намісницького правління від 7 вересня 1795 року графу Муссе було виділено 3 тисячі десятин землі. А 10 вересня цього ж року він отримав їх на правому

березі річки Буг у Вознесенському повіті Херсонської губернії. В 1798 році цей дворянин отримав у тому ж регіоні додатково нові землі. Цей факт підтверджує рапорт губернського землеміра П. Чуйна від 30 лютого 1798 року. 27 жовтня 1806 року імператор Олександр I виділив графу Муссе також землі села Нікольске Херсонської губернії [3, арк. 1,9]. Другий французький аристократ, князь А. де Поліньяк отримав 12 тисяч десятин землі біля урочища Сради в Ольвійському повіті Херсонської губернії. Згідно ордера повітового землеміра Анатольського, цей дворянин став власником маєтку 30 вересня 1797 року [5, арк. 3]. Таким чином, наприкінці XVIII ст. французькі аристократи починають заселяти територію півдня України.

Перша половина XIX ст. На рубежі XVIII–XIX століть суттєво змінюється політика російського уряду по відношенню до переселенців іноземного походження, зокрема французів. Це було пов'язано з кардинальними політичними змінами у Франції. Уряд Російської імперії, щоб убезпечити себе від революційних настроїв у середині своєї країни, вводить деякі заходи щодо обмеження перебування емігрантів. Так, в 1798 році імператор Павло I видав Маніфест, в якому прописувалося, що французькі переселенці в Криму мають право отримувати земельні наділи на обраних ними територіях півострова (крім військового порту Севастополь). Однак, обов'язковою умовою було прийняття емігрантами підданства Російської імперії. Наступник Павла I – Олександра I – продовжив покращувати умови для французів у Північній Таврії. Так, наприклад, його наказом до генерал-губернатора І.І. Міхельсону від 1802 року був полегшений механізм отримання вищезгаданим іноземцям статусу землевласників Півдня України [18]. Поява серії таких юридичних актів сприяло продовженню росту чисельності переселенців-аристократів на півдні України. Архівні документи підтверджують цей факт. Так, на початку XIX століття найбільшим землевласником Північного Причорномор'я став комерції радник Вільгельмін Рувьє [20, 21].

Він володів значними земельними наділами на південному заході Російської імперії. Так, одним із володінь комерції радника були землі острова Джарилгач. Крім цього, цей аристократ був власником землі на острові Тендра Таврійської губернії в розмірі 2134 десятин, що відомо з рапорту губернського землеміра від 20 вересня 1819 року [14, арк. 1]. Після його смерті острів перейшов у власність його дружини Клари Рув'є. До того часу загальна площа землі

складала 6 тисяч десятин. Таким чином, комерції радник Вільгельмін Рув'є був одним із найбільших землевласників регіону.

У то й же час, 16 вересня 1804 року Карл Купе отримав від Херсонської казенної палати землі площею 9 тисяч десятин [5, арк. 3-4]. З 30 грудня 1815 року дійсний статський радник Карл Францевич Сент-Прі став власником земельних наділів площею 12,6 тисяч десятин у регіоні [8, арк. 2-3]. Він також отримав від імператора Миколи I 6 травня 1837 року землі села Еммануїлівка Дніпровського повіту Таврійської губернії. В рапорті повітового землеміра Лисякова значилося, що він отримав 12600 десятин [15, арк. 1]. Тоді ж, землями біля кримського міста Фундуклі володів аббат Л. Мілло в 1820 році, а в 1837 році його маєток успадкував Л. Гює. На цій землі він займався хліборобством і виноградарством [18].

Друга чверть XIX ст. характеризується подальшим збільшенням чисельності французьких землевласників на півдні України. Документи Держаного архіву Херсонської області містять інформацію щодо перебування значної кількості цих аристократів у регіоні. Так, наприклад, наказом імператора Миколи I від 15 травня 1826 року землі села Юношєвка Одеського повіту Херсонської губернії переходять у власність статського радника Карла Дерешемона. Ця територія охоплювала площу розміром 9033 десятин [7, арк. 2-3,7]. У листі французького консула в Одесі Адальфа Шаллє містяться відомості щодо володінь графині Гаше біля Феодосії. 23 вересня 1832 року штабс-капітан лейб-гвардії Делакур отримав 250 десятин землі села Ново-Єгорьєвка Херсонської губернії [6, арк. 2,5].

Одночасно було проведено остаточне розмежування колишніх на той час земель Вільгельміна Рувьє. Так, наприклад, в об'яві від 1833 року повідомлялося, що земля комерції радника перешла у власність його племінника Рене Вассала, дочки Клари Потьє та зятя Пьєра Марі. Вона включала в себе острова Тендра і Джарилгач, а також частину земель Дніпровського повіту Таврійської губернії (села Кларівка, Черномор'є та ін.) [16, арк. 1]. В той же час, Рене Вассал став володарем значних земельних наділів біля Перекопу. А з 3 грудня 1834 року він також додатково отримав територію біля урочища Облої Херсонського повіту [13, арк. 1]. 7 серпня 1835 року аристократ став володарем землі біля урочища Карабулат [12, арк. 1] під № 27 і № 28 у розмірі 4471 десятин [10, арк. 1]. 25 червня 1844 року і 28 травня 1850 року цей аристократ і його сини стали господарями земель сіл Буркути та Софіївки [11, арк. 5-6].

Архівні документи свідчать, що відомим французьким землевласником цього періоду буд генерал-лейтенант Карл Потьє. Він володів землями в районі села Долматівки Таврійської губернії в розмірі 6956 десятин. На цій землі у нього було 20 дворі та 116 кріпосних селян [9, арк. 1].

Подальший аналіз джерельної бази дослідження дозволив виділити основні напрями освоєння французами території Таврійської та Херсонської губерній:

- створення французькими аристократами крупних землеволодінь;
- перетворення їх у поміщицькі маєтки, що сприяло подальшому освоєнню регіону.

Таким чином, комплексне вивчення економічної діяльності французів та їх роль у розвитку південних губерній України – це один із шляхів рішення проблеми спільного дослідження історії України та Франції.

Джерела та література:

1. Гуржій І.О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII ст. до 1861 року). К. 1962. 345 с.
2. Гуржій І.О. Соціально-економічні зміни та розвиток постійної торгівлі в містах України кінця XVIII – першої половини XIX ст. УІЖ. 1959. № 5. С. 36-52.
3. ДАХО. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 273. Арк. 1,9.
4. ДАХО. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 336. Арк 13.
5. ДАХО. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 539. Арк. 3-4.
6. ДАХО. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 1493. Арк. 2,5.
7. ДАХО. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 1887.Арк. 2-3,7.
8. ДАХО. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 54.Арк. 2-3.
9. ДАХО. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 122. Арк. 1.
10. ДАХО. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 123. Арк. 1.
11. ДАХО. Ф. 14. Оп. 2., Спр. 196. Арк. 5-6.
12. ДАХО. Ф. 302. Оп. 1. Спр. 307. Арк. 1.
13. ДАХО. Ф. 302. Оп. 1. Спр. 571. Арк. 1.
14. ДАХО. Ф. 302. Оп. 1. Спр. 758. Арк. 1.
15. ДАХО. Ф. 302. Оп. 1. Спр. 721. Арк. 1.
16. ДАХО. Ф. 302. Оп. 1. Спр. 855. Арк. 1.
17. Дружинина Е.И. Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года (его подготовка и заключение). М. 1955. 368 с.
18. Іваненко О. А. Українсько-французькі зв’язки: наука, освіта, мистецтво (кінець XVIII – початок XX ст.). К. 2009. 320 с.
19. Ковальченко И.Д. Динамика уровня земледельческого производства в России в первой половине XIX ст. История СССР. 1959. № 1. С. 53-80.

20. Сидорович Є. До питання про переселення французької аристократії на Південь України наприкінці XVIII – початку XIX ст. Краєзнавство. № 2. 2018. С. 135-139.
21. Циганенко Л.Ф. До питання про етнічний склад дворянства півдня України (кінець XVIII-XIX ст.) Л.Ф. Циганенко УІЖ. 2009. № 4. С. 67-83.

УДК 94(477.74-21):930.253

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАСНУВАННЯ АРХІВУ В ОДЕСІ В XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

О.О. СИНЯВСЬКА,
канд. іст. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова (Україна)

Термін «архів» походить від грецького «ἀρχεῖον» – «адміністративна установа, відомство», що є похідним від «ἀρχή» – «влада, правління; початок»; із грецької перейшов у латинську – «archivum», із якої через німецьку мову потрапив в українську [1]. Сьогодні «архів» має декілька визначень, одне із яких означає спеціалізовану установу, що здійснює приймання, опис і зберігання документів із метою використання ретроспективної документної інформації.

Розвиток архівної справи та історія заснування архівних установ у різні часи привертала увагу дослідників. Як правило, досліджуються етапи та особливості формування архівів – тобто те, що традиційно називають історією установи. Разом із тим будь-яка інституція має не лише конкретну дату заснування, а і історію підготовки її відкриття – тобто те, що називаємо передісторією. Так, в Одесі спеціалізована установа для збереження архівних документів утворена у березні 1920 року згідно наказу Одеського губернського революційного комітету під назвою Одеський історичний архів (тепер – Державний архів Одеської області), але передісторію архіву можемо розпочати ще з другої третини XIX ст., адже саме у той час з'являється ініціатива започаткування архівного закладу.

Питання заснування історичного архіву в Одесі вперше було піднято наприкінці 1830-х років відомим істориком, на той час – службовцем канцелярії новоросійського і бессарабського генерал-

губернатора, у подальшому – редактором видань і багаторічним головою Статистичного комітету Новоросійського краю А.О. Скальковським. Він був ініціатором і організатором археографічних подорожей південним регіоном, у результаті яких зібрано чимало історичних документів із історії краю, а найголовніше – віднайдено архів Коша Нової Січі. Саме тоді вчений і звертає увагу на заснування в Одесі «центрального історичного архіву». Паралельно з ним цю проблему намагається вирішити і новостворене Одеське товариство історії і старожитностей, одним із завдань якого було відшукування і зберігання історичних документів. Заснування товариства та його активна археографічна діяльність докладно висвітлені в ґрунтовному дослідженні сучасного історика В.М. Хмарського [2]. Тут лише зазначимо, що у 1843 році за розпорядженням міністерства внутрішніх справ була створена спеціальна комісія для розгляду архівних матеріалів, надісланих із Херсонської, Катеринославської, Таврійської губерній і штабу Чорноморського флоту. Мета комісії – відібрати документи для зберігання в архіві, який мав розташовуватися в Одесі. До складу комісії увійшли президент Одеського товариства історії і старожитностей Д.М. Княжевич і троє членів товариства, включно з А.О. Скальковським. В силу різних обставин завдання комісія так і не виконала і, проіснувавши сім років, фактично припинила своє існування, обмежившись частковим описом архівних справ та «зняттям копій» з окремих найбільш цінних документів. Але варто зауважити, що більшість опрацьованих документів поступово були оприлюднені на сторінках «Записок» товариства, а в 1850 році в другому томі видання була опублікована «Записка о содержании старых письменных актов Новороссийского края» [3] як своєрідний звіт про діяльність архівної комісії товариства.

Отже, перша спроба заснування архіву в Одесі зазнала невдачі. Причин цього, на нашу думку, було декілька. З одного боку, це відсутність єдності серед ініціаторів і виконавців проекту, а з другого – елементарний брак часу, оскільки вони були задіяні в пошуковій, науковій та видавничій діяльності товариства.

У подальшому питання щодо заснування архіву обговорювалося вченими Новоросійського університету, який з 1865 року стає осередком наукового і освітнього життя всього південного регіону України. Велика увага збереженості архівних матеріалів в силу професійної специфіки приділялася викладачами історико-філологічного факультету університету. Внесок професорів Новоросійського університету у розвиток архівної справи в Одесі у

другій половині XIX – на початку XX ст. висвітлюється у статті сучасного історика О.Є. Музичка [4]. Першим із них був декан факультету і завідувач кафедри слов'янознавства В.І. Григорович.

Актуалізація архівного питання була пов'язана з ліквідацією у січні 1874 року Новоросійського і Бессарабського генерал-губернаторства, у зв'язку з чим логічно постало питання подальшої долі значної кількості документів, що зберігалися в канцелярії генерал-губернаторства. Вже у лютому 1874 року на засіданні Вченої ради історико-філологічного факультету від декана лунає пропозиція щодо участі вчених факультету в експертизі архівних матеріалів. Обговорення цього питання було визнано надзвичайно важливим і навіть перенесено на засідання Вченої ради Університету.

Доповідь В.І. Григоровича опублікована в зібранні творів вченого, що вийшло друком у 1916 році під редакцією М.Г. Попруженка [5]. У ній вчений зробив невеличкий екскурс в історію невдалої спроби А.О. Скальковського заснувати історичний архів в 1840-х роках і зробив акцент на важливості існування такого архіву для наукового вивчення історії, етнографії, географії, статистики південного краю. В результаті обговорення була укладена доповідна записка на ім'я сенатора М.В. Калачова – відомого громадського діяча, який був членом Петербурзької археографічної комісії, керуючим Московським архівом міністерства юстиції і з 1873 року очолював Тимчасову комісію з облаштування архівів при міністерстві освіти. В.І. Григорович особисто вручив йому доповідну записку під час засідань Київського археологічного з'їзду, про що і доповів Вченій раді Університету у грудні 1874 року.

Справа зрушила з місця тільки в 1880-х роках. Саме тоді, за ініціативи М.В. Калачова, розгортається активна діяльність щодо формування в Російській імперії мережі губернських історичних архівів та губернських вчених архівних комісій. Архівні комісії створювалися відповідно до «Положення про губернські історичні архіви та вчені архівні комісії» від 13 квітня 1884 року для виявлення, концентрації та впорядкування документальних матеріалів, важливих в історичному відношенні, та організації місцевих (губернських) архівів. Тобто архівна проблема вирішувалася завдяки адміністративному ресурсу, але, на жаль, не на користь Одеси – на півдні було сформовано дві губернські вчені комісії, які займалися впорядкуванням архівних матеріалів – Таврійську в 1887 році і Херсонську в 1898 році.

До складу обох комісій входили вчені-історики Новоросійського університету, зокрема, активну участь в їх роботі брав професор

О.І. Маркевич, відомий краєзнавець та археограф, член багатьох наукових товариств і зокрема Одеського товариства історії та старожитностей. Він ще у 1898 році звертався до одеської громадськості зі сторінок газети «Одесские новости» з закликом обережно поставитися до знищення нібито непотрібних, не маючих цінності на перший погляд історичних документів, бо вони могли складати у майбутньому значний інтерес для науки [6].

Історик продовжив справу своїх попередників. Будучи членом Херсонської губернської вченої комісії він усвідомлював, що в Херсоні, на відміну від Одеси, немає ні фахівців, ні бажаючих працювати в архівній справі. В доповідній записці на ім'я одеського градоначальника П.Т. Шувалова у 1901 р. він писав про нагальне завдання – заснування в Одесі центрального для південного краю архіву [7]. Основою такого архіву, на його думку, повинен був стати багатющий архів скасованого на той час новоросійського і бессарабського генерал-губернаторства, який повинен бути доповнений і іншими матеріалами. Саме Одеса, на його думку, мала стати місцем функціонування архіву, бо тут була значна наукова база – Одеське товариство історії та старожитностей, Історико-філологічне товариство при Університеті, фахівці-історики, які могли б брати безпосередню участь у формуванні архіву або надавати консультації щодо його комплектації.

Крім того, вчений сформулював основні вимоги, необхідні для створення історичного архіву: надходження до архіву справ із усіх південно-регіональних державних установ і організацій, прийняття в архів приватних зібрань історичних документів, збільшення штату архіву, тісна співпраця з історичними товариствами на півдні України та з Університетом. Він підкреслював, що історичний архів повинен стати практичною школою підготовки до занять історією та архівною справою молодих науковців та студентів. Наприкінці доповідної записки О.І. Маркевич висловив надію на як скоріший перегляд справи про заснування в Одесі регіонального історичного архіву, але його побажання вдалося здійснити лише через 20 років.

Таким чином, передісторія Державного архіву Одеської області розпочинається у другій третині XIX ст. і пунктиром простежується до початку XX ст. Можемо виділити як мінімум три спроби заснування архівної установи в Одесі: наприкінці 1830–1840-х роках зусиллями А.О. Скальковського та Одеського товариства історії та старожитностей; в 1870-х роках за ініціативою В.І. Григоровича і на зламі 1890-х – 1900-х років намаганнями О.І. Маркевича. Жодна із

спроб у силу різних причин не зазнали успіху, але підготувала ґрунт до подальшої діяльності у цьому напрямку.

Джерела та література:

1. Етимологічний словник української мови під. ред. О.С. Мельничук. Т. 1. Київ: Наукова думка. 1982. С. 90.
2. Хмарський В.М. Археографічна діяльність Одеського товариства історії та старожитностей. Одеса. 2004. 400 с.
3. Записка о содержании старых письменных актов Новороссийского края. Записки Одесского общества истории и древностей. Т.2, отд.2: Занятия общества. Одесса. 1850. С. 739-790.
4. Музичко О.Є. Внесок професорів Новоросійського університету у розвиток архівної справи в Одесі у другій половині XIX – на початку XX ст. Південний архів. Зб.наук.праць. Історичні науки. Вип.7. Херсон. 2002. С. 174-179.
5. Доклад В.И. Григоровича по вопросу учреждения центрального южно-русского архива. Собрание сочинений Виктора Ивановича Григоровича (1864—1876). Издание историко-филологического Общества при имп. Новороссийском университете под ред. М. Г. Попруженко. Одесса: «Экономическая» тип. 1916. С. 362-365.
6. Маркевич А.И. Вниманию Одесского городского управления. Одесские новости. 1898. 3 марта.
7. Маркевич А.И. Центральный архив в Одессе. Докл. Записка. Одесские новости. 1901. 26 января.

УДК 355.233.23:359:94(477)«1992/2014»

УЧАСТЬ ЦЕРКВИ У БУДІВНИЦТВІ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ УКРАЇНИ ТА ВИХОВАННІ ВІЙСЬКОВИХ МОРЯКІВ (1992–2014 рр.)

С.М. СОКОЛЮК,
канд. іст. наук, доц.,
Національний університет оборони України імені Івана Черняховського (Україна)

З перших днів роботи зі створення Військово-Морських Сил України (далі – ВМС) у квітні 1992 року широку підтримку командуванню надавали, крім севастопольських осередків Всеукраїнського товариства «Просвіта», Спілки офіцерів України, Народного Руху, УРП, КУНу, Союзу українок та інших партій і громадських організацій, також різні релігійні конфесії. Сьогодні, в

умовах збройної агресії Росії проти України, наслідком чого стала окупація Криму та частини території Донецької і Луганської областей, захоплення більшої частини корабельного складу, берегових частин та інфраструктури, особливого значення, поряд із соціально-економічними проблемами ВМС ЗС України, які переживають складний процес відродження та відновлення свого потенціалу, особливого значення набуває формування патріотизму, високих морально-психологічних якостей особового складу. Саме в цій діяльності чільне місце належить духовній складовій.

Якщо питання взаємодії керівництва ВМС з проукраїнськими громадськими організаціями та політичними партіями була відображена у публікаціях А. Науменка, О. Нашивочнікова, М. Савченка, В. Шевчука та деяких інших, то проблематика участі церкви у справі будівництва українського флоту відображалася у доробках А. Данілова та М. Мамчака, проте лише фрагментарно.

Відтак, мета даної публікації – проаналізувати участь українських церков у духовному і культурному вихованні особового складу в процесі будівництва ВМС України.

Слід зазначити, що першим на комунікацію з керівництвом Організаційної групи зі створення ВМС України у квітні 1992 р. вийшов настоятель Свято-Нікольського собору Севастополя протоієрей Георгій (Поляков) (Українська Православна Церква – Московського Патріархату – УПЦ (МП)), з яким було домовлено про спільну співпрацю з питань духовного виховання особового складу. Вже у першому офіційному ритуалі складання присяги на вірність українському народові 5 липня 1992 р. у військовому містечку колишньої Школи прапорщиків будівельних військ, де розмістилася Організаційна група ВМС та інші новосформовані структури українських ВМС, взяв участь отець Євгеній УПЦ (МП), настоятель Покровського собору Севастополя [11, с. 512]. У подальшому складання присяги та перші випуски молодих офіцерів у Севастопольському військово-морському інституті (далі – СВМІ) відбувалися вже за участі о. Георгія. Згодом командування ВМС України встановило зв’язки з архієпископом Сімферопольським і Кримським УПЦ (МП) Лазарем [11, с. 547].

Зважаючи на те, що більшість моряків було призвано із західних областей України, де більшість складали парафії Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ), командування ВМС та окремих частин з питань духовного та культурного виховання військовослужбовців і членів їх родин почали тісно взаємодіяти із Севастопольською громадою Успіння Пресвятої Богородиці на чолі з о. Анатолієм

(Мазуриком) (1952–2011) [11, с. 544]. Так, за ініціативи активістів Севастопольської «Просвіти» Олександри Гречко (1934–2009) та Богдани Процак (1946–2017), починаючи із 28 квітня 1992 р., протягом трьох років на території Національного музею «Херсонес Таврійський» за участі священників УГКЦ відбувалося спільне святкування Великодня військовослужбовцями, членами їх родин. Проте, за потурання місцевої влади, парафіяни УПЦ (МП) неодноразовими агресивними антиукраїнськими акціями витіснили вірян – українців з території історичної пам'ятки, через що святкування Великодня українською громадою було перенесено до клубу СВМІ [11, с. 544–545; 32, с. 636].

Разом із тим, о. Анатолій відвідував військові частини ЗС України та ВМС зокрема, вів богослужіння, брав участь у відзначенні свят і пам'ятних дат, надавав поради стосовно взаємостосунків між різними категоріями особового складу, сповідував їх, чим значно поліпшував морально-психологічний стан у військових колективах [11, с. 548–549]. Його участь на запрошення представників Римо-Католицької Церкви з Італії у заходах з відзначення 140-річчя початку оборони Севастополя у роки Кримської (Східної) війни 1853–1855 рр. [26] та установчих зборах Асоціації національно-культурних товариств Севастополя спонукала керівництво Севастопольської МДА задекларувати сприяння у будівництві храму [32, с. 637].

Утім, незабаром, після виступу на місцевому телебаченні того ж протоієрея УПЦ (МП) Георгія (Полякова), активізувалися місцеві антиукраїнські кола, зокрема, на засіданні міськради, більшість якої становили комуністи та проросійські партії, за присутності архієпископа Кримського УПЦ (МП) Лазаря громаду УГКЦ було позбавлено виділеної землі під будівництво храму. Богослужіння, що розпочиналися на території Херсонесу, перенесене до клубу СВМІ і помешкання о. Анатолія, продовжилися у приміщенні товариства «Просвіта». І тільки з часом була виділена земельна ділянка, а пізніше і будівля на околиці міста [30].

Незважаючи на активний антиукраїнський спротив промосковських релігійних громад, політичних партій, рухів, громадських організацій і місцевої влади, співпраця з українськими військовими моряками та членами їх родин парафії УГКЦ поглиблювалася, про що яскраво свідчить проведений 31 липня 1994 р. ритуал освячення Військово-Морського Прапора на урочистостях з нагоди 1-ї річниці створення 37-го окремого

комендантського батальйону ВМС України отцем Анатолієм (Мазуриком) [32, с. 638].

Справу душпастирської опіки військовослужбовців ЗС України у Севастополі та членів їх родин продовжив з 1996 р. о. Микола (Бердник), зокрема: проводилися освячення Бойових прапорів частин, Військово-Морського Прапора, Богослужіння під час проведення ритуалів складання Військової присяги, проводів кораблів у походи, заходи з нагоди релігійних та державних свят. Активну підтримку в організації цих заходів надавали члени Севастопольського відділення Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка [27].

Згодом, до справи будівництва ВМС України долучилася і Українська Православна Церква (Київського Патріархату) – УПЦ (КП). Так, 28 липня 1992 р., в урочистостях з нагоди підняття Державного Прапора України на великому розвідувальному кораблі «Славутич», що був добудований на Чорноморському суднобудівному заводі в м. Миколаєві, уперше взяли участь священники української церкви – УПЦ (КП) [11, с. 543–544]. Майже через рік, 4 липня 1993 р., у м. Керчі, на виробничому об'єднанні «Залив» відбувся урочистий ритуал підняття Військово-Морського Прапору України на новозбудованому сторожовому кораблі «Гетьман Сагайдачний». Майбутнього флагмана ВМС України освятив заступник Святійшого патріарха Всієї Руси-України Предстоятель УПЦ (КП) Філарет [21, с. 206].

Зі створенням у Сімферополі на початку 1995 р. Кримської Єпархії УПЦ (КП) та зустрічі її настоятеля о. Антонія з командуванням ВМС України значно розширилася спільна діяльність у справі духовного та культурного виховання особового складу Українського флоту [11, с. 549]. Так, 15 липня 1997 р., у кафедральному Соборі Святого Володимира в м. Києві за участі командування та офіцерів ВМС України Святійший патріарх Всієї України-Руси Філарет освятив Прапори ВМС України, які 1 серпня у День ВМС України були урочисто підняті на прийнятих до складу Українського флоту кораблях і катерах [17]. У подальшому Патріарх неодноразово відвідував бойові кораблі і частини Українського флоту [19].

Нарешті, наприкінці 1998 р. і в Севастополі була зареєстрована парафія УПЦ (КП). У День Незалежності України 24 серпня 2000 р. на території Древнього Херсонесу відбулося святкове Богослужіння всіх українських християнських конфесій [28].

Здавалося, що український дух остаточно закріпиться у Криму. Та з першими відвідуваннями м. Севастополя вищими посадовими

особами держави, зокрема, президентом Л. Кучмою (22 серпня 1995 р.), місцева влада удавала, що в місті відсутня українська церква, зокрема, УГКЦ та УПЦ (КП). Натомість, під час усіх цих візитів були присутні виключно представники УПЦ (МП). У подальшому ця тенденція лише посилювалася [32, с. 641]. Була певна надія створення громади УПЦ (КП) в Севастополі з відбудовою за ініціативи Голови Київської МДА Олександра Омельченка та на кошти бюджету столиці України Собору Святого Володимира на території Херсонеського заповідника, біля якого із 1992 р. були відновлені Богослужіння [33]. Та 16 грудня 1998 р. за участі дружини Президента України Л. Кучми в ознаменування початку реставрації Володимирського собору нею було закладено капсулу зі зверненням, підписаним главою держави, після чого Предстоятель УПЦ (МП) митрополит Київський і всієї України Володимир (Сабодан) провів біля собору молебень [8]. А вже 28 липня 2001 р. він у присутності президентів Росії В. Путіна та України Л. Кучми освятив відновлюваний Володимирський собор [5].

У 2002 р., уперше, після 77-річної перерви, у соборі була проведена Великодня служба, відслужена Митрополитом Сімферопольським і Кримським Лазарем УПЦ (МП), на якій були присутні Президенти України Л. Кучма, та Росії В. Путін і керівництво Автономної Республіки Крим [13]. На Великдень наступного, 2003 р., вони знову відвідали Володимирський собор, підтвердивши «спільні християнські корені» народів обох країн, а головний комуніст України П. Симоненко визнав ці зустрічі як консолідуючий фактор великої сили (!) [5].

3 квітня 2004 р. з нагоди завершення реставрації Володимирського собору Предстоятель УПЦ (МП) Митрополит Київський і всієї України Володимир (Сабодан) у співслужінні митрополита Сімферопольського і Кримського Лазаря та кліру УПЦ (МП) освятив головний вівтар храму. По закінченні освячення Предстоятель УПЦ (МП) нагородив орденами преподобного Іллі Муромця І-го ступеня присутніх президента України Л. Кучму, голову Києва О. Омельченка і голову Севастопольської МДА Л. Жунька. При цьому, Л. Кучма заявив, що «сьогодні – найбільша подія в Православному світі» і передав у дар храму ікону Божої Матері, а митрополит Володимир зазначив, що храм повинен належати канонічній Православній Церкві (*МП – С.С.*) [7].

Відтак, у флотській столиці повністю запанувала Московська церква. А Благочинний Севастопольського округу о. Георгій (Поляков) із часом не тільки більше часу приділяв виключно

особовому складу ЧФ РФ, а й кардинально змінив риторику на антиукраїнську, що й підтвердили подальші події.

Ситуація дещо змінилася на краще з 2005 р., після перемоги «помаранчевої революції», коли командувачем був призначений віце-адмірал Ігор Тенюх, фундатор Севастопольських «Просвіти» та відділення Спілки офіцерів України. Знову до заходів стали більше залучатися священники проукраїнських церков. У навчальному центрі ВМС ЗС України ієромонахом Макарієм УПЦ (КП) була відкрита капличка, в якій на постійній основі проводилися відправи; він же виконував обов'язки військового капелана центру аж до захоплення «дружньою» Росією Севастополя у березні 2014 р. Однак, у подальшому міська влада Севастополя за підтримки проросійських радикалів та сепаратистів, котрі ратували за приєднання Севастополя і Криму до Росії (!), відібрали у «Просвіти» приміщення і громада УГКЦ знову була позбавлена притулку. Відтак, Богослужіння відбувалися в помешканні о. Петра (Кам'янського) та пізніше в орендованій будівлі на околиці міста. На щастя, після приїзду Папи Римського Іоанна Павла II до України у 2000 р., УГКЦ в Севастополі стала визнаною, зменшився тиск, порівнюючи з початком 1990-х років, і під будівництво храму Успіння Пресвятої Богородиці була виділена земельна ділянка [30].

Утім, з перемогою на президентських виборах у 2010 р. лідера партії регіонів В. Януковича значно активізувалася діяльність УПЦ (МП) у протидії проукраїнським конфесіям, зокрема, у Криму та Севастополі. Цьому сприяли й візити «гаранта» до Криму та Севастополя і подальші зустрічі і співпраця не тільки із Московською церквою, а й угодовча політика з керівництвом РФ. Так, 23 липня 2010 р. В. Янукович зустрівся в Криму з патріархом Кирилом, а 24 липня – із прем'єр-міністром РФ В. Путіним [25]. Невдовзі, 28 липня, у день рівноапостольного князя Володимира, за участі В. Януковича відбулося урочисте Богослужіння, яке провів митрополит Сімферопольський і Кримський Лазарь УПЦ (МП) [1].

Отця Петра (Кам'янського) змінив молодий та енергійний о. Микола (Квич). Незважаючи на бюрократичні перепони на міському рівні (15-річне зволікання із дозволом на будівництво храму), цькування, погрози та переслідування проросійськими радикалами та сепаратистами, о. Микола (Квич) став бажаним гостем у військових частинах, на кораблях ВМС ЗС України, де організовував і брав участь у заходах духовного та національно-патріотичного спрямування. Так, у січневі дні 2010 р. за його сприяння хворих та лікарів у військовому шпиталі ВМС ЗС України,

військові частини, Академію ВМС ім. П.С. Нахімова, корвет «Тернопіль» та сирітський будинок, навчальні заклади міста відвідали та привітали з Різдвом студенти Центру Студентського Капеланства Національного університету «Львівська Політехніка» [3].

Спільною молитвою 16 жовтня 2010 р. військові капелани ВМС ЗС України ієрей Микола (УГКЦ) та ієрей Макарій УПЦ (КП) розпочали в Севастопольському центрі культури та мистецтв презентацію документального фільму «Тризуб Нептуна» про події періоду створення Українського Державного Флоту у 1917–1918 рр. [29]. 18 грудня, напередодні дня Святого Миколая Чудотворця на базі Військової Академії ВМС ім. П.С. Нахімова відбулися урочистості, які для курсантів організувала УГКЦ, Департамент Патріаршої Курії у справах душпастирства силових структур України в особі військового капелана для ВМС ЗС України ієрея Миколи (Квича) [12].

Наприкінці червня 2011 р. у м. Севастополі на базі гарнізонного будинку офіцерів за участі о. Миколи (Квича) та Ради козацьких старшин українських козацьких організацій м. Севастополя було проведено спортивно-розважальні ігри «Козацькі забави» і посвята в козацьких джур ліцеїстів Військово-морського ліцею, присвячені Дню Святої Трійці [18].

У лютому 2012 р., до 25-річчя пам'яті одного з найвизначніших українських дисидентів XX ст. Петра Григоренка (генерал-майора Радянської Армії, правозахисника, члена-засновника Московської та Української Гельсінських груп, публіциста (16.10.1907–21.02.1987), у м. Севастополі за участю офіцерів ВМС ЗС України, представників СОУ, парафіян та членів НСОУ «Пласт» відбулися поминальні заходи, які очолив головний військовий капелан Одесько-Кримського Екзархату для ВМС ЗСУ ієрей Микола (Квич) (УГКЦ) [23].

28 липня у Севастополі з нагоди святкування 21-ї річниці ВМС ЗС України на проспекті Античний, що в р-ні бухти Омега, відбулося вшанування славетного флотоводця України Петра Сагайдачного. Духовенство представляли військовий капелан ієрей Микола (Квич) (УГКЦ), ієрей Ян (РКЦ), пастор Віктор (УЛЦ) та представники духовенства мусульманської спільноти, які спільною молитвою молилися за флот та українських моряків [14].

5 вересня ієрей УГКЦ о. Микола (Квич) та ієромонах УПЦ (КП) о. Макарій взяли участь у роботі звітно-виборних зборів Севастопольської організації Спілки офіцерів України (СОУ) [9]. 20–24 вересня Департамент Паріаршої курії УГКЦ у справах душпастирства силових структур України під гаслом «Бог покликав

нас жити у мирі» організував спільну подорож делегації представників ВМС ЗС України, СОУ та Повітряних Сил ЗС України на чолі з головним військовим капеланом ВМС ЗС України римського екзархату УГКЦ, ієреєм Миколою (Квичем) та військовим капеланом частини ППО, настоятелем парафії Покрову Пресвятої Богородиці УГКЦ в Євпаторії протоієреєм Богданом (Костецьким) до Маріїнського духовного центру в с. Зарваниця, Тернопільської митрополії [2].

У листопаді 2012 р. у навчальному центрі ВМС ЗС України відбувся вечір-реквієм пам'яті жертв Голодомору в Україні 1932–1933 рр., який завершився проповіддю та панахидою у виконанні військового капелана ВМС ЗС України ієрея Миколи (Квича) (УГКЦ) [4].

Проте, зі зміною керівництва держави і Міноборони та ВМС ЗС України з посиленням проросійських настроїв у керівництві держави до заходів із військовослужбовцями стали все частіше залучатися представники УПЦ (МП) [32,с. 645]. Так, у жовтні 2013 р. в урочистостях на борту фрегата «Гетьман Сагайдачний» з нагоди виходу корабля у тривале плавання для виконання завдань боротьби із морським піратством в районі Аденської затоки взяв участь Благочинний Севастопольського округу УПЦ (МП) протоієрей Сергій (Халюта), який відправив молебень та передав екіпажу корабля ікону Святителя Миколая із Свято-Володимирського собору, що в Херсонесі. Уперше в історії українського флоту у похід на кораблі відбув священик – лейтенант ієрей Миколай, священник одного із храмів УПЦ (МП) із Чернівеччини, призваний із запасу та призначений на корабель після тривалого відбору [24, с. 8].

Після виконання завдань походу екіпаж корабля, попри окупацію Криму і Севастополя збройними силами Російської Федерації та різні провокації, повернувся до українського порту Одеса, де вже через три дні розпочав виконання бойових завдань з підтримання оперативного режиму та посилення державного кордону. За спогадами очевидців, з приходом до Одеси о. Миколай негайно залишив борт корабля, а ікона Святителя Миколая так і залишилася в кают-компанії фрегата.

Тим часом, події листопада 2013 р. лютого – березня 2014 р. продемонстрували істинне обличчя кожної із релігійних конфесій у Севастополі та Криму. Так, 29 листопада 2013 р. у Володимирському храмі – усипальні адміралів (настоятель о. Алексій (Безвиході) УПЦ (МП)) у заходах, присвячених відродженню Севастопольського морського зібрання, філією Санкт-Петербурзького морського Зібрання, де почесним старшиною обраний В. Путін, тодішнє

командування ВМС ЗС України (командувач – віце-адмірал Ю. Іл'їн) своєю участю у цьому «заході» вирішило «відповісти» всім Майданам України. Це саме те Зібрання, яке пізніше нагороджувало всіх учасників «російської весни» і майбутніх сепаратистів з т.зв. ДНР, а ця участь Командування ВМС ЗС України стала угодовством, ганьбою і приниженням перед Росією, а по-суті, зрадою Української держави [15].

У лютому – березні 2014 р. під час блокування військових частин та кораблів ВМС ЗС України у Севастополі російськими військами та кораблями протоієрей Сергій (Халюта) разом із колишніми адміралами ВМС ЗС України В. Максімовим, М. Клітним та В. Іл'їним «агітував» офіцерів штабу ВМС ЗС України про перехід до лав ЗС Криму (Росії). До цього долучалися також о. Георгій (Поляков) зі Свято-Микільського храму Севастополя (Північна сторона, Братське кладовище) та о. Алексій (Безвиході) [32, с. 646].

У підсумку, починаючи із 17 березня 2014 р., у «Будинку Москви» Севастополя (Крим) член комітету Держдуми у справах СНД і зв'язками із співвітчизниками, член Ради із зовнішньої та оборонної політики РФ, директор Інституту країн СНД (Інституту діаспори й інтеграції) Костянтин Затулін проводив регулярні нагородження медаллю «За повернення Криму 20.02.2014–18.03.2014» [10], у положенні про яку зазначено, що «нагорода вручається кримчанам і росіянам, що найбільш відзначилися у справі відділення Криму від України з подальшим приєднанням до Росії» [22].

Тож недаремно до першого обнародуваного списку нагороджених увійшли вищезазначені представники УПЦ (МП) із Севастополя: Георгій (Поляков), Алексій (Безвиході), протоієрей Сергій (Халюта). Вітали вторгнення російських військ в Україну та не були на той час включені до списку не менш відомі священнослужителі, зокрема: настоятель Покровського храму УПЦ (МП) в с-щі Поштове Бахчисарайського району священик Димитрій (Шишкін), який ще 4 березня звернувся до українських офіцерів переходити під командування «головнокомандувача Криму» С. Аксьонова; протоієрей Георгій (Городєнцев), кандидат богослов'я, викладач Одеської духовної семінарії УПЦ (МП), який 1 березня висловив у ЗМІ надію, що російські війська займуть територію усієї України; секретар Одеської єпархії УПЦ (МП) протоієрей Андрій (Новіков), учасник Асоціації православних експертів, яка виступила 4 березня з вимогою до Президента Росії В. Путіна «ввести

обмежений миротворчий російський контингент на Україну для захисту Православ'я» [10].

На відміну від представників УПЦ (МП), священики УГКЦ та УПЦ (КП) уподовж березня 2014 р. регулярно отримували погрози з вимогою залишити територію Криму, але українські душпастирі не залишили своїх вірян у такий складний час [31]. Так, 15 березня 2014 р., у присутності прихожан із церкви парафії Успіння Пресвятої Богородиці м. Севастополя невідомі озброєні особи викрали і вивезли в невідомому напрямку ієрея Миколу (Квича), опісля в його помешканні був проведений обшук [6].

Попри небезпеку і провокації, стійку проукраїнську позицію утримує Архієпископ Сімферопольський і Кримський УПЦ (КП) Климент (Павло Кущ), який із початком окупації Росією Криму, із 2 березня 2014 р., став живим щитом на шляху російських окупантів перед військовою частиною ВМС України у с-щі Перевальному. У подальшому, в окупації, він продовжує вести служби, виступає за звільнення ув'язненого у Росії українського режисера Олега Сенцова та інших українських політв'язнів [16]. Прагнучи підтримати українським військових моряків, затриманих та поранених унаслідок захоплення 25 листопада 2018 р. береговою охороною ФСБ РФ двох малих броньованих артилерійських катерів «Бердянськ», «Нікополь» та буксира «Яни Капу» у районі Керченської протоки, Архієпископ Климент намагався відвідати їх у лікарні [20]. Також залишилися зі своїми вірянами і мусульманські священнослужителі, які у період блокування та захоплення частин теж підтримували українських воїнів [32, с. 647].

Отже, виходячи із вищевикладеного, можна зробити наступні висновки.

З перших днів формування та становлення ВМС ЗС України активну допомогу командуванню у вихованні особового складу надавали представники релігійних громад Криму та Севастополя – спочатку УПЦ (МП), а згодом – і УГКЦ та УПЦ (КП). Проте, представники УПЦ (МП), проповідуючи «слов'янську єдність», «братерство народів», намагалися поширити свій вплив на особовий склад ЗС України, і ВМС зокрема. Це, по-суті, стало одним із напрямків розв'язаної Росією проти України «гібридної війни», яка призвела у лютому – березні 2014 р. до збройної агресії та подальшої анексії Криму й тимчасової окупації частини території Донецької та Луганської областей.

Натомість священники українських церков в умовах окупації Росією Криму та Севастополя продовжують служити і підтримувати

місцеве українське населення, і, разом із тим, намагаються надавати всебічну допомогу в'язням кремлівського окупаційного режиму.

Надання Томосу для української церкви стало суттєвою поразкою для «русскава міра». Проте, слід зробити серйозні висновки та винести належні уроки, щоб така ситуація не повторилася знову. Отримавши Томос – автокефалію Православної Української церкви – Україна розірвала духовну «пуповину», що не тільки пов'язувала її, а й перешкоджала руху до європейських цінностей. Україна повинна стати дійсно незалежною, авторитетною і шанованою країною, посісти гідне місце серед провідних держав світу, а український народ – стати вільним на своїй багатостраждальній і святій землі.

Джерела та література:

1. Артемьев П. Нерабочий визит президента. Виктор Янукович приехал в Севастополь в день равноапостольного князя Владимира Великого. Крымский ТелеграфЪ. 2010. 6 августа: URL: http://ktelegraf.com.ru/979-nerabochij-vizit-prezidenta.html.
2. «Бог покликав нас жити у мирі». IV Всеукраїнське військове паломництво до Зарваниці.URL: http://ugcc.sebastopol.ua/aboutzarvanytsia2012.html.
3. Веселі свята – 2010 в Севастополі разом з львів'янами: URL: http://ugcc.sebastopol.ua/aboutrizdvo10.html.
4. Військові моряки вшанували пам'ять жертв Голодомору 1932—1933 рр. URL: : http://ugcc.sebastopol.ua/about_nc2012.html.
5. Владимир Путин и Леонид Кучма приняли участие в торжественной церемонии освящения восстановленного Владимирского собора: URL: http://kremlin.ru/events/president/news/42163.
6. В Севастополе неизвестные похитили и вывезли в неизвестном направлении отца Николая Квича священника прихода. URL: http://news.eizvestia.com/news_incidents/full/872-neizvestnye-pohitili-greko-katolicheskogo-svyashhennika-iz-hrama-v-sevastopole.
7. В Херсонесе восстановят Владимирский собор. Сегодня. 1998. 22 грудня. URL: https://www.segodnya.ua/oldarchive/14b5f72b0244a360c22566e1005294b5.html.
8. В Херсонесе освящен главный придел Владимирского собора: URL: https://rusk.ru/svod.php?date=2004-04-05.
9. Гайдукевич Л. Севастопольські офіцери звітувались. URL: http://ugcc.sebastopol.ua/about_sou2012.html.
10. Группа священников УПЦ (МП) награждена медалями «За освобождение Крыма и Севастополя» от Украины. URL: https://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/ukrainy.html.
11. Данілов А. Український флот: біля джерел відродження. К.: Видавництво імені Олени Теліги. 2000. 600 с.
12. До дня Св. Миколая Чудотворця: URL: http://ugcc.sebastopol.ua/myk2010.html.
13. Завершен второй этап восстановления Владимирского собора в Национальном заповеднике «Херсонес Таврический». Слава Севастополя. 2004. 3 апреля: URL: https://slavasev.ru/2004/04/03/
14. Квіти Сагайдачному.URL: : http://ugcc.sebastopol.ua/about_fleet.html.

15. Киселев А. Как Россия брала Севастополь. Подробная хроника: URL: http://hvylya.net/analytics/politics/ka-hronika.html.
16. Климент (Кущ): URL: https://uk.wikipedia.org/.
17. Книш В. Під освяченими прапорами будуть нести службу екіпажі кораблів ВМС України. Народна армія. 1997. 16 липня.
18. Козацькі забави у Севастополі: URL: http://ugcc.sebastopol.ua/aboutkossaks1.html.
19. Кондратьєв Ю. З першою річницею, флоте України!. Народна армія. 1997. 1 серпня.
20. Крымского священника не пускают к пленным украинским морякам. URL: https://glavnoe.ua/news/n356976594
21. Мамчак М. Україна: шлях до моря. Історія українського флоту. Снятин: ПрутПринт. 2007. 404 с. Медаль «За возвращение Крыма» URL: https://ru.wikipedia.org/wiki
22. Пам'яті генерала Григоренка: URL: : http://ugcc.sebastopol.ua/about general.html/.
23. Панчишин В. Першими бути важко, але завжди – почесно. Морська держава. 2013. № 5. С. 6–11.
24. Патриарх Московский и всея Руси Кирилл прибыл в Крым для встречи с Президентом Украины Виктором Януковичем: URL: https://censor.net.ua/news/127358/patriarh_kirill_vstrechi_s_yanukovichem.
25. Період душпастирювання о. Анатолія Мазурика: URL: http://ugcc.sebastopol.ua/gallerymaz.htm.
26. Період душпастирювання о. Миколи Бердника. URL: http://ugcc.sebastopol.ua/galleryberdn.htm.
27. Період душпастирювання о. Петра Кам'янського. URL: http://ugcc.sebastopol.ua/gallerypetro6.htm.
28. Презентація фільму «Тризуб Нептуна». URL: http://ugcc.sebastopol.ua/abouttryzub.html.
29. Прошак Б. Через тернії… До 15-річчя Української Греко-Католицької Церкви в Севастополі. Кримська світлиця. 2006. 11 серпня: URL: http://ugcc.sebastopol.ua/history.htm.
30. «Самооборона Аксенова» схватила священника УГКЦ прямо в церкви: URL: http://glavcom. ua/news/192310.html.
31. Соколюк С. З історії участі українських церков у духовному і культурному вихованні особового складу Військово-Морських Сил Збройних Сил України (1992–2014 рр.). Православ'я в Україні : Збірник за матеріалами VIII Міжнародної наукової конференції «Українська Церква в історії українського державотворення». До 100-ліття Української революції, державного органу в справах релігій та боротьби за автокефалію. Під. ред. д. богосл. н., проф., митрополита Переяславського і Білоцерківського Епіфанія (Думенка), д. іст. н. Г.В. Папакіна, Н.М. Куковальської та ін. К.: Київська православна богословська академія. 2018. 783 с.
32. Херсонес. Свято-Владимирский собор. URL: : http://archiv.orthodox.org.ua/page-971.html.

УДК 94(477)+(044)

ЛИСТУВАННЯ П. СОКАЛЬСЬКОГО З Г. ДАНІЛЕВСЬКИМ, ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ «СТИХІЙНОГО» УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО ТА КУЛЬТУРНИЦЬКОГО РУХУ XIX ст.

К.І. СОРОКІНА,
аспірант І р. н.,
Одеський національний політехнічний університет
(Україна)

Період від кінця XVIII до початку XX ст. вписаний на сторінки української історії як доба культурно-національного відродження. Видатний український вчений-історик української суспільно-політичної думки Лисяк-Рудницький І.П., ставлячи в основу періодизації даного процесу провідний суспільний рушій соціальних тенденцій, культурного змісту, стилів і напрямів, розрізняв наступні етапи українського національного відродження:

- «дворянський» (кінець XVШ – 40-ві рр. XIX ст.);
- «народницький» (40-ві – 80-ті рр. XIX ст.);
- «модерний» (90-ті рр. XIX ст. – до Першої світової війни) [1, с. 33].

На другому – «народницькому» – етапі культурно-національного відродження в Україні провідною суспільною верствою стає інтелігенція. «Розбудова повноцінної етносоціальної структури українського суспільства відбувалася не згори, а знизу: українське селянське середовище висувало нові покоління інтелігенції, вчених та митців замість зденаціоналізованої еліти, – підкреслюють автори багатотомної «Історії української культури». – Саме на народній соціальній базі, – зазначають вони, – постає верства національної інтелігенції, яка розгортає пропаганду культурно-національної самобутності з метою формування національної самосвідомості» [2, с. 12].

За вдалим визначенням дослідника українського громадсько-освітнього руху у контексті націотворчого процесу XIX – XX ст. Пашука В.С. – основною формою гуртування національної еліти на означеному хронологічному етапі стають громади – напівлегальні об'єднання української інтелігенції, діяльність яких мала культурницьке і суспільно-політичне спрямування; що на початку XX ст. виступили ініціаторами заснування дотичних за характером

діяльності у сфері українського національного відродження – осередків «Просвіти» [3].

Історія заснування та функціонування Одеської громади, створеної 1876 р. (що дає підстави вважати її однією з найстаріших українських громад) зусиллями педагогів Смоленського Л.А., Климовича М.І., Боровського М.П. і студента університету Крижанівського А.В., котра являла собою активну частину національного руху в Одесі та мала незаперечний авторитет однієї з найвпливовіших громад Наддніпрянщини детально розглянута на сторінках монографії одеського вченого Болдирєва О.В. [4]. Аналогічну увагу в історіографії заслужило і Одеське товариство «Просвіта».

В свою чергу життєписи та активність представників «стихійного» українського громадського та культурницького руху Одеси, як південного центру тяжіння загального українського національного руху кінця XVIII – початку XX ст. в його «організаційній» та «політичній» фазах, не зважаючи на інтерес одеських науковців, зокрема, Мисечка А.І. [5], залишаються фрагментарно вивченим сюжетом національної історії та потребують більш уважного й ретельного розгляду.

Серед яскравих представників означеної верстви національної інтелігенції в Одесі на «народницькому» етапі культурно-національного відродження можна відзначити місцевих адміністраторів – Семена Яхненка та Миколу Савича, публіцистів – братів Івана, Миколу та Петра Сокальських, Степана Громеку, книгопродавців та фундаторів народної освіти – братів Василя, Григорія та Михайла Білих та ін.

За масштабами поглядів, зацікавлення та творчого доробку, найбільший інтерес для дослідження становить постать Сокальського П.П., котра фактично не має аналогів в історії українського мистецтва. Яскравим підтвердженням цих слів слугує його різнобічна діяльність: талановитий композитор, один із перших в історії української музики автор опери за національними українськими сюжетами, театрознавець та музикознавець, письменник, учений-фольклорист, автор першої наукової розвідки з музичної психології, музичний рецензент, магістр хімії, автор статей із сільського господарства й економічних питань, журналіст і дипломат. У численних просопографічних дослідженнях особистості Петра Петровича тим не менш неможливо охопити весь спектр питань щодо життя, творчості та громадської активності митця [6, 7]. Практично не опрацьованим лишається також розпорошений по

різних містах і країнах архів композитора, у якому налічується близько 3 тис. од. зберігання.

Мета даного дослідження – визначити основні положення епістолярної спадщини Сокальського П.П. Знайдені матеріали дають можливість не лише більше дізнатися щодо проукраїнських поглядів власне самого Петра Петровича, а й доповнити новими подробицями огляд життєвого і творчого шляху інших представників «стихійного» українського громадського та культурницького руху, дослідити невідомі сторінки історії загальних імперсько-українських культурних взаємин.

Серед адресатів митця нотовидавець, редактор музичних журналів, композитор і альтист Бессель В.В.; прозаїк та публіцист Данилевський Г.П.; редактор провідних журналів та газет («Санкт-Петербургские ведомости», «Отечественные записки») Краєвський А.О.; знаний у той час музичний критик, теоретик і композитор Фамінцин О.С., відомий як опонент поглядів «Могучої кучки».

Інформаційно насиченим є листування. Сокальського П.П. з Данілевським Г.П. Вперше дану частину епістолярної спадщини композитора було опубліковано 1903 р. харківським вченим Багалієм Д.І. на сторінках альманаху «Киевская старина» [8]. Загалом, наразі є опублікованими 17 листів. Нижче здійснено аналіз їх змісту в хронологічну порядку.

В листі від 27 грудня 1858 р. Сокальський П.П. радо вітав тимчасовий приїзд Данилевського Г.П. до Харкова, у зв’язку з чим вважав за необхідне нагадати про себе та повідомити ряд новин. Особливо детально він зупинився на обговоренні музичної творчості, зокрема писав про створення опери «Мазепа» за мотивами «Полтави» Пушкіна О.С. під час перебування у закордонному відрядженні в США, окремі частини якої планувалося поставити італійською мовою в Одесі. Переклад російською він планував здійснити під час чергового візиту до СПб. До того часу також мала бути завершена опера «Майская ночь» за мотивами «Вечеров на хуторе близ Диканьки» Гоголя М.В. У свою чергу, Петро Петрович рішуче рекомендував Григорію Петровичу довести до логічного завершення обробку зібраних ним малоросійських пісень:

«А з піснями Вашими, Григорій Петрович, щось зробіть. Право, це – золото, справжнє золото!» (тут і далі переклад авт.).

На останок, громадський діяч цікавився думкою письменника з приводу бажання редакції подати прохання на «Высочайшее разрешение» задля відкриття в «Одесском вестнике» підписки для спорудження пам’ятника гетьману Богдану Хмельницькому: *«Що ви*

про це думаєте? Чи буде прийнято це в Пітері, як личить великій пам'яті цього геніального дідича? Чи буде це популярно там?».

В наступному повідомленні Сокальський П.П. сповіщав про наміри переселення до СПб., («Переселення це має відбутися або наступного вересня 1861 р. […]»; із логіки викладу імовірною датою написання листа є 1860 р., адже, в передруку Багалія Д.І. даний лист без точної дати перебуває між 1858 і 1863 рр.), де мав за мету «плідно зайнятися участю малоросійських пісень та […] піклуватися щодо їх видання». Крім того, музикант віз до столиці вже згадану українську оперу «Майская ночь». Писав, що також має музику і до «Мазепи», однак, не задоволений нею. Найбільшу ж проблему на думку композитора становили лібрето до національних творів: *«Чи знаєте, що це така важка річ – скласти лібрето для малорос. опери, якої Ви собі й не уявляєте! Чисто малорос. мовою – не можна; нікому буде грати; чистою російською теж не можна, я зупинився на мові Гоголя (російська мова на малорос. звороті [...]».*

З інших малоросійських сюжетів автора цікавили «Тарас Бульба» Гоголя М.В. та «Чорна рада» Куліша П.О. Не зважаючи на подібний інтерес до українських мотивів, Петро Петрович писав про певну втому від національного стилю, через що, планував також займатися обробкою «нейтральних» творів, наприклад, «Дубровского» Пушкіна О.С.

10 липня 1862 р. перебуваючи на дачі в м. Павловськ Сокальський П.П. скаржився на відсутність реакції з боку українського часопису «Основа» на появу свіжого твору Данилевського Г.П. «Беглые в Малоросии»: *«Я зауважив це колись Білозерському. Так хто ж напише? – запитав він; у мене нікого немає в редакції, хто знає цей край. Розмова замовкла на тому».* Власну відмову у написанні рецензії автор мотивував відсутністю у редакції коштів (на що йому неодноразово жалівся Білозерський В.М.) для сплати жалування дописувачам. У листі згадано давнього друга родини Сокальських – вченого Костомарова М.І., котрому припала до душі музична творчість Петра Петровича. Згадано, що історик конче умовляв композитора до написання лібрето саме українською мовою, для чого навіть обіцяв виклопотати допомогу Куліша П.О., однак, автор відмовився. Між тим, було завершено план чергової української опери «Богдан Хмельницький», постановка якої мала відбутися виключно за благословення Миколи Івановича.

Симпатія Сокальського П.П. до національних сюжетів тим не менш наштовхнулася на його непохитність відносно використання на сцені театру української мови. З наступного павловського листа за

2 серпня 1862 р. стає відомо про непорозуміння автора з Данилевським Г.П., через думку останнього щодо українського лібрето в опері «Богдан Хмельницький»:. *«[...] з чого Ви взяли, ніби я хочу Богдана українською писати. Навпаки, і він буде російською».* В фіналі опери за задумом композитора взагалі мала звучати обробка татарської пісні, під яку гетьман підіймав козаків на війну. Далі черговий раз сказано про цензурні заборони на історичну творчість Костомарова М.І.: *«Костомаров недавно написав статтю про пожежі, де доводив, що пожежа на Русі ніколи не мала політичного значення. Статтю цю заборонила цензура».*

7 травня 1863 р. перебуваючи в СПб., Сокальський П.П. повідомляв про успішний концерт на користь книжок малоросійською мовою. Публіцист згадував, що *«Костомарову страшенно аплодували»*, в цілому ж дійство, де в тому числі були виконані і авторські твори, зібрало 500 руб. За спільним рішенням зібрання побідні акції мали стати щорічними, сам Петро Петрович обіцяв долучатися до них за умови, якщо залишиться в столиці. В цьому ж листі ним достатньо негативно була оцінена національна творчість його колеги: *«Артемовського оперета «Запорожець за Дунаєм» виявилася слабкою та безколірною до крайнощів».*

10 червня 1863 р. по поверненні з Москви, де Сокальський П.П. спробував себе у якості кореспондента «Московских ведомостей», він ратував на нерозумінні московською інтелігенцією опозиційності СПб., а тим більше України: *«Вони також не розуміють Малоросії. Тому, внутрішньо з ними я не можу зійтися, та й ніколи не зійдуся. У нас все-таки є своя вітчизна – Україна, а Пітер тим гарний, що він – космополіт».* Цікаво, що в даному листі, на відміну від попередніх, окрім загальновживаного на той час терміну «Малороссия», публіцистом використано історичну назву «Україна», тим більше, вжиту у значенні батьківщини. Нижче йде мова про прискорення темпів роботи над оперою «Майская ночь», задля випередження деякого композитора «гр. Сологуба», що опрацьовував українські сюжети. Наприкінці листа згадано також певну українську громаду СПб., тісні зв'язки з якою перервалися: *«З малоросами нашими давно не бачуся, та й всі майже роз'їхалися».*

26 серпня 1863 р. Петро Петрович сповіщав про повернення на південь України та давав власну оцінку вирішенню національного питання, пов'язаного із черговою імперською забороною на друк україномовних видань: *«Українське питання, як Ви вже, звичайно, знаєте, натрапило на двох ворогів: Валуєва і Каткова. Поки вони в силі, питання буде стояти. Тепер заборонені видання навчальних і*

священних книг малорос. мовою. Залишаються тільки пісні, та думи дозволеними». Як бачимо, вихід зі скрутного положення автор вбачав принаймні у збереженні фольклорної традиції. Не обійшлося без коментаря з приводу вище згаданого українського історика Костомарова М.І., для котрого на думку імперського уряду, повернення на Україну мало стати засланням: *«Костомарова пропонують (міністр Головін) відправити в почесне вигнання – в поїздку Слав'янськими землями».* Цікавою є позиція автора з приводу українофільських поглядів згаданого міністра Головіна, що наштовхнулися на засилля пануючої ідеології: *«Головін між тим сильно стояв за Україну, та українців, але не в силах подолати мідноголових».* Зауважимо, що в даному листі також вжито національні означення «Україна», «українці».

26 листопада 1863 р. дописуючи з Одеси Сокальський П.П. із щирістю згадував свій від'їзд зі столиці, з приводу якого Костомаровим М.І. була влаштована вечірка у Артемовського С.С. На цьому, як називав його автор *«останньому зібранні»* української інтелігенції в СПб. він *«більше ніж будь-коли повірив у майбутнє України: усвідомлення свого я вочевидь пробудилося усюди, та я упевнився в цьому під час свого переїзду Україною».* Слова українського провісника знаходять своє підтвердження в описах петербурзької туги за рідним краєм: *«Багато чого крутиться в мене в голові з приводу різних речей, а понад усе з приводу нашої України».* Сповнене переживань повернення на батьківщину посприяло і покращенню фізичного стану, підірваного тривалою легеневою хворобою, викликаною несприятливим північним кліматом: *«[…] заради здоров'я втік я з Пітера, бо серйозно починав там хворіти. Що за чудове повітря на Україні! Проїжджаючи нині білоруським трактом на Чернігів та Київ, я насолоджувався просто видом і рідного неба, і рідного народу, і рідної мови, і чарівністю повітря…».*

Отже, в історії громадського та культурного життя України другої половини XIX ст. загалом та міста Одеси зокрема існує низка питань, які потребують глибокого студіювання. Основні історичні джерела – архівні документи з даної тематики – далеко не досліджені, а в багатьох випадках не зібрані та навіть не розшукані. З-поміж масиву архівних джерел найбільший інтерес для істориків становить епістолярна спадщина. Саме ці унікальні документи дають змогу скласти правдиве уявлення про постаті діячів «стихійного» українського громадського та культурницького руху, серед яких чільне місце належить одеському композитору та публіцисту Сокальському П.П. Процитовані у статті листи та листування

Сокальського П.П. із Данилевським Г.П. відкривають перед дослідниками нові цінні факти, події, ракурси. Зі сторінок цих листів постає особливий світ, у якому митці висловлюють свої справжні, щирі думки без втручання цензури. Тож завдяки цим епістолярним документам з'являється можливість розглянути творчу особистість Сокальського П.П. із нового погляду – не лише за історичними фактами, трактування яких завжди залежить від певних обставин та людського фактору, а й крізь призму ставлення до нього відомих постатей того часу, чим, своєю чергою, ще раз підкреслюється актуальність цієї особистості для українського мистецтва загалом.

Джерела та література:

1. Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. Л.:, Меморіал, 1991. 101 с.
2. Історія української культури у п'яти томах. Т. 4, кн. 1. Українська культура першої половини XIX століття. К.: Наукова думка, 2008. 1007 с.
3. Пашук В.С. ГРОМАДИ. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.:н В-во «Наукова думка», 2004. 688 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Gromady (останній перегляд: 09.04.2019).
4. Болдирєв О.В. Одеська громада. Історичний нарис про українське національне відродження в Одесі у 70-ті рр. XIX – початку XX ст. Одеса, 1994. 144 с.
5. Мисечко А. Український рух в Одесі наприкінці XIX – початку XX ст. Одеса, 2006. 161 с.
6. Каришева Т.І. П.П. Сокальський Нарис про життя та творчість. Київ: Державне видавництво Образотворчого мистецтва та музичної літератури УРСР, 1959. 278 с.
7. Гребцова И.С. Периодическая печать в общественном развитии Южного степного региона Российской империи (Вторая треть XIX в.) Одесса: Астропринт, 2002. 408 с.
8. Багалей Д. Письма к Гр. Петр. Данилевскому. Киевская старина. Ежемесячный исторический журнал. 1903.

УДК 338.48

ПЕРСПЕКТИВИ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ

А.А. СТЕБА,
ст. викл. кафедри «Підприємництво і туризм»
Одеський національний морський університет
(Україна)

У жовтні 2018 року в Одесі було урочисто відкрито міжнародний бізнес-форум «Одеса 5Т», участь в якому взяли понад 780 учасників з більш, ніж 20 країн світу. В рамках даного форуму Одеський регіон розглядався як перспективний інвестиційний майданчик, для якого ключовими словами є: Транспорт, Туризм, Технології, Торгівля і Траст [1]. Також на форумі активно обговорювалася ідея створення національної мережі туристичних брендів. За словами Президента асоціації «Туризм Одеси», І.Л. Липтуги, бренд території вимагає залучення всіх учасників ринку, ЗМІ та навіть обивателів, які просували б його на різних рівнях. У Одеси вже є сформований образ перлини українського туризму, але Одеська область, незважаючи на велику кількість уже діючих туристичних об'єктів, все ще залишається «закритою» для туриста, як внутрішнього, так і в'їзного, зокрема для туристів з Західної Європи, Азії та Африки.

Туристична галузь в даний час є стратегічним напрямком розвитку економіки регіону. Об'єктивно Одеса і Одеська область мають всі передумови для розвитку внутрішнього та іноземного туризму. Так, в 2017 році регіон відвідало близько 5,7 млн. гостей., в 2018 – вже понад 6 млн. чоловік. За підсумками 2018 року, денний чек туриста склав від 400 до 1,4 тис. грн.

Одеський регіон в основному відвідують люди у віці 18-38 років. Тривалість перебування складає від 3 до 10 днів. Розвинений груповий туризм, особливо серед зростаючого потоку туристів з країн Південно-Східної Азії. Популярними напрямками залишаються пляжні курорти: Каролiно-Бугаз, Затока, Грибівка, Сергіївка, тощо. Також популярність набирає Вилкове – українська Венеція в гирлі Дунаю.

Однак в Одеському регіоні значно більше діючих туристичних об'єктів і локацій, які є перспективними для розвитку туристичного потенціалу. Одеська область має унікальне розташування: крім широко виходу до Чорного моря, по її території проходять дві

великих річкових магістралі – річки Дністер і Дунай. Крім того, в області безліч прісних і солоних лиманів, озер, а ландшафтна мозаїка дуже різноманітна: незаймані причорноморські степи, густих лісу Саврані, унікальні ландшафти великих лиманів і т.д.

Всі туристичні об'єкти Одеського регіону можна згрупувати за такими видами туризму [2]:

1) Екотуризм: Ландшафтний заказник державного значення «Савранський ліс», Ландшафтний парк «Тилігульський», Куяльницький лиман, «Нульовий кілометр», національний природний парк «Тузловські лимани», острів малий Татару, озера Ялпуг і Кагул, еко-парк «Картал» та ін.

2) Зелений туризм: Вилкове, Дунайський плавні, Садиба на Кодимі, -Фрумушика-Нова, Садиба «Козацька родина», еко-етно хата «Білочі», садиба сільського зеленого туризму «у Маланки», заміський комплекс «Апі-Сон» та ін.

3) Історико-культурний туризм: Одеські катакомби, діорама «Штурм фортеці Ізмаїл», Аккерманська фортеця, замок Курісів, м. Тіра, Сарматський склеп, палац-садиба Дубецьких-Панкеєвих, Білгород-Дністровський краєзнавчий музей, Історичний музей О.В. Суворова.

4) Релігійний туризм: Спасо-Преображенський Собор, Успенський Собор, Покровська дерев'яна церква, Болгарська церква, Храм Різдва Пресвятої Богородиці, підземна церква Іоанна Сучавського.

5) Спортивний туризм: Кайт Клуб Одеса, Спортивний аеродром «Гідропорт», Кінно-спортивний клуб «Золота грива», аквапарк «Затока», Кінно-спортивний клуб «Богнатово», фізкультурно-спортивний комплекс «Олімп», Кінно-спортивний клуб «EquiLife », рекреаційний комплекс «Три карася».

6) Розважальний туризм: фестивалі, ярмарки, етно-шоу, музичні вистави в таких пунктах як Южний, Затока, Чорноморськ, Саврань, Кодима, Сергіївка, Грибівка, Кароліно-Бугаз, Вилкове, Лебедівка та ін.

7) Гастрономічний туризм: центр культури вина «Шабо», Національний науковий центр «Інститут виноградарства і виноробства ім. В.Є. Таїрова», Коньячний завод «Шустов», Болградський виноробний завод, Винарня «Колоніст», механа «Балканські ястія», «Європейська сироварня».

Окрім розвитку вищезазначених спеціалізованих видів туризму, велика увага приділяється розвитку міжкультурних та міжнаціональних відносин. Такий підхід обумовлений тим, що більшість унікальних туристичних дестинацій та окремих

туристичних об’єктів походять від окремих культур або національностей.

Слід пам’ятати, що Одеський регіон представлено більш ніж 130 національностями. Серед туристичних напрямків, що мають найбільший потенціал особливо помітні об’єкти, що належать до української, руської, болгарської, румунської, німецької, грецької та інших культур. Тому розвиток туризму в Одеській області неможливий без сумлінного вивчення цих культур, особливостей їх розвитку у нашій місцевості.

В свою чергу, така велика культурна різноманітність дає унікальні можливості для розвитку ексклюзивних туристичних продуктів, сприяючи міжкультурному обміну. Так, у туристів є можливість за 3-10 днів подорожі лише територією Одеського регіону побачити та ознайомитись одразу з декількома культурами, національностями та різними історичними періодами, що без сумніву є перевагою.

Однак наявність багатого туристичного потенціалу ще не гарантує успішний розвиток туризму. Для цього необхідно консолідувати дії всіх учасників туристичної сфери [3].

Для створення цікавого туристичного продукту потрібні: ініціатива власника об’єкта, сприяння місцевої влади і підтримка громадськості. Підтримка останньої можлива лише за умови розвитку національної самосвідомості, всебічної відкритості та розуміння важливості позитивного ставлення до окремих культур та національних меншин.

Варто відзначити також, що при наявності ініціативи власників та підтримки громадськості представники місцевої влади у районах Одеської області не звертають увагу на розвиток туристичного потенціалу свого регіону. Про це свідчить той факт, що в рамках «Стратегії розвитку туризму на період до 2026 року» затвердженої Кабінетом Міністрів України, тільки 7 районів Одеської області з 26 розробили власну Програму розвитку туризму. Це частково пояснюється процесом децентралізації, а саме створенням об’єднаних територіальних громад, під час якого постають більш важливі, на перший погляд, юридичні, організаційні та фінансові питання. Однак це також свідчить про нерозуміння чиновниками важливості розвитку туристичного потенціалу і, як наслідок, зниження темпів розвитку регіональної економіки в цілому.

Ця проблема в даний час вирішується відповідними департаментами Одеської обласної ради. Так, в 2018 р. за підтримки представників туристичного бізнесу створено туристичний каталог

Одеського регіону, який вже з грудня 2018 р. був представлений на міжнародних туристичних виставках, що проводилися у великих містах України, Греції, Нідерландах, Великобританії, ОАЄ та ін. З 2018 р. Одеський регіон має свій власний бренд, що включає перелік туристичних дестинацій, відео та фото продукцію, логотип та власне гасло.

Представники громадських організацій, туристичних департаментів Одеської міської Ради та Одеської державної обласної Ради, а також учасники туристичного бізнесу регулярно беруть участь в міжнародних туристичних конференціях, ярмарках і форумах, де успішно презентують наш регіон, наголошуючи про унікальність культурного взаємного обміну. Крім того, регулярно проводяться відкриті наради, конференції, семінари та круглі столи з залученням фахівців сфери туризму та місцевої адміністрації, метою яких є підвищення кваліфікації у сфері туризму та посиленню міжкультурного обміну серед представників місцевої влади та громадськості для більш повноцінного використання і забезпечення всебічного розвитку туристичного потенціалу Одеського регіону.

Джерела та література:

1. Odessa 5T investment agency. URL: https://odessa5t.com/ (дата звертання 04.2019)
2. Туристичний каталог Одеської області. URL: https://drive.google.com/drive/folders/1LHijOh37_qrZG_ONr5n3Vmwsji1-EgVq?fbclid=IwAR0BJwkAiJxgd5q078OYUYIhOm_90Rgx8tLPjwy05pKsXnn8NGvE5We0K4c (дата звертання 04.2019)
3. Боголюбова Е.В. Современные тенденции и перспективы развития международного туризма. Молодой ученый. 2017. № 37. С. 52-55. URL: https://moluch.ru/archive/171/45573/ (дата звертання: 04.2019).

УДК 94(477)

«УКРАЇНСЬКА ПРОБЛЕМА» 30–40-х рр. XX ст. В МОЛДАВСЬКО-РУМУНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ (нотатки щодо української ірредeнти)

В.В. СТЕЦКЕВИЧ,
докт. іст. наук, проф.,
Криворізький національний університет
(Україна)

Молдавська й румунська історіографії XX ст. й початку XXI ст. не оминали й не оминають українські сюжети. Особливо пожвавилася їх розробка в Бухаресті напередодні та в роки Другої світової війни. Один із таких сюжетів – це український іредентизм 30-40-х років минулого століття і, перш за все, дії ОУНівських структур, у тому числі й похідних груп на Північній Буковині, Придунав'ї й у «Трансністрії». У цьому ж ряду й задавнена в часі проблема так званих «спірних» територій або, як їх ще називали, «межових земель». Кому «по праву» й «доконано історично» належать Північна Буковина, Придунайські землі та й, навіть, терени між Дністром і Південним Бугом? – це чи не найдражливіші питання для румунської історіографії першої половини XX ст. Значно менше цим переймалися в Молдові. А ось румунська історична спільнота наполегливо і доволі таки затято готували громадськість до того, що Румунія має всі права на ці землі.

Особливу роль у цій кампанії посідав знаний і авторитетний у Румунії історик академік Іон Ністор (Ion Nistor), який хоч і визнавав «присутність» українців (русинів) на землях Північної Буковини, а втім послідовно і відверто відмовляв їм у праві на будь-яке національне самовизначення чи, тим паче, визвольну боротьбу. За І. Ністором, ці землі споконвічно належали – лише і лише! – румунам. До виданої 1934 р. спеціальної праці «Українська проблема у світлі історії» («Problema ucraineana in lumina istorie») він вже в роки війни (1942 р.) видав ще одну антиукраїнську працю про Україну в молдавських хроніках і по суті задавав тон у дискусіях щодо «місця українців на румунських землях». У цьому ж річищі працювали й інші історики. Так, скажімо, на науковій конференції в Бухаресті (грудень 1941 р.), присвяченій спеціально «українській Румунії», історик Костянтин Джіуреску наголошував: «Під Україною треба розуміти північні території з центром у місті Києві..., а землі, що

розкинулися на схід від Дністра, були заселені і обжиті румунами сотні років тому, що й дає нам сьогодні беззаперечно права на ці терени» [1]. Більше того, деякі політики й історики пішли ще далі і стверджували, що їх землі не лише за Дністром, але і за Дніпром; на доказ цієї тези наводився, наприклад і такий аргумент, як, скажімо, наявність на цих теренах румунських топонімів «і тому Румунія повинна боротися за свої кордони до воріт Азії». Що ж до Придунайських земель, Одеси, Олбії (Ольвії), Четатя Алб'є (Білгород-Дністровська), Ізмаїла та інших міст цього краю, а тим паче Північної Буковини, то румунський політикум, як і загал істориків, практично не переймалися пошуками аргументів на користь доказів того, що це їх землі. В свідомості румунського соціуму, – напевне його більшої частини, – була укорінена константа-максіма: це споконвічно румунські землі ще з римської та гето-дакської доби.

Радикально, відверто і прямолінійно, скажімо, щодо Північної Буковини засвідчив свою позицію в червні 1941 р. в Черноуцах (Чернівцях) і маршал І. Антонеску, – він стверджував, що саме тут виникла і утверджувалася румунська державність та йшло національне укорінення: «…тут все румунське, тут наша колиска… де знаходяться могили наших господарів – славетних воєвод», які створювали і державність, і наші національні багатства. (Див.: L. Rotaru, A. Dutu, F. Dobre. Compania din Est ordine de zi. 1941–1944. – Vol. 1. – 1993. – P. 78.) Прикметно, що геть по-іншому сприймав і оцінював Чернівці 40-х XX ст. знаний історик Норман Дейвіс: він називав його «несамовито розмаїтим» в етнічному плані і «плавильним казаном» (Див.: Норман Дейвіс. Європа. Історія. К, 2000. С. 1042).

До речі, автори названого вище тому на С. 9 говорять про «брутально *відібрані Радянською Україною* румунські землі площею 44304 км. квадратних з населенням 3 млн. 955 тис. чоловік». (Виділено – *В.С.*). Тут йдеться про події 1940 р., але чому звинувачено Радянську Україну, яка насправді *не була суб'єктом* міжнародного права і юридично *була не причетна* до ультимативних вимог до Румунії, а тим паче до пакту Молотова-Рібентропа, за яким СРСР вимагав передати йому Північну Буковину, що, зрештою, і сталося влітку 1940 р.? Питання явно риторичне…

Румунський політикум разом із певною частиною й істориків традиційно розглядали все слов'янство (і українців теж) як природно реакційне оточення; а до того ж, українців зараховували ще й до *«неісторичних» націй»* (до «націй-плебсів»), а, відтак, – і *до недержавних*. Тож, будь-який національно-визвольний рух чи навіть

розмови про самостійність і державність українців на Північній Буковині, на Придунайських землях чи у «Трансністрії», розглядався в Бухаресті як історично безпідставний, реакційний, виразно антирумунський і такий, що несе загрози національній цілісності Румунії. Існування ОУНівських організацій на цих теренах у 30–40-х рр. XX ст. допускалося лише за умови їх *антирадянської діяльності, але аж ніяк не національно-визвольної*, а тим більше, антирумунської. Звідси й відповідні реакції румун та їх дії щодо українського іредентизму в роки війни.

Вже перші відомості про появу похідних груп ОУН та їх діяльність на теренах «Трансністрії» викликали бурхливу реакцію в Бухаресті. Та ще більше занепокоєння спричинила ОУНівська іредента в Північній Буковині – на, як вважали в Бухаресті, «їх історичній батьківщині, там, де була колиска румунізму».

Це наклалося й переплелося ще й із певними планами німців: останні, хоч і були союзниками румун, проте після «аншлюсу» Австрії, розглядали Північну Буковину як колишні володіння імперії Габсбургів, а, отже, – в Берліні вважали, що віднині (після «аншлюсу») рейх має усі права на неї. Або, принаймні, ці землі можуть бути предметом торгу з румунами. Тим більш, що до 1940 р., тобто до входження цього краю до СРСР, там проживала велика кількість німецьких колоністів у середовищі яких діяла розгалужена мережа націонал-соціалістичних партійних осередків. Проте, у вересні 1940 р., відповідно до спеціальної радянсько-німецької угоди, їх вивезли до рейху. Відтак, на думку румунських і частини молдавських істориків, німці, втративши опору в особі колоністів, почали «ставку робити на українських буржуазних націоналістів та усіляко підтримувати їх», а ті, у свою чергу, – а йдеться головно про бандерівців, – віддячуючи німцям, «намагалися довести, що саме вони є реальною силою на Буковині, яка може допомогти встановити новий лад». При цьому, в молдавсько-румунській історіографії бандерівців, по-перше, ототожнюють з усім рухом ОУН, не виокремлюючи його течій; а, по-друге, класифікують, як союзників Німеччини, яких остання використовувала, в тому числі, і проти румун. Саме в такому контексті і під таким кутом зору й сприйняття ОУНівців писав, щоправда, ще в радянську добу, знаний у Молдові історик І. Левіт; його оцінки ОУНівців були виразно типовими і усталеними для тих часів. Так, до речі, він наводив свідчення того, що румуни негативно й з роздратуванням оцінили організований українськими націоналістами, як вони вважали за вказівкою есесівців, армійських та гестапівських органів, «збір скарг українців на

румунську владу». Як доповідала румунська розвідка вони склали «меморандум» із фактами і фотографіями про переслідування українців, під час, як писав І. Левіт, «окупації Румунією Північної Буковини і Бессарабії в 1918–1940 рр.» і 18 вересня 1941 р. «передали його до німецької амбасади в Бухаресті» [2, с. 247] Це було сприйнято румунами, як прояв «українського іредентизму», як демонстрацію «самостійництва».

До речі, румуни знали про виразно самостійницькі плани ОУНівців. Як випливає із джерел це турбувало румун навіть більше (чи, принаймні, не менше), аніж плани деяких посадовців у Берліні повернути на Буковину 15 тис. німецьких колоністів – тих, що були репатрійовані в 1940 р. Тим більше, що румунські аналітики стверджували, що ОУНівці бачили в межах самостійної й соборної України не лише Північну Буковину, але й рішуче виступали проти передачі румунам південноукраїнських земель разом з Одесою, бо й ці землі вони (націоналісти) вважали споконвічно своїми українськими. Звідси й намагання окупаційної влади боротися всіма засобами проти похідних груп ОУН на теренах «Трансністрії», Північної Буковини чи деінде.

При цьому румунська історіографія (I.S. Nistor, Cherman Jon, Buzatu Gn., Musat Mircea тощо) як і сучасна молдовська (R. Solovei, P. Moraru тощо) прагнуть довести, що українське населення, перебуваючи під «протекторатом і опікою румунської влади», не мало підстав бути незадоволеними румунами, бо останні «усіляко дбали про підлеглих... про задоволення продовольчих потреб населення тощо». Звернемо увагу на те, як автори віртуозно уникають поняття «окупація» і натомість вживають «м'які» поняття «протекторат» або «опіка»… На переконання П. Морару, зроблене румунами в 1941–1944 рр., скажімо, в Північній Буковині, в багатьох випадках перевершує те, що було зроблено тут же в 1918–1940 рр. Переконано можна сказати, пише він, що режим Антонеску, «зробив все для створення двох показових (? – *В.С.*) губерній – Бессарабії та Буковини» [3, p. 282]. Відтак, здавалося б, причин для спротиву румунам тут не було. Та попри все це, як виявляється, місцеве населення і на Буковині, і в «Трансністрії» було незадоволене румунами і нерідко підтримувало ОУНівців. Ось чому Р. Соловей (R. Solovei), у контексті розмови про успішні дії румунських спецорганів, наприклад, у «Трансністрії», пише, що там було «багато ворожих до нової адміністрації течій, до числа яких, передусім, треба віднести український іредентизм (націоналізм) [4, p. 127]. Прикметно, що авторка поставила на перше місце серед «ворожих течій»

українських націоналістів, а не радянське крило руху опору на цих теренах.

Про боротьбу з українськими націоналістами, як «ворожими елементами», що несли «загрозу цілісності Румунії та її безпеці» згадує і названий вище П. Морару. Цікаво, що він не виокремлює «українську націоналістичну іреденту», а ставивить її в один ряд з іншими ворожими Румунії елементами, а саме: з комуністами, легіонерами, сектантами й усілякими там бандитами. (с. 282). В сучасній румунській історіографії, як і в історичних працях 40–90-х років минулого століття теж нерідко можна побачити «на одній лаві» і учасників радянського партійно-комсомольського підпілля, і оунівського. І це все тому, що їх подають головно, як антирумунські рухи.

У молдавській радянській історіографії теж подекуди зустрічаються згадки про ОУН, але при цьому головно в контексті висвітлення боротьби радянської влади з «українсько-німецькими зрадниками». Проте, зустрічаються сюжети, де описується зіткнення цих націоналістів також і з румунами. Так, історик І. Левіт, у названій вище праці, опираючись на широке коло джерел з архівів Молдови, зачіпає проблему стосунків Румунії й ОУН і наголошує, що уряд Антонеску, з початком війни проти СРСР, намагався «сказати своє слово у вирішені так званої «української проблеми». Щоправда, автор не деталізує, в який саме спосіб румуни намагалися вирішити цю проблему, проте стверджує, що «українські націоналістичні організації, які діяли в Румунії ще до війни та різноманітні «союзи» російських білогвардійців та інші вороги радянської влади охоче пропонували свої послуги гітлерівцям і румунським фашистам для боротьби з радянською владо» (с. 237). Чи дійсно шукали такого союзу з «румунським фашизмом» українські націоналісти – питання залишається відкритим, як, зрештою, і уся проблематика і щодо проявів українського іредентизму на окупованих Румунією українських землях та його науково виваженого осягнення, і щодо висвітлення цих питань в сучасному румунському й молдавському історіописанні.

Джерела та література:

1. Basarabia. 1941, 12 Decemberie.
2. Левит И. Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР. Истоки, планы, реализация. (I.IX.1939–19.XI.1942). Кишинев. 1981.
3. Див.: Moraru, Pavel. Bucovina sub Regimul Antonesku. 1941–1944. Administratie. Economic. Societate. Chisinau. 1999.

4. Radica Solovei. Activitatea Guvernamintului Transnistriei in domeniul social-economic si cultural. Teza de doctor in stiinte istorice. Chisinau. 1999.

УДК 130.2:008

СУСПІЛЬСТВА ЗАХОДУ І СХОДУ В УМОВАХ ЗМІНИ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИХ ПАРАДИГМ (НА ПРИКЛАДАХ УКРАЇНИ ТА КИТАЮ)

О.В. СТОВПЕЦЬ,
докт. філос. наук, доц.,
Одеський національний морський університет
(Україна)

Поліморфний культурний, політичний, економічний діалог Заходу зі Сходом не втрачає своєї інтенсивності з тих самих пір, як світ став насправді глобальним (завдяки, головним чином, інформаційному та інфраструктурному факторам). В таких умовах цікавою для дослідників представляється позиція України, яка не є в повному сенсі «заходом» і, тим більше, не є «сходом» ані ментально, ані культурно-історично, ані за своєю економічною моделлю. Хоча за своїми ціннісно-світоглядними орієнтаціями Україна все ж тяжіє до Західної цивілізації. Тому, із великою часткою умовності, будемо вважати Україну частиною саме Західної цивілізації. Проте, це не означає, що ми не повинні користуватися тими благами, які можна отримати від партнерства із цивілізацією Сходу, ядром якої є Китай – друга економіка сучасного світу і «колиска» багатовікової культури (самодостатньої й багатої культури).

І Україна, і Китай, і всі інші цивілізовані країни сьогодні так чи інакше вписані у складний та суперечливий культурно-історичний контекст. Сучасні філософи, соціологи, історики культури [1–5] позначають нинішній етап соціальної еволюції як час «парадигмальних зсувів», коли модерна реальність поступово змінюється на т.зв. постмодерну. Цей процес супроводжується численними конфліктами на ідеологічному, політичному, правовому, соціально-економічному, культурному рівнях. Він впливає і на державотворчі процеси, і на зміни у старому світовому геополітичному балансі, і на моделі сприйняття реальності, і на людську ідеологію споживання, виробництва, обміну, і на розуміння

щодо якості життя, на відкриття нових граней свободи, але й нових проблем тощо.

Зважаючи на вимоги щодо обсягу статті, зосередимося лише на осмисленні ступенів інтегрованості України і Китаю у т.зв. постмодерну реальність. Однак спочатку маємо дещо прояснити зміст такої парадигмальної послідовності, як «премодерн – модерн – постмодерн», на концепт якої ми спиралися у попередніх дослідженнях [6], та в цілому продовжуємо спиратися у поточних філософських пошуках, тепер вже стосовно іншого предмету.

Приналежність до одного історичного часу, контемпоральність людей різних культур, тобто їхнє паралельне співіснування на планеті, зовсім не означає, що вони живуть в однаковому соціокультурному вимірі. Про це говорили ще К. Маркс, вводячи в дискурсивне поле термін «суспільно-економічна формація», і А. Тойнбі з його цивілізаційною теорією, та дещо пізніше (і ближче до наших нинішніх реалій) П. Сорокін і Р. Мертон [7, с. 114]. Щоправда, інформатизація, конвергенція знань, глобалізація, інші технологічні та соціальні фактори вносять свої корективи у соціокультурну динаміку історичного процесу. Іншими словами, люди, що живуть в один і той самий фізичний час, за одним хронологічним календарем, – живуть не в один і той самий «соціальний» час. Або, якщо можна так висловитися, різні контемпоральні суспільства живуть у неоднаковий «культурний» і «філософський» час, із переважанням різних соціокультурних парадигм. Спираючись методологічно на такий підхід, можливо будувати будь-які дослідження еволюції соціуму з урахуванням суспільної трансформації за парадигмальною віссю «премодерн – модерн – постмодерн».

У дослідженні парадигми постмодерну, перш за все, як культурного контексту й ідеологічного фону для формування соціальної реальності, звісно, дуже важливим є розуміння ґенези і смислів постмодерну. Говорячи про семантичні розбіжності фізичного (хронологічного) і «соціального» часу, ми припускаємо, що постмодерн – категорія, яка належить саме до виміру «соціального» часу [6, с. 199]. Адже постмодерн – це не тільки можлива прийдешня епоха; це властивість, що структурно, змістовно, семантично залежить від тієї цивілізації, в житті якої відбувається комплекс явищ, із якими пов’язують ситуацію постмодерну.

На нашу думку, навіть для авангардної частини Західної цивілізації постмодерн ще не настав по-справжньому, тобто соціум перебуває на стадії переходу з епохи модерну в постмодерну еру.

Тож, перш ніж говорити про постмодерн, а тим більше – про трансформацію тієї чи іншої національної культури в умовах постмодерну, ми приходимо до необхідності спершу дещо з'ясувати про епоху модерну.

Без осмислення модерного концепту, в орбіті якого все ще перебуває значна частина Західної цивілізації й переважна більшість представників інших прогресивних цивілізацій (зокрема, Синітської, із центром у Китаї), мабуть, марно вести будь-які розмови про епоху постмодерну. Аналіз змін у динаміці розвитку суспільства модерну, на наше переконання, слід вважати методологічною платформою для будь-яких спроб проводити дослідження ситуації постмодерну.

Ймовірно, серед інших визначень, можна сказати, що модерн – це фаза соціокультурного розвитку, що настала після «премодерну». Для різних суспільств модерн має різні часові параметри. Але саме з модерну й веде своє походження сама ідея постмодерну. Епоха модерну прийшла на зміну традиціоналізмові в результаті розпаду феодального ладу й утвердження капіталістичного ладу в Європі. Цей складний і тривалий соціальний процес супроводжувався безліччю подій, які сукупно спричинили значні соціокультурні трансформації спочатку в європейській ойкумені, а потім і в решті культурного світу. Україна завжди була дуже близько до основних європейських подій. А що ж у той самий час робив «великий східний дракон», Китай?

Китай у попередні часи у більшості випадків без особливого інтересу, холоднокровно, вельми відсторонено та майже індиферентно спостерігав за бурхливими подіями на Заході. Будучи глибоко переконаним у супрематизмі власної культури, Китай доволі зверхньо ставився до будь-яких некитайських цивілізацій, та обмежував своє спілкування із «західними варварами» в основному торговими операціями. Для китайської ціннісної системи були доволі чужими світоглядні шукання європейців. А тим часом, переходові європейців у модерн сприяли такі ключові передумови, як Ренесанс, Великі географічні відкриття і створення колоніальних імперій, Реформація і секуляризація, буржуазні перевороти в Європі й розвиток парламентаризму, урбанізація, наукова і промислова революції з подальшою індустріалізацією, розвал традиційних імперій і розбудова національних держав із новою інституційною системою та вже іншою ідеологією (наприклад, націоналізмом, який є частиною програми модерну), і багато інших чинників. Все це відбувалося в історії європейській цивілізації приблизно протягом 500 років, і на початку XX століття будівництво модерну в Європі

було завершене. Китай увесь цей час йшов дещо іншими шляхами, однак і там утворилася національна держава (мабуть, ще раніше ніж у Європі), проте на зовсім іншому ціннісно-світоглядному підґрунті.

Європейський модерн став закономірним (хоч і доволі віддаленим у часі) результатом розпочатої у XVI столітті модернізації, символічною точкою відліку якої можна назвати розширення географічних горизонтів європейців. Оволодіння як новими торговими шляхами, так і відсутніми раніше знаннями про решту світу істотно розширили культурну ойкумену Західної цивілізації. Тепер і Китай ставав ближчим для європейців. Сутнісною ж точкою відліку початку модернізації в Європі, мабуть, слід назвати Реформацію в XVI-XVII ст., тому що саме з неї починається розвиток концепту нації, національної держави (зі своєю національною церквою), бюргерства (і буржуазного класу як верхівки «третього стану»). Реформація привнесла докорінні зміни в соціально-політичну та економічну ідеологію європейців: створила передумови для розбудови громадянського суспільства, накопичення капіталу та розвитку промисловості, формування т.зв. протестантської етики в ряді ключових країн Європи; сприяла підвищенню загальноєвропейського культурного та освітнього рівня; заклала ідеологічний фундамент для розвитку науки і нових технологій.

Врешті-решт, відбулася заміна феодальних економічних порядків на більш прогресивні – капіталістичні. У соціокультурній площині відбувся фундаментальний злам: «премодерна» парадигма (із її середньовічною ідеологією, зокрема, колективізмом, релігійністю, феодальною залежністю і кріпосним правом як її основою) поступається місцем «модерній» парадигмі. Суспільство епохи модерну вже живе за зовсім іншими принципами. Розквітають раціоналізм, індивідуалізм, прагматизм, секулярність, матеріалізм, ідеї рівності, гуманізму і лібералізму; набуває сили капіталізм, який апелює до концепцій прогресу й сталого розвитку та до послаблення традицій.

Ця зміна парадигм – від премодерну (традиціоналізму) до модерну (раціоналізму та новаторства), – доволі ясно осмислена європейськими інтелектуалами в епоху Просвітництва XVII-XVIII ст., безсумнівно, стала тим фактором, що в подальшому дозволив Західній цивілізації (говорячи узагальнено) зробити технологічний, соціально-економічний, суспільно-політичний і культурний ривок вперед, і забезпечити собі глобальне стратегічне домінування з середини XIX століття й донині. Китай вперше по-справжньому зрозумів це у 1840-х – 1860-х, під час Опіумних війн британців і

французів (які вже тоді жили у «модерні») проти Імперії Цін (котра ментально, соціально-економічно, суспільно-політично перебувала у культурному просторі «премодерну»).

Модерн технологічно вищий за Премодерн. Адже він ґрунтується на раціональних началах, на науковому підході. А сам концепт раціоналізму, найбільш розквітши в епоху Просвітництва і будучи ідеологічним базисом модерну, став властивий (у різному ступені) для всіх фаз Нового часу. Модернові притаманні такі принципи і знакові явища, як соціальна мобільність, автономія особистості й егоцентризм, економічне зростання як показник успіху, інститути громадянського суспільства, державний суверенітет, непорушність приватної власності, комерціалізація творчості й поширення масової культури, мінімальний загальнообов'язковий стандарт освіти, свобода совісті, й величезна кількість інших понять, які природно виростають із концепції «прав людини». Із переходом від премодерну до модерну, людина Західної цивілізації отримує свого роду набір базових культурних кодів, які стають визначальними для її розвитку. Особа здобуває освіту модерну, свідомість модерну, мову модерну, технології модерну, соціальні практики та інститути модерну.

Якщо ставити концепцію модерну на центральне місце в культурній історії, тоді дві інші соціокультурні парадигми, «премодерн» і «постмодерн», конструюються для позначення всього того, що «модерном» не є. При цьому всі «немодерні» явища розподіляються за часовою шкалою «до модерну» і «після модерну». Однак більшість дослідників все ж не схильні говорити про більшу чи меншу значимість кожної з цих культурних матриць, а лише констатують їхню наявність і послідовність.

Беручи за основу такі маркери постмодерну, як децентралізація, деідеологізація, мультикультуралізм, еклектизм, розмивання національно-державного суверенітету, надмірний індивідуалізм, та аналізуючи відповідні характеристики країн Заходу (скажімо, ЄС), України та Китаю, можливо дійти певних висновків щодо стану їхньої включеності до постмодерного дискурсу. На відміну від країн Заходу, ані в Україні, ані в Китаї ми сьогодні не знаходимо достатніх підстав говорити про зміну модерної парадигми на постмодерну.

Україна, попри її глибокі культурно-історичні зв'язки із Європою та давні інтеграційні прагнення, поки що вибудовує свою життєву стратегію за дещо відмінною (від західноєвропейської) системою ціннісних координат. Ця система може бути лаконічно охарактеризована за допомогою відомого гасла «армія, мова, віра» – тобто розбудова суверенної національної держави, абсолютно в дусі

модерної парадигми. Що ж до Китаю, то і він нині живе й мислить категоріями модерну. Однак, на відміну від України, він вже пройшов цей шлях зі створення самодостатньої національної держави, і все це успішно зробив. Більш того, самодостатність сьогоднішнього Китаю підсилюється тисячолітньою культурою й колосальною економікою. І ще, на відміну від України, яка завжди шукала найкращий простір для інтеграції, Китай завжди створював власний простір, до якого інтегрував інших.

Що ж утримує цей великий Китай у модерній парадигмі? Ми бачимо дві головні причини – неоконфуціанство і китайський соціалізм. Так, в економічній площині Китай вже зробив стрибок у напрямку постіндустріальної формації (що наближає китайське суспільство до «постмодерності»). При Ху Цзіньтао, в першому десятилітті нинішнього століття, продовжувалося зміцнення статусу Китаю як економічної наддержави. Внутрішньополітичний курс Ху Цзіньтао мав дві головні складові: продовження реформ в економіці та збереження традиційної політики Компартії Китаю у громадській сфері. Економічна лібералізація поєднувалася з досить жорстким соціальним контролем, цензурою і блокуванням будь-яких загроз владі Компартії [8, с. 183]. Зокрема, серйозну увагу Ху Цзіньтао приділяв обмеженню свободи інформації в Інтернеті, був ініціатором активної фільтрації інтернет-контенту, якщо останній якимось чином суперечив офіційній китайській ідеології.

Цей курс отримав продовження із приходом в 2013 році до влади в Китаї Сі Цзіньпіна. Він навіть дещо посилив обмеження щодо громадянського суспільства і збільшив ідеологічний тиск з боку держави, виступаючи за інтернет-цензуру в Китаї як свого роду гарантію «мережевого суверенітету» [9, с. 211]. Разом з тим, Сі Цзіньпін прийняв до уваги успішний досвід своїх попередників [10]. Якщо Ху Цзіньтао за часів свого президентства у КНР доповнив ідеологему «соціалістичного гармонійного суспільства» концепцією наукового розвитку (ґрунтуючись на досягненнях Ден Сяопіна і Цзян Цземіня), то Сі Цзіньпін взяв на озброєння концепцію «комплексної могутності держави».

Таким чином, «постмодерн» поки що не став реальністю ані на Заході, ані на Сході. Втім, західні суспільства (особливо всередині «альфа-держав» Євросоюзу) ментально набагато ближчі до постмодерних реалій порівняно із суспільствами незахідних країн. Україна поки що впевнено розвивається в межах системи координат «модерну», що є цілком природним для будь-якої молодої державності, з філософсько-історичної точки зору. Абсолютна

більшість країн Західної та Центральної Європи теж проходили подібний шлях.

Що ж до Китаю, то сила традиції там ще більша, що культурно пов'язує китайське суспільство із часами «премодерну», однак суспільно-політичні реалії КНР тримають соціум в ціннісній системі «модерну». Водночас, китайська економіка за логікою свого розвитку й за конкурентоспроможністю демонструє «постмодерну» спрямованість. Китай стає впливовим інноватором, комбінує різні економічні тактики, будує еклектичну економічну стратегію (поєднуючи ринкові механізми, активну бізнес-експансію – із державним протекціонізмом). Нарешті, одна з улюблених китайських «постмодерних» стратегій – прагнення КНР до повсюдної інформаційної присутності, до представленості китайської культури, мови, китайських брендів у всьому світі.

Джерела та література:

1. Castells M. The Rise of the Network Society. Manuel Castells. Malden, Mass.: Blackwell Publishers. 1996. 556 p.
2. Бауман З. Индивидуализированное общество. Под ред. и в переводе В. Л. Иноземцева. М.: Логос. 2002. 390 с.
3. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. М.: Прогресс-Традиция, 2000. 383 с.
4. Вельш В. «Постмодерн». Генеалогия и значение одного спорного понятия. Путь. Международный философский журнал. М.: Информ-Прогресс. 1992. № 1. С. 109-136.
5. Халапсис А.В. Постнеклассическая метафизика истории: монография. Днепропетровск: Инновация. 2008. 278 с.
6. Стовпець О.В. Інститут інтелектуальної власності в епоху інформації й постмодерну: соціально-філософський ракурс : дисертація доктора філософських наук: 09.00.03. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса. 2017. 427 с.
7. Сорокин П.А., Мертон Р.К. Социальное время: опыт методологического и функционального анализа. Социологические исследования. 2004. № 6. С. 112-119.
8. Brown K. Hu Jintao: China's silent ruler. Singapore: World Scientific. 2012. 230 p.
9. Hsiung J., Hong Liu, Ying Chen, Xingwang Zhou, Huoshen Tan. The Xi Jinping era: his comprehensive strategy toward the China Dream. New York, N.Y.: CN Times Books. 2015. 448 p.
10. Sulmaan WasifKhan. Haunted by chaos: China's grand strategy from Mao Zedong to Xi Jinping. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. 2018. 320 p.

УДК 930.25

АРХИВЫ И ИХ ИЗОБРАЖЕНИЕ – ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАУНАССКОГО РЕГИОНАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА В РАСПРОСТРАНЕНИИ ДОКУМЕНТАЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ

K.R. STANIŠAUSKE,
administration and digital records department manager,
Kaunas regional state archive
(Lithuania)

Современные технологии меняют роль и значение архива в современном мире. Похоже, что мы, архивариусы, бежим на след отходящего поезда. С одной стороны, у нас есть много инструментов и возможностей для распространения информации о документальном наследии, которое мы уже накопили, но с другой стороны, мы все еще пытаемся найти свое место, собирая информацию, потому что старые хорошие архивные принципы, которые работали при комлектировании материальных бумажных документов, не всегда работают сегодня. Вице-президент всем изведственного «Google» Винт Серф говорил: «Кучи оцифрованных материалов – от блогов, твитов, изображений и видео до официальных документов, таких как судебные решения и электронные письма – могут быть потеряны навсегда, потому что программы, необходимые для их просмотра, перестанут существовать». Еще одна цитата: «Когда вы думаете о количестве документации из нашей повседневной жизни, которая запечатлена в цифровой форме, например, о наших взаимодействиях по электронной почте, сообщениях людей и всей всемирной паутине, становится ясно, что мы можем потерять очень много наша история [...] Мы не хотим, чтобы наша цифровая жизнь исчезла. Если мы хотим сохранить их, нам нужно убедиться, что цифровые объекты, которые мы создаем сегодня, все еще могут быть воспроизведены далеко в будущем». Следовательно, самый важный момент для архивариуса, чтобы не потеряться среди современных возможностей – это определить основные ценности и обязанности архивариуса, которые должны стать противовесом и основанием для выполнения миссии архивариуса.

Архивы должны занимать очень активную позицию в наше время, потому что они должны быть очень хорошо информированы и обучены тому, как собирать и что собирать. Первые шаги были

сделаны здесь, в Литве: у нас есть законодательство для электронного управления записями и архивирования (мы все еще учимся делать это на уровне региональных архивов), Офис главного архивариуса Литвы начал создавать методологию для архивирования информационных систем. Но многое нужно сделать, нет никаких реальных шагов к архивированию других «продуктов» Цифровой Эры – интернет-страниц, электронных писем, страниц Facebook и т. д.

Говоря об обязанностях архивариуса (Международный совет архивов), нам следует иметь в виду кодекс этики для архивистов, который определяет ответственность этой профессии:

1. Архивариусы должны защищать целостность архивных материалов и, таким образом, гарантировать, что они остаются надежным свидетельством прошлого.

2. Архивариусы должны оценивать, отбирать и хранить архивные материалы в их историческом, правовом и административном контексте, сохраняя, таким образом, принцип происхождения, сохраняя и делая очевидными первоначальные связи документов.

3. Архивариусы должны защищать подлинность документов при архивной обработке, сохранении и использовании.

4. Архивариусы должны обеспечить постоянную доступность архивных материалов.

5. Архивариусы должны записывать и уметь обосновывать свои действия на архивных материалах.

6. Архивариусы должны содействовать максимально широкому доступу к архивным материалам и предоставлять беспрепятсвенные услуги всем пользователям.

7. Архивариусы должны уважать как доступ, так и конфиденциальность и действовать в рамках соответствующего законодательства.

8. Архивариусы должны использовать особое доверие, оказанное им в общих интересах, и избегать использования своего положения для несправедливой выгоды для себя или других.

9. Архивариусы должны стремиться к профессиональному совершенству, систематически и постоянно обновляя свои архивные знания и обмениваясь результатами своих исследований и опыта.

10. Архивариусы должны содействовать сохранению и использованию всемирного документального наследия путем совместной работы с представителями своей и других профессий.

Основными ценностями или осноным качеством для архива и архивариуса должны быть:

- Целостность – сохраняемое содержание документов должно быть полным (или однородным) и должно отражать полное представление – но в действительности это скорее всего чтоб так было – успех а не – еженевня рутина.
- Подлинность – сохраненные документы должны быть подлинными, созданными в определенный момент определенным лицом.
- Надежность – сохраненные документы должны быть точным результатом какого – либо факта.
- Удобство использования – сохраненные документы должны храниться в доступном месте.

Система государственных литовских архивов, которая была реорганизованная в конце 2016 году и с января 2017 года существуют такие учреждения: служба главного архивариуса Литвы и 9 государственных архивов: Литовский государственный исторический архив, Литовский государственный центральный архив, Литовский государственный современный архив, Литовский государственный специальный архив, Литовский архив литературы и искусства и 4 региональных архивы с филиалами: Вильнюсский региональный государственный архив с Утенским филиалом, Каунасский региональный государственный архив с Алитусским и Мариямпольским филиалами Клайпедский региональный государственный архив с Тельшяйским и Таурагским филиалами и Шяуляйский региональный государственный архив с Паневежским филиалом.

Служба главного архивариуса Литвы-государственное учреждение, которое участвует в формировании национальной политики в области управления и использования документов и архивов, а также реализует эту политику. Главный архивариус Литвы подотчетен министру культуры Литовской Республики. Одна из основных функций Литовских государственных архивов, установленная Законом Документов и архивов Литвы, заключается в оберегании, сохранении, исследовании и распространение документов постоянного хранения Национального документального фонда.

Таким образом, функция распространения признается важной и обязательной функцией архивариусов и архивов. Следует также отметить, что деятельность литовских архивов планируется, так что распространение документов является приоритетной функцией.

Самые старые документы в Каунасском региональном государственном архиве датируются 17 веком, хотя большинство

документов относится к более позднему периоду. Фонды Каунасского регионального государственного архива широко используются теми, кто занимается исследованиями политических, социальных, демографических или культурных процессов, происходящих в городах, поселках и деревнях Литвы.

В хранилищах Каунасского регионального государственного архива имеется 1 755 129 единиц хранения (файлов), они занимают около 14 877 погонных метров стеллажного пространства и включают 3 863 фондов, которые можно разделить на 4 набора:

- Фонды учреждений, относящихся к периоду Российской империи (с XIX века до начала XX века).
- Фонды, относящиеся к периоду Литовской Республики (1919–1940) и нацистскому периоду оккупации (1941–1944).
- Фонды, относящиеся к советским периодам оккупации (1940–1941) и (1944–1990).
- Фонды, относящиеся к периоду независимости (с 1990 г.).

Как мы справляемся с этой важной и необходимой работой распространения документов в Каунасе?

Информационная система Электронного архива, которая содержит информацию обо всех хранимых фондах, истории создателей фондов, публикует оцифрованные описи фондов и описывается единицы хранения. В 2018 году был запущен проект цифрового читального зала, конечным результатом которого станет возможность найти и просмотреть оцифрованные блок материла. Здесь поиск информации возможен по хранителями, рубриками, хронологическими границами, названиям фондов и ключевыми словами. Информация публикуется только на литовском языке. Вызывает сожаление тот факт, что из-за нехватки человеческих ресурсов количество записей на уровне единицы хранения движется очень медленно, и у нас есть только один сотрудник, у которого дополнение информационной системы электронного архива является основной функцией.

Архивный читальный зал, где вы можете ознакомиться с оригинальными документами Национального фонда документов, а также оцифрованными документами. Однако следует сказать, что по-прежнему существует значительный недостаток современных средств поиска информации, которые могут быть разработаны с использованием современных электронных технологий. Читатели могут осуществлять поиск информации с использованием вышеупомянутой информационной системы электронного архива, также в письменных каталогах, списках оцифрованных документов и

конечно с помощью описей. К сожалению, часто самым надежным средством поиска информации является сотрудники, работающие в читальном зале. Посетителей читальных залов можно разделить на несколько групп: постоянные исследователи, изучающие определенные темы; студенты пишущее различные работы; индивидуальные посетители которые ищут информацию, нужные длядоказания юридических фактов. Анализ документов которых в основном заказывают читатели в читальном зале, показал, что почти 70 процентов документов, запрашиваемых для ознакомления, были документы из фондов Строительного управления муниципалитета города Каунаса (ф. 218) и Финансового отдела муниципалитета города Каунаса (ф. 214) межвоенный период. Эти документы могут быть классифицированы тематически как история наследия архитекторов, поскольку они представляют собой различные строительные проекты, дела для отслеживания строительных работ, разрешения на строительство и т. д. И, к сожалению, мы должны признать, что работы современных архитекторов будут сохраняться только по инициативе архитекторов самих, если таковые будут. Архивы не имеют права сохранять работу частных архитекторов. Также юридически эти документы имеют кратковременный срок хранения. Или нет сильной государственной позиции, что эти документы нужно сохранить.

Сайт Каунасского областного государственного архива, на котором публикуются информация и мероприятия, связанные с продвижением Национального фонда документов, также информация об деятельности архива.

Онлайн портал виртуальных выставок Государственных архивов Литвы, в котором публикуем виртуальные архивные выставки документов.

Аккаунт Каунасского регионального государственного архива на социальной сети Facebook, где мы публикуем индивидуальные оцифрованные документы, публикуем информацию о деятельности Каунасского регионального государственного архива и т. д.

Прямое общение с общественностью. Недавно осуществляли проект, который имел отличную оценку. В ходе проекта школьники Каунаса приходили в архив, были подготовлено несколько образовательных тем об архиве, истории города Каунаса, чтобы молодое поколение могло получить воображение о архиве, был создан небольшой конкурс, в ходе которого они могли использовать знания. Проект был завершен большой и красивой дискуссией с представителями Архива, членами литовского архивного совета,

школами города Каунаса о важности и будущем архивов. Каждый год мы организуем так называемый «День живых архивов», просвещённый Международному дню архивов, в ходе которого мы организуем экскурсии по архиву, рассказываем его историю и представляем сохраняемые документы. Каждый год мы приглашаем коллег и общественность к обсуждению самых разных тем.

Стационарные выставки, организованные Каунасским региональном государственным архивом. Следует сказать, что это очень эффективный и важный способ не только представить документальное наследие, но и общаться с общественностью и получать обратную связь. Темы документальных выставок выбираются в соответствии с важными годовщинами важных исторических событий или важных исторических тем. Архив также сотрудничать с другими государственными архивами, музеями и образовательными учреждениями в подготовке выставок документов. Следует отметить, что в 2018 году Литва отметила важный юбилей – 100-летие восстановления литовской государственности. Поэтому выставки были неординарными.

6 февраля 2018 г. Выставка «Литовские страницы века», подготовленная Литовскими архивами посвещена 100-летию восстановления государственности Литвы. Эта выставка в течение всего года путешествовала по всей Литве. В выставке поместились документы фотографии и надписи, которые свидетельствовали о том, как мы жили, что пережили, чего достигли и потеряли.

14 февраля 2018 открылась выставка «Временная столица и 16 февраля» и организована встреча с проф. Людосо Мажилю, который обнаружил оригинал АКТА независимости Литвы в политическом архиве МИД Германии в Берлине. На выставке представлены документы о 14 сигнатарие вподписавших Акт независимости Литвы, документы ох личной жизни и деятельность в Каунасе, объявления о празднованиях и событиях 16 февраля, а также документы, отражающие участие в них различных организаций. Виртуальная выставка на эту тему также была создана.

13 ноября 2018 года В музее Витаутаса Великого состоялось торжественное открытие Международной выставки архивных документов «Конец Первой мировой войны: решающий поворот в современной Европе». Концепция выставки – представить краткую, краткую, но творческую и убедительную историю о рождении новой, современной, демократической Европы как прямое следствие окончания Первой мировой войны. Были созданы выставочные стенды, посвященные индивидуально каждой в выставке

участвующей стране, в которых были включены фотографии политических, общественных деятелей, солдат, а также важнейшие документы, объединяющие государственность наций – акты независимости, декларации, протоколы и т. д. Всех выставочных стендах были карты, которые символизировали смену политической карты мира, которая, как оказалось, не была окончательной. Эта выставка является отличным результатом международного межведомственного сотрудничества. Организаторы выставки: Офис главного архивариуса Литвы, Военный музей Витаутаса Великого и Каунасский региональный государственный архив, а также партнеры и участники выставки – учреждения памяти девяти стран – Беларуси, Эстонии, Латвии, Польши, Литвы, Сакартуэлла (Грузия), Финляндия, Украина, Германия.

19 декабря 2018 года была открыта выставка документов о каунасской межвоенной архитектуре «Каунасский модернизм и его создатели». Главной целью этой выставки является празднование Европейского года культурного наследия и значительного значения каунасской модернистской архитектуры в межвоенный период. Просто упомянуть что готовится номинационное дело о включении Каунасского Модернизма в Список всемирного наследия ЮНЕСКО. На выставке представлены документы, иллюстрирующие работы и жизнь создателей модернизма в Каунасе: строительные проекты, документы отдела паспортов муниципалитета города Каунаса, налоговой инспекции, отдела строительства,аэрогеологические фотографии города Каунаса и др. Среди оригинальных документов, представленных на выставке, были созданы подвижные плакаты которых будет можно демонстрировать и в других учреждениях.

Рассказ, услышан от руководителя отдела Архива Канцелярии Сейма Литовской Республики Виды Кишунене, в конференции по управлению документами. Эта история, среди настроений всей этой конференции, стала как свежий ветер в жаркий летний день. Казалось бы, современные инновации в области информационных технологий делают нашу работу проще, быстрее и эффективнее, но действительно ли они делают ее лучше, смотря в перспективу будущего? В 1991 году, когда вся Литва была объединена и, вероятно что для большинства людей в стране самое главное было свобода. Поэтому не было никакой необходимости ни в рекламе, ни в воспитании гражданственности, ни в убеждениях – все могли опираться друг на друга, плечом к плечу и сражаться голыми руками, чтобы защитить свободу молодого литовского государства. Январские события 1991 года отметили страницы истории

Литовского государства как время единого сопротивления. В то время один школьник написал письмо председателю Верховного совета Витаутасу Ландсбергису, в котором говорил, что он хотел бы приехать в Вильнюс и бороться за свободу Литвы, но его мать не пускает его, поэтому он отправляет все его сбережения на покупку необходимых вещей для защитников. Это письмо было сохранено и показано на недавней выставке посвященной событиям 13 января, организованной Сеймом Литовской Республики. Его увидел проф. Витаутас Ландсбергис, по его инициативе, был найден мальчик, написавший это письмо, теперь взрослый мужчина и они оба встретились в очень эмоциональном интервью по телевидений. Проф. Витаутас Ландсбергис также опубликовал это письмо в своей книге. Вот история о простом письме школьника, которое, согласно всем текущим практикам экспертизы ценности документов и терминов хранения документов, не должно было быть сохранено. Это очень красивая иллюстрация истории, которая содержит так много эмоций и так хорошо отражает то, что мы переживали в столь важные для нашей страны дни. В тот момент, когда мы используем архивные документы, мы берём плоды работы тех, кто работал до нас. И, пожалуй, самая важная вещь на данный момент заключается в том, что мы не недолжны слепо следовать правилам сбора документов, мы не недолжны слепо верить в эффективность электронных записей и должны постоянно и очень критично относится к содержанию. В дополнение к этому, Как вы представляете, как электронная запись будет отражать эмоции наших дней и как контейнер электронных документов или пронумерованная последовательность цифр будет отражать красоту наших дней.... Не говоря уже о том, что сомнения о сохранении электронных вещей действительно не опровергнуты

ВЫВОДЫ:

Распространение сохраняемых документов очень важно и, вероятно, не будет ошибкой, сказав, что это одно из приоритетных направлений деятельности Архива. С помощью распространения, архивы могут обратиться к общественности и рассказать историю, основанную на документных источниках, и в то же время укрепить свои позиции в качестве института памяти.

Документ содержит не только записанную информацию, необходимую для доказательства юридических фактов, но и эмоциональную значимость, как если бы это был записанный дух времени. Быстрое развитие информационных технологий и постоянный соблазн отказаться от бумажных документов не должны

чрезмерно влиять на современного архивариуса, чтоб наше время неосталось бы чёрной дырой для будущих поколении.

Как только мы понимаем определенный вызов и принимаем его – тогда становится возможной «миссия» архивов и архивистов. Единственное – быть смелым. Смелым, чтобы изменить себя, свой разум и ум, а также отношение посетителей к архиву. И для этого мы должны прежде всего начать с себя и чётко определить и понять обязанности архивариуса. Архивариус должен учитывать тот факт, какие документы являются полезными и используются сегодня. Архивариус должен быть очень активным в повседневных обязанностях и понимать важность своей профессии и многослойность своей профессий.

Источники и литература:

1. International Council on Archives URL:https://www.ica.org/en/what-archive.
2. Republic of Lithuania law on documents and archives, URL: https:// e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.436564?jfwid=-lrklxcxem.
3. Google boss warns of “forgotten century“ with email and photos at risk//The Guardian. Friday 13 February, 2015. URL: http://www.theguardian.com/technology/ 2015/feb/13/google-boss-warns-forgotten-century-email-photos-vint-cerf.
4. D. Lukšaitė, “Aligning the activities of archival institutions in the European Union member states”, book science, 2014. URL: http://www.journals.vu.lt/knygotyra/ article/view/4010.

УДК 94(477.6):62.33 “1941/1945”

ДОЛЯ ЦИГАНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ЗА ЧАСІВ РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 рр.)

І.С. ТАРНАВСЬКИЙ,
докт. іст. наук, проф.,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені І. Сікорського»
(Україна)

В роки Другої світової війни доля циган Європи склалась трагічно. В країнах фашистського блоку та на окупованих територіях вони підлягали винищенню тільки за свою етнічну приналежність. Знищення проводилось повсюдно з використанням усіх наявних ресурсів і адміністративних ланок різних рівнів. Велику активність у

цій справі виявила влада тодішньої Румунії та її окупаційні органи, що діяли і на захоплених українських землях.

Донині, не зважаючи на масштаби трагедії, зазначена проблема вивчена недостатньо. Особливо це стосується країн Східної Європи і, зокрема, України. Свого часу в радянській історіографії війни циганам місця не знайшлося. Не кращою була ситуація і в зарубіжній історичній науці. Там вивчення геноциду циган почалося з 1972 р. із виходом книги Д. Кенріка і Г. Паксона [1]. Лише після 1991 р. українські дослідники почали звертати увагу на означену проблему. Виходить низка публікацій, що висвітлювала долю циган України в роки війни. Серед них статті О. Бєлікова [2], О. Круглова [3], Н. Зіневич [4]. З'являються дослідження, які вивчали проблему на регіональному рівні. Так, геноцид циган в Криму розглядав М. Тяглий [5]. Долю румунських циган в Трансністрії досліджував В. Солонарь [6]. Геноциду циган Закарпаття присвячені книга «Білий камінь з чорної катівні» [7] та стаття Є. Навроцької [8]. Значний науковий доробок становлять дослідження закордонних науковців, а саме: росіянина М. Бессонова [9], румунського циганознавця В. Акіма [10] та американського історика Р. Іоаніда [11].

Отже, аналізуючи історіографію проблеми слід зазначити, що нині не до кінця з'ясовані особливості антициганської політики нацистів як у різних регіонах України, так і в країні в цілому. Потребують уточнення етапи й час проведення геноциду, регіональна специфіка цих акцій. Слабо дослідженим є питання щодо участі Румунії в антициганських акціях. Як правило, проблема обмежується лише «Трансністрією», а решта новостворених губернаторств із включеними до їхнього складу українськими землями залишаються поза увагою істориків. Все це обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

У Третьому рейху, відповідно до нацистської расової теорії, цигани сприймалися як загроза расової чистоти німців. Офіційна пропаганда проголошувала німців представниками чистої арійської раси, що походила з Індії. Але цигани були більш безпосередніми вихідцями з тих країв. Саме вони могли розглядатися як арійці, принаймні, не менші, ніж німці. Проте, це питання було швидко вирішене. Циган стали вважати «меншовартісними», «примітивними арійцями» [12, с. 68]. Стверджувалося, що вони плід змішання арійців з нижчими расами, з «кримінальними та антисоціальними елементами». Це доводило їхню асоціальність й пояснювало «бродяжництво». Осілі цигани також визнавалися асоціальними в

силу своєї національності. Нацисти вважали, що близько 90 % циган Німеччини не є «расово чистими».

Таким чином, переслідування циган у Німеччині було расово-вмотивованим і являло собою невід'ємну частину расової політики нацистської держави. Потім ці переслідування були перенесені на окуповані території, зокрема на українські терени. У решті-решт, на думку нацистської верхівки, цигани повинні були зникнути з етнічної карти Європи.

Геноцид циганського народу проводився по трьох напрямках: стерилізація молоді в Німеччині (з другої половини 1930-х років); страти на окупованих територіях (з 1941 р.); винищення циган у концтаборах (почалися навесні 1943 р.) [13]. Втім, серед нацистського керівництва до кінця існування Третього рейху боролися дві точки зору на шлях вирішення «циганського питання». Вибір стояв між стерилізацією та фізичним знищенням. Із початком війни проти СРСР перевага була віддана фізичному винищенню.

З літа 1941 р. на території України поряд із масовими вбивствами євреїв почалося знищення циган. У той час поведінка останніх мало чим відрізнялася від поведінки євреїв [9, с. 24]. Частина їх прагнула на схід, а інша вважала, що циганам нічого не загрожує. При цьому найвищі шанси врятуватися мали кочові цигани, але доля вирішила інакше. До того ж протягом століть вони звикли сприймати конфлікти між державами як щось таке, що їх не торкається. Досвід спілкування циган із німцями під час Першої світової війни не пророкував для них нічого страшного [14, с. 199]. Тому частина циган, особливо табірних, вирішила перечекати війну й уникнути військового обов'язку.

Для розуміння масштабів трагедії слід з'ясувати кількість циган, що проживала напередодні війни на території України. За переписом населення 1939 р. в УРСР мешкало 10443 цигана [15, с. 97]. Проте наведені цифри у деяких дослідників викликали сумнів. На думку О. Круглова в середині 1941 р. загальна кількість циган в Україні, з урахуванням природного приросту чисельності циган у Криму (2064 чол. у 1939 р.), а також циган, що проживали в Західній Україні, Південній Бессарабії й Північній Буковині, які в 1939–1940 рр. ввійшли до складу УРСР становила біля 20 тис. чоловік [3, с. 86].

Тепер подивимось, яку політику щодо циган проводила союзниця Німеччини – Румунія. У 1941–1944 рр. частина українських земель перебувала у складі трьох новостворених румунських губернаторств: «Буковини» (Чернівецька обл.), «Бессарабії» (Ізмаїльська обл.), «Трансністрії» (Одеська обл., південна частина Вінницької та західні райони Миколаївської областей УРСР). Від початку румунський уряд

не виказував особливої поваги до циган. Переконання, що цигани є людьми другого сорту мала глибокі коріння в румунській культурі: народній та елітарній. У самій Румунії цигани перебували на самому дні суспільства й були найбільш знедоленою його частиною.

Крім того, в королівстві існували впливові сили, які вели антициганську пропаганду. До них належали євгеністи – прихильники концепції «поліпшення» людської природи й вирощування більш досконалої, з біологічної точки зору, породи людей. У 1941 р. євгеніст Г. Фекеоару опублікував брошуру, в якій заявив, що кочових циган слід помістити в концтабори й направляти на примусові роботи. У таких умовах вони «вимерли б протягом життя одного покоління». Він також пропонував осілих циган примусово стерилізувати. Нарешті, в 1943 р. євгеніст П. Римнянцу написав про необхідність піддати «інородницькі родини й громади, особливо циган, сегрегації» [6, с. 71].

Висловлювання євгеністів були відомі диктатору Й. Антонеску через його головного радника з «політики народонаселення», тобто поліпшення «біології» румунської нації, д-ра С. Мануіле. Останній був прихильником тих заходів, які практикували в нацистській Німеччині. У своєму рефераті «Політика народонаселення» (1941 р.) чиновник розвинув ідею «циганської небезпеки» з біологічної точки зору. Він називав циган великою расовою проблемою Румунії і переконував, що цигани сприяють множенню генетично неповноцінних людей [6, с. 73]. Й. Антонеску позитивно оцінив його творіння.

У свою чергу кондукетор (рум. *conducator* – лідер, вождь) розділяв усі традиційні румунські упередження щодо циган і був чутливий до того, що в очах іноземців румуни часом сприймалися як «майже цигани». На засіданнях ради міністрів 7 лютого та 4 квітня 1941 р. він закликав усунути циган із усіх сфер громадського життя, виступив за заборону шлюбів із ними і вимагав загнати їх у трудові табори. Диктатор вважав, що цигани руйнують румунську націю. Вони здобувають засоби до існування, не працюючи та переносять й поширюють різні хвороби. Через це держава, захищаючи корінну націю від небезпечного ворога, повинна діяти нещадно. У квітні 1941 р. Й. Антонеску наказав підготувати землянки у дельті Дунаю (район відомий нездоровим кліматом) і виселити туди циган [6, с. 78]. Однак, наказ не був виконаний. Підготовка до війни проти СРСР відволікла увагу від «циганської проблеми».

Прийняття рішучих заходів щодо циган вимагали і румунські урядовці. Так, експерт Міністерства праці, охорони здоров’я й

соціального захисту Н. Кедере на початку 1941 р. представив доповідь про причини поширення тифу в Румунії. У ній він охарактеризував циганські поселення як середовище, в якому тиф існував постійно внаслідок злиднів й антисанітарних умов життя. Експерт рекомендував помістити циган у трудові колонії та розділити їх на три категорії. До першої зарахувати тих, хто був схильним до сільських робіт. Їх слід було оселити на земельних ділянках. До другої тих, хто виявив здатність до інших професій. Третю категорію становили ті, хто був нездатний до будь-якої праці. У відношенні до них пропонувалося знайти «сміливе» рішення й звільнити суспільство від «марних і нестерпних» людей [6, с. 74].

З іншого боку румунські вчені-расисти намагалися довести загрозу для румунського народу з боку циган, оскільки останніх було багато. Жили вони де їм хотілося, частина їх осіла, зросла кількість змішаних шлюбів і від цього румунська нація потерпала. Доктори Фактору й Руландс пропонували циган стерилізувати та вивозити за Дністер.

Ймовірно, на початку війни з Радянським Союзом уряд Й. Антонеску мав конкретні плани щодо вирішення «циганського питання»: від насильницької асиміляції до інтернування за Дністер та стерилізації. Відповідно до «Реєстру расових ознак людського матеріалу» була розроблена теорія малих кроків, яка передбачала диференційне застосування цих варіантів до різних груп циган. 8 липня 1941 р. Антонеску закликав «викоренити» національні меншини. Газета «Ероїка» вимагала усунути циган із суспільного життя, заборонити шлюби з ними, ув’язнити кочових циган до таборів праці. Винищення циган спочатку не планувалося [14, с. 198].

У жовтні 1941 р. начальник кабінету Й. Антонеску О. Владеску запропонував депортувати циган у Трансністрію. Однак диктатор відклав рішення цього питання на більш пізній термін. Згодом, із подібною пропозицією вийшло Міністерство юстиції, яке запропонувало помістити циган у трудові колонії. Під тиском цих пропозицій кондукетор 1 травня 1942 р. наказав почати підготовку до депортації в Трансністрію кочових й «асоціальних» циган із Румунії. Це рішення було несподіваним для румунського суспільства [6, с. 79].

Наведені факти свідчать, що рішення про депортацію циган у Трансністрію не було примхою Й. Антонеску. Воно відображало настрої частини румунських урядовців. Втім, остаточне рішення про депортацію було прийнято диктатором особисто. Час депортації, критерії відбору і строки «операції» теж були визначені ним.

Наказ від 1 травня 1942 р. передбачав депортацію лише кочових циган, проте вже 17 травня державний секретар Міністерства внутрішніх справ генерал К. Василіу видав наказ поліцейським та жандармським управлінням до 10 червня 1942 р. скласти списки двох категорій циган: «1. Кочові цигани. 2. Осілі цигани (…засуджені [судом] є рецидивістами або не мають …певного заняття і являють загрозу громадському порядку)». 22 травня 1942 р. вийшов новий наказ Й. Антонеску, в якому він велів провести депортацію цих категорій циган в червні [6, с. 81]. Планувалося виселення циганського населення Румунії, а також губернаторств Бессарабії та Буковини.

У травні 1942 р. було проведено відбір двох категорій циган; їх виявилося 40909 (9471 кочових і 31 438 осілих). Це становило 20 % всіх циган Румунії. В першу чергу вислали кочових циган. Їхня депортація тривала з 25 червня по 15 серпня 1942 р. Першою хвилею охопили 11441 людину – 2352 чоловіків, 2375 жінок й 6714 дітей. 22 липня 1942 р. був виданий наказ про депортацію осілих циган. З 12 по 20 вересня 1942 р. у Трансністрію були депортовані ще 13 176 чоловік. У жовтні 1942 р. на цій території перебувало 24 686 румунських циган – 11 441 кочових, 13 176 осілих і 69 колишніх в'язнів. Згодом до них приєдналося ще близько 600 чоловік. Загальна кількість депортованих сягнула 25 283 осіб – 7856 чоловіків, 7266 жінок та 10 161 дитина [3, с. 107]. Серед них було понад 12 тис. кочових та 13100 осілих циган.

К. Василіу, який керував депортацією, розглядав її як можливість позбутися тієї частини населення, яку вважав джерелом злочинності й різноманітних проблем для органів правопорядку. Генерал намагався депортувати якнайбільше циган. Всі вони, а особливо ті, хто не мав постійного прибутку, були в його очах злочинцями.

У вересні – жовтні 1942 р. депортація завершилася й К. Василіу видав наказ провести новий перепис циган, «на яких є кримінальні справи». Слід було переписати «як тих, які були засуджені, так і тих, які були виправдані для того, щоб до весни 1943 р. вони були евакуйовані в Трансністрію». Загалом у 1943 р. до Трансністрії планувалося переселити ще 18 тис. циган [16, с. 81-82]. Проте, 13 жовтня 1942 р. заступник прем'єр-міністра Румунії М. Антонеску оголосив про припинення депортацій циган [6, с. 84, 86]. Це рішення було викликане зміною оцінки ймовірного результату війни. Приймаючи цю ухвалу, Йон і Міхай Антонеску менш за все думали про життя циган.

Доля висланих циган, в тому числі з Буковини та Бессарабії, склалася трагічно. Велика концентрація людей у таборах із жахливими умовами утримання призвела до того, що значна їх частина загинула від голоду, холоду та хвороб [4, с. 157]. Так, в Очаківському повіті взимку 1942–1943 р. померло близько 4 тис. циган. Декого розстріляли загони самооборони німецьких колоній (наприклад, у с. Шенфельд). Основним місцем поселення циган у цьому повіті було с. Ковалівка (Миколаївська область). Відповідно до матеріалів Надзвичайної Державної Комісії (НДК) у селі загинуло біля 8000 циган. Втім, на думку О. Круглова ця цифра є завищеною [3, с. 108, 110].

Осілих циган депортували в повіт Голта. Там у них відібрали коней та підводи, оселили у свинарниках, не давали ні їжі, ні дров. Внаслідок цього багато людей померло. За радянськими даними у повіті загинуло 8–10 тис. циган. На думку О. Круглова ця цифра також завищена.

Частина циган, рятуючись від смерті, почала самовільно залишати місця свого заслання. Коли в Бухаресті стало відомо про втечі циган із таборів, було наказано: утікачів судити й повертати у кайданах до Трансністрії .

У березні 1944 р. у Трансністрії ще перебувало 12083 циган. Саме вони змогли вижити. До них варто додати ще біля 2 тис. циган, які за різних обставин були репатрійовані або у 1942–1943 рр. втекли з Трансністрії. Таким чином, у 1942–1944 рр. в Трансністрії загинуло приблизно 11 тис. депортованих сюди циган, вижило орієнтовно 14 тис. [3, с. 111]. Д. Кенрик та Г. Паксон припускають, що вижило приблизно 36 тис. циган, а загинуло біля 9000 осіб [17, с. 152]. В свою чергу Ш. Бернадак пише про 33 тис. жертв [18, с. 413]. На думку О. Круглова ці цифри дещо завищені.

Проте, плани вирішення «циганського питання» не обмежувалися лише депортацією. Вони передбачали і фізичне знищення циган, яке зазвичай було справою рук німецьких вояків. Так, перші вбивства циган у Трансністрії в серпні 1941 р. скоїли саме вони. В. Андріє-Іванівському районі (Одеська обл.) було розстріляно близько 70 кочових циган. 30 серпня 1941 р. ще 6 циган, звинувачених у грабежі, були вбиті в Березівці (Одеська обл.). Потім за справу взялася айнзацгрупа «D», яка в серпні – жовтні 1941 р. діяли на цій території. Так, у серпні 1941 р. її айнзацкоманда 12 b у районі Ландау (Миколаївська обл.) розстріляла 50–60 циган. Ще одна страта була проведена у районі Миколаєва у вересні – жовтні 1941 р. Там під час обшуку у групи циган, у візку, був виявлений німецький

кулемет [3, с. 106]. В цілому в Трансністрії вбивства циган носили спорадичний характер. Румунська влада робила ставку на «безкровне» вирішення «циганського питання».

На території Північної Буковини (Чернівецька область) з матеріалів НДК відомо тільки про один випадок убивства циган. Це вбивство відбулося в Путилівському районі і його жертвами стали 5 чоловік [3, с. 111].

Отже, в роки Другої світової війни Третій рейх та його союзники здійснили на власній території й окупованих землях повномасштабний геноцид циган. Спільними зусиллями країни фашистського блоку довели число жертв терору до 150000 – 200000 чоловік. Геноцид циган здійснювався у двох формах: організованій та спонтанній. На українських землях, що опинилися під румунською окупацією винищення не набуло тотального характеру.

Головним чином постраждали депортовані цигани. Їх розміщували в таборах із жахливими умовами утримання. Люди гинули від голоду, холоду та хвороб. При цьому, румунська влада переслідувала як кочових, так і осілих циган. Ніякої різниці між ними не робилося і їхнє винищення було тільки питанням часу. Мотивувалося таке ставлення до циган тим, що вони є «асоціальними елементами», переносниками заразних хвороб, злодіями й грабіжниками, жебраками й закоренілими ледарями.

Знищення циган на окупованих українських теренах почалося влітку 1941 р. й завершилось навесні 1943 р. Немає відомості про вбивство циган після квітня 1943 р. Кількість циган, винищених на території України в 1941–1944 рр., можна оцінити в 19–20 тис. чоловік [3, с. 112, 113]. Більше половини всіх жертв становлять цигани, депортовані в Україну з Румунії. Власне «українські» цигани в загальній кількості жертв становлять приблизно 45 %. Що стосується самої Румунії, то у 1939 р. в країні налічувалось 242,7 тис. ромів. За роки війни на території королівства та окупованих українських землях (Північна Буковина, Південна Бессарабія, Трансністрія) було знищено біля 60 тис. представників цієї національності [19, с. 16]. Більшість жертв становили кочові цигани.

Джерела та література:

1. Kenrick D. The Destiny of Europe’s Gypsies. London, Chatto: Heinemann Educational for Sussex University Press. 1972. 256 p.
2. Бєліков О.В. Цигани України під час Другої світової війни. Наука. Релігія. Суспільство. 2002. № 4. С. 64–73.

3. Круглов А. Геноцид цыган в Украине в 1941 – 1944 гг.: Статистико-региональный аспект. Голокост і сучасність. 2009. № 2 (6). С. 83–113.
4. Зіневич Н. До питання про специфіку геноциду ромів на українських землях у роки Другої світової війни. Голокост і сучасність. 2009. № 2 (6). С. 148–163.
5. Тяглый М. Чингене – жертвы Холокоста? Нацистская политика в Крыму в отношении цыган, 1941 – 1944. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Науковий і документальний журнал. 2007. № 2 (29). С. 61–98.
6. Солонарь В. Этническая чистка или борьба с преступностью? Депортация румынских цыган в Транснистрию в 1942 г. Голокост і сучасність. 2008. № 1(3). С. 65 – 87.
7. Адам А. Білий камінь з чорної катівні: Голокост ромів Закарпаття. Ужгород: Вид-во О Гаркуши. 2006. 146 с.
8. Навроцька Є. Антиромська політика в Закарпатті у роки Другої світової війни: зібрання свідчень та збереження історичної пам'яті. Голокост і сучасність. 2009. № 2(6). С. 124–140.
9. Бессонов Н. Цыгане СССР в оккупации. Стратегия выживания. Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. 2009. № 2(6). С. 17–52.
10. Achim V. Die Deportation der Roma nach Transnistrien. Rumänien und der Holocaust. Zu den Massenverbrechen in Transnistrien 1941–1944. Hrsg. M. Hausleitner, B. Mihok, J. Wetzel. Berlin: Metropol. 2001; Achim V. Documente privind deportarea ţiganilor în Transnistria. Vol. I – II. Bucureşti: Editura Enciclopedică. 2004.
11. Ioanid R. The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu regime, 1940–1944. Chicago: Ivan R. Dee. 2000. 339 p.
12. Віпперманн В. «Як і з євреями?» Пораймос у німецькій політиці та науці. Голокост і сучасність. 2009. № 2(6). С. 62–82.
13. Деметр Н.Г. Судьба цыган в период нацистского террора. ТумБалалайка. № 15 – 16 (апрель–май). 1999. URL : // http:// tumbalalaika.memo.ru/articles/artn 15-16/n1504_25.htm
14. Бєліков О. Державна політика стосовно циганського населення на українських землях. Этнические сообщества Украины: история, современность, будущее: Сб.ст. Под ред. А.А. Дынгеса, С.Ю. Кузнецовой. Донецк: Апекс. 2006. С. 193–199.
15. Численность населения СССР на 17 января 1939 г. (По данным Всесоюзной переписи населения 1939 г.). М.: Госполитиздат. 1941. 267 с.
16. Иванеско М. Советские цыгане / М. Иванеско // Политика и время. – 1991. – № 7. – С. 81–87.
17. Кенрик Д. Цыгане под свастикой. Пер. с англ. А. Бураковской. М.: Текст. 2001. 205 с.
18. Bernadac Ch. L'Holocauste oublié. Le massacre des tsiganes. Paris: Editions France-Empire. 1979. 414 p.
19. Хаджирадєва В.П. Бессарабія напередодні та в роки Другої світової війни: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «історія України». Переяслав-Хмельницький. 2010. 21 с.

УДК 94 (477)«1943/1949»

ОСОБЛИВОСТІ БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВОСЛАВНИХ ХЕРСОНЩИНИ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

О.Б. ТАТАРЧЕНКО
канд. іст. наук, доцент
Херсонський національний технічний університет (Україна)

Сьогодні, коли в складних умовах існування української держави, Православна церква України самостійно розгорнула широку благодійну діяльність, цікавим є досвід «церковно-патріотичної» діяльності Руської православної церкви (РПЦ) у перші повоєнні роки, яка контролювалася з боку атеїстичного Радянського Союзу.

Дослідженням проблем благодійної діяльності православної церкви в радянський період на теренах України займалися: В. Борщевич, М. Михайлуца, І. Петренко, Є. Сніда, С. Телуха та ін. Зокрема, С. Телуха досліджувала організацію збору пожертвувань і благодійну діяльність митрополита Антонія (Храповицького) в Харківській єпархії в 1914–1918 рр., Є. Сніда – просвітницько-місіонерську діяльність духовенства в Катеринославській єпархії РПЦ у 1917–1920 рр., В. Борщевич – просвітницько-благодійну діяльність Української автокефальної православної церкви на Волині у 20-40-х рр. XX ст., М. Михайлуца – благодійну діяльність православної церкви в південній Україні в період Другої світової війни, І. Петренко – «церковно-патріотичну» діяльність православного духовенства і мирян в повоєнній Кіровоградщині тощо.

Однак до цього часу благодійна діяльність православної церкви в Україні у другій половині 1940-х рр. комплексно не досліджувалася, тому метою цієї роботи є спроба розкрити цю проблему на прикладі Херсонщини.

До початку Другої світової війни православні радянської України були позбавлені легально діючої національної церкви і вимушені були брати участь в богослужіннях, проведенні обрядів і благодійній діяльності або підпільно або в межах РПЦ. Ураховуючи те, що населення звільнене від нацистів знову поверталося в тоталітарну систему, їхнє релігійне життя ставало предметом уваги радянських органів влади, а тому переважна більшість мирян могла реалізувати свої гуманістичні устремління викликані війною лише під контролем

радянської влади. Проте, для того, щоб розгорнути благодійну діяльність РПЦ повинна була отримати легальний статус в СРСР.

Процес легітимації РПЦ розпочався у день нападу Німеччини на СРСР із заклику до пастви Місцеблюстителя патріаршого престолу митрополита Сергія (Страгородського) захищати «Батьківщину». Таким чином позиція РПЦ була визначена як союзницька до радянської влади [1, с. 261].

Однак справжня зміна радянської політики щодо РПЦ розпочалася після перелому у війні на користь СРСР. Православна церква стала потрібною радянському керівництву, як для вирішення задач зовнішньої, так і внутрішньої політики.

Розгорнувши широку допомогу радянській армії Патріарший місцеблюститель 5 січня 1943 р. здійснив важливий крок на шляху до фактичної легалізації РПЦ, використавши збір коштів на оборону країни. Він послав Й. Сталіну телеграму, в якій звернувся до нього з проханням дозволити відкриття патріаршого банківського рахунку, куди вносилися б всі гроші, що були пожертвувані на потреби війни у храмах СРСР. 5 лютого того ж року голова РНК дав свою письмову згоду і від імені Червоної армії подякував РПЦ за її труди. Одержавши дозвіл відкрити банківський рахунок, Патріархія отримала обмежений статус юридичної особи і змогла легально займатися благодійною діяльністю [2, с. 210].

Вже у вересні 1943 р. на Архієрейському соборі єпископів у Москві Російську православну церкву було об’єднано з Обновленською і названо «Руською православною церквою», а для її контролю РНК СРСР видала постанову про організацію Ради у справах РПЦ (РСРПЦ) [3, с. 94].

Голова новоствореного органу Г. Карпов 10 квітня 1944 р. в інструктивному листі № 2 до уповноваженого РСРПЦ при РНК УРСР тов. Ходченка, висловлював занепокоєння з приводу благодійної діяльності православних, зауваживши, що гроші і речі, які вносили віруючі у фонд оборони або на подарунки бійцям Червоної армії, не здавалися в банк, ощадні каси, комісії по прийому речей, або інші відповідні організації, а розподілялися керівниками церковних громад безпосередньо серед окремих родин червоноармійців, інвалідів війни, госпіталів, дитячих будинків і роздавалися окремим громадянам на свій розсуд. На його думку, релігійні організації використовували благодійну діяльність «для посилення свого впливу на маси» [4, арк. 3].

Зі звільненням південної України і створенням 30 березня 1944 р. Херсонської обл. УРСР уповноважений РСРПЦ по Херсонській

області почав збирати інформацію про пожертвування православними парафіями регіону. Так станом на 15 червня 1944 р. лише церквами Херсона було зібрано грошима і натуральними продуктами 83005 крб. 7 коп., у т.ч. Катериненським собором – 19385 крб., Святодухівською церквою – 18346 крб. 85 коп., Миколаївською церквою – 14566 крб., Всіхсвятською церквою – 10650 крб., Стрітенською церквою – 7962 крб., Успенським собором – 6619 крб. 42 коп., Греко-Софіївською церквою – 5476 крб. [5, арк. 6].

Активно збирали пожертви і в сільських парафіях області. Приміром громада церкви Св. Олександри Великої Лепетихи протягом 10-15 квітня 1944 р. зібрала 400 кг зерна, 5 кг муки, 4 кг пшона, 25 кг ячменю, 70 кг квасолі, 10 кг сушки, 20 кг картоплі і готівкою 1114 крб. Все вищеперелічене на суму 5660 крб. було передано у фонд Червоної армії і безпосередньо у військовий госпіталь Малої Лепетихи [6, арк. 5].

Тільки протягом другого півріччя 1945 р. у Херсонській єпархії на патріотичні цілі поступило 140400 крб. готівкою і 300000 крб. облігаціями. Із них на дитячу оздоровчу кампанію перераховано у розпорядження міськвиконкому 100000 крб. і на відновлення 14-ї дитячої школи готівкою 40400 крб.. Крім того виділено із власних коштів Херсонського єпархіального управління на відновлення 14-ї дитячої школи готівкою 9600 крб. і на допомогу у війні 60000 крб. [7, арк. 5].

Наслідком активної благодійної діяльності православного духовенства стало те, що уряд СРСР у серпні 1946 р. дозволив РСРПЦ при РНК СРСР представити до нагороди медалями «За доблесний труд у Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» правлячих архієреїв і тих священиків, які особливо відзначились у проведенні «церковно-патріотичної» роботи в період війни і, зокрема, отримали за це телеграми з подякою і листи від Й. Сталіна. Не підлягали нагородженню представники церковного активу і ті священнослужителі, які «з політичної або моральної сторони скомпрометовані, а також ті які знаходилися на окупованих територіях і не проводили там патріотичної діяльності».

У підсумку до нагород були представлені десять представників православного духовенства Херсонської обл., включаючи єпископа Михаїла (Рубинського), який очолював Херсонську і Миколаївську єпархії і дев’ятьох настоятелів церков Херсонської області [8, арк. 233-234, 243-244].

Однак у цей час священнослужителям і мирянам було не до нагород, адже в Україні розпочався голод. Різко скоротилася

відвідуваність церков і відповідно впала доходність парафій. Як наслідок уповноважений РСРПЦ по Херсонській області протягом 1946 р. отримав десятки заяв від православного кліру з приводу отримання карток на хліб. До єпископа Михаїла також надійшло багато звернень від духовенства з проханнями про матеріальну допомогу і про зниження процента відрахувань на користь єпископського управління [9, арк. 293, 293 зв.].

Через погіршення матеріального становища не всі служителі культу могли продовжувати сплачувати податки. Зокрема церковний староста храму Різдва Богородиці с. Іванівка Новотроїцького р-ну М. Мушинський відмовився внести гроші за другий квартал 1946 р. на підписку на державну позику і відрахувати 15 % на користь єпархії. Внаслідок чого збори віруючих звільнили його від обов'язків церковного старости і вивели із складу членів виконавчого органу парафії [10, арк. 297].

Незважаючи на скрутну ситуацію православні продовжували благодійну діяльність на Херсонщині. До єпископа Михаїла звернувся один з батьківських комітетів з проханням про грошову допомогу у придбанні взуття і одягу для матеріально нужденних дітей, які через його відсутність не могли відвідувати школу. Однак уповноважений РСРПЦ по Херсонській обл. порекомендував керівнику єпархії жодних грошових сум не видавати, з чим єпископ спочатку нібито погодився, але згодом як установила перевірка, «не витримав»і видав на ці потреби 5000 крб. [11, арк. 297].

Зважаючи на те, що у церкви зросли потреби в коштах на утримання духовних навчальних закладів, управлінських органів та на ремонт храмів, а також через побоювання зловживань збоку духовенства з коштами зібраними на патріотичну діяльність, РСРПЦ в інструктивному листі № 21 під грифом таємно наказала уповноваженим на місцях переговорити з єпископами (не посилаючись на уряд і міністерство фінансів), щоб ті дали вказівку настоятелям парафій з 1947 р. припинити збір коштів серед віруючих на патріотичні цілі [12, арк. 33-34].

Продовжуючи лінію на обмеження «церковно-патріотичної» діяльності православного духовенства, РСРПЦ у листі від 11 травня 1948 р. роз'яснювала уповноваженим, що проведення панахид священнослужителями на братських могилах не дозволяється [13, арк. 10].

Однак РСРПЦ уважала, що служителів релігійного культу можуть й надалі залучатися до трудгужповинностей в порядку встановленому для колгоспників і одноосібників. При чому у листі

від 18 січня 1949 р. наголошувала, щоб священнослужителів не включали в списки людей, котрі будуть залучатися до робіт, під час різдвяних і пасхальних свят, а також зазначала, що є небажаним залучення їх до лісозаготівель, адже припинення богослужінь у церкві під час тривалого часу могли викликати нарікання збоку віруючих [14, арк. 1-2].

Отже, у наслідок Другої світової війни православне духовенство та миряни Херсонщини розгорнули активну благодійну діяльність, при чому допомагали не лише Червоній армії, госпіталям і родинам військових, але й фінансували відбудову інфраструктуру та підтримували знедолених дітей. Продовжували це робити навіть під час голоду 1946–1947 рр.. Проте до цієї діяльності радянська влада з самого початку ставилася з насторогою, тому з 1 січня 1947 р. заборонила збирати кошти серед віруючих на «патріотичні цілі», але продовжила залучати священнослужителів до трудових повинностей, уважаючи напевно, що на такій роботі духовенство не зможе активно впливати на маси з метою залучення громадян до церкви.

Джерела та література:

1. Цыпин Владислав, протоиерей. История русской церкви 1917–1997. Книга девятая. М: Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1997. 832 с.
2. Шкаровский М.В. Русская Православная Церковь в XX веке. М.: Вече, Лепта, 2010. 480 с.
3. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія/ Відп. ред. В.М. Даниленко: У 3-х частинах. Ч. 3. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. 336 с.
4. Державний архів Херсонської області (Далі – ДАХО), ф.р. 1979, оп. 12, спр. 5.
5. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 96.
6. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 96.
7. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 121.
8. ДАХО, ф.Р. 1979, оп. 12, спр. 28.
9. ДАХО, ф.Р. 1979, оп. 12, спр. 28.
10. ДАХО, ф.Р. 1979, оп. 12, спр. 28.
11. ДАХО, ф.Р. 1979, оп. 12, спр. 28.
12. ДАХО, ф.Р. 1979, оп. 12, спр. 36.
13. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 130.
14. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 132.

УДК 94(477.7)

БУТИ ДРУЖИНОЮ ДВОРЯНИНА: ДОЛЯ МАРІЇ ОЛЕКСАНДРІВНИ СКАДОВСЬКОЇ

І.В. ТЕПЛОВА,
канд. іст. наук
Херсонський державний університет (Україна)

Останнє десятиліття ознаменувалося зростанням уваги науковців до генеалогічних студій. Особливої актуальності такі дослідження набувають на ґрунті вітчизняної історії, в тому числі південноукраїнського регіону XVIII – початку XX ст. Минуле регіону тісно пов'язане з такими відомими дворянськими родами як Агаркови, Вассали, Воронцови, Канкріни, Комстадіуси, Мордвінови, Овсянніко-Куликовські, Попови, Трубецькі, Фальц-Фейни та ін.

В умовах колонізації нове дворянство сформувало своєрідну систему родинно-сусідських зв'язків, маєткових, службових, корпоративних, наукових, громадських та культурних взаємин, що визначали соціокультурні процеси кінця XVIII – початку XX ст. Прагнення сучасних українських істориків осмислити феномен дворянських родин Півдня відбилося у дослідженнях, присвячених Скаржинським [1] та Фальц-Фейнам [2]. Проте вивчення історії інших прізвищ, що зробили вагомий внесок у соціокультурне життя регіону та виконували функцію трансляції культурно-історичного досвіду, досі залишається фрагментарним. З-поміж таких рід Скадовських є знаковим. Він репрезентований не лише великими землевласниками та службовцями, а й визначними діячами культури та науки – художником М.Л. Скадовським, природознавцем та археологом Г.Л. Скадовським, релігійним діячем І.Г. Скадовським (о. Іоанн), непересічним господарником та підприємцем, засновником міста Скадовськ С.Б. Скадовським.

Одним із факторів збереження та підвищення статків та соціального статусу роду був «престижний шлюб» – одруження з особами, які мали високе, привілейоване становище. Використання родинних зв'язків із метою отримання посадових чи майнових привілеїв було звичною практикою серед дворянства. Скадовські обирали шлюбних партнерів переважно з числа родин великих землевласників або високопоставлених чиновників Херсонської та Таврійської губерній.

Протягом останньої третини XIX ст. Скадовські породичалися із багатьма знаними родами Південної України (Альбранти, Аркудинські, Подпалові, Фальц-Фейни, Шліппе).

Тепер докладніше про майбутнє подружжя.

Марія Агнесса-Єлизавета Олександрівна Шліппе народилася в 1867 р. у Москві, у дворянській родині. Її батько Олександр Карлович Шліппе (1842–31.08.1909) був дійсним статським радником, камергером Двору Його Імператорської Величності, маршалком дворянства Верейського повіту Московської губернії, депутатом Московських земських зборів, володів маєтками Вишгородом, Кримським, Єфимовим, Спаським та Загрязьким (Московська губернія) [3, с. 53]. Мати – Єлизавета Іванівна була рідною сестрою Єдуарда Івановича Фальц-Фейна. Родина Марії була напрочуд гостинною, часто влаштовувала вечори з музикою і танцями.

Ще з юності вона товаришувала з Ольгою Леонардівною Кніппер-Чеховою (1868-1959), актрисою театру, дружиною Антона Павловича Чехова. Дружні стосунки вони підтримували і після одруження Марії Олександрівни [4].

Від матері Єлизавети Іванівни Фальц-Фейн (1849–1910), Марія Олександрівна отримала землю поблизу сіл Мар'янівка, Ізобільне, Маслово-Кругле і Бурнашовка (1054 дес., Дніпровський повіт Таврійської губернії) [5, с. 698-699], Вишгород (591 дес.), Бикасово (2019 кв. сажнів.), частину маєтку при с. Спаське (Московська губернія) [6, арк. 3; 7, арк. 136]. Свояцькі стосунки, зближення з Фальц-Фейнами зміцнили позиції Скадовських і в економіці регіону, однак не усунули конкуренції між цими двома впливовими родами.

Дослідникам історії дворянства Південної України Сергій Скадовський відомий як почесний мировий суддя Дніпровського повіту (1889–1895, 1913–1916 рр.), маршалок дворянства Дніпровського повіту (1893–1897 рр.), депутат Херсонської міської думи (1893–1897), маршалок дворянства Таврійської губернії (30.01.1897–1.01.1906), уповноважений від Російського товариства Червоного Хреста, під час російсько-японської війни, керуючий роботою земського лазарету. Також він служив Головнокомандувачем Загальнодворянської організації на Галицькому фронті, був уповноваженим від таврійського дворянства на 1-12 з'їздах Об'єднаного дворянства, у 1906–1912, 1915–1917 рр. член Державної Ради від дворянських товариств. За успішну службу Сергія Балтазаровича неодноразово нагороджували.

Сергій Балтазарович брав участь у розвитку навчальних закладів регіону: був почесним членом Херсонської губернської опіки дитячих притулків, попечителем Херсонського реального училища, Новомаячківської лікарні, Маріїнського училища, Олешківського земського жіночого професійного училища, Сімферопольського реального училища, головою Сімферопольського сільсько-господарського товариства, помічником голови таврійського відділення православного Палестинського товариства, дійсним членом Чорноморського яхт-клубу, довічним членом Кримського гірського клубу. Найбільш відомим проектом С.Б. Скадовського стало заснування Складовська в 1893 р.

Але на момент одруження Сергію Балтазаровичу було лише 24 роки, він закінчив Херсонське реальне училище, хіміко-технічний відділ Одеського реального училища (7-й додатковий клас), прослухав лекції в Політехнічному інституті м. Карлсруе [8], навчався у сільськогосподарській академії Боннгейма, Берлінському університеті (Німеччина). Він вже був великим землевласником, перебував на державній службі (з 1886 р.).

Історію знайомства цієї пари знаходимо в родинних легендах. Начебто, спочатку С. Б. Скадовський зустрічався з Лідією Едуардівною Фальц-Фейн (1870–1937), сестрою Фрідріха Едуардовича, засновника заповідника Асканія-Нова. Однак згодом він познайомився з Марією Олександрівною, яка навесні 1887 р. разом із матір'ю, Єлизаветою Іванівною (сестра Едуарда Івановича Фальц-Фейна), перебувала у Сімферополі на кінських перегонах [9, арк. 41].

Марія Олександрівна Шліппе вийшла заміж за Сергія Балтазаровича 26 лютого 1888 р. Вінчання відбулося у церкві Костянтинівського межового інституту (Москва) [10, л. 1-2]. Марія Олександрівна була лютеранкою й залишилася такою після заміжжя.

Подружжя мало семеро дітей: синів Олександра, Лева, Сергія та Юрія, доньок Марію, Єлизавету і Ольгу.

Вже Скадовська Марія Олександрівна була активною громадською діячкою та благодійницею – зокрема опікуном Скадовського училища, Олешківського дівочого професійного училища (1896–1906 рр.), членом правління Сімферопольського товариства дитячої допомоги (з 1902 р.) [11], Сімферопольського дитячого притулку графині А.М. Адлерберг (1908 р.), Сімферопольської жіночої гімназії (1909 р.) [12, с. 31], головою товариства взаємодопомоги «Благо дітей» (1910–1916 рр.) [13, с. 191]. Діячка організувала лазарет у Скадовську під час Першої світової війни,

неодноразово отримувала подяки за його роботу [14, с. 69; 15, с. 15], постійну увагу до економічних проблем земської школи в Скадовську. За службу сестрою милосердя на Галицькому фронті нагороджена медаллю «За відвагу».

Спочатку подружжя постійно проживало в родинному маєтку Скадовка, потім переїхали в Скадовськ. Зі Скадовська родина здійснювала подорожі до Одеси, Сімферополя, Москви, Санкт-Петербургу для відвідування родичів та придбання речей. Географія покупок відображала зацікавлення родини. М.О. Скадовська придбала стереоскоп у Сімферополі [16, арк. 302зв.], а одяг купувала через одеський склад закордонних товарів братів Петрококіно [17, арк. 90].

Померла 18 серпня 1917 р. у «Петроградському готелі» Херсона під час повернення з Петербургу внаслідок тривалої хвороби [18]. Похована в родинному склепі у Скадовську. У кінці 1930- х рр., після зруйнування церкви (1938 р.) жителі міста перепоховали залишки подружжя на місцевому кладовищі.

Отже, на прикладі шлюбу Марії Шліппе та Сергія Скадовського можна виокремити наступні характеристики подружнього життя роду Скадовських.

По-перше, до укладання шлюбу в сім'ї Скадовських ставилися надзвичайно відповідально та виважено. Представники роду вступали в шлюб переважно один раз. Чоловіки одружувалися лише після отримання освіти та досягнення певного майнового рівня, що мало дати їм матеріальну незалежність.

По-друге, Скадовські переважно укладали шлюби з православними, тому наш приклад є радше вийнятком. Після одруження релігійна приналежність кожного із членів подружжя зберігалася, однак церковні обряди, де брали участь діти, проводилися у православних закладах, що відповідало сімейно-правовій практиці Російської імперії.

По-третє, жінки мали доволі високий статус, що підкріплювався володінням нерухомості. Іноді, при необхідності, вони могли самостійно вести господарство. Також жінки роду реалізовували себе у благодійності. Традиційним заняттям жінки в родині було виховання дітей. Марія Олександрівна, наприклад, підтримувала плани чоловіка, долучалася до його справ та реалізувала себе у громадській діяльності: входила до благодійних товариств, очолювала культурні установи. Будучи дружиною високопосадової особи, Марія Скадовська обов'язково долучалася до офіційних урочистостей. Гідні шлюбні партнери віддзеркалювали становище роду в середовищі вищих верств регіону. Загалом, можна казати, що Скадовські доволі

толерантно ставилися до представників інших конфесій і навіть до укладання з ними шлюбів.

Джерела та література:

1. Дорошенко О.М. Рід Скаржинських в історії Південної України (середина XVIII – початок XX століття) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Одеса. 2010. 260 с.
2. Задерейчук А.А. Внесок роду Фальц-Фейнів у соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток Півдня України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України». Таврійськ. нац. ун-т ім. В.І. Вернадського. Сімферополь . 2009. 291 с.
3. Шлиппе Ф.В. Автобиографические записки, 1941–1946 гг. Российский Архив : История Отечества в свидетельствах и документах XVIII–XX вв. : Альманах. М. : Студия ТРИТЭ: Рос. Архив. 2008. [Т. XVII]. С. 25-167.
4. О.Л. Книппер. «М.П. Чехова. Переписка. Том 1. 1899–1927». Москва, издательство «НЛО». 2017. URL: https://books.google.com.ua/books?id.
5. Постановление Днепровского уездного земского собранияочередной сессии с 5 по 10.09.1891 г. Алешки, Типография Б.С. Бинцейга. 1892. 751 с.
6. Центральний історичний архів м. Москва, ф. 142 Московский окружной суд, оп. 5, спр. 2364. Об утверждении к исполнению нотариального духовного завещания вдовы действительного статского советника Елизаветы Ивановны Шлиппе, 5.04.1910. 84 л.
7. Центральний історичний архів м. Москва, ф. 275 Московское отделение государственого дворянського земельного банка, г. Москва, оп. 2, спр. 273. Дело о залоге имения Московской губернии Верейского уезда сельца Спасском-Загрянском, принадлежащего Владимиру Владимировичу Свешникову (перешло к Елизавете Ивановне Шлиппе). 18.10.1890–12.07.1912. 150 л.
8. Відповідь архіву інституту технологій м. Карлсруе (Баден-Вюртемберг, Німеччина) на запит про навчання Сергія Балтазаровича Скадовського, Німеччина, німецька мова, 4 лютого 2013 р., електронний лист, Особистий архів І. В. Чорноіваненко (Теплової) (м. Херсон)
9. Державний архів Херсонської області, Ф. Р-4097, оп. 4, Спр. 3. Скадовський Б.С. Інтерв'ю, статті, нотатки до фотографій, 26.08.1990–1995. 50 арк.
10. Науково-дослідний відділ рукописів Російської державної бібліотеки, ф. 329 IV. Чернопятовы. Карточка № 7. Ед. хр. 38. Скадовский С., Шлиппе М. Письмо к Ольге Чернопятовой. 1.02.1888. 2 л.
11. Местные новости. Салгир. 27.04.1902.
12. Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1909 год. Симферополь, Издание Таврического губернского правления. 1909. 320 с.
13. Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1910 г. Симферополь: Таврическая губернская типография. 1910. 370 с.
14. Постановления Херсонского уездного земского собрания 48 очередной сессии 1913 года и доклады управы. Херсон, Типография приемников О. Д. Ходушиной, 1914. 481 с.

15. Постановления Херсонского уездного земского собрания очередной сессии 1915 г. Доклады управы и комиссий. Херсон. 1915. 227+67 с.
16. Державний архів Херсонської області, ф. Р-211, оп. 1, спр. 15. Переписка горисполкома. 04.03–06.08.1921 г.. 436 арк.
17. Державний архів Херсонської області, ф. Р-211, оп. 1, спр. 31. Переписка со штабом Николаевского морского полка об отпуске билетов на право входа в театр, об оборудовании детской площадки, 13.12.1920–20.12.1021. 143 арк.
18. Новости. Родной край. 20.08.1917.

УДК 94(498)

DEPORTĂRILE DIN SUDUL BASARABIEI. STUDIU DE CAZ FILIP BELINSCHI (Депортації з Південної Бесарабії. Дослідження справи П. Белінського)

T. TOMA,
Lecturer PhD,
Dunarea de Jos University of Galati
(Romania)

În perioada 28 iunie-3 iulie 1940, ca urmare a „Protocolului adiţional secret al pactului Ribbentrop-Molotov”, semnat la 23 august 1939 între Germania nazistă şi Uniunea Sovietică (URSS), Basarabia, nordul Bucovinei şi ţinutul Herţa au fost alipite de către administraţia sovietică, cu încălcarea tuturor convenţiilor semnate în perioada interbelică [1, 76].

Alipirea acestor teritorii de către URSS a avut consecinţe dramatice pentru populaţia autohtonă. Odată cu sosirea armatei roşii, în teritoriul dintre Prut şi Nistru s-a instalat şi cel mai opresiv aparat – Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne (NKVD), alături de reprezentanţi ai Partidului Comunist, ai Guvernului URSS şi ai altor structuri de stat sovietice, toate având misiunea de a efectua transformări rapide şi radicale în domeniul politic, social, economic şi cultural.

De la debutul acestor operaţiuni, odată cu instalarea noilor autorităţi, regimul bolşevic a declarat în afara legii organele administrative existente, organele judiciare, militare şi poliţieneşti. Activitatea partidelor politice a fost interzisă, cu excepţia celui bolşevic. În teritoriile ocupate legislaţia sovietică a devenit obligatorie, iar locuitorii judeţelor încorporate au fost declaraţi cetăţeni ai URSS.

La 2 august 1940, sesiunea Sovietului Suprem al URSS a constituit în teritoriile anexate Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (RSSM), cu capitala la Chișinău. La 4 noiembrie 1940, Prezidiumul Sovietului Suprem al URSS a stabilit linia de frontieră dintre RSSM și Republica Sovietică Socialistă Ucraineană (RSSU) prin care Basarabia a fost dezmembrată, deoarece partea de sud (cu județele Cetatea Albă și Ismail) și cea de nord (județul Hotin), precum și ținutul Herța și Bucovina au fost anexate la Ucraina [2, 76]. La noua republică moldovenească au fost alipite în schimb 6 raioane transnistrene din cele 13 câte au fost în componența Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești, înființată în anul 1924, cu capitala la Balta.

Atât în RSS Moldovenească, cât și în județele nou alipite la RSS Ucraineană autoritățile sovietice erau deranjate de existența unei structuri bisericești relativ stabile cu numeroși enoriași, care opuneau rezistență politicii de sovietizare. În aceste condiții, imediat după alipire a fost activat întregul sistem de stat care a acționat pe toate căile posibile și prin toate mijloacele pentru distrugerea Bisericii ortodoxe [3, 76].

În noile realități, autoritățile bisericești și preoțimea din Basarabia s-au pomenit într-o situație deosebit de grea. Teama față de bolșevism și de politica sa ateistă i-a determinat pe mulți cetățeni ai fostului Regat al României să se retragă în dreapta Prutului, odată cu autoritățile civile românești.

Situația a fost una similară și în județele din sudul Basarabiei și nordul Bucovinei, unde autoritățile soivietie au inițiat rapid un proces de urmărire și arestare a persoanelor considerate că au reprezentat elita din perioada administrației românești. Astfel începe unul dintre episoadele tragice din istoria acestor locuri – deportările, destrămările familiilor, distrugerea valorilor tradiționale etc. Odată cu declanșarea ofensivei germano-române în Est (22 iunie 1941), NKVD a primit atribuții suplimentare printr-un decret al Prezidiumului Sovietului Suprem al URSS [4, 36]. Decretul stipula ca în zonele de acțiuni militare atribuțiile procurorilor și judecătorilor să fie preluate de către ofițerii NKVD. Sentințele ședințelor de judecată secrete erau luate de trei persoane (Troika NKVD) însărcinate cu acuzarea și condamnarea persoanelor, fără participarea martorilor și ai reprezentanților apărării. Astfel se explică creșterea numărului de execuții și condamnări în primul an de ocupație sovietică.

În vara anului 1940 bisericile din sudul Basarabiei funcționau în cadrul Eparhiei Cetății Albe-Ismail, succesoarea Eparhiei Dunării de Jos, înființată la 1864, prin decretul domnitorului Alexandru Ioan Cuza. După înfăptuirea Unirii Principatelor Românem de la 1859, se impunea o mai bună organizare administrativă şi în plan bisericesc a judeţelor din Sudul

Basarabiei, care în urma Războiului Crimeii i-au revenit noului stat românesc (Cahul, Ismail, Bolgrad). Episcopul Melchisedec Ştefănescu, care a ctitorit Eparhia Dunării de Jos, este una dintre personalitățile marcante a spiritualității românești din secolul al XX-lea, care vine la cârma Dunării de Jos în 1864, mai întâi ca locţiilor, apoi ca episcop titular [5, 90]. Eparhia cuprindea atunci judeţele Covurlui, Brăila, Ismail şi Bolgrad, iar după Războiul de Independenţă din 1877-1878, judeţele din sudul Basarabiei vor intra în componenţa Rusiei Țariste, sediul Episcopiei mutându-se la Galaţi. Un an mai târziu, în 1879, eparhia primea, în schimb, judeţele Tulcea şi Constanţa.

Episcopia din sudul Basarabiei a fost reînființată pe 10 martie 1923 de către Regele Ferdinand ca parte integrantă a Bisericii Ortodoxe Române Autocefale cu denumirea de Episcopia Cetăţii Albe – Ismail [6, 91]. În perioada funcționării (1923-1944), în fruntea acesteia s-au aflat ierarhi proveniţi din Bucovina (PS Nectarie Cotlarciuc), Transilvania (PS Iustinian Teculescu) și din Basarabia (PS Dionisie Erhan). Noul organism bisericesc nu era unul etnic. Episcopia Cetatea Albă – Ismail și-a propus integrarea tuturor locuitorilor de confesiune ortodoxă, o realitate explicabilă și prin promovarea în rândul structurii ecleziastice a preoților și a aparatului administrativ aparținând comunităților românești, ucrainene, ruse, găgăuze, bulgare etc.

Revenind la situația bisericilor din sudul Basarabiei imediat după alipirea de la 1940, menționăm că acțiunile aparatului sovietic i-au vizat în primul rând pe preoții cunoscuți pentru activitatea politică în perioada administrației românești. Din perspectiva legislației sovietice, apartenența la partidele politice românești se încadra la «activitate contrarevoluționară pe timpul dominației românești», «contrapropagandă ideilor comuniste», fiind declarați «cuziști» (membrii Ligii Apărării național-creștine A. C. Cuza), «țărăniști» (Partidul Național Țărănesc) «georgiști» (Partidul Național Liberal Gh. I. Brătianu) și reprezentanți ai Frontului Renașterii Naționale [7, 437].

Conform unor date publicate în perioada 1942–1943, aproximativ 48 de clerici din cadrul Episcopiei Cetatea Albă-Ismail au fost arestați, condamnați sau deportați, numărul lor fiind relativ redus în comparație cu alte regiuni din cauza scurtei perioade de ocupație [8, 34]. Istoricul George Enache a identificat următorii preoți din eparhia Cetății Albe-Ismail, care au avut de suferit de pe urma regimului bolșevic: Mihai Miziuminschi (parohia Volintiri) – ucis de bolșevici, Anton I. Cernăuțeanu (parohia Șagani) – deportat, Pavel Boicenco (biserica Sfântul Nicolae din Bolgrad) – deportat, Alexandru Lozanovschi (parohia Roșu, județul Cahul) – deportat, Hristofor Belicci (parohia Cuza Vodă, jud. Ismail) –

deportat, Nicolae Arvinti (parohia Divizia, jud. Cetatea Albă) – deportat, Vasile Spanachi (parohia Minjir, jud. Cahul) – deportat, Gheorghe Munteanu (parohia Înălțarea Domnului, Ismail) – deportat, Alexandru Vâșcovschi (parohia Nerușai, jud. Chilia) – deportat, Afanasie V. Kostriţki (parohia Hagi Curda), Vasile Agura (parohia Sărăria), Anton Vustian (Matroska). Documentele îi mai menționează și pe preoții din Vulcănești, Enăchești și Zoreni, fără a da numele acestora [9, 34-35].

Din lista cu victime ale represiunii bolșevice, menționată mai sus, a făcut parte și Filip Belinschi, preot din parohia Borisăuca, jud. Ismail, arestat de către NKVD pe 26 iunie 1941.

Filip Belinschi s-a născut pe 10 octombrie 1903 în Eschipolos, o localitatea cu populație majoritar românească, pe malul lacului Sasâc, astăzi satul Glubocoe, raionul Tatarbunar [10, 51]. Din nr. 9 (1933) al Buletinului Episcopiei Cetății Albe-Ismail reiese că Filip Belinschi a absolvit Seminarul Teologic (probabil din Ismail) și Facultatea de Teologie (din Chișinău) [11, 7]. La 30 iunie a fost hirotonit preot la biserica „Sfântul Alexandru” din localitatea Șcandâba (în trecut Alexăndrenii-Noi) din județul Cetatea Albă. Conform surselor identificate, pe 1 septembrie 1933 a înaintat o cerere pentru a fi transferat la Biserica «Maica Domnului făcătoare de minuni» din Tropoclo (astăzi Trapivka, raionul Tatarbunar) din același județ.

Nu este cunoscut anul concret al transferului preotului Filip Belinschi la parohia din Borisăuca. Putem admite că predecesorul său a fost Damian Malcoci, condamnat și el la ani grei de temniță bolșevică, care la 1 aprilie 1932, conform cererii înaintate, a fost transferat de la Biserica «Sf. Parascheva» din Borisăuca la Biserica «Sf. Nicolae» din localitatea Șaba, județul Cetatea Albă [12, 202].

Despre părintele Malcoci cunoaștem faptul că eran un exemplu pentru comunitate și pentru ceilalți reprezentați ai bisericii. Pentru „zelul și dragostea creștinească pe care a arătat-o prin activitatea pastorală deosebită precum și prin donații însemnate făcute pentru reparația bisericilor și pentru împodobirea lor, PS Episcop Iustinian l-a gratificat alături de alți preoți din eparhie cu scufie” [13, 6-7].

Deși nu avem surse detaliate despre activitatea pastorală a părintelui Belinschi la Borisăuca, putem considera că prezența sa a fost una benefică din punct de vedere liturgic pentru enoriași, după cum reiese din prezentarea vizitei Episcopului Erhan în zonă, inclusiv la mănăstirea de măicuțe din Borisăuca cu hramul „Schimbarea la față”.

La 26 iunie 1941 părintele Filip Belinschi a fost arestat de către agenții secției raionale NKVD din Tatarbunar și din cauza apropierii frontului a fost trimis la închisoarea № 3 din orașul siberian Tomsk. Dosarul anchetei sale penale a fost pierdut și ofițerii NKVD au reluat după

câteva luni anchetarea sa, cu mărturii smulse sub presiune. În final a fost acuzat conform art. 54-10 Cod Penal al RSS Ucrainene [14, 440]. Acest articol prevedea «propagandă și agitație contrarevoluţionară, infracțiuni pedepsite cu închisoare pe o perioadă de cel puțin 6 luni, până la împușcare sau confiscarea proprietății și privarea de cetățenie» [15]. Deși în rechizitoriul din 23 octombrie 1942 se subliniază faptul că preotul a fost membru al Partidului Național Țărănesc, acuzarea s-a datorat considerațiunilor conform cărora «a fost slujitorul unui cult religios, a insuflat populației spiritul fidelității față de guvernul român burghez (...), iar în zilele naționale, istorice și regale, i-a lăudat pe regele român și miniștrii acestuia» [16, 38]. În temeiul acestor acuzații, procurorul a cerut pedeapsa cu moartea prin împușcare. Pe 5 decembrie 1942 NKVD a decis închiderea preotului Belinschi în lagăr de muncă silnică de la o mină de extracție de aur pentru o perioadă 8 ani. După executarea pedepsei în Tomsk, a fost trimis în exil în ținutul Krasnoiarsk din Siberia, fiind eliberat în anul 1956 [17, 38]. A fost reabilitat pe 18 mai 1959 și a obținut acte de identitate cu mențiunea «fără ștergerea condamnării» [18, 440].

Deportarea lui Filip Belinschi în anul 1941 este consemnată și de către preotul Pavel Guja în referat său de la Conferința preoțească de la Tătărăști (Tatarbunar), care menționează că a preluat păstorirea comunității din Borisăuca din 1942, după un an de refugiu la Chișinău în primul an de ocupație sovietică. «La începutul lui februarie 1942 eram în parohia Borisovca, unde sunt și azi. Și aici cei fără de Dumnezeu lăsaseră urme adânci. Parohul de aici fusese deportat. Trebuia pornită acțiunea de normalizare și de organizare religioasă (...) Tineretul extraşcolar cu multe depresii lăsate de cotropitori trebuia readus pe căi normale», notează preotul Pavel Guja în raportul său [19, 198-199].

Articolul de față încearcă să aducă noi date despre viața de după deportare a preotului Filip Belinschi în baza mărturiilor rudelor apropiate, care dețin informații sumare din cauza faptului că personajul subiectului nostru nu a fost dispus pe perioada vieții să vorbească despre experiența lui din anii de deportare.

Prin mijloace spevifice abordărilor istoriei orale am încercat să obținem informații de la urmașii părintelui Belinschi, de la care am aflat că Haritina Belinschi, soția preotului, cu cele două fiice, s-a refugiat din sudul Basarabiei în România în anul 1944.

În ultimele zile de funcționare a Guvernământului Basarabiei [20] după operațiunea Iași-Chișinău, în condițiile în care Armata Roșie înainta spre România, temându-se de deportări precum cele din iunie 1941, sute de mii de oameni din Basarabia și Bucovina s-au mutat peste Prut [21]. Acești refugiați proveneau în special din categoria intelectualității, în principal

profesori, ingineri, medici, avocați etc., o realitate care se explică prin faptul că elitele constituiau ținta predilectă a persecuțiilor sovietice.

Conform mărturiilor urmașilor lui Filip Belinschi, soția și fiicele sale au obținut de la Guvernământul Basarabiei buletin nominal de evacuare în orașul Turnu-Severin aflat în extremitatea vestică a României, în imediata apropiere cu Republica Iugoslavă. Călătoria spre România a avut loc cu trenul pus la dispoziție refugiaților de către autoritățile române. Odată ajunsă în România soția l-a căutat pe Filip Belinschi prin intermediului serviciului de căutare al persoanelor din cadrul Crucii Roșii. Cu sprijinul acestui serviciu Filip Belinschi a fost identificat și s-a reunit cu familia sa abia în anul 1965. Din mărturiile rudelor, după mutarea în România socialistă și reunirea cu familia, părintele Belinschi nu a mai slujit niciodată în biserică.

Concluzii

Cu siguranță subiectul Filip Belinschi nu este unul singular. Cercetările de arhivă ar putea ajuta și la documentarea altor cazuri, conturând o imagine exhaustivă asupra fenomenului deportărilor din sudul Basarabiei.

Numeroși reprezentanți ai intelectualității românești, alături de membri ai celorlaltor etnii conlucuitoare, fie că erau membri ai sferei bisericești sau ai administrației, armatei, actori ai scenei politice, profesori etc. au împărțit un destin tragic odată cu instaurarea regimului sovietic. Distrugând cu bună știință elita, structurile sovietice și-au propus distrugerea coloanei vertebrale a societății. Prin politica descrisă mai sus, autoritățile sovietice au reușit în bună măsură să distrugă inclusiv valori spiritual-identitare. Deportați erau oamenii înstăriți, dar și reprezentanți ai clerului, care apărau valorile creștine, dar și cele identitare.

Așa cum în istoriografia ucraineană subiectul Holodomorului reprezintă una dintre cele mai tragice pagini ale trecutului Ucrainei, deportările din timpul celui de-al Doilea Război Mondial și din perioada următoare constituie o pagină neagră în istoria românilor din Basarabia.

Istoricii din România și Republica Moldova au abordat în detaliu fenomenul deportărilor, însă ne rămâne ca pe viitor aceste cercetări să pună în evidență și soarta locuitorilor din sudul Basarabiei (Bugeac), care de asemenea au trecut prin această tragedie a secolului XX.

Speram că în viitor istoricii vor acorda mai mult interes pentru cercetarea zonei sudului Basarabiei, unde atât românii, cât și ucrainenii, dar și reprezentanții altor etnii au avut de suferit din cauza deportărilor.

Bibliografie:

1. Ciorbă Veaceslav, Biserica ortodoxă din Basarabia și Transnistria (1940-2010), ed. Pontos, Chișinău, 2011, 460 p.
2. Idem.

3. Idem.
4. Mărturisiri înaintea marii încercări: Conferințele preoțești din Episcopia Cetății Albe-Ismail (iulie 1944), ed. George Enache, Valentin Minodor Iordan, Alin Marius Savin; studiu introd., note și coment. de George Enache, Chișinău, ed. „Lexon-Prim", 2018, 448 p.
5. Istina Marius Alexandru, Episcopul Melchisedec Ştefănescu şi Unirea din 1859 în revista „Carpica", nr. XXVI/2, Ed. Corgal Press, Bacău, 1997, 212 p.
6. Buletinul Episcopiei, număr festiv, într-un articol dedicat înscăunării lui Dionisie Erhan, din Cuvântarea dlui dr. Angelescu Ministrul Instrucțiunii, Ismail, 1935.
7. Михайлуца М. Здійснення органами ДПУ–НКВС України репресій проти Православної церкви на Одещині (1930-ті–1940-ві рр.).З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ № 1/2 (22/23), Київ, 2004, 509 р
8. Enache G., Valentin Minodor Iordan, Alin Marius Savin, Op. cit, p. 34
9. Idem.
10. Protoiereu Ioan Lisnic, Clerici ortodocși din Basarabia și Bucovina de Nord în închisorile comuniste: Centenarul Marii Uniri, 1918-2018, ed. Cuvântul ABC, Chișinău, 2018, 330 p.
11. Buletinul Episcopiei Cetății Albe-Ismail, nr. 9, Ismail, 1933
12. Protoiereu Ioan Lisnic, Op.cit, p. 202
13. Buletinul Episcopiei Cetății Albe-Ismail, nr. 1, Tipografia Centrală Ismail, 1930.
14. Михайлуца М. Здійснення органами ДПУ–НКВС України репресій проти Православної церкви на Одещині (1930-ті – 1940-ві рр.), p. 440
15. Mihai Taşcă, „Arhivele Comunismului: Cum a fost trimis în gulag clerul din mănăstirile Basarabiei", publicat pe 23 mai 2013. URL: https://adevarul.ro/moldova/politica/arhivele-comunismului-fost-trimis-gulag-clerul-manastirile-basarabiei-ii-galerie-foto-1_519da85cc7b855ff561a2bed/index.html)
16. Enache G., Valentin Minodor Iordan, Alin Marius Savin, op. cit, p. 38
17. Idem
18. Михайлуца М., Названа праця, ст. 440
19. Enache G., Valentin Minodor Iordan, Alin Marius Savin, Op. cit, p. 198-199
20. Guvernământul Basarabiei a fost o unitate administrativ-teritorială a României în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Capitala guvernământul a fost municipiul Chișinău.
21. Pădureac, Lidia, Refugiaţi şi repatriaţi basarabeni în studiile de istorii orală în Anuarul catedrei de ştiinţe socioumane şi asistenţă social, Bălţi, ed. univ. „Alecu Russo", 2017, p. 43-51

УДК 94(477.7)«1927/1953»ІПЦ

СЛІДАМИ ІСТИННО-ПРАВОСЛАВНИХ (ТЯЖКА ДОЛЯ ЧЕРНИЦІ ДАР'Ї ПІДМОГИЛЬНОЇ)

О.П. ТРИГУБ,
докт. іст. наук, проф.,
Чорноморський національний університет імені П. Могили (Україна)

Одним із найменш досліджених питань історії православ'я у міжвоєнний період в УСРР/УРСР продовжує залишатися діяльність Істинно-православної церкви. При цьому, після презентації даного аспекту у 1990-х – початку 2000-х років відомим дослідником В. Пащенком у низці публікацій, центр дослідження історії ІПЦ перемістився до Москви (І. Осипова) та Петербургу (М. Шкаровський).

Натомість у XXI ст. сформувалися зворотні тенденції, що було пов'язано з політичними змінами в обох державах. Російська Федерація, яка стала на шлях створення авторитарної держави, що спирається на спецслужби, почала згортати свободу доступу до архівних матеріалів, а в Україні, навпаки, сформувалися усі умови для вільного (і навіть занадто вільного) вивчення матеріалів радянських спецслужб. У результаті з'явилися можливості користуватися матеріалами не лише реабілітованих осіб, а й тих, справи яких мали обмежений доступ навіть у членів обласних редколегій «Реабілітовані історією» (агентурні справи, справи-формуляри тощо).

Увесь зазначений комплекс обставин призвів до формування декількох українських регіональних центрів із вивчення минулого Істинно-православної церкви. Найбільш потужними є: чернігівський осередок, де провідні ролі у вивченні ІПЦ грають Сергій і Віталій Шумило, київський – Сергій Білокінь і Дмитро Вєдєнєєв, південноукраїнський – Олександр Тригуб і Микола Михайлуца. Також в останнє десятиліття з'явилися поодинокі праці Л. Шугаєвої, О. Логінова, Л. Бабенко та інших. Натомість, подальший здійснюваний нами пошук нових документів показав, що поза науковим обігом залишаються величезні пласти документів, що розкривають чергові невідомі сторінки історії ІПЦ, відкривають нові імена вірян та їх пастирів, уточнюють особливості роботи спецслужб у середовищі підпільного православ'я.

У поточній розвідці автор має на меті повідомити про тяжку долю однієї зі стійких послідовниць істинного православ'я у південноукраїнському краї – Дар'ї Іванівни Підмогильної (Подмогильной) і, ґрунтуючись на наявних матеріалах, створити її антропо-/біографічний портрет. До сьогодні її ім'я відсутнє у більшості регіональних публікацій [3-6, 8-10], і лише фрагментарно згадується у нашій монографії [7, с. 189-190].

Дар'я Підмогильна народилася у 1889 р. у с. Диківка (Д'яківка) Олександрійського повіту Херсонської губернії (у повоєнний час – Знам'янський район Кіровоградської області) в українській селянській родині («селян-середняків»). Мати померла рано (можливо під час пологів), оскільки вже у 1890 р. батько одружився вдруге. Закінчила три класи місцевої школи і в 15 років обрала шлях служіння Богові, прийнявши у 1905 р. чернечу обітницю. Після прийняття такого рішення Дар'я Підмогильна попала до Чечелівського Іоано-Предтеченського жіночого монастиря (с. Чечеліївка Олександрійського повіту Херсонської губернії), де пробула до самого його закриття у 1923 р. [1, арк. 16, 39] (монастир було вщент знищено більшовицькою владою у 1930-х роках). Цікавим є те, що у 1906 р. юна черниця, зустрівшись із батьком, отримала від нього Псалтир (мабуть як напутнє слово чи благословення), який змогла зберегти до свого арешту у 1950 р. [1, арк. 31].

Підмогильна Дар'я Іванівна

(тюремне фото, 1950 р.)

Про свою сім'ю на допиті у 1950 р. вона розповідала наступне: «Мої батьки давно померли, сестер і братів я не маю. Сама заміж не виходила і тому на даний час у мене нікого з родичів немає» [1, арк. 29]. Зазначене свідчить, що закриття монастиря для Дар'ї Підмогильної, ймовірно за все, було не просто соціальною бідою, а справжньою особистою трагедією, оскільки поставило самотню 35-річну черницю перед випробуваннями самостійного світського життя.

З розгоном монастиря Д. Підмогильна залишилася у с. Чечелєво (Чечеліївка), працюючи поденно на різних роботах. У 1930 р. вона переїхала до Миколаєва, де, пропрацювавши невеликий період прибиральницею, знову почала поденно працювати на різного роду службовців.

Прибуття до Миколаєва звело колишню черницю з місцевим поборником істинного православ'я священиком Григорієм Синицьким, який сприяв приєднанню релігійної Дар'ї Підмогильної до істинно-православних. Остання почала брати активну участь в їхньому житті, збиратися у святкові дні на молитву по домівках вірян, вела листування з єпископом Прокопієм і священиком Синицьким. На допиті від 25 травня 1937 р. одна з учасниць групи ІПЦ Марфа Сіотка показала, що на її думку «самою активною у групі ІПЦ є черниця Дар'я Іванівна Підмогильна» [2, арк. 145, 153].

У 1936 р. життя звело черницю з полтавським ігуменом Василем Моргуном. Їх знайомство відбулося завдяки Платону Гімбіцькому (один з членів групи ІПЦ у Миколаєві), який вважав, що ігумен Василь є прихильником ІПЦ та порекомендував Д. Підмогильній з ним зв'язатися для духовного спілкування. У результаті остання відправилася до Полтави на сповідь у о. Василя, на якій отримала пораду «до кінця життя чернецтвувати, не хитатися, не йти у «світ» і т.д.» [2, арк. 147]. У 1950 р. Д. Підмогильна по іншому описувала свою зустріч з о. Василем, стверджуючи, що до Полтави вона поїхала у 1934 р. із метою купівлі більш дешевих продуктів і заночувавши в однієї старої жінки (з якою вона познайомилася на базарі), зустрілася там випадково з ігуменом Василем [1, арк. 18-19].

Натомість сам ігумен Василь на одному з допитів у 1937 р. підтвердив більш ранню версію знайомства. У 1934 р. він повертався до Полтави із соловецького заслання й познайомився у потязі з миколаївською вірянкою Анною Базиленко, яка «у розмові згадала ім'я архієпископа Прокопія Титова» та пояснила, що це «їхній єпископ» із яким ведеться листування. Оскільки ігумен добре знав єпископа, то південноукраїнські істинно-православні його прийняли за послідовника ІПЦ і налагодили з ним листування, шукаючи у ньому духовного отця. При цьому першою йому написала листа саме Дар'я Підмогильна «з проханням надати їй духовну допомогу». Ігумен Василь відгукнувся позитивно і через деякий час, як вдячність, почав отримувати від Д. Підмогильної «грошову матеріальну підтримку», яка закріпила зв'язки. Цікавим є те, що пізніше, коли «титовці» (так інколи називали у південноукраїнському регіоні істинно-православних, оскільки своїм духовним лідером вони

вважали єп. Прокопія Титова) повідомили єпископа Прокопія про налагодження відносин із ігуменом Василем Моргуном, то він «під загрозою відлучення від Церкви» заборонив їм будь-який духовний зв'язок із останнім, оскільки Моргун «богоборець, єретик і, взагалі, не істинно-православний». Цей розрив, вірогідно, відбувся у 1936 р., оскільки за свідчення В. Моргуна, у тому році Д. Підмогильна та А. Базиленко ще відвідували його на шляху до Харкова [2, арк. 80-81].

Василь Моргун також зазначав на допиті, що Д. Підмогильна, відвідуючи його у Полтаві, «висловлювалася, що важко жити і що немає де помолитися, оскільки немає церкви,… сумувала за висланим єпископом Титовим, який, згідно її заяви, є єдина для них втіха» [2, арк. 77зв.].

Найбільш жваве листування Д. Підмогильна вела з єпископом Прокопієм. Останній у своїх листах рекомендував, щоб істинно-православні «міцно трималися істинно-православної церкви», закликав молитися та терпіти. Отримані листи після прочитання спалювалися [2, арк. 147]. Щодо листування зі св. Г. Синицьким, то від нього вона отримала лише два листи, які також, ймовірніше за все, були спалені (Підмогильна, знищивши листи, забула позбавитися від конвертів, які були знайдені під час обшуку й стали доказом її «кримінальних» зв'язків з контрреволюційним духовенством в особі Синицького).

На хвилі масових репресій 1937 р. миколаївську групу Істинно-православної церкви на чолі з Платоном Гімбіцьким (у своїй монографії ми помилково назвали останнього священиком [7, с. 189-190]) було викрито. Осередок діяв протягом 1930-х років і вважав своїми духовними керівниками висланого миколаївського священика Григорія Синицького та єпископа Миколаївського і Херсонського Прокопія (Титова). Віруючі вели з ними активне листування, надсилали речі, продукти та гроші, підтримували живий зв'язок тощо.

Для виконання духовних треб регулярно проводилися нічні служби на квартирах активістів у Миколаївському, Варварівському, Цюрупинському, Володимирівському районах Одеської області (Єфимії Басько, Семена Чижикова, сестер Лопатіних у Варварівці й інших). Так, у активістки Є. Басько кімната була оформлена як молитовний дім і до неї часто приходили молитися різні люди із сіл Варварівки, Водопоя, м. Миколаєва та ін. Пізніше, під час обшуку, у Є. Басько було вилучено величезну кількість церковного начиння та релігійної літератури [2, арк. 52, 97, 208-211, 214, 294].

28 травня 1937 року Дар'ю Підмогильну було заарештовано з обвинуваченням, що вона «проводила контрреволюційну роботу,

перебуваючи у контрреволюційній групі ІПЦ, систематично проводила антирадянську агітацію та поширювала контрреволюційні монархічні листівки» [2, арк. 55]. Під час обшуку у неї було вилучено дві книги Іоанна Кронштадтського: «Чудесное явление» (мабуть «Чудесное видение») та «Живой колос», а також різне листування та фотографію єпископа Прокопія (Титова).

Під «контрреволюційною монархічною листівкою» мався на увазі твір Іоанна Кронштадського «Чудесное видение». Його Дар'я Підмогильна отримала від вірянки з містечка Олешки на Херсонщині Любові Васильєвої, яка, у свою чергу, передала рукопис Платону Гімбіцькому (П. Гімбіцький вирішив зробити собі друковані копії та попросив їх надрукувати свого старого товариша адвоката В. Клюшина, який внаслідок цього став фігурантом справи й отримав «розстрільний» вирок). У результаті на одному з допитів П. Гімбіцький вказав: «Я поширював отриману від Підмогильної Дар'ї контрреволюційну монархічну листівку» [2, арк. 97 зв., 153 зв.].

Активних членів церковної групи – Платона Гімбіцького та Євгена Бєлова рішенням судової трійки при УНКВС по Одеській області було засуджено до ВМП, а сімох вірян, у тому числі і Дар'ю Підмогильну, – до 8 років ВТТ [2, арк. 224-234]. Їй інкримінували наступні «злочини»:

а) є учасницею церковно-монархічної контрреволюційної організації, підтримувала зв'язок із висланими за контрреволюційну діяльність ідеологами церковної організації – Синицьким і Титовим, й організувала збір коштів для надання їм матеріальної допомоги;

б) поширювала контрреволюційний монархічний твір, так зване «Чудесное видение Иоанна Кронштадтского»;

в) проводила контрреволюційну роботу за статтями 54-10 ч. 1 і 54-11 КК УРСР [2, арк. 219].

За цей «злочин» Дар'я Іванівна Підмогильна була реабілітована лише у 1990 р.

Після звільнення з Архангельських виправно-трудових таборів у 1946 році Дар'я Підмогильна влітку того ж року прибула до Миколаєва, де у неї була зведена сестра – Марія Антонівна Медвєдєва (саме на її матері вдруге одружився батько Дар'ї). У той же час у місті та ближніх районах колишній черниці проживати заборонили, запропонувавши обрати віддалений район, що привело її для проживання до містечка Новий Буг, який і до сьогодні є районним центром Миколаївської області. Там їй обміняли Довідку про звільнення на паспорт (його у неї було вкрадено у потязі восени 1949 р.) й оскільки якоїсь професії колишня черниця не мала, то у

пошуках засобів для життя вона подорожувала селами Новобузького району (Олександрівка, Володимирівка й ін.), де допомагала селянам по господарству й отримувала харчі [1, арк. 12, 24].

У березні 1950 р. Д. Підмогильна переїхала до Миколаєва, проживаючи переважно на міському кладовищі, а також у випадкової знайомої Віри Степанівни Воронкової, яка з душевної ласки інколи пускала стару жінку до себе переночувати та перепочити. Остання на допиті розповідала, що «Д.І. Підмогильну я знаю з початку квітня 1950 року. Спочатку вона до мене зайшла та попросила кип'яченої води, розповідала мені, що прибула з Н.-Бугу, після дороги прихворіла і хоче відпочити. Я її покормила і надала місце у своїй квартирі для її відпочинку. Підмогильна переночувала у мене дві ночі та пішла… Підмогильна мені читала Євангеліє, я біля неї стояла та слухала» [1, арк. 36-37].

Щоб якось прохарчуватися Дар'я Іванівна пропонувала людям допомогу по господарству в місті та навколишніх селах, а також «підправляла могили» на міському кладовищі, за що люди їй давали «на прожиття». Ночувала у тих, хто пустить на ночівлю, як правило, одну-дві ночі, та йшла далі. Окрім того колишня черниця займалася рукоділлям, за що отримувала гроші, які витрачала на харчування й одяг [1, арк. 13, 22-23, 37-38].

12 травня 1950 р. Дар'ю Підмогильну було затримано, проведено обшук, під час якого нічого не було знайдено, але при цьому лише 13 травня було видано постанову й ордер на арешт. Д. Підмогильна звинувачувалася у «гріхах» 13-річної давнини: «кадрова учасниця підпільної антирадянської групи «Істинно-православної церкви»,… активно та вороже налаштована [до радянської влади]… Займалася поширенням серед учасників підпілля ІПЦ контрреволюційного монархічного писання т.зв. «Чудесное видение Иоанна Кронштадтского»…, підтримувала зв'язок із натхненником організації ІПЦ [єпископом Херсонським і Миколаївським Прокопієм] Титовим і священиком [Григорієм] Синицьким, що відбували покарання, організовувала збір коштів для надання їм матеріальної допомоги, а також отримала від них вказівки про активізацію антирадянської діяльності» [1, арк. 2-3, 5, 10-11].

15 травня слідчим УМДБ по Миколаївській області старшим лейтенантом Савіним було заведено справу та розпочато слідство. Оскільки тюремний медик виявив у арештованої тахікардію та різку серцеву недостатність у стадії декомпенсації, то допити були відкладені до її видужування й перенесені на 5 червня. Відповідно, вже 5 червня 1950 р. Д.І. Підмогильній було пред'явлено обвинувачення за статтями

54-10 Ч. 1 та 54-11 КК УРСР. При цьому, того ж дня під час допиту, вона у відповіді, визнаючи свою провину, майже цілком повторила зміст постанови обвинувачення, що свідчить про цілковиту фальсифікацію обвинувачення та слідства [1, арк. 1, 15-17, 42-44].

Звинувачувальний висновок, який було оголошено 7 вересня 1950 р., повністю повторював матеріали справи 1937 р. і тому слідчий пропонував вислати арештовану на поселення «у віддалені місця СРСР», з чим 28 вересня того ж року погодилося МДБ республіки та вирішило направити справу на розгляд Особливої Наради при МДБ СРСР. 9 грудня остання прийняла рішення, згідно якого «Підмогильну Дар'ю Іванівну, за приналежність до антирадянської сектантської організації, вислати на поселення у Джамбульську область Казахської РСР під нагляд органів МДБ» [1, арк. 52, 58-59].

Чи дісталася далекого Джамбула (місце призначення згідно наряду на етапування) посеред зими 1950/1951 р. стара та хвора, але глибоко віруюча людина, яка не зрадила своєї віри на важкому життєвому шляху – невідомо. Але її доля свідчить про глибоку антилюдську політику сталінського режиму відносно будь-якого інакомислення, а особливо якщо воно мало релігійний відтінок.

Джерела та література:

1. Держархів Миколаївської області, ф. Р-5859, оп.2, спр. 3835.
2. Держархів Миколаївської області, ф. Р-5859, оп.2, спр. 6577.
3. Тригуб О. «Істинно-православна церква» в Україні (1927-1931 рр.). Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць. 2009. Вип. 20. С. 89-104.
4. Тригуб О. Істинно-Православна Церква Миколаївщини в лещатах тоталітарного режиму (1927-1939 рр.). Реабілітовані історією. Миколаївська область. Книга шоста. Київ-Миколаїв: Світогляд, 2013. С. 46-55.
5. Тригуб О. «Істинно-православна церква» на Херсонщині (1927-1939 рр.). «Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри». Матеріали ІІ міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 65-й річниці визволення Одеси від окупантів (Одеса, 10-11 квітня 2009 р.). Одеса, «ВМВ». 2009. С. 320-325.
6. Тригуб О. Переслідування антисергієвської опозиції в РПЦ: сторінки історії «Істинно-православної церкви» (1932-1941 рр.). З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2007. № 2. С. 39-60.
7. Тригуб О. Розгром української церковної опозиції в Російській православній церкві (1922-1939 рр.). Миколаїв: ТОВ «Фірма «Іліон». 2009.
8. Михайлуца М.І. НКВС, «справа» ІПЦ та професор В.П. Філатов (на матеріалах архіву УСБУ в Одеській області). Інтелігенція і влада. Зб. наук. праць. 2002. Вип. 1 (2). Ч. ІІ. С. 45-48.
9. Михайлуца Н.И. «Одесская группа «ИПЦ» 1935 г.: трагисценарий советских спецслужб. Былые годы. 2012. № 4 (26). С. 48-56.

10. Михайлуца М. «Ультра-православні опозиціонери» на Одещині (30-ті роки XX ст.). Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. 2012. Вип. 13. С. 229-238.

УДК 32:651.5(063)

ПЕРЕБУВАННЯ ФРАНЦУЗЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО КОНТИНГЕНТУ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (ГРУДЕНЬ 1918 – КВІТЕНЬ 1919): ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ

І.І. ТЮРМЕНКО,
докт. іст. наук., проф.,
Національний авіаційний університет
(Україна)

Період Української революції 1917–1921 рр. приваблює дослідників перебігом різнопланових подій, появою різних форм державності та проявами інтелектуальної свободи. До наукового обігу вводяться і нові джерела, що спонукає науковців до глибшого аналізу суспільно-політичних явищ тих років, та навіть перегляду усталених точок зору на факти тогочасної історії. Ще донедавна до таких маловивчених наукових проблем, які розглядалися переважно у старій радянській традиції, можна віднести питання про перебування на Півдні України у грудні 1918 – початку квітня 1919 р. французького військового контингенту.

Зокрема, на відміну від установленої у радянській історіографії точці зору, Верстюк В.Ф. вказує не на інтервенцію французького військового контингенту на Півдні України, а лише на його присутність та зазначає, що неспроможність французької військової місії розібратися у складному конгломераті місцевої політичної еліти призвело врешті-решт до погіршення українсько-французьких відносин та прихильності до білогвардійського руху [1].

Ідея, висловлена на сторінках авторського блогу Джордана Ф. (F. Jordan) «Ехо з поля битви» («L'écho du champe de bataille»), акцентує увагу на факті інтервенції французького військового контингенту, розквартированого на Півдні України, з метою втрутитися у громадянську війну Росії на боці білогвардійського руху. Недолуге намагання Антанти допомогти «білому руху» та слабка підготовка французької армії призвели врешті-решт, на думку автора блогу, до поразки союзників. «Українське питання» взагалі не

бралося до уваги [2]. Такий підхід хибує не лише на фактологічні помилки та недостатнє вивчення українського питання в науковій літературі.

У дослідженні Косика В., базованого на матеріалах архіву Міністерства закордонних справ Франції, підкреслюється, що, починаючи з листопада 1917 р., французькі офіцери, а пізніше й французькі генерали Табуї, Нуленс і Бертело зверталися до французького уряду із проханням визнати діючу українську владу для боротьби з більшовизмом, що дало свої результати. Табуї був призначений комісаром Французької Республіки в Україні. Однак його жорстка політика погіршила стосунки з українським урядом, а за часів Скоропадського П. створився потужний осередок «білого руху» в Одесі та Києві. За таких обставин 17 грудня 1918 р. розпочалася, як зазначив Косик В., французька «інтервенція проти більшовиків», однак на умовах неприйнятних для українського уряду. Генерал д'Анзельма, обстоюючи позиції «неподільної Росії» не підтримав українську владу, як не підтримала намагання визнати самостійність України і Паризька мирна конференція, на рішення якої значний вплив мали проросійські бізнесові кола. Отже, підсумував Косик В., вагання Франції між українською владою і відновленням Російської імперії сприяли поразці «білого руху», а план «санітарного кордону дружніх на Сході Європі держав» остаточно призвів до втрати Україною своєї незалежності [3, с. 281-289].

Українська історіографія часів незалежності значну увагу приділяє питанням українсько-французьких відносин у період Української революції 1917–1921 рр., наголошуючи на існуванні українсько-французького діалогу, який, на жаль, не приніс для молодої держави бажаного політичного результату. Зокрема, у працях Дацківа І. [4, с. 216-217], Попенко Я. [5, с. 54-56] вказується на такі причини як слабкість української дипломатії, відсутність сталих дружніх зв'язків із європейськими країнами загалом, і Францією зокрема, помилки уряду УНР, лобіювання білогвардійським рухом своїх інтересів на міжнародній арені, обережність французьких урядів у вирішенні «українського питання» тощо.

Новим підходом та докладним висвітленням подій, які відбувалися на Півдні України через призму українсько-французьких відносин у період 1917–1920 рр., відзначається праця Мягкого І., написана на матеріалах документальних джерел Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Як і Косик В., Мягкий І. підкреслює, що починаючи з часів утвердження в Україні влади Центральної ради французький уряд стає ініціатором

встановлення з нею дипломатичних відносин. Такі зв'язки не припинялись, хоча й не були достатньо активними за гетьмана Павла Скоропадського. З новою силою вони відновилися за часів Директорії УНР. Мягкий І. зауважує, що протягом грудня 2018 р. – початку 1919 р. французьке командування ще не відрізняло більшовицьку владу від української. Однак намагання залучити «український фактор» до вирішення регіональних питань вже звучало у донесенні Бертело від 1 березня 1919 р. Зокрема, у документі зазначалось, що українська армія «складає окрему незалежну одиницю, а союзне командування не буде чинити спротиву тимчасовим реформам економічним і соціальним». Використовуючи архівні матеріали політичного відділу Народного Комісаріату УСРР із військових справ від 5. ІІ.1919 р., Мягкий І. докладно описав кількісний та якісний склад французького військового контингенту в Одесі та місце розташування Головного штабу французьких військ; становище у містах Півня України; зміст донесень більшовицької агентури про таємні переговори денікінців з французьким урядом, про революційні настрої французьких моряків на чолі з керівником французького робітничого руху Садуль Ж., про переміщення контингенту французьких військ, про поширення інфекційних хвороб на борту міноносця «Протей», про переговори українського уряду з питань надання Антантою допомоги у боротьбі з більшовиками. Також Мягкий І. проаналізував матеріали фонду Міністерства Народного господарства УНР, які дозволили розкрити комплекс питань із розвитку торгівлі, науки, сільського господарства між Францією і Україною. Зокрема, дослідник висвітлив зміст угоди із французькою фірмою «Опторг»; розкрив пропозицію французького агронома Бодрі А. про налагодження селекційної справи в Україні; проаналізував спроби організувати співпрацю у військовій сфері між УНР та Францією у 1920 р. Отже, Мягкий І. спростував думку про те, що французький уряд не цікавили відносини з УНР. Навпаки, вони мали місце, хоча і не були активними, особливо на перших етапах, коли українські уряди ототожнювались із більшовиками [6].

Тема французької військової присутності в одеському районі (грудень 1918 – квітень 1919), причини її поразки та провалу білогвардійської експедиції на Півдні України піднята у ґрунтовному дослідженні Савченка В. і Буттоне П. У публікації, підкреслюється, що в Україні сили різного політичного спрямування робили ставку на військову допомогу Антанти не лише з причини боротьби з більшовизмом, а й з причини припинення хаосу та анархії. Автори дослідження ділять перебування французького контингенту на три

етапи, розглядаючи під цим кутом зору перебіг подій та причини невдач французької військової експедиції. Серед таких причин вони виділяють переоцінку Антантою свого військового потенціалу після перемоги у світовій війні, недооцінку місцевої політичної ситуації; бажання повернути свої інвестиції після втрати донецько-криворізького регіону, що також підштовхнуло їх до необдуманих дій. Вагомою причиною, на думку авторів, стала і помилкова оцінка «антибільшовицького потенціалу», відсутність агітаційної політики у лавах французького військового контингенту, а його нечисленність та локальність розташування не сприяли із самого початку успішному завершенні цієї операції. Тому Савченко В. та Буттоне П. дійшли висновку про присутність, а не про інтервенцію французького контингенту на Півдні України [7].

Цікавим є дослідження Паскаля Фієскі (Fieschi Pascal) з пошуку причин поразки французької військової місії у Чорноморському регіоні та ролі у цих подіях «французького консула» Еміля Енно (Henno Emile) [8]. Автор підкреслив, що «консул» намагався відігравати політичну роль, приписуючи собі офіційні повноваження, яких, по суті, не мав (позиціонував себе людиною, яка має право представляти офіційну думку Франції), що сприяло централізації преси у його руках. Зокрема, Фієскі П. навів висловлювання Енно Е. від 26 січня 1919 р. для газети «Одеські новини» стосовно мети французької місії та військового контингенту, яка полягала у встановленні економічного і політичного контакту з Росією та відновленні її цілісності. Однак, дослідник підкреслив, що така позиція не відповідала політиці Клемансо Дж. (Georges Eugène Benjamin Clemenceau), який у телеграмі від 28 січня 1919 р. планував допомогти Петлюрі С. Це навело автора на думку, що Енно Е. значно перевищував свою роль у регіоні [8, с. 164-165].

Фієскі П. також досить іронічно зауважив, що у тій складній для французького військового контингенту ситуації, консул знайшов час для одруження та зумів швидко покинути Одесу у середині лютого 1919 р. Тоді, як тижнями пізніше, бунт на французькому флоті призвів до провалу політики Франції у Чорноморському регіоні. Це змусило міністра закордонних справ Пішона С. (Stéphen Pichon) публічно зректися Енно Е. на засіданні Палати депутатів 24 березня 1919 р. «Він ніколи не був консулом Франції […], він ніколи не мав жодної дипломатичної місії […]. Ми мали консула в Одесі, але це був не він», – зазначав Пішон. Водночас, Фієскі П. висловив думку про те, що позиція Пішона С. на засіданні уряду не була відкритою. Пішон С. робив заяви під впливом обставин, оскільки Енно Е. так і не підпав

під санкції. Напроти, він вивіз до Франції дружину із сином, йому виплатили компенсацію у розмірі 10 000 франків за лютий 1919 р. та дозволити емігрувати до США разом із сім'єю [8, с. 165].

Розмірковуючи над тим, ким же був Енно Е., дослідник підкреслив, що він не був професійним дипломатом, а мав бізнесові справи у Росії, ймовірно навіть у Києві, а з початком Першої світової війни зробив військову кар'єру. У грудні 1917 р. пристав до місії Табуї у Києві, де виконував функції начальника розвідувальної служби, а 24 квітня 1918 р. начебто був призначений керівником консульської служби у Києві, а потім в Одесі. Аналізуючи цю ситуацію, Фіескі П. зауважив, що консульство в Одесі офіційно представляв Вотьє (M. Vauthier). Для того, що б відігравати важливу політичну роль в Одеському регіоні, Енно Е. узурпував титул «консул Франції в Одесі», який він не міг мати. Отже, дослідник дійшов висновку, що Енно Е. мав лише ситуативну підтримку Сент-Олера (Saint-Aulaire), Бертело (Berthelot) та «білого руху». Саме останній захищав його й після відсторонення від політичної діяльності. На думку Фіескі П., Енно Е. допустив ряд помилок, що й позначилося на його кар'єрі. Серед них – прихильність до політики Скоропадського П., який допускав федерацію з небільшовицькою Росією, але, як зазначав Фіескі П., гетьман був недопустимим для Парижа, оскільки був людиною Німеччини. Енно Е., підсумував дослідник, не зміг розібратися в усій складності ситуації, як, зокрема, і Палата депутатів Франції, а його невиважена позиція також зіграла негативну роль у втраті впливу Франції у регіоні та у відставці «консула» з посади [8].

Отже, аналізуючи наукові праці, присвячені французькій військовій присутності (грудень 1918 – початок квітня 1919 рр.) на Півдні України, можна зробити висновок, що українська історіографія відкидає твердження радянської історіографії про інтервенцію, доводячи факт лише присутності. Значна увага у дослідженнях приділяється міждержавним відносинам України і Франції. Досить побіжно висвітлене повсякденне життя мешканців Півдня України у цей період. Якщо українська історіографія останнім часом посилила інтерес до означеної проблеми, то французька наукова думка періодично звертається до неї. Дописи, уміщені у зазначеному вище блозі Джордана Ф., свідчать, що події перебування французького контингенту на Півдні України (1918–1919) мало відомі пересічному французькому громадянину. Ймовірно, це можна пояснити причиною поразки французької військової місії на Півдні України, що не

вписується у концепцію переможного виходу Франції із Першої світової війни.

Заповнює фактологічну прогалину франкомовна «ліва преса», яка активно розвиває думку про імперіалістичну інтервенцію, мета якої полягала у поваленні молодої більшовицької влади. Доказом політики тогочасного французького уряду стали бунти французьких моряків на Чорному морі [9;10]. Відкритий доступ до таких публікацій створює хибне уявлення про перебіг тогочасних подій у пересічних громадян.

Джерела та література:

1. Верстюк В.Ф. Антанти військова присутність на Півдні України 1918–1919. Енциклопедія історії України. Енциклопедія історії України. Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка». 2003. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin= Antanty_vijskova.
2. Jordan F. Retour sur l'intervention alliée en Russie de 1918 à 1920: l'échecd'une coalition au cœur de la guerre civile. 2011, 14 novembre. Blog «L'écho du champe de bataille».
3. URL: http://lechoduchampdebataille.blogspot.com/2011/11/retour-sur-linterventi on-alliee-en.html.
4. Косик В. Франція і питання самостійності України 1917–1919. «ЗНТШ», 1998. Т. 225. С. 279-289 URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Kosyk/Frantsiia_i_ pytannia_samostiinosti_Ukrainy_1917-1919_roky.pdf.
5. Дацків І. Українсько-французькі відносини у період Директорії УНР. С. 213-228. URL: http://history.org.ua/JournALL/mo/mo_2010_19/21.pdf.
6. Попенко Я. Українсько-французькі політичні відносини (1917–1921 рр.). Вісник КНЛУ. Серія Історія, економіка, філософія. Випуск 19. 2014.С. 51-64.
7. Мягкий І.М. Відносини України та Франції у 1917–1920 рр. у документах ЦДАВО України. Архіви України. 2010. № 3/4. С. 125-144. URL: http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_3_4_2010/13.pdf.
8. Савченко В., Буттоне П. Французское военное присутствие в «Одесском районе» (декабрь 1918 – апрель 1919): к вопросу о причине неудач «Южнорусской експедиции» Юго-Запад. Одессика. Вып. 13. 2012. С. 120-184. URL: http://history.org.ua/LiberUA/Odesika13_2012/Odesika13_ 2012.pdf.
9. Fieschi P. L'interventionfrançaise à Odessa (décembre 1918 – mars 1919) vue à traversl'actiondu «ConsuldeFrance», EmileHenno. Cahiersslaves. 2016. P. 161-172. URL: https://www.persee.fr/doc/casla_1283-3878_2016_num_14_1_ 1142.
10. Robet Paris. Les mutineries des troupes françaises de la Mer Noire . 2017 . 5 février. URL: https://www.matierevolution.fr/spip.php?article4324
11. Pennetier Claude. Les mutins de la mer Noire . Anré Marty et les Brigades internationales. URL: http://chs.huma-num.fr/exhibits/show/marty-et-les-brigades-internat/marty/les-mutins-de-la-mer-noire.

УДК 001.89: 37.093(94+002.1НАУ):069(045.2)

НАУКОВА СПІВПРАЦЯ КАФЕДРИ ІСТОРІЇ ТА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА НАУ ІЗ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ІНСТИТУТАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

І.І. ТЮРМЕНКО,
докт. іст. наук, проф.,
Національний авіаційний університет (Україна)
Т.Є. КУРЧЕНКО,
канд. іст. наук, доц.,
Національний авіаційний університет (Україна)
С.В. ЛИТВИНСЬКА,
канд. філол. наук, доц.,
Національний авіаційний університет (Україна)

Україна єдина. І сильна вона як держава не тільки своєю спільною історією і прагненнями, але й своєю несхожістю. Кожна з її земель має свої традиції, регіональну історію, ментальні особливості, притаманну тільки їй історико-культурну спадщину. Любов до своєї домівки та повага до тих, хто живе поруч, робить країну дійсно сильною і шанованою у світі. Повазі до ближнього сусіда треба вчитися, плекати кожну ниточку, що зв'язує українські схід і захід, південь і північ. Кожен, хто простягає руку дружби і співпраці між регіонами України, робить гарну справу. Від таких зв'язків держава набуває сили і може протидіяти усім зовнішнім та внутрішнім загрозам у наш непростий час.

Наукова співпраця на рівні закладів вищої освіти, інституцій соціальної пам'яті та особистих зв'язків науковців не є виключенням. Дружні зв'язки кафедр навчальних закладів допоможуть виплекати нове покоління молоді, що буде об'єднане загальними цінностями, стане для держави запорукою її майбутньої стабільності та процвітання. Співробітники кафедри історії та документознавства факультету лінгвістики та соціальних комунікацій (далі – ФЛСК) Національного авіаційного університету (далі – НАУ) на чолі із завідувачем – доктором історичних наук, професором Тюрменко Іриною Іванівною, глибоко усвідомлюють таку відповідальність і

радіють кожній зустрічі із своїми колегами з різних навчальних закладів України.

Південь України є вкрай цікавим, багатомовним, яскравим у всіх своїх культурних проявах. Крім того, завдяки щирим друзям із закладів вищої освіти, архівів, музеїв та бібліотечних установ південного регіону він стає ще ближчим до нас. Дружні наукові та особисті стосунки склались у кафедри історії та документознавства ФЛСК НАУ із вищими навчальними закладами Одеси. Одним із найстаріших закладів вищої освіти Одеси є Одеський національний морський університет. Його кафедра українознавства, історико-правових та мовних дисциплін, з 2004 року очолювана доктором історичних наук, професором Михайлуцею Миколою Івановичем, є добре знаним в Україні центром популяризації історії та культури Півдня України. Раз на два роки, починаючи з 2007 року, кафедра радо приймає гостей на Міжнародній науковій конференції «Південь України: етнокультурний, мовний, культурний та релігійний виміри». Учасниками цього наукового форуму, починаючи з 2011 року, є співробітники кафедри історії та документознавства НАУ. За цей час у роботі конференції взяли участь четверо науковців з НАУ: завідувач кафедри – доктор історичних наук Тюрменко І. І., доценти кафедри, кандидати історичних наук Курченко Т.Є. та Юрченко О.А., доцент, кандидат філологічних наук Литвинська С.В., які сумарно розмістили на сторінках наукових збірників матеріалів конференцій 10 статей [1], а також неодноразово особисто брали участь у цих наукових заходах.

Враховуючи профіль Національного авіаційного університету, дослідження викладачів кафедри історії та документознавства, оприлюднені на конференції, торкалися розвитку авіації та гідроавіації на Півдні України, роботі аеропортів Одеси, Миколаєва, Херсона, діяльності авіаторів, чиє життя було пов’язане з південним небом, діяльністю інститутів соціальної пам’яті тощо. Традиційно Ірина Іванівна Тюрменко є модератором однієї із секцій конференцій. Цей науковий форум приваблює науковців цікавою тематикою пленарних заходів, круглих столів та доповідей під час секційної роботи, чудовою організацією усіх заходів конференції, можливістю поспілкуватись із провідними українськими науковцями та гостями із-за кордону. Оскільки на Одещині спільно проживають десятки національностей: молдавани, греки, німці, румуни, євреї та ін., то гостями конференції часто стають науковці з Молдови, Румунії, Німеччини та інших країн. Їхня особиста присутність та цікаві доповіді дають можливість іншим учасникам заходу глибше

зрозуміти мультикультурність і багатомірність історії та культури південного краю.

Бажаним гостем на Міжнародній конференції в НАУ «Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання», що була започаткована кафедрою історії та документознавства ФЛСК НАУ в 2015 році, та численних круглих столах кафедри є доктор історичних наук, професор Михайлуца Микола Іванович. Його виступи на пленарних засіданнях та статті у збірниках матеріалів цих конференцій привносять цікаву родзинку з південним колоритом, знайомлять учасників із духовним життям південного регіону в різні історичні періоди, спонукають науковців з інших навчальних закладів Півдня долучатись до роботи столичних конференцій у НАУ. Серед учасників та дописувачів на конференціях у НАУ, починаючи з 2015 року, було 11 представників закладів вищої освіти та інститутів соціальної пам'яті українського Півдня, зокрема: Шевченко О., Спрінсян В., Якубовська М., Мельник С. (ОНПУ), Левченко Л. (ДАМО), Шишко О. (ОНУ імені І.І. Мечникова), Коник О. (ХДУ), Коник Ю. (ДАХО), Михайлуца М. (ОНМУ),Келєр О. (Інститут етнічних досліджень, Одеса),Олту Ф. (ІДГУ) та ін. [2,3].

Окреме слово подяки за співпрацю із кафедрою історії та документознавства ФЛСК НАУ слід висловити доктору історичних наук, директорові Державного обласного Миколаївського архіву (далі – ДАМО) – Левченко Ларисі Леонідівні. Вона не тільки регулярно бере участь у наукових заходах кафедри, але й люб'язно презентувала під час роботи Міжнародної наукової конференції «Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання» (Київ, 2015 р.) викладачам та кращим студентам спеціальності «Інформаційна, архівна та бібліотечна справа» свою монографію «Архіви і архівна справа Сполучених Штатів Америки: історія та організація» [4], показавши молоді, наскільки цікавою може бути архівна робота і якого високого рівня може бути архівний працівник – різнобічний, із чудовим знанням іноземної мови, захоплений своєю справою.

Наукова співпраця кафедри із науковцями Півдня України знайшла свій вияв у таких формах як відгук докт. іст. наук., проф. Тюрменко І.І. на автореферат дисертації директора ДАМО Левченко Л.Л. «Розвиток архівної справи в Сполучених Штатах Америки (кінець XVIII – початок XXI ст.)», поданої на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 27.00.02 – Документознавство, архівознавство» (2014 р.) та на автореферат дисертації професора кафедри інформаційної діяльності

та медіа-комунікацій Одеського національного політехнічного університету (далі – ОНПУ) Шевченко О.В. «Система документаційного забезпечення торговельної галузі України: теоретико-методологічні засади», поданої на здобуття наукового ступеня доктора із соціальних комунікацій за спеціальністю 27.00.02 – Документознавство, архівознавство» (2016 р.); рецензія Тюрменко І.І. на рукопис навчально-методичного посібника колективу авторів «Документаційне забезпечення управління (загальне та спеціальне діловодство)» за ред. В. Стовпця (автори: Стовпець В.Г., Стовпець О.В., Тітієвський П.Б.)., виданого у Херсоні у 2015 році загальним обсягом 356 сторінок; запровадження фактичного матеріалу з діловодства межових служб Півдня України, оприлюдненого Коник Ю. (на той час заступника начальника відділу Державного архіву Херсонської області), у зміст лекційної дисципліни «Історія діловодства», яка викладається студентам першого курсу спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» НАУ.

Багаторічною й плідною видалася співпраця кафедри історії та документознавства НАУ з кафедрою інформаційної діяльності та медіа-комунікацій гуманітарного факультету ОНПУ, яку вже багато років очолює кандидат мистецтвознавства, доцент, заслужений працівник освіти України – Спрінсян Василь Георгійович. Так, починаючи з 2008 року, в ОНПУ проводиться щорічна Міжнародна науково-практична конференція «Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття». Першочерговим завданням цього поважного наукового форуму є пошук оптимальних форм об’єднання зусиль українських і зарубіжних науковців щодо вирішення актуальних проблем документознавства й інформаційної діяльності, підготовки фахівців-документознавців з орієнтацією на потреби суспільства, впровадження інноваційних конкурентоспроможних технологій у навчальний процес тощо. Крім ОНПУ, засновниками конференції є Міністерство освіти і науки України, Одеська обласна державна адміністрація, Одеська обласна рада, Одеська обласна універсальна наукова бібліотека ім. М. Грушевського та провідні ЗВО України.

Під час роботи цієї конференції вже традиційно беруть участь завідувач та викладачі кафедри історії та документознавства, а саме: професор Тюрменко І.І., доценти – Божук Л.В., Курченко Т.Є., Клиніна Т.С., Литвинська С.В., Халецька Л.П., Юрченко О.А., старший викладач Ількова О.Г. У своїх наукових розвідках вони досліджують актуальні проблеми документознавчої теорії та

практики, специфіку бібліотечної, інформаційної та архівної діяльності, сучасні освітньо-інформаційні технології та освітньо-професійні комунікації [5].

Також вже кілька років в ОНПУ у березні проводиться ІІ (заключний) тур Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт зі спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», в якому беруть участь кращі студентів з-понад 20 закладів вищої освіти України. А у квітні для обдарованої студентської молоді стартує ІІ етап Всеукраїнської студентської олімпіади зі спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» за спеціалізацією «Документознавство та інформаційна діяльність».

Протягом двох насичених днів олімпіади конкурсанти повинні продемонструвати не лише високий рівень сформованих теоретичних знань і практичних умінь, а й виявити здатність до системного та творчого вирішення професійних завдань. Методологічною основою олімпіади є пошук, оброблення, узагальнення інформації та створення зручної системи навігації для навчальної бази даних за допомогою СКБД Microsoft Access. Рівень знань студентів оцінюється за результатами виконання завдань, до яких внесено питання з навчальних дисциплін бакалаврського та магістерського рівнів вищої освіти.

Приємно відзначити, що студенти-документознавці НАУ гідно представляють свою кафедру й отримують призові місця. Неодноразово журі олімпіади та конкурсу наукових робіт відзначало високий рівень знань професійно-орієнтованої термінології, володіння комп'ютерними технологіями і креативний підхід до вирішення завдань цих студентів.

28–30 серпня 2018 року в м. Одеса відбувся XIX Загальнонаціональний конкурс «Українська мова – мова єднання», організований Причорноморською академією мовних технологій та комунікацій і Національною спілкою журналістів України. До конкурсу долучилися учасники не лише з різних куточків нашої країни, а й представники зі США, Канади, Китаю, Німеччини, Ізраїлю, Індії, Естонії, Болгарії, Македонії, Польщі, Білорусі, Молдови.

Лауреатом Конкурсу в номінації «Первоцвіт» визнано Ободовську Тетяну Сергіївну, студентку 1 курсу НАУ спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» ОС «Магістр», за наукову роботу на тему «Інформаційні засоби відображення діяльності ГО «Об'єднання дружин і матерів бійців – учасників АТО» [6].

Отже, наукова співпраця кафедри історії та документознавства НАУ із закладами вищої освіти та інституціями соціальної пам'яті Півдня України є багатобічною, насиченою і перспективною. Вона виявилася у різноманітних наукових формах таких, як участь у наукових конференціях, семінарах, відгуках на автореферати дисертацій, конкурсах студентських наукових робіт, олімпіадах. Однак, як показує дослідження, потребує розвитку академічна мобільність між науковцями і студентами університетів, участь у спільних наукових проектах, конкурсах та міжнародних грантах.

Джерела та література:

1. Південь України : етнокультурний, мовний, культурний та релігійний виміри: зб. наук. праць. Вип. 3-7. Відп. ред. М.І. Михайлуца. Херсон: ФОП Грінь Д.С. 2011, 2013, 2015, 2017, 2019.
2. Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання: матеріали Міжнар.наук.-практ.конф. Київ, 7-9 квітня, 2015р., НАУ. Відп. ред. Тюрменко І.І. К: Талком. 2015. 380 с.
3. Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання: збірка наукових праць. Відп. ред. Тюрменко І.І. Тернопіль: Бескиди. 2017. 235 с.
4. Левченко Л.Л. Архіви і архівна справа Сполучених Штатів Америки: історія та організація. Миколаїв: Іліон. 2013. 1203 с.
5. Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття: зб. Матеріалів X Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 14–15 вересня 2017 року. Під заг. ред. В.Г. Спрінсяна. Полтава: Сімон. 2017. 383 с.
6. «Українська мова – мова єднання»: 19-й конкурс завершився – ювілейний 20-й бере старт. Національна спілка журналістів України. URL: http://nsju.org/index.php/article/7341. (Дата звернення: 30.03.2019).

УДК 316.3

WHEN HUMAN SOCIETY DEVELOPMENT REACHES A CRITICAL CROSSROAD
(Коли розвиток людського суспільства досягає критичного переходу)

MA FENG,
Ph.D.: Management Science, Post Doctor. Sociology,
National Institute of Social Development, CASS
Vice-Director, CASS-ONMU: Center of China Studies

The article is considered with aspects of the development of human society, when it reaches a critical transition. The author points out that balanced development of human society calls for rebalance of a world ridden with high risks and uncertainties. Faced with the shared human development responsibility and task, China will do its part to realize balanced global development. China's long-term stability and prosperity will definitely bring stability and prosperity to the whole world.

У статті розглянуті аспекти розвитку людського суспільства, коли воно досягає критичного переходу. Автор статті відмічає, що збалансований розвиток людського суспільства вимагає відновлення балансу світу з високими ризиками та невизначеностями. Зіткнувшись із загальною відповідальністю і завданням людського розвитку, Китай зробить свою частину для реалізації збалансованого глобального розвитку. Довгострокова стабільність і процвітання Китаю безумовно принесуть стабільність і процвітання усьому світу.

When we recall the history we have experienced and envision the future unfolding before us as the human society has come to the end of the first 2 decades of the 21st century, it's time for us to stop and recollect the development achieved in the past 20 years, especially in the past decade since the 2008 financial crisis. The current world development is facing a significant change unseen in the past 100 years, which features many uncertainties when it comes to the development and choices of mankind. The only change is the change itself, and the only certainty is that so far we are all well. Those changes in 2018 give expression to the changing world: on the one hand, human society developed by leaps and bounds on technology front. The New Horizon space craft explored further into the universe, enriching our knowledge about the solar system; the Insight probe successfully landed on Mars so that human can unravel the origin of another planet; the Chang'e-4 lunar probe accomplished a magnificent feat by landing on the dark side of the moon, embarking on a road to solve the mystery of the moon. On the other hand, AI technology and its development trend will definitely usher in a new era of human technology civilization. Biotechnology is forging ahead rapidly, even making gene

editing and human customization a reality. However, these progresses have also led to serious issues on social development, causing people marred in exhaustion, controversy and fears. In addition, anti-globalization is increasingly becoming an unstoppable, while the surging «Yellow Vests» movement has once again dragged Europe offering high welfare into the dilemma of social governance imbalance and social disruption. At the beginning of 2019, when Syria has not yet restored peace, Venezuela has already fallen into the conundrum of «two presidents». The closure of the US government has become another testimony to Trump's «US First» and political party's bitter fight in the US. Britain's outlook after its Brexit remains vague and the profound impact of climate change is ravaging the northern and southern hemispheres. The huge hollows formed inside the Antarctic glaciers will profoundly affect the future of mankind, once again warning us the climate change impact is far-reaching... General Secretary Xi Jinping explicitly voiced in his keynote speech at the APEC CEO Summit in 2018: «Our world is undergoing profound changes unseen in a century. Changes create opportunities, but more often than not, they are accompanied by risks and challenges. Mankind has once again reached a crossroad» [1].

Human social development has never encountered so many challenges and crises as today. Society development has never called for so many dialogues and cooperation between various human civilizations. In 1969, half century ago, when Richard Nixon delivered his presidential inaugural speech, he probably would not imagine his speech still deeply depict the world challenges would arise 50 years later. Nixon mentioned: «We are rich in material but poor in spirit; we landed the moon with extraordinary precision, but the earth is in chaos. «In the moment of advanced technological triumph, man turned their thoughts toward home and humanity. From space's point of view, the destiny of human beings on Earth is inseparable; this tells us that no matter where we can reach the universe, our destiny is not on those stars, but on earth, in our hands and is decided within our hearts.» Human has made big strides in the past 50 years, especially in the field of science and technology. We can fly higher and look farther. We can browse information more quickly, and we can connect the rest of world more quickly. But living on the earth, we really have to respond to the needs called by the times. The end of the cold war failed to make us more peaceful and secure; the imbalance brought about by globalization required us to uphold multilateralism desperate for more rational international rules; uncertainty and unpredictability of new social risks persist with high diffusion possibility, and risk factors in a high-risk society permeate all aspects of social development. Stephen Hawking left a

warning that «our planet is at the most dangerous moment» before he passed away; technological progress has lighten up the future of human development, but its drawbacks also ensue with new challenges. General Secretary Xi Jinping unequivocally pointed out: «We must strengthen the research to prevent the potential risks that might occur in artificial intelligence development and safeguard the people's interests and national security, in an effort to ensure artificial intelligence development in a safe, reliable and controllable way. We should integrate multidisciplinary forces to strengthen the research on legal, ethical and social issues related to artificial intelligence, and establish and perfect the laws, regulations, institutional systems and ethics that ensure healthy development of artificial intelligence» [2].

Looking into the future, mankind still has only one earth which we call it a common homeland. Therefore, we must join our hands together and shoulder common responsibilities to drive the development. This is the only way out. General Secretary Xi Jinping put forward brilliantly: «The universe has only one earth, and mankind share one home. The'Parallel Universe' conjecture brought up by Mr. Hawking, in the hope of finding a second planet beyond the earth for mankind to live on, is still a distant dream. So far, the earth is the only home where we live; we have no other choice to make except for cherishing and caring for it» [3]. The social development of mankind has once again reached a crossroad: the rapid advancement of science and technology encourage us to make rules. Unlike the previous three industrial revolutions, the fourth industrial revolution featuring low carbon and intelligence will bring about fundamental changes because its social member division will far exceed the information gap brought about by the third scientific and technological revolution. Facing this round of revolution, during which intelligence gap will give rise to even more insurmountable unbalanced development, we need re-recognition of new changes on rules of human society and long-established values and will write a new chapter of rediscovering human and life. Social development demands are balance, because the traditional operation mode of elite and the public no longer adapts to the requirements for governance change. Global governance innovations derived from global governance debts and new social risks present a new era of institutional change. China's governance experience, wisdom and solutions facilitated by the modernization of national governance systems and governance capabilities with Chinese characteristics will catalyze new international public goods for world governance innovation. Chinese experience will surely contribute to the global society development by providing a new solution to modernization. The mechanism safeguarding

social development and operation will be in the shift period of the old and new social development engines. The populist wave arising from the developed countries caused malfunction of the traditional Western social development and operation mechanism. Political division, social disruption and splitting of values resulting from huge income gap and relative deprivation, and political party disputes are mounting. Institutional divergence brought about by social development will greatly disturb the social consensus. In this situation, the Western society needs to reach a consensus among its members and bring up a new social contract; challenges arising from human coexistence crisis needs to be laser-focused, and climate change could be dealt with through our joint efforts. Threatened by grave climate change, we must not allow disintegration of human society; instead we should take collective actions on the basis of multilateralism. Global strategic balance must be kept for no one can end history, and history cannot be ended, either. We must strengthen the development forces of developing countries and those safeguarding world peace and maintaining global strategic balance. People cannot push global development in the fear and mutual fear. We need to build strategic mutual trust, and reduce strategic anxiety and unnecessary strategic misjudgments.

In order to achieve the future-oriented development of human society, we should strive to build a community with a shared future for mankind and a human society in which mankind's destiny and development closely intertwine. This will chart a course for the direction of social development at the crossroads. The next decade will see a critical transformation of the old and new engine for world economy, and witness accelerated evolution of the international pattern and powers and profound reshaping for global governance system. Human society can't progress on a planet plagued by much chaos, instead it always advances at the time we surmount different difficulties and crises. Human progress wasn't all plain sailing, and humans have had bitter lessons. The two world wars that took place in the last century have wreaked havoc on humans. Although we must not forget the vicissitudes in the history, we cannot lose confidence in human social development. A community of shared future for mankind is a great solution and wisdom put forward by China when human society confronted development issues and dilemma. Today, mankind has become a close-knit global community; it's unrealistic and impossible for us to develop separately. Any action to seek unilateral gains and development runs counter to the development trend of human society. Only by working together and sharing the development responsibilities of human society, can we taste the success of human society development.

In our endeavor to achieve future-oriented human society development, we must prevent some people from being marginalized and forgotten. Development should not be achieved at sacrifice of marginalized and forgotten people. In the article «Further Promote the Sustainable Targeted Poverty Alleviation» published in the Economic Daily, the author mentioned when technology advance brought about revolutionary impact, we should keep human skill improving in sync with the technology development so that no one will be marginalized and forgotten during the development. Technological progress is common intellectual wealth of all mankind so they should be enjoyed equally by all social members during social development, and they should also offer opportunities to social members to enable them to change their destiny and to provide momentum for social development. We must see to that synchronize sound economic development and stable social development so that all members of society could change their fate underpinned by technological progress. Technological progress driven by the fourth industrial revolution also requires us to put in place the corresponding social development policies, in this way social members could get employed with the help of higher job skill. We should ensure a supply of high-end labor force to meet demands of new technologies development. We should also provide a society development bottom line to make laid-off workers reemployed and equip labor force with high capabilities. Developing countries should strengthen cooperation and collaboration in the transformation of old and new development engines. Developed countries should intensify technology transfer to realize balanced global technological progress and ensure developing countries as well as middle and lower classes of social members enjoy an enabling governance and system.

Sociology focuses on social development and our world is experiencing profound changes unseen in a century. Sociology reflects on the choices and needs of human society when human development reaches a crossroad. At this point, each social member needs to stop and contemplate the days ahead. Balanced development of human society calls for rebalance of a world ridden with high risks and uncertainties. Faced with the shared human development responsibility and task, China will do its part to realize balanced global development. When we run well our own affairs, we are making the greatest contribution to the world's development. China's long-term stability and prosperity will definitely bring stability and prosperity to the whole world. Human society develops in a new era where hopes and challenges, opportunities and crises coexist.

Sources and literature:
1. URL:http://www.xinhuanet.com/politics/leaders/201811/17/c_1123728402.htm
2. URL:http://www.xinhuanet.com/politics/leaders/201810/31/c_1123643321.htm
3. URL: http://www.xinhuanet.com//world/2017-01/19/c_1120340081.htm

УДК 94(477)(=122.2)«1814/1861»

СТАНОВИЩЕ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІСТІВ БЕССАРАБІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст. (ЗА ДАНИМИ ОФІЦЕРІВ ГЕНЕРАЛЬНОГО ШТАБУ)

А.І. ФЕДОРОВА,
канд. іст. наук, доц.,
Одеський національний політехнічний університет
(Україна)

Внаслідок російсько-турецьких війн та приєднання в 1812 р. за умовами Бухарестського мира Бессарабії до Російської імперії починається процес швидкого заселення та освоєння краю. Одним з напрямків колонізації Південної України була іноземна колонізація, серед якої немале місце займали й німці. Першими почали селитися в Бессарабії у 1814 р. вихідці з Варшавського герцогства. «Варшавським колоністам» уряд надав ряд пільг та привілеїв: вони отримували всі права російськопідданих; від колоністів вимагалося, щоб вони займалися передусім хліборобством, розведенням фруктових та виноградних садів, за можливості й шовководством; звільнялися від податків та земських повинностей на 10 років, за виключенням незначного платіжу на користь бессарабського відкупщика; бідним родинам надавався кредит на 10 років у розмірі 270 крб., іншим за необхідності видавалися кошти для першого облаштування; кожна повна родина отримувала в довічне володіння по 60 десятин землі (більш ніж 65,5 га – А.Ф.); для харчування усім нужденним видавалися кошти з розрахунку по 5 коп. за добу до першого врожаю; поселенці звільнялися від рекрутського набору та воїнського постою; їм надавалася свобода віри – право будівництва церков, мати власних священиків; після наданих урядом 10 пільгових років призначалися ще 10 років для повернення наданих грошей казні [1, с. 185-186].

З 1816 р. виникає ряд нових поселень вихідцями з Вюртембергу, Баварії, Пруссії, Саксонії, Мекленбергу та ін.

Незважаючи на те, що історія німецьких колоній Бессарабії привертала увагу дослідників і дореволюційного періоду [2-4 та ін.], і сучасності [5-7 та ін.], все ж не всі питання їх історії висвітлені достатньо повно. В представленій роботі прослідкуємо зміни в положенні колоністів за півстоліття їх перебування в Бессарабії за даними, зібраними офіцерами Генерального штаба: С.І. Корниловичем у 20-і роки та О.Й. Защуком на межі 50-60-х років XIX ст. Слід зазначити, що дані різняться не лише за часом збирання матеріалу, а й самим відношенням авторів до колоністів.

В першій половині XIX ст. було засновано 24 німецькі колонії.

Статистичні дані щодо перших колоністів значно різняться. Наприклад, за даними П. Батюшкова з 1813 по 1815 рр. в Бессарабію з герцогства Варшавського переселилось 1443 родин німецьких колоністів [8, с. 144], О. Защук вказував, що в Бессарабії в 1814 р. оселилось 1743 німецьких родини [9/1, с. 159]. Різницю в цифрах можна пояснити зворотною еміграцією: деякі забезпечені родини, не задовольнившись «прийомом», поверталися на попереднє місце проживання (бідняки не могли цього зробити через брак коштів).

На 1827 р. в колоніях нараховувалося 1971 родина, 4848 чоловіки та 4522 жінки, загалом – 9370 особи [1, с. 62, 107]; на 1859 р. – 24 150 особи, з них чоловіків – 12294, жінок – 11 856 [9/1, с. 159] (можна зустріти цифру майже 26000 [10, с. XXIV]).

Управління колоніями.

Не дивлячись на обіцянки колоністам права на самоуправління, вони знаходились під пильною увагою уряду. Спочатку справами колоністів займалася Бессарабська контора іноземних поселенців, яка з 1818 р. опинилася в підпорядкуванні Опікунського комітету про іноземних поселенців Південного краю Росії. На чолі Контори, яка з 1816 р. знаходилася в Тарутино, а з 1821 р. – у Каушанах, стояв наглядач. В його обов’язки входило приймати переселенців в число російськопідданих, слідкувати за наданням колоністам пільг і привілеїв, забезпечувати будівельними матеріалами, саджанцями тощо, контролювати виконання колоністами обов’язків щодо господарського освоєння краю. Однак не все було гладко: мало місце розкрадання грошей колоністів, через що, наприклад, в 1815 р. спалахнуло повстання під проводом пастора Фрідріха Вільгельма Шнабеля в Тарутино. Навіть через п’ять років після поселення в Бессарабії колоністи жили в землянках та в бідності, скаржилися на утиски [5, с. 489].

У 1833 р. Контори були ліквідовані. З 1834 р. Опікунський Комітет переходить в підпорядкування Міністерства державного майна, центр переміщується до Одеси.

Документація велась німецькою, за виключенням особливо важливих документів, що перекладалися на російську.

В кожній утвореній колонії засновувався сільський приказ. Перші колонії ділилися на два округи: Малоярославецький і Клястицький (назви надані в травні 1829 р.). У 1836 р. створений Саратський округ. При кожному з них діяв окружний приказ. До Малоярословецького округу входили наступні колонії – Тарутино, Віттенберг (Малоярославець 1), Кульм, Красна, Фершампенуаз 1, Теплиця, Кацбах, Аль-Постталь, Фершампенуаз 2, Денневіц, Плоцьк; до Клястицького – Бородіно, Лейпциг, Березіно, Клястиць, Арциз 1, Брієни, Париж, Арциз 2, Фріденсталь; до Саратського – Сарата, Гнаденталь та Ліхтенталь.

На чолі кожного з 3-х окружних приказів стояв 1 обер-шульц (окружний правитель), 2 амтс-бейзицери та окружний писар. Кожний з 24 сільських приказів очолювалися 1 шульцем (старостою, Dorfschulz), 2 бейзицерами (засідателями, Beisitzer) та сільським писарем [10/2, с. 30-31, 514]. Бейзицери сільських приказів жалування не отримували, на їх утриманні гроші стягувались з колоністів.

Господарство. Заняття колоністів полягали переважно в хліборобстві, скотарстві та розведені садів. С. Корнилович відзначав: «*…малые оказали они успехи в сих хозяйственных упражнениях; ибо хотя разведены в каждой колонии виноградные сады, но к обрабатыванию их не употребляют трудолюбивых способов, от чего труды не приносят им почти никакой пользы*» [1, с. 187]. З опису С. Корниловича бачимо, що результати господарювання німців очікувалися на більш високому рівні. Хоча, на наш погляд, успіхи значно недооцінені (див. табл.1). Так, на 1827 р. в поселеннях перших колоністів майже не залишилось землянок, більшість будинків споруджено з цегли, вражає кількість колодязів в поселеннях (особливо відзначається Кульм, де на 120 родин нараховувалося 120 колодязів, Арциз – на 95 родин 82 колодязі), споруджені млини – вітряні, земляні та водяні; при деяких поселеннях облаштовані погреби (Клястиць, Бородіно, Кульм, Малоярославець 1 та ін.), скрізь заведені сади, велике місце займало скотарство. В Клястиці й Тарутино займались також бджільництвом.

Можна виділити ряд причин, внаслідок яких колоністи не показали бажаних результатів (подаються переважно за даними В. Клудта [4]):

- необхідність пристосовуватися до нових умов життя, нових кліматичних особливостей;
- через територію колоністів проходили російські війська в Туреччину в 1827 та 1829 р.;
- неврожаї 1822, 1823, 1824, 1830, 1832, 1833, 1839 рр. І на полях, і зібраний врожай доводилося врятувати від мишей (адже нещодавно розглядаєма територія представляла цілинні землі, де господарями були польові миші, вовки, дикі кабани, гадюки тощо). Уряд навіть видав наказ щодо боротьби з мишами – кожна родина повинна була надати 100 хвостів або 200 вух на підтвердження боротьби;
- морозна зима 1828–1829 рр. винищила частину садів;
- нашестя саранчі у 1823, 1824, 1825, 1826, 1827, 1836, 1847 рр. та ін. знищила значну частину врожаю;
- в 1828, 1829, 1834, 1847 рр. та ін. тисячі голів великої рогатої худоби та овець загинули від чуми;
- населення гинуло внаслідок епідемій: в 1829 р. в Клястиці, Арцизі та Красной вимерли цілі родини від чуми; в 1831, 1853, 1855 рр. у всіх колоніях вирувала холера.

Однак, незважаючи на перераховані причини, колоністи наполегливо працювали і на 1859 р. О. Защук надає нам зовсім інше зображення колоній: «*…Здесь везде заметен труд, порядок, общественность и усилия человека над природою. Около каждой колонии разведены лесныя плантации, по речкам и ручьям устроены плотины для образования прудов. Колонии протянуты длинными, прямыми улицами; дома колонистов все каменные, однообразные, дворы чистые, обнесенные каменным, невысоким забором; на дворах насажены деревья, устроены колодцы, а далее конюшни и сараи…*

...Немецкие колонисты отличаются особенным трудолюбием, терпением, честностию и аккуратностию… Строгие к самим себе, покорные общественным постановлениям и начальству колоний, колонисты стараются избегать столкновений с властями и вообще не сближаются с русскими…

Трудолюбивые работники, прекрасные агрономы, они вызваны и наделены самою лучшею землею, для заселения ея и обработки, а главное – для указания и прививки своего умения и трудолюбия туземному населению. Но колонисты никогда не выполнят последнего и важнейшего назначения, пока будут удалены от всего русского особым управлением и языком…» » [9/2, с. 95, 159].

З 1836 р., за даними О. Защука, в колоніях активно займалися виноробством. Німецькі колоністи розводили також льон, з якого

жінки виробляли полотна й сукна для власних потреб в достатній кількості [9/2, с. 56].

Важливу роль відгравало ремесло. В середині 1830-х років кількість шевців, чоботарів, ткачів, кравців, каретників, токарів, мулярів, теслярів, слюсарів, пекарів, бондарів, пивоварів, винокурів тощо становила 368 майстрів [2, с. 68].

Важливу роль відігравало скотарство: в 1836 р. в німецьких колоніях (разом з Шабо) продано коней, волів, корів, овець та продукції, отриманої від них – вовни, молока, сира на 154 600 крб. [2, с. 56].

В 1830-і роки в Тарутино кожні два тижні діяв базар, де продавали хліб, скот, сало, масло, фрукти, вино, шкіри тощо [2, с. 69]. В 1850-і роки базар функціонував кожні два тижні й в Арцизі [11, с. 22]. Приблизні оберти на базарах на кінець 50-х років XIX ст. становили в Тарутино – до 25000 крб. сріблом, а в Старому Арцизі – до 15000 на кожному базарі [9/1, с. 519].

Велику роль в колоніях відігравала ***релігія***. На 1827 р. в Тарутино діяв плетневой будинок для богослужіння, в Красной – дерев'яний костел, в Сараті – кам'яний католицький костел.

На 1859 р. на 1200 католиків був один римо-католицький священик в колонії Красной; в інших колоніях – 5 церков на чолі з пасторами та 18 молитовних будинків. Католицький священник за службу отримував 142 крб. 86 коп., а 5 лютеранських пасторів – по 345 крб. 75 ½ коп. сріблом в рік, окрім цього квартиру, опалення та 120 десятин землі, з якої мали значний дохід. Інше лютеранське духівництво утримувалося за рахунок добровільних пожертв прихожан [9/1, с. 386-388, 519]. В кожній з заснованих колоній існували і школи, перші з яких влаштовували саме в молитовних будинках та церквах.

Таким чином, в першій половині XIX ст. німецькі поселенці досягли значних успіхів, долаючи на своєму шляху величезні труднощі (природні катаклізми; недобросовісність керівництва у вигляді, наприклад, розкрадання грошей, виділених колоністам; епідемії тощо). Ми можемо спостерігати значний прогрес у розвитку колоній за 30 років, порівнюючи дані С. Корниловича та О. Защука. Однак, мусимо зазначити, що судження російських офіцерів щодо німецьких колоністів Бессарабії не завжди можна вважати достовірними. Уклад життя іноземців, які вели замкнений спосіб життя і особливо намагалися не контактувати з оточуючим населенням, породжував різного роду домисли (наприклад, п'янички;

забулися власних традицій тощо). «Широкая русская душа» не відразу прийняла цих працьовитих та принципових поселенців.

Таблиця 1. Положення німецьких колоністів на 1827 р. (за даними С.Корниловича)

Назва поселення (за часом виникнення)	населення		будинки				млини	коло дязі	погреби	сади	скот		
	родин	осіб	кам.	неон.цегл	плетн.	землян					коні	рогат.	вівці
Тарутино	189	939	43	76	17	2	2 вітр., 2 вод., 2 земл.	50	3	136	358	2152	1020
Бородіно	127	637	13	86	16	-	1 вітр., 2 земл.	95	9	115	325	1555	224
Малоярославець 1	82	500	1	15	57	-	1 вітр., 2 земл.	28	9	69	290	1256	200
Красна	136	535	2	37	68	-	1 вітр., 1 вод., 1 земл.	71	-	114	265	1335	367
Кульм	120	770	66	41	-	-	2 вітр., 1 земл	120	10	108	357	1714	987
Клястиць	157	804	1	133	-	-	3 вітр., 3 земл.	95	12	134	433	2199	576
Березина	142	672	2	135	-	-	2 земл.	90	3	137	317	1761	682
Лейпциг	145	667	1	3	116	2	1 вітр., 1 земл.	100	-	126	254	1118	644
Арциз 1	95	462	78	-	-	-	1 вітр., 1 земл.	82	1	82	197	1039	308
Фершампенуаз 1	83	339	59	-	-	2	2 земл.	56	-	63 вин.	151	698	333
Брієни	88	375	53	2	-	11	2 вітр.	8	-	84	88	707	-
Париж	133	563	6	93	-	10	1 земл.	40кам	-	121	211	782	497
Теплиця	113	389	45	-	-	37	1 вітр.	61		98 вин.	217	773	76
Кацбах	56	219	1	25	-	25	1 вітр.	4	-	54	143	701	122
Сарата	100	444	77	-	-	-	1 вітр., 1 земл	69 кам.	-	100	170	1144	38
Малоярославець 2	71	468		69	1		2 земл.	29	-	69	237	1251	552
Фершампенуаз 2	65	271	25	-	-	3	-	32	-	63	86	621	173
Арсиз 2	44	198	24	14	-	12	-	14	-	41	75	348	158

Джерела та література:

1. Корнилович С. Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака, с приложением генерального плана его края, составленное при гражданской съемке Бессарабии, производившей по высочайшему повелению размежевание земельной на участки с 1822 по 1828-й год. Аккерман: Аккерм. земство, 1899.
2. Заблонский А. Статистические сведения об иностранных поселениях в России. Журнал Министерства внутренних дел. 1838. ч. 28. № 4. С. 1-83.
3. Колонии Саратского округа в Аккерманском уезде Бессарабской области. Журнал Министерства внутренних дел. 1853. Ч. 42. С. 126-137.
4. Клудт В. Немецкие колонисты в Бессарабии. Одесса, 1900.
5. Плесская-Зебольд Э.Г. Немцы. Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одещины. Одесса, 2014. С. 483-526.
6. Кузьміна С.Б. Трансформації етносоціальної структури населення Бессарабії (перша половина XIX СТ.). Дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст.н. Чернівці, 2015.
7. Шмидт, Уте. Бессарабия. Немецкие колонисты Причерноморья: очерки / пер. с нем. В. Шелеста ; под ред. А.И. Савина. Одесса, 2015.
8. Батюшков П.Н. Бессарабия. Историческое описание. С.-П., 1892.
9. Материалы для географии и статистики, собранные офицерами Генерального штаба. Бессарабская область. Т. 1-2. С-П., 1862.
10. Списки населенных мест Российской империи, сост. и изд. Центр. Стат. Комитетом Министерства внутренних дел. Т.III. Бессарабская область. Список населенных мест по сведениям 1859 года. С.-П., 1861.

УДК 930:378.018.5-043.83(477.74-21)«1817/2017»

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСНУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ОДЕСИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЇХНЬОЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ

В.М. ХМАРСЬКИЙ,
докт. іст. наук, проф.,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
(Україна)

Концепти історичної, колективної пам'яті чи історичної політики все більше привертають увагу науковців-суспільствознавців. Вже ледве не класичним став вислів сучасного історика Жака Ле Гоффа (1924–2014) про те, що «колективна пам'ять була і залишається важливим питанням у боротьбі за владу між суспільними групами. Для класів, груп або індивідів, які панували й далі панують в історії суспільств контроль над пам'яттю та забуттям залишається одним із найважливіших завдань» [1, с. 24]. Свідченням активного входження цієї проблематики до вітчизняного науково середовища стала поява у 2018 р. чергової монографії Георгія Касьянова, який визначив історичну пам'ять як «різновид культурної/колективної пам'яті… конструкт, за допомогою якого формується ідентичність соціальної групи» [2, с. 20]. Вважаємо, що політику історичної пам'яті здійснює не лише держава чи політичні еліти, але й інші структури суспільства – такі, наприклад, як заклади вищої освіти (ЗВО). Адже у кожному з них наявні історики-фахівці, які так чи інакше відкликаються на уявлення керівництва щодо історичної пам'яті установ, а самі ЗВО при цьому мають бути осердям наукового дискурсу у суспільстві і, у тому числі, щодо власної історії.

Раніше вже робилась спроба проаналізувати конструювання історії у ЗВО Одещини на матеріалах їхніх сайтів, що мають особливу вагу для утілення історичної політики та ментальної імплементації у суспільстві [3]. Тому даного разу переглянемо, у купі з віртуальними, паперові тексти (книжки чи статті), звертаючи увагу на риторику і аргументацію під час встановлення чи зміни датування початку ЗВО. Адже «паперова» історія є більш стійкою інформаційною конструкцією змінити яку можна лише новою редакцією чи наступним виданням синтетичного твору, адже книга як матеріальний носій стає артефактом і текст у ньому можна знищити лише з самою книжкою. Інформація ж на сайті мінлива, щодня є актуалізованою – через що не завжди за цими змінами можна встежити.

Втім, як показало вивчення офіційних сайтів ЗВО Одещини – у режимі доступу літа 2018 р. – якщо розглянути їхні зусилля щодо визначення дати заснування своїх освітніх закладів, то підходи ці можна розділити на три групи: 1) консервування вже визначеної раніше дати виникнення власного ЗВО і до датування яких не виникає запитань; 2) наполягання на встановленій раніше даті, яку, втім, можна піддати сумніву та 3) прагнення до зміни вже усталеної дати виникнення установи. Перша група складає більшість ЗВО. Тому у даному разі свою увагу зосередимо на понад третині «проблемних» ЗВО з другої і третьої груп, тобто тих, до яких виникли запитання з датуванням заснування: Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського (ПУНПУ) – 1817 (змінена дата); Одеський національний медичний університет (ОНМедУ) – 1900 (усталена); Одеська національна академія харчових технологій (ОНАХТ) – 1902 (змінена); Одеська національна академія зв'язку імені О.С.Попова (ОНАЗ) – 1920 (усталена); Одеський державний університет внутрішніх справ (ОДУВС) – 1922 (усталена); Національний університет «Одеська морська академія» (НУ ОМА) – 1944 (усталена); Одеська державна академія технічного регулювання та якості (ОДАТРЯ) – 1945 (усталена). Віхи історії цих ЗВО, за їхнім власним тлумаченням, виглядають так.

Найстарішим, з точки зору самого ЗВО, є ПУНПУ. Свої витоки його історики і керівництво бачать у Шляхетному інституті (1805), що поділявся на жіночу та чоловічу частини. Саме останній став базою для Рішельєвського ліцею у якому структурним підрозділом був Педагогічний інститут – від створення якого (1817) і рахують історію свого ЗВО автори новітнього видання. Для них немає сумніву у тому, що Рішельєвський ліцей став частиною інституціональної історії Новоросійського університету (1865) історія якого «перетекла» в Одеський інститут народної освіти (1920). Крім цього, творці нової історичної пам'яті ведуть паралельну лінію свого ЗВО і від жіночої частини шляхетного інституту, яка «перетікає» у міське дівоче училище, з нього – до Одеського інституту шляхетних дівчат – вищих жіночих курсів – Одеських вищих жіночих педагогічних курсів – Учительського інституту (1919). Саме від останнього починали відлік історії ПУНПУ у попередню епоху. Далі Учительський інститут продовжився в Одеському інституті народної освіти. З припиненням існування останнього (1930) відбувається його розщеплення на три інституціональні лінії – Інститут соціального виховання, Інститут професійної освіти – Фізико-хіміко-математичний інститут, які всі

увійшли у Одеський державний педагогічний інститут імені К.Д.Ушинського, пізніше перейменований на ПУНПУ [4, с. 6].

Основний доказовий виклад міститься у таких сентенціях: «Зародженням університету було прийнято вважати період 1919–1920 рр., коли в Одесі були відкриті Український (вчительський) педагогічний інститут та Інститут народної освіти (ІНО). Як довели дослідження, така дата формальна і не відображає реальної історії становлення педагогічної освіти Одещини. Насправді генеалогічний шлях університету історично більш довгий» та «Архівні пошуки останніх років довели, що педагогічна освіта в Одесі має майже 200-річну традицію. Її витоки лежать в освітній реформі Російської імперії, розпочатої Олександром І у перші десятиліття XIX ст. [4, с. 11-12, 19]. Звісно жодного посилання до цієї частини немає і не могло бути, але й у списку літератури, наведеному наприкінці праці, годі шукати якійсь праці, що могли б свідчити про «дослідження», які б дали можливість аргументувати задавнення віку цього ЗВО.

Автори новітньої історії ОНМедУ вважають, що університет засновано як медичний факультет Новоросійського університету у 1900 р., а у 1922 р. його було реформовано у Одеський (державний) медичний інститут, який у 1994 р. здобув статус університету [5], а у 2010 р. – національний.

Ще у 1982 р. сучасники вважали, що нинішній ОНАХТ виповнилось 60 років [6-7], але вже через десятиліття її вік збільшився на 30 років [8]. Відтоді всі ювілейні видання стверджують, що історія цього ЗВО розпочинається з відкриття Одеської школи мукомелів (1902), яка була через сім років реорганізована в Одеське мельнично-технічне училище (1909). У радянський час на його основі виник Одеський борошномельний технікум (1922), який у 20-ті рр. перейменовували на Одеський технікум (політехнікум) технології зерна і борошна. У 1929 р. навчальний заклад реорганізували в Одеський інститут технології зерна і борошна імені Й.В. Сталіна і саме від нього у 30-ті роки рахували життя цього ЗВО. Згодом його перейменували на Одеський інститут інженерів борошномельної промисловості (та елеваторного господарства) імені Й.В. Сталіна і у 40-ві роки почали лік його життю від 1922 року, зв’язавши з технікумом [9, с. 203-205]. Згодом ЗВО набув назви Одеський технологічний інститут харчової промисловості імені М.В. Ломоносова, а у сучасну добу здобув статус академії (1994) і зазнав корекції назви, яка набула вже сучасного вигляду [10].

ОНАЗ лічить свої роки від Одеського вищого електротехнікуму зв'язку сильних струмів імені Г.Ф. Гринька (1920). У 1929 р. цей заклад став електротехнічним факультетом Одеського політехнічного інституту, а наступного року на його основі було створено Одеській інститут інженерів зв'язку (1947 р. перейменований на Одеський електротехнічний інститут зв'язку, а у 1967 р. присвоєно ім'я дослідника О.С. Попова). У сучасну епоху заклад спочатку стає Українською державною академією зв'язку імені О.С. Попова (1993), а у 2001 р. зі статусом національної набуває сучасної назви [11].

Є певні сумніви щодо бездоганності визначення започаткування ОДУВС, який ще немає своєї «паперової» історії. Свій родовід там виводять, на офіційному сайті, зі школи з підготовки старших і молодших міліціонерів Одеської губернії, створеної за наказом начальника одеської губернської міліції у 1922 році, яку через 30 років реформували у Одеську спеціальну середню школу міліції МВС СРСР. У 1992 р. її перетворили на Одеське училище міліції МВС України, яке згідно із тодішнім Законом України «Про освіту» стало ЗВО. А 1994 року назване училище було перетворене в Одеський інститут внутрішніх справ МВС України, а наступного року на його базі створено Одеський інститут внутрішніх справ МВС України (1995). Деякий час навчальному закладу довелось під назвою Одеського юридичного інституту побувати у складі Національного університету внутрішніх справ (2002–2005) та Харківського національного університету внутрішніх справ (2005–2008), але врешті він вже 11 років існує як самостійний ЗВО [12-13].

У НУ ОМА починають свій відлік від 1944 року, коли за наказом народного комісара морського флоту почали перетворювати морські технікуми у вищі морехідні училища – так виникло Одеське вище морехідне училище. У 1950 році училищу було присвоєно статус вищого навчального закладу II категорії, а в 1968 р. – I категорії. У 1958 році ЗВО перейменовано в Одеське вище інженерне морське училище. 1991 року Кабінет Міністрів СРСР прийняв постанову про перетворення Одеського вищого інженерного морського училища імені Ленінського комсомолу на Одеську державну морську академію, яка 2002 р. здобула статус національної, а у 2016 р. – статус національного університету [14].

Історія ОДАТРЯ розпочинається, на думку її істориків, із заснування у 1945 році Одеського технікуму вимірювань, який 1990 року «був перейменований в Одеське вище училище метрології та якості, а у 1993 році реорганізований в Одеський коледж стандартизації, метрології та сертифікації». У 2007 р. на його базі

було створено Одеський державний інститут вимірювальної техніки, який у 2011 р. був реорганізований в ОДАТРЯ [15, с. 5-7].

Все викладене вище ще раз демонструє, що є необхідність дотримуватись підходів, згідно з якими щодо часу заснування ЗВО необхідно формулювати чіткі наукові критерії та визначати методологію. Тобто в основу визначення часу ЗВО мають бути покладені принципи науковості (а не управлінського волюнтаризму та ідеологічної й суспільно-політичної кон'юнктури) в оперуванні з історичними джерелами та історіографічною спадщиною, історизму (а не поверхової еклектики) у передумовах виникнення, системності (а не випадковості) створення, лінійності (а не паралельності) існування ЗВО як установи тощо. Отже, згідно з цією пропозицією не можна до безпосередньої історії закладу вищої освіти додавати час існування його попередника, якщо він не був за статусом ЗВО (принцип гомогенності).

Отже, започаткування ЗВО, на наше переконання, можна визначити такими сценаріями: перший – через підняття статусу одного чи кількох об'єднаних нижчих за статусом освітніх закладів у новий, навчальний заклад вищої освіти (наприклад Рішельєвський ліцей – Новоросійський університет); другий – об'єднання кількох ЗВО чи їхніх частин в один (на кшталт Одеського національного економічного університету), причому з часу злиття історія попередників закінчується і розпочинається історія нового закладу; відбрунькування нового ЗВО з іншого, причому історія виділеного закладу починається від часу виокремлення (приміром, Одеський національний політехнічний університет – Одеський національний морський університет, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова – Національний університет «Одеська юридична академія»). А для пояснення причин і передумов виникнення та часу існування попередників нових ЗВО пропонуємо використовувати категорію – передісторія.

Таким чином, у двох випадках з семи наведених раніше, можна не без дискусії погодитись із алгоритмом виникнення ЗВО (ОНАЗ та НУ ОМА), а у решті випадків можна побачити тенденцію до задавнення виникнення ЗВО: 20 років – в ОНАХТ (порушується принцип гомогенності) та ОНМедУ (порушується принцип лінійності), 48 років – ОДАТРЯ (негомогенність), 72 роки – ОДУВС (негомогенність), 112 років – ПУНПУ (негомогенність, паралельність і загалом наявні ознаки штучної схеми). У всіх випадках робиться спроба збільшити кількість років ЗВО, у трьох з них – вийти за межі радянської епохи, а у одному (ПУНПУ) відверте порушення

елементарної логіки і здорового глузду. Отже, при визнанні того, що у модерному суспільстві ЗВО виникає лише за обставини проголошення його саме таким і при застосування названих вище принципів, значно змінюється візерунок у динаміці створення мережі ЗВО Одещини.

Джерела та література:

1. Le Goff J. History and Memory. Translated by S. Rendall and E. Claman. Columbia University Press, 1992. 288 p.
2. Past Continious: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. К.: Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. 420 с.
3. Хмарський В.М. Мережа закладів вищої освіти Одещини: до питання про хронологію та динаміку формування. Південь України у вітчизняній та європейській історії: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції [зб. наук. праць] (13-14 вересня 2018 року, м. Одеса) / ред. кол.: В.Л.Цубенко (гол. ред.), Остапенко П.В., Хмарський В.М. [та ін.]. Одеса: Екологія, 2018. С. 13-22.
4. Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д Ушинського: Історичний поступ. Сучасність. Майбутнє. Одеса, 2007. 240 с.
5. Одесский медуниверситет. 1900–2000 / Ред. В.Н. Запорожан. О.: Одеськ. Держ. Медичний ун-т, 2000. 198 с.
6. Гришин М.А. ОТИПП им. М.В. Ломоносова – 60 лет. Изв. Вузов. Пищ. Технология. 1982. № 3. С. 7-10.
7. Яровой А. Ровесник страны. 60-летие ОТИПП им. М.В. Ломоносова. Вечерняя Одесса. 1 дек.
8. 90 лет Одесскому технологическому институту пищевой промышленности М.В. Ломоносова / Под. ред. Н.Д. Захарова. Одесса, 1992. 115 с.
9. История Одесской Государственной академии пищевых технологий (1902–2002) / Под ред. Захарова Н.Д. Одесса: Астропринт, 2002. 208 с.
10. Одеська національна академія харчових технологій / за ред. проф. Б.В. Єгорова. Одеса: Чорномор'я, 2017. 288 с.
11. Піонер телекомунікаційної освіти та науки України. До 90-річчя Одеської національної академії зв'язку імені О.С. Попова. 1920–2010 рр. / За ред. професора П.П. Воробієнка. Одеса : ЛА, Піраміда, 2010. 164 с.
12. Огляд Університету. Офіційний сайт Одеського державного університету внутрішніх справ. URL: http://oduvs.edu.ua/oglyad-universitetu/
13. Одеський державний університет внутрішніх справ Gpedia Your Encyclopedia. URL: http://www.gpedia.com/uk/gpedia/Одеський_державний_університет_внутрішніх_справ
14. Історія університету. Офіційний сайт Національного університету «Одеська морська академія». URL: http://www.onma.edu.ua/istoriya
15. Одеська державна академія технічного регулювання та якості: шляхи становлення. Збірник наукових праць Одеської державної академії технічного регулювання та якості. 2012. Вип. 1. С. 5-9.

УДК 351.746.1:005.92(477.74)(09)«1941/1945»

УПРАВЛІННЯ НКДБ ПО ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ НАПЕРЕДОДНІ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ 1941–1945 РОКІВ: ШТАТНИЙ РОЗПИС, ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД, ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ

А.В. ХРОМОВ,
канд. іст. наук,
Галузевий державний архів Служби безпеки України (Україна)

Відкриття в 2015 році повного доступу до архівів радянських спецслужб завдяки ухваленню Верховною Радою України спеціалізованого правового акта [1] в пакеті так званих «декомунізаційних законів» стало новим поштовхом до інтенсифікації історичних досліджень комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років. Можна зазначити стрімке та тривале збільшення запитів щодо документів ЧК-КДБ, актуалізацію віднайдених документів та вихід друком, на їхній основі, популярних та наукових статей. Введення в науковий обіг нових джерельних комплексів може, серед іншого, допомогти детальніше розглянути дискусійне питання [2], [3], [4], [5] реформування органів НКВС у 1941 році, зокрема першу спробу облаштування регіональних структур НКДБ на основі штату НКВС.

Важливим джерелом для дослідження структури та персонального складу радянських органів держбезпеки в Україні є фонд № 8 «Відділ кадрів та Управління кадрів КДБ УРСР», який зберігається у сховищах Галузевого державного архіву СБУ [6, с. 74-77]. Серед сотень інших у фонді зберігається справа зі штатними розписами співробітників УНКДБ по Одеській області за 1941 рік [7, арк. 1-183]. Це важливе джерело також і для визначення просопографічного (колективного) портрету співробітників органів держбезпеки на Півдні України напередодні німецько-радянської війни 1941–1945 років. Зазначу, що архівістами СБУ згадана справа вже оцифрована та доступна усім зацікавленим дослідникам. Усього у справі міститься три варіанти штатних розписів: один станом на 17 квітня 1941 року та два примірники станом на 25 травня 1941 року. Уточнений травневий варіант документу з усіма персоналіями співробітників також відкритий для перегляду онлайн на інтернет-

сайті «Архіву визвольного руху» – проекті партнерів архіву з ГО «Центр дослідження визвольного руху» [8].

Як відомо, 03 лютого 1941 року відбувся розділ [5, с. 73] НКВС СРСР на два наркомати: НКДБ СРСР – питання державної безпеки (розвідка-контррозвідка, державна таємниця, охорона уряду тощо) та НКВС СРСР – міліція, управління таборів, прикордонні війська, пожежна охорона тощо. Перший етап існування наркомату держбезпеки тривав недовго і вже 20 липня 1941 року, через місяць після початку німецько-радянської війни, НКДБ СРСР знову влилось у структуру НКВС СРСР. Розсекречені документи архіву СБУ дають змогу детальніше розглянути процес становлення місцевих структур новоствореного наркомату в Одеській області.

Документ 1. Штатний розпис співробітників УНКДБ по Одеській області. 1941 рік. Обкладинка справи.

Передвоєнний штатний розпис УНКДБ по Одеській області був укладений сорокарічним старшим лейтенантом держбезпеки, начальником відділу кадрів та заступником начальника обласного управління – Размадзе Костянтином Соломоновичем [7, арк. 183], [8]. Усього в Управлінні станом на 25 травня 1941 року налічувалось 474 співробітника, абсолютна більшість із них була призначена на посади 01 травня 1941 року [7, арк. 119-183]. Очільником був колишній начальник УНКВС області [7, арк. 1] капітан держбезпеки Малінін Леонід Андрійович 1907 року народження, а ще одним заступником молодший на рік – старший лейтенант держбезпеки Воронцов-Кусков Іван Дмитрович [7, арк. 119].

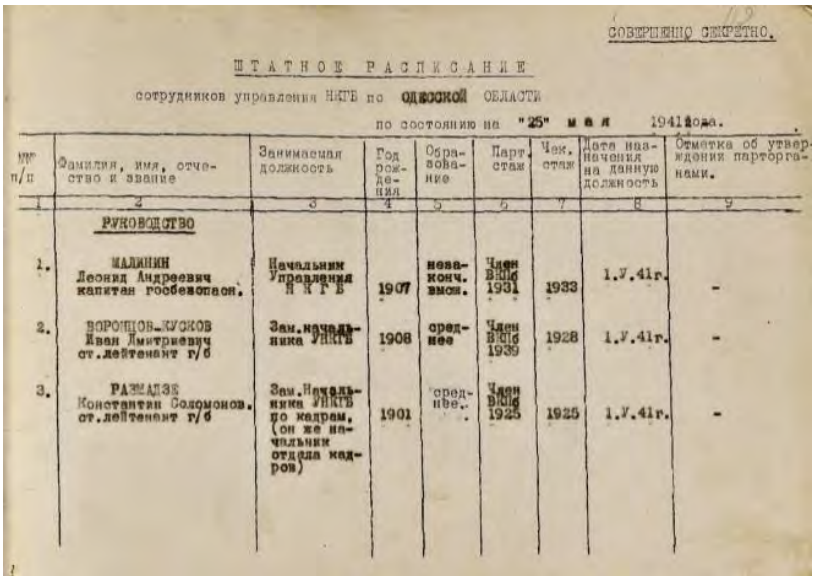

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО.

ШТАТНОЕ РАСПИСАНИЕ

сотрудников управления НКГБ по ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

по состоянию на "25" мая 1941 года.

№№ п/п	Фамилия, имя, отчество и звание	Занимаемая должность	Год рождения	Образование	Парт. стаж	Чек. стаж	Дата назначения на данную должность	Отметка об утверждении парторганами.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
	РУКОВОДСТВО							
1.	МАЛИНИН Леонид Андреевич капитан госбезопасн.	Начальник Управления НКГБ	1907	незаконч. высш.	Член ВКП(б) 1931	1933	1.V.41г.	-
2.	ВОРОПОВ-КУСКОВ Иван Дмитриевич ст.лейтенант г/б	Зам.начальника УНКГБ	1908	среднее	Член ВКП(б) 1939	1928	1.V.41г.	-
3.	РАЗМАДЗЕ Константин Соломонов. ст.лейтенант г/б	Зам.Начальника УНКГБ по кадрам. (он же начальник отдела кадров)	1901	среднее.	Член ВКП(б) 1925	1925	1.V.41г.	-

Документ 2. Керівництво УНКДБ по Одеській області станом на 25 травня 1941 року. Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 28, оп. 14(1985), спр. 43, арк. 119.

Територіально структура містила:

– *Обласне управління НКДБ* , яке базувалось в Одесі (315 співробітників);

– *Одеський міський відділ НКДБ* (20 осіб);

– *транспортні оперативні відділення та пункти НКДБ* (3-9 осіб у кожному) в Одесі, Котовську (нині – Подільськ), на станції Вознесенськ (нині в Миколаївській області), станції Гайворон (нині в області з центром в місті Кропивницький), станції Вапнярка (нині в межах Вінницької області);

– *міжрайонні відділення УНКДБ* (штат 8-9 осіб) знаходились у райцентрах: Одеса, Ананьїв, Арбузинка (зараз Миколаївська область), Балта, Біляївка, Березівка, Вознесенськ, Гайворон, Котовськ, Любашівка, Первомайськ (нині в Миколаївській області), Роздільна;

– окремо зі структури виділено офіцера-*секретаря партійної організації* та п'ятьох *офіцерів держбезпеки при штабах та підрозділах армії та флоту*.

У свою чергу ***обласне управління*** НКДБ за функціональним принципом поділялось на наступні структурні ланки:

Керівництво та секретаріат;

1-е Відділення (Управління розвідки);

2-й Відділ (*контррозвідка* за напрямами трьох відділень: німецький, румунський, балканський, 4-е відділення (*шпигунство* в промисловості та на транспорті), 5-та група з *обслуговування іноземних туристів*);

3-й Відділ (*секретно-політичний* щодо боротьби з «залишками антирадянських політичних партій та формувань», «контрреволюційній діяльності серед молоді та інтелігенції», «контрреволюційної націоналістичної діяльності церковників та сектантів» розшук «авторів контрреволюційних листівок» надзвичайних ситуацій та аварій;

Обліково-статистичний відділ (2-й) із відділеннями обліку агентів, архів, облік слідчих справ, конфіскату, арештантів внутрішньої в'язниці, оперативної довідки;

Агентурний відділ (3-й) щодо роботі з агентами, інформаторами та «наружці» (зовнішнє спостереження);

4-й Відділ оперативної техніки (напрями мобілізаційної роботи, радіостанція №33, технічна частина, адмінгосподарська частина);

Портове відділення (окремо в місті Одеса);

5-те відділення (шифрування та охорона держтаємниці);

Слідча частина;

Відділ кадрів;

Господарський відділ;

Внутрішня в'язниця [7].

Аналіз інформації внесеної до відповідних граф таблиці штатного розпису може допомогти сформувати колективний портрет одеського гебіста 1941 року за основними характеристиками: вік, освіта, стаж роботи, партійність тощо.

Якщо говорити про гендерний склад, то основу одеського обласного управління НКДБ складали чоловіки (83%), жінок загалом було 82 особи (на посадах секретарів, прибиральників, технічних працівників зв'язку, наглядачів у внутрішній в'язниці). Разом із тим, є відомості про службу 5 жінок оперуповноваженими. Наймолодшій співробітниці тільки-но виповнилось 18 років, найстаршому гебісту було вже 62 роки, більше всього було 29-річних (44 особи). Більше половини штату були цивільними, інші мали звання сержантів (92 особи) та офіцерів держбезпеки (2 капітани, 12 старших лейтенантів, 18 лейтенантів, 55 молодших лейтенантів), сержантом міліції був начальник внутрішньої в'язниці , ще 38 співробітників мали армійські звання (1 капітан, 10 старшин, 27 рядових в охороні внутрішньої в'язниці). Загальноосвітній рівень особового складу був невисоким: 3 співробітники не вміли читати та писати, 4 службовці в штаті фігурують як «малограмотні», переважна більшість особового складу не мали навіть середньої освіти (259 з «нижчою» та 49 з незакінченою середньої освітою), середня освіта була наявна у 90 гебістів, 10 зазначили наявність незакінченої вищої і 19 повну

вищу освіту (ще на 40 осіб інформація відсутня). Членами ВКП(б) були 259, ще 48 значились кандидатами до компартії, 89 молодих співробітників зазначили членство в ВЛКСМ, ще 78 осіб допоміжного персоналу були безпартійними. Окрема графа визначала «чекістський стаж». Оперуючи цими показниками встановлено, що колектив був достатньо «новий»: 70 % мали стаж до 5 років, 18 % служили від 6 до 10 років, 6 % мали стаж 11-15 років, 4 % в органах провели до 20 років, а ще 2 % вірогідно були свідками та/або виконавцями червоного терору та починали службу ще в ЧК (стаж служби більше 20 років).

Узагальнивши відомості штатного розпису УНКДБ по Одеській області весни 1941 року можемо описати образ його співробітника. Вірогідно, що це був би малоосвічений 29-річний сержант держбезпеки, член ВКП(б), який прийшов до органів десь 3-4 роки тому. За рукописними позначками, які позначались вже після початку німецько-радянської війни, можна припустити декілька варіантів подальшої його служби: переведений в особливий відділ при армійській чи флотській частині, евакуація та служба в центральних органах або віддалених від фронту районах, поранення та шпиталі.

Джерела та література:

1. Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років»: від 09.04.2015. Верховна Рада України. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/316-19 [станом на 20.02.2019].
2. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. К.:Либідь-Військо України. 1994. Кн. 1. 432 с.
3. Калюк О.М. Війська НКВС (МВС) в Україні (1939-1953 рр.): історико-правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. юр. наук. К. 2006. 20 с.
4. Шевченко А.Є. Нормативно-правове забезпечення функціонування органів державної безпеки УРСР у 1939-1945 рр. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2014. Вип.1. С. 59-67.
5. Лабоженко Д.Б. Особливості структурної побудови НКВС СРСР напередодні Великої вітчизняної війни та міліції як його складової. Європейські перспективи. 2012. № 2(1). С. 69-73.
6. Галузевий державний архів СБУ: Путівник. Автори-упоряд.: В.М. Даниленко (відп. упоряд.) та інші. Харків: Права людини. 2009. 136 с.
7. Галузевий державний архів Служби безпеки України (Далі – ГДА СБУ), ф. 28, оп. 14(1985), спр. 43, арк. 1-183.
8. Штатний розпис співробітників Управління НКГБ по Одеській області станом на 25 травня 1941 року. Архів визвольного руху. URL: http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/26630/.

УДК 94:323.2(477.74)

ІЗ ДЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ РАДЯНСЬКОГО САМВИДАВУ: ПОЛІТИЧНІ ДОКУМЕНТИ ОДЕСЬКОГО ВИКЛАДАЧА ФІЛОСОФІЇ В.Н. ХАРИТОНОВА

О.А. ШАНОВСЬКА,
канд. іст. наук, доц.,
Одеський національний політехнічний університет
(Україна)

Радянський самвидав – підпільне видання та поширення літератури з переважно критичним ставленням до влади. Самвидав був унікальною особливістю інтелектуального опозиційного життя 1960-х – 80-х рр. і був тісно пов'язаний з дисидентським рухом. Об'єктивною причиною появи підпільних видань була нестача інформації в царині історичної, філософської та художньої літератури. Офіційна література мала жорстку ідеологічну спрямованість, а ідея про комуністичний ідеал мала широку підтримку і радянські люди відчували себе частиною системи «ми». Та незважаючи на репресії, число критично налаштованих громадян і тих, хто виявляв незгоду з радянською політикою, було досить значним. Чимало носіїв «живої людської думки» (за С. Караванським) було в Україні і це було дивним, тому що, на відміну від інших радянських республік, тиск із боку органів влади тут був більш жорстким. У вказаний період на всій території України існувала організована духовна опозиція. Є відомості, що тільки в Одесі самвидавом циркулювало близько 600 найменувань літератури.

Серед уже відомих імен одеських авторів і поширювачів самвидаву, приречених на переслідування радянською владою, – Святослава Караванського, Ніни Строкатої-Караванської, Василя Барладяну-Бирладника, Олекси Різникова (Різниченко), Ганни Михайленко, Ганни Голумбієвської, Леоніда Тимчука, Вячеслава Ігрунова, Петра Бутова та інших, досі дослідниками не згадувався Василь Харитонов. Він фігурує у матеріалах архівно-слідчої справи, заведеної на В. Ігрунова в органах радянської таємної служби, що зберігається в архіві Управління Служби безпеки України в Одеській області (процесуальний (реєстраційний) № 218). Зокрема, у справі В. Ігрунова є протокол огляду персоніфікованої справи В. Харитонова та судова ухвала у справі засудженого В. Харитонова. Так само, як і В. Ігрунов, В. Харитонов був обвинувачений у так званому

«політичному злочині» – антирадянській агітації і пропаганді. І так само він зазнав примусового психіатричного лікування.

Отже, згідно архівним даним, Василь Никифорович Харитонов, 1936 року народження, був уродженцем хутора Барабанщики Дубовського району Ростовської області. Закінчив філософський факультет Ленінградського державного університету, викладав філософію у вишах м. Одеси. До арешту 11 січня 1973 р. проживав в Одесі на вул. Академіка Заболотного, 6, у квартирі 68, працював пожежним інструктором на одеському заводі продовольчого машинобудування «Продмаш» [1, арк. 3].

В. Харитонов був заарештований за те, що «виготовив значну кількість антирадянських документів, в яких зводив наклеп на радянський державний і суспільний лад, закликав до його повалення» [2, арк. 1]. 19 січня 1973 р. його було обвинувачено у скоєнні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 62 Кримінального кодексу УРСР і ч. 1 ст. 70 КК РСФСР. 29 березня 1975 р. В. Харитонов був визнаний хворим на шизофренію та неосудним, його було направлено на примусове лікування. До речі, як зауважила уродженка Одеси, адвокат Неля Яківна Немиринська, психопатія або повільна шизофренія – то був «дуже модний для дисидентів діагноз». Член Української Гельсінської групи Йосип Зісельс, якого вона захищала на суді в 1979 і в 1985 р., зібрав дані про 77-х осіб – в'язнів спеціальних психіатричних лікарень[3, с.114,208].

Звинувачення В. Харитонова складалося з опису вилучених у процесі попереднього слідства «ворожих» рукописних документів. Проблеми, які поставив автор у зазначених документах, стосувалися оцінки СРСР і його суспільного устрою. Так, серед вилучених речей був документ під назвою «Проект Конституції Російської Федеративної республіки», в якому автор закликав до зміни суспільного ладу в радянській державі та вимагав скасування основних політичних інститутів, мотивуючи це тим, що «у СРСР відсутні свобода слова, друку, совісті, що існуюче політичне та економічне становище в країні нежиттєве, протиприродне та шкідливе для народу» [2, арк. 2].

Інший документ починався зі слів «Три російських революції, здавалося, завершили справу…». Відповідно до опису, здійсненого співробітниками КДБ, у даному документі автор звинувачував в утопізмі засновників марксизму-ленінізму та стверджував, що «царство терору, цензури, міщанства та недоумства правлять і володарюють у Росії, що причини нібито існуючих та існувавших у країні недоліків» криються у «соціалістичній революції, що завжди

було погано на Русі, але так погано, жахливо, як зараз – ніколи» [2, арк. 2].

За наведеною в архівних матеріалах інформацією, В. Харитонов у 1971 р. виїхав із Одеси до Москви, де впродовж квітня працював у Державній бібліотеці імені В.І. Леніна. Там підготував зазначені документи, а також лист, в якому різко критикував систему викладання у радянських вишах, загальне суспільно-політичне становище у Радянському Союзі, закликав до повалення існуючого ладу, заявив про свій вихід із лав КПРС [1, арк. 3].

Один примірник документа «Проект Конституції Російської Федеративної республіки» разом із листом та документом, який починався зі слів «Три російських революції, здавалося, завершили справу…» В. Харитонов надіслав із Ленінграда ректору Київського торгівельно-економічного інституту, ще по одному примірнику – із Москви в редакцію газети «Правда» та секретарю Приморського райкому партії м. Одеси, а також у деякі державні та громадські організації. Інші 11 примірників, які він зберігав у себе, були вилучені при обшуці [1, арк. 4].

Оперативники КДБ констатували, що аналогічні за змістом і засобом виготовлення документи були вилучені при обшуку у В. Ігрунова. А це означає, що документи В. Харитонова поширювалися самвидавом, оскільки з ім’ям В. Ігрунова було пов’язано існування бібліотеки самвидаву в Одесі.

Слід зазначити, що документи В. Харитонова, різко негативні по відношенню до радянської системи в цілому, марксистської ідеології, не відповідали загальним більш стриманим, поміркованим настроям, що переважали у самвидаві. Документи суголосні з іншими радикальними політичними творами самвидаву, котрі відрізнялися різким викриттям радянської дійсності. Мова йде, насамперед, про анонімну статтю «Стан і завдання українського визвольного руху (неповні тези для обговорення)», автором якої був науковий працівник Інституту філософії АН УРСР Євген Пронюк, радянський політв’язень (1972–84), про статті «Класова та національна боротьба на сучасному етапі розвитку людства» та «Сучасний імперіалізм» учителя, художника-поліграфіста, радянського політв’язня (1937–1939, 1965–1971) Михайла Масютка [4, с. 90-92]. Ці праці розповсюджувалися у вузькому дисидентському колі Львова та Києва, щоб не викликати репресивних дій з боку КДБ, і навряд чи В. Харитонов був знайомий з ними. Але факт появи політичних документів в Одесі в першій половині 1970-х рр. свідчив про існування тут досить послідовних противників радянського режиму.

Джерела та література:

1. Судова ухвала у справі № С4-4 заарештованого В.Н. Харитонова. Архів Управління Служби безпеки України в Одеській області (далі – Архів УСБУ ОО). Спр. 16166-П. Т. 3. Арк. 3-4.
2. Протокол огляду архівної кримінальної справи № 161140 у відношенні В.Н. Харитонова. Архів УСБУ ОО. Спр. 16166-П.Т. 3. Арк. 1.
3. Немиринська Н.Я. Про судові справи і трохи про себе. Харків: Права людини, 2014. 336 с.
4. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х років. К.: Либідь, 1995. 224 с. Посилання на Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1, оп. 24, спр. № 6160, арк. 26-28.

УДК 930.253(477.53)

ПРАЦІ ПОЛТАВСЬКОЇ ВЧЕНОЇ АРХІВНОЇ КОМІСІЇ У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ (ДАПО)

Л.І. ШАПОВАЛ,
канд. іст. наук, доц.,
Полтавський національний педагогічний
Університет імені В.Г. Короленка
(Україна)

Сьогодні Державний архів Полтавської області (ДАПО) зі 100-річною історією є структурним підрозділом Обласної державної адміністрації, що забезпечує реалізацію державної політики у галузі архівної справи й діловодства області, скарбницею документів з історії Полтавського краю. На архівному обліку ДАПО перебуває 6 933 фонди, 1 321368 одиниць зберігання управлінської, науково-технічної документації, документів особового походження, 25 тисяч одиниць обліку документів на носіях: кіно, фото, фоно та відеодокументи за період з 1692 по 2018 рр. [6, с. 8]. Науково-довідниковий фонд ДАПО містить «Праці Вченої Архівної комісії» [12], які розкривають напрями дослідження історико-культурної спадщини Полтавщини XIX – першої третини XX ст. краєзнавцями, археологами, архівістами, тому актуальність теми статті є беззаперечною.

Напрями археографічної**,** культурно-освітньої та видавничої діяльності Полтавської Вченої Архівної Комісії (ПВАК) висвітлюються у публікаціях про краєзнавців, істориків, археологів у

регіональних наукових часописах і збірниках конференцій з історичного краєзнавства Полтавщини: «Археологічний літопис Лівобережної України», «Охорона та дослідження пам'яток археології Полтавщини»,«Архівні збірники на посвяту 90-річчю, 100-річчю Полтавської вченої архівної комісії» [2,3]. Всередині 1920-х рр. з'явились перші повідомлення про діяльність Полтавської ВАК В. Щепотьєва «Україна» [13], Х. Герасименка «Історія архівної справи на Полтавщині» [5]. У 1960-х рр. П. Ротач писав про членів Полтавської Вченої Архівної Комісії [2, с. 56-65]. Окремих аспектів діяльності ПВАК торкнулись В. Сарбей [2], М. Аббасов [1], І. Бутич [4], В. Жук [7], Д. Кирилін [2], О. Супруненко [2], О. Семергей [10], І. Симоненко [11], І. Касимова [8], Т. Пустовіт [9].

З ліквідацією автономії України та введенням російського адміністративного устрою історія українських архівів була тісно пов'язана з архівним будівництвом у Російській імперії. Укази, розпорядження, постанови відомств стосувалися архівної справи: концентрації архівного матеріалу, розбиранню і впорядкуванню архівних фондів, правил знищення старих справ, забезпечення зберігання архівних документів та формування історичних архівів. Активізація архівного руху в 1860-х рр. зумовлена нищенням документальних матеріалів, зростанням інтересу до архівів та архівних матеріалів у зв'язку з розвитком історичної науки і потребами суспільного життя. Для втілення архівної реформи у 1873 р. при Міністерстві народної освіти під головуванням сенатора М. Калачова створюється в Петербурзі Головна архівна комісія, яка відала архівами і визначала порядок збирання, збереження архівних матеріалів. Ідею централізації архівної справи відстоював автор проекту архівної реформи

І. Андреєвський, який прагнув провести централізацію архівів за допомогою Археологічного інституту як центральної наукової установи в галузі архівної справи та діяльності Губернських учених архівних комісій. Начальник МАМЮ Д. Самоквасов розробив новий проект архівної реформи в1899 р. Окрім, архівів центральних урядових установ у центрах учбових округів мали створюватися центральні архіви давніх актів на зразок Київського, Віленського і Вітебського архівів, які зосереджували матеріали місцевих урядових і громадських установ до 1800 р. Результатом такої діяльності була організація Губернських Учених Архівних Комісій, які мали функціонувати у тих містах, де передбачалося створити місцеві центральні історичні архіви. До обов'язків Архівних Вчених Комісій, які виникли після урядового закону 1884 р., входило розбирання

справ і документів, призначених до знищення в губернських і повітових архівах різних відомств, виділення з них важливих матеріалів, складання описів і покажчиків, передання документів на зберігання до місцевих історичних архівів. При 40 Вчених архівних комісіях Російської імперії створювали історичні архіви. Архівні комісії були у віданні губернатора і Міністерства внутрішніх справ. Склад комісій формувався за погодженням директора Археологічного інституту і місцевих губернаторів із чиновників і приватних осіб. Одні з перших Архівних комісій було створено в Україні: Таврійська вчена архівна комісія (1887 р.), Чернігівська вчена архівна комісія (1896 р.), Херсонська вчена комісія 1898 р. Вчені Архівні комісії в Полтаві та Катеринославі створені в 1903 р. В 1914 та 1915 рр. створено Архівні комісії в Києві та Харкові. Періодичні видання архівних комісій: «Летопись» Катеринославської, «Известия» Таврійської губерній, «Труды» Чернігівської і Полтавської губерній висвітлювали питання з історії архівної справи та архівної системи України, публікували документи з історії рідного краю. До роботи в губернських вчених архівних комісіях залучали українських істориків, краєзнавців, архівістів: О. Лазаревського, П. Дорошенка, І. Павловського, Л. Падалку, В. Біднова, Я. Новицького, Д. Яворницького, І. Каманіна, М. Петрова, В. Іконникова.

Полтавська губернська вчена архівна комісія (ПВАК) створена 26 жовтня/ 08 листопада 1903 р. на підставі «Положення про губернські історичні архіви та вчені архівні комісії 1884 р.» за ініціативою дослідників Полтавського краю І. Павловського, В. Василенка, А. Грановського, Д. Іваненка, О. Мальцева, В. Модзалевського, Ф. Ніколайчика, Л. Падалки, В. Пархоменка, М. Потоцького, Н. Старицької, В. Терлецького, В. Щепотьєва. У завдання Полтавської ВАК входило виявлення, концентрація та впорядкування архівних документів, матеріалів, що становили наукову цінність. У науковому відношенні вона підлягала Петербурзькому Археологічному інституту, в адміністративному – полтавському губернатору. Спеціальних асигнувань Полтавська вчена архівна комісія не мала, утримувалася на кошти, що надходили від членських внесків та аматорів українських старожитностей. Серед її членів були: полтавський міський голова В. Трегубов, член губернаторського присутствія М. Биков, службовець Селянського кредитного банку м. Полтави В. Василенко, письменник В. Горленко. Дійсними членами Полтавської ВАК були: В. Трипольський, художник-фотограф Й. Хмелевський, архівіст В. Барвінський, археолог і етнограф К. Скаржинська, історик М. Василенко,

засновник Миргородського курорту І. Зубковський, викладачі І. Неутрієвський, С. Щербак. Серед почесних членів Комісії були: Д. Багалій, О. Єфименко, В. Іконников, О. Левицький, М. Петров, М. Сумцов, Д. Яворницький [4]. Результати наукових досліджень членів ПВАК друкувалися у «Трудах Полтавской ученой архивной комиссии» та у вигляді окремих 20 видань, серед них: «Актовые книги Полтавского городового уряда XVII в.», «Битва под. Полтавой 27 июня 1709 г. и ее памятники» І. Павловського (1908 р.), «Малороссийское козачье ополчение в Крымскую войну» (1910 р.), «Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины в XVIII в.» (1912 р.), Л. Падалки «Прошлое Полтавской территории и ее заселение» (1914 р.), покажчик до «Киевской старины». Члени Полтавської ВАК взяли участь у створенні архіву при Музеї Полтавської губернської земської управи [2]. На засіданнях ПВАК поряд з організаційними питаннями обговорювались наукові реферати, повідомлення, доповіді з археології та історії, етнографії і фольклору. Члени Архівної комісії брали участь в Археологічних з'їздах: Харкові (1902 р, XII), Катеринославі (1905 р., XIII), Чернігові (1908 р., XIV), Новгороді (1911 р., XV). Пам'яткоохоронні, реставраційні заходи Полтавської вченої архівної комісії допомогли збереженню місцевих пам'яток. Через брак власного приміщення і створення Історичного архіву в Полтаві для концентрації документів, архівознавча діяльність ПВАК обмежувалася переглядом описів, що надходили від Казенних палат і Губернських правлінь Полтавської, Харківської губерній. Наукову цінність має видане Полтавською Вченою архівною комісією у 1915 р. «Описание архивов Полтавской губернии» І. Павловського. Визначальним доробком Полтавської вченої архівної комісії було залучення широкого загалу провінційних істориків аматорів до вивчення минулого Полтавського краю. Завдяки співпраці з Полтавською архівною комісією вчених Києва, Харкова, Чернігова ПВАК надрукувала 15 випусків «Трудов ПВАК», кожний з яких включає протоколи, звіти, доповіді, наукові розвідки, публікації. Редагування «Трудов» здійснювали І. Павловський, Л. Падалка, О. Мальцев, В. Пархоменко, В. Василенко. На сьогодні «Праці Полтавської Вченої Архівної Комісії» знаходяться у фондах Державного архіву Полтавської області до яких мав дослідницький інтерес автор статті.

Знайомство з доробком Полтавської Вченої Архівної Комісії (ПВАК) переконує, що плану роботи в Комісії не було, кожен її член розробляв ті питання, які його цікавили. Єдина умова, щоб до друку

готувалися нові документи, писалися розвідки, насамперед з історії Полтавщини на підставі нових, не введених у науковий обіг матеріалів: документами і витягами з них, зокрема: «Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии. Вып. 2», де зазначається про старовинний побут, одяг, житло, поселення, звичаї, мову, пісні полтавців; «Труды Вып. 3» про діяльність Полтавської гімназії у 1808-1831 роках [12]. У випусках 5, 6, 7, 9 «Трудов Полтавской Ученой Архивной Комисии» опубліковані матеріали з археології Полтавської губернії» [12]. Важливим був виклад інформації про знайдений скарб у Перещепині Полтавської губернії, Вип. 9 [12].

Публікації у вигляді окремих видань, добірки документів вміщувались у 15 випусках «Трудов ПВАК», наприклад, публікація: «Актовые книги Полтавского городового уряда XVII в.» за редакцією В.Л. Модзалевського, яка є значною за обсягом і науковим рівнем підготовки [2,с. 15-28]. Полтавські акти писані народною мовою, охоплювали період гетьманування І. Брюховецького, Д. Многогрішного, розкривали події, що відбувались у м. Полтаві, навколишніх сіл у 1664–1680 рр. Акти друкувалися у послідовності, в якій вони занесені до Актових книг, без пропусків із збереженням орфографії оригіналу, слова під титлами не розшифровані. Для зручності читання й наочності текст поділений на абзаци, яких в оригіналі немає, розставлені розділові знаки; власні імена надруковані з великої літери, додано покажчики власних імен і географічних назв та коротка археографічна передмова. 1893 р. Полтавський статистичний комітет видав підготовлене істориком права М. Василенко «Генеральне слідство Гадяцького полку 1729–30 рр.». На час діяльності ПВАК воно було не видрукованим [2,с. 15]. Кращі з публікацій у «Трудах ПВАК» належать викладачеві Полтавської гімназії М. Астрябу де збережено місцеві мовні особливості. Вони присвячені соціально-економічним питанням Гетьманщини у XVII – XVIII століть: «Населення Малоросії за ревізіями 1729 і 1764 років», Вип. 9; «Військова і городова старшина в Малоросійських полках у 1725 р.», Вип. 14, де наведено списки полковників і сотників полків Гетьманщини; «Стара Полтавщина та історичний процес Марковичів зі Свічками і Пасютами (1720–1827)», Вип. 8; «Плантації іноземних тютюнів у Малоросії під протекцією імператриці Катерини II», Вип. 15; сім історичних документів за 1754-1766 рр., Вип. 15. Найбільший доробок у справі публікації документів, як в інших напрямках діяльності Полтавської Вченої Архівної Комісії належить І. Павловському, зокрема праці: «До історії Малоросії в часи Генерал-губернаторства князя М.Г. Рєпніна», («Труды ПВАК», Вип. 1),

«Листи генерал-губернатора князя О.Б. Куракіна із Малоросії» («Труды ПВАК», Вип. 6, Ч. 1; документи з історії міст і сіл Полтавського краю: нарис «Полтава в XIX ст.» («Труды ПАВК», Вип. 4).

Про поселення, народне житло Полтавщини підготував праці В. Бучневич: «Містечко Решетилівка Полтавського повіту», «Умова про найменування управителя в маєтку В.С. Попова» («Труды», Вип. 15). Питання освіти Полтавщини порушуються в публікаціях: «Заснування Полтавського інституту і спорудження для нього будинку Приказом громадської опіки» («Труды», Вип. 6, Ч. 1), Полтавська гімназія з 1808 до 1831 р. («Труды», Вип. 3). На сторінках видань Полтавської ВАК друкували матеріали, пов'язані з життям і діяльністю українських письменників: Г. Сковороди, І. Котлярев-ського, Т. Шевченка, В. Капніста, Є. Гребінки («Труды», Вип. 13). У виданнях Полтавської ВАК вагоме місце займають матеріали народної словесності: П. Гнідич «Матеріали з народної словесності Полтавської губернії: «Роменський повіт» (Труды», Вип. 1). Збиранням і публікацією народної творчості Полтавського краю займався В. Щепотьєв, який надрукував у 1915 р. збірку з нотами «Народні пісні, зібрані в Полтавській губернії». У додатку до Випусків 8 і 9 «Трудов ПВАК» вміщено публікацію В. Милорадовича «Казки й оповідання, зібрані на Лубенщині». Як етнографічна пам'ятка заслуговує на увагу «Реєстр приданого у 1794 і 1815 рр.» К. Балясного, Вип. 4. Серед дійсних членів Полтавської ВАК були статисти, картографи, які друкували у вигляді таблиць: «Статистичні відомості про Полтавську губернію 100 років назад», Вип. 2, Матеріали Генерального (Румянцевського) опису Лівобережної України 1765–1769 рр., Вип. 12, «Карти Боплана про заселення Полтавської території у другій чверті XVII ст.», «Карта козацьких полків на Полтавській території», «Карта територіального розмежування Полтавської губернії у масштабі місцевих вивчень» [12]. Архівні вчені комісії Російської імперії були науковими осередками археографічної, краєзнавчої, пам'ятко-охоронної, просвітницької роботи в українських губерніях поряд із науковими історичними товариствами до 1918–1919 років. Полтавська Вчена Архівна Комісія у 1918 р припинила своє існування, була відлучена від справ нагляду за архівами, музеями, охороною пам'яток. Діяльність головної архівної установи Полтавщини спрямовувалася на забезпеченні юридичних і фізичних осіб, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування інформаційними ресурсами.

Отже, з вище поданого огляду наукових тем і публікацій вміщених у 15 випусках «Праць Полтавської Вченої Архівної Комісії» Полтавською ВАК було обстежено, оприлюднено і збережено від знищення цінні архівні матеріали, публікації документів, оригінали яких загинули в роки Другої світової війни. Своїми публікаціями Вчена Архівна Комісія зробила вагомий внесок в українську історіографію зберегла для нащадків історичні документи з історії Лівобережної України, Полтавщини XVI – XIX століть.

Джерела та література:

1. Аббасов А.М. Вклад Полтавської губернської архівної комісії в історіографію України. Історіографічні дослідження в Українській РСР. Київ. 1971. Вип. 4 . С. 112–124.
2. Архівний збірник на посвяту 90-річчю Полтавської вченої архівної комісії. Держ. архів Полт. обл. Полтава. 1993. 254 с.
3. Архівний збірник на посвяту 100-річчя Полтавської вченої архівної комісії. Архіви і документальна спадщина Полтавщини: минуле, сучасне, перспективи (1903-2003). НАН України. Ін-т іст. України. Полтав. обл. держ. адмін. Держ. архів Полтав. обл. Полтава: АСМІ. 2003. 452 с.
4. Бутич І. Огляд археографічної діяльності Полтавської вченої архівної комісії. Архівний збірник на посвяту 90-річчю Полтавської вченої архівної комісії. Держ. архів Полт. обл.. Полтава. 1993. С. 15–28.
5. Герасименко Х. До історії архівної справи на Полтавщині. Харків, Б.В. 1928. 12 с.
6. Гудим В. Державний архів Полтавської області: воєнне лихоліття, радянська цензура, демократизація архівної справи. Зоря Полтавщини. 2018. 12 жовт. С. 8.
7. Жук В. Архівне будівництво на Полтавщині (1918-1965 рр.). Архіви України. 1966. № 2. С. 19–28.
8. Касимова І.В. Полтавська учена архівна комісія і збереження пам’яток церковної архітектури. Козацькі старожитності Полтавщини : зб. наук. пр. Центр охорони та досліджень пам’яток археології. Полтава: Криниця. 1993. Вип. 1. С. 121–132.
9. Пустовіт Т.П. Документи та матеріали Державного архіву Полтавської області як джерело з історії Полтавської обласної організації Народного Руху України. Полтавський регіон: на пульсі держави. 2010. № 1. С. 47–55.
10. Семергей О.Л. Діяльність Полтавської Вченої Архівної Комісії (1903–1919) : дис. канд. іст. наук.: 07.00.02; 07.00.09. Київ. ун-т ім. Т.Г.Шевченка. Київ. 1995. 203 с.
11. Симоненко І.М. Губернські вчені архівні комісії в Україні: історіографічний огляд та бібліографічний покажчик. Держкоммархів України. УНДІАСД. Центр пам’яткознавства НАН України і УТОПІК. Київ. 2003. 132 с.
12. Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии. Вып. 1–15. Издано под ред. действительных членов комиссии: В.И. Василенка, Л.В. Падалки и И.Фр. Павловского. Полтава : Электрич. Типо-Лит. И.А. Дохмана. 1905–1916.

Вып. 1. 1905. 209 с. ; Вып. 2. 1905. 104 с. ; Вып. 3. 1907. 278 с. ; Вып. 4. 1907. 235 с. ; Вып. 5. 1908. 240 с. ; Вып. 6 : в 2-х ч. Ч. 1. 1909. 145 с. ; Вып. 6 : в 2-х ч. Ч. 2. 1909. 318 с. ; Вып. 7. 1910. 194 с. ; Вып. 8. 1912. 195 с. ; Вып. 9. 1912. 206 с. ; Вып. 10. 1913. 256 с. ; Вып. 11. 1914. 211 с. ; Вып. 12. 1915. 240 с. ; Вып. 13. 1915. 253 с. ; Вып. 14. 1916. 238 с. ; Вып. 15. 1916. 238 с.
13. Щепотьєв В.О. Наукове життя в Полтаві 1914-1924. Україна. 1925. Кн. 1-2. С. 227.

УДК 94:316.346.2-055.2(477)

ЖІНОЧІ ІМЕНА МИНУЛОГО: ПРОГАЛИНИ НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Т.П. ШАРОВА,
канд. іст. наук, доц.,
В.М. КАСІЛОВА,
ст. викл.,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (Україна)

Україна проголосила офіційний курс інтеграції до європейської спільноти. Це означає прийняття основних ідеологічних, соціальних і економічних орієнтирів країн із розвиненою демократією та ринковою економікою. Наріжним каменем ідеології цих країн є сучасна концепція прав людини. Вона зазнала суттєвої еволюції і продовжує активно розвиватися в напрямку усвідомлення того, що прогрес суспільства, його стабільність залежать від розвитку особистості взагалі і особистостей жінки та чоловіка зокрема.

Стратегія розвитку XXI століття передбачає утвердження основ гендерної рівноваги, гендерної демократії, статевої збалансованості в суспільстві. Без демократичного розвитку особистості як чоловіка, так і жінки неможлива демократизація всіх сфер життєдіяльності. Система волевиявлення обох статей – чоловіків і жінок як рівних у правах та можливостях, що закріплені законодавчо й забезпечені реально у політико-правових принципах, діях, розбудові громадських і державних структур із урахуванням гендерних інтересів має стати основою функціонування суспільства в третьому тисячолітті.

Гендерна концепція, гендерний підхід як нова методологія, яку заснували західноєвропейські феміністки 60-х років XX ст., уже давно

визнана науковцями, прийнята на державному рівні, впроваджується в систему суспільних відносин та інтегрується в освітній процес. Проте й досі ми наражаємося на поодинокі, а то й системні прояви сексизму, тобто дискримінації за ознакою статі. В першу чергу це стосується економічної сфери, зокрема ринку зайнятості. Загальновідомо, що безробіття, здебільшого, має жіноче обличчя. Жінки в політиці і у владних структурах також часто зустрічають певні перепони. І це тому, що проблема гендерної рівності не сприймається серйозно як частиною чоловіків, так і широким загалом.

Гендерна асиметрія суспільства не вписується у контекст євроінтеграційних прагнень України і вимагає заходів щодо її усунення. Великий потенціал для впровадження ідеї гендерної рівності має освіта, зокрема історичні дисципліни. Проте, аналіз програм, підручників та посібників із курсів історії України та всесвітньої історії, засвідчує, що як і раніше, фактологічний матеріал подається крізь призму чоловічого світобачення, на сторінках історичних наративів фігурують майже виключно імена героїв-чоловіків, жінки нібито і не прислужилися історії, героїнь серед них здебільшого немає. Виглядає так, що жінки існували в якомусь іншому світі, вони винесені за межі історичного процесу, в кращому випадку їх імена згадуються, якщо вони посідали трон чи були причетні до якоїсь дуже видатної події.

Оглянемо виклади вітчизняної історії у підручниках для вишів під кутом зору наявності в них жіночої складової.

Так, перші сторінки, де можна зустріти жіноче ім’я, це часи Давньоруської держави. Всі, без винятку, автори підручників із історії України цієї доби називають княгиню Ольгу, а розповідаючи про Ярослава Мудрого, згадують його шведську дружину та трьох дочок, здебільшого не називаючи їх імен, коли пояснюють чому князя називали «тестем Європи» [1, с. 55; 2, с. 38; 3, с. 55].

Проте було б не тільки виправданим, а й необхідним надати характеристики Анастасії, Єлизаветі та Анні Ярославні, які залишили яскравий відбиток у політичних історіях Угорщини, Норвегії, Швеції, Франції, засвідчили рівень освіченості вищий, ніж той, що був притаманний панівним елітам цих країн [4, с. 115-117]. Крім них відомо ще про Анну Всеволодівну – онуку Ярослава Мудрого, яка у 1089 році самостійно правила посольством у Візантії. Літописи згадують її як фундаторку Андріївського монастиря у Києві. При цьому монастирі вона заснувала першу в історії Русі школу для дівчат [5, с. 21]. Між тим, діяльність Анни Всеволодівни не була явищем унікальним. Жінок княжих родів навчали так само, як і

княжичів. Багато з них мали свої бібліотеки і нерідко були засновницями шкіл при монастирях.

Наступний період української історії – литовсько-польський, або за сучасною термінологією – доба раннього модерна, коли після ординського панування та у підсумку запеклої боротьби між сусідами України більшість її території потрапляє до складу Литви, а згодом Речі Посполитої, представлений у вищезгаданих підручниках єдиним жіночим ім'ям – це польська королева Ядвіга, династичний шлюб якої з правителем Великого князівства Литовського Ягайлом, став важливою віхою української історії. Між тим вітчизняна історія просто рясніє іменами українок, які не стояли осторонь бурхливих подій того часу, а були їх повноправними учасницями.

З досліджень історика О.І. Левицького про статус українських жінок XVI – XVII ст. ми дізнаємося, що українки магнатських, шляхетських, козацьких, міщанських родів мали майже рівні права з чоловіками, які були унормовані Литовським статутом [6, с. 6]. За законом жінки мали право володіти та розпоряджатися рухомим та нерухомим майном, отримувати та передавати спадщину. В певних випадках їх частка була меншою від частки братів, що пояснюється обов'язком військової служби, який накладався на чоловіків за право володіння землею. Але були випадки, коли цей чоловічий обов'язок зголошувалися виконувати жінки. Так, у 1565 р. Зофія Єзофова з'явилася озброєною для проходження військової служби [7, с. 62].

Українки панівної верстви сплачували податки, чого не було в жодній сусідній країні, брали участь у політичному житті (засідали у Сенаті, сеймиках, наслідували і обіймали посади, зокрема старостинські). Як зазначав Й. Ролле, жінки-шляхтянки у даний період історії ведуть досить активний спосіб життя, «беручи участь у конференціях, нарадах, сеймах, у з'їздах сільських господарів, проникають у трибунали і навіть – в сейм, люб'язничають нерідко з предводителями союзних армій теж заради користі «застінкової дипломатії», одним словом верховодять у краї» [7, с. 63].

Жінки магнатсько-шляхетських родин мали право підписувати офіційні документи, навіть державного характеру. Так, десятки жіночих імен зустрічаються в актах Люблінської унії. Серед них княжна Василиса Ружинська, княгиня Катерина Скорутинська, пані Марія Яковицька. А кастелянша Луцька Михайлова-Козинська мала першочергове право підпису, тільки після неї це право міг реалізувати її зять князь Миколай Ярославович [8,с. 35].

Найбільш промовистими були заходи жінок на ниві благодійництва та меценатства. Тогочасні джерела досить рясно

усіяні прикладами активної участі жінок у розбудові національної школи, піднесенні суспільного престижу освіти та церкви. Так Гальшка Острозька – племінниця Костянтина Острозького, у своєму заповіті, укладеному 16 березня 1579 р. у Турові, зазначила, що вона передає значну суму коштів на матеріальну підтримку Острозької академії, на шпиталь та монастир Святого Спаса недалеко Луцька [9, с. 282]. Перелік закладів, до яких княгиня Острозька спрямовувала свої гроші, був типовим для благодійниць того часу і відображав як їх християнські чесноти, так і щире вболівання за стан духовності, культури, освіти і бажання прислужитися на їх користь.

Відновити братську школу на Подолі, що згоріла, за власний кошт взялася Гальшка Гулевичівна-Лозка, представниця однієї із найзаможніших родин Києва. Її внесок на відбудову братської школи не обмежився чималою грошовою сумою. Окрім грошей, 15 жовтня 1615 р. у присутності багатьох почесних свідків Гальшка Гулевичівна урочисто вписала в київську міську книгу свою дарчу, за якою земля у Києві на Подолі, яку вона отримала у спадщину, переходила у власність «братства духовних і світських православних». За її розпорядженням на цій землі слід було побудувати православний монастир, будинок для іноземних паломників та «школу дітям, як шляхетським, так і міщанським» [10, с. 151]. Незабаром відновлена на цих землях братська школа започаткувала знамениту національну освітню інституцію – Києво-Могилянську академію.

Олена Горностаєва з родини Чорторийських була фундаторкою Пересопницького монастиря (1596), де збереглося знамените Пересопницьке Євангеліє. Вона уклала для нього гуртожитний статут і влаштувала при монастирі шпиталь для убогих та недужих, а також школу для селянських дітей. Її сестра Софія відкрила друкарню у своєму маєтку в м. Рахманові, де друкувались перекладені нею з грецької мови українською книги Святого письма [11, с. 64].

Ганна Гойська заснувала Почаївський монастир, де була друкарня, а Раїна Ярмолинська заснувала монастир у своєму маєтку – Загаєцький [12, с. 122].

Раїна Могилянка (княгиня Вишневецька) стала фундаторкою багатьох монастирів в Україні, як Прилуцький-Густинський, Ладинський, Лубенський-Мгарський та Скит Манявський у Галичині, а саме монастирі були осередками національної культури та освіти [8, с. 41]. Наведені вище приклади були не виключенням, а нормою тогочасного життя.

З часу виходу на історичну арену в якості виразника українських національних інтересів нової соціальної сили – козацтва, дещо

трансформувалася, але не була втрачена роль жінки в суспільному житті. Хоча вони не мали права обіймати посади в козацькій адміністрації, бути учасниками козацьких рад, мати офіційні статуси, проте це не виключало їх участі в громадських справах, опікуванні церковним життям, а опосередковано вони мали вплив і на важливі державні рішення. Досить згадати приклад дружини гетьмана Богдана Хмельницького Ганни Золотаренко, яка користувалася загальною повагою та авторитетом серед старшин, багато займалася громадськими справами, опікувалася церквою, брала участь у дипломатичних переговорах, разом із гетьманом приймала послів тощо. Збереглися навіть кілька універсалів за її підписом, вони здебільшого стосувалися церковних справ [10, с. 151]. Не менш яскравим прикладом є ім'я матері гетьмана Івана Мазепи Марії-Магдалини Мокієвської. Знає історія козацької доби також імена жінок, що уславилися військовою звитягою, зокрема подвиг Олени Зависної, про який також рідко згадується в навчальній літературі.

В XIX ст., коли українські землі перебували під владою Російської та Австрійської імперій, українські жінки поєднали участь у національно-визвольному русі з виборюванням рівних прав із чоловіками. Вони відстоювали право на освіту, вільний вибір професії, право голосу тощо. До активної діяльності взялися сотні талановитих та небайдужих українок, серед яких можна назвати імена Олени Доброграєвої, Христини Алчевської, Марії Загірної-Грінченко, Софії Богомолець, Софії Русової, Наталії Кобринської, Олени Пчілки та інші.

Названо лише невелику кількість жінок, імена яких пов'язані з видатними подіями XIX ст. Між тим, в усіх вищезгаданих навчальних виданнях зустрічається, як правило, ім'я тільки Лесі Українки, іноді ще Олени Пчілки та Ольги Кобилянської, талановитих наших жінок, творчість та суспільна діяльність яких припадає на другу половину XIX – початок XX ст.

Бурхливе XX століття спонукало жінок не тільки перейматися проблемами емансипації, але й стати поряд із чоловіками в двох світових війнах, національно-визвольних змаганнях, пройти випробування тоталітарними режимами, стати жертвами політичних репресій. Так, показовим прикладом нового досвіду жінок стала їх участь у легіоні Українських січових стрільців. Учасниця січового руху Олена Степанів повідомляла про участь у легіоні 33-х жінок, але поіменна інформація збереглася не про всіх, зокрема відомо про Ірину Кузь, Ганну Дмитерко, Софію Галечко, Ольгу Басараб [13, с. 80-81].

У ході Української національної революції жінки взяли участь у формуванні державних інституцій УНР. До Центральної ради належали Л. Старицька-Черняхівська, З. Мірна, С. Русова, М. Грушевська. Двоє з них (Л. Старицька-Черняхівська, З. Мірна) увійшли до Комітету Центральної ради – виконавчого органу з 20-ти членів [13, с. 108]. По інший бік барикад революції також не бракувало жіночих імен, можна назвати О. Соколовську, Є. Бош. Багато жінок показали зразки героїзму на фронтах громадянської війни. Серед них – перша в Червоній армії жінка-командир бронепотяга Людмила Мокієвська-Зубок, яка загинула в березні 1919 р. ведучи в атаку бронепотяга проти денікінських військ [8, с. 111-112].

В часи радянської модернізації України головним стає трудовий фронт, історія збагачується прикладами трудової героїки жінок – Марії Демченко, Паші Ангеліної та їх послідовниць. Суперечливістю характеризувався процес формування нової інтелігенції. До наукової, літературної, мистецької справи широко залучалися українські жінки. Зокрема у царині наукової україністики плідно працювали Катерина Грушевська, Лідія Шульгіна, Марія Жуковська, Катерина Мельник-Антонович, Валерія Козловська, Наталія Полонська-Василенко та ін. У часи сталінського тоталітарного режиму багатьох спіткала доля репресованих: когось звільняли з роботи в наукових установах, відправляли на заслання та у табори ГУЛАГу. Не всі витримували жорстокі тортури влади, загинули Марія та Катерина Грушевські (дружина та донька М. Грушевського), Людмила Черняхівська-Старицька та ін.

Нові випробування принесла на українські землі Друга світова війна. Роль жінок у наближенні перемоги над нацистською Німеччиною та її сателітами є героїчною і одночасно трагічною сторінкою історії України. Важкі випробування були обтяжені ще й протиборством Червоної армії, радянських підпільних та партизанських загонів із однієї сторони та формувань ОУН-УПА з другої. По обидві сторони були жінки. Жінки в УПА були переважно зв’язковими, розвідницями, пропагандистами, медсестрами, завідували підпільними медпунктами. За зброю їм доводилося братися лише у виняткових випадках. Уславили себе в лавах УПА та ОУН Олена Теліга, Оля Кришталович, Ольга Горобець, Ганна Омельчук та ін.

У рядах Червоної армії та радянських партизан воювали тисячі українських жінок. 91-ій жінці присвоєно звання Героя Радянського Союзу, 27 із них – уродженки України, 53 брали участь у боях за

Україну [14, с. 153]. Назвемо хоча би частину їх імен: Д. Дяченко, О. Убийвовк, Н. Сосніна, У. Громова, Н. Онілова, Л. Павлюченко, М. Раскова, В. Гризодубова та ін.

У повоєнні роки жінки активно відбудовували зруйновану країну та розвивали її, створювали її економічний потенціал, розвивали різні галузі науки, уславлювали українську культуру далеко за кордонами радянської держави. Разом із чоловіками взяли участь у дисидентському русі, наближали час досягнення Україною незалежності. З 1991 р. і до сьогодні жінки є активними громадянами своєї держави, які не раз довели свою небайдужість до суспільно-державних справ, без яких Україна не відбулася б як сучасна європейська країна. Їх імена відомі, проте у навчальних виданнях із історії України усіх ланок освіти імена жінок, як і раніше, відсутні. Вийшло чимало наукової і популярної літератури з гендерної тематики, зокрема з історії жінок, яка містить багато фактичного матеріалу про видатних українок [5, 8, 12, 13].

Вважаємо, що настав час, коли книжки з історії України, за якими вчиться молодь, перестануть бути «його історією», а література щодо жінок – «її історією», і нарешті з'являться видання з історії України, які будуть «нашою історією», де повноправне місце поруч із іменами мужніх чоловіків займуть імена тендітних, талановитих і не менш мужніх жінок.

Джерела та література:

1. Борисенко В.Й. Курс української історії. К.: Либідь. 1996. 613 с.
2. Мицик Ю.А., Бажан О.Г., Власов В.С. Історія України. К.: Києво-Могилянська академія. 2008. 591 с.
3. Бойко О.Д. Історія України. К.: Академвидав. 2004. 656 с.
4. Терещенко Ю.І. Україна і європейський світ: Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст. К.: Перун. 1996. 496 с.
5. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні. За заг. ред. Л.О. Смоляр. Одеса: Астропринт. 1999. 440 с.
6. Левицький О. Про шлюб в Україні – Русі в XVI – XVII ст. Львів. 1906. 107 с.
7. Ролле Й.Й. Украинские женщины. Киевская старина. 1883. Июнь.
8. Козуля О. Жінки в історії України. К.: Укр. центр духовної культури. 1993. 256 с.
9. Кравець В.П. Історія гендерної педагогіки. Тернопіль: Джура. 2005. 440 с.
10. Мицик Ю.А. Як козаки воювали: Іст. розповіді про запорізьких козаків. 2-ге вид. Дніпропетровськ: Січ. 1991. 302 с.
11. Кривоший О.П. Роль жінок у суспільному житті України. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні. За заг. ред. Л.О. Смоляр. Одеса: Астропринт. 1999. с. 60-75.
12. Луговий О. Визначне жіноцтво України: Історичні життєписи. К.: Дніпро. 1999. 267 с.

13. Українські жінки у горнилі модернізації. Від заг. ред. Оксани Кісь. Харків: Клуб сімейного дозвілля. 2017. 304 с.
14. Галаган В. Жіночий фактор перемоги. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні. За заг. ред. Л.О. Смоляр. Одеса: Астропринт, 1999. с. 138-152.

УДК 80

ЕКВІВАЛЕНТИ ТА АНАЛОГИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ КОМПОНЕНТОМ НАЗВИ КОЛЬОРУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА БОЛГАРСЬКІЙ МОВАХ

С.Б. ШЕВАЛЬЄ,
викл.-стажист,
Одеський національний морський університет
(Україна
І.Г. НЄНОВ,
канд. політ. наук., доц.,
Одеський національний морський університет
(Україна

Останнім часом все більш актуальним стає дослідження фразеологічних одиниць. Це обумовлюється увагою до проблем національного самоусвідомлення і самовираження, співвідношення мови і духовної культури, а також специфікою відображення у фразеології національного менталітету.

Навіть побіжне знайомство з фразеологією дозволяє стверджувати, що це чи не найцікавіший розділ мовознавства, що дає можливість поринути до скарбниці мови, зіставити та виявити риси та ознаки менталітету будь-якої країни. За останні півстоліття теорія фразеології досягла значних успіхів: розроблено ряд критеріїв визначення фразеологічних одиниць, створено кілька класифікаційних схем їх розподілу, активно проводилися дослідження структурно-семантичних властивостей фразеологізмів та їх функціонування у мові художніх творів, розроблялися теоретичні основи фразеографії. Також заслуговують на увагу дослідження фразеології сучасної української літературної мови такими науковцями як: Л.Г. Скрипник, Л.І. Коломієць, О.С. Юрченко, Ф.П. Медведєв, А.П. Коваль, В.В. Коптілов, Г.М. Удовиченко, Н.О. Батюк, Н.Д. Бабич, І.О. Вирган, М.М. Пилинська, І.С. Олійник, М.М. Сидоренко, Д.В. та В.Д. Ужченки та ін. Детальному вивченню

болгарських фразеологізмів значну увагу у своїх дослідженнях приділили К. Нічева, В. Витов, Є. Комарова, С. Спасова-Михайлова, К. Чолакова. Їх роботи викликають інтерес не лише в плані виявлення взаємовідношень у галузі фразеології, порівнянні структурних компонентів з іншими мовами, зокрема, слов'янськими, а і через визначення лексичного фонду болгарської мови, образності, символіки фразеологічних одиниць, які дають можливість охарактеризувати культурні особливості болгарського менталітету. Фразеологічні одиниці вважаються надзвичайно важливим елементом для відображення картини світу кожного народу, зокрема, а, зважаючи на те, що цікавість до вивчення крилатих висловів не втрачає своєї популярності, вивчення болгарських фразеологізмів є актуальною роботою, зумовленою потребою досліджень фразеологічних одиниць у зіставному аспекті.

Зіставне вивчення фразеологічних одиниць споріднених мов, у даному разі української та болгарської, має своїм завданням виявлення і дослідження їх спільних особливостей, насамперед, з'ясування їх семантичної співвідносності – встановлення ступеня еквівалентності (повної чи неповної), відтворення за допомогою фразеологічних аналогів або ж констатування безеквівалентності з наступним якомога точнішим відтворення їх змісту і стилістичного забарвлення засобами іншої мови. На сьогодні спостерігаються розбіжності у поглядах дослідників щодо визначення критеріїв віднесеності тих чи інших фразеологізмів до груп повних чи часткових еквівалентів та аналогів [3, с. 53].

Перш за все необхідно відзначити певні розбіжності в термінологічному позначенні типів міжмовних відносин. Поряд із поняттями «еквівалент» і «аналог» ряд авторів використовують терміни «тотожність», «лексична варіантність або структурна синонімія», «ідеографічна синонімія», «гіпер-гіпонімія», «стилістична синонімія», «омонімія і полісемія», «паралелі ідентичні» і «паралелі частково ідентичні», «семантико-компонентні відповідники», «семантично еквівалентні одиниці», «одиниці, які семантично розходяться», «абсолютно тотожні» і «семантично тотожні ФО», «міжмовні ФО», «ідіоматичні відповідники». Так, розглядаючи українсько-російські еквіваленти, Л.Ф. Миронюк виділяє фразеологізми з однаковим словниковим складом, з однаковим стрижневим словом, але різними компонентами, з різними стрижневими словами, але однаковими компонентами і ФО з різним словниковим складом [1, с. 93]

Д. Дашдаваа вказує на ФО, які збігаються за значенням, лексичним складом, ступенем образності та ідіоматичності й стилістичної спрямованості, розуміючи під аналогами (або частковими еквівалентами, за його визначенням) ФО, що збігаються за значенням і стилістичним забарвленням, але містять інші образи, передають однакове поняття зі збереженням стилістичного й емоційно-експресивного забарвлення оригіналу. В.Ф. Скнар відносить до фразеологічних еквівалентів різномовні ФО, які збігаються за основним смисловим компонентом еквівалентності (образності, стилістичної спрямованості) і співвідносяться за лексичним складом і структурно-граматичною організацією. До аналогів в його роботі належать ФО, ідентичні за своєю семантикою, але різні за образною структурою, тобто ФО, в яких відбувається репродукування не тільки денотативного аспекту фразеологічного значення іншомовної одиниці, а й її експресивно-емоційної конотації і функціонально-стилістичної спрямованості. А. Нарзікулов вважає фразеологічними еквівалентами ФО, що збігаються за значенням, лексичним складом (або повністю, або частково) і виконують однакову стилістичну функцію; фразеологічними аналогами – ФО, різні за лексичним складом, які виражають подібне значення, виконують однакову стилістичну функцію і лише зрідка збігаються по одному з компонентів. О.П. Іванова виділяє такі компоненти фразеологічної еквівалентності: структуру, образність, валентність, експресію та стилістичне забарвлення. М.І. Умарходжаєв фразеологічними еквівалентами вважає стійкі поєднання слів у двох мовах, що збігаються за фразеологічним значенням. За визначенням Г. Салямова, еквівалентами можна вважати фразеологізми, що відповідають одне одному у двох або кількох мовах, незалежно від контексту. До них же належать фразеологізми, запозичені з інших мов. Відповідні одне одному лише у визначених контекстах фразеологізми віднесені автором до класу аналогів. Вивчаючи адвербіальні фразеологічні одиниці в сучасних західно-германських мовах, А.Д. Зіньків розрізняє 16 типів структурно-семантичних відповідностей різномовних фразеологізмів з урахуванням плану вираження (граматична структура і компонентний склад) і тотожності семантики [1, с. 94].

Отже, навіть просте перерахування критеріїв виділення фразеологічних еквівалентів і аналогів у працях лінгвістів дає типову картину досить значних розбіжностей в їх визначенні. На наш погляд, найбільш повне і чітке визначення критеріїв міжмовної еквівалентності ФО дано в роботах Р.П. Зорівчак, Д.І. Квеселевич,

Л.К. Байрамової, Є.М. Солодухо. Р.П. Зорівчак під повною еквівалентністю розуміє тотожний предметно-логічний зміст, структурно-граматичне оформлення, однакову конкретну (денотативну) образність й аналогічні функціонально-стилістичні та експресивно-емоційні конотації. Д.І. Квеселевич дає класифікацію повних і часткових аналогів, визначаючи перші як фразеологізми, що збігаються за компонентами, значенням, образністю і граматичною структурою, і часткові еквіваленти – як фразеологізми, що мають лише незначні лексичні чи граматичні розбіжності. Під аналогом автор розуміє одиниці, адекватні за значенням, але не ідентичні за компонентним складом. З огляду на лексичний, стилістичний, морфологічний і синтаксичний рівні дослідження російських і татарських ФО, Л.К. Байрамова виділяє абсолютно тотожні еквіваленти (які тотожні за семантикою, стилем, лексичним складом, граматичними формами, синтаксичною структурою), повні еквіваленти (збіг за семантикою, стилем, лексичним складом і частковий збіг на морфологічному або синтаксичному рівнях), часткові еквіваленти (збіг семантичний, стилістичний і частково лексичний, морфологічні характеристики можуть бути як однаковими, так і різними) і аналоги (збіг за змістом, стилем і, можливо, за синтаксичною структурою або тільки за семантичним планом) [1, с. 95].

Є.М. Солодухо основною ознакою фразеологічної еквівалентності визнає збіг змістовної сторони, ФО, що співвідносяться і вважає повними еквівалентами фразеологізми, що збігаються за значенням і стилістичною спрямованістю. До обмежених еквівалентів він відносить ФО, що мають часткові розбіжності в семантичній структурі та (або) не збігаються стилістично в одному зі значень у разі полісемії [1, с. 96].

Отже, наведемо декілька прикладів ФО еквівалентів:

*Давати **зелену** вулицю – «безперешкодний шлях у досягненні, доланні, у розвитку і т. п. чого-небудь»;*

*давам **зелена** улица (давам зелена светлина) – «възможност за преуспяване, за свободно развиване на нещо».*

Підняти **білий** прапор – «здаватися»;

*вдигам **бяло** знаме – «предавам се, капитулирам; отказвам се».*

*Видавати **біле** за **чорне** – «виставляти що-небудь іншим, зовсім протилежним»;*

***черното** правя **бяло** – «съзнателно твърдя за нещо, което очевидно е лошо, неправо, че е добро, право; извъртам».*

Біла ворона – «про людину, яка різко виділяється серед інших своєю поведінкою чи своїм зовнішнім виглядом».

бяла врана – «нещо рядко, по-различно от другите».

Синій *птах – «символ невловимого щастя»;*

синя *птица – «символ на щастие».*

Рожеві *окуляри – «фальшиве сприймання дійсності, коли людина бачить у ній тільки позитивне»;*

розови *очила – «не забелязвам нередностите и слабостите и се отнасям оптимистично към действителноста».*

Ці ФО характеризуються рівним денотаційним і коннотативним значенням, однаковим лексичним складом, граматичними категоріями – саме ці важливі мовні показники і визначають еквівалентність ФО в обох мовах.

У рідкісних випадках ми можемо спостерігати повну або часткову заміну слів, що визначають семантику ФО. В таких випадках ми спостерігаємо семантичну еквівалентність, тобто вираження тих же значень по-іншому. Наприклад: український фразеологізм **молодий та зелений** позначає – «який не має життєвого досвіду; зовсім юний». У болгарській фразеології цьому фразеологізму відповідає ФО: **зелена глава** – «млад, неопитен», в цьому випадку одне й те ж значення передається аналогічними фразеологізмами, які різняться іменниковим компонентом.

Дуже часто ми спотерігаємо такі еквіваленти або аналоги, де кольорова складова в одній мові відсутня або замінена іншою.

Наприклад:

Паршива *вівця – «коли йдеться про начебто незначну причину великої шкоди»;*

черна *овца – «човек с лоши, недобри прояви, който рязко се отделя по тях от близките си или от хората».*

Голий як ***руда*** *миша – «бідний»;*

беден като ***църковна*** *мишка – «много, извънредно беден».*

Однією з характерних особливостей болгарської мови є те, що, на відміну від українських, болгарські ФО широко представлені прокльонами та благословіннями, у складі яких є назви кольорів. Наприклад:

Бяла *коса да не видиш – «да умреш млад»;*

да види ***бял*** *свят – «да му се случи нещо хубаво»;*

да те видя на ***бял*** *кон – «да се отличиш, да успееш»;*

да те вземе ***черната*** *земя – «проклятие, да умреш»;*

Да се хванем за ***зелено*** *– «излизам от някаква кризисна ситуация» та ін.*

Вони представляють цікаву психолінгвістичну особливість болгарської мови. В українських ФО такого типу ми не спостерігаємо кольорокомпонентів. Це обумовлено національною специфікою ФО. Національна специфіка фразеологізмів найяскравіше проявляється при зіставленні різних мов і зумовлюється двома факторами – об'єктивними й суб'єктивними. Об'єктивний полягає у природних і культурних реаліях, властивих життю одного народу і не властивих іншому. Суб'єктивний фактор полягає в довільній вибірковості – коли слова, що відображають одні й ті ж реальності, по-різному репрезентовані у фразеології різних мов. Культурна специфіка фразеологічних одиниць визначається співвіднесенням її з елементом матеріальної або духовної культури певної мовної спільноти, її історії, вірувань, звичаїв, природно-географічного регіону, в якому проживає той чи інший народ [3, с. 260].

Ще одним етапом порівняльного аналізу, проведеного між болгарськими та українськими ФО з кольорокомпонентами є відображенням їх внутрішньої форми. Серед аналізованих одиниць ми знаходимо велику кількість постійних виразів, що характеризуються змінами у внутрішній формі, які виявляють наявність певної міжмовної асиметрії між ними. Зокрема, О.О. Потебня зазначає, що «внутрішня форма слова – відношення змісту думки до свідомості; вона показує якою представляє людина свою власну думку» [4, с. 85].

Розрізняють ФО, в яких внутрішня форма, пов'язана з образами та ФО з відмінними образами, а, отже, і з іншою внутрішньою формою, це властиво ряду ФО з компонентами зооніми для обох мов. Наприклад, для позначення **червоного** (або дуже **чорного**, дуже **жовтого**) у болгарських та українських фразеологізмах часто використовують однакові образи.

Порів.:

Червен като сварен рак/**червен** като божур – «почервенявам много, силно, обикн. от смущение, срам, вълнение»;

червоний мов (як, наче і т. ін.) рак/ **червоний**, як мак/**червоний**, як індик – «про людину, в якої через надмірне збудження, хвилювання і т. ін. червоніє обличчя від великого припливу крові»;

жовтий, як лимон – «про жовтий колір обличчя»;

жълт *като лимон – «с типичния светложълт цвят».*

З іншим образами, а, отже, і з іншою внутрішньою формою, пов'язані ФО з зоонімами у своєму складі.

Порівн.:

у болгарській мові: ***бял*** *бивол/****бяла*** *мишка (аналогічно* ***бяла*** *врана);*

в українській мові: лише **біла** ворона.

Саме ці приклади яскраво ілюструють, що фразеологічний фонд будь-якої мови є носієм історичних і географічних рис та відображенням специфіки господарського й духовного життя кожного народу.

Отже, встановлена близькість між ФО з кольорокомпонентами болгарських та українських фразеологізмів пов'язана з тим, що, як споріднені мови та культури, вони забезпечують ряд спільних рис (на слов'янській основі) та відмінностей (включаючи національно-культурні) – окремого мовного розвитку і різної національної самосвідомості болгар і українців.

Джерела та література:

1. Є.Ф. Арсентьєва Порівняльний аналіз фразеологічних одиниць (На матеріалі фразеологічних одиниць, семантично орієнтованих на людину, в англійській і російській мовах). Казань: Видавництво Казанського університету, 1989. С. 93-96.
2. Гак В.Г. Национально-культурная специфика метонимических фразеологизмов. Фразеология в контекстах культуры. М.: Языки русской культуры, 1999. С. 260-265.
3. Галинська О.М. Фразеологічні еквіваленти і аналоги як засоби відтворення ФО на позначення суб'єктивної оцінки людини в українській та англійській мовах. Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Київ, 2009. Вип. 19. Серія «Філологія. Педагогіка. Психологія». С. 52-60.
4. Потебня А.А. Мысль и язык. Х., 1913. 225 с.
5. Е. Недкова Фразеологизми с компоненти названия на цветове в български и руски език. Межкультурная коммуникация Вестник Волгу. Серия 2. 2008. № 1 (7) с. 129-133.
6. URL: https://www.academia.edu (Дата звернення 05.04.2019).
7. URL: https://frazite.com (Дата звернення 05.04.2019).

УДК 94(477.74)«1920-1922»

ПОЛІТИЧНИЙ ТЕРОР В ОДЕСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ У 1920-1922 рр.: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

О.Г. ШИШКО,
канд. іст. наук, доц.,
Одеська національна академія харчових технологій
(Україна)

Важливим джерелом для дослідження політичного терору в Одеській губернії протягом 1920 р. – початку 1922 р. є архівно-слідчі справи, які знаходяться на тимчасовому зберіганні у Галузевому державному архіві Служби безпеки України та його архівному підрозділі Управління СБ України в Одеській області. Ці архівні матеріали поділяються на дві основні групи, до першої з яких належать протоколи засідань колегії Одеської губернської надзвичайної комісії (ОГНК) з 28 лютого 1920 р. і до 25 березня 1922 р., а до другої – архівно-слідчі справи, персональні або групові. Окрему групу складають два томи з 29-ти томів справи за назвою «Петлюрівські отамани». Це 17-й і 18-й томи, фігурантами яких були Семен Заболотний та Марко Китайський й Михайло Чехович (отаман Гуляй-Біда) [4; 5].

До 2005 р. протоколи засідань колегії ОГНК зберігалися у ГДА СБ України у м. Одесі як «цілком таємні» і дослідникам та всім зацікавленим особам не видавались. Тому укладачі 3-го тому «Одесского мартиролога» наприкінці кожного анотованого опису архівно-слідчої справи арештованих осіб за період лютого-квітня 1920 р. робили припис про те, що «протоколи засідань колегії ОГНК з відомостями про прийняті репресивні рішення і датами розстрілів донині залишаються «таємними», а тому дата виконання рішення залишається не відомою [27, с. 175-475].

Протоколи засідань колегії ОГНК нараховують три справи, перша з яких включає в себе протоколи, починаючи з 28 лютого і до 14 червня 1920 р. [6], друга – з 13 червня і до 3 листопада 1920 р. [7], і третя – з 18 листопада 1920 р. й до 25 березня 1922 р. [8].

Наступну групу джерел складають архівно-слідчі справи, які знаходяться на тимчасовому зберіганні у ГДА СБ України у м. Одесі. Ці справи належать до двох фондів, до «Основного» фонду (фонд «О») та до фонду припинених справ (фонд «П» або фонд «Припинений»). Описи цих фондів відсутні, тому донині не

встановлено точну кількість справ, які у них зберігаються. До 2015 р. справи «Основного» фонду дослідникам та всім зацікавленим особам не видавалися, до справ фонду «П» доступ був «обмежений і складний» [26, с. 11]. З прийняттям 9 квітня 2015 р. Закону України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» всі зацікавлені особи отримали вільний доступ до архівної інформації каральних органів [2].

У цій групі джерел базовим є «Основний» фонд, першим кроком до опрацювання якого стала публікація у журналі «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ» стислих анотацій 24-х архівно-слідчих справ за період 1920 – березня 1922 рр. з архівного підрозділу Управління СБ України в Одеській області [29, с. 100-105]. Наступним кроком стало видання у 2015 р. книжної версії анотованого покажчика архівно-слідчих справ «Основного» фонду, яка увібрала в себе вже 94 справи за вказаний період [28, с. 79-101].

Але цей перелік не став вичерпним. Так, у ГДА СБ України у м. Одесі зберігається ще 9-ть справ «Основного» фонду: №№ 017017, 017045, 017118, 017147, 017153, 017325, 017452, 017531, 017289, фігурантами яких були 33 особи. Так, фігуранти справи № 017045 Лев Гельтман (21 рік) та Теодор Непомнящий (22 роки) були розстріляні у квітні 1920 р. за хабарництво [10, арк. 1]. Герасим Сушко (20 років) та Федір Васильєв (19 років), які були фігуранти справи № 017017, були обвинувачені у бандитизмі, який полягав у тому, що «Васильєв за добровольців затримував відповідальних людей та під загрозою арешту вимагав від них гроші», а у Г. Сушка під час затримання було вилучено револьвер [9, арк. 19,22]. За такі обвинувачення їх було розстріляно наприкінці травня 1920 р. Двадцять четвертого травня 1920 р. колегія ОГНК прийняла рішення про розстріл Давида Індюкова (25 років) та Арона Шлофштейна (24 роки), обвинувативши у «шантажі та вимаганні», але виконання цього рішення було призупинено і виконано у вересні щодо Д. Індюкова. Вони були фігурантами справи № 017325 [20, арк. 31,34]. Морій Хитрик, який був розстріляний у червні 1920 р. за «службу у Кишинівській охранці», був фігурантом справи № 017153 [13, арк. 1]. Фігурантом справи № 017118 був Олексій Ткачук (28 років), який був обвинувачений у «бандитизмі та у службі у Добровольчій контррозвідці», зокрема, «очевидці комуністи вказали на Ткачука як небезпечного бандита та шпигуна Добровольчої контррозвідки, який під час владарювання білих проводив особисто обшуки у квартирах червоноармійців і комуністів» [11, арк. 13]. За спекуляцію у липні

1920 р. був розстріляний Сергій Макаров (35 років), який був фігурантом справи № 017452. Інших 2-х осіб цієї справи було ув'язнено до концтабору [22, арк. 50]. Фігурантом справа № 017531 був Андріан Рум'янцев (23 роки), який був обвинувачений у дезертирстві та підробці документів і за це розстріляний у ніч на 2 жовтня 1920 р. [23, арк. 27]. Олександр Бубнов (25 років) був обвинувачений у злочині за посадою та розстріляний у ніч на 29 листопада 1920 р. «як вимагач, який дискредитував Радвладу й орган Надзвичайної Комісії». Він був фігурантом справи № 017289 [18, арк. 66-67]. Фігурантами справи № 017147 або «Справи румунських шпигунів» було 20-ть осіб, із них двох було розстріляно, 7 осіб було ув'язнено до концтабору, 11-ть з під варти звільнено [12].

Отже, станом на квітень 2019 р. встановлено, що на зберіганні у ГДА СБ України у м. Одесі знаходиться 103 архівно-слідчі справи «Основного» фонду за період із лютого 1920 р. й до березня 1922 р., фігурантами цих справ було 275 осіб, із них 144 особи було розстріляно, 68 осіб було ув'язнено до концтабору на різні терміни, інші отримали інші покарання або були звільнені.

Згідно результатів процесу реабілітації, відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» [1] від 17 квітня 1991 р., архівно-слідчі справи з «Основного» фонду можна поділити на три групи: справи, які подавались до органів прокуратури та фігурантам яких було відмовлено у реабілітації з посиланням на норми закону; справи, у яких вміщено рукописні довідки (клаптик паперу) співробітників УСБУ в Одеській області з посиланням на те, що та чи інша особа була обвинувачена у бандитизмі, а тому під дію закону не потрапляє; справи, у яких відсутні будь-які документи у будь-якій формі про подання та розгляд справи на предмет реабілітації. Отже, відповідно до нової редакції Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» від 13 березня 2018 р., зокрема 7-ї статті [3], всі ці справи мають бути спрямовані на розгляд до Національної комісії з реабілітації.

Зазвичай, до третьої групи справ належали ті справи, фігуранти яких були обвинувачені у причетності до «банди Заболотного». Так, колегія Балтського секретного підвідділу на своєму засіданні 4 січня 1921 р. прийняла рішення про розстріл Мойсея Баюрського (25 років, селянина села Пужайкове). Це рішення було підтверджене на засіданні колегії ОГНК, яке відбулось 19 січня 1921 р. Вина М. Баюрського полягала у тому, що він три дні прослужив у загоні С. Заболотного. Крім цього, він добровільно не здався владі після

того як 21 вересня 1920 р. у результаті набігу загону Заболотного на Балту були звільненні в'язні місцевої тюрми. Це дало підстави помічнику уповноваженого Балтського секретного підвідділу стверджувати, що Баюрський «є типом небажаним для Радвлади, тому що він підриває із середини встановлений революційний порядок» [19, арк. 10,19].

Таким же небезпечним «типом» виявився Данило Варченко (20 років), який був затриманий бійцями червоноармійської частини 25 листопада 1920 р. у селі Чернече за підозрою у шпигунстві та доправлений до Балтського секретного підвідділу. Під час допиту Д. Варченко повідомив, що 23 листопада «бандит Микола Заболотний» дав йому листа, якого було адресовано Семену Заболотному та доручив дізнатися про місце знаходження червоноармійських частин та їх чисельність, пообіцявши за це винагороду. Виконуючи це доручення, Д. Варченко направився до села Чернече, де йому вдалося дізнатися про перебування там червоноармійського загону у кількості 50 багнетів. Але ці відомості та листа йому не вдалося доправити, тому що його було затримано. Це дало підстави помічнику уповноваженого з боротьби із контрреволюцією секретного підвідділу ОГНК при Балтському повітовому ревкомі Ройзу запропонувати застосувати до Д. Варченка вищу міру покарання, з чим колегія ОГНК 3 березня 1921 р. погодилась [16, арк. 1].

Той же Ройз, провівши дізнання у справі Тихона Маєвського (35 років, службовця поштово-телеграфної контори м. Піщани), з'ясував, що той «брав участь у набігах Заболотного на м. Балту та був інформатором цієї банди» [17, арк. 72]. Про таке повідомив Семен Зейлігер, кандидат у члени КП(б)У, помічник уповноваженого з боротьби із контрреволюцією Балтського секретного підвідділу. Комсомольці Абрам Донін та Марія Бєляєва крім цього повідомили про те, що Т. Маєвський у 1919 р. «був причетний до розстрілу 7-ми комуністів під час відступу з України радянських військ». Інші 9-ть свідків давали ухильні відповіді про діяння Маєвського, тому що «боялись помсти з боку бандитів». Не дивлячись на такі серйозні обвинувачення, колегія ОГНК 1 лютого 1921 р. прийняла рішення ув'язнити Т. Маєвського на 5 років до концтабору та відправити його у розпорядження ЦУНКу [17, арк. 1]. На жаль, протоколи ЦУНКу не збереглися, тому подальша доля Т. Маєвського залишається невідомою.

Цього ж дня колегія ОГНК прийняла рішення розстріляти Івана Сосевича (22 роки) за обвинуваченням «у співучасті у банді

Заболотного та дезертирстві» [15, арк. 1]. Під час допиту, який було проведено у Балтському секретному підвідділі Ройзом, І. Сосевич заявив, що у «банді Кошового» він був лише один день, але при цьому він став свідком розправи над 16-ма червоноармійцями із загону одеського лісового комітету, з яких вісьмох українців було побито шомполами та відпущено додому, з восьми великоросів п'ятьох було порубано шаблями, трьох інших залишили живими, одному з яких, Володимиру Ярошу, вдалося втекти. В. Ярош і впізнав І. Сосевича, який перебував у Балтському воєнному комісаріаті, куди прибув після двох тижнів переховування від мобілізації.

Серед цієї групи архівно-слідчих справ виділяється справа, фігурантом якої був Іван Слободенюк (26 років) [21]. В анкеті у графі «національність» було вказано, що І. Слободенюк є українським націоналістом, а у графі «партійна приналежність» було записано, що він «самостійник України». Вже згодом у протоколі допиту було вказано, що він належав до партії боротьбистів. Матеріали справи містять декілька протоколів допиту І. Слободенюка, у яких він повідомив про деякі деталі з діяльності повстанського загону С. Заболотного, зокрема про його чисельність та райони дислокації. Про себе він повідомив, що безпосередньо у загоні він був недовго, лише декілька днів командував кавалерійським загоном, коли його командир Дерев'яга хворів. Основне його завдання полягало у проведенні агітаційної роботи з метою вербування селян до повстанського руху та збиранні інформації про червоні війська. Тому слідчого Балтського секретного підвідділу ОГНК цікавило питання про інших відомих йому інформаторів. Вказавши на те, що такі відомості відомі лише отаманам, він все ж таки вказав на одну особу, а саме на жителя с. Кирнички Івана Бондаря. Відповідно, арештований І. Бондар був завербований вже ОГНК та погодився бути інформатором вже цієї комісії. У матеріалах справи міститься ще один документ, а саме заява жителя села Кринички Гаврилюка, який повідомив про перебування у цьому селі хворого І. Слободенюка, після чого й було проведено операцію щодо його затримання. Отже, ці два епізоди є показовими у тому плані, що демонструють факт існування мережі як інформаторів, які перебували у лавах повстанців, так і добровільних помічників влади у знешкодженні повстанців. Що стосується І. Слободенюка, то його відповідно до акту було розстріляно у ніч на 19 серпня 1921 р. [21, арк. 14а]

Серед другої групи справ значну кількість становлять справи, фігуранти яких також були обвинувачені у причетності до «банди Заболотного» та інших отаманів. Скажімо, записка на клаптику

паперу із текстом «не потрапляє під Закон від 17.04.91 р.» міститься у справі Івана Волошина (22 роки, селянина села Ясинове Балтського повіту). Підставою такого рішення стало обвинувачення І. Волошина «у трудовому дезертирстві у 1921 р., у пограбуванні 2-х громадян (Гершко Фішмана та Сури Маргуліс) с. Ясинове Балтського повіту у 1920 р. (під час рейду військ Ю. Тютюнника) та в участі у антирадянських загонах (петлюрівських та тютюнниківських) у 1918–1920 рр.». У підсумку колегія Балтської повітової надзвичайної комісії 11 серпня 1921 р. прийняла рішення ув'язнити І. Волошина на 5 років до концтабору [24, арк. 14].

Так само у архівно-слідчій справі, фігурантом якої була Олена Підмогильна (28 років), було вміщено на клаптику паперу записку про те, що вона «обвинувачується у бандитизмі – під Закон від 17.0.91 р. не підпадає» [25, арк. 24]. Помічник уповноваженого з боротьби із контрреволюцією секретного підвідділу ОГНК при Балтському повітовому ревкомі Ройз, на підставі показів свідків, зокрема комуністів Ісаака Волкова та Веньяміна Когана, зробив висновок про те, що «пред'явлене обвинувачення О. Підмогильній у шпигунстві та бандитизмі доведено» [25, арк. 22]. Причому І. Волков стверджував без конкретики про те, що у 1919 р. О. Підмогильна разом із чоловіком брала участь у погромах бандою Заболотного, а В. Коган зробив висновок про шпигунську її діяльність на основі того, що вона підстригла волосся та часто міняла вбрання. На цій підставі Ройз пропонував застосувати до О. Підмогильної вищу міру покарання, але колегія ОГНК 4 січня 1921 р. прийняла рішення ув'язнити її до концтабору на 5 років.

До першої групи належать справи, у яких містяться висновки прокуратури Одеської області з формулюваннями про обґрунтоване притягнення до відповідальності та застосування покарання відповідно з висновком про те, що та чи інша особа «реабілітації не підлягає». Такому висновку передував «аналіз наявних у справі доказів». Найчастіше такими доказами були покази свідків, чимало з яких були членами КП(б)У. Так, у справі, фігурантом якої був Микола Змунчило (житель хутору Змунчило Вознесенського повіту, віком у 20 років), свідками були члени КП(б)У Володимир Єржов та Никифір Урсулов. Перший з них у своїх показах повідомив, що брати Змунчило, Микола й Олексій, брали участь у повстанні, гнались за ним, як за командиром загону, стріляли в нього, але йому вдалось врятуватись. Другий також стверджував, що брати Змунчило гнались за ним й крім цього Микола Змунчило у червні 1920 р. був начальником загону, який повстав проти радянської влади. Під час

допиту М. Змунчило заявив, що у повстанні 1920 р. участі не брав, за Єржовим не гнався, у бандах не перебував. Але найважливішим виглядає епізод, який не було взято до уваги ні у 1921 р., ні у 1994 р., а саме той факт, що В. Єржов жбурнув гранату у подвір'я сім'ї Змунчило, що й спричинило його переслідування. Покаранням для М. Змунчило стало ув'язнення до концтабору терміном на 3 роки відповідно до рішення колегії Вознесенського секретного підвідділу від 4 січня 1921 р. [14, арк. 1]. А у висновку прокуратури було записано, що «Змунчило Микола Ілліч обґрунтовано притягнутий до відповідальності та підданий покаранню, а тому реабілітації не підлягає» [14, арк. 15].

Таким чином, джерелознавчий аспект політичного терору періоду 1920 р. – початку 1922 р., часу існування ОГНК, полягає, з одного боку, у введенні до наукового обігу матеріалів архівно-слідчих справ, які до 2015 р. були недоступними для дослідників, а з іншого, – демонструє недосконалу систему процесу реабілітації, яка тривала протягом 90-х рр. XX т. Отже, опрацювання архівних матеріалів ГДА СБ України має сприяти відновленню та продовженню процесу реабілітації жертв політичного терору відповідно до нового законодавства України. Одночасно має тривати процес пошуку та введення до наукового обігу нових архівно-слідчих справ та створення у підсумку повного їх опису.

Джерела та література:

1. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 22. Ст. 262.
2. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 26. Ст. 218.
3. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 20. Ст. 189.
4. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі ГДА СБ України), ф. 5, спр. № 66646 у 29-ти томах («Петлюрівські отамани). Т. 17 (Справа отамана С. Заболотного та М. Китайського), 102 аркуша.
5. ГДА СБ України, ф. 5,спр. № 66646 у 29-ти томах («Петлюрівські отамани). Т. 18 (Справа отамана Гуляй-Біди, агентурно-оперативні матеріали), 23 аркуша.
6. ГДА СБ України, ф. 6, оп. 3, спр. 282, 225 аркушів.
7. ГДА СБ України, ф. 6, оп. 3, спр. 283, 243 аркуша.
8. ГДА СБ України, ф. 6, оп. 3, спр. 284, 421 аркуш.
9. ГДА СБ України, м. Одеса, спр. 017017 (Сушко Г.Н., Васильєв-Адаменко Ф.І.), 25 аркушів.
10. ГДА СБ України, м. Одеса, спр. 017045 (Гельтман Л.Н., Непомнящий Т.С.), 26 аркушів.
11. ГДА СБ України, м. Одеса, спр. 017118 (Ткачук О.Д.), 22 аркуша.
12. ГДА СБ України, м. Одеса, спр. 017147 (Богдан М.М., Зайхнер (Лічу) Ж.М., Безонт Л.С. та ін.), 112 аркушів.
13. ГДА СБ України, м. Одеса, спр. 017153 (Хитрик М.А.), 17 аркушів.

14. ГДА СБ України, м. Одеса, спр. 017221 (Змунчило М.І.), 16 аркушів.
15. ГДА СБ України, м. Одеса, спр. 017224 (Сосевич І.К.), 15 аркушів.
16. ГДА СБ України, м. Одеса, спр. 017245 (Варченко Д.Т.), 35 аркушів.
17. ГДА СБ України, м. Одеса, спр. 017253 (Маєвський Т.О.), 72 аркуша.
18. ГДА СБ України, м. Одеса, спр. 017289 (Бубнов О.М.), 69 аркушів.
19. ГДА СБ України, м. Одеса, спр. 017320 (Баюрський М.Д.), 19 аркушів.
20. ГДА СБ України, м. Одеса, спр. 017325 (Індюков Д.М., Шлофштейн А. С.), 34 аркуша.
21. ГДА СБ України, м. Одеса, спр. 017430 (Слободенюк Іван), 97 аркушів.
22. ГДА СБ України, м. Одеса, спр. 017452 (Макаров С.К.), 52 аркуша.
23. ГДА СБ України, м. Одеса, спр. 017531 (Рум'янцев А.А.), 28 аркушів.
24. ГДА СБ України, м. Одеса, спр. 028012 (Волошин І.П.), 17 аркушів.
25. ГДА СБ України, м. Одеса, спр. 028950 (Підмогильна О.П.),
26. Ковальчук Л.В. Проблеми дослідження історії репресій. Реабілітовані історією. Одеська область: Книга перша / Упоряд. Л.В. Ковальчук, Е.П. Петровський. О.: АТ «ПЛАСКЕ», 2010. С. 6-14.
27. Одесский мартиролог: Данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы советской власти. Т. 3. / Составители Л.В. Ковальчук, Г.А. Разумов. Историко-мемориальное издание. Одесса: ОКФА, 2005. 896 с.
28. Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925). Анотований покажчик архівних кримінальних справ "Основного" фонду архівів тимчасового зберігання регіональних органів СБУ / Упоряд. В.М. Василенко. Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. 232 с.
29. Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925): архівно-кримінальні справи свідчат… Вступна стаття та публ. В. Василенка. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2012. № 2 (39). С. 57-145.

УДК 277.4(477.73)«1982/1985»

ЄВАНГЕЛЬСЬКІ ХРИСТИЯНИ-БАПТИСТИ НА ТЕРЕНАХ МИКОЛАЇВЩИНИ У 1982-1985 рр.: РІЗНОВИДИ ТА СТАНОВИЩЕ

А.В. ШОСТАК,
канд. іст. наук,
Миколаївська обласна державна адміністрація
(Україна)

У буденній свідомості українців релігійне життя країни, як правило, пов'язується із православ'ям. Саме цьому християнському віровченню присвячена переважна більшість наукових праць та розвідок, спеціалізованих заходів та конференцій, а також інформаційно-аналітичних матеріалів у ЗМІ. А поміж тим, помітну і

зростаючу роль у конфесійному просторі України відіграє й протестантизм, який в нашій державі має тривалу історію, самобутній характер та за своєю природою є доволі строкатим та різноманітним [1, с. 55]. Чи не ключове місце у ньому посідають релігійні організації баптистів, на долю яких згідно офіційним даним [2] припадає найбільша кількість релігійних громад серед конфесій протестантського спрямування, й які нині представлені абсолютно в усіх адміністративно-територіальних одиницях країни.

Все це, мотивувало автора звернути свою дослідницьку увагу саме на історію євангельсько-баптистського руху, зокрема на його генезис в окремо взятому регіоні. Тим паче, що історіографія питання поступу євангельських християн-баптистів (ЄХБ) на території Миколаївщини обмежена декількома загальними працями [1; 3; 4], та й в тих становище конфесії в періоди правління Ю. Андропова та К. Черненка, які релігієзнавець В. Єленський іменує не інакше як «транзитними режимами» [5, с. 13] не розглядається взагалі. Виходячи з цього, осягнення задекларованої у назві проблеми є доречним і своєчасним, а потреба у її фаховому й безпристрасному дослідженні є безумовною.

У цьому контексті, відзначимо, що упродовж 1982–1985 рр. на конфесійному ландшафті Миколаївської області ЄХБ не були монолітним релігійним утворенням, а складалися з двох гілок колись єдиного древа, а саме: громад, які підпорядковувалися Всесоюзній Раді (ВР) ЄХБ (утворилася у 1944 р.) та єдиної громади, яка ідентифікувала себе з Радою Церков (РЦ) ЄХБ (утворилася у 1960-х рр. шляхом відходу від ВР ЄХБ). Будучи антагоністично налаштованими одна проти одної (головним чином РЦ ЄХБ), кожна з цих конфесій мала глибоко відмінний шлях власного розвитку, який надалі ми спробуємо розглянути.

Найбільш представницькою та домінуючою як серед них, так і серед усіх протестантських релігійних організацій, що діяли в області у досліджуваний період була ВР ЄХБ. На території Миколаївщини вона мала 18 зареєстрованих громад притому, що загалом по СРСР за станом на 1 січня 1985 р. – 2294. Що цікаво, у 1984 р. мав місце навіть приріст загальної чисельності її громад на одну одиницю, у зв’язку з реєстрацією громади в смт. Єланець віруючі якої в кількості 29 осіб виділилися із громади м. Вознесенська через те, що не могли її відвідувати враховуючи похилий вік і велику віддаленість (40 км) між двома населеними пунктами. Втім, вже через рік після того як громада смт. Казанки (складалася з п’ятидесятників) прийняла рішення про «розірвання» відносин із ВР ЄХБ, й була знята владою з

реєстрації сукупна кількість її громад знову стабілізувалася на позначці 18 [6, с. 32; 7, арк. 5; 8, арк. 7; 9, арк. 9].

Варіювалася у цей час, й загальна чисельність віруючих, що належали до складу 18 громад. При чому згідно офіційної статистики стабільно у бік зменшення: з 1541 члена – у 1982 р., до 1423 – у 1985 р., про що перманентно інформував із видимим піднесенням апарат уповноваженого по Миколаївській області Раду у справах релігій при Раді Міністрів УРСР. Серед причин цієї тенденції, варто виокремити, переважання кількості померлих над тими, хто прийняв «водне хрещення», виїзд віруючих в інші регіони республіки та виключення віруючих із членів громад за ті чи інші провини. Так, приміром, у 1982 р. громади ЄХБ області поповнило 84 особи (з яких 47 було охрещено), натомість вибуло з них – 120 (з яких 57 померло). Схожа ситуація мала місце, й у наступні роки [7, арк. 5; 8, арк. 7-8; 9, арк. 10; 10, арк. 7].

У цьому зв’язку, зауважимо, що левова частка віруючих від сукупної кількості у досліджувану добу концентрувалася у тих громадах ВР ЄХБ області, які розташовувалися безпосередньо у містах. Для прикладу, за станом на 1 січня 1984 р. до складу п’яти міських громад належала 1021 особа або 69,3 % від загальної чисельності віруючих ВР ЄХБ на теренах Миколаївщини. Подібний дисбаланс, що був до речі характерним, і для інших релігійних організацій області став можливим через постійну міграцію сільського населення в міста, а також за рахунок того, що священнослужителі і церковний актив міських громад ВР ЄХБ більш кваліфіковано, активно та емоційно займалися прозелітизмом серед населення міст регіону. Дане явище, що виникло у конфесійній сфері СРСР у першій половині 1980-х рр., як один із побічних проявів акції щодо впорядкування релігійної мережі, яку здійснювала Рада у справах релігій при Раді Міністрів СРСР та її представники на місцях починаючи з 1974 р., у науці отримало назву – урбанізація релігійного життя. Її сенс зводився до того, що відбувалося переміщення центру релігійного життя із села до міста, та як наслідок певне кількісне зростання і омолодження міських громад, і водночас зменшення чисельності і старіння сільських [7, арк. 6; 8, арк. 8; 9, арк. 10; 10, арк. 7; 11, с. 515].

До таких громад, які представники влади іменували як «затухаючі» та всіляко намагалися зняти з реєстрації, у Миколаївській області із 13 сільських, що діяли у 1982–1985 рр. відносилося більше половини. Їх чисельний склад, як правило коливався у межах 6-25 осіб, переважна більшість із яких були людьми престарілого віку.

Для порівняння, тільки членами однієї громади м. Миколаєва у 1982 р. було 647 осіб. Фактично, у досліджуваний період єдиною сільською громадою ВР ЄХБ в області, в якій спостерігалося зростання числа віруючих була громада в смт. Єланець. Вагомою причиною, що провокувала відтік молоді із сільських громад, та як результат – їх подальше «затухання» було те, що їй в середовищі літніх людей було не цікаво. Лише в міських громадах вони знаходили ґрунт для самовираження і самоствердження. Втім, й тут часом середовище престарілих їх обтяжувало. З огляду на це, починаючи з 1985 р. у міських громадах ВР ЄХБ почало виявлятися прагнення молодих віруючих відокремитися, подискутувати, поспівати, пограти на музичних інструментах виключно у компанії молодих. І якщо представники влади їм забороняли це робити в громаді, то вони збиралися в іншому місці. Тому апаратом уповноваженого було прийнято рішення відмовитися від подібної практики, мотивуючи це тим, що «краще, щоб вони збиралися в молитовному домі, але за участю і під наглядом дорослих» [7, арк. 6-7; 8, арк. 9; 9, арк. 9-12; 12, арк. 8].

Загалом відсоток молоді до 30 років у громадах ВР ЄХБ у Миколаївській області у 1982–1985 рр. був не значним, у середньому він тримався на рівні 10,3 %. Натомість, переважну більшість, а саме 64 % становили особи вік яких перевищував 60 років. Як наслідок, середній вік віруючих складав 56 років. Серед інших характерних рис тогочасних членів громад ВР ЄХБ на Миколаївщині необхідно зазначити превалювання кількості жінок над чоловіками, низький освітній рівень віруючих, так як багато з них, мали лише початкову освіту, наявність багатодітних сімей (приміром, у 1985 р. більше чотирьох дітей мало 11 сімей). Саме у досліджувану добу відбувається трансформація сімейно-побутового життя віруючих, яскравим виявом якої було те, що у багатьох сім’ях з’явилися телевізори, радіо, періодична преса, дещо іншим стало ставлення віруючих батьків до своїх дітей. Це знайшло своє вираження у лібералізації внутрішнього релігійного виховання, а також, у тому, що значна кількість батьків не перешкоджала своїм дітям стати, піонерами або комсомольцями, брати участь у шкільних громадських заходах, як правило цікавилися успішністю і поведінкою своїх дітей в школі, деякі навіть належали до батьківських комітетів. Крім того, траплялося чимало випадків, коли у батьків баптистів, навіть у пресвітерів і проповідників, діти ставали невіруючими або з невіруючими побудували свої сім’ї [8, арк. 8; 9, арк. 10-12].

Організаційно та структурно миколаївські громади ВР ЄХБ належали до Херсонсько-Миколаївського міжобласного об'єднання на чолі якого з грудня 1983 р. стояв В. Гончаров, який обійняв посаду старшого пресвітера по двом областям після чотирьох років фактичного безвладдя та внутрішньо конфесійної кризи. Її суть полягала у тому, що після «добровільно-вимушеної» відставки наприкінці 1979 р. із посади старшого пресвітера по Херсонській та Миколаївській областям К. Колібабчука, розпочалася запекла міжусобна боротьба за його вакантне місце, в якій серед інших особливо виділялися: в.о. старшого пресвітера по двом областям у 1980–1982 рр. К. Синій та його заступник по Миколаївській області та одночасно пресвітер громади ВР ЄХБ у Миколаєві П. Гіндюк. Для досягнення своєї мети вони не цуралися жодних засобів і прийомів, які не рідко навіть йшли в розріз із християнськими принципами. Окрім них у цій боротьбі також активно брали участь, й інші зацікавлені суб'єкти: починаючи від представників влади, в особі апарату уповноважених Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР по Миколаївській та Херсонській областях, продовжуючи союзним і республіканським керівництвом ЄХБ (тільки протягом 1982 р. на Миколаївщину приїжджали: А. Бичков – генеральний секретар ВР ЄХБ, тричі Я. Духонченко – старший пресвітер по УРСР, чотири рази його заступник Г. Комендант, двічі – другий заступник М. Мельник), закінчуючи пресвітерами і церковними активістами місцевих громад, кожен із яких мав свого «фаворита» на посаду старшого пресвітера. Так, для прикладу, уповноважені всіляко проштовхували кандидатуру П. Гіндюка, натомість, лідери ЄХБ, навпаки, підтримували кандидатуру К. Синього [7, арк. 7; 10, арк. 8; 13, арк. 67-69; 14, арк. 26-29; 15, арк. 20-22; 16, арк. 12-13; 17, арк. 9-10; 18, арк. 7-17; 19, арк. 52].

Як наслідок, боротьба за не заміщену посаду призвела до розбрату майже в усіх громадах ВР ЄХБ, як Миколаївської, так і Херсонської областей. Суперечки і чвари досягли такого рівня, що змусили старшого пресвітера по УРСР Я. Духонченка на деякий час (із грудня 1982 р.) взяти особисто на себе керівництво громадами у двох областях, а уповноважений по Миколаївській області А. Коваль вбачаючи у розбраті в середовищі ЄХБ небезпеку, яка потенційно може призвести до перевербування членів зареєстрованих громад у нелегальні «сектантські» групи, ставив питання перед Радами у справах релігій при Радах Міністрів СРСР і УРСР про доцільність розформування спільного регіону: шляхом приєднання за прикладом православної церкви громад ВР ЄХБ Миколаївщини до Кіровограду,

або виділення громад області в самостійну церковно-адміністративну одиницю. Тим не менш, у кінцевому рахунку владі та вищому керівництву ВР ЄХБ все ж таки вдалося знайти компроміс у цій складній ситуації, й на міжобласній нараді пресвітерів Херсонської і Миколаївської областей на вакантну посаду було обрано вищезгаданого В. Гончарова [7, арк. 7; 10, арк. 8; 18, арк. 17].

Багато в чому це стало можливим через те, що В. Гончаров відзначався схвальним ставленням до влади. Вже після свого обрання на керівну посаду, за цілим рядом питань він регулярно радився з уповноваженим, ділився з ним необхідною інформацією із життя громад, співпрацював у питанні виведення віруючих п'ятидесятників та РЦ ЄХБ із «підпілля». На лояльних позиціях до органів радянської влади також стояла й основна маса пресвітерів та віруючих (особливо старшого віку) ВР ЄХБ області. Це знаходило своє підтвердження у їх шанобливому ставленні до релігійного законодавства, у відсутності з їх боку фактів його грубого порушення, у схваленні ними внутрішньої та зовнішньої політики радянського уряду, у підтримці справи «миру в усьому світі». Разом із тим, серед дияконів та проповідників траплялися особи, які наважувалися на висловлювання, що засуджували радянський спосіб життя та співчували засудженим за релігійними мотивами. Так, приміром, у 1982 р. один із проповідників громади м. Миколаєва на прізвище Кобзар, за такі судження, за «рекомендацією» влади був відсторонений керівництвом громади від проповідницької діяльності. Більше того, в одному із звітів уповноважений із сумом констатував: «Багато служителів культу, особливо міських громад, ще «соромляться» в своїх проповідях і бесідах із віруючими відкрито схвалювати внутрішню і зовнішню політику нашої держави, оспівувати їх громадянські і патріотичні почуття. Вони все ще озираються назад на релігійних фанатиків і екстремістів, на баптистів-розкольників, чи не скажуть ті, що вони «продалися владі», підтримують атеїстів». У цілому, якщо вести мову щодо проповідей, які виголошували пресвітери, то варто зауважити, що, як правило, панівне місце в них відводилося догматичним і морально-повчальним темам. Однак, ураховуючи той факт, що ступінь освіти пресвітерів був дуже низьким, адже за станом на 1 січня 1985 р. лише 3 з 18 (ще один мав загальну середню освіту, всі інші – 4-8 класів), які служили у досліджуваний період у громадах ВР ЄХБ на Миколаївщині мали спеціальну духовну освіту, тобто закінчили біблійні курси, рівень проповідей бажав бути кращим. До того ж, їх середній вік складав близько 70 років. Окрім 18 пресвітерів

громадами опікувалися також 14 дияконів та 104 проповідника [7, арк. 6; 8, арк. 9-10; 9, арк. 10-16; 10, арк. 7-9].

Фінансове положення громад ВР ЄХБ в області протягом 1982–1985 рр. загалом було сталим. Основну базу їх доходу складали добровільні пожертвування прихожан. Так, для прикладу, у 1982 р. у середньому кожен віруючий за рік здав до церковної каси 24 руб. Як наслідок, сукупна сума пожертвувань із усіх громад склала 36,5 тис. руб. Натомість, витрачено громадами було 35,0 тис. руб., із яких: на утримання пресвітерів – 1,3 тис. руб., обслуговуючого персоналу – 10,9 тис. руб., на ремонт і утримання культових будівель – 5,3 тис. руб., відраховано релігійним центрам – 11,6 тис. руб., до фонду миру – 1,8 тис. руб. Інші грошові витрати склали 4,1 тис. руб. (оплата поштово-телеграфних і комунальних послуг, ремонт і прання церковного майна, придбання газет і журналів тощо) [9, арк. 16; 10, арк. 7; 12, арк. 11-20].

За кардинально відмінних умов у досліджувану добу відбувалося функціонування іншого представника ЄХБ, а саме єдиної в області громади, що підпорядковувалася РЦ ЄХБ. Особливістю цієї громади було те, що на відмінну від громад ВР ЄХБ вона діяла неофіційно, себто без реєстрації, так як її члени (близько 45 осіб) не визнавали радянське законодавство, яке регулювало діяльність релігійних організацій та відмовлялися від співробітництва з владою. Як відомо, подібної нонконформістської позиції в СРСР дотримувалися, й деякі п’ятидесятники, Свідки Єгови та адвентисти-реформісти, яких попри всі суттєві відмінності об’єднувала готовність до страждань і переслідувань за власні переконання [5, с. 12; 7, арк. 7; 8, арк. 11; 9, арк. 16].

З огляду на такі радикальні погляди, як для радянського часу, члени громади знаходилися під постійною увагою з боку органів державної влади, для яких вони були постійною проблемою. Саме тому задля їх підкорення влада застосовувала увесь можливий арсенал засобів, який був далеким від загальноприйнятих правових та моральних норм. Зокрема, з усіма членами громади проводились групові та індивідуальні бесіди із роз’яснення релігійного законодавства; з приводу необхідності реєстрації та тих переваг, які вона надає; щодо «шкідливої антигромадської діяльності їх підпільного центру». Перманентно реалізовувалася робота щодо залучення членів громади до зареєстрованих громад ВР ЄХБ. Утім, як сам визнавав уповноважений позитивних зрушень вищезазначена праця не приносила. Через ЗМІ, особливо шляхом публікацій матеріалів на сторінках місцевої преси активних послідовників РЦ

ЄХБ всіляко шельмували, паплюжили, таврували та дискредитували в очах суспільства, зображали не інакше, як: «фанатиками», «дармоїдами», «екстремістами», «розсадниками антирадянських поглядів», «пособниками західних організацій та спецслужб». Подібні контроверсійні сентенції знаходимо, приміром, у статтях «І права, і обов'язки» («Південна правда») та «Що стоїть за такою вірою?» («Радянська правда»), що побачили світ у 1982 р. Ба більше, оскільки громада функціонувала без реєстрації, їхні молитовні збори щораз розганялися, а організатори зібрань (нерідко всі присутні) штрафувалися за порушення законодавства про релігійні культи [5, с. 12; 6, с. 31; 7, арк. 7; 9, арк. 16-17; 10, арк. 9; 20, с. 2; 21, с. 2].

Втім, апофеозом боротьби влади з громадою упродовж 1982–1985 рр. стало порушення кримінальних справ проти її лідерів. Протягом 1982 р. і січня 1983 р. обласним судом на різні терміни позбавлення волі і виправних робіт було засудженого 8 осіб, яким інкримінували порушення радянського релігійного законодавства, яке виражалося в «організованому навчанні дітей релігії, створенні бібліотеки і каси взаємодопомоги, посяганні на особистість і права громадян, невиконанні законних вимог представників влади, поширенні свідомо помилкових вигадок, що ганьблять державний і суспільний лад СРСР». Однак, навіть такий суворий захід, що був застосований проти віруючих громади РЦ ЄХБ не підірвав її основи, так як й надалі в умовах державного тиску вона продовжила виборювати своє право на «позасистемне» існування [7, арк. 7; 8, арк. 11; 10, арк. 9].

Таким чином, підсумовуючи сказане вище, зауважимо, що у досліджуваний період на полірелігійній мапі Миколаївщини середовище ЄХБ репрезентували два конфесійних об'єднання, які з огляду на спосіб функціонування та сприйняття тогочасної дійсності представляли абсолютно протилежні ідейні виміри. Якщо прихильники ВР ЄХБ вимушено (задля власного самозбереження) визнаючи радянську систему цінностей, діяли під цілковитим контролем і наглядом апарату уповноваженого, який всіляко намагався втручатися у їх внутрішні справи, то віруючі РЦ ЄХБ навпаки, будучи опозиційно налаштованими до органів державної влади, зазнавали з їх боку безперервного гніту, й були позбавлені права на задоволення своїх релігійних потреб. Разом із тим, щодо одних та інших влада не мала ілюзій, а тому постійно працювала у напрямі нівеляції їх ролі та кількісного представництва в регіоні.

Джерела та література:

1. Димитров М.Ф. Поліконфесійна Миколаївщина: стан та розвиток релігійних організацій у 1991–2016 рр.: довідник. Миколаїв: Іліон, 2017. 216 с.
2. Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2018 р.). РІСУ (Релігійно-інформаційна служба України). URL: https://risu.org.ua/ua/index/resourses/statistics/ukr_2018/70440/
3. Євангельські християни-баптисти України: історія і сучасність. К.: ВСО ЄХБ, 2012. 432 с.
4. Релігійні організації на Миколаївщині: історія та сучасність: Науково-популярний довідник. Миколаїв: Вид-во МФНаУКМА, 2001. 248 с.
5. Єленський В. Релігія і «перебудова». Людина і світ. 2000. № 11-12. С. 11-21.
6. Одинцов М.И. Вероисповедные реформы в Советском Союзе и в России. 1985–1987 гг. М.: РОИС, 2010. 444 с.
7. Державний архів Миколаївської області (ДАМО). Ф. Р-5028, оп. 2, спр. 71. 22 арк.
8. ДАМО. Ф. Р-5028, оп. 2, спр. 77. 24 арк.
9. ДАМО. Ф. Р-5028, оп. 2, спр. 79. 40 арк.
10. ДАМО. Ф. Р-5028. оп. 2, спр. 67. 21 арк.
11. Маслова И.И. Исторические уроки государственно-конфессиональной политики в России: анализ деятельности Совета по делам религий (1965–1985 гг.). Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского. 2011. № 23. С. 513-518.
12. ДАМО. Ф. Р-5028, оп. 1, спр. 22. 119 арк.
13. ДАМО. Ф. Р-5028, оп. 1, спр. 18. 76 арк.
14. ДАМО. Ф. Р-5028, оп. 2, спр. 56. 54 арк.
15. ДАМО. Ф. Р-5028, оп. 2, спр. 61. 39 арк.
16. ДАМО. Ф. Р-5028, оп. 2, спр. 59. 36 арк.
17. ДАМО. Ф. Р-5028, оп. 2, спр. 63. 24 арк.
18. ДАМО. Ф. Р-5028, оп. 2, спр. 69. 17 арк.
19. ДАМО. Ф. Р-5028, оп. 1, спр. 21. 62 арк.
20. Леонтьєв Я.І. права, і обов’язки. Південна правда. 1982. 15 січня. С. 2.
21. Федоров І. Що стоїть за такою вірою? Радянська правда. 1982. 13 серпня. С. 2.

УДК 093«1946–1953»

THE ISSUE OF RELIGIOUS CULTS IN WESTERN UKRAINE BETWEEN 1946-1953 AS REFLECTED IN AMERICAN SECRET REPORTS

A.V. TULUȘ,
PhD, Professor Hab.,
«Dunărea de Jos» University of Galati
(Romania)

The present study elaborates on five documents that were drawn up by the American Secret Services between 1946 and 1953, in the context of the Cold War between the US and the USSR. The analysis of these secret intelligence reports concentrates on the modifications that were made to the status and the practice of religious cults in Western Ukraine, which came about as a result of the pressure brought on by the Stalinist bolshevik authorities after the war. It is clear that, because of their history and their specific ethno-religious particularities, the biggest impact was borne by the cults that resided in what is the present day's Western part of Ukraine – hence the attention that was given to this area inside the informative reports. More specifically, the Western frontiers of Ukraine or Western Ukraine (*Західна Україна* in Ukrainian) were drawn around the Second World War when the Soviet Union annexed territories that had been part of interwar Poland (Eastern territories up to the Curzon line) [3, pp. 59-63], Romania (Northern Bukovina) and Czechoslovakia (Carpatho-Ukraine or Transcarpathia) [1, pp. 99-114; 4, pp. 313-322].

The region's different backgrounds led to a great religious heterogeneity after 1945, as well as certain autonomy between these cults and the State, which provoked the intervention of the new bolshevik authorities as to annihilate right from the start any form of potential opposition or free thinking. Practically, the involvement of the Stalinist Soviet State in Western Ukraine led to the subordination of the Orthodox Church, the dissolution and the absorption of the Uniate Church into the orthodox State-controlled one, the arrest and elimination of the leaders of the Roman-Catholic Church, Protestant cults and Mosaic religion.

The information included in these American intelligence reports is exact, clear and concise, without there being a mention of who authored

the texts. Therewith, the style is descriptive, there are testimonies gathered on the intervention and the pressure put by the Stalinist authorities on religious cults within the specified area. A somewhat exception to the rule is the report from October 24th 1952 (document no. 4), which rather seems to be the testimony of an Orthodox believer from Yerki[1]. At the same time, the period which is taken into account is extremely important as it overlaps the last years of I. V. Stalin's regime, a fact which enables us to analyze the pressure exerted by the State onto the religious cults within Western Ukraine from a gradual chronological perspective.

The first two reports (documents no. 1 and no. 2) are dated December 10th 1946. Both of them speak of the pressures which were being wielded by the new Soviet authorities in order to increase the number of Orthodox believers in Western Ukraine at the expense of other religious cults, especially to the detriment of Uniates and Roman-Catholics. Moreover, there are mentions of the very first victims amongst the heads of the Churches that were subordinated to the Pope.

The next report (document no. 3), dated September 2nd 1947, is much more detailed in describing the liquidating stages of the Uniate Church in Ukraine and throughout the entire Soviet Union. It also describes the State's repressive measures for the forced conversion of Uniate believers to Orthodoxy: the arrest and/or extermination of religious elite, clerics or believers, the closing of churches, monasteries and seminars belonging to this cult, etc. Furthermore, there is a mention of the „betrayal" (from the perspective of the Papacy and the West) of Gabriel Kostelnik, Antonii Pelvetzkii, and Mikhail Melnik, former Uniate clergymen who, at the Uniate Clerical Congress of March 8th 1946, declared the rupture from Rome and the return to the Orthodox Church [2, pp. 8-10][2]. All of the Uniate Churches throughout the entire Soviet Union and the Communist Bloc suffered the same fate. The Roman-Catholic Church from Western Ukraine underwent the same difficulties, but it could not be disbanded. As expected, all of these measures were subversively prepared and orchestrated by the NKGB[3].

[1] Most probably the present day settlement of Єрки, Katerynopil Raionm Cherkasy oblast.

[2] The episode is recounted within an anniversary article written by one of the participants, Serghei Khrutzkii, at a year's passing from the events.

[3] The Russian abreviation for Narodny Komissariat Gosudarstvennoi Bezopasnosti (The People's Commissariat for State Security).

The fourth report (document no. 4) of October 24th 1952, which most likely represents a record of the direct experiences of a Yerki local in the time of and immediately after the war, is eloquent in showing the new relations between the Russian Orthodox Church and the State after 1945. To be more specific, the war had brought men of faith together and ultimately forced the authorities to reconsider the role of religion as a mobilising factor and a social element. If the quarters of the orthodox church in Yerki had been made into a club for the peasants of the local kolkhoz before the war, under the German occupation they had been restored to their initial use. After the war the bolshevik authorities would keep the church open, even if the priest which had served under the occupation will be condemned and imprisoned for a supposed collaboration with the enemy.

The war causes a realignment, on mutually advantageous grounds, of the relations between the State and the Russian Orthodox Church. Communist anti-religious propaganda diminishes or stops completely because the Russian Orthodox Church is now seen as a promotional element for the regime (it reminds parishioners of the role played by the Communist Party and the Red Army in the salvage of Holy Russia), a source of income for the State, a morale upholder under the conditions of very low living standards or as a mobilization instrument in the eventuality of a new war. For its half, the Russian Orthodox Church fully benefited from the dissolution of the Uniate Church and/or from the pressures that were applied on other cults.

The last report (document no. 5) from December 4th 1953 contains an ample analysis on the religious cults of Transcarpathia, an extremely heterogeneous region in ethnicity and religion. The freedom of cults suffers a drastic modification after 1947, when the new bolshevik authorities interveen in their interior dealings. The document is abundant in details and is accompanied by an estimative percentage table concerning the spread of each religious belief in the area.

To conclude, all of these reports come to complete an image of the bolshevik State's intervention in the existence of the religious cults present in the areas that entered the Soviet Union around the time of the Second World War. Furthermore, a mutually advantageous reconsideration of the relation between the State and the Russian Orthodox Church can be observed.

***

Document no.1 [5]

Approved For Release 1999/09/08

CENTRAL INTELLIGENCE GROUP

INTELLIGENCE REPORT

Country: USSR Date: 10 December 1946

Subject: Position of Church in the Carpatho-Ukraine

1. Msgr. Gennaio Verolini[1], former assistant to Msgr. Rotta[2], Papal Nuncio in Hungary, who was sent as an observer to Prague, returned to Rome and disclosed that the position of the Roman Catholic and Eastern Churches is strong in the Carpatho-Ukraine despite strong pressure from the Soviets.

2. Msgr. Romza[3] was appointed administrator of the Carpatho-Ukraine by the Pope shortly before the Russian occupation. He succeeded in resisting the conversion of Catholics to Orthodoxy which the Russians attempted to force. The Orthodox priests under Soviet influence forced the illiterates to sign statements of adherence to the Moscow Church. The Catholic clergy without exception remained faithful to Rome.

Document no.2 [6]

Approved For Release 2000/06/06

CENTRAL INTELLIGENCE GROUP

INTELLIGENCE REPORT

Country: USSR Date: 10 December 1946

Subject: Position of Uniate and Orthodox Church

1. Bishop Koscielski[4], the last Greek-Catholic (Uniate) bishop, who lived in Soviet Poland, was arrested on 24 June 1946 together with 30 members of his staff (all

[1] Gennaro Verolino (3 November 1906 - 17 November 2005) was a Roman Catholic bishop and papal diplomat. As secretary of the apostolic nuncio Angelo Rotta, he lived in Hungary from 1944 onwards. At risk to their own lives and with the support of Rotta and the consent of pope Pius XII, Verolino saved over 30,000 Jews from the Holocaust, putting them under his diplomatic protection and supplying them with fake passports.

[2] Angelo Rotta (9 August 1872 – 1 February 1965), was the Apostolic Papal Nuncio in Hungary at the end of World War II. He was involved in the rescue of the Jews of Budapest from the Nazi Holocaust, and is a significant figure in Catholic resistance to Nazism.

[3] Theodore Romzha (14 April 1911 – 1 November 1947) became in 1937 an administrator of the parish in Berezovo. Beginning in 1939, he was a professor of philosophy at the seminary in Uzhgorod. On 24 September 1944, he was ordained to the episcopacy for the Mukachevo eparchy. During the Red Army presence in the Carpathian region of Ukraine, he was tireless in his defense of the rights of the Catholic Church there. On 27 October 1947, the Soviets attempted to kill Bishop Romzha. Heavily wounded, he was taken to the hospital in Mukachevo, where he was subsequently poisoned and died on 1 November 1947.

[4] Probably Josaphat Joseph Kotsylovsky (Ukrainian: Йосафат Йосиф Коциловський; 3 March 1876 - 17 November 1947) was a Ukrainian Greek Catholic bishop and martyr. In September 1945 the Communist regime in Poland arrested Kotsylovsky, then released him and arrested him again in 1946. They then handed him over to the Soviet Union. He died on 17 November 1947 in a prison camp near Kiev.

priest) in Przemyśl. The bishop and the others protested but were taken away by violence to an unknown destination.

2. Following this arrest, all Uniate churches in Soviet territories were closed to their clergy. Countries affected were USSR, Poland, Latvia, Estonia, and Lithuania.

3. The policy of not disturbing Roman-Catholic dignitaries still prevails, even among minor Soviet officials.

4. Orthodox clergy belonging to the Autocephalous Russian Church are beginning to regard the Communist Party with more favor, even in the Ukraine. Antireligious propaganda by the Communists has ceased entirely and priests preach sermons to the effect that the Communist Party as an "organizer of the war machine" had as great a share in the victory as the Soviet Army itself, and that the Communist Party is the precursor of Russia's national resurrection. The Autocephalous Church, they state, cannot remain indifferent when Holy Russia's fate is in the balance. Similar cordial relations with local Communist leaders are reported from Eastern Ukraine, Georgia, White-Russia, and the Moscow area.

5. A new settlement is expected between State and Church. This will not affect the present "legal" position of the Church, but will give it more financial support through Communist Party local units.

Document no.3 [7]

Approved For Release 2000/09/01

CENTRAL INTELLIGENCE GROUP

INTELLIGENCE REPORT

Country: USSR (Ukraine) Date: 2 September 1947

Subject: Suppression of Churches in the Western Ukraine

1. Until 1945, the Soviets were correct in claiming that they did not bother the church, the clergy, or religious ceremonies in the Western Ukraine. However, 1945 marked the beginning of anti-church agitation and persecution of leading churchmen. The first anti-church articles appeared in the Lvov paper, Free Ukraine, and were followed by police troop attacks on the Metropolitan's Palace and other incidents. On 9 May 1945, all bishops and assistants in Galicia were arrested, incarcerated in Lvov, and held incommunicado. Theological students were arrested and taken to Belaya Tserkov[1]; the younger ones were sent home and the others were enrolled in the Army. Two priests were murdered in the Lvov area.

2. In an attempt by the Soviets to eliminate the Greek Catholic Church, a "Group for the Merger of the Greek and Russian Orthodox Churches" was founded on 28 May 1945. Founders of the group were: Dr. Gabriel Kostelnik[2] of Lvov, a Greek Catholic priest; Dr. Mikhail Melnik, pastor of Nyshankovichi (sic); and Antonii Pelvetzkii, city chaplain of Kopychyntse. Secretary of the organization was Sergei Khrutzkii. The group was officially recognized by the Soviet Government.

[1] Bila Tserkva (Ukrainian: Біла Церква; Russian: Белая Церковь) is a city in central Ukraine, located approximately 80 km south of Kiev.

[2] Gabriel Kostelnik, also Havryil Kostelnyk, Havriil Kostelnik or Gabriel of Galicia (Russian: Гавриил Фёдорович Костельник; 15 June 1886 – 20 September 1948) was a Carpatho-Russian priest who returned to the Orthodox Church soon after the end of World War II.

3. The group called a congress of bishops. Since all Greek Catholic bishops had been arrested, new ones were appointed by Patriarch Aleksii. On 24 and 25 February 1946 in Kiev, Antonii Pelvetzkii was made Bishop of Stanislav and Dr. Melnik Bishop of Przemyśl-Drogobych-Sambor. Makarii had been made Bishop of Lvov and Tarnopol in April 1945. (Comment: See for these three bishops) [2, pp. 8-10]. At the congress, attended by 216 priests and 19 laymen but not attended by the opposition, the following resolutions were passed:

1. Annulment of the Brest Union of 1596.
2. Separation from the Church of Rome.
3. Return to the Orthodox Ancestral Church.
4. Merger with the old Russian Orthodox Churches in the Soviet Union.

4. Heavy pressure was exerted by the NKGB on priests to join the new church. An NKGB representative for Church matters, whose task was to supervise church services, was appointed for the area. Many priests fled, were deported, or retired to civilian life. The result was that hardly any priests were left. The new Orthodox Church was boycotted by the population.

5. Anti-church action was undertaken against monks also. The monastery of the Order of Redemptionists[1], located in the suburbs of Lvov, was seized by the government and the monks were forbidden to hold services. In addition, all branch monasteries of the Redemptionists were confiscated except the Volosko Monastery near Lvov, which the order was allowed to retain. Convents also ware disbanded. The nuns, however, continued to circulate as nurses in the Carpatho-Ukraine, Hungary, Czechoslovakia, and Poland and brought useful information back from their travels.

6. On 1 May 1946, there were sixty priests in Lvov who had not joined the Orthodox Church. In September 1946, they were ordered to register with the authorities.

7. In the fall of 1946, courses were started in Pochayev-Volhynian (sic) for the education of new Orthodox priests for Galicia. Eighty percent of the Volhynian priests of the opposition were arrested.

8. Also in the fall of 1946, a trial was instigated in Kiev against the Greek Catholic archbishops. Slipyi[2], Metropolitan of Lvov, was sentenced to eight years in prison. The Bishop of Stanislav, Chomyshin[3], died in the Kiev prison. The prelate Kunitzkii and the priest Galland died in the Lvov prison. In August 1946, Metropolitan Slipyi wrote to Lvov from his exile in Krasnoyarsk, Siberia, that he was working in a

[1] Correct Redemptorist. The Congregation of the Most Holy, commonly known as the Redemptorists, is a worldwide congregation of the Catholic Church. The Redemptorists are especially dedicated to *Our Mother of Perpetual Help* and were appointed by Pope Pius IX in 1865 as both custodians and missionaries of the icon of that title, which is enshrined at the Redemptorist Church of St. Alphonsus Liguori in Rome.

[2] Josyf Slipyi (Ukrainian: Йосиф Сліпий; 17 February 1893 – 7 September 1984) was a Major Archbishop of the Ukrainian Greek Catholic Church and a Cardinal of the Catholic Church.

[3] Hryhoriy Khomyshyn (Ukrainian: Григорій Лукич Хомишин, Polish: Grzegorz Chomyszyn; 25 March 1867 – 17 January 1947) was a Ukrainian Greek Catholic bishop and hieromartyr.

tractor factory picking wool (sic). Abbot Klemens Sheptytzkii[1] was forbidden residence in Lvov and now lives in the Uhniv Cloister. The Abbess of the Studite Order was sentenced to twenty years in prison.

9. A similar fate befell the Roman Catholic Church in Lvov. The Roman Catholic Archbishop, Tvardovski[2], was deported to Poland, and the Roman Catholic churches were closed.

Document no.4 [8]

Approved For Release 2006/04/20

CENTRAL INTELLIGENCE GROUP

INTELLIGENCE REPORT

Country: USSR (Ukrainian SSR) Date: 24 October 1952

Subject: The Russian Orthodox Church in the Ukraine

1. The village of Yerki in the Ukraine had a Russian Orthodox Church at one time, but it had been converted into a club for kolkhoz workers by the Communists. The older people retained their religious beliefs and even kept icons hidden about the house. Most of the youth, however, due to the absence of churches and the anti-religious propaganda of the Soviet Government, possessed few religious beliefs outside of the teachings given them by their parents and relatives. When the Germans occupied our region in 1941, the people of the village immediately set about to convert the club into a church again. The church was quite large, accommodating about 500 people. A Russian Orthodox priest, Father Nikolays, who allegedly had been affiliated with the Kiev University, became the priest for the church. When our region was liberated in the spring of 1943, the Soviets permitted the church to remain open but sentenced Father Nikolay to a 15-year prison term, presumably for collaborating with the Germans.

2. From the time of our liberation until I was inducted into the Soviet Army in January 1949 the church stayed open and, judging from the letters I received from home, is still open. As I mentioned, church attendance was primarily by older people, although some youths did attend occasionally. Every Sunday the church was filled to capacity, and a respectable representation was also in evidence on Saturdays. On religious holidays, particularly on Easter and Christmas, the church was completely filled and throngs of people surrounded the church. On these occasions most of the youth from the surrounding area would also attend. Although Party members did not attend church services, their families often did so regularly.

3. Although the youth did not normally attend church except for holidays, most of them were married in church. I believe that this was attributable to the insistence of their parents, who would not recognize any marriage which did not take place in church. There was one instance when a Party member's mother insisted on his being married in

[1] Klymentiy Sheptytsky (Ukrainian: Климентій Шептицький; 17 November 1869 – 1 May 1951), was an archimandrite of the Order of Studite monks of the Ukrainian Greek Catholic Church.

[2] Probably Bolesław Twardowski (Ukrainian: Болеслав Твардовський; Polish: Bolesław Twardowski; 18 February 1864 – 22 November 1944) was a Roman Catholic prelate.

church, and he finally agreed. If he received any disciplinary action from the Party it was not evident to anyone, because he remained an active member of the Party.

4. There is no evidence of Party interference in church affairs. I have never heard of any eulogies of the Party or of Stalin being given by priests. The people of my village think, however, that the priests are either Party members or directly under the control of the Party. I heard some of the kolkhoz workers who were Party members speak of the priests as belonging to the Party, but I have no definite information on this point. I have heard that there is a seminary in Odessa which graduates Russian Orthodox priests after they complete a five year course. This school allegedly existed before the war on a small scale but now has expanded greatly. I know of one engineer, a Party member, who had completed this seminary in Odessa before the war; when he returned from the army he became a priest at a nearby town. This helped convince the people that many priests were Party members.

5. When I left for the army, my grandmother gave me an icon to carry. This was taken from me and I was surprised at the large number of youths who also had icons taken from them. Those of us who had carried icons into the army were derisively berated by the Zampolit[1] and other officers. The Zampolit would even jeeringly make references to some soldiers as "believers" in an attempt to shame and embarrass them. On several occasions, however, I heard a Zampolit mention that the Church had helped the country considerably during the war. The implication was that the many contributions given the Church by the people went directly to the State. In fact, many people on my kolkhoz had expressed similar opinions about money contributed to the Church. There were also many who thought that the Party reopened the churches both to boost the morale of the people and to provide an easy source of income. There are also those who think that the churches have been permitted to stay open as a sop to conceal the low standard of living and as an aid in calling the people in event of another war.

Document no.5 [9]

Approved For Release 2006/04/20

CENTRAL INTELLIGENCE GROUP

INTELLIGENCE REPORT

Country: USSR (Ukrainian SSR) Date: 14 December 1953

Subject: Churches in the Carpatho-Ukraine

1. As a result of the peculiar historical and political development of the Carpatho-Ukraine, there was always a mixture of peoples belonging to various religious faiths in this area. However, in the period following World War I and up to 1947, when the Soviets started reorganization of churches in the Carpatho-Ukraine, all churches enjoyed complete freedom and independence, and there was no state interference in religious matters. Although there was a rather large number of a religious denomination in the Carpatho-Ukraine, there was not much animosity between the various churches or between their parishioners, except between the Greek Catholic and Eastern Orthodox churches. The Eastern Orthodox Church was active in its attempts to bring Greek Catholics into the Eastern Orthodox faith, however, without much success. There was also a certain animosity of all Christian churches toward the

[1] Political commissar.

adherents to the Jewish faith. This animosity was based on the general dislike of Jews so common in Eastern European countries.

2. Five main religious groups existed in the Carpatho-Ukraine until 1947.

They were:

a. Greek Catholic Church (Grechesko Katolicheskaya) often referred to as Uniat Church (Uniatskaya Tserkov). This church was organized in the 16th Century by a union of Eastern Orthodox and Roman Catholic churches. The members of this church were mainly Ukrainians, old inhabitants of the Carpatho-Ukraine, and they were rather pronounced Ukrainian nationalists and enemies of Russia and Russians. Until 1947, the Greek Catholic Church in the Carpatho-Ukraine was under the Bishop of Uzhgorod [N 48-38, E 22-19], who was directly subordinate to the Pope in Rome.

b. Roman Catholic Church. Members of this church were Hungarians and some mixed groups of national minorities such as Slovaks, Germans, and others.

c. Jewish Synagogues: this was small in terms of the number of its members, but very wealthy

d. Protestant Church: the Protestants in this region belonged mostly to the Baptist denomination. Its members were mainly Hungarians. The Hungarians in this region were divided half and half between the Roman Catholic and Protestant faiths.

e. Eastern Orthodox Church (Pravoslavnaya Tserkov): the members of this church were mostly settlers from the Russian Ukraine, who came to the Carpatho-Ukraine after World War I, and a few Ukrainian families who had lived in Carpatho-Ukraine for several generations. Until 1947, this church was under the Serbian Orthodox Mitropolit (Patriarkh Serbskoy Pravoslavnoy Tserkvi) whose seat was in Sremski Karlovci in northern Yugoslavia. This church had a bishop for the Carpatho-Ukraine whose seat was in Khust [N 48-10, E 23-16]. A numerical breakdown of the various religious groups in the Carpatho-Ukraine is presented in Annex A.

3. The Soviet Army occupied the Carpatho-Ukraine late in 1944, and in 1945 this region was officially incorporated into the USSR. However, until late 1946 and the beginning of 1947 nothing was done about the reorganization of churches in the Carpatho-Ukraine. Except for the closing and conversion to other purposes of several Jewish synagogues, of which there were indeed more than were needed in Mukachevo [N 48-26, E 22-42] and Uzhgorod, everything remained unchanged. Persecution of the Greek Catholic Church started late in 1946. At that time the Greek Catholic bishop from Uzhgorod went to the village of Kaydanovo, 10 km. northwest of Mukachevo, to dedicate a new church. On the way back his car was stopped by some alleged "outlaws", who beat him almost to death. Taken to Uzhgorod, he was placed in a hospital and there, it was rumored, he was eventually poisoned by a physician sent from the USSR. His place remained vacant, and shortly afterwards the Soviet authorities called a conference of all Greek Catholic priests in the Carpatho-Ukraine to discuss the position of this church in the USSR. The priests were told bluntly by the Soviet officials that the former dependence of the Greek Catholic Church on Rome was out of the question, since the USSR does not maintain relations with the Vatican and does not recognize the Pope. It was presented very clearly that the only way left to the Greek Catholic Church in this new situation was to join the Russian Orthodox Church. The conference ended in a deadlock, as the Greek Catholic priests refused to cooperate on this basis. A new conference was called several months later, after some behind-the-scenes work had been done on a number of Greek Catholic priests. The

new conference resulted in a split, some priests accepting the command to join the Russian Orthodox Church, while the others refused. Those who refused were fired either immediately or as soon as their replacements had arrived from the USSR. The Bishopric of Uzhgorod was abolished and the Russian Orthodox Church in the Carpathian Oblast was put under the Russian Orthodox Metropolit (episcope) in Lvov. Eventually even those Greek Catholic priests who had accepted the change were either arrested for some invented crime or were simply transferred from the territory of the Carpathian Oblasts. Those who resisted the Orthodox Church had been arrested under various pretexts much earlier, and most of them were put in forced labor camps.

4. The switch from Rome to Moscow affected the church services very little. Because of the fact that the inside furnishings of the Greek Catholic churches were very similar to the Russian Orthodox and that the Greek Catholic priests wore the same clothes as Russian Orthodox priests, these changes in the church subordination did not bring about any noticeable innovations. What was quite new was the type of priest sent from the USSR. These priests had studied at Soviet religious schools (Dukhovnaya Seminariya) and had been educated under Communist Party auspices. They preached about love for the Soviet State, which is protected by God, and about the obedience which the Lord requires from His faithful people to His beloved Soviet Government. In all other respects, these priests had not learned anything priestly; they were Soviet officials like any other.

5. Since the church in the USSR was independent and not supported by the state, and all church properties in the Carpatho-Ukraine had been taken over by the state in 1947, all clergy regardless of denomination had to hold an additional job to make a living. Many of them worked in government administrative agencies, municipal offices, industrial enterprises, etc. What they received for religious services from their parishioners was left entirely out of the state's jurisdiction and depended solely on local private agreements. In some villages around Mukachevo such agreements called for an annual fee of 36 rubles from each house, which amount could be paid either in money or in goods. For such a fee, the priest agreed to perform two weekly services in the church (Saturday evening and Sunday morning), to baptize children, and to bury the dead. Such special church services as the Te Deum and Requiem might be ordered by individual churchgoers and paid for with an extra fee of approximately 25 rubles. Similar agreements between priests and parishioners were made in the towns.

6. Monasteries and convents in the Carpatho-Ukraine were not closed or confiscated by the state but were reorganized into kolkhozy and left to the monks and nuns for utilization under the same conditions as any other collective farm. After the abolition of the Greek Catholic Church, the Vasilian Monastery (Vasilianov Monastyr) in Mukachevo, which actually consisted of a monastery and a convent, was taken over by Orthodox monks and nuns from the USSR. They took over all the property and expelled the former Greek Catholic monks and nuns. A large number of these monks and nuns were arrested at the same time for antistate activity and sent to forced labor camps in Siberia. The Soviet monks and nuns wore the customary black habits. They worked on the monastery fields and farms, supporting themselves in this way and paying taxes to the state. Otherwise, they were free to perform and attend religious services in their churches as it pleased them. The same happened to the convent in Uzhgorod, the monastery in Vel Berezno, and monasteries in several other places.

7. A certain number of churches of all denominations were closed in 1947 and the years following. This was done in villages where there were two or more churches of the same faith. Normally only one was left for each religious group and the others were closed and made into libraries, clubs, and such. No Christian churches, however, were closed in Mukachevo or Uzhgorod.

8. A special attitude was taken toward the Jewish faith. Immediately after the incorporation of the Carpatho-Ukraine into the USSR, the Soviet authorities launched a strong persecution campaign against Jews and especially against Jewish rabbis. Several court proceedings were staged in which Jewish synagogues were presented as meeting places for anti-Soviet activities and the rabbis as Western spies and saboteurs. Normally, such court proceedings ended with the arrest of the rabbi and closing down of the synagogue. Finally, only one synagogue remained in Mukachevo, and in 1950 even this one was closed. Prior to 1947, there were seven synagogues in Mukachevo.

9. In June 1952, Mukachevo had six Orthodox Churches, one Roman Catholic Church, and one Protestant Church. Clergymen in Mukachevo at that time were about 10. Almost every village had a church and a priest. The Sovietization of the Greek Catholic Church in the Carpatho-Ukraine did not affect the number of churchgoers in rural areas. In the villages and kolkhozy the people continued to attend church as before. A definite drop in the number of churchgoers could be noticed in urban areas, partly because of the general dislike of the people for the new Soviet-type priesthood and partly because of the pressure to which the Greek Catholic Church was subjected to join the Russian Orthodox Church. There were still a rather large number of churchgoers in cities, and religious services of all recognized denominations were fairly well attended. As distinct from the USSR proper, where mostly only old people go to church, quite a number of middle aged and young people in the Carpatho-Ukraine still attended church services.

10. Religious contributions as such were put on a purely voluntary basis. Maintenance of churches was done from collections conducted during the religious services.

Annex: A. Estimated Percentage Breakdown of Population in the Carpatho-Ukraine by Religious Affiliation up to 1947.

Faith	**Region**				
	City of Mukachevo	**City of Uzhgorod**	**Rural area of Mukachevo and Uzhgorod**	**Okrug (Rayon) Beregovo**	**Okrug (Rayon) Khust**
Greek Catholic	65%-70%	80%	90%	10%	60%
Roman Catholic	15%	10%	2%	20%	-
Jewish	10%-15%	5%	2%	-	5%
Protestant	8%-10%	2%	2%	70%	-
East Orthodox	3%-5%	3%	4%	-	35%

Bibliography:

1. Gross, Jan T. (2002), *Revolution from Abroad: The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine*, Princeton University Press.
2. Khrutzkii, Serghei [Хруцкий, Сергей] (1947), *Первая годовщина Львовского собора 1946 г.*, în "Журнал Московской Патриархии", No. 4, pp. 8-10.
3. Kirkien, Leszek (1944), *Russia, Poland and the Curzon Line*, Caldra House Publishers.
4. Weiner, Myron; Russell, Sharon Stanton (2001), Western Ukraine, in *Demography and National Security*, Berghahn Books.
5. https://www.cia.gov/; CIA-RDP82-00457R000100860003-7.
6. https://www.cia.gov/; CIA-RDP82-00457R000100790003-5.
7. https://www.cia.gov/; CIA-RDP82-00457R000800710002-7.
8. https://www.cia.gov/; CIA-RDP82-00457R014500220012-8.
9. https://www.cia.gov/; CIA-RDP82-00046R000200230008-6.

Збірка наукових праць

ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ: ЕТНОІСТОРИЧНИЙ, МОВНИЙ, КУЛЬТУРНИЙ ТА РЕЛІГІЙНИЙ ВИМІРИ

Українською, російською, румунською, французькою
та англійською мовами

Текстові упорядники – С. Шевальє, К. Єйнікова
Коректори – О. Гогуленко, О. Дзинглюк, Т. Кваша
Верстка – К. Бараненко

Підписано до друку 26.04.2019 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Цифровий друк.
Гарнітура Times New Roman. Ум.-друк. арк. 35,34.
Наклад 110. Замовлення № 2504-123

Видавництво та друк: «ОЛДІ-ПЛЮС»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: office@oldiplus.com
Свід. ДК No 6532 від 13.12.2018 р.